222

	Dharma Sinshu		Title
			Author
			Editor
			Year, Vols.
			Publisher
222			Remarks

श्रीगणेशायनमः धर्मासिंधुसारग्र
थमपरिछेदानुक्रमणिकालिख्य
अथसंक्रांतिनिर्णयउच्यते·
अथदानं·
संक्रांत्युद्देशः
मलमासः
क्षयमासः
अथअधिमासोदाहरणं
अथक्षयमासोदाहरणं
अथमलमासेवर्ज्यानि
अथसिंहस्थाय[illegible]दः

अथतिथिनिर्णयेसामान्यपरि
भाषा
कर्मविशेषनिर्णयः
निर्णयः
एकभुक्तं
अथनक्तं
निर्णयः
अथव्रतपरिभाषा
सर्वव्रतेष्वथधर्माः
तिथिसामान्यपरिभाषोद्देशः
अथप्रतिपदानिर्णयः

द्वितीयानिर्णयोष्टमउद्देशः
इतितृतीयानिर्णयोद्देशः
इतिचतुर्थीनिर्णयोद्देशः
षष्ठ्यादिएकादशीनिर्णयः
अथव्रतद्विनिर्णयः
अथस्मार्तनिर्णयः
अथव्रतप्रयोगः
विष्णुशृंखलयोगादिनिर्णयः
अष्टौमहाद्वादश्यः
त्रयोदशीनिर्णयोद्देशएकोनविंशतिः

इतिचतुर्दशीनिर्णयोद्देशोनविंशतिः
इतिपंचदशीनिर्णयोद्देशः एकविंशतिः
अथेष्टिकालः
तत्रसंधिश्चातुर्विधः
अथोदाहरणं
अथपौर्णमास्यांविशेषः
कात्यायनानांपौर्णमासेष्टिनिर्णयः
अथअमावास्यायांकातीयानांविशेषः
अथअपराह्णसंधौत्वारःपक्षाः
अथापरंद्वितीयपक्षोदाहरणं

अथसामान्ययागानामिष्टिनिर्ण·
इतिसामगनिर्णयः
इतियागकालनिर्णयोद्वाविंश
तितमोद्देशः
व्यतिषंगोनामउभयोःसहप्र·
इत्थंक्रमः इतिपिंडपितृयज्ञो
द्देशःत्रयोविंशतिः
अथश्राद्धेअमावास्यानिर्णयः
अथदर्शनिर्णयः
इतिदर्शनिर्णयोद्देशश्चतुर्विंश
तितमः

अथविकृतिकालः
इतिविकृतिसामान्यनिर्णयः
अथचातुर्मास्यकालः
इतिचातुर्मास्यकालनिर्णयोद्देशःविंशतिः
इतिकाम्यनैमित्तिकादिष्टानांनिर्णयोद्देशः
रत्याधानकालोद्देशस्त्रयोविंशतितमः
अथग्रहनिर्णयः
अथवेधविचारः
समुद्रेपौर्णिमामावास्यापर्वसुस्नानवि
तिथिविशेषनक्षत्रविशेषवारादौच
विधिनिषेधः

अ.
१

इति धर्मसिंधुसारे तिथ्यादिविधिनि
र्णयसंग्रहे द्वात्रिंशतमः इति प्रथ
मपरिच्छेदः समाप्तः
अथ तिथिनिर्णयः
अथ दशावतार
षष्ठ्यां स्कंदस्य दमनकारोपणं.
अथ व्रतप्रयोगः
चैत्रशुक्लैकादश्यां कृष्णस्यांदोलोत्सवः
चैत्रशुक्लद्वादश्यां विष्णोर्दमनोत्सवः
अथ प्रयोगः
चैत्रशुक्लत्रयोदश्यां अनंगपूजनं

अथ नृसिंहचतुर्दश्यां नृसिंहस्यो
त्सवः
चैत्रशुक्लैकादश्यां पौर्णमास्यां वा
मेषसंक्रांतिमारभ्य वैशाखस्नाना
रंभः
अथ वैशाखमासः
अथ तृतीयां गंगास्नानं वैशाख
शुक्ल
वैशाखशुक्लतृतीयां गंगोत्पत्तिः
अथ वैशाखशुक्लचतुर्दशी नृसिंह
अथ व्रतप्रयोगः
वैशाखशुक्लद्वादश्यां पौर्णमास्यां
वा वैशाखस्नानोद्यापनं

अथ ज्येष्ठकृत्यं.
ज्येष्ठशुक्लप्रतिपदि करवीरव्रतमु
ज्येष्ठशुक्लतृतीयायां रंभाव्रतमुक्तं
चतुर्थ्यां उमावतारस्त्रीणां उमापूजनम्
इयं दशहरासंज्ञिका.
अथ व्रतविधिः
ज्येष्ठपौर्णिमायां वटसावित्रीव्रतं
आषाढे दक्षिणायनसंज्ञा कर्कसं.
अथैकादश्यां विष्णुशयनोत्सवः
अथ काम्यव्रतानि.
आषाढशुक्लद्वादश्यां वामनपूजनेन क २

नरमेधफलं. अस्यामेव कोकिलाव्रतं
अथ संक्षेपेण विधिः अथ श्रावणः
अत्र मासि एकभक्तव्रतं पवित्रारोपणं
अथ संक्षेपतः प्रयोगः
अथोपाकर्मकालः
अथ यजुर्वेदीनिर्णयः
इति सर्वशाखीयसाधारणनिर्णयः
अथ रक्षाबंधनं. अत्रैव पूर्णिमा
स्यां हयग्रीवोत्पत्तिः
अथ जन्माष्टमीव्रतं
अथ संक्षेपेण व्रतविधिः
अथ भाद्रपदमासः

भाद्रपदशुक्लचतुर्थ्यां सिद्धिविना.
ऋषिपंचमी अथ पारणा
अथ वामनजयंती
अनंतव्रतं अथ महालयनिर्ण
यः
कपिलाषष्ठी
अथाश्विनमासः
नवरात्रानुकल्पाः
संक्षेपतः प्रयोगः
उपांगललिताव्रतं
सरस्वत्यावाहनं अथ महाष्टमी

अथ बलिदानं
अथ पारणविसर्जनयोः कालः
अथ विजयदशमीनिर्णयः
अथ चंडीपाठप्रकारः
अथ कुमारीपूजा
अथ कार्तिकस्नानं कार्यं
अथान्योपि विशेषः
अथ कार्तिके वर्ज्यानि
भाद्रपदशुक्लषष्ठ्यां स्नानंमा
श्रावणद्वादशीव्रतं
अथ कोजागरः

अ·
१

अ॰ क्र॰
४

अ·
५

५

अ·
६

६

अ·
७

अथकाकस्पर्शमैथुनशांतिः
अथगायत्रीपुरश्चरणप्रयोगः
अथपूर्तेकमलाकरेअश्वत्थोद्यापनं
अप्रयोगः
इतिवटादितरुपत्रविधिः
अथसर्वकामसाधारणपरिभाषा
अथकर्मविशेषेग्निनामानिकर्मांगदेवताः
अथकलियुगेकार्याकार्यविशेषः
अथकलौनिषिद्धानि
अथस्वप्नविचारः

अथानिष्टफलः
अथजाग्रतावनिष्टानि
अथविशेषतरइष्टफलाःस्वप्नाः
दुःस्वप्नकृत्यं
इतितृतीयपरिच्छेदपूर्वार्धसमाप्तः
अथोत्तरार्धः
अथजीवत्पितृकनिर्णयः
अथश्राद्धाधिकारः
अथप्रेतकर्मप्रतिप्रसवः
अथश्राद्धाधिकारीनिर्णयः

अथस्त्रीणांदाहाद्यधिकारिणः
अथश्राद्धशब्दार्थः
अथश्राद्धभेदः
अथश्राद्धदेशाः
अथश्राद्धकालाः
अथपराह्णादिविशेषनिर्णयः
अथसांवत्सरिकमासिकादिनिर्णयः
कात्यनिर्णयः
अथविश्वेदेवाः
अथश्राद्धब्राह्मणाः ७

अथमध्यमाविप्राः
अथवर्ज्यविप्राः
अथश्राद्धद्रव्याणि
अथहविः
अथवर्ज्यानि
अथश्राद्धदिनकृत्यं
अथनिमंत्रणादिश्राद्धाहभुक्तपरिणा
मपर्यंतंकर्तृविप्राणांचनियमाः
अथसामान्यतःश्राद्धपरिभाषा
अथाचमनादि
अथभोक्तुः

अथदर्भाः
अथोहविचारः
अथसंक्षेपतआश्वलायनप्रयो
गक्रमः अथपाद्यं
अथासनानि
अथार्घ्यकालानि
अथधूपःतत्रविहितपुष्पाणि
अथदीपः
अथान्यान्यपिदेयानि
अथार्घ्यसादनं २२
अथाग्नौकरणं

अथहोमप्रकारः
अथपाणिहोमप्रकारः
अथविप्रभोजने
अथपिंडदानं
अथःपिंडोपघाते
अथपिंडनिषेधः
इतिपार्वणप्रक्रियाः
श्राद्धदिनेवैश्वदेवनिर्णयः
अथनित्यश्राद्धं
अथश्राद्धसुकल्प्याः

१ अथामश्राद्धं
अथपक्वान्नद्रव्यकंसांकलिकविधिः
अथान्येप्यनुकल्पाः
अथश्राद्धभोजनेप्रायश्चित्तानि
अथक्षयाहश्राद्धेविशेषः
अथक्षयाहाज्ञानेविशेषःनिर्णयः
अथश्राद्धविघ्ननिर्णयः
अथभार्यारजोदोषनिर्णयः
पतितुश्राद्धेप्रवेशे
अथश्राद्धसंपातेनिर्णयः
अथतिलतर्पणं

अथश्राद्धेतर्पणनिषेधः
अथतिथ्यादिनिषेधापवादः
अथनांदीश्राद्धेद्रव्यद्रव्यं
तद्वर्ज्ये प्रतिपादितं
अथविप्रकाविप्रकल्पनं
अथतीर्थश्राद्धं
अथतीर्थसमीपेआशौचविधिः
अथपरार्थस्नानं
तत्रादौगर्भनाशजननाद्याशौचं
अथमृताशौचं
अथस्थापनस्नानेविवाहः

अथातिक्रांताशौचं
अथाशौचसंपातेनिर्णयः
अथशवस्पर्शानुगमनादिसंसर्गाशौचं
अथानुगमने
अथनिर्हरणे
अथदाहादौ
अथरोदनेआशौचादि
अथाशौच्यान्नभक्षणे
अथाशौचापवादः ८
अथकर्तनः

अथद्रव्यतः
अथक्षयदोषतः
अथसर्पदष्टेविशेषतः
अथविधिविहितमलादिमरणे
इतिपतितोदकविधिः
अथविधानतः
अथजीवताप्याशौचं
इत्युत्तरार्धेसापवादाआशौचप्रकरणं
समाप्तं
अथौर्ध्वदेहिकारंभेपर्यायोगीनारा
यणबल्यादिप्रकारउच्यते

इतिदुर्मरणेऔर्ध्वदेहिका
धिकारार्थंनारायणबलेःप्रयोगः
अथसर्पहतेव्रतं
अथपालाशप्रकृतिदाहादिविधिः
अथातीतप्रेतसंस्कारकालः
इतिपुनःसंस्कारः
इतिसंक्षेपतःकृतघटस्फोटशु
द्धिः
तत्रप्रायश्चित्तप्रयोगः
तत्रतिलपात्रदानविधिः
अथवैतरणीविधिः

अथोत्क्रांतधेनुः
अथसाग्नेर्विशेषः
अथस्थालीतोग्निमतः
साग्नेःपत्नीमृतौहोमपक्षे
अथगृहान्काशानेशव
नयनप्रकारः
अथदशाहमध्येदर्श
पातेनिर्णयः
दग्धगमनेसपिंडीकरणंपृथक्
अथनवश्राद्धं
अथास्थिक्षेपविधिः

अ॰

इतिधर्मसारेतृतीयपरिच्छेदोत्तरार्धःसमाप्तः॥ ॥

अनुक्र

१

१०

धर्मसिंधु

१ श्रीगणेशायनमः श्रीसरस्वत्यैनमः श्रीगुरुभ्योनमः श्रीसांबसप्तकोटीश्वरायनमः श्रीविठ्ठलंसुकरुणार्णवमाशुतोषंनिःशेषे
पमघसंहतिसिंधुशोषं श्रीरुक्मिणीमतिसुखंपुरुषंपरंतंवंदेदुरंतचरितंस्वकृतिसंचरंतं १ वंदेऽनंतमपानिशंकरघनांस
भमूर्ध्निस्थानिशंकरं शिवांचविघ्नेशमथापितामहंसरस्वतीमाश्रुभजेपितामहं २ श्रीलक्ष्मीगरुडंसहस्रशिरसंभयुक्तं
श्रीशंकपिंश्रीसूर्यंविधुभौमविदुरुकविछायासुतान्भूपमुखं इज्याद्यान्विबुधान्गुरुंश्चजननींतातंतनगाभिधंनत्वायो न्र
ननोमिमाधवमुखान्धर्माब्धिसारंमितं ३ दृष्ट्वापूर्वनिबंधान्निर्णयसिंधुक्रमेणसिद्धार्थान् प्रायेणमूलवचनान्युज्झि
त्वालिखामिबालबोधाय ४ तत्रकालःषड्विधः वत्सरः अयनं ऋतुः मासः पक्षः दिवसइति वत्सरःपंचधा चांद्रःसौरः
सावनोनाक्षत्रोबार्हस्पत्यइति शुक्लप्रतिपदादिदर्शांतैश्चैत्रादिसंज्ञैर्द्वादशमासैश्चतुःपंचाशदधिकशतत्रयदिनैःसतिमलमासेत्रयोदश
भिर्मासैश्चांद्रोवत्सरः चांद्रस्यैवप्रभवोविभवःशुक्लस्यारंभसंज्ञाः मेषादिद्वादशराशिभुक्तिकेषु पंचषष्ट्यधिकशतत्रयदिनैः
सौरोवत्सरःसंपद्यते षष्ट्युत्तरशतत्रयदिनैःसावनः वक्ष्यमाणैर्द्वादशभिर्नाक्षत्रमासैर्नाक्षत्रोवत्सरः सप्तविंशत्यधिकशतत्रय १
दिनैःस्यात् मेषाद्यन्यतमराशौगुरुस्यतिनाभुक्तोबार्हस्पत्यः सचैकषष्ट्यधिकशतत्रयसंख्यादिनैर्भवति कर्मादौसंकल्पेचांद्र
वत्सरएवस्मर्तव्योनान्यः अयनंद्विविधं दक्षिणमुत्तरंच सूर्यस्यकर्कसंक्रांतिमारभ्यषड्राशिभोगेनदक्षिणं मकरसंक्रांति

मारभ्यराशिषट्कभोगेनोत्तरायणं ऋतुर्द्विविधः सौरश्चांद्रश्च मीनारंभोमेषारंभोवा सूर्यस्यराशिद्वयभोगात्मकोवसंतादिषट्संज्ञ
कःसौरऋतुः चैत्रमारभ्यमासद्वयात्मकोवसंतादिषट्संज्ञकश्चांद्रः मलमासेकिंचिदूननवतिसंख्यदिनेश्चांद्रऋतुः श्रौतस्मार्तादौ
चांद्रऋतुस्मरणंप्रशस्तं मासश्चतुर्धा चांद्रःसौरःसावनोनाक्षत्रइति शुक्लप्रतिपदादिदर्शांतःकृष्णप्रतिपदादिःपूर्णिमांतोवाचांद्रो
मासः तत्रशुक्लादिर्मुख्यः कृष्णादिर्विंध्योत्तरएवग्राह्यः अयमेवचैत्रादिसंज्ञकःकर्मादौस्मर्तव्यः केचिन्मीनादिराशिमार
भ्यसौराणांचैत्रादिसंज्ञामाहुः अर्कसंक्रांतिमारभ्यउत्तरसंक्रांत्यवधिःसौरोमासः त्रिंशद्दिनैःसावनः चांद्रस्याश्विन्यादि
सप्तविंशतिभोगेननाक्षत्रोमासः प्रतिपदादिपौर्णिमांतःशुक्लपक्षः प्रतिपदादिदर्शांतःकृष्णपक्षः दिवसःषष्टिघटिकात्मकः इतिधर्म
सिंधुसारेप्रथमोद्देशः अथसंक्रांतिनिर्णयउच्यते मेषेसूर्यसंक्रांतौप्रागूर्ध्वंचपंचदशपंचदशघटिकाःपुण्यकालः दशेत्ये
के वृषेपूर्वाःषोडश मिथुनेपराःषोडश कर्केपूर्वास्त्रिंशत् सिंहेपूर्वाःषोडश कन्यायांपराःषोडश तुलायांप्रागूर्ध्वंपंचदशपंचदश
दशदशेत्येके वृश्चिकेपूर्वाःषोडश धनुषिपराःषोडश मकरेपराश्चत्वारिंशत् कुंभेपूर्वाःषोडश मीनेपराःषोडश घटिकाद्वयाद्यल्प
पदिनशेषेमिथुनकन्याधनुर्मीनेषुपिमकरेपिपूर्वाएवपुण्याः प्रभातेघटिकाद्वयाद्यल्पकालेवृषसिंहवृश्चिककुंभेषुअपिकर्केपि
पराएवपुण्याः प्रभातेकर्कसंक्रांतौपूर्वदिनेपुण्यमित्येके रात्रौसंक्रमेमध्यरात्रात्पूर्वंसंक्रांतौपूर्वदिनोत्तरार्धंपुण्यं मध्यरात्रा

धर्मसिं· ततः संक्रांतौ परदिनस्य पूर्वार्धं पुण्यं· निशीथमध्य एव संक्रांतौ दिनद्वयेपि पूर्वदिनोत्तरार्धं परदिनपूर्वार्धं च पुण्यं· इदं मकरकर्कातिरिक्ते सर्वत्र राशि
संक्रमे ज्ञेयं· अयने तु मकरे रविसंक्रमे सर्वत्र परदिनमेव पुण्यं· रात्रौ कर्कसंक्रांतौ पूर्वदिनमेव पुण्यं· सूर्यास्तात् घटिकात्रयं सायंसंध्या तत्र मक
२ रसंक्रमे पूर्वदिने पुण्यं· सूर्योदयात् प्राक् घटिकात्रयं प्रातःसंध्या· तत्र कर्कसंक्रांतौ परदिने पुण्यमिति संध्याकालविशेषो ज्योतिःशास्त्र
प्रसिद्धः· अथ दानं मेषे मेषदानं· वृषे गोदानं· मिथुने वस्त्रान्नादि देयं· कर्के घृतधेनुः· सिंहे छत्रं सुवर्णं च· कन्यायां गृहं वस्त्रं च· तुलायां
तिलागोरसाश्च· वृश्चिके दीपः· धनुषि वस्त्रयानं च· मकरे काष्ठान्यग्निश्च· कुंभे गोजलं तृणं च· मीने भूमिर्माल्याश्च देयाः· एवमन्यान्य
पि दानानि द्रष्टव्यानि· अयनसंक्रांतौ मेषतुलासंक्रांतौ च पूर्वं त्रिरात्रमेकरात्रं वा उपोष्य स्नानदानादि कार्यं· ग्रहणोपोषणं संक्रांतिमप्यहोरात्र
वा यथाशक्ति तथा कार्यं· अयमुपवासः पुत्रवद्गृहस्थेन पापक्षयकामेन कार्यः काम्यत्वान्न नित्यः· सर्वसंक्रांतिषु पिंडरहितं श्राद्धं कार्यं· अ
यनद्वितये नित्यं· यथा तत्तत्संक्रांतिषु दानादिकं कर्तव्यं तथैव तस्याः पूर्वमयनांशप्रवृत्तौ तत्तत्संक्रांत्याकालेपि स्नानदानादिकं कर्तव्यं· अय
नांशा ज्योतिःशास्त्रप्रसिद्धाः· ते चेदानीं द्वादशाधिकसप्तदशशतसंख्याके शालिवाहनशाके एकविंशतिरयनांशाः· इत्येकविंशतिदिनैर्मे
ने पूर्वमयनांशपर्वकाल इति पर्वसंलोपः· एवं न्यूनाधिकशके ऊह्यं· वृषसिंहवृश्चिककुंभसंक्रांतिषु विष्णुपदसंज्ञा· मिथुनकन्याध २
नुर्मीनसंक्रांतिषु षडशीतिसंज्ञा· मेषतुलयोर्विषुवसंज्ञा· कर्कमकरयोरयनसंज्ञा· एतासु उत्तरोत्तरं पुण्याधिक्यं· मंग
त लकृत्येषु सर्वसंक्रांतिषु विशेषेण पूर्वतः परतश्च षोडश षोडश घटिकास्त्याज्याः· विष्णुपदसंक्रांतिषु पूर्वत्र परत्र च मिलित्वा क्रमेण

नव द्वे चतुरशीतिः षट् सार्धशतं च घटिकास्त्याज्याः· रात्रौ संक्रमणे ग्रहणवत् रात्रावेव स्नानदानादिकं कर्तव्यं इति केचित्· रात्रौ संक्रमणे दिवैव स्नानादि
कं न तु रात्राविति तु सर्वसंमतं च कुरुशाखैवं· यस्य जन्मर्क्षे रविसंक्रमस्तस्य धनक्षयादिपीडा तत्परिहारार्थं फलपत्रादियुक्तजलेन स्नानं· विषुवा
यनषडशीतिसंक्रमे पूर्वापररात्रौ ×पारा× तद्दिने च अध्ययनाध्यापनं च वर्जयेत्· रात्रिसंक्रमे पूर्वापरयोर्दिनयोस्तत्र रात्रौ च वर्जयेत्· एवं पक्षि
णीसंक्रांतिः द्वादश प्रहरपर्यंतं अनध्यायादिकं इति तात्पर्यं अन्यापि विशेषोयनसंक्रांतौ वक्ष्यते· इति संक्रांत्युद्देशः २· अथ मलमासः
स द्विविधः अधिमासः क्षयमासश्च संक्रांतिरहितमासोधिमासः· संक्रांतिद्वयमासः क्षयमासः· पूर्वाधिमासादुत्तराधिमासस्त्रिंशत्तममासमा
रभ्य अष्टसु नवसु वा मासेष्वन्यतमो भवति· क्षयमासस्तु एकचत्वारिंशदधिकशतसंख्ये वर्षे एकोनविंशतिवर्षे वा भवति न लघ्वधिकमासवत्स्व
काले न क्षयमासः· कार्तिकमार्गशीर्षपौषेषु अन्यतमो भवति नेतरः· यस्मिन्वर्षे क्षयमासस्तस्मिन्वर्षे अधिकमासद्वयं· क्षयमासात्पूर्व
मेकोधिमासः· क्षयमासानंतरमेकोधिमास इति· अथाधिमासोदाहरणं· चैत्रामावास्यायां मेषसंक्रांतिः ततः शुक्लप्रतिपदमारभ्यामा
वास्यापर्यंतं संक्रांतिर्नास्ति· ततः शुक्लप्रतिपदि वृषसंक्रांतिरिति· पूर्वः संक्रांतिरहितो मासोधिकवैशाखसंज्ञः· वृषसंक्रांतिमान् शु
द्धवैशाखसंज्ञः· अथ क्षयमासोदाहरणं· भाद्रपदकृष्णामावास्यायां कन्यासंक्रांतिः· ततः आश्विनोधिकमासः· शुद्धाश्विनप्रतिपदि
तुलासंक्रांतिः· कार्तिकशुक्लप्रतिपदि वृश्चिकसंक्रांतिः· ततो मार्गशीर्षशुक्लप्रतिपदि धनुःसंक्रांतिस्तस्मिन्नेव मासे अमावास्यायां मकर
संक्रांतिरिति· धनुर्मकरसंक्रांतिद्वययुक्त एकमासः क्षयमाससंज्ञः· स च मार्गशीर्षपौषाख्यमासद्वयात्मक एको मासो ज्ञेयः· तस्य प्रति

यदास्तितिथीनां पूर्वार्धे मार्गशीर्ष उत्तरार्धे पौषस्तेनं सर्वतिथीनां मासद्वयात्मकत्वात्· अत्रतिथिपूर्वार्धेमृतस्य मार्गशीर्षे प्रत्यब्दश्राद्धं उत्तरार्धे मृतस्य
पौषे· एवं जननवर्धापनादिविधिरपि· ततउर्ध्वं माघामावास्यायां कुंभसंक्रांतिः ततः फाल्गुनोधिकमासः शुद्धफाल्गुनशुक्लप्रतिपदि मीनसंक्रां
तिः एवं पूर्वापराधिमासद्वययुक्तः क्षयमासोयस्मिन्वर्षे तत्रत्रयोदशमासात्मकं किंचिन्न्यूनवत्सराधिकान्तरयादिनैवेष· तत्रक्षयमासात्पूर्वो
धिमासः संसर्पसंज्ञः सर्वकर्मार्हः शुभकर्माणामत्याज्यः· अंहस्पतिसंज्ञः क्षयमासस्तदुत्तरस्तावधिमासश्चसर्वकर्मसुवर्ज्यः· एवंकलांतर
स्थः केवलाधिकमासोपिवर्ज्यः· तत्रवर्ज्यावर्ज्यनिर्णयः· अनन्यगतिकंनित्यनैमित्तिकंकाम्यंचाधिमासक्षयमासयोःकर्तव्यं· स
गतिकंनित्यंनैमित्तिकंकाम्यंचवर्ज्यं· तथाहि संध्याग्निहोत्रादिनित्यं· ग्रहणस्नानादिनैमित्तिकं· कारीर्यादिकंरक्षोघ्नकीलजीवनार्थानाक्षे
ष्ट्यादिकंचकाम्यंमलमासेपिकार्यं· ज्योतिष्टोमादिनित्यं जातेष्ट्यादिनैमित्तिकं पुत्रकामेष्ट्यादिकाम्यंचमलमासोनन्तरंशुद्धमास्येवकर्तव्यं
आरब्धकाम्यस्यमलमासेप्यनुष्ठानं· कृतानांसमाप्तिश्चनकर्तव्या· तथापूर्वकालोपादिनिमित्तकपुनर्मूर्तिप्रतिष्ठागर्भाधानाद्यन्नप्रा
शनांतसंस्काराःग्रहकालावुज्वरादिरोगशांतिमलभ्ययोगश्राद्धंव्रतादिकंनैमित्तिकंप्रायश्चित्तंनित्यश्राद्धंउनमासिकादि ३
श्राद्धानि दर्शश्राद्धंचमलमासेपिकुर्यात्· चैत्रादौमलमासेमृतानांकदाचिद्बहुकालेनतस्मिन्नेवचैत्रादौमलमासेप्राप्तेमल
मासेएवप्रतिसांवत्सरिकंकर्तव्यं· चैत्रादौशुद्धमासेमृतानांतुप्रत्याब्दिकंश्राद्धंमलमासेनकर्तव्यंशुद्धएवचैत्रादौकर्तव्यं· शुद्धमा

शुद्धमासमृतानांप्रथमाब्दिकंतुमलमासेएवकार्यंनशुद्धे· द्वितीयाद्याब्दिकंतुशुद्धएव· एकादशाहांतकर्मसपिंडीकरणंचमलमासेपिका
र्यं· द्वितीयमासिकादिश्राद्धेतुमलेशुद्धेचाकृत्याद्विवारंकर्तव्यं· एवंचयत्रद्वादशमासिकंअधिकमासेप्राप्तंतत्रशुद्धेमलेचद्विवारंकृत्वाउनाब्दि
कादिकालेउनाब्दिकंतत्स्थानेचतुर्दशेमासेप्रथमाब्दिकंकार्यं· यस्मिन्वर्षेक्षयमासस्तस्मिन्वर्षेधिकमासः· यथाकार्तिकोमलमासः तदुत्तरोमाला
वृश्चिकधनुःसंक्रांतिद्वयकत्वात्क्षयसंज्ञकस्तत्रकार्तिकमासस्थंप्रत्याब्दिकंपूर्वाधिमासेउत्तरेक्षयमासेचकार्यं· यत्रापिक्षयाव्यवहितपूर्वाधि
मासोयथाश्विनोधिमासोमार्गशीर्षःक्षयमासस्तत्रापिआश्विनमासगतंश्राद्धंअधिकेशुद्धेवाश्विनेचकार्यं द्वयोरपिकर्मार्हत्वादिति
भाति· व्यवहितक्षयमासगतंत्वाब्दिकंक्षयमासेएवकार्यं· तथाचश्लोकेमार्गशीर्षक्षयोदाहरणेमार्गशीर्षगतंपौषगतंचाब्दिकमेकस्मि
न्नेवमासेतिथिपूर्वार्धभागंविनैवकार्यंइतिफलितं· अथमलमासेवर्ज्यानि· उपाकर्मोत्सर्जनेअष्टकाश्राद्धानिगृहप्रवेशश्चूडामौंजीबंधो
६ विवाहस्तीर्थयात्राष्टवास्तुकर्मअधिकेवर्ज्यानि·देवप्रतिष्ठाकूपारामाद्युत्सर्गःनूतनवस्त्रालंकारधारणंतुलापुरुषादिमहादानानियज्ञ
कर्माधानमपूर्वतीर्थदेवदर्शनंसंन्यासःकाम्यवृषोत्सर्गःराजाभिषेकोव्रतानिसंगतिकमन्नप्राशनंसमावर्तनंमृतिकांतनामकर्मादिसंस्का
रःपवित्रारोपणदमनार्पणश्रवणाकर्मसर्पबल्यादिपाकसंस्थाःशयनपरिवर्तनाभुतलवःशपथदिव्यादिकर्मएतानिमलमासेवर्ज्यानि·
नैमित्तिकानिज्ञाद्यभशांतिचिकित्साधानपुनःप्रतिष्ठादीनियादिनिमित्तानंतरमेवक्रियंतेतदानमलमासादिदोषःकालातिपत्तौतुशुद्धए
वकर्तव्यानि· आग्रयणंदुर्भिक्षसंकटेमलमासेकार्यं·अन्यथाशुद्धएव· युगादिमन्वादिश्राद्धानांमासद्वयपाशुनिः· क्षयात्पूर्वोधिमासः

संसर्पसंज्ञकः पूर्वमुक्तस्तत्र चूडाकर्मव्रतबंधविवाहाग्न्याधानयज्ञोत्सवमहालयराजाभिषेकादिवर्ज्यं नान्यानि कर्माणि· अपूर्वव्रतारंभोद्यापनसमा
प्तिश्च मलमासे न भवति· स पूर्वं माघस्नानादेः क्षयमासे यथारंभसमाप्तिरिति मकरसंक्रांतियुक्तक्षयमासगतपौर्णिमायां माघस्नानमारभ्य कुं
भसंक्रांतियुतमाघपौर्णमास्यां समापनीयं· एवं कार्तिकेप्यूह्यं· यत्र वैशाखादिरधिकस्तत्र वैशाखस्नानादिव्रतानां चैत्रपौर्णमास्यामार
भ्यारंभस्तु वैशाखपौर्णमास्यां समाप्तिरिति पंचमासद्वयमनुष्ठानं· यन्मलमासवर्ज्यमुक्तं तद्गुरुशुक्रास्तबाल्यवार्धक्ययपि ज्ञेयं· तत्रा
स्तात्प्राक्सप्ताहं वर्ज्यं· उदयानंतरं सप्ताहं बाल्यमिति मध्यमः पक्षः पंचदशाहं दशाहं पंचाहं त्र्यहादिपक्षा आपदनापदादिविषयतया
देशविशेषपरतया वा योज्याः· अयं वर्ज्यावर्ज्यनिर्णयः सिंहस्थगुरावपि ज्ञेयः· तत्र विशेष उच्यते· कर्णवेधचौलमौंजीबंधविवाहदेवयात्राव्रत
वास्तुकर्मदेवप्रतिष्ठासंन्यासा विशेषतो वर्ज्या इति· अथ सिंहस्थापवादः· मघानक्षत्रगते सिंहांशगते च गुरौ सर्वदेशेषु सर्वमांगलिककर्म
णां निषेधः सिंहांशोत्तरं गोदादक्षिणभागीरथ्युत्तरं सिंहस्थदोषो नास्ति· गंगागोदामध्यदेशेतु सर्वसिंहस्थे विवाहव्रतबंधयोर्दोषः अन्यक
र्माणि सिंहांशोत्तरं सर्वदेशेषु कर्तव्यानि· मेषस्थे सूर्ये सर्वदेशेषु सर्वमांगलिककर्मणां सर्वसिंहस्थेन दोषः· कश्चिद्विशेषस्त्वेकपिदीपिकाभा
ष्युक्तः· अत्र सिंहस्थगुरौ गोदावरीस्नानं कन्यागते कृष्णास्नानं महापुण्यं· गोदावर्यां यात्रिकाणां मुंडनोपवासावावश्यकौ न तु तत्तीरवा
सिनां· गर्भिण्यामपि भार्यायां विवाहादि मंगलोत्तरमपि गोदावर्यां मुंडने दोषो नास्ति· गयागोदावरीयात्रायां मलमासगुरुशुक्रास्ता ४

दिदोषो नास्ति मलमासे व्रतविशेषोन्यत्र ज्ञेयः· इति मलमासगुरुशुक्रास्तसिंहस्थगुरुवर्ज्यावर्ज्यनिर्णयस्तृतीयोद्देशः· अथ तिथिनिर्णये सामान्यपरि
भाषा· तिथिर्द्विविधा· पूर्णा सखंडा च· सूर्योदयमारभ्य षष्टिनाडिकाव्याप्ता पूर्णा· एतदन्या सखंडा च· सखंडापि द्विविधा· शुद्धा विद्धा च·
सूर्योदयमारभ्यास्तमयपर्यंतं विद्यमाना शिवरात्र्यादौ निशीथपर्यंतं विद्यमाना च शुद्धा· तदन्या विद्धा च· वेधोपि द्विविधः प्रातर्वेधः सा
यंवेधश्च· सूर्योदयोत्तरं षड्घटिकापरिमिततिथ्यंतरस्पर्शात्मकः प्रातर्वेधः· सूर्यास्तात्प्राक् षड्घटिकापरिमिततिथ्यंतरस्पर्शः
सायंवेधः· एकादशीव्रतविषये तु वेधो वक्ष्यते· क्वचित्तिथिविशेषवेधाधिक्यं· पंचमी द्वादशनाडीभिः षष्ठीं विद्धां करोति· दशमी पंचद
शनाडीभिरेकादशीं विद्धां· चतुर्दशी अष्टादशनाडीभिः पंचदशीं विध्यति· विद्धा च तिथिः क्वचित्कर्मणि ग्राह्या क्वचित्त्याज्या च
भवति तत्र संपूर्णा शुद्धा च तिथिः प्रायेण निर्णयं नापेक्षते· संदेहाभावात्· निषेधविषये सखंडापि निर्णयार्हा· निषेधस्तु निषिद्धत्वमा
त्रकालमात्रमपेक्षते इति वचनेनाष्टम्यादिषु नारीकेलादिभक्षणनिषेधादेस्तत्कालमात्रव्यापितिथ्यपेक्षणात्· विहितव्रतादिविषये तु
निर्णय उच्यते· कर्मणो यस्य यः कालस्तत्कालव्यापिनी तिथिर्ग्राह्या· यथा विनायकादिव्रते मध्याह्नदीपूजादिविधानात् मध्याह्नव्या
पिनी· दिनद्वये कर्मकालव्याप्तावव्याप्तौ वैकदेशव्याप्तौ वा युग्मवाक्यादिना पूर्वविद्धायाः परविद्धाया वा निर्णय उक्तः· युग्मवाक्यं तु यु
ग्माग्नियुगभूतानां षण्मुन्योर्वसुरंध्रयोः· रुद्रेण द्वादशी युक्ता चतुर्दश्याथ पूर्णिमा· प्रतिपद्यप्यमावास्या तिथ्योर्युग्मं महाफलमिति
युग्मं द्वितीया· अग्निस्तृतीया· द्वितीयातृतीयाविद्धा ग्राह्या तृतीया द्वितीयाविद्धा ग्राह्या एवं द्वितीयातृतीययोः युग्मं चतुर्थीपंचम्यो

युग्मं· षष्ठीसप्तम्योर्युग्मं· अष्टमीनवम्योर्युग्मं· एकादशीद्वादश्योर्युग्मं· चतुर्दशीपौर्णमास्योर्युग्मं· अमावास्याप्रतिपदोर्युग्ममित्यर्थः· क्वचित्तुचतुर्दशीगण
नाथस्यमातृविद्धाप्रशस्यते इत्यादि विशेषवाक्यैरुक्तनिर्णयः· वचनवशेनग्राह्यायास्तिथेः कर्मकाले सत्त्वाभावे साकल्यवचनैः सत्त्वंभावनीयं· या
नितु· यांतिथिंसमनुप्राप्यउदयंयातिभास्करः· सातिथिःसकलाज्ञेयास्नानदानजपादिषु इत्यादीनि· इतिसामान्यनिर्णयस्यचतुर्थोद्देशः· अ
थकर्मविशेषनिर्णयः· कर्माणिद्विविधानि· दैवानिपित्र्याणिच· दैवानिषड्विधानि· एकभक्तनक्तायाचितोपवासव्रतदानाख्यानि· मध्याह्नए
कवारमेकान्नभोजनमेकभक्तं· रात्रावेवप्रदोषकालेभोजनंनक्तं· याचनांविनातद्दिनेलब्धस्यान्नादेःभोजनमयाचितं· दिनांतरलब्धस्यापियाच
कंस्त्रीपुत्रादिकंप्रतियाचनमंतरेणभोजनमयाचितमितिकेचित्· अहोरात्रेभोजनाभावउपवासः· पूजाद्यात्मकः कर्मविशेषोव्रतं· स्वत्वनि
वृत्तिपूर्वकंपरस्वत्वापादनंदानं· तानिचएकभक्तादीनिक्वचिद्व्रतांगतयाविहितानि क्वचिदेकादश्याद्युपवासप्रतिनिधितयाविहितानि क
चित्स्वतंत्राणिइतित्रिविधानि तत्रअन्यांगानांप्रतिनिधिभूतानांचतत्तत्प्रधानवशेननिर्णयः· स्वतंत्राणांनिर्णयउच्यते· तत्रदिनंपंचधा
विभज्यप्रथमभागःप्रातःकालोज्ञेयः· द्वितीयःसंगवः· तृतीयोमध्याह्नः· चतुर्थोभागोपराह्णः· पंचमःसायाह्नः· सूर्यास्तादुपरित्रिमुहूर्तःप्रदो
षः· तत्रैकभक्तेमध्याह्नव्यापिनीतिथिर्ग्राह्या· तत्रापिदिनार्धसमयेतीतेत्रिंशद्घटिकामध्यदिनमानेनषोडशघटीत्र्यंशमुख्योभो
जनकालः· ततऊर्ध्वंआसायंगौणकालः· अत्रपूर्वेद्युरेवमुख्यकालेव्याप्तिः· परेद्युरेवव्याप्तिः· उभयेद्युर्व्याप्तिः· उभयत्रापिव्याप्त्यभावः·
उभयत्रसाम्येनएकदेशव्याप्तिर्वैषम्येणएकदेशव्याप्तिरितिषट्पक्षाभवंति· अत्रपूर्वेद्युरेवमुख्यकालव्याप्तौपूर्वतिथिसत्वेपूर्वैव·

परत्रैवसत्वेपरैवेत्यसंदेहः· उभयत्रापिपूर्णव्याप्तौयुग्मवाक्यान्निर्णयः· कर्मपर्याप्ततिथ्यलाभेपूर्वैवेति· इत्येकभक्तं· अथनक्तं· तत्रसूर्यास्तो
त्तरत्रिमुहूर्तात्मकप्रदोषव्यापिनीतिथिर्नक्तेग्राह्या· अन्यतरदिनेतद्व्याप्तौ तदेकदेशस्पर्शेवासैवग्राह्या· भोजनंतस्तोत्तरघटिकात्रयंसं
ध्याकालेसक्तोभोजनंकार्यं· संध्याकालेभोजननिद्रामैथुनाध्ययनवर्जनात् यतिभिः अपुत्रविधुरैः विधवाभिश्चनक्तंसायाह्नव्यापि
न्यांदिनाष्टमभागेकार्यं· रात्रौतेषांभोजननिषेधात्· एवंसौरनक्तमपिसायाह्नव्यापिन्यांदिवैवकार्यं· दिनद्वयेप्रदोषव्याप्तौपरा· दि
नद्वयेप्रदोषव्याप्त्यभावेपरत्रैवसायाह्नेदिनाष्टमेनक्तंकार्यं· नतुरात्रौ· साम्येनैकदेशव्याप्तौपरैव· वैषम्येणप्रदोषैकदेशव्याप्तौतदा
धिक्यवतीपूर्वापिग्राह्या· यदिपूजाभोजनपर्याप्तंतदाधिक्यंलभते· नोचेत्साम्यपक्षवदुत्तरैव· नत्वाधिक्यवशात्पूर्वैवेति· नक्तभो
जनेचयत्तत्संक्रांत्यादावपिरात्रावेवकार्यं· रविवारादौरात्रिभोजनस्यरागप्राप्तभोजनपरत्वात्· एकादश्याद्युपवासप्रत्याम्ना
यभूतंनक्तंतूपवासदिनएवेति· अयाचितस्यत्वहोरात्रसाध्यत्वादुपवासवन्निर्णयः· पित्र्याणामपराह्णादिव्यापित्वेन निर्णयस्तत्प्र
करणेवक्ष्यते· एकभक्तनक्तायाचितोपवासानांपूर्वतिथावनुष्ठितानां परेद्युःसिद्ध्यतेपारणं· यामत्रयोर्ध्वगामिन्यांतिथौप्रातःपारणमि
तिसर्वत्रज्ञेयमितिमाधवः· इत्येकभक्तादिनिर्णयःपंचमोद्देशः· अथव्रतपरिभाषा· तत्रस्त्रीशूद्राणांद्विजानांचाधिकोपवासेनाधिका
रः· स्त्रीणामपिभर्त्राद्यनुज्ञांविनाव्रतोपवासादौनाधिकारः· उपवासदिनेश्राद्धदिनेचकाष्ठेनदंतधावनंनकार्यं· पर्णादिनाद्वादशगंडूषै

ध· सिं
६

र्यौकार्यं· जलपूर्णताम्रपात्रं गृहीत्वोदङ्मुखः प्रातरुपवासादिव्रतं संकल्पयेत् अपूर्वव्रतारंभो व्रतोद्यापनं च मलमासे गुर्वाद्यस्तत्वे वैधृतिव्यतिपातादिदु
र्योगविष्टौ क्रूरवारे निषिद्धदग्धादितिथौ न भवति एवं खंडतिथावपि न भवति· उदयस्थातिथिर्याह्या दिनभेदे बहुलमध्यमाधिका· सार्वखंडे न व्रता
नां स्यादारंभश्च समापनमिति सत्यव्रतोक्तेः· क्षमा सत्यं दया दानं शौचमिन्द्रियनिग्रहः देवपूजाग्निहवनं संतोषस्तेयवर्जनं सर्वव्रतेष्वयं
धर्मः· अत्र होमो व्याहृतिभिः कार्यो व्रतविशेषेऽन्यः· अशक्तायाउपोषणव्रते तद्व्रतजपस्तद्ध्यानं तत्कथाश्रवणादिश्च तन्नामकी
र्तनश्रवणादिकं कार्यं· उपवासेऽञ्जनावलोकनगंधादिकमभ्यंगताम्बूलमनुलेपनवस्त्रजलं· सभर्तृकस्त्रीणां सौभाग्यव्रते अभ्यंगताम्बू
लादि न वर्ज्यं· अष्टौ तान्यव्रतघ्नानि आपो मूलं फलं पयः· हविर्ब्राह्मणकाम्या च गुरोर्वचनमौषधं· प्रमादादिना व्रतभंगे दिनत्रय
मुपोष्य क्षौरं कृत्वा पुनर्व्रतं कुर्यात्· अशक्तस्योपवासप्रतिनिधिरेकब्राह्मणभोजनं तावद्धनादिदानं वा सहस्रगायत्रीजपो
वा द्वादशप्राणायामा वा भार्यादिभिर्वा· स्वीकृतं व्रतं कर्तुमशक्तः प्रतिनिधिना कारयेत्· पुत्रः पत्नी भर्ता भ्राता पुरोहितः स
खा चेति प्रतिनिधयः· पुत्रादिः पित्राद्युद्देशेन व्रतं कुर्वन्स्वयमपि व्रतफलं लभते· असकृज्जलपानाच्च सकृत्ताम्बूलच
र्वणात् उपवासः प्रणश्येत् दिवास्वापाच्च मैथुनात्· स्मरणं कीर्तनं केलिः प्रेक्षणं गुह्यभाषणं· संकल्पो निश्चयो मैथुनप्र ६
याणं चेत्यष्टविधं मैथुनं· प्राणसंकटे त्वसकृज्जलपाने दोषो नास्ति· चर्मस्थं जलं गोभिन्नक्षीरं मसूरं जंबीरफलं शुक्ति

चूर्णं भिक्षामिषगणो व्रते वर्जनीयः· अश्रुपातक्रोधादिना सद्यो व्रतनाशः· परान्नभोजनेनापि यस्यान्नं तस्य तत्फलं· तिलमुद्गभिन्नचणकादि
कोशीधान्यं माषादिकं मूलकं वृंताकं सर्वमादकद्रव्यं क्षारगणं लवणं मधु मांसादिकं च वर्जयेत्· श्यामाकाश्च नीवारा गोधूमाश्च व्रतेहिताः· व्रीहि
मुद्गतिलकंगुकलायादिधान्यं रक्तेतरमूलकं सूरणादिकंदः सैंधवसामुद्रलवणे गव्यदधिसर्पिषी धान्यं पनसफलं आम्रफलं
नारीकेलं हरीतकी पिप्पली जीरकं शुंठी नागरंगी तिंतिणीक कदली लवली धात्रीफलानि गुडेतरेक्षुविकाराः इत्येतानि अतैलपक्वानि हविष्याणि
गव्यतक्रं माहिषघृतमपि क्वचित्· अनुक्तव्रतविधिस्थले माषादिप्रमितसुवर्णरजतादिप्रतिमायां पूजा· द्रव्यानुक्तौ आज्यहोमः·
देवतानुक्तौ प्रजापतिः· मंत्रानुक्तौ समस्तव्याहृतिः· संख्यानुक्तावष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिरष्टौ वा होमसंख्या· उपवासे कृते ब्राह्मण
भोजनं तत्सांगतार्थं उद्यापनानुक्तौ गोसुवर्णादिदानात्· विप्रवचनाद्व्रतसांगता· विप्रवचनं दक्षिणां दत्त्वैव ग्राह्यं सर्वत्र· गृहीतव्रतस्य
चांडालतुल्यत्वं· विधवाभिर्व्रतादौ चित्ररक्तादिवस्त्रं न धार्यं· श्वेतमेव धार्यं· सूतकादौ स्त्रीणां रजोदोषादौ ज्वरादौ च गृहीतव्रता
शारीरनियमान्स्वयं कुर्यात् पूजादिकमन्यद्वारा कारयेत्· अपूर्वारंभस्तु सूतकादौ न भवति· काम्यव्रतानि प्रतिनिधिना न नैमि
त्तिकं न सः· काम्येप्युपक्रमादूर्ध्वं केचित्प्रतिनिधिं विदुः· न स्यात्प्रतिनिधिर्मंत्रस्वामिदेवाग्निकर्मसु· नापि प्रतिनिधातव्यं निषिद्धं
वस्तु कुत्रचित्· व्रतादिसन्निपाते दानहोमादावविरुद्धकर्मणा कार्यं· विरुद्धे नक्तभोजनोपवासादावेकं स्वयं कृत्वा अन्यत्पुत्र
भार्यादिना कारयेत्· यत्र चतुर्दश्यष्टम्यादिषु दिवाभोजननिषेधो व्रतांतरपारणा च प्राप्ता तत्र भोजनमेव कार्यं· पारणा या विधिप्रा

आस्या॰

ध॰ सिं॰ वैव॰ उभयदिनेमध्याह्नादिपक्षचतुष्टये पंचमीयुतैवग्राह्या॰ संकष्टचतुर्थीतुचंद्रोदयव्यापिनीग्राह्या॰ परदिनेएवचंद्रोदयव्याप्तौपरैव॰ उभ
यदिनेचंद्रोदयव्याप्तितदभावयोःपूर्वैवग्राह्या॰ दिनद्वयेचंद्रोदयव्याप्त्यभावेपरैव॰ इतिचतुर्थी॰१० पंचमीशुक्लपक्षेकृष्णपक्षेचकर्ममात्र
८ पिचतुर्थीविद्धाग्राह्या॰ स्कंदोपवासेतुषष्ठीयुताग्राह्या॰ नागव्रतेपंचमीपरविद्धाग्राह्या॰ परेद्युस्त्रिमुहूर्तन्यूनापंचमीपूर्वेद्युस्त्रिमुहूर्त
न्यूनचतुर्थीविद्धातदापूर्वैव॰ त्रिमुहूर्ताधिकचतुर्थीवेधेद्विमुहूर्तापिपरैव॰ इतिपंचमी॰११ षष्ठीस्कंदव्रतेपूर्वविद्धा॰ अन्यव्रतेषुपर
विद्धैव॰ पूर्वेद्युःपंचमुहूर्तन्यूनपंचम्याविधेपूर्वापि॰ षष्ठीसप्तम्योरत्रिसंयोगेयोगपद्मकयोगः॰ इतिषष्ठी॰१२ सप्तमीकर्ममात्रेष
ष्ठीयुतैवग्राह्या॰ यदापूर्वेद्युःसप्तमीमध्याह्नपर्यंतापष्ठीविद्धाषष्ठीविद्धानलभ्यतपरत्वअष्टमीविद्धातदाग्राह्यापरैव॰ एवंतिथ्यंतरेनि
र्णयेषूह्यं॰ इतिसप्तमी॰१३ व्रतमात्रेअष्टमीशुक्लपक्षेपरा॰ कृष्णेपूर्वा॰ मिलितशिवशक्त्युत्सवेकृष्णापिपरा॰ बुधाष्टमीशुक्ल
पक्षेप्रातःकालमारभ्यअपराह्णपर्यंतंयद्दिनेमुहूर्तमात्रापिबुधवासरयोगःसाग्राह्या॰ सायाह्नकालेचैत्रमासेश्रावणादिमासेचचतु
र्मासेकृष्णपक्षेचनग्राह्या॰ सर्वकृष्णाष्टमीषुकालभैरवोद्देशेनकेचिदुपवसंति॰ तत्रमार्गशीर्षकृष्णाष्टम्यांभैरवजयंतीत्वात्तन्नि ८
र्णयोक्तियनमध्याह्नव्यापिनीग्राह्या॰ दिनद्वयमध्याह्नव्याप्तौपूर्वैव॰ प्रदोषव्यापिनीनिकालस्तु॰ अन्यत्रपूर्वदिनेप्रदोषव्याप्तौवि
धिवाक्याविरोधोपपरैव॰ पूर्वत्रप्रदोषव्याप्तिरेवपरत्रमध्याह्नव्याप्तिस्तदाबहुशिष्टाचारानुरोधात्प्रदोषगापूर्वैव॰ मनु

अर्कमंडलेरात्रौचतुर्दश्यष्टमीदिवेतिवचनात् दिवाभोजननिषेधमात्रपालनंनतुकिंचिद्व्रतंतत्रनिषेधस्तु निरवयवकालमात्रमपेक्षतेइतिवचन
दभोजनकालव्यापिनीअष्टमीसप्तम्यांनवम्यांसप्तम्यांवाभोज्यमितिभाति॰ युक्तमयुक्तंवासद्भिर्विचारणीयं॰ इत्यष्टमीनि॰१४ नवमीसर्व
त्रअष्टमीविद्धैवग्राह्या॰ इतिनवमी॰१५ दशमीतूपवासादौनवमीयुतैवग्राह्या॰ पूर्वविद्धायाअलाभेतुपरविद्धाग्राह्या॰ इतिदशमी॰१६
अथैकादशीनिर्णयः॰ तत्रएकादश्युपवासोद्विधा॰ भोजननिषेधपरिपालनात्मकोव्रतात्मकश्च॰ आद्येपुत्रवद्गृहस्थादीनांकृष्णपक्षेप्यधि
कारः॰ व्रतात्मकोपवासस्तुअपत्यवद्गृहस्थैःकृष्णपक्षेनकार्यः॰ किंतुसमंत्रकंव्रतसंकल्पमकृत्वायथाशक्तिनियमयुतंभोजनवर्जनमे
वकार्यं॰ एवंतिथिविशेषेशुक्लैकादश्यामपिद्वयं॰ शयनीबोधिन्योर्मध्यवर्तिकृष्णैकादशीषुसापत्यगृहस्थादीनांसर्वेषामधिकारः॰ विहुस
मुज्यकामैरपि॰ पुत्रकामैश्चकाम्यव्रतंपक्षद्वयेपिकार्यं॰ ततनकोपिनिषेधः॰ वैष्णवैर्दक्षिणायकृष्णैकादश्यपिनित्योपोष्या॰ इदमेकादशीव्रत
शैववैष्णवसौरादीनांसर्वेषांनित्यं॰ अकरणेप्रत्यवायश्रवणात्॰ संपत्त्यादिफलश्रवणात्काम्यंचभवति॰ केचित्तुदक्षिणादिमितस्त
मीसत्त्वएकादश्याभोजनंकर्तव्यं॰ तत्त्वाद्यायातुपूर्वमेवप्रवृत्तायांमुद्गाधिकाद्वादशिकायांतुनैरंतर्येणोपवासद्वयंकार्यमितितिथिपाक
नमपिवदंति॰ तदुक्तं॰ अष्टवर्षादूर्ध्वमशीतिवर्षपर्यंतमेकादशीव्रताधिकारः॰ शक्तस्यत्वशीतेरूर्ध्वमप्यधिकारः॰ सभर्तृका
णांस्त्रीणांभर्त्रनुज्ञापित्राद्यनुज्ञांविनोपवासव्रताद्याचरणेव्रतवैफल्यंभर्त्रायुःक्षयोनरकश्च॰ अशक्तानांतु॰ नक्तंहविष्यान्नमनोदनं
वाफलंतिलाःक्षीरमथांबुचाज्यं॰ यत्पंचगव्यंयदिवापिवायुःप्रशस्तमत्रोत्तरमुत्तरंच इतिपक्षत्रुटिकोतरस्यानएकपक्षाश्रयण

नत्वेकादशीसमाः· प्रमादादिनैकादश्य उपोषणाद्यकरणे द्वादश्यामपि व्रतं कार्यं· द्वादश्यामप्यकरणे यवमध्यं चान्द्रायणं प्रायश्चित्तं· नास्ति
नास्तिक्यात्करणेपि पिपीलिकामध्यचान्द्रायणं· अशक्तः पतिपुत्राद्युद्देशेन स्त्रीपुत्रभगिनीभ्रात्रादिभिरेकादशीव्रतानुकरणे क्रतुशतजं
पुण्यं· अथ व्रतदिननिर्णयः· तत्र व्रताधिकारिणो द्विविधा वैष्णवाः स्मार्ताश्च· तत्र यद्यपि यस्य दीक्षाकृतिवैष्णवीत्यादि लक्षणयु
क्तावैष्णवास्तद्भिन्नाः स्मार्ता इति महानिबन्धेषूक्तं तथापि स्वरूपोपर्यप्रसिद्धमेव वैष्णवत्वं स्मार्तत्वं च वृद्धा मन्यन्त इति सिन्धूक्तमेव स
र्वदेशीसर्वशिष्टपरिगृहीतं प्रवर्तते· वेधोपि द्विविधः· अरुणोदये दशमीवेधः सूर्योदये तद्वेधश्च· सूर्योदयात्प्राक् चतुर्घटिका
त्मकोरुणोदयः· सूर्योदयस्तु स्पष्टः· तेन पञ्चपञ्चाशत्घटिकानन्तरं कलादिमात्र दशमीप्रवेशे अरुणोदयवेधो वैष्णवविषयः· षष्टि
घटिकात्मकस्य सौरोदयोत्तरं पलादिमात्र दशमीसत्त्वे सूर्योदयवेधः स्मार्तविषयः· ज्योतिर्विदादिविवादनवेधादिसन्देहेतु वृद्धा
वधविरोधेन ब्राह्मणपूर्ववादिशुद्धैकादशीमिति सज्य द्वादशीं समुपोषयेत्· तथा च एकादशी द्विविधा· शुद्धा विद्धा च·
अरुणोदयवेधवती विद्धा· तां सर्वे वैष्णवैः द्वादश्यामेव उपोष्या· अरुणोदयवेधरहिता शुद्धा· सा चतुर्विधा· एकादशीमात्राधि १
क्यवती· १ द्वादशीमात्राधिक्यवती २ उभयाधिक्यवती ३ अनुभयाधिक्यवती चेति ४ अत्राधिक्यं सूर्योदयोत्तरसत्त्वं त
त्रोदाहरणं· दशमी नाड्यः ५५ एकादशी ६०।१ द्वादश्यां क्षयः ५९ इयमेकादशीमात्राधिक्यवती· वैष्णवैः परोपोष्या·
स्मार्तगृहस्थैः पूर्वा· अथ दशमी ५५ एकादशी ५८ द्वादशी ६०।१ इयं शुद्धा द्वादशीमात्राधिक्यवती· अत्र वैष्णवानां द्वादश्यां उपोषणं
स्मार्तानां सर्वत्र· अथ दशमी ५५ एकादशी ६०।१ द्वादशी ५ इयं शुद्धा उभयाधिक्यवती अत्र सर्वैर्वैष्णवैः स्मार्तैश्च परैवोपोष्या· अथ दश
मी ५५ एकादशी ५७ द्वादशी ५८ इयमनुभयाधिक्यवती शुद्धा वैष्णवैः स्मार्तैश्च पूर्वैवोपोष्या· इति संक्षेपतो वैष्णवनिर्णयः· अथ
स्मार्तनिर्णयः तत्र सूर्योदयवेधवती विद्धा तद्रहिता शुद्धा चेति· द्विविधापि प्रत्येकं चतुर्धा· एकादशीमात्राधिक्यवती उभयाधि
क्यवती ५ अनुभयाधिक्यवती· इत्येवं अष्टभेदा भवन्ति· अत्रोदाहरणानि· दशमी ५८ एकादशी ६०।१ द्वादश्यां क्षयः ५८ इयं
शुद्धैकादशी द्वादशीमात्राधिक्यवती ५ शीमात्राधिक्यवती· दशमी ४ एकादशी २ द्वादश्यां क्षयः ५८ इयं विद्धा एकादशीमात्राधि
क्यवती· अत्र उभयत्रापि स्मार्तानां गृहिणां पूर्वोपोष्या· यतिभिः निष्कामगृहिभिर्वनस्थैर्विधवादिभिः वैष्णवैश्च परैवोपोष्या· वि
ष्णुप्रीतिकामैः स्मार्तैरुपवासद्वयं कार्यमिति केचित्· उभयाधिक्यवती शुद्धा यथा· दशमी ५८ एकादशी ६०।१ द्वादशी
४ उभयाधिक्यवती विद्धा यथा· दशमी २ एकादशी ४ द्वादशी ४ अत्र उभयत्रापि सर्वैः स्मार्तैर्वैष्णवैश्च अविशिष्टा परैवैका
दशी उपोष्या· द्वादशीमात्राधिक्यवती शुद्धा यथा· दशमी ५८ एकादशी ५९ द्वादशी ६०।१ अत्र शुद्धत्वात्स्मार्तानामेकाद

ध॰सिं श्यामेवउपवासोनद्वादश्यामितिमाधवमतं· हेमाद्रिमतेतुसर्वैःपराद्वादश्येवउपोष्या· केचित्तुमुमुक्षुभिःस्मार्तैःपरोपोष्येत्याहुः· द्वादशीमात्रा
धिक्याविद्धायथा· दशमी१ एकादशीक्षयगामिनी·५८ द्वादश्यावृद्धिः·६०।१।अत्रएकादश्याविद्धत्वात्तुद्वादश्यामेवस्मार्तानामुपवासः· प
१० एवंउभयाधिक्येद्वादशीमात्राधिक्येनस्मार्तानांविद्धायास्त्यागोनान्यत्र· वैष्णवानांतुषड्विधामप्याधिक्यवतींत्यक्त्वाद्वादश्युपोष्या·
अनुभयाधिक्यवतीशुद्धायथा· दशमी५९ एकादशी५८ द्वादशी५९ स्मार्तानामेकादश्यामेवउपवासोनद्वादश्यां· वैष्णवानांतुविद्धत्वात्
द्वादश्यामेवोपवासः· अनुभयाधिक्यवतीविद्धायथा· दशमी२ एकादश्यांक्षयः द्वादशी५९ अत्रापिस्मार्तानामेकादश्यामुपवासः
वैष्णवानांद्वादश्यामुपवासः· अस्मिन्नुभयाधिनाक्यवतीविद्धाचरमभेदेप्रथमभेदेद्वमेवंयतिभिर्मुमुक्षुभिर्विधवाभिःपरोपोष्या·
विष्णुप्रीतिकामैरुपवासद्वयंकार्यं· इतितुस्पष्टमुक्तमिवप्रतिभाति· इदानींशिष्टास्तुहेमाद्रिमतेनिष्कामस्याधिकंचअनादृत्यमाधवम
सर्व तेनैवस्मार्ताःनिर्णयमविशेषेणवदंति· ननुकाचिदुपवासद्वयंसंशुद्धाधिकद्वादशिकायांसर्वेषामेकंपरोपवासंवावदंतीत्युक्तंसर्व
देशप्रयोगेमाधवोक्तानुसारएवप्रचारइतिबोध्यं· एतेनैवतस्याष्टादशभेदानांस्मार्तानांदशभेदानांनिर्णयःसर्वोपिगतार्थो १०
भवतीतिविभावनीयं· विस्तरस्तुमहाग्रंथेष्वनुसंधेयः· अत्रअष्टादशभेदानांपृथक्पृथक्उदाहरणकथनेतन्निर्णयकथ
नेचबालानांव्यामोहमात्रंस्यादितितन्निर्णयःपृथगेवपट्टेलिखित्वास्थापितोनुसंधेयः· अत्रअर्धरात्रानंतरंदशमीसत्वेकपा

लवेधः१ द्विपंचाशद्घटिकादशमीसत्वेछायावेधः२ त्रिपंचाशद्घटीत्वेदशम्याग्रस्ताख्योवेधः३ चतुःपंचाशत्वेसंपूर्णाख्यः४ पंचपंचाशत्वेअतिवेधः
षट्पंचाशत्वेमहावेधः६ सप्तपंचाशत्वेप्रलयाख्यः७ अष्टपंचाशत्वेमहाप्रलयः८ एकोनषष्टित्वेघोराख्यः९ षष्टिघटीत्वेराक्षसाख्यइति
वेधभेदानारदेनोक्ताःमाधवादिमतानुसारिभिःकैश्चिदेवकैश्चिदेवानुसृताः· माधवाचार्यादिसर्वसंमतस्तुषट्पंचाशद्घटीवेधएवइतिज्ञेयं·
दशमीपंचदशघटीभिरेकादशीदूषिकेतितदुपवासातिरिक्तव्रते· अथव्रतप्रयोगः उपवासात्पूर्वदिने प्रातःकृतनित्यक्रियः दशमीदिने
मास्यकरिष्येव्रतंतव· त्रिदिनंदेवदेवेशनिर्विघ्नंकुरुकेशव· इतिसंकल्प्य मध्याह्ने एकभक्तंकुर्यात्· तत्रनियमाः· कांस्यमांसमसूर
द्विवास्वापपरिभोजनात्येयुपानपुनर्भोजनमैथुनक्षौद्रानृतभाषणचणककोद्रवशाकपरान्न(?)तैलतिलपिष्टतांबूलअंजनादयः·
एकभक्तानंतरंकाष्ठेनदंतधावनंकुर्यात्· निशिहरिस्मरन्शयित्वाप्रातरेकादश्यांपर्णादिनादंतधावनंकुर्यात्नतुकाष्ठेन· स्नानादिनित्यक्रि
यांतेपवित्रपाणिरुदङ्मुखोवारिपूर्णंताम्रपात्रंआदायसंकल्पंकुर्यात्· एकादश्यांनिराहारोभूत्वाहमपरेहनि· भोक्ष्यामिपुंडरीका
क्षशरणंमेभवाच्युतइति· अनेनमंत्रेणपुष्पांजलिंवाहरेरर्पयेत्· अशक्तस्तुएकादश्यांजलाहार एकादश्यांक्षीराहारः एकादश्यांफ
लाहारः एकादश्यांनक्तभोजी[illegible]त्याद्युक्तेनशक्त्यनुसारेणसंकल्पः· शैवानांरुद्रगायत्र्यासंकल्पः· सौराणांनिजगायत्र्याचासंकल्पः
अयंसंकल्पःसूर्योदयोत्तरंदशमीसत्वेस्मार्तैरेकादश्यांरात्रौकार्यः· अर्धरात्रादुपरिदशम्यनुवृत्तौसर्वैरेकादश्यांमध्याह्नोत्तरंकार्यः·

ध॰ सिं
११
संकल्पानन्तरमष्टाक्षरमंत्रेणाभिमंत्रितं जलं पिबेत्। ततः पुष्पमंडपं कृत्वा तत्र पुष्पैर्गंधैस्तथा धूपदीपनैवेद्यकैः परैः स्तोत्रैर्नानाविधैर्दिव्यैर्गीत
वाद्यैर्मनोहरैः दंडवत्प्रणिपातैश्च जयशब्दैस्तथोत्तमैः हरिं संपूज्य विधिवद्रात्रौ कुर्यात्प्रजागरं। एकादश्यां नियमाः। पाखंडिसंभाषणस्पर्श
दर्शनवर्जनं ब्रह्मचर्यं सत्यभाषणं दिवास्वापवर्जनादयः परिभाषोक्ता ज्ञेयाः। पाखंडिदर्शनादौ तु सूर्यं पश्येत् ततः शुचिः। संस्पर्शे तु
ततः स्नात्वा शुचिरादित्यदर्शनात्। संभाष्य तान्शुचिषदं चिंतयेदच्युतं बुधः। इत्यादि प्रायश्चित्तं। उपवासदिने श्राद्धप्राप्तौ श्राद्धशे
ए षं सर्वान्नं नैकपात्रे परिविष्य तत्सर्वान्नावघ्राणं कृत्वा पात्रं गवादिभ्यो देयं। कंदमूलफलाहाराद्यनुकल्पेन उपवासकर्त्रा तु स्वभक्ष्यस्य
वफलादेः पितृब्राह्मणपात्रेषु परिवेषणपूर्वकं तच्छेषभक्षणं कार्यं। एकादश्यां यदा प्रमृताहः स्यात्कदाचन तद्दिनं तु परित्यज्य
द्वादश्यामेव कारयेत्। इत्यादिवचनानि यथाचारं व्यवस्थापराणि। वैष्णवैः पार्श्वमहालयकरणपक्षे एकादश्यधिकरणकं द्वादश्यधि
करणकं महालयं तंत्रेण करिष्ये इति संकल्प्य महालयं द्वादश्यामेव कार्यं। काम्योपवासे सूतकप्राप्तौ स्नात्वा सूतकप्राप्तौ स्नात्वा हरिं
प्रणम्य निराहारादिकं स्वयं कृत्वा पूजादिकं ब्राह्मणद्वारा कार्यं। दानादिलोपो न सूतकांते अनुष्ठानावश्यकत्वं। एवं रजस्वलादि १२
दोषेपि। द्वादश्यां प्रातर्नित्यपूजां विधाय भगवते व्रतं समर्पयेत्। अज्ञानतिमिरांधस्य व्रतेनानेन केशव। प्रसादसुमुखो नाथ ज्ञान
दृष्टिप्रदो भव इति मंत्रः। दशम्यादिप्रोक्तानां नियमानां भंगे दिवास्वापे बहुशो जलपाने मिथ्याभाषणे वा तन्नियमभंगशुद्धि

र्थमनायाष्टाक्षरमंत्रं पंचशताष्टोत्तरशतसंख्यया कुर्यात्। अल्पदोषेणाष्टशतं जपः। रजस्वलास्पर्शे अलरजकास्तकादिस्पर्शे दुःस्वप्ने तन्मध्ये श्रवणे अ
श्लीलश्रवणे गायत्रीजपः। ततो नैवेद्यतुलसीमिश्रितान्नेन पारणं कार्यं। आमलकीफलस्य पारणायां भक्षणे असंभाषणसंभाषणादि
दोषनाशः। पारणं द्वादशीलंघने महादोषात्तु द्वादशीमध्ये एव कार्यं। स्वल्पद्वादशीसत्वे रात्रिशेषे आमध्यात् क्रियाः सर्वा अपक
र्षकार्याः। अग्निहोत्रहोमस्य नापकर्ष इति केचित्। एवं श्राद्धस्यापि नापकर्षो रात्रौ श्राद्धस्य निषेधात्। अतिसंकटे श्राद्धस
दोषादिव्रतेन तीर्थजलेन पारणं कार्यं। द्वादशीस्पर्शे यस्त्वे द्वादशीप्रथमपादं हरिवासरसंज्ञकमुल्लंघ्य पारणं कार्यं। कलामात्रापि
अपि द्वादश्या अभावे त्रयोदश्यां पारणं। द्वादश्यां मध्याह्नोत्तरं सत्त्वेपि प्रातर्मुहूर्तत्रयमध्ये एव पारणं न मध्याह्नादौ निबद्धवः।
बहूनां कर्मकालानां बाधापत्तेरपराह्णएवेति केचित्। द्वादश्यां शुक्लायां कृष्णायां वा सर्वमासेषु श्रवणयोगश्चेन्नैकादशीद्वा
दश्योर्द्वयोरप्युपवासः कार्यः। अशक्तेनैकादश्यां फलाहाराद्यनुकल्पं कृत्वा श्रवणद्वादश्यामुपवासः कार्यः। विष्णुशृंखलयो
गस्त्वेतु एकादश्यामेव श्रवणद्वादशीप्रयुक्तमुपवासं कृत्वा द्वादश्यां श्रवणयोगरहितायां पारणं कार्यं। द्वादश्याः श्रवण
तोऽन्यत्वे श्रवणयुक्तायामपि द्वादश्यामेव पारणं। द्वादशीलंघने दोषात्। विष्णुशृंखलयोगादिनिर्णयोऽन्यत्रा द्रष्टव्यः

ध. सि.
१२

गतश्रवणद्वादशीप्रकरणेवक्ष्यते दिवानिद्रांपरान्नंचपुनर्भोजनमैथुने क्षौद्रंकांस्यामिषंतैलंद्वादश्यामष्टवर्जयेत् द्यूतक्रोधवणककोद्रव
माषतिलपिष्टमसूरनेत्रांजनमिथ्याभाषणलोभायासप्रवासभारवाहनाध्ययनतांबूलादीनिचवर्जयेत् एतेचनियमाःकाम्यव्रतेआवश्यकाः
नित्यव्रतेषु शक्तिमांस्तुपुमान्कुर्यात्नियमंसविशेषणं विशेषणनियमाशक्तौ दोषाशेषविवर्जितः निगृहीतेंद्रियःश्रद्धासहायोविष्णुतत्परः
उपोष्यैकादशींपापान्मुच्यतेनात्रसंशयः अन्नंभुंक्तेनियोगाद्यात्भुंक्तेवायःसनारकी एकादशीव्रताद्विप्रःसायुज्यंलभतेध्रुवं इत्येकाद
शीव्रतनिर्णयः कार्यांतरेष्वेकादशीद्वादशीयुक्तैवग्राह्या इत्येकादशीनिर्णयोद्देशःसप्तदशः द्वादशीत्वेकादशीविद्धाग्राह्या अथाष्टौम
हाद्वादश्यः शुद्धाधिकाएकादशीयुक्ताद्वादशीउन्मीलिनीसंज्ञा १ द्वादश्येवशुद्धाधिकाचेद्वर्द्धतेसावंजुली २ सूर्योदयेएकादशीततःसयगामिनी
द्वादशीद्वितीयसूर्योदयेत्रयोदशीएवमेकाहोरात्रेतिथित्रयस्पर्शात् त्रिस्पर्शासंज्ञाद्वादशी ३ दर्शपौर्णमास्यावायदादिनवृद्धिस्तदापक्षवर्धिनी
संज्ञा ४ पुष्यर्क्षयुताजया ५ श्रवणयुताविजया ६ पुनर्वसुयुताजयंती ७ रोहिणीयुतापापनाशिनी ८ एताःपापक्षयमुक्तिकामउपवसेत्
श्रवणयुतातुएकादशीवर्जितैव एतास्वष्टसुएकादशीद्वादश्योरेकत्वेतंत्रेणउपवासः पार्थक्येशक्तस्योपवासद्वयं यस्त्वारब्धव्रतद्वयउपवासे
शक्तःश्रवणस्यद्वादशीसमुपोषणात्व्रतद्वयपुण्यकामः तत्रश्रवणर्क्षयोगोमध्यकृतमात्रोपिग्राह्यः पुष्यादियोगःसूर्योदयमारभ्यास्तमपर्यंतं
श्चेदुपवासः पारणंतु तिथिनक्षत्रसंयोगेवियोगेउभयांतेऽन्यतरांतेवेतिसर्वसामान्यनिर्णयः इतिद्वादशीनिर्णयोद्देशःअष्टमः त्रयो

राम
१२

दशीशुक्लापूर्वा कृष्णाउत्तरा शनिवारादियुक्तांकांश्चिदुक्तत्रयोदशीमारभ्यसंवत्सरपर्यंतंप्रतिपक्षत्रयोदशीषुशनिवारयुक्तास्वेवचतुर्विंशतिशु
क्लत्रयोदशीषुवाकर्तव्यं यस्मिन्प्रदोषसमयेशिवपूजानक्तभोजनात्मकंप्रदोषव्रतंतत्रसूर्यास्तमनोत्तरत्रिमुहूर्तात्मकप्रदोषव्यापिनीत्रयोदशीग्राह्या
दिनद्वयेप्रदोषव्याप्तौसाम्येनतदेकदेशस्पर्शेवाउत्तरा वैषम्येणतदेकदेशस्पर्शेतदाधिक्यवतीपूर्वाग्राह्या यदिदेवपूजाभोजनपर्याप्तंतदाधि
क्यंलभ्येत नोचेत्साम्यपक्षवत्उत्तरैव उभयत्रसर्वथाव्याप्त्यभावेपिपरैव त्रयोदशीनिर्णयोद्देशःएकोनविंशतितमः चतुर्दशीतुशुक्लाप
रा कृष्णापूर्वा यातुप्रतिमासंकृष्णचतुर्दश्यांशिवरात्रिव्रतंकाम्यमनुष्ठीयते तत्रमहाशिवरात्रिवन्निशीथव्यापिन्येवग्राह्या उभयत्रनिशीथ
व्याप्तौपरा प्रदोषव्याप्तेराधिक्यात् केचित्प्रदोषमात्रव्यापिनीगृह्णते तत्रमूलंचिंत्यं यत्तु चतुर्दश्यांदिवाभोजननिषेधएवनिसत्वात्पा
प्येतेतत्रभोजनकालव्यापिनीचतुर्दशीत्यक्त्वात्रयोदश्यांपंचदश्यांभोक्तव्यं शिवरात्रिव्रतिभिस्तुचतुर्दश्यामेवपारणाकर्तव्या नतत्रचतु
र्दशीअष्टमीदिवेति भोजननिषेधप्राप्तिः विधिप्राप्तेनिषेधाप्रवेशात् इतिचतुर्दशीनिर्णयोद्देशोविंशतितमः पूर्णिमामावास्येतुसावित्री
व्रतंविनापरेग्राह्ये यत्तुकेचित् श्रावणीकृताशनीपूर्णिमास्योःकुलधर्मादौपूर्वविद्धयोर्ग्राह्यत्वमाहुः सर्वापिपौर्णिमासीकुलधर्मादौ
पूर्वाग्राह्येति तत्रमूलंमृग्यं अष्टादशनाडिकातोन्यूनचतुर्दशीसत्वेतादृशचतुर्दशीवेधस्यभूतोष्टादशनाडीभिरितिवचनात्अदूषकत्वप्र
तीतेरस्तुवातादृशस्थलेकुलधर्मेपूर्वत्रग्राह्यत्वं अष्टादशनाडिकाधिकचतुर्दशीवेधेतुपूर्वविद्धापौर्णमासीनग्राह्या इतिमेप्रतिभाति

ध॰ सिं॰ १३

अमावास्या भौमसोमवारयुता स्नानदानादौ महापुण्या एवं भानुयुता सप्तमी भौमयुता चतुर्थी च यत्तु सोमयुतामावास्यायामश्वत्थपूजा
द्यात्मकं सोमवतीव्रतमनुष्ठीयते तत्रापराह्णपर्यंतं मुहूर्तमात्रयोगेपि व्रतं कार्यं दिनांत्यषट्घटिकात्मकसायाह्नयोगे रात्रियोगे च न कार्यमि
ति शिष्टाचारः यत्तु नांक्षौराद्ये उदये त्रिमुहूर्तव्यापिनी योर्कभामासी आह्या तृतीयमुहूर्तस्पर्शाभावे चतुर्दशीयुता इति पंचदशीनिर्णयोद्देशः
एकविंशतितमः अथेष्टिकालः पक्षांता उपवस्तव्याः पक्षाद्या यष्टव्याः उपवासोन्वाधानाख्यं कर्म पर्वणो यश्चतुर्थांश आद्याः प्रतिपदस्त्र
यः यागकालः स विज्ञेयः प्रातरुक्तो मनीषिणः प्रतिपत्तुर्यमनतिक्रम्येति स्थितिः तत्र पर्वप्रतिपदोः पूर्णत्वसंदेहाभावः पर्वणि अन्वाधा
नस्य उत्तरदिने यागस्य यथोक्तकाललाभात् पर्वणः खंडत्वे तु पर्वापेक्षया प्रतिपदो ह्रासवृद्धिघटिका गणयित्वा तदर्धं ह्रासे पर्वणि वियोज्य
वृद्धौ संयोज्य संधिकालं ज्ञात्वान्वाधानादिकालो निर्णेतव्यः यत्र ह्रासवृद्धी न स्तस्तत्र यथास्थितः स्पष्ट एव संधिः तत्र संधिश्चतुर्विधः
पूर्वाह्णसंधिः १ मध्याह्नसंधिः २ अपराह्णसंधिः ३ रात्रिसंधिश्चेति ४ द्वेधा विभक्तदिनस्य पूर्वार्धं पूर्वाह्णः अपरार्धमपराह्णः पूर्वाह्णा
पराह्णसंधिभूतो घटिकाद्वयात्मको मुहूर्तो मध्याह्नः आवर्तनापरपर्याय इति कौस्तुभे उभयसंधिरेकपलात्मक एव मध्याह्नो न तु घटि
द्वयात्मक इति प्रायेणेदानीं शिष्टाचारः तन्मते ह्रासवृद्ध्यर्धवियोजनेन निर्णयः पर्वप्रतिपदोः संधिर्यदि पूर्वाह्णे मध्याह्ने वा भवति १३
तदा संधिदिनात्पूर्वदिनेन्वाधानं संधिदिने यागः यदि अपराह्णे रात्रौ वा संधिस्तदा संधिदिनेन्वाधानं तत्परदिने यागः अथोदाहरणं

पर्व सप्तदशघटिमितं प्रतिपदेकादशघटीमिता तत्र षड्घटीमितः प्रतिपत्क्षयस्तदर्धं घटीत्रयं पर्वणि वियोजितं जातः संधिश्चतुर्दशघटीमितः
अयं त्रिंशद्घटीमितदिनमाने पूर्वाह्णसंधिः अष्टाविंशतिघटीमिते दिनमानेऽयमेव मध्याह्नदिनसंधिः अत्र संधिदिने यागः पूर्वदिनेन्वा
धानं पर्व १४ प्रतिपत् १९ अत्र पंचघटी वृद्धिः तदर्धं सार्धघटीद्वयं पर्वणि संयोजितं जातः संधिः अयमपराह्णसंधिः अत्र संधिदिनेऽन्वा
धानं परेद्युर्यागः अत्र बालबोधार्थं प्रकारांतरं सूर्योदयोत्तरं विद्यमानाः पर्वनाडिकाः प्रतिपन्नाडिकाश्चैकीकृताः सत्यः दिनमानतो
न्यूनास्तदा पूर्वाह्णसंधिः यदि दिनमानेन समास्तदा मध्याह्नसंधिः यदि दिनमानादधिकास्तदा अपराह्णसंधिरिति इत्थं सूर्योदयोत्तरं प्र
वर्तमानपर्वप्रतिपदोः क्षयवृद्धिभ्यामेव संध्यवलोकनमिदानीं सर्वशिष्टाचारेषु प्रसिद्धं कौस्तुभादौ तु चतुर्दशीदिनस्थ उदयात्पूर्वं पर्वणो
गतघटिका उदयादेष्यघटिकाश्चैकीकृत्य एवं प्रतिपत्पूर्वदिनस्था उत्तरदिनस्थाश्च घटिका एकीकृत्य पर्वापेक्षया प्रतिपदो वृद्धिक्षयौ
ज्ञेयौ तद्यथा चतुर्दशी २२ पर्व ७ चतुर्दशीदिनस्थाः पर्वनाडिकाः ३८ उत्तरदिनस्थाः १७ एकीकृत्य जाताः ५५ पर्वदिनस्थाः प्रतिपन्नाड्यः
४३ उत्तरदिनस्थाः ११ एकीकृत्य जाताः ५४ अत्रैका घटी प्रतिपत्क्षयः तदर्धमर्धघटी पर्वणि वियोजिता जातः संधिः सार्धषोडशनाड्यः अ
यमपराह्णसंधिः प्रथममते तत्र पूर्वाह्णसंधिः स्थितः तथा चतुर्दशी २४ पर्व ७ पूर्वं गतनाड्यः एष्ययोगे जाताः ५३ प्रतिपत् ११ गतैष्ययोगाः
५४ अत्र पूर्ववत्सांपत्ययोरुदाहरणे एकैकघटी वृद्धिस्तदर्धसंयोजने सार्धसप्तदशनाडीमितोऽपराह्णसंधिः एवं च पूर्वमतेनैतन्मतयोरसंत

विशेषः वृद्धिक्षयादिसर्ववैपरीत्यात् अत्र मतेचतुर्दश्यधिकावृद्धिः क्षयो वा न संभवतीति परेद्युःघटिकान्यूनास्तथैवाभ्यधिकाश्चयारतिवक्तुन
वनमसंगतमितिदूषणं पुरुषार्थचिंतामणौ द्रष्टव्यं अथ पौर्णमास्यां विशेषः संगवकालादूर्ध्वं त्रयोदशादिघटीमध्यव्यापार्थौ क्रान्तेसंधौ स
द्यस्कालापौर्णमासी तस्यां संधिदिनेन्वाधानं यागस्तु सद्योनुष्ठेयः इदं पौर्णमास्यां सद्यस्कालत्वं वैकल्पिकमिति केचित् अमावास्यायां सर्व
त्रापराह्णकालत्वेन कदाचित्सद्यस्कालता पौर्णमास्याममायां चापराह्णसंधौ प्रतिपच्चतुर्थपादे यागेन दोषाय अमावास्यायामपराह्णसंधौ
अपि प्रतिपत्त्रिमुहूर्ताधिकद्वितीयाप्रवेशे चंद्रदर्शनसंभवेन चंद्रदर्शने यागनिषेधादमावास्यायामेवेष्टिः चतुर्दश्यामन्वाधानं बौधायनादि
नाममावास्यायां सप्तघटीमितप्रतिपद्भावे चंद्रदर्शनेपि प्रतिपद्येव बौधायनैरिष्टिः कार्या आश्वलायनापस्तंबादीनां तु चंद्रदर्शननिषेधो ना
स्तीति प्रतिपद्येवेष्टिः यत्र संधिदिने इष्टिः सा तत्र प्रतिपद्येव समापनीया न तु पर्वणि पर्वणि यागसमाप्तौ पुनर्यागः कर्तव्यः एवमेव स्मार्तपार्व
णस्थालीपाकनिर्णयः केचित्तु स्मार्तस्थालीपाकः प्रतिपद्येव समापनीय इति नियमो नास्ति पूर्वाह्णे एव स्थालीपाकं समाप्य संधेरूर्ध्वं प्रति
पदि ब्राह्मणभोजनमात्रं कार्यं अयं तु संधिनिकृष्टे प्रातःकाले एव स्थालीपाकमाहेति विशेषमाहुः श्रौतेपि ब्राह्मणभोजनमात्रं प्रतिपदि
कार्यं अन्यत्तंत्रं पूर्वाह्णे एव समापनीयं न प्रतिपदमीक्षेतेति पुरुषार्थचिंतामणावुक्तं कात्यायनानां पौर्णमासेष्टिनिर्णयः पूर्वोक्तः सर्वसा
धारण एव न तत्र कश्चिद्विशेषः इति सिंधुसारादिबहुग्रंथसंमतं अन्ये तु पूर्वाह्णसंधौ संधिदिनेन्वाधानं परेद्युर्याग इति पूर्णिमासीविषये का

त्यायनानां विशेषमाहुः अथामावास्यायां कात्यायनानां विशेषः अमाविषये त्रेधाविभक्तदिनस्य प्रथमो भागः पूर्वाह्णः द्वितीयो भागो मध्याह्नः
तृतीयो भागोपराह्णः तत्र रात्रिसंधौ प्रतिपद्दिने चंद्रदर्शनेसत्यपि परेषामिव कात्यायनानामपि संधिदिने पिंडपितृयज्ञोन्वाधानं च परदिने इष्टिरिति
निर्विवादं पूर्वाह्णे दिनद्वितीयभागाख्यमध्याह्ने वा संधौ संधिदिनेन्वाधानं पिंडपितृयज्ञः संधिदिने चेष्टिः तदा चतुर्दशीदिनेमावास्याया द्वि
तृतीयभागाख्यापराह्णे यदि पूर्णव्याप्तिस्तर्हि अमायुक्तेपराह्णे पिंडपितृयज्ञ इति न संदेहः यदि तु तृतीयभागाख्यापराह्णाल्पभागेपराह्णैकदेशेमा
वास्याव्याप्तिस्तर्हि अमावास्यायां प्राप्तायां पिंडपितृयज्ञोन्वेचतुर्दश्यामित्येकः पक्षः चतुर्दश्यां स्वेभागे पिंडपितृयज्ञमंडस्य परमक्षीणत्वादि
त्यपरः पक्षः अथ अपराह्णसंधौ चत्वारः पक्षाः संधिदिने एव तृतीयभागाख्यापराह्णे अमायाः पूर्णव्याप्तिरिति प्रथमः पक्षः यथा चतुर्दशी
२९ अमा ३० प्रतिपत् २९ दिनमानं ३० अत्र संधिदिने अन्वाधानं पिंडपितृयज्ञौ परदिने यागः संधिपूर्वदिने एवं चापराह्णे अमायाः पूर्णव्याप्ति
रिति द्वितीयः पक्षः यथा चतुर्दशी २० अमा २२ प्रतिपत् २४ दिनमानं ३० अत्र संधिदिनात्परदिने मुहूर्तत्रयात्मकः प्रातःकाले प्रतिपत् पादत्र
यावच्छिन्नयागकाललाभात् संधिदिनेन्वाधानपितृयागौ प्रतिपद्दिने चेष्टिरिति कौस्तुभमतं त्रिमुहूर्ता द्वितीया चेत्प्रतिपत्त्व्यापराह्णिकी अन्वा
धानं चतुर्दश्यां परतः सोमदर्शनात् इति वचनाच्चतुर्दश्यां पिंडपितृयज्ञोपवासौ संधिदिने चेष्टिरिति परमतं अथापरं द्वितीयपक्षोदाहरणं
चतुर्दशी १८ अमा २५ प्रतिपत् २४ दिनमानं ३० इयं साम्येन अपराह्णव्याप्तिः अत्र कौस्तुभमतपरमतोक्तरीत्या द्वेधा निर्णयः यथा वा च

ध॰ सिंधु॰ १५ तुर्दशी २५ अमा २० प्रतिपत् ७ दिनमानं २७ इयमपि साम्येन एकदेशव्याप्तिः अत्र सर्वमते संधिदिने एव कातीयेष्टिः पूर्वदिने च पिंडपितृयज्ञो
पवासौ अथ वैषम्येण एकदेशव्याप्तिः चतुर्दशी २५ अमा २३ प्रतिपत् २३ दिनमान ३० अत्रापि पूर्वोक्तमतद्वयेन द्वेधा निर्णयो ज्ञेयः यथा वा चतु
र्दशी २५ अमा २२ प्रतिपत् १८ दिनमान ३० इयमपि वैषम्येण एकदेशव्याप्तिः अत्रापि सर्वमते संधिदिने कातीयेष्टिश्चतुर्दश्यामुपवासपिंडपितृ
यज्ञौ यथा वा चतुर्दशी २५ अमा २७ प्रतिपत् २९ दिनं ३० अत्र संधिदिनेन्वाधानं संधिदिने एवैकदेशव्याप्तिरिति चतुर्थः पक्षः यथा वा चतु
र्दशी ३१ अमा २६ प्रतिपत् २३ दिनं ३० यथा वा चतुर्दशी २८ अमा २२ प्रतिपत् ७ अत्र उभयत्रापि संधिदिने एव पिंडपितृयज्ञान्वाधाने यागः
तत्परेद्युः प्रतिपदि एवं च कात्यायनमतेपि सर्वत्रोदाहरणे चंद्रदर्शननिषेधप्रतिपालनं संभवति किंतु कुत्रचिन्निषेधादर्शनात् पूर्वं च यागादि
कं क्वचिच्चंद्रदर्शनवत्येव दिने एव पिंडपितृयज्ञेपीति ध्येयं दर्शश्राद्धार्थममावास्यानिर्णयः सर्वसाधारणोग्रे पृथगेव वक्ष्यते अथ सामगाना
मिष्टेर्निर्णयः तत्र पौर्णमासी सर्वसाधारणा पूर्वोक्तैव अमावास्यायां तु रात्रिसंधौ प्रतिपद्येव चंद्रदर्शनेपि यागः अपराह्णसंधौ तु प्रा
तः षट्घटिकात्मकप्रतिपदां शपादत्रयरूपयागकाललाभे प्रतिपदि चंद्रदर्शनेपीष्टिः संधिदिने चोपवासपितृयज्ञौ उक्तयागकाला
लाभे संधिदिने यागः पूर्वदिने चतुर्दश्यां पितृयज्ञोपवासौ एवं च सामगेष्वपि चंद्रदर्शननिषेधः कात्यायनवदेव यथासंभवं पालनीयः
इति सामगनिर्णयः इति यागकालनिर्णयो द्वाविंशतितमोद्देशः तत्र आश्वलायनानां यस्मिन्नहोरात्रे मावास्याप्रतिपदोः संधिः तद्दि राम १५

नापराह्णे पंचधाविभक्तदिनचतुर्थभागरूपे पिंडपितृयज्ञः स चापराह्णसंधावन्वाधाने च भवति मध्याह्नात्पूर्वाह्णे वा संधौ यागदिने योगोत्तरं अपराह्णे भ
वति यदा होरात्रसंधौ तिथिसंधिस्तदान्वाधानदिने एव पितृयज्ञः एवमापस्तंबहिरण्यकेशिमतानुसारिणामपि संधिदिने एव पितृयज्ञः स चापराह्णे
अग्निहोत्रस्योर्ध्वं कार्यः अपराह्णश्च पंचधाविभक्तदिनचतुर्थभागो नवधाविभक्तदिनसप्तमभागो वा शांखायनकात्यायनसामगानां अन्वा
धानदिने एव पिंडपितृयज्ञः इत्येवमेवोक्तः स च त्रेधाविभक्तदिनतृतीयभागरूपेपराह्णे कार्यः गृह्याग्निमतां बह्वृचानां दर्शश्राद्धपिंडपितृयज्ञयोरे
कस्मिन्दिने प्राप्तौ व्यतिषंगेनानुष्ठानं व्यतिषंगो नाम उभयोः सहप्रयोगः खंडपर्वणि तु पूर्वेद्युः केवलदर्शश्राद्धमुत्तरेद्युः केवलः पिंडपितृयज्ञः
श्रौताग्निमतां तु केवलः पितृयज्ञः एवं दक्षिणाग्नौ कार्यो न व्यतिषंगेण श्रौताग्निमतां संपूर्णदर्शे इत्थं क्रमः आदावन्वाधानं ततो वैश्वदेवः ततः
पिंडपितृयज्ञः ततो दर्शश्राद्धमिति अग्निनाशेन काले जीवत्पितृकेण साग्निकेन होमांतं वा पितुः पित्रादित्रयोद्देशेन पिंडसहितो वा पिंडपितृय
ज्ञः कार्यः यदा पिंडपितृयज्ञो नैवारब्धव्यः इष्टिलोपे पादकृच्छ्रं प्रायश्चित्तं दर्शद्वयलोपेर्धकृच्छ्रं इष्टित्रयलोपे अग्निनाशात्पुनराधानं पिंडपितृ
यज्ञलोपे वैश्वानरेष्टिः प्रायश्चित्तं इष्टिस्थाने सप्तहोतारं होष्यामीति संकल्प्य तन्मंत्रेण चतुर्गृहीताज्येन पूर्णाहुतिर्वा कार्या इति पिंडपितृयज्ञो
द्देशस्त्रयोविंशतितमः अथ श्राद्धे अमावास्या निर्णीयते पंचधाविभक्तदिनचतुर्भागात्मकापराह्णव्यापिन्यमावास्या दर्शश्राद्धे ग्राह्या पूर्वेद्युरे
व परेद्युरेव वापराह्णकात्स्न्येन एकदेशेन व्याप्तित्वे सैव ग्राह्या उभयदिने दिनेप्यपराह्णे वैषम्येण एकदेशव्याप्तित्वे याधिकव्यापिनी सा ग्राह्या॥

ध॰ सिं॰
१८

दिनद्वयेसाम्येनएकदेशव्याप्तौतिथिक्षयेपूर्वा तिथिवृद्धौतिथिसाम्येचपरा तत्रसमव्याप्तौतिथिक्षयवृद्धिसाम्या उदाहरणानि चतुर्दशी १९
अमा २३ दिनं ३० अत्रदिनद्वयेपिसमापंचघटिकैकदेशव्याप्तिः चतुर्दश्यपेक्षयाचतुर्घटिकाभिः अमावास्यावृद्धिसत्वादुत्तराग्राह्या तथाचतुर्दशी २५
अमा १९ अत्रैकाघटिकासमाव्याप्तिः घटिकाचतुष्टयेनतिथिक्षयात्पूर्वाग्राह्या अथचतुर्दशी २१ अमा २१ अत्रघटिकात्रयेणदिनद्वयेअंशतःस
माव्याप्तिस्तिथेस्तुवृद्धिक्षयाभावेनसमत्वात्पराग्राह्या दिनद्वयेसंपूर्णापराह्णव्याप्तौतिथिवृद्धित्वात्परैवग्राह्या यदिदिनद्वयेप्यपराह्णस्पर्शाभावस्त
दागमाग्निमद्भिःश्रौताग्निमद्भिश्चसिनीवालीसंज्ञिकाचतुर्दशीमिश्रापूर्वैवग्राह्या निरग्निकैःशूद्रादिभिश्चकुहूसंज्ञिकाप्रतिपन्मिश्रापराग्रा
ह्येतिमाधवाद्यर्थसंमतः दर्शनिर्णयः प्रायःसर्वैःशिष्टैराद्रियते पुरुषार्थचिंतामणौतु बह्वृचैस्तैत्तिरीयैःसाग्निकैरपराह्णव्याप्त्यसत्वे
पिइष्टिदिनात्पूर्वदिनेएवदर्शश्राद्धंकार्यं तथादिनद्वयेकार्त्स्न्येनअपराह्णव्याप्तौपरत्रैवदर्शः एकदेशेनापराह्णद्वयव्याप्तौप्रतिपद्वृद्धौप्रतिप
दीष्ट्याउत्तरत्रैवदर्शेष्टिः द्वितीयदिनेएवापराह्णव्याप्तौतु यदिप्रतिपत्क्षयवशात् दर्शदिनेएवेष्टिप्राप्तिस्तदाबह्वृचानांसिनीवालीतैत्तिरीयाणां
कुहूर्ग्राह्या साग्निकानांविकल्पेनद्वयं यदापूर्वदिनेपराह्णेअधिकाव्याप्तिः परदिनेअल्पात्तदासाग्निकानांपूर्वातैत्तिरीयाणांउत्तरा उभयत्रा राम
पराह्णस्पर्शाभावेपिसाग्निकानांपूर्वातैत्तिरीयाणामुत्तरा इत्याद्युक्तं दर्शश्राद्धवार्षिकश्राद्धयोर्दर्शमासिकयोर्दर्शश्राद्धोदकुंभश्रा १८
द्धयोश्चसंपातेदेवताभेदाच्छ्राद्धद्वयंकार्यं तत्राद्येमासिकाब्दिकादिश्राद्धंकृत्वापाकांतरेणदर्शश्राद्धंकार्यं वैश्वदेवमाब्दिकादिश्रा
द्ध

द्धशेषेणएवकृतपाकेनवादर्शश्राद्धारंभोभवति आहिताग्निस्तुवैश्वदेवंपिंडपितृयज्ञंचकृत्वाब्दिकंकुर्यात् दर्शश्राद्धमनुपनीतविधुर
प्रवासस्थैरपिकार्यं अमाश्राद्धातिक्रमेनूषुवाचमित्यृचंशतवारंजपेत् इतिदर्शनिर्णयोद्देशश्चतुर्विंशतितमः इष्टिस्थालीपाकौपौर्णमा
स्यामारभ्यौ नतुदर्शे आधानगृहप्रवेशनीयहोमानंतरमेवपौर्णमास्यांयदिदर्शपौर्णमासारंभः क्रियतेतदामलमाससपौषमासशुक्रा
स्तादिदोषोनास्ति तत्रातिक्रमेतुशुक्रमासादिप्रतीक्षेत्येकं सर्वथाशुद्धकालेएवआरंभ इत्यपरे इतीष्ट्यादिप्रारंभनिर्णयःपंचविंशतित
मोद्देशः अथविकृतिकालः ताश्चत्रिविधाः नित्याआग्रयणचातुर्मास्याद्याः नैमित्तिक्योजातेष्ट्यादयः काम्याःसोमादयः एताःपुरुषार्थाः
एवंक्रत्वंगभूताअपिद्विविधाः नित्यानैमित्तिकाश्च तत्रविकृतिषुसद्यस्कालत्वसहकालत्वयोर्विकल्पः एवंपर्वणिशुक्लपक्षगतदेवन
क्षत्रेषुवाकर्तव्याइतिविकल्पः तत्रपर्वणिकरणपक्षेअपराह्णादिसंधौसंधिदिनेसद्यस्कालांसहकालांवाविकृतिंकृत्वाप्रकृतेरन्वाधा
नं मध्याह्नेपूर्वाह्णेवासंधौसंधिदिनेप्रकृतिंसमाप्यसद्यस्कालेवविकृतिः कार्या कृत्तिकादीनिविशाखांतानिनक्षत्राणिदेवनक्षत्राण्येषु
व्यंते आग्रयणेविशेषोद्वितीयपरिच्छेदेवक्ष्यते अन्वारंभणीष्टिश्चतुर्दश्यांकार्या इतिविकृतिसामान्यनिर्णयः षड्विंशतितमोद्देशः
पशुयागस्तुवर्षातौश्रावण्यादिचतुर्णांपर्वणामन्यतमेपर्वणिदक्षिणायनदिनेउत्तरायणदिनेवाकार्यः तत्रखंडपर्वणिविकृतिसा
मान्योक्तएवनिर्णयः इतिपशुयागोद्देशः २७ अथचातुर्मास्यकालः तत्प्रयोगेचत्वारःपक्षाः फाल्गुन्यांचैत्र्यांवापौर्णमास्यां

ध.सि.१
२७

वैश्वदेवपर्वकृत्वा चतुर्षु मासेषु आषाढ्यादिषु एकैकं पर्वेत्येवं यावज्जीवमनुष्ठानमिति यावज्जीवपक्षः उत्कर्षे त्वा संवत्सरपर्यंतमनुष्ठायपश्
चनेष्ट्या पशुयागेन वा सोमयागेन वा समापनं सांवत्सरपक्षः प्रथमेहनि वैश्वदेवपर्व चतुर्थदिने वरुणप्रघासपर्व अष्टमनवमयोः साकमे
धपर्व द्वादशे शुनासीरीयपर्वेति द्वादशाहः पक्षः पंचभिर्दिनैः समाप्तौ यथाप्रयोगपक्षः द्वादशाहयथाप्रयोगपक्षयोरुदगयने शुक्लपक्षे
देवनक्षत्रेष्वारंभः शुक्लपक्ष एव समाप्तिरिति बह्वृचः कृष्णपक्षे वा समाप्तिरिति केचित् द्वादशाहपंचाहपक्षयोरपि सवनेष्ट्यादिना समापनं कृ
ते सकृत्करणं तदभावे प्रतिसंवत्सरमनुष्ठानं क्वचिदेकाहिकप्रयोगपक्षोप्युक्तः सर्वे वैश्वानरादिषु चतसृषु पौर्णमासीषु एकैकस्यां चिद्भवति
क्वचित्तु सप्ताहपक्षः यथा द्व्यहे वैश्वदेवपर्व तृतीयदिने वरुणप्रघासाः चतुर्थे गृहमेधीया पंचमे महाहविः षष्ठे पितृयज्ञादिसाक
मेधपर्वशेषः सप्तमे शुनासीरीयपर्वेति अत्र शुक्लपक्षादिः पंचाहपक्षोक्तः कालः इति चातुर्मास्यकालनिर्णयोद्देशो विंशतितमोद्
शः काम्येष्टीनां विकृतिसामान्यनिर्णयानुसारेण पर्वण्यनुष्ठानं शुक्लपक्षस्य देवनक्षत्रे वा जातेष्टिस्तु पत्न्या विंशतिरात्रात्मककर्मा
नधिकारात्सूतकजननाशौचनिवृत्त्योः सत्यां पर्वणि कार्या गृहदाहेष्ट्यादिनैमित्तिकेष्टीनां निमित्तानंतरमनुष्ठाने पर्वाद्यपेक्षा नास्ति तदसं
भवे पर्वापेक्षा क्रत्वर्थानां निमित्तानां क्रतुनासहैव अनुष्ठानं न तत्र पृथक्कालापेक्षा हविर्दोषोद्देशादिनैमित्तिककर्तव्यत्वे ऐष्टयस्तु स्विष्ट
कृदुत्तरं समिष्टयजुषः प्राक् निमित्तस्मरणे तदानीमेव तदीयतंत्रोपजीवनेन निर्वापप्रभृति कार्याः तदनंतरं स्मरणे तत्प्रयोगं समाप्य

राम
२७

पुनरन्वाधानादिविधिना कार्याः इति काम्यनैमित्तिकादीष्टीनां निर्णयोद्देशः एकोनत्रिंशतितमः आधानं तु पर्वणि नक्षत्रे चोक्तं तत्र सेकस्यप्रभृति
पूर्णाहुतिपर्यंतं प्रयोगपर्याप्तं पर्वग्राह्यं तदसंभवे गार्हपत्याधानाद्याहवनीयाधानपर्यंतं विद्यमानं ग्राह्यं एवं नक्षत्रस्यापि निर्णयः दिनद्वये कर्मका
लव्यापिपर्वसत्त्वे पूर्वोक्तनक्षत्रयोगस्तु ग्राह्यः वसंतऋतुपर्वोक्तनक्षत्रेष्वेतत्त्रितयसन्निपाते प्रशस्ततमं ऋत्वभावे मध्यमं केवलपर्वणि नक्षत्रे वा
धमं नक्षत्राणि तु कृत्तिकारोहिणी विशाखा पूर्वाफल्गुन्युत्तराफल्गुनी मृग उत्तराभाद्रपदेति सप्त अन्वाधाने नक्षत्रोक्तानि कृत्तिकारोहिण्युत्तरा
मृगपुनर्वसुपुष्यपूर्वाफल्गुनीपूर्वाषाढाहस्तचित्राविशाखाअनुराधाश्रवणज्येष्ठारेवतीति सप्तदशांतरकानि सोमपूर्वाधाने तु न तु दृष्टेन नक्ष
त्रविवचनात् सोमकालानुरोधेनैवाधानं न तत्र पृथक्कालविचारः इत्याधानकालनिर्णयोद्देशस्त्रिंशत्तमः अथ ग्रहणनिर्णयः चंद्रसूर्यग्रहणं या
वच्चाक्षुषदर्शनयोग्यं तावत्पुण्यकालः अतो यस्तास्तस्थले अस्तोत्तरं द्वीपांतरे ग्रहणसत्त्वेपि दर्शनयोग्यत्वाभावान्न पुण्यकालः एवं ग्रस्तोद
ये उदयात्पूर्वं न पुण्यकालः मेघादिप्रतिबंधेन चाक्षुषज्ञानासंभवे शास्त्रादिना स्पर्शमोक्षकालौ ज्ञात्वा स्नानदानाद्याचरेत् रविवारे सूर्यग्रहः
चंद्रवारे चंद्रग्रहः चूडामणिसंज्ञकः तत्र दानादिकं अनंतफलं ग्रहस्पर्शकाले स्नानं मध्ये होमः सुरार्चनं श्राद्धं च मुच्यमाने दानं मुक्ते स्नान
मिति क्रमः तत्र स्नाने जलेषु तारतम्यं शीतमुष्णोदकात् पुण्यमपारक्यं परोदकात् भूमिष्ठमुद्धृतात्पुण्यं ततः प्रस्रवणोदकं ततोपि सारसं पु
ण्यं ततः पुण्यं नदीजलं ततस्तीर्थनदी गंगा पुण्या पुण्यास्ततोंबुधिरिति ग्रहणे स्नानं सचैलं कार्यं सचैलत्वं मुक्तिस्नाने परमिति केचित् मु

ध॰सिंधु॰ १८

क्तिस्नानाभावेस्मृतिकिरात्न्नापगमः ग्रहणेस्नानममंत्रकं सुवासिनीभिस्त्वाभिरशिरस्नानंकार्यं विधवाभिस्तुग्रहणेशिरस्नानंकुर्वंति जा
ताशौचेमृताशौचेचग्रहणनिमित्तंस्नानदानादिश्राद्धादिकार्यमेव स्नानेनैमित्तिकेप्राप्तेनारीयदिरजस्वला पात्रांतरिततोयेनस्नानंकृत्वा
व्रतंचरेत् नवस्त्रपीडनंकुर्यान्नान्यद्वासश्चधारयेत् त्रिरात्रमेकरात्रंवासमुपोष्यग्रहणेस्नानदानाद्यनुष्ठानेमहाफलं एकरात्रपक्षेग्रह
णदिनात्पूर्वदिनेउपवासइतिकेचित् ग्रहसंबद्धाहोरात्रउपवासःइतिपरे पुत्रवद्गृहिणोग्रहणसंक्रांत्यादौनोपवासः पुत्रवत्पदेनकन्यावा
नपिग्राह्यइतिकेचित् ग्रहणेदेवपितृतर्पणंकार्यंइतिकेचित् सर्वेषामेववर्णानांसूतकंराहुदर्शने तेनग्रहणकालेस्पृष्टवस्त्रादेःकालेनो
दिनाच्छुद्धिःकार्या अत्रगोभूहिरण्यधान्यादिदानंमहाफलं मंत्रविद्योभययुक्तंमुख्यंदानपात्रं सत्पात्रेदानात्पुण्यातिशयः सर्वंगंगासमंतो
यंसर्वेव्याससमाद्विजाः सर्वंभूमिसमंदानंग्रहणेचंद्रसूर्ययोः इत्युक्तिःपुण्यसामान्याभिप्राया अतएवसममब्राह्मणेदानेद्विगुणंब्राह्म
णब्रुवे श्रोत्रियेशतसाहस्रंपात्रेत्वानंत्यमश्नुते इतितारतम्यमुक्तं अब्राह्मणेसंस्काररहितेजातिमात्रब्राह्मणेदानंयथोक्तफलं गर्भाधा
नादिसंस्कारयुतोवेदाध्ययनाध्यापनरहितोब्राह्मणब्रुवस्तत्रदानेउक्तंद्विगुणफलं वेदाध्ययनादियुतेश्रोत्रियेसहस्रफलं विद्यासदा राम
चरणादियुतेपात्रेनंतफलमित्यर्थः ग्रहणेश्राद्धमामेनहेम्नावाकार्यं संपन्नश्चेत्पक्वान्नेनकुर्यात् सूर्यग्रहणेतीर्थयात्रांगश्राद्धवत् १८
घृतप्रधानान्नेनश्राद्धंकार्यं ग्रहणेश्राद्धभोक्तुर्महादोषः ग्रहणेतुलादानादिकंसंपन्नेनकार्यं चंद्रसूर्यग्रहेतीर्थेमहादानादिकंतथा

मंत्रदीक्षांप्रकुर्वाणोमासर्क्षादीन्नशोधयेत् मंत्रदीक्षाप्रकारः तंत्रेद्रष्टव्यः दीक्षाग्रहणमुपदेशस्याप्युपलक्षणं युगेयुगेतुदीक्षासीदुपदेशःक
लौयुगे चंद्रसूर्यग्रहेतीर्थेसिद्धक्षेत्रेशिवालये मंत्रमात्रप्रकथनमुपदेशः सउच्यते मंत्रग्रहणेसूर्यग्रहणमेवमुख्यं चंद्रग्रहणेदारिद्र्यादिदो
षोक्तेः इतिकेचित् चंद्रसूर्योपरागेचस्नात्वापूर्वमुपोषितः स्पर्शादिमोक्षपर्यंतंजपेन्मंत्रंसमाहितः जपाद्दशांशतोहोमस्तथाहोमात्तुतर्प
णं होमाशक्तौजपंकुर्यात् होमसंख्याचतुर्गुणं मूलमंत्रमुच्चार्यतदंतेद्वितीयांतंमंत्रदेवतानामोच्चार्यअमुकांदेवतामहंतर्पयामि नमःइति
यवादियुतजलांजलिभिस्तर्पणंहोमदशांशेनकार्यं एवंनमोंतमूलमंत्रमुक्त्वामुकदेवतामभिषिंचामि अनेनमुच्चार्यजलेनस्वमूर्धि
अभिषिंचेत् इतिमार्जनं तर्पणदशांशेनकार्यं मार्जनदशांशेनब्राह्मणभोजनं एवंजपहोमतर्पणमार्जनविप्रभोजनात्मकपंचप्रकारंपुरश्चर
णं तर्पणाद्यसंभवेतत्तत्संख्याचतुर्गुणोजपएवकार्यः एवंचग्रहणेपुरश्चरणप्रकारोयस्तोदयग्रस्तास्तेचनसंभवति पुरश्चरणांगोपवासः
पुत्रवद्गृहिणापिकार्यः पुरश्चरणाकर्तुःस्नानदानादिनैमित्तिककर्मलोपेप्रत्यवायप्रसंगात् नैमित्तिकंस्नानदानादिकंभार्यापुत्रादिप्रतिनि
धिद्वाराकार्यं अत्रेत्थमितिकर्तव्यता स्पर्शकालात्पूर्वंस्नात्वामुकगोत्रोमुकशर्माहंराहुग्रस्तेनिशाकरेदिवाकरेवामुकदेवताममुकमंत्रसि
द्धिकामोग्राससादिमुक्तिपर्यंतंअमुकमंत्रस्यजपरूपंपुरश्चरणंकरिष्येइतिसंकल्प्यचकृत्वासनबंधान्यासादिकंस्पर्शात्पूर्वमेवविधा
यस्पर्शादिमोक्षपर्यंतंमूलमंत्रजपंकुर्यात् ततःपरदिनेस्नानादिनित्यकर्मविधायअमुकमंत्रस्यकृतैतद्ग्रहणकालिकामुकसंख्या

ध·सिंधु·
१९

कमुकपुरश्चरणजपसांगतार्थं तद्दशांशहोमतद्दशांशतर्पणतद्दशांशमार्जनतद्दशांशब्राह्मणभोजनानि करिष्ये इति संकल्प्य होमादि
कं तत्तच्चतुर्गुणं द्विगुणान्यत्र जपं वा कुर्यात् ग्रहणकाले च तत्रेरितपुत्रादिरमुकशर्मणोऽमुकगोत्रस्यामुकग्रहणस्पर्शस्नानजनितश्रेयःप्रा
प्त्यर्थं स्पर्शस्नानं करिष्य इत्यादि संकल्प्य पूर्वोक्ततदीयस्नानदानादिकं कुर्यात् पुरश्चरणमकुर्वद्भिरपि गुरूपदिष्टः स्वस्वेष्टदेवतामंत्रजपो
गायत्रीजपश्चावश्यं ग्रहणे कार्यः अन्यथा मंत्रमालिन्यं ग्रहणकाले शयने रुग्णो रोगी मूत्रे दारिद्र्यं पुरीषे कृमिः मैथुने ग्रामसूकरः अभ्यं
गे कुष्ठी भोजने नरकः इति सर्वं पक्वमन्नं ग्रहणोत्तरं त्याज्यं एवं ग्रहणकालस्थितजलपाने पादकृच्छ्राभिधानात् जलमपि त्याज्यं कांजिकं
तक्रं घृततैलपाचितं अन्नं क्षीरं च पूर्वसिद्धं ग्रहणोत्तरं ग्राह्यं एवं [illegible] घृते संधिते गोरसेषु ग्रहणकाले कुशांतरायं कुर्यात्
अथ वेधविचारः सूर्यग्रहणे ग्रहणप्रहरात्पूर्वं यामचतुष्टयं वेधः चंद्रग्रहणे तु प्रहरत्रयं तथा चाह्नः प्रथमप्रहरे सूर्यग्रहे पूर्वरात्रिप्र
हरचतुष्टयेन भोक्तव्यं द्वितीययामे ग्रहणे रात्रिद्वितीययामादौ न भोक्तव्यं एवं रात्रिप्रथमप्रहरे चंद्रग्रहे दिने द्वितीययामादौ न भोक्तव्यं
रात्रिद्वितीययामादौ ग्रहणे दिनतृतीययामादौ न भुंजीत बालवृद्धातुरविषये तु सार्धप्रहरात्मको मुहूर्तत्रयात्मको वा वेधः शक्तस्य वे
धकाले भोजने त्रिदिनोपोषणं प्रायश्चित्तं ग्रहणकाले भोजने प्राजापत्यं प्रायश्चित्तं चंद्रस्य ग्रस्तोदये तु यामचतुष्टयवेधात् तत्पूर्वदि
वा न भुंजीत केचित्तु चंद्रस्य खग्रासे यामचतुष्टयं वेधः एकदेशग्रासे यामत्रयमित्याहुः ग्रस्तास्ते तु ग्रस्तावेवास्तमानं तु

राम
१९

रवींदू ग्रस्तावुतौ यदि परेद्युरुदये स्नात्वा शुद्धेऽभ्यवहरेन्नरः अत्र स्नात्वा शुद्धे इत्युक्त्या शुद्धमंडलदर्शनकालिकस्नानात् पूर्वं न शुद्धिप्रतिपादना
त् जलाहरणपाकादिकं शुद्धबिंबोदयकालिकस्नानात् पूर्वं न कार्यमिति भाति सूर्यग्रस्तास्ते पुत्रवद्गृहिणः उपवासनिषेधात् तेन यथामुहूर्ता
त्मकवेधं त्यक्त्वा ग्रहणात्पूर्वं भोक्तव्यमिति केचित् पुत्रवद्गृहिणामपि तत्रोपवास एव कार्य इति माधवमतं एवं तु शिष्टाचारानुसृतं युक्तं सूर्यग्र
स्तास्ते चंद्रग्रस्तोदये च आहिताग्निनान्वाधानं विधाय जलेन व्रतं कार्यं न तु भोजनं चंद्रग्रस्तास्ते उत्तरदिने संध्याहोमादौ न दोषः तत्राल्पका
लेन शास्त्रतो मुक्तिनिश्चये मुक्त्यनंतरं स्नात्वा होमादिकं कर्तव्यं चिरकालेन मुक्तौ होमकालातिक्रमप्रसंगात् ग्रस्तोदय इव ग्रहणमध्ये ए
व संध्यां होमं च कृत्वा शास्त्रतो मुक्तिकाले स्नात्वा ब्रह्मयज्ञादि नित्यकर्म कर्तव्यं इति भाति दर्शे ग्रहणनिमित्तकश्राद्धेनैव दर्शश्राद्धसंक्रां
तिश्राद्धानां प्रसंगसिद्धिर्भवति ग्रहणदिने पित्रादेर्वार्षिकश्राद्धप्राप्तौ सति संभवेऽन्नेन कार्यं ब्राह्मणाद्यलाभेन संभवे तु आमेन हेम्ना
वा कार्यं स्वजन्मराशेस्तृतीयषष्ठैकादशदशमराशिस्थितं ग्रहणं शुभप्रदं तथा द्वितीयपंचमसप्तमनवमस्थाने मध्यमं तथा जन्मच
तुर्थाष्टमद्वादशराशिस्थितं अनिष्टफलप्रदं यस्य जन्मराशौ जन्मनक्षत्रे वा ग्रहणं तस्य विशेषतोऽनिष्टप्रदं तेन तद्गोचरशांतिः का
र्या अथवा बिंबदानं कार्यं तद्यथा चंद्रग्रहे रजतमयं चंद्रबिंबं सुवर्णमयं नागबिंबं च कृत्वा सूर्यग्रहे सौवर्णसूर्यबिंबं घृतपूर्णताम्र
पात्रे कांस्यपात्रे वा निधाय तिलवस्त्रदक्षिणासाहित्यं संपाद्य मम जन्मराशिजन्मनक्षत्रस्थितामुकग्रहसूचितसर्वानिष्टप्रशांतिप्र

ध.सिं.१ र्वकमेकादशस्थानस्थित ग्रहसूचितशुभफलावाप्त्यर्थं बिंबदानं करिष्ये इति संकल्प्य सुवर्णचंद्रं (?) नागरूपं च ध्यात्वा नमस्कृत्य तमोमय महाभीम सोमसूर्य
२० विमर्दन हेमताराप्रदानेन मम शांतिप्रदो भव १ विधुंतुद नमस्तुभ्यं सिंहिकानंदनाच्युत दानेनानेन नागस्य रक्ष मां वेधजाद्भयात् २ इति मंत्रमुच्चा
र्य इदं सौवर्णं राहुबिंबं नागं सौवर्णं रविबिंबं राजतं चंद्रबिंबं वा घृतपूर्णकांस्यपात्रे निहितं यथाशक्ति तिलवस्त्रदक्षिणासहितं ग्रहणसूचितारिष्ट
विनाशनार्थं शुभफलप्राप्त्यर्थं तुभ्यमहं संप्रददे इति दानवाक्येन पूजितब्राह्मणाय दद्यात् एवं चतुर्थाद्यनिष्टस्थानेऽपि दानं कार्यं इति भाति य
स्य जन्मराश्यादि ग्रहणं तेन राहुग्रस्तं रविबिंबं इंदुबिंबं वा नावलोक्यं इतरस्य जनेरपि पटजलादिव्यवधानेनैव ग्रस्तबिंबदर्शनं न साक्षात् मंगलकार्येषु
पूर्णग्रासे चंद्रग्रहे द्वादश्यादितृतीयांतं दिनसप्तकं वर्ज्यं सूर्यपूर्णग्रासे एकादश्यादिचतुर्थ्यंतं दिनानि वर्ज्यानि खंडग्रहणे तु चतुर्दश्यादि दिनत्रयं वर्ज्यं
ज्योतिर्निबंधे ग्रासपादतारतम्येन दिनाधिक्येन त्वं तारतम्येन योजितं ग्रस्तास्ते पूर्वदिनत्रयं वर्ज्यं ग्रस्तोदये परदिनत्रयं वर्ज्यं ग्रहणनक्षत्रे षण्मासं
पूर्णग्रासे वर्ज्यं पादादिग्रासे मासादितारतम्येन योज्यं पूर्वसंकल्पितस्य द्रव्यस्य ग्रहणोत्तरं दाने द्विगुणं देयं भवति इति ग्रहणनिर्णयोद्देशः ए
कत्रिंशत्तमः समुद्रे पौर्णिमामावास्यादिपर्वसु स्नायात् भृगुभौमदिने स्नानं वर्जयेत् अश्वत्थसागरौ सेव्यौ न स्प्रष्टव्यौ कदाचन अश्वत्थं मंदवारे तु सा राम
गरं पर्वणि स्पृशेत् । न कालनियमः सेतौ समुद्रस्नानकर्मणि समुद्रस्नानप्रयोगोऽन्यत्र ज्ञेयः इति धर्मसिंधुसारे समुद्रस्नानोद्देशो द्वात्रिंशत्तमः २०
तिथिविशेषेण नक्षत्रविशेषेण वारादौ च विधिनिषेधाः सप्तम्यां न स्पृशेत्तैलं नीलवस्त्रं न धारयेत् न चाप्यामलकैः स्नानं न कुर्यात्कलहं नरः सप्तम्यां नैव

कुर्वीत ताम्रपात्रेण भोजनं नंदातिथिषु अभ्यंगो वर्ज्यः रिक्तासु क्षौरं वर्ज्यं जयासु मांसं भद्राद्यैर्वर्ज्यं पूर्णासु स्त्री वर्ज्या रविवारे अभ्यंगः भौमवारे क्षौ
रं बुधे च योषित् वर्ज्याः चित्राहस्तश्रवणेषु तैलं वर्ज्यं विशाखाप्रतिपत्सु क्षौरं वर्ज्यं मघाकृत्तिकाउत्तरासु स्त्री त्याज्या तिलभक्षणं तिलतर्पणं सप्त
म्यां न नारीकेलमष्टम्यां अलाबुं नवम्यां पटोलं दशम्यां निष्पावमेकादश्यां मसूरं द्वादश्यां वार्ताकं त्रयोदश्यां वर्ज्यं पूर्णिमादर्शसंक्रांतिचतुर्दश्यष्ट
मीषु च नरश्चंडालयोनिः स्यात्तैलस्त्रीमांससेवनात् पूर्णिमादर्शसंक्रांतिद्वादशीषु श्राद्धदिने च वस्त्रं न पीडयेत् रात्रौ स्नानं गोमयं उदकं च नाहरेत् गो
मूत्रं प्रदोषकालेन गृह्णीयात् अमादिपर्वसु वश्यं शांत्यर्थी तिलहोमी स्यात् आत्मरक्षणाय च दानादि च कुर्यात् पर्वसु नाधीयीत शौचाचमनं
हि चर्यारिसेवी स्यात् प्रतिपत्षष्ठीनवमीषु तिथिषु श्राद्धदिने जन्मदिने व्रते च उपवासे च रविवारे मध्याह्नस्नानसमये च काष्ठेन दंतधावनं वर्ज्यं
अलाभे दंतकाष्ठानां निषिद्धेऽपि दिने तथा अपां द्वादशगंडूषैः पत्रैर्वा शोधयेन्मुखं अत्र सर्वत्र निषेधेषु तिथ्यादिकं तत्कालव्यापि ग्राह्यं इति धर्म
सिंधुसारे तिथ्यादौ विधिनिषेधसंग्रहोद्देशः त्रयस्त्रिंशत्तमः मीमांसाधर्मशास्त्रज्ञाः सुधियो नलसत्सुधाः कृतकार्याः आद्यनिबंधे सद्ग्रंथाय मु
द्यमः १ ये च पुनर्मंदमतयोऽलसा अशक्ता निर्णयं धर्मं वेदितुमिच्छंति रचितस्तदपेक्षया २ निबंधोऽयं धर्मसिंधुसारनामा सुबोधनः अमुना प्रीय
तां श्रीमद्विठ्ठलो भक्तवत्सलः ३ सर्वत्र मूलवचनानीह त्यक्तानि द्विचारभ्य कौस्तुभनिर्णयसिंधुश्रीमाधवकृतनिबंधाः ४ ग्रंथाः सद्विद्य
थः सेव्यः शब्दार्थतः सदोषोऽपि संशोध्यश्चापि दक्षिणासुदामसुनिस्तु यदुशुकमुख्यिरिव ५ इति श्रीमत्काश्युपाध्यायसूरिसूनुयज्ञेश्वरो

पाध्यायानुजानंतोपाध्यायसूरिसुतकाशीनाथोपाध्यायविरचिते धर्मसिंधुसारे प्रथमपरिच्छेदः समाप्तः श्रीः श्रीः श्रीः

श्रीगणेशायनमः श्रीपांडुरंगंविबुधांतरंगंनौमींदिरांमाधवमंदिरांच सतामनंतंहितमामनंतंगुरुंगरिष्ठंजननींवरि
ष्ठां·१ काशीनाथाभिधेनात्रानंतोपाध्यायसूनुना· सामान्यंनिर्णयंप्रोच्यविशेषेणविनिर्णयः·२ संगृह्यतेधर्मसिंधुसारा
ख्येकालगोचरे ग्रंथेप्रस्फुटबोधायपुनरुक्तिर्नदूषणं३ प्रथमपरिछेदेमासविवेकानपेक्षसामान्यतःतिथ्यादिनिर्णय
मभिधायास्मिन्द्वितीयपरिछेदेचैत्रादिमासविशेषोपादानेनप्रतिपदादितिथिषुसंवत्सरकृत्यनिर्णयसारंसंगृह्णीमः·
अत्रशुक्लप्रतिपदादिदर्शांतएवमासः प्रायेणदाक्षिणात्यैराद्रियतइतितमेवाश्रित्यनिर्णयउच्यते· अत्रकिंचित्पूर्वपरिछे
दोक्तमपिपुनर्विशेषोक्तिभिर्दृढीक्रियतेइतिपुनरुक्तिर्नदोषाय· तत्रमेषसंक्रांतौपूर्वाः पराश्चदशदशनाड्यःपुण्यकालः·रा
त्रौत्वर्धरात्रात्प्राक्संक्रमेपूर्वदिनोत्तरार्धंपुण्यं· अर्धरात्रात्परतःसंक्रमेउत्तरदिनस्यपूर्वार्धंपुण्यं· अर्धरात्रसंक्रमेदिनद्वयं
पुण्यं· अथतिथिनिर्णयः तत्रचैत्रशुक्लप्रतिपदिवत्सरारंभः तत्रौदयिकीप्रतिपद्ग्राह्या· दिनद्वयेउदयव्याप्तौअव्या
प्तौवापूर्वा· चैत्रमलमासत्वेवत्सरारंभनिमित्तकंतैलाभ्यंगंसंकल्पादौनूतनवत्सरनामकीर्तनाद्यारंभंचमलमासप्रतिप
द्येवकुर्यात्· प्रतिगृहंध्वजारोपणंनिंबपत्राशनंवत्सरादिफलश्रवणंनवरात्रारंभोनवरात्रोत्सवादिनिमित्ताभ्यंगादिश्च

शुक्लमासप्रतिपदि कार्यः · वत्सरारंभनिमित्तकोपि तैलाभ्यंगः शुक्लप्रतिपद्येव नित्यस्त्वेवउक्तं · अस्यां तैलाभ्यंगो नित्यः ·
अकरणे प्रत्यवायोक्तेः अस्यामेव प्रतिपदि देवीनवरात्रारंभः अत्र परयुता मुहूर्तमात्रापि प्रतिपद्ग्राह्या · अत्र मुहूर्तपरि
माणं मुहूर्तमह्नो रात्रेश्च प्रोक्तः · पंचदशांश इति मुक्तं सर्वत्र ज्ञेयं · पारणादिविशेषनिर्णयः शारदनवरात्रेवद्बोध्यः · अत्रैव प्र
पादानं · तत्र मंत्रः प्रपेयं सर्वसामान्या भूतेभ्यः प्रतिपादिता · अस्याः प्रदानात्पितरस्तृप्यंतु हि पितामहाः · अनिवार्यं ततो दे
यं जलं मासचतुष्टयं · प्रपां दातुमशक्तेन प्रत्यहं सुदकुंभो द्विजगृहे देयः · तत्र मंत्रः · एष धर्मघटो दत्तो ब्रह्मविष्णुशिवात्मकः · अ
स्य प्रदानात्सफला मम संतु मनोरथाः · इयमेव प्रतिपत्कल्पादिरपि · एवं वैशाखशुक्लतृतीया फाल्गुनकृष्णतृतीया शुक्ल
चैत्रपंचमी माघे त्रयोदशी कार्तिके सप्तमी मार्गशीर्षे नवमीत्यपि कल्पादयो बोध्याः · आसु श्राद्धं सिलदधि · चैत्रशुक्लप्र
तिपत्कं मत्स्यजयंती लोके चैत्रे दधिक्षीरमधुघृतवर्जनं दंपतीपूजनात्मकं गौरीव्रतं कार्यं · चैत्रशुक्लद्वितीयायां निशामुखे
बालेंदुपूजनाद्यात्मकं चंद्रव्रतं · अस्यामेव दमनकेन गौरीशिवपूजनं · चैत्रशुक्लतृतीयायां गौरीशिवपूजनात् संपूज्यां दोलन
व्रतं मासपर्यंतं कार्यं · अत्र तृतीया मुहूर्तमात्रापि परा कार्या · द्वितीयायुक्ता न कार्या · चतुर्थीयुतायां वैधृत्यादियोगेपि से

सैव कार्या · द्वितीयायोगनिषेधस्य बलवत्त्वात् · अस्यामेव तृतीयायां श्रीरामचंद्रस्य दोलोत्सवमारभ्य मासपर्यंतं पूजापूर्व
कमांदोलनं कार्यं · एवं देवतांतराणामपि · इयमेव तृतीया मन्वादिरपि · अत्रैव सर्वमन्वादिनिर्णय उच्यते · तत्र मन्वादयः चैत्र
शुक्लतृतीया पौर्णमासी च ज्येष्ठशुक्लदशमी आषाढस्य शुक्लदशमी पौर्णमासी च श्रावणस्य कृष्णाष्टमी भाद्रपदस्य शु
क्लतृतीया · आश्विनस्य शुक्लनवमी · कार्तिकस्य शुक्लद्वादशी पौर्णमासी च पौषशुक्लैकादशी माघशुक्लसप्तमी · फाल्गुनस्य
पौर्णमास्यमावास्या चेति चतुर्दश ज्ञेयाः · एता मन्वादयः शुक्लपक्षस्था दैवे पित्र्ये च कर्मणि पूर्वाह्णव्यापिन्यो ग्राह्याः पूर्वाह्णो
त्रेधा विभक्तदिनपूर्वभागः तत्रैव श्राद्धादिविधानात् · दैवान्मानुषाद्वा पराधात्सर्वाह्णश्राद्धाद्यनुष्ठानासंभवे पराह्णव्यापि
न्यो ग्राह्याः · दिनपूर्वार्धे पराह्णे वा श्राद्धाद्यनुष्ठेयं · न तु दिनोत्तरार्धगतमध्याह्नभागे इति तात्पर्यं · कृष्णपक्षस्थास्तु दैवे पित्र्ये च
कर्मणि पंचधा विभक्तस्य दिनचतुर्थभागाख्यापराह्णव्यापिन्यो ग्राह्याः · मन्वादिषु पिंडरहितं श्राद्धं कार्यं · अत्र श्राद्धे द्विसहस्र
वर्षं पितॄणां तृप्तिः · मन्वादिश्राद्धं च नित्यं · अत एव तदकरणे लंभुवः प्रतिमानमिति ऋक् मंत्रस्य शतवारं जले जपः प्रायश्चित्तं
कार्यं · एवं षण्णवतिश्राद्धान्यपि नित्यानि · तानि च · अमा १२ युग ४ मनु १४ क्रांति १२ धृति १३ पात १३ महालयाः १५ अष्टका ५

ध॰ सिं॰ द्वि॰
२

अन्वष्टका ५ पूर्वेद्युः ५ श्राद्धैर्नवतिश्च षट् इति ज्ञेयानि· अथ दशावतारजयंत्यः चैत्रशुक्लतृतीयायामपराह्णे मत्स्योत्पत्तिः·
वैशाखपूर्णिमायां सायं कूर्मोत्पत्तिः· भाद्रपदशुक्लतृतीयायामपराह्णे वराहोत्पत्तिः· वैशाखशुक्लचतुर्दश्यां सायं नारसिंहावता
रः· भाद्रपदशुक्लद्वादश्यां मध्याह्ने वामनप्रादुर्भावः· वैशाखशुक्लतृतीयायां मध्याह्ने परशुरामोद्भवः· प्रदोषे इति बहवः· चै
त्रशुक्लनवम्यां मध्याह्ने दाशरथी रामाभिव्यक्तिः· श्रावणकृष्णाष्टम्यां निशीथे श्रीकृष्णाविर्भावः· आश्विनशुक्लदशम्यां सायं बु
द्धोद्भवः· श्रावणशुक्लषष्ठ्यां सायं कल्किजयंती तद्दिने तत्कालव्याप्तियोग्या ग्राह्याः· अत्र मत्स्यकूर्मवराहबुद्धकल्कीनां आषाढादिमासां
तराणि एकादश्यादितिथ्यंतराणि प्रातरादिकालांतराणि च वचनांतरानुसारेणोक्तानि कल्पभेदेन व्यवस्थापनीयानि स्वस्वपरि
गृहीतपक्षानुसारेण तत्तदुपासकैरुपोष्याणि· श्रीरामकृष्णनृसिंहजयंत्य एव नित्याः सर्वैरुपोष्याः· चैत्रशुक्लचतुर्थी मध्याह्न
व्यापिन्यां लड्डुकादिभिः श्रीगणेशमर्चयित्वा दमनकारोपणं कुर्यात्· विघ्ननाशं सर्वान्कामांश्च प्राप्नुयात्· चैत्रशुक्लपंचम्यामन
तादिनागान्पूजयित्वा क्षीरसर्पिर्नैवेद्यं दद्यात्· अस्यामेव पंचम्यां लक्ष्मीपूजनं· अत्रैवोच्चैःश्रवआदिपूजनात्मकं हयव्रतमुक्तं· श्रीः २
अत्र सर्वत्र पंचमी सामान्यनिर्णयानुसारेण ग्राह्या· एवमग्रेपि· यत्र विशेषनिर्णयो नोच्यते तत्र प्रथमपरिच्छेदोक्त एव निर्णयो नु

संधेयः· षष्ठ्यां स्कंदस्य दमनकारोपणं· सप्तम्यां भास्करस्य दमनकपूजा· नवम्यां देव्याः· सर्वदेवानां पूर्णिमायामित्यन्यत्र विस्त
रः· चैत्रशुक्लाष्टम्यां भवान्या उत्पत्तिः तत्र नवमीयुता ग्राह्या· अत्र पुनर्वसुयुताष्टम्यामष्टाशोककलिकाप्राशनं· तत्र मंत्रः· त्वाम
शोकनराभीष्टमधुमाससमुद्भव पिबामि शोकसंतप्तो मामशोकं सदा कुरु इति· अनेन योगविशेषकृत्यं· पुनर्वसुबुधोपेता चैत्रे मा
सि सिताष्टमी प्रातस्तु विधिवत्स्नात्वा वाजपेयफलं लभेदिति· चैत्रशुक्लनवमी रामनवमी· चैत्रशुक्लनवम्यां पुनर्वसुयुतायां म
ध्याह्ने कर्कलग्ने मेषस्थे सूर्ये उच्चस्थे ग्रहपंचके श्रीरामजन्मश्रवणात्· अस्यां मध्याह्नव्यापिन्यामुपोषणं कार्यं· पूर्वेद्युरेव मध्याह्नस
त्त्वे सैव ग्राह्या· दिनद्वये मध्याह्नव्याप्तावव्याप्तौ वा परा अष्टमीविद्धाया निषेधात्· अतः पूर्वेद्युः सकलमध्याह्नव्यापिनीं त्यक्त्वा
मध्याह्नैकदेशव्यापिन्यपि परैव ग्राह्या· केचित्तु अष्टमीविद्धां मध्याह्नव्यापिनीं पुनर्वसुयुतामपि त्यक्त्वा परेद्युः त्रिमुहूर्तापि
नवमी सर्वैरुपोष्या· यदि तु नवम्यां ह्रासवशेन पारणादिने स्मार्तानामेकादशीव्रतप्राप्तिस्तदा स्मार्तैरष्टमीविद्धोपोष्या वैष्ण
वैर्मुहूर्तत्रययुता परैवोपोष्या· शुद्धायां नवम्यां अलाभे त्रिमुहूर्तन्यूनत्वे वा सर्वैरपि अष्टमीविद्धैवोपोष्येत्याहुः· इदं व्रतं नित्यं का
म्यं च· अथ व्रतप्रयोगः· अष्टम्यामाचार्यं संपूज्य श्रीरामप्रतिमादानं करिष्ये हे द्विजोत्तम तत्राचार्यो भव प्रीतः श्रीरामोसि

ध· सिं· द्वि· नमेवमे इतिप्रार्थ्य· नवम्यामंगभूतेनएकभक्तेनराघव· इक्ष्वाकुवंशतिलकप्रीतोभवभवप्रिये सेकभक्तंसंकल्प्यसाचार्योहविष्यं
भुंजीत पूजामंडपंतत्रवेदिंचकृत्वानवम्यांप्रातः उपोष्यनवमीलद्य यामेष्वष्टसुराघव· तेनप्रीतोभवत्वमेसंसाराञ्जाहिमांहरे इत्यु
३ पोषणंसंकल्प्य इमांस्वर्णमयींरामप्रतिमांतांप्रयत्नतः श्रीरामप्रीतयेदास्येरामभक्तायधीमते· इतिप्रतिमादानंसंकल्प्यये
त् श्रीरामनवमीव्रतांगभूतांषोडशोपचारैः श्रीरामपूजांकरिष्ये इतिसंकल्प्य वेदिकायांसर्वतोभद्रेकलशंसंस्थाप्य तत्रपूर्णपा
त्रेसवस्त्रे अग्न्युत्तारणादिविधिनाप्रतिमायांश्रीरामंप्रतिष्ठाप्यपुरुषसूक्तेनषोडशोपचारैः संपूज्यपुष्पांजलिं रामस्यजननी
चासिरामात्मकमिदंजगत्· अतस्त्वांपूजयिष्यामिलोकमातर्नमोस्तुते· इतिकौसल्यांसंपूज्य· ॐ नमोदशरथायेतिदशरथं
संपूज्य सर्वपूजांसमाप्यमध्याह्नेफलपुष्पजलान्वितपूर्णेनशंखेनार्घ्यंदद्यात् तत्रमंत्रः दशाननवधार्थायधर्मसंस्थापनायच दा
नवानांविनाशायदैत्यानांनिधनायच परित्राणायसाधूनांजातोरामस्वयंहरिः गृहाणार्घ्यंमयादत्तंभ्रातृभिःसहितोनघेति
रात्रौजागरणंकृत्वाप्रातर्नित्यपूजांविधायमूलमंत्रेणपायसाज्याष्टोत्तरशताहुतीःकृत्वा पूजांविसृज्याचार्याय प्रतिमांदद्या श्रीः ३
त्· इमांस्वर्णमयींरामप्रतिमांसमलंकृतां शुचिवस्त्रयुगछन्नांरामोहंराघवायते श्रीरामप्रीतयेदास्येतुष्टोभवतुराघव इति

मंत्रः तवप्रसादंस्वीकृत्यक्रियतेपारणामया व्रतेनानेनसंतुष्टःस्वामिन्भक्तिंप्रयच्छमे इतिप्रार्थ्य· पारणंकुर्यात् इदंव्रतंमलमा
सेनकार्यं· एवंजन्माष्टम्यादिव्रतमपिनकार्यं अस्यामेवनवम्यांदेवीनवरात्रसमाप्तिःकार्या· एतन्निर्णयआश्विननवरात्रेनव
मीवत्· चैत्रशुक्लैकादश्यांश्रीकृष्णस्यांदोलनोत्सवः दोलारूढंप्रपश्यंतिकृष्णंकलिमलापहं अपराधसहस्रैस्तुमुक्तास्तेधननेहृ
ते तावत्तिष्ठंतिपापानिजन्मकोटिकृतान्यपि क्रीडंतेविष्णुनासार्धंवैकुंठेदेवपूजिता इत्यादिकस्तन्महिमा· चैत्रशुक्लद्वादश्यांवि
ष्णोर्दमनोत्सवः सचपारणाह्ने पारणाहेनलभ्येतद्वादशीघटिकापिचेत् तदात्रयोदशीग्राह्यापवित्रदमनार्पणइत्युक्तेः शिवस्य
चतुर्दश्यांकार्यः अथप्रयोगः उपवासदिनेनित्यपूजांकृत्वादमनकस्थानंगत्वा क्रयेणतमादायचंदनादिनासंपूज्य श्रीकृष्णपूज
यैतांनेष्ये इतिप्रार्थ्यप्रणमेत्· अन्यदेवतासुयथादैवतंमंत्रः ततोदमनकंगृहमादायपंचगव्येनशुद्धोदकेनचप्रक्षाल्यदेवताग्रे
स्थापयित्वातस्मिन्दमनके अशोककालवसंतकामान्काममंत्रेणवागंधादिभिःपूजयेत् तत्रनमोस्तुपुष्पबाणायजगदाह्लादकारिणे
मन्मथायजगन्नेत्रेरतिप्रीतिप्रियायते· इतिकामावाहनमंत्रः कामभस्मसमुद्भूतरतिबाष्पपरिप्लुत ऋषिगंधर्वदेवादिविमोहकनमो
स्तुते· इतिदमनकमुपस्थाय· ॐ कामायनमइतिमंत्रेणसपरिवारायकामरूपिणेदमनकायगंधाद्युपचारान्दद्यात् ततोरात्रौदेवं
संपूज्याधिवासनंकुर्यात्· तदित्थं देवाग्रेसर्वतोभद्रंसंपाद्यतत्रकलशंसंस्थाप्यतत्रधौतवस्त्राछन्नंदमनकंवेणुपटलेस्थापितं

धाय पूजार्थं देवदेवस्य विष्णोर्लक्ष्मीपतेः प्रभो दमनत्वमिहागच्छ सान्निध्यं कुरु तेनमः इति दमनकं देवतामावाह्य आगच्छ पूर्वादिषु क्लींका
मदेवायनमो ह्रींरत्यैनमः क्लीं भस्मशरीरायनमो ह्रींरत्यैनमः २ क्लीं अनंगायनमो ह्रींरत्यैनमः ३ क्लीं मन्मथायनमो ह्रींरत्यैनमः ४ क्लीं वसं
तसखायनमो ह्रींरत्यै॰ ५ क्लीं स्मरायनमो ह्रींर॰ ६ क्लीं इक्षुचापायनमो ह्रींर॰ ७ क्लीं पुष्पबाणायास्त्राय॰ ८ इति पूजयेत् तत्पुरुषायविद्म
हे कामदेवाय धीमहि तन्नोनंगः प्रचोदयात् इति गायत्र्या दमनमष्टोत्तरशतमभिमंत्र्य गंधादिभिः संपूज्य ह्रीं नमः इति पुष्पांजलिं दत्वा
नमोस्तु पुष्पबाणायेति पूर्वोक्तावाहनमंत्रेण नमेत् क्षीरोदधिमहानागशय्यावस्थितविग्रह प्रातस्त्वां पूजयिष्यामि सन्निधौ भवते
नम इति देवं प्रार्थ्य पुष्पांजलिं दत्वा तस्यामेकादश्यां रात्रौ जागरं कुर्यात् प्रातर्नित्यपूजां कृत्वा पुनर्देवं संपूज्य दूर्वागंधाक्षतयुतां दमन
कमंजलिमादाय मूलमंत्रं पठित्वा देवदेव जगन्नाथ वांछितार्थप्रदायक हृत्स्थान्पूरय मे विष्णो कामान्कामेश्वरीप्रिय इदं दमनकं देव
गृहाण मदनुग्रहात् इमां सांवत्सरीं पूजां भगवन्परिपूरय पुनर्मूलं जप्त्वा देवे दमनमर्पयेत् ततो यथाशोभं दलांगदेवताभ्यो दत्वा
देवं प्रार्थयेत् मणिविद्रुममालाभिर्मंदारकुसुमादिभिः इयं सांवत्सरी पूजा तवास्तु गरुडध्वज वनमालां यथा देव कौस्तुभं सततं हृदि
तद्वद्दामनकीं मालां पूजां च हृदये वह जानताजानता वापि न कृतं यत्तवार्चनं तत्सर्वं पूर्णतां यातु त्वत्प्रसादाद्रमापते जितं ते पुंडरीकाक्ष
नमस्ते विश्वभावन हृषीकेश नमस्तेस्तु महापुरुष पूर्वज मंत्रहीनं क्रियाहीनमित्यादिभिः संप्रार्थ्य पंचोपचारैर्देवं संपूज्य नीराज्य

ब्राह्मणेभ्यो दमनं दत्वा स्वयं शेषं संधार्य सुहृद्युतः पारणां कुर्यात् मंत्रदीक्षारहितैर्नाम्नार्पणीयं अस्य गौणकालः श्रावणमासावधिः नेदं
मलमासे भवति शुक्रास्तादौ तु कर्तव्यं इति दमनारोपणविधिः अस्यामेव भारते अहोरात्रेण द्वादश्यां चैत्रे विष्णुरिति स्मरन् पुंडरीकम
वाप्नोति देवलोकं च गच्छतीति चैत्रशुक्लत्रयोदश्यामनंगपूजनव्रतं तत्र त्रयोदशी पूर्वविद्धा ग्राह्या अथ चतुर्दश्यां नृसिंहस्य दोलो
त्सवः अत्रैव श्रीशिवस्यैकवीराय भैरवस्य च दमनकेः पूजनं अत्र चतुर्दशी पूर्वविद्धापराह्णव्यापिनी ग्राह्या अपराह्णव्याप्त्यभावे
अपराह्णस्पर्शिन्यपि पूर्वा ग्राह्या ९ तदभावे परा ग्राह्या चैत्रपौर्णमासी सामान्यनिर्णयोक्तरा ग्राह्या पूर्वोक्ततत्तिथौ दमनक
पूजनाकरणे अस्यामेव सर्वदेवानां दमनकपूजनं चैत्र्यां चित्रायुतायां चित्रवस्त्रदानं सौभाग्यदं रविगुरुमंदवारयुतचैत्र्यां स्नान
श्राद्धादिभिरश्वमेधपुण्यं चैत्रशुक्लैकादश्यां पौर्णमास्यां वा मेषसंक्रांतिमारभ्य वैशाखस्नानारंभः तत्र मंत्रः वैशाखं सकलं मा
सं मेषसंक्रमणे रवेः प्रातः सनियमः स्नास्ये प्रीयतां मधुसूदनः मधुहंतुः प्रसादेन ब्राह्मणानामनुग्रहात् निर्विघ्नमस्तु मे पुण्यं वै
शाखस्नानमन्वहं माधवे मेषगे भानौ मुरारे मधुसूदन प्रातः स्नानेन मे नाथ फलदो भव पापहन् इति अत्र हविष्यान्नब्रह्मचर्यादि नि
यमाः एवं संपूर्णस्नानाशक्तौ त्रयोदश्यादि दिनत्रयमंते स्नायात् इयं पूर्णमासी मन्वादिः पूर्वमुक्ता चैत्रकृष्णत्रयोदशी शततारका
नक्षत्रयुता वारुणीसंज्ञका स्नानादिना ग्रहणादिपर्वतुल्यफलप्रदा शनिवारादियुक्ता महावारुणी शुभयोगशनिवारशत

तारायुक्ता महावारुणी॰ चैत्रकृष्णचतुर्दश्यां शिवसन्निधौ स्नानेन भौमवारयुतायां गंगायां स्नानेन पिशाचत्वाभावः फलं ३
श्रीमदनंतोपाध्यायसूनुकाशीनाथोपाध्यायविरचिते धर्मसिंधुसारे चैत्रमासकृत्यनिर्णयोद्देशः अथ वैशाखमासः
अत्र कृष्णसंक्रमे पूर्वाः षोडशनाडिकाः पुण्यकालः रात्रौ च प्राग्वत् अत्र प्रातःस्नानं तिलैः पितृतर्पणं धर्मघटदानं च कार्यं॰ अत्र
ब्राह्मणानां गंधमाल्यपानककदलीफलादिभिर्वसंतपूजा कार्या वैशाखे ज्येष्ठे वा अत्र मासे कुंभदानं उक्तं तत्र प्रातर्निर्मलपूर्णां हृत्वा गं
धोदकपूर्णपात्रे विष्णुं संस्थाप्य पंचोपचारैः संपूज्य तथैव जले समाप्तिपर्यंतं अधिवास्य रात्रौ स्वस्थाने स्थापयित्वा पंचोपचारैः पू
जयेत् तेन तीर्थोदकेन गृहदारादिषु तमाश्रानं पाययेत्॰ एवं द्वादश्यादिदिवा न कार्यं रात्रौ किंचित्काले सकलं पूजयित्वा स्वस्थाने स्था
पयेत्॰ अत्र मासे कृष्णगौराख्यतुलसीभिर्विष्णुं त्रिकालमर्चयेत् मुक्तिः फलं॰ प्रातः स्नात्वा बकुलतोयेनाश्वत्थमूलं सिंचेत् प्रदक्षि
णाश्च कुर्यात्॰ अनेककुलतारणं फलं एवं गवां कंडूयनेपि॰ अत्र मासे एकभक्तं नक्तं अयाचितं वा सर्वेप्सितफलदं अत्र मासे प्रपा
दानं देवगले तिलकावधारणं व्यजनछत्रोपानच्चंदनादिदानं महाफलं॰ यदा वैशाखो मलमासो भवति तदा काम्यानां तत्र समाप्तिनि
षेधात् मासद्वयं वैशाखस्नानहविष्याशनादिनियमा अनुष्ठेयाः चांद्रायणादिकं तु मलमासेपि समापनीयं वैशाखशुक्लतृ
तीयायां गंगास्नानं यवहोमो यवदानं यवाशनं सर्वपापापहं मः करोति तृतीयायां कृष्णं चंदनभूषितं वैशाखस्य सिते पक्षे समात्य

च्युतमंदिरं इयमक्षय्यतृतीयासंज्ञका॰ अस्यां यत्किंचिज्जपहोमपितृतर्पणदानादि क्रियते तत्सर्वमक्षय्यं इयं रोहिणीबुधयोगे
महापुण्या॰ अस्यां जपहोमादिकृत्येपि वक्ष्यमाणयुगादिवन्निर्णयः इयं कृतयुगस्यादिः अत्र युगादिश्राद्धमपिंडकमनुष्ठेयं श्राद्धा
संभवे तिलतर्पणमप्यत्र कार्यं॰ अत्र शुक्लयुगादिकृत्यं पूर्वाह्णे कार्यं तत्रासंभवे अपराह्णेपि॰ कृष्णयुगादिकार्यं त्वपराह्णे इत्यादि म
न्वादिप्रकरणोक्तो निर्णयः द्विधा सकृद्दिनपूर्वार्धैकदेशव्यापिनी दिनद्वये चेत्त्रिमुहूर्ताधिकव्याप्तिसत्वे परा॰ त्रिमुहूर्तन्यूनसत्वे पूर्वा
मन्वादौ च युगादौ च ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः व्यतीपाते वैधृतौ च तत्कालव्यापिनी क्रियेति वचनेन साकल्यव्याप्तिर्वा कानामपवादः श्रा
द्धादिकं तृतीयामध्ये एव कर्तव्यं॰ पुरुषार्थचिंतामणौ तु सप्तमाष्टमनवममुहूर्तानां गांधर्वकुतपरौहिणसंज्ञकानां युगादिश्राद्ध
कालत्वाच्छुक्ले मध्यमदिनमाने त्रयोदश्यादिपंचदश्यंतघटित्रयव्यापिन्यां श्राद्धं॰ कृष्णे तु षोडशीमारभ्य घटित्रये उभयत्र तादृश
घटित्रयव्याप्त्यसत्वा मसत्वा वा शुक्ला परा युग्मात्तु परेद्युस्त्रयोदशघटीतः पूर्वं समाप्तावेव त्रयोदश्यादिघटीत्रये तदेकदे
शे वा विद्यते तदा कर्मकालशास्त्रप्राबल्यात्पूर्वैव ग्राह्येत्युक्तेषु॰ इदमेव युक्तमिति भाति अत्र देवतोद्देशेन पितृद्देशेन चोदकुंभदा
नमुक्तं तत्र श्रीपरमेश्वरप्रीतिद्वारा उदकुंभदानकल्पोक्तफलावाप्त्यर्थं ब्राह्मणायोदकुंभदानं करिष्ये॰ तदंगं कुंभपूजनं ब्राह्मण
पूजनं च करिष्ये इति संकल्प्य सूत्रवेष्टितं गंधफलयवाक्षतं कलशं पंचोपचारैर्ब्राह्मणं च संपूज्य एष धर्मघटो दत्तो ब्रह्मविष्णु

शिवात्मकः अस्य प्रदानात्सकला मम संतु मनोरथाः इति मंत्रेण दद्यात् पितॄनुद्दिश्य तु पितॄणामक्षय्यतृप्त्यर्थं उदकुंभदानं करिष्ये इति
संकल्प्य पूर्ववत्कुंभब्राह्मणौ संपूज्योदकुंभे गंधतिलादि प्रक्षिप्य एष धर्म॰ अस्य प्रदानात्तृप्यंतु पितरोपि पितामहाः गंधोदकति
लैर्मिश्रं सान्नं कुंभं फलान्वितं पितृभ्यः संप्रदास्यामि अक्षय्यमुपतिष्ठतु इति मंत्रेण दद्यात् युगादौ समुद्रस्नानं महाफलं वैशाख
स्याधिमासत्वे युगादिश्राद्धं मासद्वयेपि कार्यं युगादिषूपवासो महाफलः युगादिमन्वादौ रात्रिभोजने अभिस्ववृष्टिभिरिति मंत्रजपः
युगादिश्राद्धलोपे युगादिश्राद्धलोपजन्यप्रत्यवायपरिहारार्थं कृच्छ्रविधानोक्तं प्रायश्चित्तं करिष्य इति संकल्प्य नमस्यद्यावेति ऋचं
शतवारं जपेत् अयं निर्णयः सर्वयुगादौ ज्ञेयः इति अक्षय्यतृतीयानिर्णयः इयमेव तृतीया परशुरामजयंती इयं रात्रिप्रथमया
मव्यापिनी ग्राह्या पूर्वेद्युः केवलप्रथमयामव्याप्तौ पूर्वा दिनद्वये रात्रिप्रथमयामे साम्येन वैषम्येण वा एकदेशव्याप्तौ परा अत्र प्रदोषे
परशुरामं संपूज्य अर्घ्यं दद्यात् तत्र मंत्रः जमदग्निसुतो वीर क्षत्रियांतकर प्रभो गृहाणार्घ्यं मया दत्तं कृपया परमेश्वरेति वैशाखशु
क्लसप्तम्यां गंगोत्पत्तिः तस्यां मध्याह्नव्यापिन्यां गंगापूजनं कार्यं दिनद्वये तद्व्याप्तौ पूर्वा वैशाखमासद्वादश्यां पूजयेन्मधुसूदनं अग्नि
ष्टोममवाप्नोति सोमलोकं च गच्छति अथ वैशाखशुक्लचतुर्दशी नृसिंहजयंती सा सूर्यास्तमयकालव्यापिनी ग्राह्या दिनद्वये तद्व्या
प्तौ तद्व्याप्तौ वा परैव स्वातीनक्षत्रशनिवारादियोगे सातिप्रशस्ता अथ व्रतप्रयोगः त्रयोदश्यां कृतैकभक्तः चतुर्दश्यां मध्या

ह्ने तिलामलकैः स्नात्वा उपोष्येऽहं नारसिंह भुक्तिमुक्तिफलप्रद शरणं त्वां प्रपन्नोस्मि भक्तिं मे नरहरे दिशेति मंत्रेण व्रतं संक
ल्प्य आचार्यं वृत्वा सायंकाले धान्यस्थोदकुंभे पूर्णपात्रे सौवर्णप्रतिमायां षोडशोपचारैर्देवं संपूज्यार्घ्यं दद्यात् तत्र मंत्रः परि
त्राणाय साधूनां जातो विष्णो नृकेसरी गृहाणार्घ्यं मया दत्तं सलक्ष्मीर्नृहरिः स्वयं रात्रौ जागरणं कृत्वा प्रातर्देवं संपूज्य विसृज्य आ
चार्याय धेनुयुतां प्रतिमां दद्यात् तत्र मंत्रः नृसिंहाच्युत गोविंद लक्ष्मीकांत जगत्पते अनेनार्च्याप्रदानेन सफलाः स्युर्मनोरथाः
अथ प्रार्थना मद्वंशे ये नरा जाता ये जनिष्यंति चापरे तांस्त्वमुद्धर देवेश दुःसहाद्भवसागरात् पातकार्णवमग्नस्य व्याधिदुः
खांबुवारिधौ नीचैश्च परिभूतस्य महादुःखगतस्य मे करावलंबनं देहि शेषशायिन् जगत्पते श्रीनृसिंह रमाकांत भक्तानां भय
नाशन क्षीरांबुनिधिवासिन् त्वं चक्रपाणे जनार्दन व्रतेनानेन देवेश भुक्तिमुक्तिप्रदो भवेति ततो ब्राह्मणैः सह तिथ्यंते पारणं
कुर्यात् यामत्रयोर्ध्वगामिन्यां चतुर्दश्यां तु पूर्वाह्ण एव पारणं पौर्णमास्यां कृतान्नसहितोदकुंभदाने गोदानफलं स्वर्णतिल
युक्तद्वादशोदकुंभदाने ब्रह्महत्यापापान्मुक्तिः अत्र यथाविधि कृष्णाजिनदाने पृथ्वीदानफलं स्वर्णमधुतिलसर्पिर्युतकृष्णा
जिनदाने सर्वपापनाशः अत्र तिलस्नानं तिलहोमस्तिलपात्रदानं तिलतैलेन दीपदानं तिलैः पितृतर्पणं मधुयुक्ततिलदानं च
महाफलं तत्र तिलदानमंत्रः तिला वै सोमदेवत्याः सुरैः सृष्टास्तु गोसवे स्वर्गप्रदाः स्वतंत्राश्च ते मां रक्षंतु नित्यशः वैशा

खशुक्लद्वादश्यां पौर्णमास्यां वा वैशाखस्नानोद्यापनं तत्रैकादश्यां पौर्णमास्यां चोपोष्य कलशे सौवर्णप्रतिमायां सलक्ष्मीकं
विष्णुं संपूज्य रात्रौ जागरणं कृत्वा प्रातर्ग्रहपूजनपूर्वकं पायसेन तिलाज्यैर्वा यवैर्वा अष्टोत्तरशतं होमः प्रतद्विष्णुरिदं विष्णुरिति वा
मंत्रेण कार्यः सांगतासिद्ध्यर्थं गोदानं पादुकोपानच्छत्रव्यजनोदकुंभदानं शय्यादिदानं च कार्यं अशक्तेन स्वसाध्यान्नैर्द्विजब्राह्मणभो
जनं कार्यं· एतत्पौर्णमासीमारभ्य ज्येष्ठशुक्लैकादशीपर्यंतं जलस्थविष्णुपूजोत्सवः कार्यः वैशाखामावास्याभावुकादिनं नलरंकरीसंज्ञ
कं दिनं च शुभेषु वर्ज्यं इति श्रीमदनंतोपाध्यायसूनुकाशीनाथोपाध्यायविरचिते धर्मसिंधुसारे वैशाखमासकृत्योद्देशः अथ ज्ये
ष्ठकृत्यं मिथुनसंक्रांतौ पराः षोडशनाड्यः पुण्यकालः रात्रौ तु प्रागुक्तं ज्येष्ठमासि पिष्टेन ब्रह्ममूर्तिं कृत्वा वस्त्राद्यैः पूजयेत् सूर्यलोक
प्राप्तिः अत्र मासे जलधेनुदानमुक्तं ज्येष्ठशुक्लप्रतिपदि करवीरव्रतमुक्तं ज्येष्ठशुक्लतृतीयायां रंभाव्रतमुक्तं सा पूर्वविद्धा का
र्या यत्र पूर्वविद्धा ग्राह्येत्युच्यते तत्रास्तमयात्पूर्वं त्रिमुहूर्ताधिकायां ग्राह्यत्वं ज्ञेयं न न्यूनायाः तत्रापि यदि पूर्वेद्युः सूर्यास्तमय
पर्यंतं पूर्वविद्धायास्तिथेः सत्त्वं तदा सत्यपि पूर्वविद्धाग्राह्यत्ववचने पूर्वविद्धां त्यक्त्वा अखंडत्वात्कुहूलात्परैव ग्राह्या· यदा तु ग्राह्या
याः पूर्वविद्धायाः पूर्वेद्युर्मुहूर्तद्वयान्यूनत्वं परेद्युश्चास्तमयात्प्राक्समाप्तत्वं तदापि परैव ग्राह्या· एवं सर्वत्रोह्यं· रंभाव्रते पंचा
ग्नितपनपरा स्त्री पुमान्वा भवानीस्वर्णप्रतिमायां संपूज्य यथोक्तविधि होमादि कृत्वा सपत्नीकाय गृहस्थोपस्करं दद्यात् दंपत्यानि से

जयेत् विशेषविधिर्व्रतग्रंथे ज्ञेयः चतुर्थ्यामुमावतारस्तत्रोमापूजनव्रतं· अष्टम्यां शुक्लादेवीपूजा नवम्यामुपोष्य देवीं पूजयेत् ज्येष्ठशु
क्लदशम्यां गंगावतारः इयं दशहरासंज्ञिका· अत्र दश योगा उक्ताः ज्येष्ठमासि सितेपक्षे२ दशम्यां३ बुधवासरे४ हस्तयोः५ व्यतीपाते६ गरा७नं
दे८ कन्याचंद्रे९ वृषेरवौ१० इति गराख्यं करणं बुधवारहस्तयोगे आनंदाख्यो योगः अत्र दशमीव्यतीपातयोर्मुख्यत्वं तेन यस्मिन्दिने कतिप
ययोगवती दशमी पूर्वाह्णे लभ्यते तत्र दशहराव्रतं कार्यं दिनद्वये पूर्वाह्णे तत्सत्त्वे यत्र बहूनां योगः सा ग्राह्या अत्र काशीवासिभिः दशाश्वमे
धतीर्थे स्नात्वा गंगापूजनं कार्यं इतरदेशस्थैः स्वसंनिहितनद्यां स्नात्वा गंगापूजादि कार्यं अथ व्रतविधिः देशकालौ संकीर्त्य ममैतज्जन्म
जन्मांतरसमुद्भूतत्रिविधकायिकचतुर्विधवाचिकत्रिविधमानसेति स्कांदोक्तदशविधपापनिरासत्रयस्त्रिंशच्छतपितृउद्धारब्रह्मलोक
प्राप्त्यादिफलप्राप्त्यर्थं ज्येष्ठमाससितपक्षदशमीबुधवासरहस्ततारकागरजकरणव्यतीपातानंदयोगकन्यास्थचंद्रवृषस्थसूर्येति दशयो
गपर्वणि अस्यां महानद्यां स्नानं तीर्थपूजनं प्रतिमायां जाह्नवीपूजां तिलादिदानं मूलमंत्रजपमाज्यहोमं च यथाशक्ति करिष्ये यथाविधि
स्नानं दशवारं कृत्वा जले स्थितो दशवारं सकृद्वा वक्ष्यमाणं स्तोत्रं पठित्वा वासःपरिधानादि पितृतर्पणांतं नित्यं विधाय तीर्थपूजां विधाय
सर्पिर्मिश्रान्दश प्रसृतीन्कृष्णतिलान्तीर्थजले निक्षिप्य गुडमिश्रान्सक्तुपिंडान्दश प्रक्षिपेत्· ततो गंगातटे ताम्रमृन्मये वा स्थापितकल
शे सौवर्णादिप्रतिमायां गंगामावाहयेत्· तत्र मंत्रः नमो भगवत्यै दशपापहरायै गंगायै नारायण्यै रेवत्यै शिवायै दक्षायै अमृता

ध·सिं·हि·
४

ये विश्वरूपिण्यै नंदिन्यै ते नमो नमः अयं स्त्र्यादिसाधारणः छिन्नमात्रविषयो विंशत्यक्षरो यथा ॐ नमः शिवायै नारायण्यै दशहरा
यै गंगायै स्वाहेति एवं गंगामानायनारायणं रुद्रं ब्रह्माणं सूर्यं भगीरथं हिमाचलं च नाममंत्रेण तत्रैवावाह्य उक्तमूलमंत्रमुच्चार्य श्री
गंगायै नारायणरुद्रब्रह्मसूर्यभगीरथहिमवत्सहितायै आसनं समर्पयामि इत्येवमासनाद्युपचारैः पूजयेत् दशविधैः पुष्पैः सं
ज्यद्दशांगधूपं दत्वा दशविधनैवेद्यानि तांबूलं दक्षिणां च दत्वा दशफलान्यर्पयेत् दशदीपान्दत्वा पूजां समापयेत् दशविप्रेभ्यः प्रत्येकं
षोडश षोडश मुष्टितिलान्सदक्षिणान्दद्यात् एवं यवानपि ततो दशवारं एकां वा गां दद्यात् मत्स्यकच्छपमंडूकान्सौवर्णान्राजतान्
पिष्टमयान्वा संपूज्य तीर्थे क्षिपेत् एवं दीपान्प्रवाहयेत् जपहोमचिकीर्षायां पूर्वोक्तमूलमंत्रस्य पंचसहस्रसंख्याजपो दशांशे
न होमः यथाशक्ति वा जपहोमौ तत्र दशहराव्रतांगत्वेन होमं करिष्ये इति संकल्प्य स्थंडिलेग्निं प्रतिष्ठाप्यान्वाधाने चक्षुषी आज्येने
त्यंते श्रीगंगां अमुकसंख्ययाज्येन नारायणादिषड्देवता एकैकयाज्याहुत्या शेषेण स्विष्टकृतमित्यादि प्रोक्षण्यादि षट्पात्राणि
आसाद्याज्यं संस्कृत्य यथान्वाधानं कुर्यात् ब्राह्मणान्सुवासिनीश्च भोजयेत् प्रतिपदिनमारभ्य स्नानादिपूजांतो विधिः का
र्य इति केचित् स्तोत्रं यथा स्कांदे ब्रह्मोवाच नमः शिवायै गंगायै शिवदायै नमो नमः नमस्ते रुद्ररूपिण्यै शांकर्यै ते नमो नमः १ नमस्ते
विश्वरूपिण्यै ब्रह्ममूर्त्यै नमो नमः सर्वदेवस्वरूपिण्यै नमो भेषजमूर्तये २ सर्वस्य सर्वव्याधीनां भिषक्श्रेष्ठ्यै नमोस्तु ते स्थाणुजंगम

श्रीः
४

संभूतविषहंत्र्यै नमो नमः ३ भोगोपभोगदायिन्यै भोगवत्यै नमो नमः मंदाकिन्यै नमस्तेस्तु स्वर्गदायै नमो नमः ४ नमस्त्रैलोक्यभूषायै जगद्धा
त्र्यै नमो नमः नमस्त्रिशुक्लसंस्थायै तेजोवत्यै नमो नमः ५ नंदायै लिंगधारिण्यै नारायण्यै नमो नमः नमस्ते विश्वमुख्यायै रेवत्यै ते नमो नमः ६ बृहत्यै
ते नमस्तेस्तु लोकधात्र्यै नमो नमः नमस्ते विश्वमित्रायै नंदिन्यै ते नमो नमः ७ पृथ्व्यै शिवामृतायै च सुवृषायै नमो नमः शांतायै च वरिष्ठायै वरदा
यै नमो नमः ८ उस्रायै सुखदोग्ध्र्यै च संजीविन्यै नमो नमः ब्रह्मिष्ठायै ब्रह्मदायै दुरितघ्न्यै नमो नमः ९ प्रणतार्तिप्रभंजिन्यै जगन्मात्रे नम
स्तु ते सर्वापत्प्रतिपक्षायै मंगलायै नमो नमः १० शरणागतदीनार्तपरित्राणपरायणे सर्वस्यार्तिहरे देवि नारायणि नमोस्तु ते ११ निर्लेपा
यै दुर्गहंत्र्यै दक्षायै ते नमो नमः परात्परतरे तुभ्यं नमस्ते मोक्षदे सदा १२ गंगे ममाग्रतो भूया गंगे मे देवि पृष्ठतः गंगे मे पार्श्वयोरेधि त्वयि गंगे
स्तु मे स्थितिः १३ आदौ त्वमंते मध्ये च सर्वं त्वं गांगते शिवे त्वमेव मूलप्रकृतिस्त्वं हि नारायणः परः १४ गंगे त्वं परमात्मा च शिवस्तुभ्यं नमः सु
शिवे यः इदं पठति स्तोत्रं भक्त्या नित्यं नरोपि यः १५ शृणुयाच्छ्रद्धया युक्तः कायवाक्चित्तसंभवैः दशधा संस्थितैर्दोषैः सर्वैरेव प्रमुच्यते
१६ सर्वान्कामानवाप्नोति प्रेत्य ब्रह्मणि लीयते ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे दशमी हस्तसंयुता तस्यां दशम्यामेतच्च स्तोत्रं गंगाजले स्थितः यः प
ठेद्दशकृत्वस्तु दरिद्रो वापि चाक्षमः १८ सोपि तत्फलमाप्नोति गंगां संपूज्य यत्नतः अदत्तानामुपादानं हिंसा चैवाविधानतः १९ परदारोपसे
वा च कायिकं त्रिविधं स्मृतं पारुष्यमनृतं चैव पैशुन्यं चापि सर्वशः २० असंबद्धप्रलापश्च वाङ्मयं स्याच्चतुर्विधं परद्रव्येष्वभिध्यानं

मनसानिष्टचिंतनं २१ वितथाभिनिवेशश्चमानसंत्रिविधंस्मृतं एतानिदशपापानिहरत्वंममजाह्नवि २२ दशपापहरायस्मात्तस्माद्दश
हरास्मृता· त्रयस्त्रिंशच्छतंपूर्वान्पितॄनथपितामहान् २३ उद्धरत्येवसंसारान्मंत्रेणानेनपूजिता· ॐ नमोभगवत्यैदशपापहरायैगंगा
यैनारायण्यैरेवत्यैशिवायैदक्षायैअमृतायैविश्वरूपिण्यैनंदिन्यैतेनमोनमः सितमकरनिषण्णांशुभ्रवर्णांत्रिनेत्रांकरधृतकलशो
द्यत्सोत्पलामत्यभीष्टां· विधिहरिहररूपांसेंदुकोटीरजुष्टांकलितसितदुकूलांजाह्नवींतांनमामि· आद्यावादिपितामहस्यनिगमव्या
पारपात्रेजलंपश्चात्पन्नगशायिनोभगवतःपादोदकंपावनं· भूयःशंभुजटाविभूषणमणिर्जह्नोर्महर्षेरियंकन्याकल्मषनाशिनी
भगवतीभागीरथीदृश्यते· २ गंगागंगेतियोब्रूयाद्योजनानांशतैरपि· मुच्यतेसर्वपापेभ्योविष्णुलोकंसगच्छति इतिस्तोत्रेणस्तुत्वाहो
मांतेप्रतिमोत्तरपूजांकृत्वाविसृज्याचार्यायमूलमंत्रेणदद्यात्· इतिदशहराविधिः· ज्येष्ठशुक्लैकादशीनिर्जला अस्यांनित्याचम
नातिरिक्तजलपानवर्जनेनउपवासेकृतेद्वादशैकादश्युपवासफलं· द्वादश्यांनिर्जलोपोषितैकादशीव्रतांगत्वेनसहिरण्यसशर्करो
~दिव~ दकुंभदानंकरिष्यइतिसंकल्प्य· देवदेवहृषीकेशसंसारार्णवतारक उदकुंभप्रदानेननयास्यामिपरमांगतिं इतिमंत्रेणशर्करायु
तसहिरण्यमुदकुंभंदद्यात्· ज्येष्ठमासिसितद्वादश्यांअहोरात्रंत्रिविक्रमपूजनाद्गवामयनाख्यक्रतुफलसिद्धिः ज्येष्ठपूर्णिमास्यांति
लदानादश्वमेधफलं ज्येष्ठानक्षत्रयुतायांज्येष्ठ्यांछत्रोपानहदानान्नराधिपत्यप्राप्तिः ज्येष्ठपूर्णिमायांबिल्वत्रिरात्रिव्रतमुक्तं·

रात्रावाक्परतश्चसंक्रमेपिपूर्वदिनेपुण्यकालः तत्रापिमध्याह्नात्परतःपुण्यतमत्वं· सूर्योदयोत्तरंघटीद्वयात्प्राक्संक्रमेपरतएवपु
ण्यं ज्योतिर्ग्रंथेषुसूर्योदयात्प्राग्घटीत्रयात्मकसंध्यासमयेपिकर्कसंक्रमेपरदिनेएवपुण्यमित्युक्तं अत्रदानोपवासादिप्रथमप
रिच्छेदेउक्तं· कर्ककन्याधनुःकुंभस्थेसौरेकेशकर्तनादिकंनिषिद्धं· आषाढमासमेकभक्तव्रतेकृतेवृद्धधनधान्यपुत्रप्राप्तिः अत्रमा
सेउपानच्छत्रलवणामलकानिवामनप्रीत्यैदेयानि· आषाढशुक्लद्वितीयायांपुष्यनक्षत्रयुतायांकेवलायांवाश्रीरामस्यरथोत्सवः
कार्यः आषाढशुद्धपक्षेदशमीपौर्णमासीमन्वादिः तन्निर्णयस्तूक्तः· अथैकादश्यांविष्णुशयनोत्सवः तत्रसोपस्करेमंचकेषुप्रावि
ष्णुप्रतिमांशंखादिचतुरायुधांलक्ष्मीसंवाहितचरणांनानाविधोपचारैःसंपूज्ययेत्· सुप्तेत्वयिजगन्नाथेजगत्सुप्तंभवेदिदं विबुद्धे
त्वयिबुध्येततत्सर्वंसचराचरमितिप्रार्थ्यउपोष्यजागरणंकृत्वाद्वादश्यांपुनःसंपूज्यनैवेद्यंनृत्यगीतवाद्यादिकंनिवेदयेत्· एवंमि
दंत्रिदिनसाध्यव्रतं तत्रस्मार्तैर्वैष्णवैश्चस्वस्वैकादशीव्रतदिनेशयनीव्रतमारब्धव्यं रात्रौशयनोत्सवः दिवाप्रबोधोत्सवः द्वादश्यां
पारणाहेशयनप्रबोधोत्सवावितिकेचित्· अत्रदेशाचाराद्व्यवस्था· नेदंमलमासेकार्यं· आषाढशुक्लद्वादश्यांअनुराधायोगरहिता
यांपारणंकार्यं तत्रापिअनुराधाप्रथमपादयोगएववर्ज्यः· यदातुद्वादशीस्वल्पाविवर्ज्यनक्षत्रयोगोद्वादशीमतिक्रम्यविद्यतेतदानिषेध
मनादृत्यद्वादश्यामेवपारणंकार्यमितिकौस्तुभेउक्तं· द्वादश्यांपारणोत्तरंसायंपूजांकृत्वाचातुर्मास्यव्रतसंकल्पंकुर्यादितिकौ।

अत्र परविद्धा ग्राह्या· अस्यामेव वटसावित्रीव्रतं· अत्र व्रते त्रयोदश्यादिदिनत्रयमुपवासः अशक्तौ त्रयोदश्यां नक्तं· चतुर्दश्यामयाचितं·
पौर्णमास्यामुपोषणं· अत्र पौर्णमासीनिर्णयानुसारेण यथा त्रिरात्रं भवेत्तथा त्रयोदश्यादिदिनत्रयं ग्राह्यं· तत्र पौर्णिमा सूर्यास्तमया
त्पूर्वं त्रिमुहूर्ताधिकव्यापिनी पूर्वा चतुर्दशीविद्धा ग्राह्या· त्रिमुहूर्तन्यूनत्वे परा एव भूतोऽष्टादशनाडीभिर्दूषयत्युत्तरां तिथिमिति वचनं सा
वित्रीव्रतातिरिक्तविषयं· सावित्रीव्रतोपवासेऽष्टादशनाडीविद्धाया अपि ग्राह्यत्वात्· यत्तु केवलपूजनात्मकं उपवासरहितं सावित्रीव्रतं सर्व
त्र स्त्रियोऽनुतिष्ठंति तत्र भूतोऽष्टादशेति वेधो व्रतदानादिपरः न तूपवासपर इति निर्णयसिंधुलिखितमाधवाशयानुसारेणाष्टादशनाडी
चतुर्दशीसत्वे परैव पूर्णा व्रते ग्राह्या· उपवासव्रते तु पूर्वैवेति मम प्रतिभाति· अत्र पारणं पूर्णिमायां कर्तव्यं· अत्र रजस्वलात्वादिदोषे पूजादि
ब्राह्मणद्वारा कार्या· स्वयमुपवासादिकं कार्यमित्यादयः स्त्रीव्रते विशेषाः प्रथमपरिच्छेदे ज्ञेयाः· अत्र पूजोद्यापनादिविधिर्व्रतग्रंथेषु प्र
सिद्धः· ज्येष्ठपूर्णिमायां ज्येष्ठानक्षत्रे बृहस्पतिश्चंद्रश्च रोहिणीनक्षत्रे तु सूर्यस्तदा महाज्येष्ठीति योगस्तत्र स्नानदानादिकं कार्यं· अस्याः
पौर्णमास्यां मन्वादित्वादत्र पिंडरहितं श्राद्धमुक्तं· एतन्निर्णयश्चैत्रे उक्तः· अत्र मासे विप्रेभ्यः चंदनव्यजनोदकुंभादिकं त्रिविक्रमप्रीतये
देयं· इति श्रीमदनंतोपाध्यायसूनुकाशीनाथोपाध्यायविरचिते धर्मसिंधुसारे ज्येष्ठमासनिर्णयोद्देशः· अथाषाढः· आषाढे द
क्षिणायनसंज्ञा कर्कसंक्रांतिः· कर्कसंक्रांतौ पूर्वं त्रिंशन्नाड्यः पुण्यकालः· तत्रापि संक्रांतिसन्निहिता नाड्यः पुण्यतमाः रात्रावर्क

कर्भे एकादश्यामेवेति निर्णयसिंधौ· चातुर्मास्यव्रतस्य प्रथमारंभो गुरुशुक्रास्तादावाशौचादौ च न भवति द्वितीयादावारंभस्तु अस्ता
दावाशौचादौ च भवत्येव चातुर्मास्यव्रतं च शौचादिभिरपि कार्यं· व्रतग्रहणप्रकारस्तु· भगवतो जातीपुष्पादिभिर्महापूजां कृत्वा सुप्ते त्वयि ज
गन्नाथ जगत्सुप्तं भवेदिदं विबुद्धे त्वयि बुध्येत प्रसन्नो मे भवाच्युतेति प्रार्थ्य· अग्रे कृतांजलिः चतुरो वार्षिकान्मासान्देवस्योत्थापनावि
धिः श्रावणे वर्जये शाकं दधि भाद्रपदे तथा· दुग्धमाश्वयुजे मासि कार्तिके द्विदलं तथा इमं करिष्ये नियमं निर्विघ्नं कुरु मेऽच्युत इदं व्रतं
मया देव गृहीतं पुरतस्तव निर्विघ्नां सिद्धिमायातु प्रसादात्ते रमापते गृहीतेऽस्मिन्व्रते देव पंचत्वं यदि मे भवेत् तदा भवतु संपूर्णं प्रसादात्ते
जनार्दन· इति संप्रार्थ्य देवाग्रे शंखेनार्घ्यं निवेदयेत् एतानि व्रतानि नित्यानि· हविष्यभक्षणादिव्रतांतरचिकीर्षायां श्रावणे वर्जये च्छा
कमिति श्लोकस्थाने हविष्यान्नं भक्षयिष्ये देवाहं प्रीतये तव सूहः कार्यः· शाकव्रते व्रतांतरे च समुच्चयेन कर्तव्ये तु श्लोकं पठित्वा व्रतांतर
मंत्रं वदेत् एवं गुडवर्जनादिधारणपारणादिव्रतेषु· वर्जयिष्ये गुडं देव मधुरस्वरसिद्धये वर्जयिष्ये तैलमहं सुंदरांगत्वसिद्धये· योगा
भ्यासी भविष्यामि प्राप्तुं ब्रह्मपदं परं मौनव्रती भविष्यामि स्वाज्ञापालनसिद्धये एकांतरोपवासं च प्राप्तुं ब्रह्मपदं परं भिलादिलीलो
कार्यः· निषिद्धमात्रवर्जनेच्छायां ज्ञाताज्ञातानि निषिद्धानि हरे सर्वाणि वर्जये इति संकल्पः· तानि च चातुर्मास्ये निषिद्धानि माषवर्णंचूर्णं
चर्मस्थोदकं जंबीरं बीजपूरं यज्ञशेषभिन्नं विष्णवनिवेदितान्नं दग्धान्नं मसूरं मांसं चेत्यष्टविधमामिषं वर्जयेत्· निष्पावराजमाष

धान्ये लवणशाकं वृंताकं कलिंगफलं अनेकबीजफलं निर्बीजं मूलकं करकं मूलकं कूष्मांडमिक्षुदंडं नवलबदरीधात्रीफलानि चिंचां मं
चकशयनं अनृतुकाले भार्यां परान्नं मधु पटोलं माषकुलित्थसितसर्षपांश्च वर्जयेत् · वृंताकबिल्वोदुंबरकलिंगाभिः सहालुवैष्णवैः
सर्वमासेषु वर्ज्याः · अन्यत्र तु गोछागीमहिष्यन्यदुग्धं पर्युषितान्नं द्विजेभ्यः क्रीतारसाभूमिजलवणं ताम्रपात्रस्थं गव्यं पल्वल
जलं स्वार्थपक्वमन्नं इत्यामिषगण उक्तः · चतुर्ष्वपि हि मासेषु हविष्याशी न पापभाक् · हविष्याणि तु व्रीहिमुद्गयवतिलकंगुकलायश्यामा
कगोधूमधान्यानि रक्तभिन्नमूलकं सूरणादिकंदं सैंधवसामुद्रलवणे गव्यानि दधिसर्पिर्दुग्धानि · पनसाम्रनारीकेलफलानि · हरीत
पिप्पलीजीरकं शुंठीचिंचाकदलीलवलीधात्रीफलानि गुडेतरेक्षुविकाररहितानि अतैलपक्वानि गव्यं तक्रं माहिषं घृतं च क्वचित् · अ
थ काम्यव्रतानि गुडवर्जनान्मधुरस्वरता · तैलवर्जनात्सुंदरांगता योगाभ्यासी ब्रह्मपदमाप्नोति तांबूलत्यागाद्भोगी मधुरकंठश्च
घृतत्यागी स्निग्धतनुः शाकत्यागी पक्वान्नभुक् · पादाभ्यंगत्यागाद्वपुः सौगंध्यं · दधिदुग्धतक्रत्यागाद्विष्णुलोकः स्थालीपाचितान्न
त्यागाद्दीर्घसंततिः भूमौ दर्भशायी विष्णुदासः · भूमिभोजनान्नृपत्वं · मधुमांसत्यागान्मुनिः एकांतरोपवासाद्ब्रह्मलोकः नखकेश
धारणाद्दिने दिने गंगास्नानं मौनादस्खलिताज्ञा विष्णुवंदनाद्गोदानफलं विष्णुपादस्पर्शात्कृतकृत्यता · हरेरालये संमार्जनाद्दि
नान्पलं · शतप्रदक्षिणाकरणाद्विष्णुलोकः एकभक्ताशनादग्निहोत्रफलं अयाचितेन वापीकूपोत्सर्गादिपूर्तफलं षष्ठाह

कालभोजनाच्चिरं स्वर्गः · पर्णेषु भोजनात्कुरुक्षेत्रवासफलं · शिलाभोजनात्प्रयागस्नानफलं · एवं मासचतुष्टयसाध्यानां व्रतानां संकल्प
एकादश्यां द्वादश्यां वा कुलाचारात्श्रावणमासाद्य व्रतविशेषसंकल्प एवेत्येवं कार्यः · अहं शाकं वर्जयिष्ये श्रावणे मासि माधवेति · अत्र शाकशब्देन व्यं
जनं प्रसिद्धाः · फलमूलपुष्पपत्रांकुरकांडत्वगादिरूपा वर्ज्याः · नतु व्यंजनमात्रं शुंठीहरिद्राजीरकादिकमपि वर्ज्यं · तत्तत्कालोद्भवानां आम
ादिदोषितकालांतरोद्भवानां च सर्वशाकानां वर्जनं कार्यं · अथैषां चातुर्मास्यव्रतानां समाप्तौ कार्तिक्यां दानानि तत्रैव वक्ष्यंते · शयनीबोधि
न्योः तप्तमुद्राधारणमुक्तं रामार्चनचंद्रिकायां · अत्र तप्तमुद्राधारणे विधायकानि सर्वाणि सावचनानि निषेधकानि निंदावचनानि च ब
हूनि उपलभ्यंते · तेषां शिष्टाचाराद्व्यवस्था · येषां कुले पितृपितामहादिभिः तप्तमुद्राधारणादिधर्मोनुष्ठितस्तैस्तथैवानुष्ठेयः · ये
षां कुले केनाप्यनुष्ठितस्तैर्न स्वमतिविलासेन श्रद्धया धर्मोनुष्ठेयो दोषश्रवणादिति तात्पर्यं · आषाढशुद्धद्वादश्यां वामनपूजनेन नरमे
धफलं · पूर्वाषाढयुतायां पौर्णमास्यामन्नपानादिदानादक्षय्यान्नादिप्राप्तिः अस्यामेव पौर्णमास्यां प्रदोषव्यापिन्यां श्रीशिवस्य
शयनोत्सवः · अस्यामेव कोकिलाव्रतं तत्र स्नानं करिष्ये नियता ब्रह्मचर्ये स्थिता सती · भोक्ष्यामि नक्तं भूशय्यां करिष्ये प्राणिनां दया
मिति मासव्रतं संकल्प्य · कोकिलारूपिणीं शिवां तन्महं संपूज्य नक्तभोजनं · यस्मिन्वर्षे अधिकाषाढस्तस्मिन्नेव शुद्धाषाढे व्रतं कार्य
मित्याचारः सनिमूलः · आषाढस्य श्रावणस्य वा पौर्णमास्यां चतुर्दश्याष्टम्यां वा शिवपवित्रारोपणमुक्तं · अस्यां पौर्णमास्यां संन्या
सीनां चातुर्मास्यावाससंकल्पांगत्वेन क्षौरव्यासपूजनादिकं विहितं · अत्र कर्मणि औदयिकी त्रिमुहूर्ता पौर्णमासी ग्राह्या · चतुर्मा

ध·सिं·द्वि· स्यमध्येतुवर्जयेद्यतिः चातुर्मास्यंद्विमासंवासैकत्रैववसं[illegible]ल· तत्रादौक्षौरंविधायद्वादशमृत्तिकास्नानानि प्राणायामादिविधिंचकृत्वा
व्यासपूजां ×वपनं× कुर्यात्· अथसंक्षेपेणतद्विधिः देशकालौसंकीर्त्यचातुर्मास्यावाससंकल्पंकर्तुंश्रीकृष्णव्यासभाष्यकाराणांसपरिवा
३२ राणांपूजनंकरिष्ये इतिसंकल्प्य· मध्येश्रीकृष्णंतत्पूर्वतःप्रादक्षिण्येनवासुदेवसंकर्षणप्रद्युम्नानिरुद्धानावाह्यश्रीकृष्णपंचकंदक्षिणे
भागेव्यासंतत्पूर्वतःप्रादक्षिण्येनपद्मपादनिम्बकेतुन्सुमंतुजैमिनिवैशंपायनपैलमुनीन्व्यासपंचकमावाह्यश्रीकृष्णाद्विवामभागे
भाष्यकारंश्रीशंकरंतत्पूर्वतःप्रादक्षिण्येनपद्मपादविश्वरूपत्रोटकहमलकाचार्यानावाह्यश्रीकृष्णपंचकेश्रीकृष्णपार्श्वयोर्ब्रह्मरुद्रौ
पूर्वादिचतुर्दिक्षुसनकादीन्श्रीकृष्णपंचकात्पुरतः गुरुपरमगुरुतत्परमेष्ठिगुरून्ब्रह्मवसिष्ठशक्तिपराशरव्यासशुकगौडपादगो
विंदपादशंकराचार्यान्ब्रह्मनिष्ठांश्चावाह्यपंचकत्रयस्याग्नेय्यांगणेशंऐशान्यांक्षेत्रपालंवायव्यांदुर्गांनैर्ऋत्यांसरस्वतींप्रागाद्यष्टदिक्षु
इंद्रादिलोकपालांश्चावाह्यपूजयेत्· तत्रनारायणाष्टाक्षरेणश्रीकृष्णायअन्येषांप्रणवादिनमोंतैस्तन्नाममंत्रैः पूजाकार्या· पूजांतेअ
सतिप्रतिबंधेचतुरोवार्षिकान्मासानिहवसामीतिमनसासंकल्प्य अहंतावन्निवत्स्यामिसर्वभूतहितायवै प्रायेणप्राणिसंकुलंसर्वदृश्य
ते अतस्तेषामहिंसार्थंपक्षान्वैश्रुतिसंश्रयात्· स्थास्यामश्चतुरोमासानत्रैवासतिबाधके इतिवाचिकसंकल्पंकुर्यात्· ततोगृहस्थाः
प्रतिब्रूयुः निवसंतुसुखेनात्रगमिष्यामःकृतार्थतां यथाशक्तिचरिष्यामःशुश्रूषांकरिष्यामोवयंमुदाइति ततोवृद्धानुक्रमेणयतीन्गृहस्थाय श्री·
तयश्चनमस्कुर्युः एतद्विधिः पौर्णमास्यामसंभवेद्वादश्यांवाकार्यः आषाढकृष्णद्वितीयायामशून्यशयनव्रतं अत्रलक्ष्मीयुतं ३२

कृष्णंपर्यंकेसंपूज्य· पत्नीभर्तुर्वियोगंचभर्ताभार्यासमुद्भवं· नाप्नुवंतियथादुःखंदंपत्यानितथाकुरु· इत्यादिभिर्दांपत्याभंगप्रार्थ
नार्थैर्मंत्रैः प्रार्थयेत्· ततश्चंद्रायार्घ्यंदत्वानक्तभोजनंकार्यं· एवंमासचतुष्टयेकृष्णद्वितीयासुसंपूज्यसपत्नीकायशय्यादानंकृत्वातां
निमांसोपस्करान्दद्यात्· अस्मिन्व्रतेअक्षय्यंदांपत्यसुखंपुत्रधनाद्यवियोगोगार्हस्थ्यावियोगाः सप्तजन्मनिभवंति· अत्रव्रतेचंद्रो
दयव्यापिनीतिथिर्ग्राह्या· चंद्रोदयेपूजाद्युक्तेः· दिनद्वयेसत्वेसत्वेवापरैव· इतिश्रीमदनंतोपाध्यायसूनुकाशीनाथोपाध्यायविरचि
ते धर्मसिंधुसारेआषाढमासनिर्णयोद्देशः अथश्रावणः सिंहेपराःषोडशनाड्यःपुण्यकालः· रात्रौतुकर्क· अत्रमासेएकभक्तव्र
तं· नक्तव्रतंविष्णुशिवाद्यभिषेकश्चोक्तः· सिंहराशिगतेसूर्येयस्यगौःसंप्रसूयते· तेनव्याहृतिभिर्घृताक्तायुतसंख्यासर्षपहोमंकृत्वा
सागौर्ब्राह्मणायदेया· एवंनिशिशृंगेगोःक्रंदनेपिमृत्युंजयमंत्रेणहोमादिरूपाशांतिःकार्या· एवंश्रावणमासे· दिवाचाश्विनीप्रसवेपि
निषिद्धः· माघेषुधेनुर्महिषीश्रावणेवडवादिवा· सिंहेगावःप्रसूयंतेस्वामिनोमृत्युदायकाइत्युक्तेस्तत्रापिशांतिर्ग्रंथेज्ञेया· सोम
वारव्रतंकार्यंश्रावणेवैयथाविधि· शक्तेनोपोषणंकार्यमथवानिशिभोजनं· एवंश्रावणेभौमवारेगौरीपूजाद्युक्ता· श्रावणशु
क्लचतुर्थीमध्याह्नव्यापिनीपूर्वयुताग्राह्या· श्रावणशुक्लपंचमीनागपंचमीइयमुदयेत्रिमुहूर्तव्यापिनीपरविद्धाग्राह्या· परेह्नि
मुहूर्तन्यूनापंचमीपूर्वेह्नित्रिमुहूर्तन्यूनचतुर्थ्याविद्धातदापूर्वैव· त्रिमुहूर्ताधिकचतुर्थीवेधेद्विमुहूर्तापिपरैव· मुहूर्तमात्रातुनग्रा
ह्येतिममप्रतिभाति· अस्यांभित्त्यादिलिखितामृन्मयावायथाचारंनागाःपूज्याः· श्रावणशुक्लद्वादश्यांमासंकृतस्यशाकवर्जन

व्रतस्य सांगतार्थं ब्राह्मणाय शाकदानं करिष्ये· इति संकल्प्य ब्राह्मणं संपूज्य· उपायनमिदं देव व्रतसंपूर्णहेतवे· शाकं तु द्विजवर्याय स
हिरण्यं ददाम्यहं· इत्यादिमंत्रेण पक्वमामं वा शाकं दद्यात्· ततो दधि भाद्रपदे मासे वर्जयिष्ये सदा हरे इति दधिव्रतसंकल्पयेत्· अत्र द
धिमात्रं वर्ज्यं· तक्रादीनामनिषेधः· अथ पारणाहे द्वादश्यां विष्णोः पवित्रारोपणं· पारणाहे द्वादश्यसत्त्वे त्रयोदश्यां पारणाहे तत्रास
त्त्वे श्रवणर्क्षे पूर्णिमायां वा कार्यं· शिवपवित्रं चतुर्दश्यामष्टम्यां वा पौर्णमास्यां वा कार्यं· एवं देवीगणेशदुर्गादीनां· चतुर्दशी चतुर्थ्यष्टमी
यानवम्यादयो यथाकुलाचारं तिथयः· तत्तत्तिथ्यसंभवे सर्वदेवानां श्रावणपौर्णमास्यां कार्यं· तत्राप्यसंभवे कार्त्तिकावधि गौणः कालः
इदं नित्यं अकरणे प्रत्यवायः· तस्य सांवत्सरीपूजा निष्फला फलकः· गौणकालेप्यकरणे तदा सुतजपेन मंत्रं स्तोत्रं वापि समाहितः इत्युक्तं
मूलसंख्याकं तत्तद्देवतामूलमंत्रजपः प्रायश्चित्तं· तत्र पूर्वेद्युरधिवासनं परेद्युः पवित्रारोपणं· एकस्मिन्कालासंभवे सद्योधिवासनपूर्व
कं तत्कार्यं· अथ संक्षेपतः प्रयोगः· कार्पाससूत्रस्य नवसूत्रीं विधाय अष्टोत्तरशतनवसूत्र्या देवजानुपर्यन्तं चतुर्विंशत्यंथिकं उत्तमप
वित्रं चतुःपंचाशन्नवसूत्र्या ऊरुलंबि द्वादशग्रंथिकं मध्यमं सप्तविंशतिनवसूत्र्याष्टग्रंथिकं नाभिलंबिकं कनिष्ठपवित्रं चकुलाविंशत्यु
त्तरशते सप्तविंशत्या नवसूत्र्या पादलंबिनी वनमाला अष्टोत्तरशतं चतुर्विंशत्यन्यतरग्रंथिकां कुर्यात् द्वादश नवसूत्र्या द्वादशग्रंथिकं
गंधपवित्रं सप्तविंशति नवसूत्र्यां गुरुपवित्रं त्रिसूत्र्यां गंधेन कुंकुमेन रंजयित्वा सर्वपवित्राणि वंशपात्रे संस्थाप्य वस्त्रेणापिधाय
देवपुरतो न्यस्य क्रियालोपविधानार्थं यत्त्वया विहितं प्रभो· मयैतत्क्रियते देव तव तुष्ट्यै पवित्रकं· न मे विघ्नो भवेद्देव कुरु नाथ दयां म

यि· सर्वथा सर्वदा विष्णो मम त्वं परमा गतिरिति प्रार्थ्याधिवासनं कुर्यात्· तत्र देशकालौ संकीर्त्य मम सांवत्सरकृतपूजाफलावाप्त्यर्थं
अमुकदेवताप्रीत्यर्थं अधिवासनपूर्वकं पवित्रारोपणं करिष्ये इति संकल्प्य· देवपुरतः सर्वतोभद्रे जलपूर्णकुंभं संस्थाप्य कुंभे वंशपात्रं तत्र
तानि पवित्राणि निधाय तेषु संवत्सरस्य यागस्य पवित्रीकरणाय भोः विष्णुलोकात्पवित्राद्य आगच्छेह नमोस्तु ते इति मंत्रेण मूलमंत्रे
ण चावाह्य त्रिसूत्र्यां ब्रह्मविष्णुरुद्रान् नवसूत्र्यामोंकारसोमवह्निब्रह्मनागशशिसूर्यशिवविश्वान्देवान् उत्तममध्यमकनिष्ठपवित्रेषु
विष्णुब्रह्मरुद्रान् सत्वरजस्तमांसि आवाह्य वनमालायां प्रकृतिं चावाह्य मूलमंत्रेण श्रीपवित्राद्यावाहितदेवताभ्यो नम इत्यनेन गं
धाद्युपचारैः पूजयेत्· ततः पूर्वसंपादितवितस्तिमात्रं द्वादशग्रंथिकं गंधपवित्रमादाय विष्णुतेजोद्भवं रम्यं सर्वपातकनाशनं· सर्व
कामप्रदं देव तवांगे धारयाम्यहं इति मंत्रेण मूलसंपुटितेन देवपादयोः समर्पयेत्· देवस्य करे वा श्रीयादित्यन्ये· ततो देवं पंचोपचारैः
संपूज्य प्रार्थयेत्· आमंत्रितोसि देवेश पुराणपुरुषोत्तम· प्रातस्त्वां पूजयिष्यामि सान्निध्यं कुरु केशव· क्षीरोदधिमहानागशय्याव
स्थितविग्रह· प्रातस्त्वां पूजयिष्यामि सन्निधो भव ते नमः· ततः साष्टांगं प्रणम्य पुष्पांजलिं दद्यात्· इत्यधिवासनं· अत्र सर्वत्र मूल
मंत्रो गुरूपदिष्टस्तांत्रिको वैदिको वा देवगायत्रीरूपो वा ग्राह्यः· ततो रात्रिं सत्कथाजागरेणातिवाह्य प्रातःकाले सद्योधिवासने गोदोहमा
त्ररिते वा काले पवित्रारोपणांगभूतं देवपूजनं पवित्रपूजनं च करिष्ये इति संकल्प्य देवं पवित्राणि च फलाद्युपनैवेद्यांतगंधाद्युपचारैः
संपूज्य· गंधदूर्वाक्षतयुक्तं कनिष्ठपवित्रमादाय देवदेव नमस्तुभ्यं गृहाणेदं पवित्रकं· पवित्रीकरणार्थाय वर्षपूजाफलप्रदं· पवित्रकं कुरु

बाधयन्मयाऽकृतंकृतं· शुद्धोभवाम्यहंदेवत्वत्प्रसादात्सुरेश्वरेतिमंत्रेणमूलसंपुटितेनरत्नामध्यमोत्तमपवित्रेवनमालांचएवमेवमंत्र
हत्वार्पयेत् अंगदेवताभ्योनाम्नासमर्प्यमहानैवेद्यंदत्वानीराज्यप्रार्थयेत्· मणिविद्रुममालाभिर्मंदारकुसुमादिभिः· इयंसांवत्सरीपू
जातवास्तुगरुडध्वज वनमालांयथादेवकौस्तुभंसततंहृदि· तद्वत्पवित्रंतंतूनांपूजांचहृदयेवह· जानताऽजानतावापियत्कृतंनतवार्चनं·
केनचिद्विघ्नदोषेणपरिपूर्णंतदस्तुमे· मंत्रहीनंक्रियाहीनंभक्तिहीनंसुरेश्वर· यत्पूजितंमयादेवपरिपूर्णंतदस्तुमे· अपराधसहस्राणि
परमेश्वरेति· अत्रशिवादौगरुडध्वजेत्यादौवृषभवाहनेत्यूहः· वनमालामितिश्लोकस्यतुलोपः· देव्यास्तु देवदेवसुरेश्वरेश्वरीत्यादौदेविदे
सुरेश्वरीत्यादिस्त्रीलिंगत्वंतत्पदोहःकार्यः· शेषंसमानं ततोगुरुंसंपूज्यपवित्रंदत्वान्यब्राह्मणेभ्यःसुवासिनीभ्यश्चान्यानिदत्वास्वयम
सकुटुंबोधारयेत् ततोब्राह्मणैःसहभुक्त्वा· त्रिरात्रंब्रह्मचर्यादिनियमान्नियमवान्देवपवित्राणिधारयेत् देवस्यस्नानाद्युपचारान्पवि
त्राण्युत्तार्यकारयेत्· त्रिरात्रांतेदेवंसंपूज्यपवित्राणिविसर्जयेत्· अत्रशिवादिपवित्रारोपणेचतुर्दशीपूर्वविद्धाग्राह्या· एवंपूर्णिमापि
त्रिमुहूर्तसायाह्नव्यापिनीपूर्वविद्धैवग्राह्येति· अष्टम्यादिष्वंतराण्यपिपवित्रारोपणेप्रथमपरिच्छेदोक्तसामान्यतिथिनिर्णयानुसारे
णग्राह्याणि· इतिपवित्रारोपणविधिः· अथोपाकर्मकालः· तत्रबह्वृचानांश्रावणशुक्लपक्षेश्रवणनक्षत्रंपंचमीहस्तइतिकालत्रयं
तत्रश्रवणंमुख्यःकालः· तदलाभेपंचम्यादिस्त्रीदिनद्वयेश्रवणसत्वेयदिसूर्योदयमारभ्यप्रवृत्तंश्रवणंद्वितीयदिनेसूर्योदयोत्त
रंत्रिमुहूर्तंवर्तेततदोत्तरदिनएवोपाकर्मधनिष्ठायोगप्राशस्त्यात्· यदित्रिमुहूर्तन्यूनंतदापूर्वदिनएवसंपूर्णव्याप्तेः यदिपूर्वदिने

सूर्योदयेनास्तिपरदिनेचसूर्योदयोत्तरंमुहूर्तद्वयंवर्ततेतदोत्तरदिनएवउत्तराषाढावेधनिषेधात्· यदिपरदिनेमुहूर्तद्वयंन्यूनंपूर्वदि
नेचोत्तराषाढाविद्धंतदापंचम्यादिकालोग्राह्यः पंचमीहस्तइतिकालद्वयंतुऔदयिकंमुहूर्तत्रयंव्यापिमुख्यंतदलाभेतदलाभेपूर्ववि
द्धमपि· एवंभाद्रपदशुक्लपक्षेपिश्रवणपंचमीहस्तकालत्रयनिर्णयोज्ञेयः· एतद्बह्वृचैःपूर्वाह्णेकार्यं· अथयजुर्वेदिनिर्णयः· तत्रबह्वृ
चानांश्रवणवत्सर्वयजुर्वेदिनांश्रावणपूर्णमासीमुख्यःकालः पौर्णमास्याःखंडत्वेयदिपौर्णिमापूर्वदिनेमुहूर्ताद्यनंतरंप्रवृत्ताद्वितीय
दिनेषण्मुहूर्तव्यापिनीतदासर्वयाजुषाणामुत्तरैव यदावृद्ध्याधिकतयादिनद्वयेपिसूर्योदयव्यापिनीतदासर्वयाजुषाणांपूर्वैव· पूर्वदि
नेमुहूर्ताद्यनंतरंप्रवृत्ताद्वितीयदिनेमुहूर्तद्वयत्र्यादिव्यापिनीषण्मुहूर्तन्यूनातदातैत्तिरीयैरुत्तराग्राह्या तैत्तिरीयभिन्नयाजुषैःपूर्वाग्रा
ह्या यदापूर्वदिनेमुहूर्ताद्यनंतरंप्रवृत्ताद्वितीयदिनेमुहूर्तद्वयन्यूनाभवतिक्षयवशान्नास्त्येववातदासर्वयाजुषाणांपूर्वैव· हिरण्यके
शितैत्तिरीयाणांश्रावणीपौर्णमासीमुख्यःकालस्तदभावेश्रावणेहस्तः· श्रावणशुक्लपंचमीतुनतत्रकेनग्राह्या· एतेदेवभाद्रपदेपि
कालद्वयमितिविशेषः· खंडतिथित्वेनिर्णयःपूर्वोक्तएव· हस्तनक्षत्रमपिऔदयिकंसंगवस्पर्शिग्राह्यमन्यथापूर्वविद्धमेव· आपस्तंबानां
श्रावणीपौर्णमासीमुख्यातदभावेभाद्रपदीतिविशेषः· बौधायनानांश्रावणीपौर्णमासीमुख्यादोषसंभावनयातदभावेआषाढी
तिविशेषः· एतेषामपिखंडतिथित्वेपूर्वोक्तएवनिर्णयः· अथकाण्वमाध्यंदिनादिकात्यायनानांश्रवणयुक्ताश्रावणीपूर्णिमाकेवला
वाहस्तयुक्तापंचमीकेवलावामुख्यःकालः· अतःकेवलश्रवणेकेवलहस्तेचतैर्नकार्यं· श्रावणमासेविघ्नदोषेभाद्रपदगतपूर्णिमापंच

ध॰सिं॰द्वि॰

१५

योः कार्यं॰ तिथेः खंडत्वेषण्मुहूर्ताधिकोदयव्यापित्वे मुहूर्तन्यूनत्वेपूर्वाग्राह्येत्यादिपूर्वोक्तएवनिर्णयः अथसामवेदिनांभाद्रपदहस्ते
हस्तनक्षत्रंमुख्यः कालः संक्रांत्यादिदोषेणतत्रासंभवेश्रावणमासेहस्तोग्राह्यइतिनिर्णयसिंधुः॰ अन्येतुभाद्रपदहस्तेणैवोसंभवे
श्रावणपौर्णिमास्यामुपाकर्मकृत्वाभाद्रपदहस्तपर्यंतंनपठनीयंततःपुरंपठनीयमित्याहुः हस्तस्यखंडत्वेदिनद्वयेपराह्णपूर्णव्या
प्तौपराह्णैकदेशस्पर्शेवापरदिनेएवोपाकर्म पूर्वदिनेएवापराह्णसर्वव्याप्तौपूर्वैव॰ सर्वत्रसामगानामपराह्णस्यैवोपाकर्मकालत्वेनो
क्तेः पूर्वदिनेएवापराह्णस्पर्शेदिनद्वयेपिपराह्णस्पर्शाभावेवापरत्रैव॰ येषांसामवेदिनांप्रातःसंगवोकर्मकालत्वेनोक्तस्तेषांपूर्वत्रापराह्ण
व्याप्तित्वेप्यपरदिने ×कदेश× संगवोर्ध्ववर्तमानहस्तग्रहणं सिंहस्थेसूर्येउपाकर्मविधानंतुयदिश्रावणेहस्तःपूर्णिमावासिंहस्थसूर्येण
वलितदातत्रोपाकर्मनकर्कस्थेइति सामगानांश्रावणमासगतहस्तपर्वणोर्ध्वस्थापरं॰ अन्यशाखिनांसिंहस्थरवेर्विधिनिषेधौना
स्ति॰ अथर्ववेदिनांतु॰ श्रावण्यांभाद्रपदगतायांवापौर्णमास्यामुपाकर्म तिथिखंडत्वेऔदयिकसंगवव्यापितिथिर्ग्राह्येति॰
सर्वशाखिनांश्रावणभाद्रपदमासगतस्वगृह्योक्तकालेग्रहणसंक्रांत्याशौचादिदोषसंभावनायांसर्वथाकर्मलोपप्राप्तौशा
खांतरोक्तकालानांग्राह्यत्वमावश्यकं तत्रापस्तंबबौधायनसामगादीनांश्रावणभाद्रपदगतपंचमीपूर्णिमादेरप्यविशेषेण
ग्राह्यत्वप्राप्तौनर्मदोत्तरदेशेसिंहगतसूर्येपंचम्यादेर्ग्रहणं नर्मदादक्षिणभागेकर्कटस्थेसूर्येश्रावणपंचम्यादेर्ग्रहणमितिवि
वस्थेतिकौस्तुभेउक्तं तेनऋग्वेदिनामपिसर्वथाकर्मलोपप्रसक्तौपूर्णिमापिसिंहस्थकर्कस्थादिव्यवस्थयाग्राह्येतिमेभाति॰

श्रीः

१५

सर्वशाखिभिः श्रावणमासमुख्यकालेपर्जन्याभावेनव्रीह्याद्यौषधिप्रादुर्भावाभावेश्राद्धोर्चादौवाभाद्रपदश्रवणादौकार्यं॰ औषधिप्रादु
र्भावाभावेपिश्रावणमासेकार्यमितिकर्कादिमतं॰ सर्वशाखिनांगृह्योक्तमुख्यकालत्वेननिर्णीतेदिनेग्रहणसंक्रांत्योर्वासत्वेसंक्रांतिरहिताःपं
चम्यादयोग्राह्याः ग्रहणसंक्रांतियोगश्चोपाकर्मसंबंधिन्यहोरात्रेभविष्यन्मध्यरात्रात्पूर्वंअतीतमध्यरात्रादूर्ध्वंचेतियामाष्टकेविद्यमा
श्रवणादिनक्षत्रपूर्णिमादितिथ्यस्पर्शोप्युपाकर्मदूषकः केचित्तुयामाष्टकादन्यत्रापिविद्यमानोग्राह्यः श्रवणादिनक्षत्रपर्वादितिथिस्प
र्शश्चेत्सोपिदूषकइत्याहुः नूतनोपवीतानांप्रथमोपाकर्मगुरुशुक्रास्तादौमलमासादौसिंहस्थेगुरौचनकार्यं॰ द्वितीयाद्युपाकर्मतुअस्ता
दावपिकार्यं॰ मलमासेतुद्वितीयाद्यपिनकार्यं प्रथमोपाकर्मस्वस्तिवाचननांदीश्राद्धादिकृत्वाकार्यं॰ नूतनोपवीतानांश्रावणमासग
तपंचमीहस्तश्रवणादिकालेषुगुरुशुक्रास्तादिप्रतिबंधेनोपाकर्मारंभाभावेभाद्रपदमासगतापंचमीश्रवणाद्योग्राह्याः मौंजीयज्ञोप
वीतंचनवंदंडंचधारयेत् अजिनंकटिसूत्रंचनवंवस्त्रंतथैवचेतिब्रह्मचारिणोविशेषःप्रतिवर्षंज्ञेयः उपाकर्मोत्सर्जनेब्रह्मचारिसमावृ
त्तगृहस्थवानप्रस्थैःसर्वैःकर्तव्ये॰ उत्सर्जनकालस्तुनेहप्रपंच्यते॰ उपाकर्मदिनेएवेतिवचनानुसारेणसर्वशिष्टानामिदानीमुपाकर्मदिनेएवो
त्सर्जनकर्मानुष्ठानाचारेणतन्निर्णयस्यानुपयोगात्॰ एतेउपाकर्मोत्सर्जनेयदिअन्यैर्द्विजैःसहकरोतितदालौकिकाग्नौकुर्यात्॰ यदेकःक
रोतितदास्वगृह्याग्नौकुर्यात्॰ कात्यायनैस्तुऔपवसथ्याग्नावेवहोतव्यंनलौकिकाग्नौ॰ बह्वृचादिः स्वयंचतुरवत्त्यपिशिष्यैर्युक्तःसर्वैर्भि
पाकर्मादिकंकुर्वन्एकस्यापिजामदग्न्यादेःपंचावत्तिनःसत्वेतदनुरोधेनपंचावत्तमेवकुर्यात् चतुरवत्तिनामपिपंचावत्तित्वेकल्पिकत्वा

ध·सिं·द्वि·
३९

क्यानेषामधिकमवैगुण्याभावात्· अकरणेदोषश्रवणेनप्रत्यवायमेतेकर्तव्ये कश्चित्तुस्तकेनिर्णयसिंधौ एतदकरणेप्राजापत्यकृच्छ्रमुपवा
सोवाप्रायश्चित्तंदृश्यतेनसर्वत्र· उपाकर्मोत्सर्जनयोरुभयोरपिऋषिपूजनमुक्तं· ऋष्यादितर्पणंतूत्सर्जनएव· अत्रविहितंतरंतिलतर्पणंनदो
षः अत्रसंकल्पेअधीतानांछंदसांआप्यायनद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंउपाकर्मदिनेउत्सर्जनाख्यंकर्मकरिष्ये· उपाकर्मणितु अधी
तानामध्येष्यमाणानामाप्यायनानांचछंदसांयातयामतानिरासेनाप्यायनद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं इतिविशेषः अवशिष्टःस
र्वोपिप्रयोगविशेषःस्वस्वगृह्यानुसारेणज्ञेयः अत्रनदीनांरजोदोषोन· अक्षतादिदेवऋषीनांजलेसान्निध्यं तेनस्नानेसर्वदोषक्ष
यः ऋषिपूजनस्थानेस्थितजलस्पर्शनपानाभ्यांसर्वकामावाप्तिः इतिसर्वशाखिसाधारणनिर्णयः अथरक्षाबंधनं· अस्यामेवपूर्णिमा
यांभद्रारहितायांत्रिमुहूर्ताधिकव्यापिन्यांअपराह्णेप्रदोषेवाकार्यं· उदयेत्रिमुहूर्तन्यूनत्वेपूर्वेद्युर्भद्रारहितेप्रदोषादिकालेकार्यं इदंग्रह
णसंक्रांतिदिनेकर्तव्यं· मंत्रस्तु येनबद्धोबलीराजादानवेंद्रोमहाबलः तेनत्वामभिबध्नामिरक्षेमाचल माचलेति अत्रैवपूर्णिमायां
हयग्रीवोत्पत्तिः श्रावणपौर्णिमाकुलधर्मादौत्रिमुहूर्तसायंव्यापिनीपूर्वविद्धैवग्राह्या· त्रिमुहूर्तन्यूनत्वेपरा· अस्यामेवपौर्णिमा
स्यामाश्वलायनानांश्रवणाकर्मसर्पबलिश्चरात्रावुक्तः तैत्तिरीयाणांसर्पबलिरेवोक्तः कात्यायनानांसामगानांश्रवणाकर्मसर्पबली
द्वावप्युक्तौ· अत्रपौर्णमासीअस्तमयप्रभृतिप्रवृत्तकर्मपर्याप्तव्यापिनीपूर्वैवचेत्सर्वैर्ग्राह्या दिनद्वयेतत्संबंधस्यसत्वेअसत्वेवाप
रैव प्रयोगस्तुस्वस्वसूत्रेज्ञेयः श्रवणाकर्मसर्पबलिमाश्वयुजिमत्यवरोहणादिपाकसंस्थानांस्वस्वकालेअकरणेप्राजापत्यंप्रा

श्रीः
३९

यश्चित्तंकार्यं नतुकालांतरेतदनुष्ठानं श्रवणाकर्मादिसंस्थाः पत्न्यामृतुमत्यामपिनैकार्याः प्रथमारंभस्तुनभवति· श्रावणकृष्णचतुर्थ्यां
प्रारभ्यकृष्णचतुर्थ्युयावज्जीवमेकविंशतिवर्षाणिवाएकवर्षंवासंकष्टचतुर्थीव्रतंकार्यं· अशक्तौप्रतिवर्षंश्रावणचतुर्थ्यामेवकार्यं· अ
त्रचंद्रोदयव्यापिनीतिनिर्णयः प्रथमपरिच्छेदउक्तः सोद्यापनप्रयोगःकौस्तुभादौज्ञेयः अथजन्माष्टमीव्रतं· तत्राष्टमीद्विविधा·
शुद्धाविद्धाच दिवारात्रौवासप्तमीयोगरहितायत्रदिनेयत्रयावतीतत्रतावतीशुद्धा· दिवारात्रौवासप्तमीयोगवतीयस्मिन्नहोरात्रे
यावतीतत्रतावतीविद्धासापुनर्द्विधा रोहिणीयुतारोहिणीयोगरहिताचेति तत्ररोहिणीयोगरहितकेवलाष्टमीभेदाः सप्तमीघ
टी: ५९ पलानि ५९ अष्टमीघटी:५८ अस्यांशुद्धायांसंदेहोनास्ति· द्वितीयकोट्यभावात्· सप्तमी२ अष्टमी५५ अस्यांविद्धायामप्य
संदेहः दिनांतरेअभावेनद्वितीयकोट्यभावात्· यत्रदिनद्वयेकेवलाष्टमीवर्ततेतदाचत्वारःपक्षाः पूर्वेद्युरेवनिशीथव्यापिनी१
परेद्युरेवनिशीथव्यापिनी२ दिनद्वयेनिशीथव्यापिनी३ दिनद्वयेनिशीथव्याप्त्यभावइति४ रात्र्यर्धंनिशीथपदार्थः स्थूलसूक्ष्म
दृष्ट्यात्वष्टमोमुहूर्तोनिशीथः तत्रपूर्वेद्युरेवनिशीथव्यापिनीयथा सप्तमी४० अष्टमी४२ अत्रसप्तमीयुतापूर्वविद्धैवाष्टम्युपो
ष्या·१ यथावाष्टमी· ६०।४ इयंशुद्धाधिकापिपूर्वैव· परेद्युरेवनिशीथेयथा· सप्तमी४८ अष्टमी४६ अत्रपरैवाष्टम्युपोष्या·२ उभयत्रनिशीथव्याप्तिय
था· सप्तमी४२ अष्टमी४६ अत्रापिपरैवाष्टमीग्राह्या·३ दिनद्वयेनिशीथव्याप्त्यभावेयथा सप्तमी४७ अष्टमी४२ अत्रापिपरैवाष्टमीग्राह्या·४
रोहिणीयुताष्टम्यामपिपूर्वदिनेएवनिशीथेष्टमीरोहिण्योर्योगः१ परदिनेएवनिशीथेयोगः२ दिनद्वयेनिशीथेयोगइतिपक्षत्रयं३ पूर्वेद्युरेवनि

ध॰ सिं॰ द्वि॰ शीथेयोगोयथा सप्तमी ४० तद्दिने कृत्तिका २५ अष्टमी ५६ तद्दिने रोहिणी ३६ अत्र पूर्वविद्धैवोपोष्या १ परदिन एव निशीथयोगोयथा सप्तमी
१७ ४२ तद्दिने कृत्तिका ५० अष्टमी ४७ रोहिणी ५६ अत्र परैवाष्टमी ग्राह्या २ दिनद्वये निशी ~~४४~~ थे अष्टमीरोहिण्योर्योगोयथा सप्तमी ४२ कृत्ति
का ४३ अष्टमी ४७ रोहिणी ४८ अत्र परैवाष्टमी ग्राह्या ३ अथ रोहिणीयुताष्टम्यामेव दिनद्वयेपि निशीथे रोहिणीयोगाभावो बहुधा संभवति
परे घस्रे वा निशीथव्यापिनी अष्टमी परे घस्र एव निशीथादन्यत्र रोहिणीयुक्ता वेत्येकः पक्षः यथा सप्तमी ४७ अष्टमी ५० अष्टमीदिने कृत्तिका
४५ अत्र परैवाष्टमी ग्राह्या एतत्तुल्ययुक्त्या पूर्वे घस्रे वा निशीथव्यापिनी पूर्वे घस्रे वा निशीथादन्यत्र रोहिणीयुतेति पक्षे पूर्वैवोपोष्या दिनद्वयेनि
शीथादन्यत्र रोहिणीयुक्ता परे घस्रे वा निशीथव्यापिनीति द्वितीयो यथा सप्तमी ४८ कृत्तिका २० अष्टमी ४८ रोहिणी २५ अत्रापि परैव ग्रा
ह्या दिनद्वये निशीथादन्यत्र रोहिणीयुक्ता पूर्वे घस्रे वा निशीथव्यापिनीति तृतीयो यथा सप्तमी २५ कृत्तिका ४८ अष्टमी २० रोहिणी ४[illegible]
अत्रापि परैव रोहिणीयोगसाम्येपि पूर्वस्य सप्तमीविद्धत्वात् परे घस्रे वा यथा वा अष्टमी ६०।१४ कृत्तिका ५० अत्र पूर्वैव ग्राह्या अहोरा
त्रद्वयेपि रोहिणीयोगसाम्येपि पूर्वस्याः [illegible] दिनद्वये निशीथव्यापिनी परे घस्रे वा निशीथादन्यत्र रोहिणीयुतेति च
तुर्थः यथा सप्तमी ४३ अष्टमी ४९ कृत्तिका ४६ अत्र परैवाष्टमी एवं दिनद्वयेपि निशीथव्यापिनी पूर्वे वेव निशीथादन्यत्र रोहिणीयुते श्रीः
ति पंचमो यथा सप्तमी ४१ तद्दिने रोहिणी ४२ अष्टमी ४७ अत्र पूर्वैवाष्टम्युपोष्या दिनद्वयेपि निशीथव्यापिनी दिनद्वयेपि निशीथाद १७
न्यत्र रोहिणीति षष्ठो यथा सप्तमी ४२ कृत्तिका ४९ अष्टमी ४८ रोहिणी ४२ अत्र परैव दिनद्वयेपि निशीथाव्यापिनी पूर्वे घस्रे वा निशी

थादन्यत्र रोहिणीयुतेति सप्तमो यथा सप्तमी ४८ तद्दिने रोहिणी ५८ अष्टमी ४२ अत्र परैवाष्टमी ग्राह्या अत्रैव पक्षे परे घस्रे वोभयत्र वा
निशीथादन्यत्र रोहिणीयोगेपि परैवेति केचिदुक्तेन सिद्धं पूर्वे घस्रे वा निशीथव्यापिनी परे घस्रे वा निशीथादन्यत्र रोहिणीयुतेत्यष्टमः पक्षः य
था सप्तमी ३० अष्टमी २५ तद्दिने कृत्तिका ५ यथा वा अष्टमी ६०।१४ अष्टमी शेषदिने कृत्तिका १ अत्रोदाहरणद्वयेपि परैवाष्टमी ग्राह्या स्व
ल्पस्यापि रोहिणीयोगस्य प्राशस्त्येन मुहूर्तमात्रायामपि परस्याः ग्राह्यतया पूर्वत्र विद्यमानाया निशीथव्याप्तेरनादरात् सर्वपक्षेषु पूर्व
परदिने मुहूर्तन्यूनावर्तने तदा सा न ग्राह्या किंतु पूर्वैवेति पुरुषार्थचिंतामणावुक्तं परे घस्रे वा निशीथव्यापिनी पूर्वे घस्रे वा निशीथादन्यत्र रो
हिणीयुता यथा सप्तमी ४८ रोहिणी ५५ अष्टमी ४८ अत्र परैव विद्धायां निशीथोत्तरं रोहिणीयोगस्याप्रयोजकत्वात् अत्राविस्तरेणोक्ता
नां नवानां पक्षाणां संक्षेपेण निर्णयसंग्रहः पुरुषार्थचिंतामणौ शुद्धसमायां शुद्धन्यूनायां वा विद्धसमायां विद्धन्यूनायां वा केवलाष्टम्यां सं
देह एव नास्ति शुद्धाधिकापि केवलाष्टमी पूर्वैव विद्धाधिका तु पूर्वदिने एव निशीथव्याप्तौ पूर्वा दिनद्वये निशीथव्याप्तावव्याप्तौ वा परै
वेति अथ रोहिणीयोगे यदि शुद्धासमायां शुद्धन्यूनायां वा यद्यपि रोहिणीयोगस्तदा न संदेहः शुद्धाधिकायां पूर्वदिने दिनद्वयेपि
वा रोहिणीयोगे पूर्वैव शुद्धाधिकायामुत्तरदिन एव रोहिणीयोगे मुहूर्तमात्रेप्युत्तरैव विद्धाधिकायां पूर्वदिन एव निशीथात्परं वा निशी
थे वा रोहिणीयोगे पूर्वा दिनद्वयेपि परत्रैव वा निशीथे निशीथं विहाय वा रोहिणीयोगे परैवेति संक्षेपेण निर्णयसंग्रहः एवं कौस्तुभादि
नवीनग्रंथानुसृतमाधवमतानुसारेण जन्माष्टमी निर्णीता अत्र केचित्केवलाष्टमी जन्माष्टमी सैव रोहिणीयुता जयंतीसंज्ञिकेति ज

यत्वष्टम्योर्व्रतैक्यमाहुः अन्येतुजन्माष्टमीव्रतंजयंतीव्रतंचभिन्नं रोहिणीयोगाभावेजयंतीव्रतलोपाज्जन्माष्टमीव्रतमेवकार्यं यस्मिं
र्वेतुसंवत्सरेयोगोजन्माष्टमीतदंतर्भूताजयंत्याख्यादिनिजयंतीदिनेनिशीथाख्यकर्मकालेअष्टम्याद्यभावेसाकल्यवचनात्प्राप्तिः
कर्मकालव्याप्तिमादायव्रतद्वयमपिजयंतीदिनेएवतंत्रानुष्ठेयं व्रतद्वयस्याप्यकरणेमहादोषश्रवणेनचनित्यकाम्योभयरूपत्वात्
नतुनिशीथव्याप्त्यभावेपूर्वाष्टम्यांजन्माष्टमीव्रतंकृत्वाजयंतीदिनेपारणमनुष्ठेयं नित्यव्रतलोपेप्रसवबाधापातादित्याहुः निर्णयसिंधौ
तुउक्तरीत्यामाधवमतमुपपाद्यहेमाद्रिमतेजन्माष्टमीव्रतमेवनित्यं जयंतीव्रतंतुनित्यमपिकलियुगेलुप्तमितिकेचिन्नानुतिष्ठंति
इत्युक्त्वा स्वमतेनयस्मिन्वर्षेपूर्वदिनेएवनिशीथेऽष्टमीपरदिनेएवनिशीथान्यत्रजयंत्याख्ययोगः तत्रोपोषणद्वयंकार्यं व्रतद्वयस्या
पिनित्यत्वेनाकरणेदोषाज्जयंत्यामष्टम्यंतर्भावोक्तिस्तुमुख्यमतारणमात्रमितिप्रतिपादितं ममतुकौस्तुभादिनवीनपरिगृहीतमाध
वमतरीत्याजयंत्यंतर्भावेनाष्टमीव्रतानुष्ठानमेवयुक्तमितिप्रतिभाति· अत्रव्रतेबुधसोमवासरयोगः प्राशस्त्याधायकोनतुरोहिणीव
न्निर्णायकः अथद्वितीयदिनेभोजनरूपपारणंव्रतांगंविहितंतत्कालोनिर्णीयते केवलतिथ्युपवासेतिथ्यंतेनक्षत्रयुक्ततिथ्युपवासे
उभयांतेपारणंकार्यं यदितिथिनक्षत्रयोरेकतरांतोदिनेलभ्यतेउभयांतस्तुरात्रौतदादिवैवान्यतरांतेपारणं यदादिवानेकस्यापि
अंतस्तदानिशीथादर्वाक् अन्यतरांतेउभयांतेवापारणं यदानिशीथादर्वाक्नहितदूर्ध्वक्षणेएकतरांतोभयांतोवा तदानिशीथेपि
पारणंकार्यं भोजनासंभवेपारणसंपत्त्यर्थंफलाद्याहारोविधेयः केचित्तुउक्तविषयेनिशीथेपारणंनकार्यं किंतुउपवासात्तृतीयेह्नि

दिवाकार्यमित्याहुःतत्त्वन्नयुक्तं अशक्तस्तुएकांतरांताभावेपिउत्सवांतेप्रातरेवदेवपूजाविसर्जनादिलोत्तरंपारणंकुर्यात्· अथसंक्षे
पेणव्रतविधिः प्रातःकृतनित्यकृत्यः प्राङ्मुखोदेशकालादिसंकीर्त्यश्रीकृष्णप्रीत्यर्थंजन्माष्टमीव्रतंकरिष्ये जयंतीयोगसत्वेजन्मा
ष्टमीव्रतंजयंतीव्रतंचकरिष्ये· मंत्रेणेतिसंकल्पयेत्· ताम्रपात्रेजलंगृहीत्वा वासुदेवंसमुद्दिश्यसर्वपापप्रशांतये उपवासंकरिष्यामिज
न्माष्टम्यांनभस्यहं· अशक्तोफलानिभक्षयिष्यामीत्यूहः आजन्ममरणंयावद्यन्मयादुष्कृतंकृतं तत्प्रणाशयगोविंदप्रसीदपुरुषोत्तमे
तिपात्रस्थंजलंक्षिपेत् ततःसुवर्णरजतादिमय्योमृन्मय्योवाभित्तिलिखितावाप्रतिमायथाकुलाचारंकार्याः तद्यथा पर्यंकेप्रसुप्तदेव
क्यास्तनंपिबंतींश्रीकृष्णप्रतिमांनिधायजयंतीसत्वेतन्नदेवक्याउत्संगेद्वितीयांकृष्णमूर्तिंनिधायपर्यंकतलेदेवकीचरणसंवाहनपरांल
क्ष्मींनिधायभित्यादौखड्गधरंवासुदेवंनंदगोपीगोपानुलिखेत् तत्प्रदेशांतरेमंचकेप्रसूतकन्ययासहयशोदाप्रतिमांपीठांतरेवसुदेवदेवकी
नंदयशोदाश्रीकृष्णरामचंडिकाइतिसप्तप्रतिमास्थापयेत्· एवंप्रतिमाकरणाशक्तौवसुदेवादिचंडिकांताःसप्तवायथाचारंयथाशक्ति
वाकृत्वाअन्याःसर्वायथायथंध्यायेदितिभाति· निशीथासन्नकाले प्राक्कालेस्नात्वाश्रीकृष्णप्रीत्यर्थंसपरिवारश्रीकृष्णपूजांक
रिष्येइतिसंकल्प्यन्यासादिशंखादिपूजांतंनित्यवत्कृत्वापर्यंकस्थांकिन्नरीद्यैर्युतांध्यायेत्तुदेवकी श्रीकृष्णंबालकंध्यायेत्पर्यंकेस्तनपा
यिनं १ श्रीवत्सवक्षसंशांतंनीलोत्पलदलछविं· संवाहयंतीदेवक्याःपादौध्यायेच्च तांश्रियं २ एवंध्यात्वादेव्यवक्त्रेणमह
तिदेवकीमावाह्यमूलमंत्रेणपुरुषसूक्तेनचावाश्रीकृष्णायनमः श्रीकृष्णमावाहयामीत्यावाह्य लक्ष्मींचावाह्यदेवकींवसुदे

ध·सि·द्धि·

१९

यायशोदायैनंदायश्रीकृष्णायरामायचंडिकायैइतिनाम्नावाह्यलिखितादिदेवताः सकलपरिवारदेवताभ्योनमइत्यावाह्य मूलेनसकृत्कृत्वा
वाज्ञावाहितदेवक्यादिपरिवारदेवतासहितश्रीकृष्णायनमइत्यासनपाद्यार्घ्याचमनीयाभ्यंगस्नानानिदत्वा पंचामृतस्नानांतेचंदनेनानु
लिंपयेत्· शुद्धोदकाभिषेकांतेवस्त्रयज्ञोपवीतगंधपुष्पाणिधूपदीपौच विश्वेश्वरायविश्वायतथाविश्वोद्भवायच विश्वस्यपतयेतुभ्यं
गोविंदायनमोनमः१ यज्ञेश्वरायदेवायतथायज्ञोद्भवायच यज्ञानांपतयेनाथगोविंदायनमोनमः २ इतिमंत्राभ्यांमूलमंत्रादिसं
पुष्टिताभ्यांदद्यात्· जगन्नाथनमस्तुभ्यंसंसारभयनाशन जगदीश्वरायदेवायभूतानांपतयेनमइतिनैवेद्यंमूलमंत्रादिकंसर्वत्रयोज्यं
तांबूलादिनमस्कारप्रदक्षिणापुष्पांजल्यंतंकार्यं अथवोद्यापनोक्तप्रकरणोक्तविधिनापूजा सायथा उक्तप्रकारेणध्यानावाहनेकृ
त्वा देवाप्रसादयोयेनस्वरूपेणविद्युत्तव अतस्त्वांपूजयिष्यामिमातुरुत्संगवासिनं·१ पुरुषएवेदंमासनं अवतारसहस्राणिकरोषि
मधुसूदन नतेसंख्याननारीणांकश्चिज्जानातितत्वतः एतावानस्येतिपाद्यं·२ आतःकंसवधार्थायभूभारोत्तारणायच देवानांचहि
तार्थायधर्मसंस्थापनायच कौरवाणांविनाशायपांडवानांहितायच· गृहाणार्घ्यंमयादत्तंदेवक्यासहितोहरे· त्रिपादूर्ध्वइत्यर्घ्यं·३ सुरासु
रनरेशायक्षीराब्धिशयनायच कृष्णायवासुदेवायदत्त्वाचमनंशुभं· तस्माद्विराळित्याचमनं·४ नारायणनमस्तेस्तुनरकार्णवतार
क गंगोदकंसमानीतंस्नानार्थंप्रतिगृह्यतां यत्पुरुषेणेतिस्नानं·५ पयोदधिघृतक्षौद्रशर्करास्नानमुत्तमं तदर्थंदेवदेवेशगृह्यतांदेव
कीसुतेतिपंचामृतं·६ शुद्धोदकस्नानमाचमनं क्षौमंचपट्टसूत्राढ्यंमयानीतांशुकंशुभं गृह्यतांदेवदेवेशमयादत्तंसुरोत्तम· तंयज्ञ श्रीः १९

मितिवस्त्रं·७ नमःकृष्णायदेवायशंखचक्रधरायच ब्रह्मसूत्रंजगन्नाथगृहाणपरमेश्वर तस्माद्यज्ञादितियज्ञोपवीतं ८ नानागंधसमा
युक्तंचंदनंचारुचर्चितं कुंकुमाक्षतैर्युक्तंगृह्यतांपरमेश्वर तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतइतिगंधं·९ पुष्पाणिमानिदिव्यानिपारिजातोद्भवानिच माक
तीकेसरादीनिपूजार्थंप्रतिगृह्यतां· तस्मादश्वाइतिपुष्पाणि१० अथांगपूजा श्रीकृष्णायनमः पादौपूजयामि१ संकर्षणायन· गुल्फौ·२ का
लात्मने·जानुनी·३ विश्वकर्मणे· जघने·४ विश्वनेत्राय· कटी·५ विश्वकर्त्रेन· मेढ्रं·६ पद्मनाभाय· नाभिं·७ परमात्मने· हृदयं·८ श्रीकं
ठाय· कंठं·९ सर्वास्त्रधारिणे· बाहू·१० वाचस्पतये· मुखं·११ केशवाय· ललाटं·१२ सर्वात्मने· शिरः१३ विश्वरूपिणेनारायणाय· सर्वांगं·
१४ वनस्पतिर० यत्पुरुषेणेतिधूपं·११ त्वंज्योतिःसर्वदेवानांतेजस्त्वंतेजसांपरं· आत्मज्योतिर्नमस्तुभ्यंदीपोयंप्रतिगृह्यतां· ब्राह्मणोस्ये
तिदीपं·१२ नानागंधसमायुक्तंभक्ष्यंभोज्यंचतुर्विधं नैवेद्यार्थंमयादत्तंगृहाणपरमेश्वर चंद्रमामनसइतिनैवेद्यं·१३ आचमनं· करो
द्वर्तनं· तांबूलंचसकर्पूरंपूगीफलसमन्वितं मुखवासकरंरम्यंप्रीतिदंप्रतिगृह्यतां १४ सौवर्णंराजतंताम्रंनानारत्नसमन्वितं कर्मसांगु
प्यसिध्यर्थंदक्षिणाप्रतिगृह्यतां·१५ रंभाफलंनारिकेलंतथैवाम्रफलानिच पूजितोसिसुरश्रेष्ठगृह्यतांकंससूदन १६ नाभ्याआसीदि
नीराजनं यानिकानीति· सप्तास्येतिप्रदक्षिणा१७ यज्ञेनेत्यादिवेदमंत्रैःपुष्पांजलिं· नमस्काराद्· अपराधसहस्राणि· इतिक्षमांनिवे
दयेत्· सर्वोपचारपूजनसमाप्तौ द्वादशांगुलविस्तारंरौप्यमयंखंडिकादिलिखितंवारोहिणीयुतंचंद्रं सोमेश्वरायसोमायतथासोमो
द्भवायच सोमस्यपतयेतुभ्यंनित्यंसोमायवैनमइतिसंपूज्य· सपुष्पकुशचंदनंतोयंशंखेनादाय क्षीरोदार्णवसंभूतअत्रिगोत्रसमु

द्रव गृहाणार्घ्यमस्मत्तं शशांकेशरोहिण्यासहितोमम ज्योत्स्नापतेनमस्तुभ्यंज्योतिषांपतयेनमः नमस्तेरोहिणीकांतअर्घ्यंनः प्रति
गृह्यतां इतिमंत्राभ्यांचंद्रायार्घ्यंदद्यात् ततः कृष्णायार्घ्यंदद्यात् तत्रमंत्रः जातःकंसवधार्थायभूभारोत्तारणायच पांडवानांहिता
र्थायधर्मसंस्थापनायच कौरवाणांविनाशायदैत्यानांनिधनायच गृहाणार्घ्यंमयादत्तंदेवक्यासहितोहरे इति ततः प्रार्थयेत्
त्राहिमांसर्वलोकेशहरेसंसारसागरात् त्राहिमांसर्वपापघ्नदुःखशोकार्णवात्प्रभो सर्वलोकेश्वरत्राहिपतितंमांभवार्णवे त्राहिमां
सर्वदुःखघ्नरोगशोकार्णवाद्धरे दुर्गतांस्त्रायसेविष्णोयेस्मरंतिसकृत्सकृत् त्राहिमांदेवदेवेशत्वत्तोनान्योस्तिरक्षिता यद्वाकचनकौ
मारेयौवनेयच्चवार्धके तत्पुण्यंवृद्धिमायातुपापंदहहलायुधेति अथपूजानंतरकृत्यं आग्नेयपुराणे इत्येवंपूजयित्वातुभक्त्यापुरु
षसूक्तैः सवैष्णवैः स्तुत्वावादित्रनिर्घोषैर्गीतवादित्रमंगलैः सुकथाभिर्विचित्राभिस्तथाप्रेक्षणकैरपि पूर्वेतिहासैः पौराणैः क्षिपे
त्तांशर्वरींनृपेति अत्रकथासुवैचित्र्यंदेशभाषाकाव्यकृतं सत्कानांप्रायुक्तैः पुराणकथानामंतेभिभाषात् प्रेक्षणकादिनत्वावि
नि तथात्ववैदिकसूत्रकरणकस्तुतिविशेषः पौराणइतिहासमिश्रितेगीतेनत्वश्रुतदेशभाषाकाव्यजन्मसुखकथाकरणकोजागरोवि
प्रादिवर्णत्रयस्यविधीयते शूद्रादीन्प्रति एतादृशजागरस्यविधातुमयोग्यत्वाद्वचनांतरेणत्वसत्कादिरहितगीतादिविशिष्टोवर्णचतु
ष्टयसाधारणोविधीयते गोकुलस्यजन्मलीलादिश्रवणोत्तरंवैष्णवैः परस्परंदध्यादिभिः सेचनंकार्यं दधिक्षीरघृतांबुभिः आसिंचं
तोविलिंपंतोइत्यादिश्रीभागवतवचनेनतथाविधकल्पनात् अयमुत्सवोधृतनामहाराष्ट्रदेशेगोपालकालेतिव्यवह्रियतइतिनेत्र

तिभाति एतत्सर्वंकौस्तुभेश्रीमदनंतदेवैः स्पष्टीकृतमस्तीतिनमहाग्रहस्याकार्या एतादृशकथायुतोजागरोन्यत्ररामनवम्येकादश्यादि
ष्वपिवेचूह्यः एतज्जागरादिविशिष्टव्रतोत्सवसाम्यात् महाराष्ट्रेषुतथाचाराच्च भगवत्प्रेमादिभाग्यशालिनस्तुपर्वणिस्वकृतान्यहमिति न्य
येनअल्पमेवोक्तविधिकथोत्सवंकुर्वंतीतिप्रतिभाति ततोनवम्यांब्राह्मणभोजनदक्षिणादिभिः संतोष्योक्तपारणानिर्णीतेकालेभोजनंकुर्या
त् अस्यैवजयंतीव्रतस्यसंवत्सरसाध्यःप्रयोगः श्रावणकृष्णाष्टमीमारभ्यप्रतिमासंकृष्णाष्टम्यामुक्तविधिनापूजादिरूपः पुराणांतरे
उक्तः अत्रोद्यापनविधिर्ग्रंथांतरेज्ञेयः इतिजन्माष्टमीव्रतनिर्णयाद्युद्देशः नभोमास्यस्यदर्शेतुकुशान्दर्भान्समारभेत् अयातयाम
त्वेदर्भाविनियोज्याःपुनःपुनः केचिद्भाद्रामायांदर्भग्रहणमाहुः कुशाःकाशायवादूर्वाउशीराश्चसकुंदकाः गोधूमाव्रीहयोमौंजा
दशदर्भाःसबल्वजाः विरिंचिनासहोत्पन्नपरमेष्ठीनिसर्गज नुदसर्वाणिपापानिदर्भस्वस्तिकरोभव एवंमंत्रंसमुच्चार्यततः पूर्वो
त्तराभिमुखः ॐकारेणमंत्रेणसकृच्छित्वासमुद्धरेत् चतुर्भिर्दर्भैर्विप्रस्यपवित्रंक्षत्रियादेरेकैकन्यूनं सर्वेषांवाभवेद्वाभ्यांपवित्रंग्र
थितंनवा इतिश्रीमदनंतोपाध्यायसूनुकाशीनाथोपाध्यायविरचितेधर्मसिंधुसारेश्रावणमासनिर्णयोद्देशःसमाप्तः अथभाद्रप
दमासः तत्रकन्यासंक्रांतौपराःषोडशनाड्यःपुण्यकालः भाद्रमासेएकान्नाहारव्रतात्धनारोग्यादिफलं अत्रमासिहृषीके
शप्रीत्यर्थंपायसगुडोदनलवणादिदानं भाद्रपदशुक्लतृतीयायांहरितालिकाव्रतं तत्रमुहूर्तमात्रातत्तोन्यूनापिपराग्राह्या यदाक्षय
शात्परदिनेनास्तितदाद्वितीयायुतापिग्राह्या यदावृद्ध्याधिकातदापूर्वदिनेषष्टिघटिमितात्यक्त्वापरदिनेस्वल्पापिचतुर्थ्यायुतैवग्रा

ह्या गणयोगप्राशस्त्यात् । अत्र व्रते भवानीशिवयोः पूजनमुपवासश्च स्त्रीणां नियमः । तत्र मंदारमालाकुलितालकायै कपालमा
लांकितशेखराय । दिव्यांबरायै च दिगंबराय नमः शिवायै च नमः शिवायेत्याद्यः पूजामंत्रा ज्ञेयाः । भाद्रपदशुक्लचतुर्थ्यां सिद्धिविनाय
कव्रतं सा मध्याह्नव्यापिनी ग्राह्या दिनद्वये साकल्येन मध्याह्नव्याप्तावव्याप्तौ वा पूर्वा दिनद्वये साम्येन वैषम्येण वा एकदेशव्या
प्तावपि पूर्वैव वैषम्येण व्याप्तावधिकव्यापिनी चेत्यंतरिति केचित् पूर्वदिने सर्वथा मध्याह्नस्पर्शाभावे परदिने एव मध्याह्नस्पर्शिनी त
दैव परा पूर्वदिने एकदेशेन मध्याह्नव्यापिनी परदिने पूर्णमध्याह्नव्यापिनी तदा परैव एवं मासांतरेपि निर्णयः इयं रविभौमवारयोगे प्र
शस्ता अत्र चतुर्थ्यां चंद्रदर्शने मिथ्याभि[illegible]दूषणं दोषस्तेन चतुर्थ्यामुदितस्य पंचम्यां दर्शने विनायकव्रतदिनेपि न दोषाय पूर्वदि
ने सायाह्नमारभ्य प्रवृत्तायां चतुर्थ्यां विनायकव्रताभावेपि पूर्वेद्युरेव चंद्रदर्शने दोष इति सिध्यति चतुर्थ्यामुदितस्य न दर्शनं मि
ति पक्षे तु अवशिष्टपंचघटीमुहूर्तमात्रचतुर्थीदिनेपि निषेधापत्तिः इदानीं लोकास्तु एकतरपक्षाश्रयेण विनायकव्रतदिने एव
चंद्रं न पश्यंति न तूदयकाले दर्शनकाले वा चतुर्थ्याः सत्त्वासत्त्वे विचारयंति दर्शने जाते तद्दोषशांतये सिंहः प्रसेनमवधीत् सिं
हो जांबवता हतः सुकुमारक मा रोदीस्तव ह्येष स्यमंतकः इति श्लोकजपः कार्यः तत्र मन्मयादिमूर्तौ प्राणप्रतिष्ठापूर्वकं विनायकं
षोडशोपचारैः संपूज्यैकमोदकेन नैवेद्यं दत्वा सगंधा एकविंशतिदूर्वा गृहीत्वा गणाधिपाय नमः उमापुत्राय अघनाशनाय विनायका
येशपुत्राय सर्वसिद्धिदायकाय एकदंताय इभवक्त्राय मूषकवाहनाय कुमारगुरवे इति दशनामभिर्द्वे द्वे दूर्वे समर्प्य अवशिष्टामेकां

दूर्वामुक्तदशनामभिः समर्पयेत् दशमोदकान् विप्राय दत्वा दश स्वयं भुंजीतेति संक्षेपः भाद्रपदशुक्लपंचमी ऋषिपंचमी सा मध्याह्न
व्यापिनी ग्राह्या दिनद्वये मध्याह्नव्याप्तौ तदव्याप्तौ च पूर्वैव अत्र ऋषीन् पूजयित्वा कर्षणरहितभूमिजान्यशाकाहारं कुर्यात् शुक्लभाद्र
पदे षष्ठ्यां स्नानं भास्करपूजनं प्राशनं पंचगव्यस्य अश्वमेधफलाधिकं इयं सूर्यषष्ठी सप्तमीयुता ग्राह्या अस्यामेव स्वामिकार्तिकेय
दर्शनाद्ब्रह्महत्यादिपापनाशः भाद्रपदशुक्लाष्टमी दूर्वाष्टमी सा पूर्वा ग्राह्या इयं ज्येष्ठामूलर्क्षयुता त्याज्या अलाभे तत्कृतापि ग्राह्या
इदं दूर्वापूजनव्रतं कन्यार्के अगस्त्योदये च वर्ज्यं इदं स्त्रीणां नित्यं अत्र ज्येष्ठादेवीपूजनव्रतं केवलाष्टमीप्राधान्येन केचिज्ज्येष्ठानक्षत्रप्राधान्ये
न चोक्तं तत्र दाक्षिणात्याः केवलं ज्येष्ठानक्षत्रे एव कुर्वंति एतच्चानुराधायामावाहनं ज्येष्ठायां पूजनं मूले विसर्जनं इति त्रिदिनं शेषं आवाह
नविसर्जनयोः पूजनदिनानुरोधेन निर्णयः तत्र यदा पूर्वं मध्याह्नमारभ्य प्रवृत्ता ज्येष्ठा द्वितीयमध्याह्ने मध्याह्नात्पूर्वं समाप्यते तदा पूर्वदिने
एव पूजनं यदा पूर्वदिने मध्याह्नोत्तरं प्रवृत्ता परदिने मध्याह्ने समाप्यते तदा अष्टमीयोगवशेन पूर्वा परा वा ग्राह्या उभयत्राष्टमीयोगे पूर्वे
व यदा पूर्वदिने मध्याह्नमारभ्य मध्याह्नोत्तरं वा प्रवृत्ता परदिने मध्याह्नोत्तरं अपराह्णस्पर्शिनी तदा अष्टमीयोगाभावेपि परैव भाद्रपदशु
क्लैकादश्यां द्वादश्यां पारणोत्तरं वा विष्णुपरिवर्तनोत्सवः तत्र श्रुतेश्च मध्ये परिवर्तमेति इति वचनात् नेयाविभक्तश्रवणमध्यभागयोगस्यैका
दश्यां सत्त्वे तत्रैव द्वादश्यां सत्त्वे द्वादश्यामेवोभयत्र नक्षत्रयोगाभावे द्वादश्यामेवेति हेमाद्र्यादिग्रंथेषु व्यवस्था ज्ञेया तत्र संध्यायां विष्णुं संपूज्य वा
सुदेव जगन्नाथ प्राप्तेयं द्वादशी तव पार्श्वेन परिवर्तस्व सुखं स्वपिहि माधवेति मंत्रेण प्रार्थयेत् अथ श्रवणद्वादशीव्रतं तत्र यत्र

दिनेमुहूर्तमात्रादिःस्वल्पापिद्वादश्याःश्रवणयोगस्तत्रोपोषणं उत्तराषाढाविद्धश्रवणनिषेधवाक्यानितुनिर्मूलानि यदापूर्वदिनेएका
दशीविद्धाद्वादशीपरदिनेनुवर्ततेदिनद्वयेपिचश्रवणयोगस्तदापूर्वदिनेविष्णुशृंखलयोगात्पूर्वैवोपोष्या तत्रोदाहरणं एकादशी१८
उत्तराषाढा६ द्वादशी२० श्रवणं१२ यथावाएकादशी१८ उत्तराषाढा२५ द्वादशी२० श्रवणं१८ अत्रद्वितीयोदाहरणेएकादश्याः
श्रवणयोगाभावेपिश्रवणयुक्तद्वादशीस्पर्शमात्रेणविष्णुशृंखलयोगः द्विविधोप्ययंयोगोदिवैवग्राह्योनतुरात्रौइतिपुरुषा
र्थचिंतामणौ रात्रावपिनिशीथोत्तरमपियोगोग्राह्यइतिनिर्णयसिंधुः रात्रेःप्रथमप्रहरपर्यंततिथ्योःश्रवणयोगोग्राह्योन
द्वितीयप्रहरादावित्यपरे अत्रचरमपक्षएवयुक्तोभाति अत्रविष्णुशृंखलयोगेव्रतद्वयोपोषणंतंत्रेणैकादश्यामेवकृत्वाद्वा
दश्यांवक्ष्यमाणपारणानिर्णयानुसारेणपारणंकार्यं यदोक्तविष्णुशृंखलयोगोनास्तितदायदिशुद्धाधिकद्वादशीदिनेपिश्रव
णयोगः पूर्वदिनेचोदयेश्रवणयोगाभावस्तदाशुद्धैवग्राह्या यदात्वन्यदिनेसूर्योदयेद्वादश्यांश्रवणयोगस्तदापूर्वैव विद्धापि
काम्यामपिपरत्रेवोदयेतुदशम्यांविद्धश्रवणयोगेपरैवेतिनिर्विवादं उभयत्रश्रवणयोगेउक्तविधविष्णुशृंखलयोगेपूर्वाअन्य
थापरैवेतिज्ञेयं एवंयत्रैकादशीद्वादश्योःनैरंतर्येणोपवासप्राप्तिस्तत्रशक्तेनोपवासद्वयंकार्यं व्रतद्वयस्यापिनित्यत्वात् श्रीः
व्रतद्वयस्यैकदेवतत्वान्नपारणालोपदोषः यस्तूपवासद्वयासमर्थएकादशीव्रतसंकल्पात्पूर्वंस्वासामर्थ्यंनिश्चिनोति तेन २२
एकादश्यांफलाद्याहारंकृत्वाद्वादश्यांनिरशनंकार्यं नचैकादशीव्रतलोपः उपोष्यद्वादशीपुण्यांविष्णुऋक्षेणसंयुतां एका

दश्युद्भवंपुण्यंनरःप्राप्नोत्यसंशयमितिनारदोक्तेः श्रवणेनयुताचेत्स्याद्द्वादशीसाहिवैष्णवी स्मार्तैश्चोपोषणीयात्यक्त्वैकाद
शींतदेतिमाधवोक्तेश्च अत्रैकादशीत्यागपदेनफलाहारोबोध्यतेनतुभोजनं यस्तूपवासद्वयशक्तिभ्रमेणकृतैकादशीव्रतसंकल्पः
संकल्पोत्तरंचद्वितीयोपवासासामर्थ्यमनुभवतितदातेनैकादश्यामुपोष्यद्वादश्यांविष्णुपूजनंकृत्वापारणंकार्यं अत्रव्रतांगपूजनंद्वा
दशोपवासासमर्थउपवासप्रतिनिधिरूपंविष्णुपूजनंकरिष्ये इतिसंकल्प्यपुनःपूजनंकुर्यात् अत्रद्वादश्यांश्रवणयोगाभावेएकादश्यां
श्रवणयोगेतत्रैवश्रवणद्वादशीव्रतंकार्यं विद्धैकादश्यांश्रवणयोगेतुयेषांतत्रैकादशीव्रतप्राप्तिस्तेषांतंत्रेणोपवासद्वयसिद्धिः
अन्येषांगृहीतश्रवणद्वादशीव्रतानामुपवासद्वयं अत्राशक्तानांतुपूर्वेद्युःफलाहारःपरेद्युर्निरशनमितिभाति अथपारणा
उभयांतेपारणंमुख्यःपक्षः अन्यतरांतेगौणःपक्षः तत्रविष्णुशृंखलाभावेद्वादश्यामुभयांतेपारणं विष्णुशृंखलयोगे
तुपूर्वदिनेतंत्रेणकृतोपवासद्वयस्यपरदिनेश्रवणक्षीणद्वादश्याधिक्येश्रवणमतिक्रम्यद्वादश्यांपारणंयदिचद्वादश्यपेक्षयाश्र
वणाधिक्यंपारणादिनेभवतितदाएकादशीव्रतपारणार्थंद्वादश्युल्लंघनदोषोक्तेर्द्वादश्यामेवपारणंनत्वन्यतरांतापेक्षा तत्र
सतिसंभवेश्रवणमध्यभागंविंशत्यादिघटिकात्मकंत्यक्त्वापारणं यथैकादशी३० उत्तराषाढा२९ द्वादशी२५ श्रवणं२८ अत्रपू
र्वदिनेतंत्रेणोपवासद्वयंकृत्वापरेद्युःश्रवणमध्यभागंअवशिष्टंनवघटिकात्मकंत्यक्त्वाद्वादश्यांचरमेविंशतिघटीरूपेश्रवणभागे
पारणं एवमुक्तोदाहरणेएव एकादश्यांदशनाडिकालेद्वादश्यष्टनाडिकालेद्वादशीश्रवणयोःपंचदशचत्वारिंशन्नाडिकाले

ध. सि. द्वि. वा श्रवणमध्यभागत्यागे द्वादश्युल्लंघनापत्तौ संगवकालं त्यक्त्वा मुहूर्तत्रयपर्यंतं सप्तममुहूर्तादौ वा ऋक्षमध्यभागे भोक्तव्यं अयं मध्य
भागत्यागो भाद्रगतश्रवणद्वादशीव्रत एव नतु माघफाल्गुनमासकृष्णपक्षगतश्रवणद्वादशीव्रतपारणायां मासांतरगतश्रवणभागे वि
२३ ष्णुपरिवर्तनाभावात् येतु भाद्रे श्रवणमध्यवर्जनमात्रेण निषेधचारितार्थ्यं मन्यमाना विष्णुशृंखलयोगाभावेपि श्रवणमध्यमात्रं त्य
क्त्वा भुंजते ते नित्यश्रवणद्वादशीव्रतमाहात्म्यानभिज्ञा भ्रांता एव अत्र संक्षेपविनिर्णयो मासांतर्गतश्रवणद्वादशीव्रतेषूह्यः श्रवणद्वा
दशीव्रते नदीसंगमे स्नात्वा कलशे स्वर्णमयं जनार्दननामानं विष्णुं संपूज्य वस्त्रयज्ञोपवीतोपानहच्छत्रादि समर्प्योपोष्य पारणादिने दध्यो
दनयुतं वस्त्रवेष्टितं जलपूर्णघटं छत्रपादुकायुतां पूजितां सपरिकरां तां प्रतिमां च दद्यात् तत्र मंत्रः नमो नमस्ते गोविंद बुधश्रवणसंज्ञक
अघौघसंक्षयं कृत्वा सर्वसौख्यप्रदो भवेति अथ वामनजयंती भाद्रशुक्लद्वादश्यां श्रवणयुतायां मध्याह्ने वामनोत्पत्तिः अतो मध्याह्न
व्यापिनी द्वादशी मध्याह्ने ततोन्यत्र काले वा श्रवणयुता ग्राह्या उभयदिने श्रवणयोगे पूर्वैव सर्वथा द्वादश्याः श्रवणयोगाभावे एकादश्या
मेव श्रवणसत्त्वे मध्याह्नव्यापिनीमपि द्वादशीं विहाय एकादश्यामेव व्रतं कार्यं शुद्धैकादश्यां श्रवणाभावे दशमीविद्धैकादश्यामपि श्र
वणयुतायां व्रतं पूर्वदिने एवं मध्याह्नव्यापिनी द्वादशी परदिने मध्याह्नादन्यकाले श्रवणयुता तदा पूर्वैव तिथिद्वयेपि श्रवणयोगा श्रीः
भावे द्वादश्यामेव मध्याह्नव्यापिन्यां व्रतं दिनद्वये मध्याह्नव्याप्तौ तदव्याप्तौ वैकादशीयुतैव ग्राह्या पारणा तु पूर्वोक्तरीत्योभयांते २३
न्यतरांते वा कार्या अत्र मध्याह्ने नदीसंगमे स्नात्वा सौवर्णं वामनं संपूज्यार्घ्यं सौवर्णपात्रेण दद्यात् तत्र पूजामंत्रः देवेश्वराय दे

वाय देवसंभूतिकारणे प्रभवे सर्वदेवानां वामनाय नमो नमः अर्घ्यमंत्रः नमस्ते पद्मनाभाय नमस्ते जलशायिने तुभ्यमर्घ्यं प्रयच्छा
मि बालवामनरूपिणे नमः शार्ङ्गधनुर्बाणपाणये वामनाय च यज्ञभुक्फलदात्रे च वामनाय नमो नमः ततः परदिने सपरिकरं वामनं
द्विजाय दद्यात् वामनः प्रतिगृह्णाति वामनोहं ददामि ते वामनं सर्वतोभद्रं द्विजाय प्रतिपादये इति दानमंत्रः अस्यामेव द्वादश्यां रात्रौ दे
वपूजां कृत्वा तत्रासंभवे दिवैव वा दधिव्रतं निवेद्य दधिदानं कृत्वा दुग्धव्रतसंकल्पं कुर्यात् अत्र पयोव्रते पयोविकारस्य पायसादेः दु
ग्धपाचितान्नस्य वर्जनं दध्यादेः पयोविकारस्यापि न वर्जनं एवं दधिव्रते तक्रादेर्न वर्जनं यत्र प्रशस्तत्यागो दशादिनेषु संधिन्यादेश्च
क्षीरनिषेधस्तत्र क्षीरविकारस्य दधितक्रादेः सर्वस्यैव वर्जनं अत्र भाद्रपदशुक्लचतुर्दश्यामनंतव्रतं तत्रोदये त्रिमुहूर्तव्यापिनी चतुर्दशी
ग्राह्येति मुख्यः पक्षः तदभावे द्विमुहूर्ता ग्राह्येत्यनुकल्पः द्विमुहूर्तन्यूना तु पूर्वैव ग्राह्या दिनद्वये सूर्योदयव्यापित्वे संपूर्णत्वात्पूर्वैव
अत्र पूर्वाह्णो मुख्यः कर्मकालः तदभावे मध्याह्नोपि अत्र व्रते चतुर्दशग्रंथियुतदोरके अनंतपूजनादिविधिस्तदुद्यापनविधिश्च कौस्तुभा
दौ ज्ञेयः पूजितदोरकनाशे तु युक्तत्वात् तदनुज्ञया यथाशक्ति कृच्छ्रादि प्रायश्चित्तं कृत्वाष्टोत्तरशतमाज्येन द्वादशाक्षरवासुदेवमंत्रेण कृत्वा के
शवादि चतुर्विंशतिनामभिः सकृत्सकृद्धुत्वा होमशेषं समाप्य नूतनदोरके पूर्ववत्पूजनादि चरेत् सूर्यस्य हस्तसंक्रमात् सप्तदिने गस्त्यो
स्तं प्रतियाति सिंहसंक्रांत्युत्तरमेकविंशतितमे दिने उदयमेति तत्र कन्यासंक्रांतेः पूर्वं सप्तमदिनमध्ये गस्त्यपूजनं तदर्घ्यादिकं कार्यं
भाद्रपदपौर्णमास्यां प्रपितामहात्परान् पित्रादीन् स्त्रीसपत्नीकान् श्वशुरगुर्वादिरूपान् मातामहादित्रयं च सपत्नीकमुद्दिश्य श्रा

ध·सिं·द्वि· द्धंकार्यं· इदंपार्वणत्वादपराह्णपराह्णे पुरूरवार्द्रवदेवयुक्तं सपिंडंकार्यं· केचित्तु प्रपितामहस्यपित्रादित्रयमात्रमुद्दिश्य नांदीश्राद्धधर्मे
२४ णासत्यवसुदेवयुक्तं श्राद्धंकार्यं· नात्रमातामहादेरित्याहुः· इदं प्रोष्ठपदीश्राद्धंसकृन्महालयपक्षे सकलकृष्णपक्षव्यापिमहालयपक्षे
चावश्यकं· पंचम्यादिमहालयपक्षेषु कृताकृतं· अथमहालयः तत्रशक्तेन भाद्रपदापरपक्षे प्रतिपदमारभ्य दर्शांतंतिथिवृद्धौ षोड
शमहालयाः कर्तव्याः· वृद्धिक्षयाभावे पंचदशैवमहालयाः तिथिक्षये चतुर्दशैव· अशक्तेनतु पंचम्यादिषु षष्ठ्यादिषु अष्टम्यादिषु ए
कादश्यादिषु वा दर्शांततिथिषु कार्याः· अत्राप्यशक्तेनानिषिद्धे कस्मिंश्चिदेकस्मिन्दिने सकृन्महालः कर्तव्यः प्रतिपदादिदर्शांतपक्षे
चतुर्दशीनवर्ज्या· पंचम्यादिदर्शांतादिपंचपक्षेषु चतुर्दशीवर्जयित्वान्यतिथिषु महालयाः सकृन्महालयेपि चतुर्दशीवर्जनीया· सकृ
न्महालयेप्रतिपदाषष्ठीएकादशीचतुर्दशीशुक्रवारो जन्मनक्षत्रं जन्मनक्षत्राद्दशमैकोनविंशंनक्षत्रंच रोहिणीमघारेवतीचेति
वर्ज्यानि· कश्चित्त्रयोदशीसप्तमीरविवारोभौमवारोवर्ज्य उक्तः· पितृमृततिथौ सकृन्महालयकरणे नंदादिनिषेधोनास्ति· अतउक्तः·
पितृपक्षेतु करोत्येकदिनेयतः· निषिद्धेपिदिने कुर्यात्पिंडदानंयथाविधीत्यादिवचनान्मृततिथौश्राद्धासंभवे निषिद्धतिथ्यादि
दिनंवर्जयित्वामहालयः· तत्रापिद्वादश्यमावास्याष्टमीभरणीव्यतीपातेषु मृततिथ्यभावेपि सकृन्महालयेकोपितिथ्यादिनिषेधो श्रीः
नास्ति· संन्यासीनांमहालयस्तु अपराह्णव्यापिन्यांद्वादश्यामेवसपिंडकः कार्योनान्यतिथौ चतुर्दश्यांमृतस्यापिमहालयः च २४
तुर्दश्यांनभवति· श्राद्धंशस्त्रहतस्यैवचतुर्दश्यांप्रकीर्तितमितिनियमेन सर्वतोबलिष्ठेन प्रतिवार्षिकश्राद्धातिरिक्तश्राद्धस्य

चतुर्दश्यांनिषेधात्· एवंपौर्णमास्यांमृतस्यापिमहालयः पौर्णमास्यांनकार्यः अपरपक्षाभावेन तस्यांमहालयाप्राप्तेः तेन
चतुर्दश्यांमृतस्यपौर्णमास्यांमृतस्यवामहालयोद्वादश्यमावास्यादितिथिषुकार्यः अत्रकन्यार्कप्राशस्त्यसंपादकेनतुनिमित्तं आ
दौमध्येवसानेवायत्रकन्यांव्रजेद्रविः सपक्षः सकलः पूज्यः श्राद्धंषोडशकंप्रति इत्यादिस्मृतेः अमावास्यापर्यंततिथ्यसंभवे आश्वि
नशुक्लपंचमीपर्यंतं यस्मिन्कस्मिंश्चित्तिथौमहालयः तत्राप्यसंभवे यावद्वृश्चिकदर्शनंव्यतीपातद्वादश्यादिपर्वणिकार्यः मृताहेमहालयेच
श्राद्धपक्षकालेनैवकार्यंनलाभमन्वादिना महालयेगयाश्राद्धे मातापित्रोर्मृतेहनि कृतोद्वाहोपिकुर्वीतपिंडदानंयथाविधि पक्षश्राद्धेपि
त्रादिपार्वणत्रयपत्न्याद्येकोद्दिष्टपितृगणसहितसर्वपित्रुद्देशेन सपत्नीकपित्रादित्रयसपत्नीकमातामहादित्रयेति षड्दैवतामात्रो
द्देशेन वाषड्दैवतैकोद्दिष्टगणोद्देशेन वा नमत्यहंमहालयइति पक्षत्रयं एवंपंचम्यादिपक्षेष्वपि सकृन्महालयेतुसर्वपित्रुद्देशेनेन तत्रै
दैवतासंकल्पः पितृपितामहप्रपितामहानां मातृतत्सपत्नीपितामहीतत्सपत्नीप्रपितामहीतत्सपत्नीनां यद्वास्मत्सपत्नमातुरि
तिद्वयमुद्देशः मातामहमातृपितामहमातृप्रपितामहानांसपत्नीकानांयथानामगोत्राणांवस्वादिरूपाणांपार्वणविधिना पत्न्याः
पुत्रस्यकन्यायाः पितृव्यस्यमातुलस्यभ्रातुः पितृष्वसुर्मातृष्वसुरात्मभगिन्याः पितृव्यपुत्रस्यजामातुर्भागिनेयस्यश्वशुरस्यश्व
श्र्वा आचार्यस्योपाध्यायस्यगुरोः सख्युः शिष्यस्य एतेषांयथानामगोत्ररूपाणांपुरुषविषये सपत्नीकानांस्त्रीविषये सभर्तृक
सापत्यानांएकोद्दिष्टविधिनामहालयापरपक्षश्राद्धं अथवासकृन्महालयापरपक्षश्राद्धंसदैवंसद्यः करिष्ये इति एतेषांमध्येयेके

ध·सिं·द्वि· चिज्जीवंतितान्विहायेतरेषामुद्देशः· मातामहादिषुपत्न्याजीवनेसपत्नीकेत्यस्यस्त्रीषुचभर्त्रादेरनुच्चारः· महालयेगयाश्राद्धेदर्शे
२५ चान्वष्टकासुच· नवदेवतमत्रैष्टरीयंबाह्वचोरुर्णबिंडुः· अन्वष्टकासुवृद्धौचप्रतिसंवत्सरेतथा महालयेगयायांचसपिंडकरणादुरा
मातुः श्राद्धंपृथक्कार्यमन्यत्रपतिनासहेत्यादिस्मृत्यनुसारात्पार्वणत्रयमेवोक्तं· केचित्तुमातामहादित्रयंपृथगुच्चार्यद्वादशदैवत
कंपार्वणचतुष्टयमाहुः· एताएवदेवतागयायांतीर्थश्राद्धेनित्यतर्पणेचज्ञेयाः· महालयेधूरिलोचनसंज्ञकाविश्वेदेवाः· अत्रसमि
विश्वेदेवार्थंद्वौविप्रौ पार्वणत्रयार्थंप्रतिपार्वणंत्रीनित्येवंनव पत्न्याद्येकोद्दिष्टगणेप्रतिदैवतमेकैकमेवंविप्रान्निमंत्रयेत्· अश
क्तौदेवार्थमेकंप्रतिपार्वणमेकइतिपार्वणत्रयेत्रीन्सर्वैकोद्दिष्टगणार्थमेकइतिनिमंत्रयेत्· देवार्थंविप्रद्वयपक्षेप्रतिपार्वणंत्रयएव
कार्याः· ननुदेवार्थंद्वौप्रतिपार्वणमेकइतिवाप्रतिपार्वणंत्रीन्देवार्थमेकइतिवावैषम्यंकार्यं· एवंसर्वत्रामावास्यादिश्राद्धेष्वपिज्ञेयं·
अशक्तौपार्वणद्वयार्थमेकोपिकार्यः· महालयेंतेमहाविष्णवर्थोविप्रोवश्यंनिमंत्रयितव्यइतिविशेषः कौस्तुभे· जीवन्मातृकः
सापत्नमातुरेकोद्दिष्टंकुर्यान्नपार्वणं· अनेकाःसापत्नमातरोयस्यतेनसर्वमात्रुद्देशेनएकएवविप्रः पिंडश्चकार्योर्घ्यमात्रंपृथ
क्· स्वजनन्यासहानेकमातृत्वेस्वजनन्यासहसर्वमात्रर्थमेकोविप्रः पिंडोर्घ्यश्चेतिपार्वणविधानपृथक् सापत्नमात्रेकोद्दिष्ट श्रीः
मितिवा· सर्वसापत्नमातृणांपृथगेकोद्दिष्टमितिवापक्षः महालयपार्वणार्थमग्नौकरणमेकोद्दिष्टगणार्थंतग्नौकरणंकृताकृ २५
तंकरणपक्षेएकोद्दिष्टगणार्थमग्नौकरणान्नंपृथक्पात्रेग्राह्यं· महालयेसर्वपार्वणार्थमेकोद्दिष्टार्थंचसकृदाच्छिन्नंबर्हिरेकमेव·

दर्शादौतु प्रतिपार्वणंबर्हिर्भिन्नमेव· अवशिष्टःश्राद्धप्रयोगोनेकमातृत्वेर्घ्यजनादिमंत्रोहश्चश्राद्धसागरेस्वस्वशाखोक्तप्रयोगग्रंथेषु
ज्ञेयः· सकृन्महालयेश्राद्धांगतिलतर्पणंपरेहन्येव· सर्वपित्रुद्देशेनप्रातःसंध्यायाःपूर्वमेवप्रातःसंध्योत्तरंवाब्रह्मयज्ञांगतर्पणात्तुभिन्न
मेवकार्यं· प्रतिपदादिपंचम्यादिपक्षेषुविप्रविसर्जनांतेएवश्राद्धपूजितपित्रुद्देशेनतर्पणंकार्यं· पत्न्यांरजस्वलायांसकृन्महालयोनका
र्यः कालांतरगणांसत्वात्· अमायांरजोदोषेआश्विनशुक्लपंचमीपर्यंतंगौणकालेमहालयः प्रतिपदादिष्वन्येषुपक्षेषुप्रारंभदिनेपाकात्
र्वपत्नीरजस्वलाचेदुत्तरोत्तरपक्षः स्वीकारः पाकारंभोत्तरंचेत्तांगृहांतरेपरुध्यमहालयःकर्तव्यः एवंविधवाकर्तृकश्राद्धेपिज्ञेयं· अत्रअ
त्राविधवा ममभर्तृतत्पितृपितामहप्रपितामहानांभर्तुर्मातृपितामहीप्रपितामहीनांममपितृपितामहप्रपितामहानांममातृपिता
महीप्रपितामहीनांममातामहमातृपितामहमातृप्रपितामहानांममातामहीमातृपितामहीमातृप्रपितामहीनांतृप्त्यर्थंसकृ
न्महालयापरपक्षश्राद्धंकरिष्येइतिस्वयंसंकल्प्यब्राह्मणद्वाराअग्नौकरणादिसहितंसर्वमविकृतंप्रयोगंकारयेत् ब्राह्मणस्तु अमुक
नाम्न्यायजमानायाभर्तृतत्पितृपितामहेत्याद्यूहंचार्यप्रयोगंकुर्यात्· अशक्तौभर्त्रादित्रयंस्वपित्रादित्रयंस्वमात्रादित्रयंस्वमा
तामहादित्रयंसपत्नीकमितिपार्वणचतुष्टयोद्देशेनमहालयः अत्यशक्तौस्वभर्त्रादित्रयंस्वपित्रादित्रयंचेतिपार्वणद्वयमेवकार्यं·
महालयः पितरिसन्न्यस्तेपातित्यादिषुतेवाजीवत्यपिलेकेणापिपुत्रेणपितुःपित्रादिसर्वपित्रुद्देशेनपिंडदानरहितः सांकल्प
विधिनाकार्यः· वृद्धौतीर्थेचसन्न्यस्तेतातेचपतितेसति· येभ्यएवपितादद्यात्तेभ्योदद्यात्स्वयंसुतः· मुंडनंपिंडदानंचप्रेतक

ध·सिं·द्वि· र्भचसर्वेशः नजीवत्पितृकः कुर्याद्गुर्विणीपतिरेवचेत्यादिवचनात् पिंडदानादिविस्तरंकर्तुमशक्तेनापिसांकल्पविधिःकार्यः
२६ सांकल्पविधावर्घ्यदानं१ समंत्रकावाहनं२ अग्नौकरणं३ पिंडदानं४ विकिरदानं५ स्वधांवाचयिष्ये ॐ स्वधोच्यतामित्यादि
स्वधावाचनप्रयोगंचवर्जयेत् अनेकब्राह्मणालाभेदेवस्थानेशालग्रामादिदेवम् तिसंस्थाप्यश्राद्धंकार्यं सर्वथाविप्रालाभेद
र्भवटुविधिनाश्राद्धं पित्रोर्मरणेप्रथमेब्देमहालयःकृताकृतः महालयोमलमासेनकार्यः अपरपक्षेप्रतिवार्षिकप्राप्तौमृ
ततिथौवार्षिकंकृत्वातिथ्यंतरेसकृन्महालयःकार्यः प्रतिपदादिदर्शांतेषुपक्षेषुमृततिथौवार्षिकंकृत्वापाकांतरेणमहालयः
अमायांप्रतिवार्षिकसकृन्महालयप्राप्तौपूर्वंवार्षिकंततोमहालयः ततोदर्शश्राद्धमितित्रयंपाकभेदेन महालयमात्रेप्राप्ते
वपिपूर्वंमहालयस्ततोदर्शः मृततिथौसकृन्महालयपक्षेतत्तिथेर्ग्राह्यत्वंनिर्णयोपराह्णव्याप्त्यादर्शवदितिभाति अत्रापर
पक्षेभरणीश्राद्धाद्गयाश्राद्धफलप्राप्तिः भरणीश्राद्धमपिंडकमेकदैवतंसांकल्पविधिनाकार्यं देवाधरिलोचनोपुरूरवार्द्रवौवा
भरणीश्राद्धंकाम्यंगयाश्राद्धफलकामेनप्रतिवर्षंकार्यं केचित्पित्रादिमरणोत्तरंप्रथमेवर्षएवकुर्वंतिद्वितीयादिवर्षेनकुर्वंतितत्रमूलं
मृग्यं· ममतुनदैवंनापित्र्यंपित्र्यंयामृतोनवत्सरइत्यादिवचनेनसर्वस्यापिदर्शादिश्राद्धस्यप्रथमाब्देनिषेधात् वर्षांतएवपितृत्वप्राप्ते श्री:
श्चद्वितीयावर्षेएवकर्तुंयुक्तमितिभाति· यस्तुपितृभिन्नोपियोयोम्रियतेतस्यतस्यप्रथमाब्देभरणीश्राद्धंक्रियतेतत्रापिमूलंमृग २६
ग्यम्: गयाश्राद्धफलार्थमाचारमनुसृत्यक्रियतेचेन्मृताद्येकमेवपार्वणमुद्दिश्यसदैवंकार्यं अत्रसपिंडत्वाचारोपिचिंत्यः अत्राप

रपक्षेसप्तम्यादिदिनत्रयेमाघ्यावर्षश्राद्धंकर्तुंपूर्वेद्युः श्राद्धंकरिष्ये· माघ्यावर्षश्राद्धंकरिष्येन्वष्टक्यश्राद्धंकरिष्येइतिक्रमेणसंकल्पंकृत्वासर्वै
प्यष्टकाविधिराश्वलायनैःकार्यः· इदमाश्वलायनानांअष्टकाविकृतिरूपंएकाष्टकाकरणपक्षेपिकार्यं· इतरशाखिनांत्वष्टकारूपमेवेतिपंच
ष्टकाकरणपक्षेष्टकाश्राद्धंकरिष्येइतिसंकल्प्यकार्यं· एकाष्टकापक्षेतुनकार्यं· नवम्यामन्वष्टक्यश्राद्धंनवदैवतंसर्वशाखिभिरष्टम्यांअष्टका
श्राद्धकरणेपिगृह्याग्नौयथोक्तविधिनाकार्यं· अस्यान्वष्टक्यस्यमुख्यत्वात्· गृह्याग्निरहितैस्तुयेषांपूर्वंमातामृतापश्चात्पितामृतस्तै
र्मृतमातापितृकैः पाणिहोमादिविधिनानवदैवत्यंकार्यं· जीवत्पितृकेणमृतमातृकेणानुपनीतेनापिमात्रादित्रितयमात्रोद्देशेनैकपार्व
णकंपुरूरवार्द्रवदेवसहितंसपिंडकंश्राद्धंकार्यं· स्वमातरिजीवत्यांमृतसापत्नमात्रादित्रयोद्देशेनकार्यं· स्वमातृसापत्नमात्रोर्मृतौद्विव
चनप्रयोगेणसापत्नमात्रनेकत्वेस्वमात्रासहबहुवचनप्रयोगेणैकस्मिन्विप्रेएकएवक्षणोर्घ्यःपिंडश्चैकएवदेयः मातामहीप्रपितामं
ह्योर्द्वौविप्रौपिंडौचेत्येवंपार्वणमावश्यकं केचिन्मातृवत्त्वेविप्रपिंडादिभेदमाहुः· स्वमातृसापत्नमातृजीवनेतुमृतपितृकेणापिनका
र्यं अन्वष्टक्यमातृयजनस्यमुख्यत्वात्तएवात्रकेचिन्मातृपार्वणस्यैवप्राथम्यमुक्तमितिभाति· पूर्वंपितृमृतौपश्चान्मातृमृतावपि
गृह्याग्निमतामस्यांनवम्यांअन्वष्टक्यमावश्यकंनित्यत्वात्· अन्येषांपश्चान्मातृमृतौनावश्यकं· केचिन्नवम्यांपूर्वमृतमातृश्राद्धंमृ
तेभर्तरिकुर्वंतइतिवचनप्रामाण्यमाश्रित्यपितृमरणोत्तरंनकुर्वंति· भर्तुरग्रेसहदाहेनवामृतानांमातामहीभगिनीदुहितृमातृष्वसृपि
तृष्वस्रादीनांअपुत्राणांपितृमात्रादिकुलोत्पन्नानांसर्वासामेवसौभाग्यवतीनांअस्यांनवम्यांश्राद्धंकार्यं भर्तुरग्रेमृतानांतत्तद्भर्तृ

मरणोत्तरंनकार्यं॰ अतएवअस्याअविधवानवमीत्वप्रसिद्धिः॰ अतःपत्न्याअपिनवमीश्राद्धंकार्यं॰ अस्याअविधवानवमीश्राद्धस्यमहाल
यवद्वृद्धिकदर्शनंगौणःकालः एवंदौहित्रप्रतिपच्छ्राद्धस्यापीतिकालतत्वविवेचने॰ अत्राविधवानवमीश्राद्धेसुवासिनीनांअतिसांव
त्सरिकश्राद्धादौचसुवासिनीभोजनमपिकार्यं भर्तुरग्रेमृतानारीसहदाहेनवामृता तस्याःस्थानेनियुंजीतविप्रैःसहसुवासिनीमित्या
दिमार्कंडेयवचनात् अस्यांनवम्यांपिंडदानंजीवत्पितृकेणापिगर्भिणीपतिनाचापिकार्यं नवमीश्राद्धासंभवेमन्वष्टक्याकरणम्
नित्प्रत्यवायपरिहारार्थंशतवारमेभिर्ऋग्भिःसुमनाइतिमंत्रजपंकरिष्येइतिसंकल्प्यतज्जपंकुर्यात् अन्वष्टक्यंसामवेदिभिःपि
तृपार्वणमेवकार्यं॰ मातृमातामहपार्वणेनकार्येइतिनिर्णयसिंधुः॰ अत्रद्वादश्यांसंन्यासिनांमहालयः॰ सचापराह्णव्यापिन्यामि
त्युक्तं तत्रवैष्णवाअपराह्णव्यापिन्याद्वादश्याएकादशीव्रतदिनत्वेस्वल्पायामपिद्वादश्यांरहन्त्रयोदश्यांवाएकादशीपारणा
दिनेएवसंन्यासिदैवत्यंश्राद्धंकुर्वंति॰ ममत्वीदृशेविषयेवैष्णवैःसंन्यासिमहालयोदर्शेकार्यइतिभाति॰ अत्रत्रयोदश्यांमघायुत
यांकेवलायांवाश्राद्धंनित्यंकेवलमघायामपिश्राद्धंकार्यं॰ अत्रश्राद्धविधौग्रंथेषुबहवःपक्षाः अपुत्रेणपुत्रिणावागृहिणासप
त्नीकेनपितृपार्वणमातामहपार्वणाभ्यांपितृव्यभ्रातृमातुलपितृष्वसृमातृष्वसृभगिनीश्वशुरादिपार्वणैश्चसहितमपिंडकंसांकल्पवि
धिनाश्राद्धंकार्यं॰ अथवापित्रादिपार्वणद्वयंमहालयवत्पितृव्यादीनामेकोद्दिष्टगणांश्चोद्दिश्यसांकल्पविधिनाश्राद्धंकार्यं यद्वादर्शवत्षड्दै
वतंश्राद्धमपिंडकंकार्यं अथवानिष्कामेनपुत्रिणाश्राद्धविधिनाश्राद्धंनानुष्ठेयं॰ किंतुपित्रादिपार्वणद्वयंकेवलपितृव्यादिसहितंवोद्दिश्य

तेषांतृप्त्यर्थंब्राह्मणभोजनंकरिष्येइतिसंकल्प्यपितृरूपिणेब्राह्मणायगंधंसमर्पयामीत्येवंपंचोपचारान्समर्प्यब्रह्मार्पणमित्यादिपा
त्वानेनब्राह्मणभोजनेनपित्रादिरूपीपरमेश्वरःप्रीयतामितिअन्नमुत्सृज्यपायसादिमधुरान्नेनविप्रान्भोजयित्वादक्षिणादिभिःसं
तोष्यस्वयंभुंजीतेत्येतावदेवकर्तव्यं अपुत्रिणःसकामस्यचपिंडदानरहितश्राद्धविधिनाश्राद्धंनदोषाय॰ कश्चित्पुत्रिणःपिंडदान
मप्युक्तं॰ एवमुक्तपक्षेषुअन्यतमपक्षेणमघात्रयोदशीश्राद्धमवश्यानुष्ठेयं अकरणेदोषोक्त्यानित्यत्वात् हस्तनक्षत्रेसूर्येमघा
त्रयोदशीगजच्छायासंज्ञिता तस्यांश्राद्धेनफलमक्षय्यमुक्तं॰ अत्रमहालयस्ययुगादिश्राद्धप्राप्तौ॰ मघात्रयोदशीमहालययुगादिश्रा
द्धानितंत्रेणकरिष्येइतिसंकल्प्यतंत्रेणकुर्यात्॰ नतुदर्शेनित्यश्राद्धस्येवकस्यचित्प्रसंगसिद्धिः अत्रेदंभाति अंगानामेकप्रधान
मात्रभेदस्तंत्रं तेनविश्वेदेवपाकार्घ्यंगानामैक्यंविप्रार्घ्यपिंडादिभेदएवप्रसंगसिद्धिस्थलेतुप्रधानमपिनभिद्यतइति त्रयोदशीश्रा
द्धस्यपरपक्षत्वात् धुरिलोचनाविश्वेदेवाःश्राद्धसागरेउक्ताः अविभक्तैरपिभ्रातृभिर्मघात्रयोदशीश्राद्धंपृथक्कार्यमितिनिर्णयसिंधु
कौस्तुभादौ॰ भिन्नैरपिसहैवेतिश्राद्धसागरे अथात्रचतुर्दश्यांपित्रादित्रियमध्येएकस्यापिशस्त्रविषाग्निजलादिशृंगिव्याघ्रसर्पा
दिनिमित्तेनदुर्मरणेनमृतस्यैकोद्दिष्टविधिनाश्राद्धंकार्यं॰ पित्रादिद्वयोःशस्त्रादिहतत्वेद्वेएकोद्दिष्टेकार्ये पित्रादीनांत्रयाणांशस्त्रादि
हतत्वेपार्वणमेवकार्यं केचिदेकोद्दिष्टत्रयंकार्यमित्याहुः सहगमनप्रयागादौचविधिप्राप्तेग्निजलादिमरणेचतुर्दशीश्राद्धंनका
र्यं शुद्धप्रायोपवेशनयोर्वैधत्वेपिश्राद्धंनकार्यं अत्रशस्त्रादिहतपितृव्यभ्रात्रादेरप्यपुत्रस्यैकोद्दिष्टंकार्यं इदंधूरिलोचनसंज्ञकदेव

ध·सिं·द्वि· सहितंकार्यं अत्रसंबंधगोत्रनामाद्युच्चार्यामुकनिमित्तेनमृतस्यचतुर्दशीनिमित्तं एकोद्दिष्टंश्राद्धं सदैवंसपिंडंकरिष्य इतिसंकल्प्य
प्रत्येकोद्दिष्टमेकार्घ्यैकपवित्रैकपिंडयुतंश्राद्धंकार्यं· पित्रादिभ्रात्रादिश्वशुरास्त्रहतश्चेत्पृथक्पृथक्कादिनामहालयवत्सहतंत्रेणवैकोद्दि
२८ ष्टइत्यादि एवंचतुर्दश्यामेकोद्दिष्टंकृत्वापित्रादिसर्वपितृगणोद्देशेनसकृन्महालयस्तिथ्यंतरेवश्यंकार्यः· अस्यांचतुर्दश्यांशस्त्रा
दिमृतयोर्मातापित्रोर्मृताहस्तदाचतुर्दशीनिमित्तमेकोद्दिष्टंकृत्वापुनस्तदैवमृताहेत्रयोद्देशेनसांवत्सरिकंपार्वणविधिनाकार्यमिति
श्राद्धसागरे कौस्तुभादौतुसांवत्सरिकपार्वणेनैवचतुर्दशीश्राद्धसिद्धिर्नपृथक्कार्यमित्युक्तं· दिनांतरेचसकृन्महालयःकार्यः अत्रचतु
र्दशीश्राद्धस्यकर्त्र्यचिद्भिन्नतुअत्रैवपक्षेअग्रिमपक्षेवादिनांतरेतत्पार्वणविधिनैवकार्यं नतेकोद्दिष्टं· अत्रैकोद्दिष्टेपराह्णव्यापि
न्येवचतुर्दशीग्राह्या· नत्वितरैकोद्दिष्टतिथिवन्मध्याह्नव्यापिनीतिकौस्तुभे हस्तनक्षत्रेसूर्येसतिचांद्रनक्षत्रयुतामावास्यागजच्छा
यातस्यांश्राद्धदानादिकार्यं इत्यमायांगजच्छाया· आश्विनशुक्लप्रतिपदिदौहित्रेणजातुपनीतेनापिसपत्नीकमातामहपार्वणं
मातुलेसत्यवश्यंकार्यं· मातामहीसत्त्वेकेवलमातामहंपार्वणं ९इदंजीवत्पितृकेणैवकार्यं इदंसपिंडकमपिंडकंवा अत्रपुरूरवार्द्र
वसंज्ञकाविश्वेदेवाः धूरिलोचनाइतिकेचित् इयंप्रातिपदपराह्णव्यापिनीग्राह्येतिबहवः संगवव्यापिनीतिकेचित् अस्यश्राद्धस्य श्री:
यावदश्विकदर्शनंगौणकालइतिकालतत्वविवेचने इतिमहालयादिनिर्णयोद्देशः भाद्रपदकृष्णपक्षेभौमवारव्यती २८
पातरोहिणीयुताषष्ठीकपिलाषष्ठी अत्रहस्तस्थेसूर्येफलातिशयः अयंयोगोदिवैवग्राह्योनरात्रौसूर्यपर्वत्वादितिभाति·

अस्यांउक्तंचदत्तंचकोटिसंख्यंगुणंभवेत्· अत्रश्राद्धंकार्यमितिविशेषवचनंनोपलभ्यते तथापि· अलभ्ययोगेश्राद्धविधानाद्दर्शव
त्स्वस्वषड्दैवतंश्राद्धंकार्यं अथात्रसंक्षेपतोविधिः· सूर्योद्देशेनोपवासंसंकल्प्य देवदारुशीरकुंकुमैलामनःशीलापद्मकाष्ठतंडुलान्मधु
गव्याभ्यांपेषयित्वाक्षीरालोडितेनतेनकल्केनांगंविलिप्यस्नायात् तत्रमंत्रः आपस्त्वमसिदेवेशज्योतिषांपतिरेवच· पापंनाशयमेदे
वःवाङ्मनःकायकर्मजं· ततःपंचगव्येनस्नात्वापंचपल्लवैर्मार्जयित्वामृत्तिकास्नानंकुर्यात्· तर्पणादिनित्यविधिंकृत्वावरुणंसंपूज्यसर्वतो
भद्रमध्येकलशोपरितंडुलादौपद्मंलिखित्वातस्याष्टसुपत्रेषुपूर्वादौसूर्यंतपनंस्वर्णरेतसंरविमादित्यंदिवाकरंप्रभाकरंसूर्यमित्यावाह्यम
ध्येसौवर्णरथेसूर्यमर्घ्येवरुणंचावाह्यकरवीरार्कादिपुष्पैर्धूपदीपादिभिः संपूजयेत्· दिक्पालादिदेवताः संपूज्यद्वादशार्घ्यान्सूर्यायदद्या
त्· सविस्तरःपुजानंदविधिर्द्वादशार्घ्यमंत्राश्चकौस्तुभेज्ञेयाः सूर्यार्घ्येप्रभाकरनमस्तुभ्यंसंसारान्मांसमुद्धर भुक्तिमुक्तिप्रदोयस्मात्तस्मा
च्छांतिप्रयच्छमे नमोनमस्तेवरदऋक्सामयजुषांपते· नमोस्तुविश्वरूपायविश्वधात्रेनमोस्तुते इतिप्रार्थ्य· उद्धुत्यमित्यादौसूर्यसूक्तानिज
पित्वारात्रौजागरंकृत्वाप्रातराकृष्णेनेतिमंत्रेणार्कसमिद्भिर्वाज्यतिलैः प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतंहुत्वाघंटादिसर्वालंकारयुतांकपिलांगांमंत्रैःसं
पूज्यविप्रायदद्यात् गोपूजामंत्रास्तुकौस्तुभे दानमंत्रस्तु नमस्तेकपिलेदेविसर्वपापप्रणाशिनि संसारार्णवमग्नंमांगोमातस्त्रातुम
र्हसि वस्त्रसुगंधमाल्यंसघंटामित्यादिसविशेषणान्युच्चार्यमांगांतुभ्यमहंसंप्रददेइतिदत्वासुवर्णदक्षिणांदद्यात्· ततस्तस्मैविप्रायरथं
सूर्यप्रतिमांचदद्यात् तत्रमंत्रः दिव्यमूर्तिर्जगच्चक्षुर्द्वादशात्मादिवाकरः कपिलासहितोदेवोममभुक्तिंप्रयच्छतु यथात्वंकपिलेपुण्या

ध. सिं. द्वि. सर्वलोकस्य पावनी प्रदत्ता सहस्रेण मम मुक्तिप्रदा भवेत्यादि । ततः कपिलाप्रार्थनादिविस्तारः कौस्तुभे । अथवोपोषणजागरहोमादि
विधिमकृत्वा षष्ठ्यामेव स्नानरूप्यादिपूजनकपिलादानादिकार्यं इति संक्षेपतः कपिलाषष्ठीव्रतविधिः । इति श्रीमदनंतोपाध्यायसूनु
२९ काशीनाथोपाध्यायविरचिते धर्मसिंधुसारे भाद्रपदमासकृत्यनिर्णयोद्देशः समाप्तः । अथाश्विनमासः तुलामेषसंक्रांतिर्विषुवसं
ज्ञा तस्याः पूर्वाः पराश्च नाड्यः पुण्यकालः विशेषतः प्रागुक्त एव । आश्विनशुक्लप्रतिपदि देवीनवरात्रारंभः । नवरात्रशब्दः आश्विनशु
क्लप्रतिपदमारभ्य महानवमीपर्यंतं क्रियमाणकर्मनामधेयं । तत्र कर्मणि पूजैव प्रधानं उपवासादिकं स्तोत्रजपादिकं चांगं । तथाच य
थाकुलाचारं उपवास एकभक्तनक्तायाचितान्यतमव्रतयुक्तं यथाकुलाचारं सप्तशतीलक्ष्मीहृदयादिस्तोत्रजपसहितं प्रतिपदादिनव
म्यंतनवतिथ्यधिकरणकपूजाख्यं कर्म नवरात्रशब्दवाच्यं । पूजाप्राधान्योक्तेरेव कस्यचित्कुले उपवासादिनियमस्य व्यतिरेकेऽप्युपलभ्यते पू
जायास्तु न कापि कुले नवरात्रकर्मण्यभावो दृश्यते । यत्कुले नवरात्रमेव नानुष्ठीयते तत्र नवरात्रपूजादेरप्यभाव आस्तां नाम सच नवरा
त्रारंभः सूर्योदयोत्तरं त्रिमुहूर्तव्यापिन्यां प्रतिपदि कार्यः तदभावे द्विमुहूर्तव्यापिन्यामपि । क्वचिन्मुहूर्तव्यापिन्यामप्युक्तः सर्वथाऽमा
युक्तप्रतिपदि न कार्य इति बहुग्रंथसंमतं । मुहूर्तन्यूनव्याप्तौ सूर्योदयास्पर्शे वा दर्शयुतापि ग्राह्या । प्रथमदिने षष्टिघटिका प्रतिप श्रीः
द्वितीयदिने मुहूर्तद्वयादिपरिमिता वर्धते तदा पूर्णत्वात्पूर्वैव ग्राह्या । द्वितीयाविद्धनिषेधोपि एतत्पक्षद्वये एव योज्यः । पुरुषार्थचिंता २९
मणौ तु पूर्वदिने मुहूर्तचतुष्टयोत्तरं मुहूर्तपंचकोत्तरं वा अमायुता द्वितीयदिने मुहूर्तद्वयादिपरिमिता प्रतिपत्तदा परस्याः क्षयगामितया

निषिद्धत्वादमायुक्ता पूर्वैव ग्राह्येत्युक्तं तत्र सूर्योदयोत्तरं द्वादशघटीमध्ये तत्रासंभवे मध्याह्नेऽभिजिन्मुहूर्ते प्रारंभः कार्यो न त्वप
राह्णे । एवंच प्रतिपदाद्यषोडशनाडीनिषेधश्चित्रावैधृतियोगनिषेधश्चोक्तकालानुरोधेन सति संभवे पालनीयो न तु निषेधा
नुरोधेन पूर्वाह्णः प्रारंभकालः प्रतिपत्तिथिर्वातिक्रमणीयः अत्र कर्मणि ब्राह्मणादिचतुर्वर्णस्य म्लेच्छादेश्चाधिकारः तत्र विप्रेण
बलिजपहोमान्नबलिनैवेद्यैः सात्त्विकी पूजा कार्या । नैवेद्यैश्च निरामिषैः मद्यं दत्वा ब्राह्मणस्तु ब्राह्मण्यादेव हीयते । मद्यमपेय
मदेयमित्यादिनिषेधात् । मांसमद्यादियुतराजसपूजायां ब्राह्मणस्य नाधिकारः मद्यपाने मरणांतप्रायश्चित्तोक्तेः स्पर्शे नदीं
गच्छेदेकेश्च अल्पप्रायश्चित्तेन दोषानपगमेन पातित्यापातात् । इत्थमेव सर्वे प्राचीना नवीना ग्रंथकारा निर्बंधेन लिखंति नवी
नतरा भास्कररायप्रभृतयोपि सप्तशतीटीकादौ प्राचीनग्रंथानुसारेणैवमेव परिष्कुर्वंति । सभायामेतन्मतमेव बहूनां घंटेन आच
रणं त्वन्यथा कुर्वंति तत्किं स्वयं दुर्दैववशेन ब्राह्मण्यभ्रष्टो भवन्नन्येप्येवं भ्रष्टा भवन्त्विति भ्रमदयया वा स्वपातित्यगोपनाय वान्ये
षां कलियुगकृतविप्राणां अधिकाराभावाल्लोभाद्वेति न वयं तत्त्वं जानीमः । क्षत्रियवैश्ययोर्मांसादियुतजपहोमसहितराज
सपूजायामप्यधिकारः सच केवलं काम्य एव न तु नित्यः निष्कामक्षत्रियादेः सात्त्विकपूजाकरणे मोक्षादिफलातिशयः एवं शूद्रा
देरपि शूद्रादेर्मंत्रहीना जपादिरहिता मांसादिद्रव्यका तामसपूजापि विहिता शूद्रेण सप्तशत्यादिजपहोमसहिता सात्त्विकी पू
जा ब्राह्मणद्वारा कार्या । शूद्रादेः स्वतः पौराणमंत्रपाठेपि नाधिकारः । अत एव शूद्रः सुखमवाप्नुयादित्यत्र भाष्ये स्त्रीशूद्रयोः श्रो

ध· सिं· द्वि· वणादेवफलंनतुपाठादित्युक्तं एतेनस्त्रीशूद्रयोः गीताया विष्णुसहस्रनामपाठेदोषाथैवेतिज्ञेयं· क्वचित्तुपुराणमंत्रयुक्तपूजा
यांस्त्रीशूद्रयोःस्वतोप्यधिकारउक्तः जपहोमादौविप्रद्वारैवम्लेच्छादीनांतुब्राह्मणद्वारापिजपहोमेसमंत्रपूजायांचनाधिकारः
३० किंतुतैस्तत्तदुपचाराणांदेवीमुद्दिश्यमनसोत्सर्गमात्रंकर्तव्यं अथनवरात्रेनुकल्पाः तृतीयादिनवम्यंतंसप्तरात्रंकर्तव्यं पंच
म्यादिपंचरात्रंवा सप्तम्यादित्रिरात्रंवा· अष्टम्यादिद्विरात्रंवा· एकाहपक्षेकेवलाष्टम्यांकेवलनवम्यांवा एषांपक्षाणांस्वस्व
कुलाचारानुसारेणप्रतिवंधादिनापूर्वपूर्वपक्षासंभवानुसारेणवाव्यवस्था· तत्रतृतीयापंचम्योर्निर्णयः प्रतिपद्वत् सप्तम्या
दिनिर्णयस्तुवक्ष्यते नवरात्रादिपक्षेतुक्षयेवृद्धौवशेनदिनाधिक्यन्यूनत्वेपूजायावृत्तिःकार्या· केचित्तुदिनक्षयेअष्टावेवपूजा
चंडीपाठांश्चकुर्वंति इदंदेवीपूजनात्मकंनवरात्रकर्मनित्यं अकरणेदोषश्रवणात् फलश्रवणात्काम्यंच अत्रनवरात्रेघटस्था
पनंप्रातर्मध्याह्नप्रदोषकालेष्वितित्रिकालंद्विकालमेककालंवास्वस्वकुलदेवतापूजनंसप्तशत्यादिपाठोऽखंडदीपः आचारप्राप्तम
लाबंधनमुपवासनक्तैकभक्तादिनियमः सुवासिनीभोजनंकुमारीभोजनपूजनादि अंतेसप्तशत्यादिस्तोत्रमंत्रहोमादिरित्येता
निविहितानि· एतेषांमध्येकचित्कुलेघटस्थापनादीनिद्विरात्रादीन्येवानुष्ठीयंतेनसर्वाणिकचित्घटस्थापनादिरहितानिकानि श्रीः
चित्कचित्सर्वाण्येवैतेषांसमुच्चयविकल्पौकुलाचारानुसारेणव्यवस्थितौज्ञेयौ· कुलपरंपराप्राप्तादधिकंशक्तिसत्वेपिनानु ३०
ष्ठेयमितिशिष्टाचारः फलकामनयाप्रार्थितमुपवासादिकंकुलाचाराभावेपिकुर्वंति इदंकलशस्थापनंरात्रौनकार्यं तत्रकलशस्था

पनार्थंशुद्धमृदावेदिकांकृत्वापंचपल्लवदूर्वाफलतांबूलकुंकुमधूपादिसंभारान्संपादयेत्· अथसंक्षेपतःप्रयोगः प्रतिपदिप्रातःकृ
ताभ्यंगस्नानःकुंकुमचंदनादिनाकृतपुंड्रोधृतपवित्रःसपत्नीकोदशघटिकाभ्यंतरेभिजिन्मुहूर्तेवादेशकालौसंकीर्त्यममसहकुटुंबस्यामु
कदेवताप्रीतिद्वारासर्वापच्छांतिपूर्वकदीर्घायुर्धनपुत्रादिवृद्धिशत्रुपराजयकीर्तिलाभप्रमुखचतुर्विधपुरुषार्थसिध्यर्थंअद्यप्रभृतिम
हानवमीपर्यंतंप्रत्यहंत्रिकालमेककालंवामुकदेवतापूजामुपवासनक्तैकभक्तान्यतमनियमसहितामखंडदीपप्रज्वालनंकुमारीपूजनं
चंडीसप्तशतीपाठंसुवासिन्यादिभोजनमित्यादियथाकुलाचारप्राप्तमन्यदप्येवमादिरूपंशारदनवरात्रोत्सवाख्यंकर्मकरिष्ये· देवता
पूजांगत्वेनघटस्थापनंकरिष्ये· तदादौनिर्विघ्नतासिध्यर्थंगणपतिपूजनंपुण्याहवाचनंचंडीसप्तशतीजपाद्यर्थंब्राह्मणवरणंच
रिष्ये· एतानिकृत्वाघटस्थापनस्थलेमहीद्यौरितिभूमिंस्पृष्ट्वातस्यांभुविअंकुरारोपणार्थंशुद्धमृदंप्रक्षिप्य ओंषधयःसमितितस्यां
यवादीन्प्रक्षिप्य आकलशेष्वितिकुंभंनिधाय इमंमेगंगेइतिजलेनापूर्यगंधद्वारामितिगंधंयाओषधीरितिसर्वौषधीःकांडात्कां
डादितिदूर्वाः अश्वत्थेवइतिपंचपल्लवान् स्योनापृथिवीतिमृदः याःफलिनीरितिफलं सहिरत्नानिहिरण्यरूपइतिरत्नहिरण्येप्रक्षिप्य
युवासुवासाइतिसूत्रेणावेष्ट्यपूर्णादर्वीतिपूर्णपात्रंनिधायतत्वायामीतिवरुणंसंपूज्यतत्कलशोपरिकुलदेवताप्रतिमांसंस्थाप्यपू
जयेत् तद्यथा जयंतीमंगलाकालीभद्रकालीकपालिनी दुर्गाक्षमाशिवाधात्रीस्वाहास्वधानमोस्तुते· आगच्छवरदेदेविदैत्यदर्पनिषू
दिनि पूजांगृहाणसुमुखिनमस्तेशंकरप्रिये अनेनपुष्पसहितश्रीसूक्तप्रथमऋग्भ्यांचावाह्य जयंतीमंगलेतिमंत्रेणसूक्तक्रमेणभि

आसनादिषोडशोपचारैः पूजयेत्· सर्वमंगलमंगल्येइत्यादिभिः संप्रार्थ्य प्रत्यहं बलिदानं पक्षेमाषभक्तेन कूष्मांडेनवाबलिंद
द्यात्· अतएववाबलिदानंनवाबलिदानं ततोखंडदीपदयाव्रीतयेननवरात्रकं उज्वालयेद्दहोरात्रएकचित्तोधृतव्रतइतिअ
खंडदीपंप्रतिष्ठापयेत्· अथचंडीपाठप्रकारः यजमानेनवृतोहं चंडीसप्तशतीपाठं नारायणहृदयलक्ष्मीहृदयपाठंवाकरिष्ये·
इत्यादिसंकल्प्यआसनादिविधायआधारेअन्यहस्तलिखितंपुस्तकंस्थापयित्वानारायणंनमस्कृत्येतिवचनात् ॐनारायणा
यनमः नरायनरोत्तमायनमः देव्यैसरस्वत्यैनमः व्यासायनमः इतिनमस्कृत्यप्रणवमुच्चार्यसर्वपाठांतेप्रणवंपठेत्· पुस्तवाचने
नियमाः हस्तेपुस्तकंनधारयेत्· स्वयंब्राह्मणभिन्नेनचलिखितंविफलं अध्यायंप्राप्यविरमेन्नतुमध्येकदाचन कृतेविरामेमध्येचे
त् अध्यायादिपठेत्पुनः ग्रंथार्थंबुध्यमानः स्पष्टाक्षरंनातिशीघ्रंनातिमंदंरसभावस्वरयुतंवाचयेत्· त्रिवर्गफलकामेनचंडीपाठः
सदैवकर्तव्यः तस्मान्ममैतन्माहात्म्यंपठितव्यंसमाहितैः श्रोतव्यंचसदाभक्त्येत्यादिवचनात् नैमित्तिकपाठोप्युक्तः शांतिकर्मणिस
र्वत्र तथादुःस्वप्नदर्शने ग्रहपीडासुचोग्रासुमाहात्म्यंशृणुयान्ममेति तथा अरण्यप्रांतरेवापिदावाग्निपरिवारितः दस्युभिर्वावृतः
शून्येगृहीतोवापिशत्रुभिरित्यादिसंकल्प्यनुदिश्य सर्वाबाधासुघोरासुवेदनाभ्यर्दितोपिवा स्मरन्ममैतच्चरितंनरोमुच्येतसंकटा
दित्युक्तं· उपसर्गोपशांत्यर्थंत्रयःपाठाः कार्याः ग्रहपीडाशांतयेपंच· महाभयेसप्त· शांत्यर्थंवाजपेयफलार्थंचनव· राजवश्यार्थंमे
कादश· वैरिनाशार्थंद्वादश स्त्रीपुंसवश्यार्थंचतुर्दश सौख्यायलक्ष्म्यर्थंपंचदश पुत्रपौत्रधनधान्यार्थंषोडश राजभयनाशायस

प्तदश उच्चाटनायाष्टादश वनभयेविंशतिः बंधमोचनायपंचविंशतिः दुश्चिकित्स्यरोगकुलोच्छेदायुर्नाशवैरिवृद्धिव्याधिवृद्धित्रिविधोत्पातादि
महासंकटनाशोराज्यवृद्धिश्चशतावृत्तिभिः सहस्रावर्तनैः शताश्वमेधफलंसर्वमनोरथावाप्तिर्मोक्षश्चेतिवाराहीतंत्रेउक्तं सर्वत्रकाम्यपाठेआ
संकल्पपूर्वकंपूजनंअंतेबलिदानंचकार्यं अत्रान्यारादेदपारायणमपिकार्यं तद्विधिर्बौधायनोक्तः कौस्तुभेज्ञेयः अथकुमारीपूजा एकवर्ष
तुल्याकन्यापूजार्थेतांविवर्जयेत्· द्विवर्षकन्यामारभ्यद्वादशवर्षावधिकुमारीणांक्रमेणकुमारिकात्रिमूर्तिः कल्याणीरोहिणीकालीचंडिकाशांभ
वीदुर्गाभद्रेतिनामानि आसांकुमारीणांप्रत्येकंपूजामंत्राः फलविशेषाल्लक्षणानिचान्यत्रज्ञेयानि ब्राह्मणीब्राह्मणीत्येवंसर्ववर्णाप्रशस्ता·
विजातीयापिक्वचित्कामनाविशेषेणोक्ता एकैकवृद्ध्याप्रत्यहंएकावाकुमारीपूज्या· मंत्राक्षरमयींलक्ष्मींमातृणांरूपधारिणीं नवदुर्गात्मि
कांसाक्षात्कन्यामावाहयाम्यहं· जगत्पूज्येजगद्वंद्येसर्वशक्तिस्वरूपिणि पूजांगृहाणकौमारिजगन्मातर्नमोस्तुते इतिमंत्रेणपादक्षालनं
एवंकंवस्त्रकुंकुमगंधपुष्पधूपदीपभोजनैः पूजयेदितिसंक्षेपः कुमारीपूजाचदेवीपूजाचंडीपाठश्चैकोत्तरवृद्ध्यापिविहितः भवानीसहस्रनाम
पाठोपिक्वचिदुक्तः अयंशारदानवरात्रोत्सवोमलमासेनिषिद्धः शुक्रास्तादौतुभवति प्रथमारंभस्तुनकार्यः शावाशौचजननाशौचमोक्षस
र्वोपिघटस्थापनादिविधिर्ब्राह्मणद्वाराकार्यः केचिदारंभोत्तरंमध्येआशौचपातेस्वयमेवपारब्धंपूजादिकंकार्यमित्याहुः शिष्टास्त्वाशौचेपूजा
देवतास्पर्शादेर्लोकविद्विष्टत्वादन्येनैवकारयंति अपरेतुतृतीयादिपंचम्यादिसप्तम्याद्यन्तकल्पेननवरात्रविधीनांसत्वात्प्रतिपद्याशौचे
तृतीयाद्यनुकल्पाश्रयणंकुर्वंति सर्वथालोपप्रसक्तावेवब्राह्मणद्वाराकुर्वंति उपवासादिशारीरनियमःस्वयंकार्यः एवंरजस्वलापिउपवा

ध॰ सिं॰ द्वि॰
३२

सादिस्वयंकृत्वापूजादिकमन्येनकारयेत्· अत्रसभर्तृकस्त्रीणामुपवासेगंधतांबूलादिग्रहणंनदोषायइत्युक्तं· अथपंचम्यामुपांगललि
ताव्रतं अत्रपंचमीअपराह्णव्यापिनीग्राह्या अपराह्णस्यैवतल्लक्षणाकालत्वोपपत्तेः दिनद्वयेकार्त्स्न्येनापराह्णव्याप्तौसाम्येनवैषम्येणवा
पराह्णैकदेशव्याप्तौचपूर्वैवयुग्मवाक्यात् परत्रैवापराह्णव्याप्तौपरैव केचित्तुरात्रिव्यापिनींगृह्णंति· पूजादिकंचरात्रावेवकुर्वंतितत्रमूलंचिं पि
त्यं अत्रपूजादिविधिर्ग्रंथांतरेप्रसिद्धइतिनलिख्यते· आश्विनशुक्लपक्षेमूलनक्षत्रेपुस्तकेषुसरस्वतीमावाह्यपूजयेत् मूलेषुस्थापनंदे
व्याः पूर्वाषाढासुपूजनं उत्तरासुबलिंदद्यात्श्रवणेनविसर्जयेदितिवचनात् अत्रपूज्येयंत्वल्पहमितिरुद्रयामलवचनात् मूलेआवाह
नंतदंगभूतपूजनंकरिष्येइतिसंकल्प्य आवाहनपूजनेकार्ये· पूर्वासुपूजनंकरिष्यइतिसंकल्प्य आवाहनरहितपूजैवकेवलं उत्तरासुबलि
दानंतदंगभूतांपूजांचकरिष्येइत्येवंकार्यं श्रवणेविसर्जनंकर्तुंदेवतांगभूतांपूजांकरिष्येइतिसंकल्प्यविसर्जयेदितिक्रमः तत्रमूलस्यप्रथमपा
देसूर्यास्तात्प्राक्त्रिमुहूर्तव्यापिनिनिसरस्वत्यावाहनं त्रिमुहूर्तन्यूनत्वेरात्रौवाप्रथमपादसत्त्वेतस्यविशेषवचनंविनाग्राह्यत्वाभावात् द्वि
तीयादिपादेपरदिनेएवावाहनं एवंपूर्वाषाढादिनक्षत्रपूजादौदिनव्यापित्वंग्राह्यं· विसर्जनंतुश्रवणस्यप्रथमपादेरात्रिभागगतेपिकार्यं
विशेषवचनात् तत्ररात्रेःप्रथमप्रहरपर्यंतमेवेतिभाति अथसप्तम्यादिनत्रयेपत्रिकापूजनंविहितं तत्रसप्तम्यादितिथित्रयंसूर्योदयेमुहूर्त श्रीः
मात्रमपिग्राह्यं तत्राधिवासनादिप्रयोगविस्तरःकौस्तुभादौज्ञेयः यत्तुसप्तमीप्रभृतित्रिरात्रंनवरात्रकर्मकुर्वंति तत्रसप्तमीसूर्योदयोत्तरंमु ३२
हूर्ताधिकव्यापिनीग्राह्या मुहूर्तन्यूनत्वेपूर्वा· अथमहाष्टमीघटिकामात्रायौदयिकीनवमीयुताग्राह्या इयंभौमवारेतिप्रशस्ता यत्तु

पूर्वदिनेषष्टिघटिकाष्टमीपरदिनेमुहूर्तादिव्यापिनीतदानवमीयुतामप्युत्तरांत्यक्त्वासंपूर्णत्वात्पूर्वैवग्राह्या एवंनवम्याःक्षयवशेनदशमी
दिनेसूर्योदयोत्तरंअष्टम्यभावेष्टमीनवमीयुतामौदयिकीमपित्यक्त्वासप्तमीयुतैवाष्टमीग्राह्या अष्टम्यांपुत्रवतोपवासोनकार्यः कुलाचा
रप्राप्तौकिंचिद्भक्ष्यंप्रकल्प्यकार्यः महानवमीतुबलिदानव्यतिरिक्तविषयेपूजोपोषणादावष्टमीयुताग्राह्या साचयद्यष्टमीदिनेसायंत्रिमुहू
र्तास्यात्तदैवग्राह्या त्रिमुहूर्तन्यूनत्वेपरैवग्राह्या नवमीप्रयुक्तमहाबलिदानेतुदशमीविद्धा यदारत्नाधिकानवमीतदाबलिदानमपिपूर्णत्वा
त्सर्वत्रैवकार्यं अष्टमीनवम्योःसंधौपूजोक्तासाष्टमीनवम्योःस्पृक्त्वेदिवारात्रौवाअष्टम्यंतनाडीनवम्यादिनाड्योःकार्या· यदितुष्टमीन
वम्योर्मध्याह्नेपराह्णेवायोगस्तदाष्टमीनवमीपूजयोरप्येकदिनेएवप्राप्तेष्टमीनवमीपूजांतत्संधिपूजांचतंत्रेणकरिष्येइतिसंकल्प्यतंत्रेणषोड
शोपचारपूजाकार्या· यदिरत्नाधिकाष्टमीतदापूर्वेद्युरष्टमीपूजापरेद्युःसंधिपूजानवमीपूजयोस्तंत्रं अत्रनवरात्रेस्वयंपूजादिकंकर्तुमश
क्तौअन्येनकारयेत् षोडशोपचारपूजाविस्तारंकर्तुमशक्तोगंधादिपंचोपचारपूजांकुर्यात्· नवम्यांपूजांविधायहोमःकार्यः केचिदष्टम्या
मेवहोमइत्याहुः अन्येत्वष्टम्यामुपक्रम्यनवम्यांहोमःसमापनीयः सचारुणोदयमारभ्यसायंकालपर्यंतमष्टमीनवम्योःसंधौसंभवति
निशायांतत्संधौतुरात्रौहोमादेरयोग्यत्वान्नवम्यामेवहोमोपक्रमसमाप्तिकार्येत्याहुः अत्रयथाकुलाचारंव्यवस्था· सचहोमोनवार्णक
मंत्रेणकार्यः अथवाजयंतीमंगलाकालीतिश्लोकेन अथवानमोदेव्यैमहादेव्यैइतिश्लोकेन अथवासप्तशतीश्लोकैः अथवासप्तशतीस्तो
त्रस्यसप्तशतमंत्रैः कवचार्गलाकीलकरहस्यत्रयश्लोकसहितैर्होमः सप्तशतीविभागोन्यत्रज्ञेयः अत्रापिविकल्पेषुयथाकुलाचारंव्यव
मंत्र

स्त्रा होमद्रव्यंच सर्पिर्मिश्रितं शर्कराक्तं तिलमिश्रितं च पायसं केवलतिलैर्वा होमः क्वचित्किंशुकपुष्पदूर्वासर्षपलाजधूगयवश्रीफलरक्तचंदन
खंडनानाविधफलानामपि पायसे मिश्रणं कार्यमित्युक्तं होमश्च जपदशांशेन कार्यः कुलाचारप्राप्तेश्चेन्नसिंहभैरवदैवत्यमंत्रहोमोपि का
र्यः अत्रविस्तरः सप्तशतीहोमप्रयोगः कौस्तुभे ज्ञेयः अथबलिदानं ब्राह्मणेन माषादिमिश्रितान्नेन कूष्मांडेन वा कार्यं यदा पशुमयं
वपिष्टादिमयं वा सिंहव्याघ्रनरमेषादिकं कृत्वा खड्गेन घातयेत् ब्राह्मणेन तु रक्तमांसमद्यादिबलिदाने ब्राह्मण्यभ्रंशः ता सकामेन क्षत्रियादिना
सिंहव्याघ्रनरमहिषछागसूकरमृगपक्षिमत्स्यनकुलगोधादिप्राणिस्वगात्ररुधिरादिभिर्वा बलिर्देयः कृष्णसारमृगः क्षत्रियादिरपि न देयः
अत्र बलिदानमंत्रादिप्रकारः सिंधौ ज्ञेयः अत्र शतचंडीसहस्रचंडीप्रयोगः कौस्तुभादौ ज्ञेयः द्विविधाशौचेपि नवम्यां होमं घटादिदेवतोत्थापनं
च ब्राह्मणद्वारा कारयित्वा स्वयं पारणं कृत्वाशौचांते ब्राह्मणभोजनं दक्षिणादिदानं च कार्यं एवं रजस्वलापि पारणाकाले पारणं कृत्वाशुद्धौ दानादि
कं कुर्यात् विधवायास्तु रजोदोषे भोजननिषेधात् पारणापि शुद्ध्युत्तरमेव एवं व्रतांतरेप्यूह्यं प्रतिपदादियावदष्टमी लोहाभिसारकं कर्म राज्ञां विहि
तं तत्र छत्रचामरादिराजचिह्नानां गजाश्वादीनां चापादिशस्त्राणां दुंदुभ्यादीनां च पूजाहोमादिकं कार्यं गेहस्यान्यालयं तितेराजभिन्ना अपि स्वा
तियुतामाश्विनप्रतिपदं द्वितीयां वारभ्य नवमीपर्यंतं वाजिनीराजनाख्यं कर्म कुर्युः तन्त्रोक्तैः अश्वः स्वातिदेवतपूजा च प्रतिमायां कार्या प्रत्यक्षा
श्वपूजा नीराजनं च कार्यं कर्मद्वयेपि तत्तन्नामभिर्होमादिमंत्राः सविस्तरः प्रयोगश्च कौस्तुभे इदानीमश्ववंतः प्राकृतजनास्तु विजयादशम्यां अ
श्वान्नीत्वैव गंधपुष्पमालादिभिर्भूषयित्वा स्वग्रामेशायो लोके प्रवेशयंति तत्र गंधर्वकुलजातस्त्वं माभूयाः कुलदूषकः ब्राह्मणः सत्यवाक्येन सोमस्य व

रुणस्य च प्रभावाच्च हुताशस्य वर्धय त्वं तुरंगमान् रिपून्विजित्य समरे सह भर्त्रा सुखी भवेति मंत्रेण केवलाश्वपूजापि कर्तुमुचिता अथ पारण
विसर्जनयोः कालः तत्र विसर्जनं दशम्यां कार्यं दिनद्वये दशमीसत्वे पूर्वदशम्यां श्रवणांत्यपादयोगेनैव विसर्जनं तत्र तद्योगाभावे तु परदशम्या
मेव परत्र दशम्यभावे पूर्वदशम्यां नक्षत्रयोगे सत्यसति वा कार्यं नक्षत्रयोगानुरोधेन क्रियमाणं विसर्जनमपराह्णेपि भवति अन्यथा प्रात
रेव तत्र मृदादिप्रतिमायां विसर्जनपूर्वकं जलादौ त्यागः परंपराप्राप्तितायां धातुप्रतिमायां स्तुप्यादिस्थानादुत्थित्वादिमंत्रेणोत्थापनमात्रं का
र्यं न तु विसर्जनं यद्दिने विसर्जनं तत्रैव नियमत्यागस्योचितत्वात् विसर्जनोत्तरं तद्दिन एव पारणं कार्यं अन्ये तु सत्यपि दशम्यां विसर्जनविधौ नवम्या
मेव पारणं कार्यं नवम्यां पारणं कुर्याद्दशम्यामभिषेकं च कृत्वा मूर्तिं विसर्जयेदित्यादिवचनादित्याहुः अत्रैवं व्यवस्था प्रथमदिने स्वल्पाष्टमी
युक्ता नवमी द्वितीयदिने पारणपर्याप्तिनवम्यायुक्ता दशमी तत्परदिने श्रवणयुक्ता विसर्जनार्हा दशमी तत्राष्टमीनवम्युपवासयोः प्रथम
दिने सिद्धत्वादवशिष्टनवम्यां पारणं कृत्वावशिष्टदशम्यां विसर्जनं यदा त्ववशिष्टनवमीदिन एव दशमी श्रवणयुक्ता विसर्जनार्हा न दा विसर्ज
नोत्तरं पारणं यदा तु पूर्वदिने षष्टिदंडाष्टमी परदिनेष्टमीशेषयुता नवमी तत्परदिने नवमीशेषयुता दशमी तदा नवमीयुक्तदशम्यामेव विसर्जनो
त्तरं पारणं अथ नवमी षष्टिदंडा द्वितीयदिने नवमीशेषयुक्ता दशमी तत्रापि नवमीयुक्तदशम्यामेव विसर्जनपारणे यदा तु अष्टमीनवमीदश
म्यस्तिस्रोपि तिथयः सूर्योदयमारभ्यास्तमयपर्यंतं अखंडास्तदा कर्मपर्याप्तसत्त्वदाक्षिणात्यानां नवम्यामेव पारणं चारान्नवम्यामेव पा
रणविसर्जने येषां दशम्यामेवाचारस्तेषां तदुभयं दशम्यामेव अथ विजयादशमी सा परदिने एवापराह्णव्यापित्वे परा दिनद्वये पराह्णव्या

ध·सिं·द्वि· पोदिनद्वयेपिश्रवणयोगेसत्वसत्वेवापूर्वा एवंदिनद्वयेपराह्णव्याप्त्यभावेपिश्रवणयोगसत्वासत्वयोः पूर्वैव दिनद्वयेपराह्णव्याप्त्योरेकत
३४ रदिनेश्रवणयोगेयदिनेश्रवणयोगः सैवग्राह्या एवमपराह्णैकदेशव्याप्तावपि यदापूर्वदिनेएवपराह्णव्याप्तापरदिनेचश्रवणयोगाभाव
स्तदापिपूर्वैव यदातुपूर्वदिनेएवापराह्णव्यापिनीपरदिनेचमुहूर्तत्रयादिव्यापिनीअपराह्णात्पूर्वमेवसमाप्तापरत्रैवश्रवणयोगवतीतदा
अपराह्णेदशम्यभावेपि यांतिथिंसमनुप्राप्यउदयंयातिभास्करः सातिथिरित्यादिसाकल्यवचनैः श्रवणयुक्तापराग्राह्या औदयिकस्वल्पदशम्याः
कर्मकालेसत्वापादनात् सिंधौतुइदंपरदिनेपराह्णकालेश्रवणसत्वएव श्रवणस्यापराह्णात्पूर्वमेवसमाप्तौतुपूर्वैवेत्युक्तं युक्तंचैतत्
यदापरदिनेएवापराह्णव्याप्तिः पूर्वदिनेएवापराह्णात्परत्रसायाह्नादौश्रवणयोगस्तदातुपरैवग्राह्येतिममप्रतिभाति अत्रापराजितापूज
नंसीमोल्लंघनंशमीपूजनंदेशांतरयात्रार्थिनांप्रस्थानंचविहितं तत्रप्रकारः अपराह्णेग्रामादीशान्यांदिशिगत्वाशुचौदेशेभुवमुपलि
प्यचंदनादिनाष्टदलमालिख्य ममसकुटुंबस्यक्षेमसिध्यर्थमपराजितापूजनंकरिष्ये इतिसंकल्प्यमध्येअपराजितायैनमःइत्यपराजितामा
वाह्य तद्दक्षिणेक्रियाशक्त्यैनमः इति जयांवामतउमायैनमः इतिविजयांचावाह्य अपराजितायैनमः जयायैनमः विजयायैनमः इतिनाममं
त्रैः षोडशोपचारपूजांकृत्वाप्रार्थयेत् इमांपूजांमयादेवियथाशक्तिनिवेदितां रक्षार्थंतुसमादायव्रजस्वस्थानमुत्तमम्॥ इति अथराज्ञः श्रीः
संकल्पेयात्रायांविजयसिध्यर्थमितिविशेषः पूजानमस्कारांते हारेणतुविचित्रेणभास्वत्कनकमेखला अपराजिताभद्ररताकरोतुविजयंमम ३४
त्यादिमंत्रैर्विजयंप्रार्थ्यपूर्ववद्विसर्जयेदितिसंक्षेपः ततःसर्वजनाग्रामाद्बहिः ईशानादिदिग्वर्तिनींशमींगत्वापूजयेयुः सीमोल्लंघनंतुशमी

पूजनात्पूर्वंपश्चाद्वाकार्यं राजातुअश्वमारुह्यसहपुरोहितःसामात्यः शमीमूलंगत्वावाहनादिवरुणस्वस्तिवाचनपूर्वकंशमीसंपूज्यका
र्योद्देशान्नमात्यैः संवदन्प्रदक्षिणांकुर्यात् पूजाप्रकारस्तु ममदुष्कृतामंगलादिनिरासार्थंक्षेमार्थंयात्रायांविजयार्थंचशमीपूजांकरिष्ये
शम्यलाभेअश्मंतकपूजांकरिष्येइतिसंकल्पः राजातुशमीमूलेदिक्पालपूजांचकुर्यात् अमंगलानांशमनींशमनींदुष्कृतस्यच दुःस्वप्ननाशि
नींधन्यांप्रपद्येहंशमींशुभां इतिपूजामंत्रः पूजांते शमीशमयतेपा× वास्तुदेवतापूजां× पंशमीलोहितकंटका धारिण्यर्जुनबाणानांराम
स्यप्रियवादिनी॰ करिष्यमाणयात्रायांयथाकालंसुखंमया तत्रनिर्विघ्नकर्त्रीत्वंभवश्रीरामपूजिते इतिप्रार्थयेत् अश्मंतकपूजने अश्म
न्तक महादुष्कमहादोषनिवारण इष्टानांदर्शनंदेहिशत्रूणांचविनाशनमितिप्रार्थयेत् राजाराज्ञोमूर्तिंकृत्वाशस्त्रेणविध्येत् आकृताःशमी
शाखांछित्वाआनयेत्तन्मिमूलं गृहीत्वासाक्षतामार्द्रांशमीमूलगतांमृदं गीतवादित्रनिर्घोषैरानयेत्स्वगृहंप्रति ततोभूषणवस्त्रादिभि
र्ध्येत्स्वजनैःसह नीराज्यमानःपुण्याभिर्युवतीभिःसुमंगलमिति अत्रदेशांतरंजिगमिषुर्विजयमुहूर्तेचंद्राद्यानुकूल्याभावेपिप्रया
णंकार्यं तत्रविजयमुहूर्तोद्विविधः इषत्संध्यामतिक्रम्यकिंचिदुद्भिन्नतारकः विजयोनामकालोयंसर्वकार्यार्थसाधकः इत्येकः एकादशो
विजयमुहूर्तोपिविजयःपरिकीर्तितः तस्मिन्सर्वैर्विधातव्यायात्राविजयकांक्षिभिरित्यपरः उक्तद्वयान्यतरमुहूर्तेदशमीयुक्तेप्रस्थानंका
र्यं नत्वेकादशीयुक्ते आश्वयुक्शुक्लदशमीविजयाख्यातिःशुभप्रदा प्रयाणेतुविशेषेणकिंपुनःश्रवणान्वितेतिज्योतिर्ग्रंथोक्तेरन्यान्यपिक
र्माणिमासविशेषनिरपेक्षाण्यत्रचंद्राद्यानुकूल्याभावेपिअनुष्ठेयानि मासविशेषविहितानितुचूडाकर्मविष्ण्वादिदेवताप्रतिष्ठादीनिनकुर्या

त् राज्ञांपट्टाभिषेकेनवमीनवमीविद्धादशमीश्रवणयुतापिनग्राह्या किंत्वौदयिक्येवग्राह्या आश्विनस्यशुक्लांदशमीमेकादशींपूर्णिमा-
सींवारभ्यमुहूर्तावशिष्टायांरात्रौतीर्थादौगत्वाप्रत्यहंकार्तिकस्नानंकार्यं तत्प्रकारः विष्णुंस्मृत्वादेशकालौसंकीर्त्य नमःकमलनाभायनम-
स्तेजलशायिने नमस्तेस्तुहृषीकेशगृहाणार्घ्यंनमोस्तुते इत्यर्घ्यंदत्वा कार्तिकेहंकरिष्यामिप्रातःस्नानंजनार्दन प्रीत्यर्थंतवदेवेशदा-
मोदरमयासह ध्यात्वाहंत्वांचदेवेशजलेस्मिन्स्नातुमुद्यतः तवप्रसादात्पापंमेदामोदरविनश्यतु इतिमंत्राभ्यांस्नात्वापुनरर्घ्यंदद्या-
त् तत्रमंत्रौ नित्यनैमित्तिकेकृष्णकार्तिकेपापनाशने गृहाणार्घ्यंमयादत्तंराधयासहितोहरे व्रतिनःकार्तिकेमासिस्नातस्यविधिवन्म-
म गृहाणार्घ्यंमयादत्तंराधया० कुरुक्षेत्रगंगापुष्करादितीर्थविशेषेणफलविशेषः अथान्योपिविशेषः कार्तिकंसकलंमासंनित्यस्ना-
यीजितेंद्रियः जपन्हविष्यभुग्दांतः सर्वपापैःप्रमुच्यते स्नात्वाभागीरथींविष्णुंशिवंसूर्यंजलेविशेत् नाभिमात्रजलेतिष्ठन्व्रतीस्नायाद्य-
थाविधि इदंकार्तिकस्नानंप्रातःस्नानंप्रातःसंध्यांचकृत्वाकार्यं ताभ्यांविनाइतरकर्मानधिकारात् यद्यपिप्रातःसंध्यायाःसूर्योदये
समाप्तिस्तथाप्यत्रवचनबलादुदयात्पूर्वंसंध्यांसमाप्यकार्तिकस्नानंकार्यमितिनिर्णयसिंधावुक्तं नैवंग्रंथांतरेदृश्यते एवंमासस्ना-
नाशक्तौत्र्यहंस्नायात् अन्येषामपिकार्तिकमासव्रतानामत्रैवारंभः तानियथा तुलसीदललक्षेणकार्तिकेयोर्चयेद्धरिं पत्रेपत्रेमु-
निश्रेष्ठमौक्तिकंलभतेफलं तुलसीमंजरीभिर्हरिहरार्चनेमुक्तिःफलं रोपणपालनस्पर्शैः पापक्षयः तुलसीच्छायायांश्राद्धात्पितृतृप्तिः
तुलसीशोभितगृहेतीर्थंगृहेयमकिंकरानायांतीत्यादितुलसीमाहात्म्यं एवंधात्रीमाहात्म्यमपि कार्तिकेधात्रीवृक्षाधश्चित्रान्नैस्तोषये-

द्धरिं ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्यास्वयंभुंजीतबंधुभिः धात्रीछायासुश्राद्धंधात्रीपत्रैःफलैश्चहरिपूजनंमहाफलं देवर्षिसर्वयज्ञतीर्थानांधात्री-
वृक्षेनिवासोक्तेः अत्रैवहरिजागरविधिः जागरंकार्तिकेमासियःकुर्यादरुणोदये दामोदराग्रेसेनानीगोसहस्रफलंलभेत् शिवविष्णुगृहाला-
वेसर्वदेवालयेष्वपि कुर्यादश्वत्थमूलेषुतुलसीनांवनेष्वपि विष्णुनामप्रबंधानियोगायाद्विष्णुसंनिधौ गोसहस्रप्रदानस्यफलमाप्नोतिमा-
नवः वाद्यकृत्पुरुषश्चापिवाजपेयफलंलभेत् सर्वतीर्थावगाहस्यनर्तकःफलमाप्नुयात् सर्वमेतल्लभेत्पुण्यंतेषांतुद्रव्यदःपुमान् अर्चना-
र्शनाद्वापितत्षडंशमवाप्नुयादितिकौस्तुभे सर्वाभावेब्राह्मणानांविष्णुभक्तानांवाश्वत्थवटयोर्वासेवनंकुर्यात् इतितत्रैव सरोरुहाणितु-
लसीमालतीमुनिपुष्पकं कार्तिकेविहितान्येवंदीपदानंचपंचमं कार्तिकेमासोपवासोवानप्रस्थयतिविधवाभिःकार्यः गृहस्थेनकार्यः
कृच्छ्रंवाप्यतिकृच्छ्रंवाप्राजापत्यमथापिवा एकरात्रव्रतंकुर्यात्त्रिरात्रव्रतमेववा शाकाहारंपयोहारंफलाहारमथापिवा चरेद्यवान्नाहारंवा
संप्राप्तेकार्तिकेव्रती अथकार्तिकेवर्ज्यानि पलांडुलशुनंहिंगुछत्राकंगृंजनंमूलकालाबुशिग्रुवृंताककूष्मांडवृत्तीफलकलिंगकपित्थ-
कल्माषतैललवणशाकपर्युषितान्नद्विपाचितान्नदग्धान्नानिमाषमुद्गमसूरचणककुलित्थनिष्पावाढक्यादिद्विदलानिचवर्जयेत् सप्तम्यां
धात्रीफलंतिलाश्चाष्टम्यांनारिकेलंरविवारेधात्रीफलंसर्वदावर्ज्यं कांस्यपात्रेभोजनवर्जनव्रतेकांस्यपात्रंघृतपूर्णंदद्यात् मत्स्यत्यागेघृतपा-
यसशर्करादानंसमाप्तौकार्यं तैलत्यागेतिलदानं कार्तिकेमौनभोजीसतिलांघंटांदद्यात् स्वर्णकृतानिमाषकृतानित्रिंशत्कूष्मांडानिअ-
न्नमासेदद्यात् कार्तिकेकांस्यभोजीद्विमिश्रभुक् फलवर्जनेफलं रसत्यागेरसः धान्यत्यागेधान्यानिदेयानि सर्वत्रगोदानंवा एकतःसर्वदा

भानिदीपदानंलघेकतः कार्तिकेदीपदानस्यकलांनार्हंतिषोडशीं एतावत्व्रतासंभवेचातुर्मास्यव्रतासंभवेवा कार्तिकेकिंचिद्व्रतमवश्यंकर्त
व्यं अव्रतःकार्तिकोयेषांगतोमूढधियामिह तेषांपुण्यस्यलेशोपिनभवेत्सूकरात्मनामितिवचेः शालग्रामादिदेवताग्रेस्वस्तिकमंडलादि
कंरंगवल्ल्यादिनाकरोतिसास्वर्गादिफलंभुक्त्वासप्तजन्मसुवैधव्यंनाप्नोति कार्तिकेपुराणेतिहासश्रवणारंभसमाप्तीविहितेतत्प्रकारः
ब्राह्मणंवाचकंकुर्यान्नान्यवर्णजमादरात् श्रावयेच्चतुरोवर्णान्कृत्वाब्राह्मणमग्रतः विस्पष्टमद्रुतंशांतंस्पष्टाक्षरपदंतथा कलस्वर
संयुक्तंरसभावसमन्वितं ब्राह्मणादिषुसर्वेषुग्रंथार्थंचार्पयेन्नृप यएवंवाचयेद्राजन्सविप्रोव्यासउच्यते समाप्तेतुपुराणेपुराणातेन
स्मा॰र्पयेन्नृप वाचकःश्रीमतीयेनप्रसन्नास्तस्यदेवताः श्राद्धेयद्विजोभुंक्तेवाचकःश्रद्धयान्वितः भवंतिपितरस्तस्यतृप्तावर्षशतंनृपेति
कार्तिकस्नानकालेभिलाषाष्टककाशीखंडोक्तंपुत्रकामेनपठितव्यं अत्रैवदुग्धव्रतंसमर्प्यदुग्धदानंकृत्वाद्विदलव्रतंसंकल्पयेत् अत्रोक्त
तोयेषांद्विदलंदृश्यतेतेवर्जनीयाइत्येके अन्येत्वेवंलक्षणाभावात्तत्रूपतोयेषांद्विदलंदृश्यतेतेवर्ज्यानत्वन्येनापिपत्रपुष्पादि
कमित्याहुः एवमन्यपितांबूलकेशकर्तनादिवर्जनरूपाणिव्रतानिज्ञेयानि अत्राकाशदीपउक्तः स्वर्यास्तेगृहाद्दूरेपुरुषप्रमाणंयज्ञियका
ष्ठंभंमौनिरवन्यतस्यमूर्ध्निअष्टदलाआकृतिनिर्मितदीपयंत्रेमध्येमुख्यदीपंसमंततोष्टावितिसंस्थाप्यनिवेदयेत् दामोदरायनभसितु
लायांदोलयासह प्रदीपंतेप्रयच्छामिनमोनंतायवेधसइतिमंत्रः एवंमासमाकाशदीपदानान्महतीप्राप्तिः आश्विनपौर्णमास्यांकोजा
गरव्रतंसापूर्वत्रैवनिशीथव्याप्तौपूर्वा उत्तरदिनएवदिनद्वयेपिवानिशीथव्याप्तौदिनद्वयेपिनिशीथास्पर्शेवाउत्तरैव केचित्सर्वदिनेनिशी

थव्याप्तिरेवपरदिनेप्रदोषव्याप्तिरेवतदापरेत्याहुः अत्रलक्ष्मीन्द्रयोःपूजनंजागरणंअक्षक्रीडाचविहितातत्रपद्मासनस्थांलक्ष्मींध्यात्वासनपुं
जैः ॐलक्ष्म्यैनमः इत्यावाहनादिषोडशोपचारैःसंपूज्य नमस्तेसर्वदेवानांवरदासिहरिप्रिये यागतिस्त्वत्प्रपन्नानांसामेभूयात्त्वदर्चनात् इतिपुष्पां
जलिंदत्वानमेत् चतुर्दंतसमारूढोवज्रपाणिःपुरंदरः शचीपतिश्चध्यातव्योनानाभरणभूषितः इतिध्यात्वाक्षतपूजादौइंद्रायनमइतिसंपूज्य विचित्रै
रावतस्थायभास्वत्कुलिशपाणये पौलोम्यालिंगितांगायसहस्राक्षायतेनमः इतिपुष्पांजलिंदत्वानमेत् नारिकेलोदकंपीत्वाअक्षक्रीडांसमारभेत् नि
शीथेवरदालक्ष्मीःकोजागर्तीतिभाषिणी तस्मैवित्तंप्रयच्छामिअक्षैःक्रीडांकरोतियः नारिकेलान्पृथुकांश्चदेवेभ्यःपितृभ्यःसमर्प्यबंधुभिःसहस्वयं
भक्षयेत् अस्यामेवाश्वयुजीकर्माश्वलायनैःकार्यं तच्चपर्वद्वैधेपूर्वाह्णसंधौशेषपर्वणिप्रकृतीष्टिंकृत्वाकार्यं अपराह्णसंधौविकृतिमिमांकृत्वाप्र
कृतेरन्वाधानं तत्प्रयोगोन्यत्रज्ञेयः अथाग्रयणकालः आश्विनकार्तिकयोःपूर्णमास्याममावास्यायांवाशुक्लपक्षगतकृत्तिकादिविशाखांतनक्षत्रे
षुशुक्लपक्षस्थरेवत्यांवाव्रीह्याग्रयणं एवंश्रावणभाद्रपदयोरुक्तेषुपर्वसुनक्षत्रेषुवाश्यामाकाग्रयणं चैत्रवैशाखयोःपर्वादिषुयवाग्रयणं
तत्रपौर्णमासीपर्वणिसंगवात्पूर्वंसंधौपर्वदिनेआग्रयणंकृत्वाप्रकृत्यन्वाधानं मध्याह्नात्परत्रसंधौसंधिदिनेआग्रयणंकृत्वाप्रकृत्यन्वाधा
नं मध्याह्नेसंगवादूर्ध्वंमध्याह्नात्पूर्वत्रवासंधौसंधिदिनेआग्रयणेष्टिंकृत्वाप्रकृतीष्टिःसद्यःकार्या· दर्शेतुपूर्वाह्णपराह्णेवासंधौयथाकालंदर्शे
ष्टिंकृत्वाप्रतिपन्मध्येआग्रयणेष्टिःकार्या· एवंनक्षत्राग्रयणपक्षेपिपौर्णमासेष्टेःप्राग्दर्शेष्टेःपरंयथाभवेत्तथाग्रयणंकार्यं· तथाचदीपि
का दर्शाद्याःपरमुत्क्रमाग्रयणकंप्राक्पौर्णमासाच्चतदिति इत्थंचकृष्णपक्षेनभवतीतिसिद्धं एतद्दीपिकाकारमतममावास्यापर्वण्याग्रय

णविधानस्याखंडदर्शेवैयर्थ्यापत्यानुक्तमितिग्रह्याग्निसागरोक्तिर्नवासमीचीनाप्रतिभाति विकल्पंतराणांखंडपर्वणिप्रकृत्युत्तरंप्रतिप
प्यनुष्ठानेपिपर्वानुग्रहसंमतिवत्प्रखंडदर्शेपिप्रतिपदिक्रियमाणाग्रयणस्यदर्शेदेपर्वानुग्रहसंमतिसंभवात् खंडदर्शे दर्शपर्वविधान
सार्थक्यस्यसंभवाच्चेतिदिक् श्रावणादौश्यामाकाग्रयणंनकृतंचेत्करदिव्रीह्याग्रयणेनसमानतंत्रंकार्यं तत्रसमानेव्रीह्याग्रयणंश्या
माकाग्रयणंचतंत्रेणकरिष्येइतिसंकल्प्यैंद्राग्नीविश्वेदेवार्थेअष्टौव्रीहिमुष्टीन्निरुप्यशरत्पर्यंतरश्यामाकान्सोमायनाम्नानिरुप्यपुनः प्रथ
मश्रपणे द्यावापृथिव्यर्थंव्रीहिनिर्वापः एवंहोमेपिविश्वेदेवहोमात्परंसौम्यश्यामाकंचरुंहुत्वा द्यावापृथिवीहोमः आश्विनपौर्णमास्याम
पराह्णादिसंधौ आग्रयणेक्रियमाणेआश्वयुजीकर्मणापिसमानतंत्रतानकार्या तथाचजीर्णव्रीहिचरुर्नवव्रीहिचरुर्नवश्यामाकचरु
श्चेतिस्थालीत्रयेचरुत्रयं पूर्वाह्णादिसंधौतुसंधिदिनेप्रकृतियागोत्तरंआश्वयुजीपूर्वदिनेसंधिदिनेवाप्रकृतियागात्पूर्वमाग्रयणमि
तिकालैक्याभावान्नैकतंत्रताश्यामाकचर्वसंभवेश्यामाकतृणैः प्रस्तरंकृत्वास्रुचावुत्तरतःप्रस्तीर्यतत्रस्रुचोनिधानंतावतैवश्यामाकाग्र
यणसिद्धिरितिवृत्तिकृन्नारायणः यवाग्रयणंतुकृताकृतं व्रीह्याग्रयणस्यवसंतपर्यंतंगौणकालः यवाग्रयणस्यवर्षर्तुपर्यंतं अनापदि
गौणकालेकुर्वन्कालातिपत्तिप्रायश्चित्तपूर्वमाग्रयणंकुर्यात् आपदिगौणकालेकुर्वन्प्रायश्चित्तंनकुर्यात् गौणकालेप्यतिक्रांतेवैश्वान
रेष्टिंप्रायश्चित्तंकृत्वाअतिक्रांताग्रयणंकुर्यात् स्मार्तेतुवैश्वानरदेवताकस्थालीपाकोग्राह्यः यएवाहिताग्नेः पुरोडाशास्तएवोपसनाग्नि
मतश्चरवइत्युक्तेः प्रथमाग्रयणस्यशरदत्ययेविश्वदेष्टिंतद्देवताकंस्थालीपाकंवाकृत्वाग्निगाभिमुख्यकालेप्रथमाग्रयणंकार्यं गौणका

लेप्रथमाग्रयणंनभवति अनारब्धानांदर्शपौर्णमासाग्रयणादीनांप्रायश्चित्तविकल्पत्वादिष्टिरपिविकल्पिताज्ञेया॰ आग्रयण
मकृत्वाकिमपिनवोत्पन्नंसस्यंनभक्षणीयं अकृताग्रयणोश्नीयान्नवान्नंयदिवैनरः वैश्वानरायकर्तव्यश्चरुःपूर्णाहुतिस्तुवा यद्वायर्दि
इरायेतिशतवारंजपेन्मनुं अथाग्रयणानुकल्पः पृथगाग्रयणप्रयोगाशक्तौप्रकृतिसमानतंत्राग्रयणप्रयोगः तत्रपौर्णमासेष्यास
मानतंत्रत्वेआदावाग्रयणप्रधानंपश्चात्प्राकृतप्रधानं दर्शेष्ट्यैकतंत्रत्वेपूर्वंदर्शेष्टिप्रधानयागः पश्चादाग्रयणप्रधानयागः अन्यत्
सर्वांगजातंआग्रयणविकृतिसंबंध्येवकार्यं विरोधेवैकृतंतंत्रमितिसिद्धांतात् एतदसंभवेनवश्यामाकव्रीहियवैःपुरोडाशंकृत्वाद
र्शपौर्णमासौकुर्यात् यद्वानवव्रीह्यादिभिरग्निहोत्रहोमंकुर्यात् अथवानवान्नानिअग्निहोत्र्यागवास्वादयित्वातस्याःपयसाग्निहोत्रं
कुर्यात् यद्वानवान्नेनब्राह्मणान्भोजयेदितिसंक्षेपः इदंमलमासेनकार्यं गुर्वस्तेनकार्यमितिकेचित्॰ जीर्णधान्यालाभेतुमलमासे
पिकार्यं अस्यामेवपौर्णमास्यांज्येष्ठापत्यस्यनीराजनादिकंपरिशिष्टाद्यांकार्यं आश्विनकृष्णचतुर्थीकरकचतुर्थीसाचंद्रोदयव्या
पिनीग्राह्या दिनद्वयेतद्व्याप्तौसंकष्टचतुर्थीवन्निर्णयः कृष्णाष्टम्यांराधाकुंडेस्नानंमथुरामंडलवासिभिःकार्यं साअरुणोदयव्यापिनीग्रा
तदभावेसूर्योदयव्यापिनीग्राह्या आश्विनकृष्णद्वादशीगोवत्सद्वादशीसाप्रदोषव्यापिनीग्राह्या दिनद्वयेतद्व्याप्तौपरा सायंकालस्यगौ
णकालेसत्वात् उभयत्रतद्व्याप्तौपूर्वैववेतिबहवः परेतिकेचित् अत्रवत्सतुल्यवर्णासवत्सांपयस्विनींसंपूज्यगोपादेताम्रपात्रेणार्घ्यंदद्या
त् तत्रमंत्रः क्षीरोदार्णवसंभूतेसुरासुरनमस्कृते सर्वदेवमयेमातर्गृहाणार्घ्यंनमोस्तुते ततोमाषादिवटकान्गोग्रासार्थंदत्वाप्रार्थये

ध·सिं·द्वि· त् सर्वदेवमये देवि सर्वदेवैरलंकृते मातर्ममाभिलषितं सफलं कुरु नंदिनि तद्दिने तैलपक्वं स्थालीपक्वं गोक्षीरं गोघृतं गोदधि तक्रं च वर्जये
त् नक्तं माषान्नभोजनं भूशय्या ब्रह्मचर्यं च कार्यं इमामेव द्वादशीमारभ्य पंचसु दिनेषु पूर्वरात्रे नीराजनविधिर्नारदोक्तः नीराजयेयुर्देवांश्च
३८ विप्रान्गांश्च तुरंगमान् ज्येष्ठान्श्रेष्ठान्जघन्यांश्च मातृमुख्याश्च योषित इति त्रयोदश्यामपमृत्युनाशार्थं यमाय निशामुखे बहिर्दीपो देयः
तत्र मंत्रः मृत्युना पाशदंडाभ्यां कालेन श्यामया सह त्रयोदश्यां दीपदानात्सूर्यजः प्रीयतां मम इति इमामेव त्रयोदशीमारभ्य गोत्रिरात्रव्रत
मुक्तं तत्प्रयोगः कौस्तुभे आश्विनकृष्णचतुर्दश्यां चंद्रोदयव्यापिन्यां नरकभीरुभिस्तिलतैलेनाभ्यंगस्नानं कार्यं अत्र रात्र्यंत्ययामे मार
भ्यारुणोदयावधिस्तत्र चंद्रोदयावधिस्ततः सूर्योदयावधिरिति कालत्रयेषु पूर्वः पूर्वो जघन्य उत्तरोत्तरः श्रेष्ठः अतश्चंद्रोदयोत्तरो मुख्यका
लः प्रातःकालो गौणः तत्र पूर्वदिने एव चंद्रोदयव्याप्तौ पूर्वा परत्रैव तद्व्याप्तौ परा अस्मिन्पक्षे तद्दिने सत्यमयादिकाले विहितमुल्कादानदी
पदानादिकं तत्काले चतुर्दश्यभावेपि कार्यं दिनद्वये चंद्रोदयव्याप्तौ पूर्वा दिनद्वये चंद्रोदयाव्याप्तौ पक्षत्रयं संभवति पूर्वत्र चंद्रोदयो
त्तर उषःकालः सूर्योदये द्वे व्याप्य प्रवृत्ता चतुर्दशी परत्र चंद्रोदयात्पूर्वं समाप्ता यथा त्रयोदशी घटिकाः ५८ पलानि ५० चतुर्दशी ५७ अस्मि
न्प्रथमपक्षे उषःकालैकदेशे चतुर्दशीयुक्ते अभ्यंगस्नानं कार्यं अथ पूर्वत्र सूर्योदयमात्रं व्याप्य प्रवृत्ता परत्र चंद्रोदयात्पूर्वं समाप्ता अथ
वा सूर्योदयास्पर्शे निक्षय एव चतुर्दश्याः यथा त्रयोदशी ५९।५९ चतुर्दशी ५७ यथावा त्रयोदशी २ तद्दिने चतुर्दशी ५४ अत्र पक्षद्वये परत्र श्रीः
चंद्रोदयेभ्यंगस्नानं चतुर्थयामादि जघन्यकाले चतुर्दशीव्याप्तिसत्त्वात् एतत्पक्षद्वये केचिदरुणोदयात्पूर्वमपि चतुर्दशीमध्य एव स्ना ३८

ध·सिं·द्वि· रात्रौ भोक्तव्यमिति विशेषो वाचनिकः तथा च परदिने एव दिनद्वये वा प्रदोषव्याप्तौ परा पूर्वत्रैव प्रदोषव्याप्तौ लक्ष्मीपूजादौ पूर्वा अभ्यंगस्ना
नादौ परा एवमुभयत्र प्रदोषव्याप्त्यभावेपि पुरुषार्थचिंतामणौ तु पूर्वत्रैव व्याप्तिरिति पक्षे परत्र यामत्रयाधिकव्याप्तिदर्शे दर्शापेक्षया प्र
३९ तिपद्वृद्धिसत्त्वे लक्ष्मीपूजादिकमपि परत्रैवेत्युक्तं एतन्मते उभयत्र प्रदोषव्याप्तिपक्षेपि परत्र दर्शस्य सार्धयामत्रयाधिकव्यापित्वात्परैव
युक्तेति भाति चतुर्दश्यादिदिनत्रयेपि दीपावलीसंज्ञके यत्र यत्राह्नि स्वातीनक्षत्रयोगस्तस्य तस्य प्राशस्त्यातिशयः अस्यामेव निशि
थोत्तरं नगरस्त्रीभिः स्वगृहांगणादलक्ष्मीनिःसारणं कार्यं इति श्रीमदनंतोपाध्यायसूनुकाशीनाथोपाध्यायविरचिते धर्मसिंधुसारे द्वितीय
परिच्छेदे आश्विनमासकृत्यनिर्णयोद्देशः समाप्तः अथ कार्तिकमासः वृश्चिकसंक्रांतौ पूर्वाः षोडश नाड्यः पुण्याः शेषं प्राग्वत् अथ कार्ति
कशुक्लप्रतिपत्कृत्यं अत्राभ्यंग अवश्यः एवं चतुर्दश्यादिदिनत्रयेभ्यंगाद्युक्तसर्वस्याकरणे नरकादिदोषश्रवणात्करणे लक्ष्मीप्राप्त्यलक्ष्मीपरिहारा
दिफलश्रवणाच्च नित्यकाम्योभयरूपत्वं अस्यां प्रतिपदि बलिपूजा दीपोत्सव गोक्रीडनं गोवर्धनपूजा मार्गपालीबंधनं वष्टिकाकर्षणं नववस्त्रादि
धारणोत्सवो द्यूतं नारीकर्तृकनीराजनं मंगलमालिका चेत्येवमादीनि कृत्यानि तत्र यदि उदयं व्याप्य दशमुहूर्ता प्रतिपत्तदा चंद्रदर्शनाभावा
च्चंद्रदर्शनप्रयुक्तद्वितीयाविधनिषेधाप्रवृत्तेः सर्वकार्याणि परप्रतिपद्येव भवंति इति निर्णयप्रकरणे त्रिमुहूर्तद्वितीयाप्रवेशमात्रेण चंद्रदर्शन श्रीः
मुक्तं तत्सूक्ष्मदर्शनाभिप्रायं अत्र तु स्थूलदर्शनमेवेति निषेधप्रयोजकं तच्च षण्मुहूर्तद्वितीयाप्रवेश एवेति न विरोध इति भाति यदि नवमुहूर्ता ३९
नास्ति तदा बलिपूजा गोक्रीडा गोवर्धनपूजा मार्गपालीबंधनवष्टिकाकर्षणानि पूर्वविद्धप्रतिपदि कार्याणि अभ्यंगनववस्त्रादिधारणद्यूतना

नंकार्यमितिवदंति अपरेतुअरुणोदयोत्तरंचंद्रोदयादिकालेमावास्यादिकुक्तोपिस्नानमितिवदंति यत्तुचतुर्दशीक्षयेदर्शेत्रचतुर्दश्यांचंद्रोदये
स्नानंदृष्याऊत्तस्युक्तं अत्राभ्यंगस्नानेविशेषः सीतालोष्ठसमायुक्तसकंटकदलान्वित हरपापमपामार्गभ्राम्यमाणःपुनःपुनः इतिमंत्रेण
लांगलोद्धृतलोष्ठयुतापामार्गतुंबीचक्रमर्दनशाखानांस्नानमध्येत्रिवारंभ्रामणंकार्यं अभ्यंगस्नानोत्तरंतिलकादिकृत्वाकार्तिकस्नानंकार्यं
उक्तकालेषुस्नानासंभवेसूर्योदयोत्तरंगौणकालेपिचतुर्दश्यादिभिरविअवरयमभ्यंगस्नानंकार्यं कार्तिकस्नानोत्तरंयमतर्पणंकार्यं तद्यथा
यमायनमः यमंतर्पयामिइत्युक्तासिलमिश्राञ्जलीनंजलीन्सव्येनापसव्येनवादेवतीर्थेनपितृतीर्थेनवादक्षिणाभिमुखोदद्यात् एवम
ग्रेपि धर्मराजाय· मृत्यवे· अंतकाय· वैवस्वताय· कालाय· सर्वभूतक्षयाय· औदुंबराय· दध्नाय· नीलाय· परमेष्ठिने· वृकोदराय·
चित्राय· चित्रगुप्ताय· जीवत्पितृकस्तुयवैर्देवतीर्थेनसव्येनकुर्यात् ततःप्रदोषसमयेदीपान्दद्यात्मनोहरान् देवालयेमठेवापिप्राका
रोद्यानवीथिषु गोवाजिहस्तिशालासुएवंपक्षत्रयेपिच तुलासंस्थेसहस्रांशौप्रदोषेभूतदर्शयोः उल्काहस्तानराःकुर्युःपितृणांमा
र्गदर्शनं तत्रदानमंत्रः अग्निदग्धाश्चयेजीवायेप्यदग्धाःकुलेमम उज्वलज्योतिषादग्धास्तेयांतुपरमांगतिं यमलोकंपरित्यज्यआगता
येमहालये उज्वलज्योतिषावर्त्मप्रपश्यंतुव्रजंतुते अस्यांनक्तभोजनंमहाफलं आश्विनामावास्यायांप्रातरभ्यंगः प्रदोषेदीपदानलक्ष्मीपूज
नादिविहितं तत्रसूर्योदयंव्याप्यास्तोत्तरंघटिकाधिकरात्रिव्यापिनिदर्शेसतिनसंदेहः अत्रप्रातरभ्यंगदेवपूजनादिकंकृत्वापराह्णेपार्वण
श्राद्धंकृत्वा प्रदोषसमयेदीपदानोल्काप्रदर्शनलक्ष्मीपूजनानिकृत्वाभोजनंकार्यं अत्रदर्शेबालवृद्धादिभिन्नैर्दिवानभोक्तव्यं·

नाडीकर्तकनीराजनमंगलमालिकादीनिऔदयिकमुहूर्तव्यापिन्यामपिकार्याणि बलिपूजादेः केनचिन्निमित्तेनपूर्वविद्धायामनुष्ठानासंभ
वेपरविद्धायामनुष्ठानंकार्यं नतुकर्मत्यागःशाख्यंतरपरिग्रहोवा यथाबोधायनीयादेःस्वस्वसूत्रोक्तानुष्ठानासंभवेआपस्तंबीयादिसूत्रोक्ता
नुष्ठानंकार्यं नतुकर्मलोपःशाखांतरपरिग्रहोवातद्वदितिमाधवीयेस्पष्टं तत्रराजापंचवर्णरंगैर्बलिंद्विभुजमालिख्यान्यजनाःशुक्लतंदुलै
र्बलिंलिख्यपूजयेयुः तत्रमंत्रः बलिराजनमस्तुभ्यंविरोचनसुतप्रभो भविष्येंद्रसुराराते पूजेयंप्रतिगृह्यतां बलिमुद्दिश्ययत्किंचिद्दानकरणं
क्षय्यंविष्णुप्रीतिकरंतद् गोयाद्दर्शेनभावेनतिष्ठत्यस्यांसुनीश्वर हर्षदैन्यादिरूपेणतस्यवर्षंप्रयातिहि अस्यांद्यूतंप्रकर्तव्यंप्रभातेसर्वमा
नवैः तस्मिन्द्यूतेजयोयस्यतस्यसंवत्सरंजयः विशेषवस्त्रभोक्तव्यंप्रशस्तैर्ब्राह्मणैःसह बलिराज्येदीपदानात्सदालक्ष्मीस्थिराभवेत् दीपैर्नी
राजनादत्रसैषादीपावलीस्मृता बलिराज्यंसमासाद्ययैर्नदीपावलीकृता तेषांगृहेकथंदीपाःप्रज्वलिष्यंतिकेशवेत्यादि अत्रलक्ष्मीपूजाकु
बेरपूजाचोक्ता लक्ष्मीर्यालोकपालानांधेनुरूपेणसंस्थिता घृतंवहतियज्ञार्थेममपापंव्यपोहतु अग्रतःसंतुमेगावोगावोमेसंतुपृष्ठतः गा
वोमेहृदयेसंतुगवांमध्येवसाम्यहं इतिमंत्राभ्यांगवांसवत्सानांबलीवर्दानांचपूजनं विभूषणंकृत्वादोहनवाहनभारवाहनादिकंवर्जयेत् अ
थगोवर्धनपूजा· मुख्यगोवर्धनसांनिध्येतस्यैवपूजा तदसान्निध्येगोमयेनान्नकूटेनवागोवर्धनंकृत्वातत्सहितगोपालपूजाकार्या· तत्रश्रीकृ
ष्णप्रीत्यर्थंगोवर्धनपूजनगोपालपूजनात्मकंमहोत्सवंकरिष्ये इतिसंकल्प्य बलिराज्योद्धारपालोभवानद्यभवप्रभो निजवाक्यार्थनार्थायस
गोवर्धनगोपते इतिमंत्रेणसगोवर्धनगोपालमावाहनस्थापयेत् ततोगोपालमूर्तेविश्वेशशक्रोत्सवविभेदक गोवर्धनकृतछत्रपूजांमेहरगोप

ध. सिं. द्वि. ते गोवर्धनधराधारगोकुलत्राणकारक विष्णुबाहुकृतच्छायगवांकोटिप्रदो भवेति मंत्राभ्यां श्रीगोपालगोवर्धनौ षोडशोपचारैः पूजयेत्
४० तत्र यथावैभवं महानैवेद्यो देयः ततस्तदंगत्वेन लक्ष्मीर्धेनौ मद्धेनौ वा गोपूजां पूर्वोक्तमंत्राभ्यां कृत्वा आगावो अग्मन्नितिवर्दौलिति ऋभ्यां
गृह्यसिद्धचरुहोमः कार्यः ब्राह्मणेभ्योऽन्नगवादिदानं गोभ्यस्तृणदानं गिरये बलिदानं च ततो गोविप्रहोमाग्निगिरिप्रदक्षिणा स्व
स्त्रीभिर्गोभिर्युतैः कार्या अथापराह्णे मार्गपालीबंधनं तत्र पूर्वस्यां दिशि कुशकाशमयीं रज्जुं विशेषं यथाचारं कृत्वा उच्चस्तंभे वृक्षे च बध्वा
मार्गपालि नमस्तेस्तु सर्वलोकसुखप्रदे विधेयैः पुत्रदाराद्यैः पुनरेहि व्रतस्य मे इति नमस्कृत्य प्रार्थ्य तदधो मार्गेण गोगजादिसहिता विप्रराजा
द्याः सर्वे गच्छेयुः एवं कुशादिमयीं वर्तिकां दृढां कृत्वा एकतो राजपुत्रा अन्यत्र हीनजातयो जयज्ञानार्थं कर्षयेयुः अत्र हीनजातिजये राजजयः
ज्ञातव्यं कार्यमित्युक्तं एवं नारीभिर्नीराजनमपि प्रातरेव कार्यं रात्रौ गीतवाद्यादि उत्सवः कार्यः नवैर्वस्त्रैश्च संपूज्या द्विजसंबंधिबांधवाः इति
अथ यमद्वितीया यमो यमुनया पूर्वं भोजितः स्वगृहे स्वयं अतो यमद्वितीया सा प्रोक्ता लोके युधिष्ठिर अस्यां निजगृहे न भोक्तव्यं यत्नेन
भगिनीहस्ताद्भोक्तव्यं तेन धनधान्यसुखलाभः वस्त्रालंकरणैः सर्वा भगिन्यः पूज्याः स्वभगिन्यभावे मित्रादिभगिन्यः पूज्याः भगिन्या अ
पि भ्रातृपूजने अवैधव्यं भ्रातुश्चिरजीवनं तदकरणे सप्तजन्मसु भ्रातृनाशः इयं पूर्वैव परा वा ग्राह्या उभयत्र व्याप्त्यव्याप्त्यादिपक्षांत श्रीः
रेषु पूर्वैव अस्यां यमुनास्नानमपराह्णे चित्रगुप्तयमदूतसहितयमपूजनं यमायार्घ्यदानं च विहितं कार्तिकशुक्लषष्ठ्यां भौमयुतायां वह्निं ४०
समभ्यर्च्य तत्प्रीत्यर्थं विप्रभोजनं कार्यं कार्तिकशुक्लाष्टमी गोपाष्टमी अत्र गोपूजनगोप्रदक्षिणगवानुगमनैरिष्टकामावाप्तिः कार्तिक

शुक्लनवम्यां मथुराप्रदक्षिणोक्ता इयं युगादिरपि अस्यां पूर्वाह्णव्यापिन्यां अपिंडकं श्राद्धमुक्तं अत्र विशेषो वैशाखप्रकरणे उक्तः एका
दश्यादिदिनपंचके भीष्मपंचकमुक्तं तच्च शुक्लैकादश्यामारभ्य चतुर्दश्यविद्धौदयिकपौर्णमास्यां समापनीयं यदि शुक्लैकादश्यामारंभे क्षय
वशेन पौर्णमास्यां पंचदिनात्मकव्रतसमाप्तिर्न घटते तदा विद्धैकादश्यामप्यारंभः शुक्लैकादश्यामारंभेपि दिनवृद्धिवशेन परविद्धपौर्ण
मास्यां समाप्तेन्यूनषड्दिनापत्तिस्तदा चतुर्दशीविद्धपूर्वपूर्णिमायामपि समाप्तिः कार्या अत्र प्रयोगः कौस्तुभादौ ज्ञेयः कार्तिके मासि
एकादश्यादिपर्वणि चंद्रतारादिबलान्विते शिवविष्णुमंत्रग्रहणादिरूपा दीक्षा कर्तव्या कार्तिके तु कृता दीक्षा नृणां जन्मविमोचनीति
नारदोक्तेः तथात्र तुलसीकाष्ठमालाधारणमुक्तं स्कांदे द्वारकामाहात्म्ये विष्णुधर्मे च निवेद्य केशवे मालां तुलसीकाष्ठसंभवां वहेद्यो
नरो भक्त्या तस्य नैवास्ति पातकं तुलसीकाष्ठसंभूते माले कृष्णजनप्रिये बिभर्मि त्वामहं कंठे कुरु मां कृष्णवल्लभां एवं संप्रार्थ्य वि
धिवन्मालां कृष्णगलेर्पितां धारयेत्कार्तिके यो वै स गच्छेद्वैष्णवं पदमिति निर्णयसिंधौ स्पष्टं यत्तु तत्रैव मालाधारणप्रकरणांते सर्वे
पुस्तकेषु अदृश्यमानमपि अत्र मूलं चिंत्यमिति वाक्यं क्वचिन्निर्णयसिंधुपुस्तके दृश्यते तस्य मालाधारणविधिवाक्यानां नाप्राम
णिकत्वतात्पर्यं स्वयमेव स्कंदपुराणत्वविष्णुधर्मत्वेनोक्तानां स्वयमेव प्रामाणिकत्वोक्तेर्व्याघातप्रसंगात् किंत्वाषाढमासप्र
करणे आषाढशुक्लद्वादश्यामनुराधायोगरहितायां पारणं कार्यमित्युक्त्वा तत्र प्रामाणिकत्वेन आभाकासितपक्षेषु मैत्राद्यपादे स्व
पितीह विष्णुरित्यादीनि भविष्यस्कंदविष्णुधर्मस्थानि लिखित्वा यथां ते दृष्टं निर्मूलमित्युक्तं एवं प्रकारांतरेपि तस्य च माधवादिमूलग्रंथे

ध॰ सिं॰ द्वि॰ त्रनोपलभ्यते इत्येव तच्छिष्याणां तात्पर्यं न तत्प्रामाणिकत्वे तु यात्वे भाद्रकार्त्तिकयोस्तद्वाक्यानुसारेण पारणानिर्णयलेखनासंगत्यप्रसंगात्
४१ कौस्तुभादिसर्वनवीनग्रंथेषु तद्वाक्यानुसारेणैव निर्णयस्यासंगत्यापातात् सर्वशिष्टानां तदनुसारेणैव पारणाचरणस्याप्यप्रमाणत्वापत्तेश्चे
त्यदत्राभिज्ञेयं एतेन माधवादिग्रंथेष्वनुपलंभादेवाप्रामाण्याघ्रातिरिति निरस्तं बहूनां माधवादिलिखितानां वाक्यानां आचाराणांचाप्रामाण्याप
त्तेः यत्र तु यानि तु इत्येवमादिरूपेण यस्तदोपक्रममनन्य तानि निर्मूलानि इत्येवमादिरीत्या दूष्यंते यथा श्रवणद्वादशीप्रकरणे श्रवणस्योत्तरा
पादवेधनिषेधकवाक्यानि तत्र तेषाम् प्रमाणत्वे एवसर्वेषामपि तात्पर्यमिति सूक्ष्मबुद्ध्या विदांकुर्वंतु ननु माधवादिग्रंथेष्वनुपलंभान्न निर्मू
लत्वमुच्यते किंतु काष्ठमालाधारणनिषेधवाक्यानां बाधकानामुपलंभादिति चेत् किं तानि वाक्यानि सामान्यतः काष्ठमालाधारणनिषे
धकानि दृश्यंते॰ विशेषतस्तुलसीकाष्ठमालानिषेधकानि वा आद्ये सामान्यतः काष्ठमालानिषेधकवाक्यानां विशेषरूपैस्तुलसीधात्रीकाष्ठ
मालाधारणविधिवाक्यैर्बाधः स्पष्टः॰ द्वितीये षोडशीग्रहणाग्रहणवत् विहितप्रतिषिद्धत्वेन विकल्पमवगच्छ स च विकल्पो वैष्णवावैष्णव
विषयतया व्यवस्थितो भविष्यति मूलवाक्येषु विष्णुवादिपदश्रवणादिति न निर्मूलत्वसंभवः एतएव एतद्वाक्यानां माधवाद्यनुल्लेखस्या
शयो हरिवासरलक्षणवाक्येषु पुरुषार्थचिंतामणौ वैष्णवानामेवावश्यकत्वादेतदनुपन्यासेपि माधवादीनां नन्यूनतेति उक्तयारीत्योहितुंश श्रीः
क्यः एवं धात्रीकाष्ठमालाधारणविधिर्ज्ञेयः रामार्चनचंद्रिकादौ तुलसीकाष्ठमालयाजपविधिवाक्यानि तुलसीकाष्ठघटितैर्मणिभिर्जपमालि ४१
केत्यादीनि स्पष्टानि॰ एवं ग्रंथांतरेषु बहूनि वाक्यान्युपलभ्यंते सर्वदेशीयवैष्णवेषु तुलसीकाष्ठमालाधारणजपाचारश्चोपलभ्यते तस्मादिधार

णे दोषे वैष्णवस्य धर्म्यायाशैवागमार्गाहिभिः केवलं द्विष्यते इत्यलं बहुनेति दिक् अथ धात्रीमूले देवपूजादिविधिः सर्वपापक्षयद्वाराश्रीदामो
दरप्रीत्यर्थं धात्रीमूले दामोदरपूजां करिष्ये॰ पुरुषसूक्तेन षोडशोपचारैः संपूज्य गंधपुष्पफलयुतमर्घ्यं दद्यात् अर्घ्यं गृहाण भगवन्सर्वका
मप्रदो भव अक्षया संततिर्मेस्तु दामोदर नमोस्तु ते ततोपराधसहस्राणीति प्रार्थ्य धात्रीं कुंकुमगंधादिनाभ्यर्च्य पुष्पैः पूजयेत् धात्र्यै न
मः शांत्यैन॰ कांत्यै॰ मेधायै॰ प्रकृत्यै॰ विष्णुपत्न्यै॰ महालक्ष्म्यै॰ रमायै॰ कमलायै॰ इंदिरायै॰ लोकमात्रे॰ कल्याण्यै॰ कमनीयायै॰ सावित्र्यै॰ जगद्धा
गायत्र्यै॰ सुधृत्यै॰ अव्यक्तायै॰ विश्वरूपायै॰ सुरूपायै॰ अब्धिभवायै॰ ततो धात्रीमूले सव्येन तर्पणं कार्यं पितापितामहश्चान्ये अपुत्रा ये च गोत्रि
णः ते पिबंतु मया दत्तं धात्रीमूलेक्षयं पयः आब्रह्मस्तंबपर्यंतं॰ दामोदरनिवासायै धात्र्यै देव्यै नमोस्तु ते सूत्रेणानेन बध्नामि सर्वदेवनिवासिनीमि
ति सूत्रेण वेष्टयेत् धात्र्यै नम इति चतुर्दिक्षु बलीन्दत्त्वाष्टदीपान्दद्यात् अष्टकृत्वः प्रदक्षिणीकृत्य नमेत्॰ धात्रिदेवि नमस्तुभ्यं सर्वपापक्षयंकरि
पुत्रान्देहि महाप्राज्ञे यशो देहि बलं च मे प्रज्ञां मेधां च सौभाग्यं विष्णुभक्तिं च शाश्वतीं नीरोगं कुरु मां नित्यं निष्पापं कुरु सर्वदा ततो घृतपूर्णं सहे
मं कांस्यपात्रं दद्यादिति संक्षेपः कार्तिकशुक्लद्वादश्यां रेवतीयोगरहितायां पारणं कार्यं अपरिहार्ये योगे चतुर्थपादो वर्ज्य इत्यादि विशेषः श्र
वणनिर्णयप्रकारोक्तो द्रष्टव्यः अथ प्रबोधोत्सवतुलसीविवाहो॰ तत्र प्रबोधोत्सवः कार्तिकशुक्लैकादश्यां कश्चिदुक्तः रामार्चनचंद्रिकादौ
द्वादश्यामुक्तः उत्थापनमंत्रे द्वादशीग्रहणाद्द्वादश्यामेवोक्तः तत्र द्वादश्यां रेवत्यंतपादयोगो रात्रिप्रथमभागे प्रशस्तः तदभावे तत्रैव
रात्रौ रेवतीनक्षत्रमात्रयोगोपि॰ तदभावे रात्रिप्रथमभागे केवलद्वादश्यपि एवं केवलरेवत्यपि द्वादशीरेवत्योरुभयोरपि रात्रावभावे दिवै

वद्वादशीमध्येकार्यइतिकौस्तुभेस्थितं· तथापिपारणाहेपूर्वरात्राविति वचनात् पारणाहेरात्रिपूर्वभागेद्वादश्यभावेपिद्वयोदश्यामेव
पारणाहेप्रबोधोत्सवइतिदेशाचारः एवंतुलसीविवाहेनवम्यादिदिनत्रयेएकादश्यादिपूर्णिमांतेयत्रकापिदिनेकार्तिकशुक्लांतर्गतेवि
वाहनक्षत्रेषुवाविधानादनेककालत्वंतथापिपारणाहेप्रबोधोत्सववत्कर्मणासहतंत्रेणतयैवसर्वत्रानुष्ठीयतेइतिसोपिपारणाहेपूर्वरात्रेका
र्यः प्रबोधोत्सववात्स्यकृषिकीर्षायांकालांतरेवाकार्यः तत्रपुण्याहवाचननांदीश्राद्धविवाहहोमाद्यंगसहिततुलसीविवाहप्रयोगःकौस्तु
भादौज्ञेयः संक्षेपस्तुप्रबोधोत्सवेनैकतंत्रतयाशिष्टाचारमनुसृत्यलिख्यते देशकालौसंकीर्त्यश्रीदामोदरप्रीत्यर्थंप्रबोधोत्सवंसंक्षेप
तस्तुलसीविवाहविधिंचतंत्रेणकरिष्ये तदंगत्वेनपुरुषसूक्तेनविधिनाषोडशोपचारैस्तंत्रेणमहाविष्णुपूजांतुलसीपूजांचकरिष्ये न्या
सादिविधायश्रीविष्णुंतुलसींचध्यात्वासहस्रशीर्षेतिश्रीमहाविष्णुंतुलसींचावाहयपुरुषसूक्तेत्यादिभिः श्रीमहाविष्णवेदामोदरायश्रीदेव्यै
तुलस्यैचनमआसनमित्यादिस्नानांतेमंगलवाद्यैःसुगंधितैलहरिद्राभ्यांनागवल्लीदलगृहीताभ्यांउष्णोदकेनचमंगलस्नानंविष्णवेतुल
स्यैचसुवासिनीभिःकारयित्वास्वयंवादत्वापंचामृतस्नानंसमर्प्यशुद्धोदकेनाभिषिच्यवस्त्रयज्ञोपवीतंचंदनंदत्वातुलस्यैहरिद्राकुंकुमंकं
ठसूत्रमंगलालंकारान्दत्वामंत्रपुष्पांतपूजांसमाप्यघंटादिवाद्यघोषेणदेवंप्रबोधयेत् तत्रमंत्रः इदंविष्णु० योजागारेतिवाचाप्रातः ब्रह्में श्रीः
द्ररुद्राग्निकुबेरसूर्यसोमादिभिर्वंदितवंदनीय बुध्यस्वदेवेशजगन्निवासमंत्रप्रभावेनसुखेनदेव इयंचद्वादशीदेवप्रबोधार्थंविनिर्मिता त्व ४२
येवसर्वलोकानांहितार्थंशेषशायिना· उत्तिष्ठोत्तिष्ठगोविंदत्यजनिद्रांजगत्पते त्वयिसुप्तेजगत्सुप्तमुत्थितेचोत्थितंजगत् एवमुत्थाप्य चरणं

पवित्रं० गतामेघावियच्चैवनिर्मलंनिर्मलादिशः शारदानिचपुष्पाणिगृहाणममकेशवेतिमंत्राभ्यांपुष्पांजलिंदद्यात् अथाचारात्तुल
सींमुखंश्रीविष्णुप्रतिमांकृत्वामिथोंतःपटंधृत्वामंगलाष्टकपद्यानिपठित्वांतःपटंविसृज्याक्षताप्रक्षेपंकृत्वादामोदरहस्तेतुलसींदानंकु
र्यात् देवींकनकसंपन्नांकनकाभरणैर्युतां दास्यामिविष्णवेतुभ्यंब्रह्मलोकजिगीषया मयासंवर्धितांयथाशक्त्यलंकृतामिमांतुलसींदेवीं
दामोदरायश्रीधरायवरायतुभ्यमहंसंप्रददेदेवपुरतः साक्षतजलंक्षिपेत् महाविष्णुःप्रीयतामित्युक्त्वाइमांदेवीप्रतिगृह्णातुभवानिति
वदेत् देवः स्वस्त्यर्थंतुलस्याः कृत्वाकइदंकस्माअदात्कामःकामायादात्कामोदाताकामः प्रतिगृहीताकामंसमुद्रमाविशकामेनत्वाप्रतिगृह्णा
मिकामैतत्तेइतिशिरसिधेस्त्वाददातु पृथिवीप्रतिगृह्णात्विति अन्येनवाचयेत् यजमानः त्वंदेविमेग्रतोभूयास्तुलसीदेविपार्श्वतः देवित्वंपृष्ठतो
भूयास्त्वद्दानान्मोक्षमाप्नुयां दानस्यप्रतिष्ठासिध्यर्थमिमांदक्षिणांसंप्रददेदेविपुरतोदक्षिणामर्पयेत् ततःस्वस्तिनोमिमीतांशन्नइत्यादिस्वस्व
शाखोक्तानिशांतिसूक्तानिविष्णुसूक्तानिचपठेयुः तुलसीयुतायविष्णवेमहानीराजनंकृत्वामंत्रपुष्पंदत्वासपत्नीकःसगोत्रजःसामात्योयजमा
नश्चतस्रःप्रदक्षिणाःकुर्वीत ब्राह्मणेभ्योदक्षिणांदत्वायथाशक्तिब्राह्मणभोजनंसंकल्प्यकर्मेश्वरार्पणंकुर्यात् एवंदेवंप्रबोध्यकार्तिकेयद्द्व
र्जनंकृतंतद्द्रव्यमुक्तरीत्याद्विजायतच्चब्राह्मणेभ्योदत्वाव्रतपूर्णतांप्रार्थयेत् इदंव्रतंमयादेवकृतंप्रीत्यैतवप्रभो न्यूनंसंपूर्णतांयातुत्व
त्प्रसादाज्जनार्दनेति ततोव्रतंभगवदर्पणंकुर्यात् चातुर्मास्यव्रतसमाप्तिरप्यत्रैवेतिकेचित् कार्तिकमासव्रतोद्यापनंचातुर्मास्यव्रतोद्या
पनंचचतुर्दश्यांपौर्णिमायांवेत्यपरे अथवैकुंठचतुर्दशी पूर्वेद्युरुपवासंकृत्वारुणोदयव्यापिन्यांचतुर्दश्यांशिवंसंपूज्यप्रातःपारणं

कार्यं· तथाचचतुर्दशीयुक्तारुणोदयव्याप्यहोरात्रेरोउपवासः फलितः उभयत्रारुणोदयव्याप्तौ परत्रारुणोदये पूजापूर्वत्रोपवासः उभय
त्राप्यव्याप्तौ चतुर्दशीयुक्ताहोरात्रे एवारुणोदये पूजापूर्वत्रोपवासश्च· केचित्तु विष्णुपूजायामियंनिशीथव्यापिनीग्राह्या· दिनद्वयेतद्व्या
प्तौनिशीथे प्रदोषोभयव्यापिनीग्राह्येत्याहुः अस्यामेवचतुर्दश्यांपरविद्धायांकार्तिकमासव्रतोद्यापनांगत्वेनोपवासंकृत्वाधिवासनंवि
धाय रात्रौजागरणंकुर्यात् गीतवाद्यादिमंगलैः नराणांजागरे विष्णोर्गतंनृत्यंचकुर्वतां गोसहस्रंचददतांफलंसममुदाहृतं इत्यादिवा
क्यैर्विहितंगीतनृत्यवाद्यविष्णुचरितपठनस्वेच्छालापलीलानुकारैर्हरिजागरंकृत्वापरविद्धपौर्णमास्यांसपत्नीकमाचार्यंदत्वा अतोदेवे
तिद्वाभ्यांतिलपायसंहुत्वागोदानंकार्यमितिमासव्रतोद्यापनं· कार्तिकशुक्लद्वादशीपौर्णमासीचमन्वादिः सापूर्वाह्णिकीग्राह्या· अन्यत्तत्वे
मुक्तं अस्यांचातुर्मास्यव्रतसमाप्तिः· तत्रचातुर्मास्यव्रतानांसमाप्तौदानानि नक्तव्रतेवस्त्रयुग्मं एकांतरोपवासेगौः पयोमात्रभक्षणे
पयोवर्जनेचगौः शयनेशय्या· षष्ठकालभोजनेगौः व्रीहिगोधूमादिधान्यत्यागेसौवर्णव्रीहिगोधूमादिदानं कृच्छ्रव्रतेगोयुग्मं· शाका
हारेगौः मधुदधिघृतवर्जनेवस्त्रंगौश्च· ब्रह्मचर्येस्वर्णं तांबूलवर्जनेवस्त्रयुग्मं· मौनेघंटाघृतकुंभोवस्त्रद्वयंच रंगवल्लीकरणेगौःसु
वर्णपद्मंच दीपदानव्रतेदीपिकावस्त्रयुग्मंच भूमिभोजनेकांस्यपात्रंगौश्च· गोग्रासेगौर्वृषो प्रदक्षिणाशतेवस्त्रं· अभ्यंगवर्ज
नेतैलपूर्णघटः नखकेशधारणेमधुसर्पिर्हेमदानं यत्रविशेषतोदानंनोक्तंतत्रस्वर्णंगौश्च गुडवर्जनेगुडपूर्णंससुवर्णंताम्रपात्रं
एवंलवणवर्जनेलवणपूर्णंताम्रपात्रमितिक्वचित् अस्यामेवलक्षप्रदक्षिणालक्षनमस्काराणांआषाढ्यादावारब्धानांउद्यापनंका

र्यं एवंतुलसीलक्षपूजांकार्तिकेमाघेवारभ्यप्रत्यहंसहस्रतुलसीसमर्पणेनलक्षंसमाप्यमाघ्यांवैशाख्यांवोद्यापनंकार्यं एवंपुष्पादिल
क्षपूजाअपि तत्रबिल्वपत्रलक्षेणलक्ष्मीप्राप्तिःफलं दूर्वालक्षेणारिष्टशांतिः चंपकलक्षेणायुष्यं अतसीलक्षेणविद्या तुलसीलक्षेण
विष्णुप्रसादः गोधूमतंडुलादिप्रशस्तधान्यैर्लक्षेणदुःखनाशः एवंसर्वपुष्पैःसर्वकामावाप्तिः एवंलक्षवर्तिव्रतमपिमासत्रयंकृत्वाका
र्तिकेमाघेवैशाखेवाउत्तरोत्तरप्रशस्तेसमापनीयं एवंधारणापारणाव्रतोद्यापनमपिपूर्णमास्यामेव कार्तिकमासव्रतानांभी
ष्मोपवासादीनांद्वादश्यामेवसमापनं तत्रासंभवेपौर्णमास्यां एवंगोपद्मव्रतंआषाढशुक्लैकादश्यादावारभ्यप्रत्यहंत्रयस्त्रिंशत्
गोपद्मानिविलिख्यगंधपुष्पैःसंपूज्यतावत्संख्याकार्घ्यनमस्कारप्रदक्षिणाः कृत्वाकार्तिकद्वादश्यांत्रयस्त्रिंशदपूपादिवायनंदद्या
त् एवंवत्सरपंचकमनुष्ठायोद्यापनंकुर्यात् लक्षप्रदक्षिणादिगोपद्मव्रतपर्यंतोद्यापनानामितिकर्तव्यताः कौस्तुभेद्रष्टव्याः का
र्तिकपौर्णमास्याः कृत्तिकानक्षत्रयोगेमहापुण्यत्वं रोहिणीयोगेमहाकार्तिकीत्वं कार्तिक्यांकृत्तिकायोगेयःकार्तिकेयदर्शनंक
रोतिससप्तसुजन्मसुधनाढ्योवेदपारगोविप्रोभवेत् विशाखास्थेसूर्येसतियद्दिनेचंद्रनक्षत्रंकृत्तिकातत्रपद्मकयोगः अयंपुष्क
रतीर्थेऽतिप्रशस्तः अस्यामेवत्रिपुराख्यदीपदानंउक्तं कार्तिकपौर्णमास्यांकाम्यवृषोत्सर्गोऽतिप्रशस्तः एवंगजाश्वरथघृतधेन्वा
दिमहादानमपिप्रशस्तं वृषोत्सर्गस्याश्विनपौर्णमासीग्रहणद्वयंमयनद्वयंविषुवद्वयंचेतिकालांतराणि अन्यत्रमाघीचैत्री
वैशाखीफाल्गुन्याषाढीचेतिपौर्णमास्योरेवतीनक्षत्रंवैधृतिव्यतीपातौयुगादिमन्वादिसूर्यसंक्रांतिपितृक्षयाहाष्टका

पिकाल्पाउक्ताः अत्रवृषोत्सर्गप्रयोगोतिविस्तृतोनानाशाखाभेदभिन्नः कौस्तुभेद्रष्टव्यः कार्तिककृष्णाष्टमीकालाष्टमी इयंकर्णिमांतमा
सपक्षेमार्गशीर्षकृष्णाष्टमीत्युच्यते सेयंमध्याह्नव्यापिनीग्राह्या दिनद्वयेमध्याह्नव्याप्तौपूर्वैवेतिभसिंधौलिखितं प्रदोषव्यापिनीतिकौस्तुभे उ
भयदिनेप्रदोषव्याप्तौतदेकदेशस्पर्शेवापरैव यदापूर्वत्रप्रदोषव्याप्तिरेवपरत्रमध्याह्नव्याप्तिरेवतदाबऊशिष्टाचारानुरोधात्प्रदोषव्याप्त्यैवनि
र्णयोनमध्याह्नव्याप्त्येतिभाति अत्रकालभैरवमहोत्सवात्रयोर्ध्यादेयाः उपवासोजागरश्चकार्यः इतिश्रीमदनंतोपाध्यायसूनुकाशी
नाथोपाध्यायविरचितेधर्मसिंधुसारेकार्तिकमासकृत्यनिर्णयोद्देशः अथमार्गशीर्षमासः धनुःसंक्रांतौपराःषोडशनाड्यःपुण्याः
अन्यच्चप्रागुक्तं मार्गशीर्षशुक्लपंचमीनागपंचमीदाक्षिणात्यानांप्रसिद्धा इयंषष्ठीयुताग्राह्येत्यादिविशेषःप्रथमपरिच्छेदेउक्तः मार्गशी
र्षशुद्धषष्ठीचंपाषष्ठीमहाराष्ट्रेषुप्रसिद्धा अत्रतिथिद्वैधेयस्मिन्दिनेरविवारभौमवारशततारकावैधृतीनांमध्येधिकैर्योगःसापूर्वापरावा
मुहूर्तत्रयव्यापिनीग्राह्या दिनद्वयेपियोगाभावेपरैवत्रिमुहूर्तोग्राह्या इयमेवस्कंदषष्ठीसाप्युर्वाग्राह्या अथसप्तम्यांसूर्यव्रतंतद्विधिःकौस्तुभे
मृगयुतायांपौर्णमास्यांलवणदानेसुंदररूपता मार्गशीर्षपौर्णमास्यांदत्तात्रेयोत्पत्तिः इयंप्रदोषव्यापिनीग्राह्या मार्गशीर्षचतुर्दश्यांपौ
र्णमास्यांवाप्रदोषेआश्वलायनैःप्रत्यवरोहणंकार्यं तत्रकर्मकालव्यापिनीतिथिः तत्प्रयोगःप्रयोगरत्नेकौस्तुभादौज्ञेयः मार्गशीर्षादिमास
चतुष्टयस्यकृष्णाष्टमीष्वष्टकाश्राद्धानितत्सर्वसप्तमीषुपूर्वेद्युःश्राद्धानि तदुत्तरनवमीषुचान्वष्टकाश्राद्धानिकर्तव्यानि एवंभाद्रकृष्णप
क्षेप्यष्टकादिश्राद्धानिकार्याणीतिपंचाष्टकापक्षः आश्वलायनभिन्नशाखिनां आश्वलायनशाखिनांतुमार्गादिचतुरष्टकापक्षएवभा
द्रपदकृष्णाष्टम्यांतुमाध्यावर्षश्राद्धंकरिष्ये इतिसंकल्प्य सर्वमष्टकाश्राद्धवत्कार्यं सप्तम्यांतुमाध्यावर्षश्राद्धंकर्तुंपूर्वेद्युःश्राद्धंकरिष्ये इतिसंक

ल्प्य नवम्यामन्वष्टकाश्राद्धंकरिष्ये इतिसंकल्प्येतिविशेषः एवंचभाद्रकृष्णाष्टमीश्राद्धस्यमाध्यावर्षसंज्ञकत्वादाश्वलायनानांचतुरष्ट
कापक्षः अन्यशाखिनांपौषादित्र्यष्टकापक्षोपि एवंसर्वाष्टकाःकर्तुमशक्तेनैकैवाष्टकाकार्या साचमाघपौर्णमास्यनंतरकृष्णपक्षे
सप्तम्यामष्टम्यांनवम्यामितिदिनत्रयेकार्या दिनत्रयेश्राद्धत्रयकर्तुमशक्तेनमाघकृष्णेअष्टमीश्राद्धमेवकार्यं तत्राष्टकाश्राद्धेपराह्ण
पिन्यष्टमीग्राह्या दिनद्वयेव्याप्त्यव्याप्त्यादौदर्शवन्निर्णयः अष्टम्यनुरोधेनपूर्वपरदिनयोःपूर्वेद्युःश्राद्धान्वष्टकाश्राद्धेकार्ये नतुसप्त
म्यादेरपराह्णव्याप्तिरपेक्षणीया एकदिनेप्यशक्तस्यप्रत्याम्नायाः अनडुहेयवसमाहरेदग्निनावाकक्षंदहेदपिवानूचानेभ्यउदकुंभमाह
रेदपिवाश्राद्धमंत्रानधीयीतनेति क्वचिदुपवासोप्युक्तः एवंश्रवणाकर्मादिपाकसंस्थालोपेप्रतिपाकयज्ञंप्राजापत्यकृच्छ्रंप्रायश्चित्तमुक्तं
मलमासेष्टकादिश्राद्धानिनकार्याणीतिनारायणवृत्तिः अष्टकादिश्राद्धत्रयप्रयोगःकौस्तुभप्रयोगरत्नादौ अत्राष्टमीश्राद्धेकामकालसंज्ञ
कौविश्वेदेवौ सप्तमीनवम्योस्तुपुरूरवार्द्रवाविति आहिताग्नेःपूर्वेद्युःश्राद्धांगहोमोष्टकांगहोमोन्वष्टकाग्नौकरणहोमोदिनत्रयेहविःश्र
पणंदक्षिणाग्नौभवतीतिविशेषः शेषमनाहिताग्निवत् अष्टकालोपेप्राजापत्यमुपवासोवाप्रायश्चित्तं अन्वष्टक्यलोपेतद्दिनेशतवारमे
दिर्धक्षिःसुमनाइतिमंत्रजपः मार्गशीर्षादिरविवासरेषुकाम्यंसौरव्रतमुक्तं तत्रभक्ष्याणि मार्गेतुलसीपत्रत्रयं पौषेत्रिपलंघृतं माघे
तिलानांमुष्टित्रयं फाल्गुनेत्रिपलंदधि चैत्रेत्रिपलंदुग्धं वैशाखेगोमयं ज्येष्ठेतोयांजलित्रयं आषाढेमरीचित्रयं श्रावणेत्रिपलाःस
क्तवः भाद्रेगोमूत्रं आश्विनेशर्करा कार्तिकेसद्धविरिति इतिमार्गशीर्षमासकृत्यनिर्णयोद्देशः अथपौषमासः दिवामकरसं

क्रमेसंक्रांत्यनंतरंचत्वारिंशन्नाड्यः पुण्याः घटिकाद्यल्पदिनशेषे मकरसंक्रांतौसंक्रांत्यासन्नपूर्वकाले दिवैवस्नानश्राद्धदानभोजनानिका
र्याणि रात्रौस्नानदानादेर्निषेधात्स्वल्पदिनभागेस्नानश्राद्धस्वभोजनादेः कर्तुमशक्यत्वाद्रात्रौभोजननिषेधात्तत्रवद्गृहिणउपवासनिषेधाच्च
तस्माद्दिनशेषविषयेपरपुण्यकालंबाधित्वामकरसंक्रांतेः पूर्वभागेएवपुण्यत्वंज्ञेयं रात्रौपूर्वभागेपरभागेनिशीथेवामकरसंक्रमेउत्तरदिनंपुण्यं
तत्रापिउत्तरदिनपूर्वार्धंपुण्यंतरं तत्रापिसूर्योदयोत्तरंपंचनाड्यःपुण्यतमाः एवंराशिसंक्रांतिविषयेन्यत्रापियत्रपूर्वदिनस्योत्तरार्धस्यपुण्य
त्वं तत्रदिनांतेपंचनाडीनांपुण्यतमत्वं यत्रउत्तरदिनपूर्वार्धस्यपुण्यत्वंतत्रोदयोत्तरंपंचनाडीनांपुण्यतमत्वं एवंदिवासंक्रमेपिसंक्रांतिसन्निहि
तनाडीनांमकरादिषूत्तरासांकर्कादिषुपूर्वासांपुण्यतमत्वंज्ञेयं यायाःसन्निहितानाड्यस्ताःपुण्यतमाइत्युक्तेः मुहूर्तचिंतामण्यादौ
तुसूर्यास्तादूर्ध्वंघटिकात्रयंसंध्याकालस्तत्रमकरसंक्रमेपरदिनपुण्यत्वंबाधित्वापूर्वदिनेपुण्यत्वमुक्तं नेदंसर्वत्रधर्मशास्त्रग्रंथेषुदृश्यते
शुक्लपक्षेतुसप्तम्यांसंक्रांतिर्ग्रहणाधिका अत्रकृत्यं रविसंक्रमणेप्राप्तेनस्नायाद्यस्तुमानवः सप्तजन्मनिरोगीस्यान्निर्धनश्चैवजायते
इतिवचनात् मनुष्यमात्रस्यस्नानंनित्यं एवंश्राद्धमप्यधिकारिणोनित्यं तथाविष्णुः संक्रांतौयानिदत्तानिहव्यकव्यानिदातृभिः तानिनित्यं
ददात्यर्कःपुनर्जन्मनिजन्मनि अयनसंक्रांतौत्रिदिनमुपवासः यद्वासंक्रांतिमत्यहोरात्रेपुण्यकालवतीअहोरात्रेवोपवासंकृत्वोक्तपुण्यका
लेस्नानदानादिकार्यं अयमुपवासःसापत्यगृहस्थेननकार्यः धेनुंतिलमयींराजन्दद्याद्यश्चोत्तरायणे तिलतैलेनदीपाश्चदेयाःशिवगृहे
शुभाः सतिलैस्तंडुलैश्चैवपूजयेद्विधिवच्छिवं तस्यांकृष्णतिलैःस्नानंकार्यंचोद्वर्तनंतिलैः तिलादेयाश्चहोतव्याभक्ष्याश्चैवोत्तरायणे शक्र

तिलैर्देवादितर्पणं कृष्णतिलैःपितृतर्पणंचकार्यं अत्रशंभोर्घृताभिषेकोमहाफलः अत्रसुवर्णयुतंतिलताम्रपात्रंदेयं तत्प्रयोगोमयूखे
अत्रैवशिवपूजाव्रतं पूर्वदिनेउपोष्यसंक्रांतिदिनेतिलोद्वर्तनतिलस्नानतिलतर्पणानिकृत्वाशिवंगव्येनाज्येनमर्दयित्वाशुद्धोदकेनप्रक्षाल्य
वस्त्राद्युपचारैःपूजयित्वासुवर्णहीरकनीलपद्मरागमौक्तिकमितिपंचरत्नानिकर्षार्धंसुवर्णंवासमर्प्य तिलदीपैःसुवर्णैः साक्षतैस्तिलैः
संपूज्यघृतकंबलंदत्वावितानचामरेसमर्प्यविप्रेभ्यःससुवर्णतिलान्दत्वातिलान्हुत्वाविप्रान्यतींश्चसंभोज्यदक्षिणांदत्वास्वतिलपंचगव्यंपी
त्वापारणंकुर्यादिति अत्रवस्त्रदानंमहाफलं तिलपूर्णमनड्वाहंदत्वारोगैःप्रमुच्यते अत्रक्षीरेणभास्करंस्नापयेत्सूर्यलोकप्राप्तिः दिवाविषु
वायनसंक्रांतौतद्दिनेपूर्वरात्रौआगामिरात्रौचानध्यायः रात्रौतत्संक्रमेतस्यांरात्रौपूर्वदिवसेआगामिदिवसेचेतिपक्षिणीअनध्यायः अ
त्ररात्रौसंक्रमणेग्रहणवद्रात्रावेवस्नानदानादीतिपक्षः केचिल्लिखितेनसर्वशिष्टसंमतः अयनदिनंतत्पूर्वकरीसंज्ञकंचदिनंशुभेषुवर्ज्यमित्यु
क्तं तत्रार्धरात्रादर्वाक्अयनसंक्रांतौपूर्वदिनंतत्परदिनंचवर्ज्यं निशीथात्परत्रनिशीथेवासंक्रांतौपरंतत्परंचवर्ज्यमितिभाति एवंग्रहणेप्यू
ह्यं पौषशुक्लाष्टम्यांबुधवासरयुतायांस्नानजपहोमतर्पणविप्रभोजनानिकर्माणि अस्यांभरणीयोगेमहापुण्यत्वमित्येके रोहिण्यार्द्रा
योगेइत्यपरे पौषशुक्लैकादशीमन्वादिः निर्णयःप्रागुक्तः अथमाघस्नानं तत्रपौषस्यशुक्लैकादश्यांपौर्णमास्याममावास्यायांवामा
घस्नानारंभः माघेद्वादशीपौर्णमास्यादौसमापनं यद्वामकरसंक्रमणप्रभृतिकुंभसंक्रमणपर्यंतंस्नानंकार्यं अथस्नानकालः अरुणोद
यमारभ्यप्रातःकालावधिः उत्तमंतुसनक्षत्रंलुप्ततारंचमध्यमं सवितर्युदितेभूपततोहीनंप्रकीर्तितं माघमासेरटंत्यापःकिंचिदभ्युदि

नरवौ ब्रह्मघ्नंवासुरापंवाकंपतंतंपुनीमहे अत्राधिकारिणः ब्रह्मचारिगृहस्थोवावानप्रस्थोयतिभिक्षुकः बालवृद्धयुवानश्चनराःनारीन
पुंसकाइति अथजलतारतम्येनफलं तप्तेनवारिणास्नानंयद्गृहेक्रियतेनरैः षडब्दफलदंतद्धिमकरस्थेदिवाकरे वाप्यादौद्वादशाब्दफलं
तडागेद्विगुणं नद्यांचतुर्गुणं महानद्यांशतगुणं महानदीसंगमेतच्चतुर्गुणं गंगायांसहस्रगुणं गंगायमुनासंगमेएतच्छतगुणमिति
यत्रकुत्रापिस्नानेप्रयागस्मरणंकार्यं इदंसमुद्रपर्यंतप्रशस्तं अथविधिः माघमासमिमंपूर्णंस्नास्येहंदेवमाधव तीर्थस्यास्यजलेनित्य
मितिसंकल्प्यचेतसि इत्येकतीर्थपरिग्रहः दुःखदारिद्र्यनाशाय श्रीविष्णोस्तोषणायच प्रातःस्नानंकरोम्यद्यमाघेपापविनाशनं मकर
स्थेरवौमाघेगोविंदाच्युतमाधव स्नानेनानेनमेदेवयथोक्तफलदोभव इमौमंत्रौसमुच्चार्यस्नायान्मौनसमन्वितः प्रत्यहंसूर्यार्घ्यमंत्रः स
वित्रेप्रसवित्रेचपरंधामजलेमम त्वत्तेजसापरिभ्रष्टंपापंयातुसहस्रधेति पितृतर्पणादिनित्यंविधायमाधवंपूजयेत् भूमौशयीतहेलव्य
माज्यंतिलसमन्वितं हविष्यंब्रह्मचर्यंचमाघमासेमहाफलं अत्रेंधनकंबलवस्त्रोपानत्तैलघृतकलपूर्णपदीसुवर्णान्नदानानिमहाफला
नि नवह्निंसेवयेत्स्नातोप्यस्नातोपिवरानने होमार्थंसेवयेद्वह्निंशीतार्थंनकदाचन अहन्यहनिदातव्यास्तिलाःशर्करयान्विताः त्र्यंशोभा
गास्तिलानांचचतुर्थःशर्करयाः अत्राभ्यंगोवर्ज्यः माघेमास्युषसिस्नानंकृत्वार्घ्यपलमर्चयेत् माघेयत्नेनसंत्याज्यंमूलकंमदिरोपमं पितृ श्रीः
णांदेवतानांचमूलकंनैवदापयेत् यद्यमाघेमलमासोभवतितदाकाम्यानांतत्रसमाप्तिनिषेधात्मासद्वयंस्नानंतन्नियमाश्चकर्तव्याः ४६
मासोपवासचांद्रायणादिकंतुमलमासेएवसमाप्येदित्युक्तं इदंमाघस्नानंनित्यकाम्योभयरूपं मासपर्यंतस्नानेऽशक्तः त्र्यहमेकाहं

वास्नायात् तत्राद्यंदिनत्रयमितिकेचित् त्रयोदश्यादिदिनत्रयमितिबहुसंमतं पौषपौर्णिमानंतरासुअष्टमीसप्तमीनवमीष्वअ
ष्टकादीनिश्राद्धानिप्रागुक्तानिसंतु पौषामावास्यायामर्धोदययोगः अमार्कपातश्रवणैर्युक्ताचेत्पौषमाघयोः अर्धोदयःसविज्ञेयःको
टिसूर्यग्रहैःसमः किंचिन्न्यूनंमहोदयइतिचतुर्थपादंकेचित्पठंति पौषमाघयोर्मध्यवर्तिनीत्यर्थइत्येके अमांतमासेपौषस्यपौर्णिमांत
मासेमाघस्यचेत्यर्थइत्यपरे सर्वथापिपौषपौर्णिमास्युत्तरामावास्येत्यर्थः दिवैवयोगःशस्तोयंनतुरात्रौकदाचन अर्धोदयेतुसंप्राप्ते
सर्वंगंगासमंजलं शुद्धात्मानोद्विजाःसर्वेभवेयुर्ब्रह्मसन्निभाः यत्किंचिद्दीयतेदानंतद्दानंमेरुसन्निभं अथामंत्रदानप्रयोगः दे
शकालौसंकीर्त्य समुद्रमेखलायाःपृथ्व्याःसम्यग्दानफलकामोहमर्धोदयविहितामंत्रदानंकरिष्येइतिसंकल्प्येतिसंलप्यउपलिप्ते
देशेधौततंडुलैरष्टदलंकृत्वातत्रचतुःषष्टिपलंचत्वारिंशत्पलंवापंचविंशतिपलंवाकांस्यपात्रंकृतान्युत्तारणंस्थापयेत् तत्राष्टगुंजा
त्मकोमाषःचत्वारिंशन्माषाःकर्षः पलंकर्षचतुष्टयं अमरसिंहमतेतु अशीतिगुंजात्मकःकर्षः पलंकर्षचतुष्टयं कांस्यपात्रेपायसं
निक्षिप्यपायसेष्टदलंकृत्वातत्कर्णिकायांकर्षतदर्धतदर्धान्यतरपरिमाणहेमलिंगंनिधायकांस्यपात्रेब्रह्माणंपायसेविष्णुंलिं
गेशिवंयथाधिकारंवैदिकैर्मंत्रैर्नाममंत्रैर्वावाहनाद्युपचारैःपूजयेत् ततोविप्रंवस्त्रादिभिःपूजयेत् सुवर्णपायसामत्रंयस्मादेतत्
त्रयीमयं आवयोस्तारकंयस्मात्तद्गृहाणद्विजोत्तम अमुकगोत्रायामुकशर्मणेतुभ्यमिदंसुवर्णलिंगपायसयुक्तममत्रंसमुद्रमेख
लपृथ्वीदानफलकामोहंसंप्रददेनममेतिविप्रहस्तेजलंदद्यात् विप्रोदेवस्येतिप्रतिगृह्णीयात् दातादानस्यसंपूर्णतार्थमिमांदक्षिणां

ध॰ सिं॰ टि॰

४७

गा

संप्रददइतियथाशक्तिहिरण्यंदद्यात् हेमाद्रिकल्पकः प्रकारांतरेणाघोदयव्रतप्रयोगोब्रह्मादिपुराणतिलपर्वतत्रयशय्यात्रयगोत्रयदान
हेमाद्रिसहितः कौस्तुभेद्रष्टव्यः इति॰ धर्मसिंधुसारेपौषमासकृत्यनिर्णयोद्देशः समाप्तः अथमाघमासः कुंभसंक्रांतौपूर्वा
षोडशनाड्यः पुण्याः माघेवेणीस्नानमहिमा सितासितेतुयत्स्नानंमाघमासेयुधिष्ठिर नतेषांपुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि कुरुक्षे
त्रसमागंगायत्रकुत्रावगाहिता तस्माद्दशगुणाविंध्येकाश्यांशतगुणाततः काश्याः शतगुणाप्रोक्तागंगायमुनयान्विता सहस्रगुणि
तासापिमाघेपश्चिमवाहिनी अथमाघेतिलपात्रदानंप्रशस्तंतत्प्रयोगः ताम्रपात्रेतिलान्कृत्वापलषोडशनिर्मिते सहिरण्यंस्वश
क्त्यावाविप्रायप्रतिपादयेत् वाङ्मनःकायजत्रिविधपापनाशपूर्वकंब्रह्मलोकप्राप्तिकामस्तिलपात्रदानंकरिष्ये उक्तपरिमाणेता
म्रपात्रेप्रस्थतिलान्कर्षसुवर्णयुतान्यथाशक्तिसुवर्णयुतान्वाकृत्वा विप्रंसंपूज्य देवदेवजगन्नाथवांछितार्थफलप्रद तिलपात्रंप्रद
स्यामितवांगेसंस्थितोह्यहमितिमंत्रेण दद्यात् धान्यमानेतुकुडवोमुष्टीनांस्याच्चतुष्टये चत्वारः कुडवाः प्रस्थश्चतुःप्रस्थमथाढकं अ
ष्टाढकोभवेद्द्रोणोद्विद्रोणः शूर्पउच्यते सार्धशूर्पोभवेत्खारीत्यक्रमोरीत्या पलंसुवर्णाश्चत्वारः कुडवंप्रस्थमाढकं द्रोणंचखारिकाचेति
पूर्वपूर्वाच्चतुर्गुणमितिप्रकारीयोवाप्रस्थमानस्वरूपंज्ञेयं यद्वाहिरण्यरहितान्तिलान्ताम्रपात्रेनिधाय तिलाः पुण्याः पवित्राश्चसर्व
पापहराः स्मृताः शुक्लाश्चैवतथाकृष्णाविष्णुगात्रसमुद्भवाः यानिकानिचपापानिब्रह्महत्यासमानिच तिलपात्रप्रदानेनतानिनश्यं
तुमेसदा इदंतिलपात्रंयथाशक्तिदक्षिणासहितंयमदैवतंब्रह्मलोकप्राप्तिकामस्तुभ्यमहंसंप्रददेइतिदद्यात् अथसहिरण्यतुलसीप्रा

श्री:
४७

प्रदानमंत्रः सुवर्णतुलसीदानाद्ब्रह्मणः कायसंभवात् पापंप्रशममायातुसर्वेसंतुमनोरथाः अथशालग्रामदानमंत्रः शालग्रामशिलापुण्या
भुक्तिमुक्तिप्रदायिनी शालग्रामप्रदानेनममसंतुमनोरथाः चक्रांकितसमायुक्ताशालग्रामशिलाशुभा दानेनैवभवेत्तस्याउभयोर्वांछितंफलं
अथप्रयागेवेणीदानं तत्रसर्वेषांवपनविधिः ऊर्ध्वमब्दाद्द्विमासोनाद्यदातीर्थंव्रजेन्नरः तदातद्वपनंशस्तंप्रायश्चित्तम्लतोद्विज प्रयागेतुयोजन
यःपागतस्यदशमासाद्वर्वागपि प्रथमयात्रायांतुजीवत्पितृकगर्भिणीपतिकृतचूडबालानामपिसभर्तृकस्त्रीणामपिवपनमितिविशेषः
केचित्तुसभर्तृकस्त्रीणांसर्वान्केशान्समुद्धृत्यछेदयेदंगुलद्वयमित्याहुः तत्प्रयोगः वेणीकृतकेशाकृतमांगलीकवेस्त्रीभर्तारंनत्वानद्या
त्यासर्ववपनंद्व्यंगुलकेशाछेदंवाकृत्वास्नात्वात्रिवेणीपूजांकुर्यात् भर्त्रावाकारयेत् पूजांतेपत्नीछिन्नवेणीयुक्तंवंशपात्रंभनलोध्वान
स्यांहैमवेणीमौक्तिकादिकंचनिधाय वेण्यांवेणीप्रदानेनममपापंव्यपोहतु जन्मांतरेष्वपिसदासौभाग्यंममवर्धतामितित्रिवेण्यांक्षिपेत्
विप्राः सुमंगलीरियंवधूरितिपठेयुः ततोविप्रान्सुवासिनीश्चवस्त्रादिनातोषयेत् अथत्रिवेण्यांदेहत्यागविधिः येवैतन्वं१ विसृजंति
धीरास्तेजनासोअमृतत्वंभजंते इतिश्रुतिर्माघमासविषया तनुंत्यजतिवैमाघेतस्यमुक्तिर्नसंशयः इतिब्राह्मोक्तेः अन्यमासेतत्त्यागात्
सःस्वर्गप्राप्तिः तत्रयथाशक्तिसर्वप्रायश्चित्तंकृत्वाश्राद्धादिकार्यभावेस्वीयजीवच्छ्राद्धंसपिंडनांतंकृत्वागोदानादिकृत्वाकृतोपवासःपा
रणाहेफलोद्देशरहितपूर्वकंसंकल्प्यविष्णुंध्यात्वावेणींप्रविशेदिति जीवच्छ्राद्धप्रयोगः कौस्तुभेद्रष्टव्यः माघेप्रकृत्य तिलस्नायीतिलो
द्वर्ती तिलहोमीतिलोदकी तिलभुक्तिलदाताचषट्तिलाः पापनाशनाः इत्युक्तेर्वाक्येतिलहोमपदेनायुतलक्षतिलहोमात्मकस्यग

हेमस्वस्यापिसंग्रहः तिलोदकीतिलयुक्तोदकेनैव स्नानतर्पणसंध्यादिकं पानंच कार्यमित्यर्थः सच होमस्त्रिधा प्रथमोयुतहोमः स्या
ल्लक्षहोमस्ततःपरः कोटिहोमस्तृतीयस्तु सर्वकामफलप्रदइति लक्षहोमादिप्रयोगः कुंडमंडपनिर्माणादिसहितः कौस्तुभमयूखादौ ज्ञे
यः माघशुक्लचतुर्थ्यां ढुंढिराजोद्देशेन नक्तव्रतं तत्र जातिलड्डुकादिनैवेद्यं तिलभक्षणं चोक्तं अत्र प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या अस्यामेवप्रदो
षव्यापिन्यां कुंदपुष्पैः शिवं संपूज्य उपवासं नक्तभोजनं वा कुर्यात् श्रियं प्राप्नुयात् अत्रविनायकव्रतस्य भाद्रशुक्लचतुर्थीवन्निर्णयः
माघशुक्लपंचमी वसंतपंचमी तस्यां वसंतोत्सवारंभः अस्यां रतिकामयोः पूजोक्ता इयं परत्रैव पूर्वाह्णव्याप्तौ परा अन्यथा पूर्वैव माघशु
क्लसप्तमी रथसप्तमी सा चारुणोदयव्यापिनी ग्राह्या दिनद्वयेरुणोदयव्याप्तौ पूर्वा यदा घटिकादिमानात् षष्ठी सप्तमी च क्षयवशादरुणोदया
त्पूर्वं समाप्यते तदा षष्ठीयुता ग्राह्या तत्र सप्तमीक्षयघटीः प्रवेश्यारुणोदये स्नानं कार्यं अत्र व्रते षष्ठ्यामेकभक्तं कृत्वा सप्तम्यामरुणो
दये स्नानं कार्यं तत्र मंत्रः यद्यज्जन्म ×कृताः× कृतं पापं मया जन्मसु सप्तसु तन्मे रोगं च शोकं च माकरी हंतु सप्तमी एतज्जन्मकृतं पा
पं यच्च जन्मांतरार्जितं मनोवाक्कायजं यच्च ज्ञाताज्ञाते च ये पुनः इति सप्तविधं पापं स्नानान्मे सप्त सप्तिके सप्तव्याधिसमायुक्तं हर माक
रि सप्तमी अथार्घ्यमंत्रः सप्तसप्तिवहप्रीत सप्तलोकप्रदीपन सप्तमीसहितो देव गृहाणार्घ्यं दिवाकरेति इयं मन्वादिरपि शुक्ल
पक्षमन्वादित्वात् पौर्वाह्णिकी ग्राह्येत्युक्तं माघशुक्लाष्टमी भीष्माष्टमी अस्यां भीष्मोद्देशेन ये श्राद्धं कुर्वंति ते संततिमंतो भवंति तत्र
श्राद्धं काम्यं तर्पणं तु नित्यं तर्पणे कृते संवत्सरे पापात् दुरितनाशः अकृते च पुण्यनाश इत्युक्तेः तत्र तर्पणमंत्रः वैयाघ्रपद्यगोत्राय

सांकृत्यप्रवराय च गंगापुत्राय भीष्माय आजन्मब्रह्मचारिणे अपुत्राय जलं दद्मि नमो भीष्माय वर्मणे भीष्मः शांतनवो वीरः सत्यवादी
जितेंद्रियः आभिरद्भिरवाप्नोतु पुत्रपौत्रोचितां क्रियामिति एवमपसव्येन तर्पणं कृत्वा च सव्येनार्घ्यं दद्यात् वसूनामवताराय शं
तनोरात्मजाय च अर्घ्यं ददामि भीष्माय आबाल्यब्रह्मचारिणे इति अत्र जीवत्पितृकस्य नाधिकार इति कौस्तुभः जीवत्पितृकस्याप्यधिका
र इति बहवः अत्र मध्याह्नव्यापिन्यष्टमी ग्राह्या श्राद्धादेरेकोद्दिष्टत्वादिति माघशुक्लद्वादश्यां तिलोत्पत्तिरतोस्यामुपोष्य तिलस्नानं
तिलैर्विष्णुपूजनं तिलनैवेद्यं तिलतैलेन दीपदानं तिलहोमस्तिलदानं च तिलभक्षणं च कार्यं माघी पौर्णमासी परा अत्र कृत्यं एवं मा
घावसाने तु देयं भोज्यमवारितं भोजयेद्द्विजदांपत्यं भूषयेद्वस्त्रभूषणैः कंबलाजिनरत्नवस्त्राणि तूलगर्भं चोलकानि उपानहौ प्रच्छादन
पटाश्चैतानि माधवः प्रीयतामित्युक्त्वा देयानि अथ कृतस्य माघस्नानस्य सांगतार्थमुद्यापनं करिष्ये इति संकल्प्य सवित्रे प्रसवित्रे च
परंधाम्ने जले मम त्वत्तेजसा परिभ्रष्टं पापं यातु सहस्रधा दिवाकर जगन्नाथ प्रभाकर नमोस्तु ते परिपूर्णं करिष्येहं माघस्नानं तवाज्ञया
इति मंत्राभ्यामपि संकल्पः कार्यः एवं चतुर्दश्यां संकल्पोपवासाधिवासनमाधवपूजनानि कृत्वा पूर्णिमायां तिलैश्च वर्ज्यैरष्टोत्तरशत
होमं कृत्वा तिलशर्करागर्भत्रिंशन्मोदकात्मकवायनं देयं तत्र मंत्रौ सवितः प्रसवित्रे त्वं हि परंधामजले मम त्वत्तेजसः परिभ्रष्टं पापं
यातु सहस्रधा दिवाकर जगन्नाथ प्रभाकर नमोस्तु ते परिपूर्णं कुरुष्वेहं माघस्नानमुषःपते इति ततो दंपत्योः सूक्ष्मवाससी सप्त
धान्यानि च दत्वा ब्राह्मणेभ्यो दांपत्याय च षड्रसभोजनं देयं तत्र मंत्रः सूर्यो मे प्रीयतां देवो विष्णुमूर्तिर्निरंजन इति एवं माघपूर्वीया

ध॰ सिं॰ द्वि॰
४९

तिमिलादेवंदिवाकरं परिव्राड्योगयुक्तश्चरणेचाभिमुखोहतः इति माघकृष्णाष्टम्यांचतस्रष्टकाकरणाशक्तएकाष्टकांहवैर्धेनुःश्राद्धा
न्वष्टक्यश्राद्धसहितांकुर्यात् दिनद्वयकर्तुमशक्तोष्टम्यामेवैकांकुर्यात् अथशिवरात्रिः सानिशीथव्यापिनीग्राह्या निशीथे
स्तुरात्रेरष्टमसुहूर्तस्स्युक्तः तत्रपरदिनएवार्धरात्रेपरा पूर्वत्रैवतद्व्याप्तौपूर्वा दिनद्वयेप्यर्धरात्रव्याप्त्यभावेपिपरैव दिनद्वयेका
र्त्स्न्येनैकदेशेनवार्धरात्रव्याप्तौपूर्वैवेतिहेमाद्रिमाधवाद्यनुसारीकौस्तुभः परैवेतिमाधवनिर्णयसिंधुपुरुषार्थचिंतामण्यादयः एवंतु यो
गः परेद्युर्निशीथैकदेशव्याप्तौपूर्वेद्युः संपूर्णतद्व्याप्तौपूर्वैव पूर्वदिनेनिशीथैकदेशव्याप्तौपरदिनेसंपूर्णतद्व्याप्तौपरैव इदं
तरविवारभौमवारयोगेशिवयोगेयोगेचातिप्रशस्तं अथपारणानिर्णयः यामत्रयादर्वाक्चतुर्दशीसमाप्तौचतुर्दश्यंतेपारणं
यामत्रयोर्ध्वगामिन्यांचतुर्दश्यांप्रातश्चतुर्दशीमध्यएवपारणमितिमाधवादयः निर्णयसिंधौतु यामत्रयादर्वाक्चतुर्दशीस
माप्तावपिचतुर्दशीमध्यएवपारणं नतुकादाचिदपिचतुर्दश्यंते उपोषणंचतुर्दश्यांचतुर्दश्यांचपारणं कृतैःसुकृतलक्षैस्तुलभ्यते
यदिवानवा शिवस्थिःशिवस्थेफलंतस्यशक्तोवक्तुंनपार्वतीत्यादिनाचतुर्दशीमध्येपारणेपुण्यातिशयोक्तेरित्युक्तं अत्रेदंव्यवस्थाबोध्या
यदानित्यकृत्यप्रवर्तकपारणपर्याप्ताचतुर्दशीनास्तितदाबाध्येयांचतुर्दशीशेषदिनेदर्शादिश्राद्धप्रसक्तिस्तेवातिथ्यंतेपारणं श्राद्ध
स्यामिवात्रनित्यकृत्यापकर्षवाक्याभावात् तिथ्यंतपारणाविधायकवाक्यसत्वेनसंकटविषयकअलपारणाविधिवाक्यानांअ
त्राप्रवृत्तेश्च कर्मपर्याप्तचतुर्दशीसत्वेश्राद्धप्रसक्त्यभावेचतिथिमध्येएवपारणमिति अथव्रतप्रयोगः त्रयोदश्यांकृतैकभक्तः

श्रीः
४९

चतुर्दश्यांकृतनित्यक्रियः प्रातर्मंत्रेणसंकल्पंकुर्यात् शिवरात्रिव्रतंह्येतत्करिष्येहंमहाफलं निर्विघ्नमस्तुमेचात्रत्वत्प्रसादाज्जगत्पते
चतुर्दश्यांनिराहारोभूत्वाशंभोपरेहनि भोक्ष्येहंभुक्तिमुक्त्यर्थंशरणंमेभवेश्वरेति द्विजस्तु रात्रौप्रपद्येजननीमित्यृचावपिपठित्वाज
लमुत्सृजेत् ततःसायाह्नेकृततिलैःस्नानंकृत्वाधृतभस्मत्रिपुंड्ररुद्राक्षोनिशामुखेशिवालयंगत्वाप्रक्षालितपादःस्वाचांतउदङ्मुखः
देशकालौसंकीर्त्यशिवरात्रौप्रथमयामपूजांकरिष्ये यामचतुष्टयेपूजाचेद्व्रतविकीर्षायांसंकल्पः सकृत्पूजाचिकीर्षायांश्रीशिवप्रीत्य
र्थंशिवपूजांकरिष्येइतिसंकल्पः तत्रादौसामान्यतःपूजाविधिरुच्यते यामभेदेनविशेषस्तुवक्ष्यते अस्यश्रीशिवपंचाक्षरमंत्रस्य
वामदेवऋषिः अनुष्टुप्छंदः श्रीसदाशिवोदेवता न्यासेपूजनेजपेचविनियोगः वामदेवऋषयेनमःशिरसि अनुष्टुप्छंदसेनमोमु
खे श्रीसदाशिवदेवतायैनमोहृदि ॐनंतत्पुरुषायनमःहृदये ॐमंअघोरायनमःपादयोः ॐशिंसद्योजातायनमःगुह्ये ॐवांवाम
देवायनमःमूर्ध्नि ॐयंईशानायनमःमुखे ॐॐहृदयायनमः ॐनंशिरसेस्वाहा ॐमंशिखायैवषट् ॐशिंकवचायहुं ॐवांने
त्रत्रयायवौषट् ॐयंअस्त्रायफट् कुंभपूजांविधाय ध्यायेन्नित्यंमहेशं॰ पंचवक्त्रंत्रिनेत्रं१ इतिध्यात्वा प्राणप्रतिष्ठांकृत्वा स्थाप
लिंगस्यचेत् ॐभूःपुरुषंसांबसदाशिवमावाहयामि ॐभुवःपुरु॰ ॐस्वःपुरु॰ ॐभूर्भुवःस्वःपुरुषं॰ इत्यावाहयेत् स्वामिन्सर्व
जगन्नाथयावत्पूजावसानकं तावत्त्वंप्रीतिभावेनलिंगेस्मिन्सन्निधौभवेतिपुष्पांजलिंदद्यात् स्थावरलिंगेपूर्वसंस्कृतचरलिंगेचप्रा
णप्रतिष्ठावाहनेनकार्ये ॐसद्योजातंप्रपद्यामिसद्योजातायवैनमोनमः ॐनमःशिवायश्रीसांबसदाशिवायनमःआसनं

ध॰सिं॰ द्वि॰
५०

समर्पयामि स्नोशिरङ्खेत् ॐ नमः शिवायेतिपंचाक्षरीस्थानेश्रीशिवायनमइतिमोंतमंत्रेणपूजयेत् ॐ भवेनातिभवेभवस्वमां ॐ नमः शि
वायश्रीसांबस॰ पाद्यं॰ ॐ भवोद्भवायनमः ॐ नमः शिवायश्रीसांबसदा॰ अर्घ्यं॰ ॐ वामदेवायनमः ॐ नमः शि॰ आचमनं॰ ॐ ज्येष्ठायनमः ॐ
नमः शिवा॰ श्रीसां॰ स्नानं॰ ततोमूलमंत्रेणआप्यायस्वेत्यादिभिश्चपंचामृतैः स्नाप्यआपोहिष्ठेतितिसृभिः शुद्धोदकेनप्रक्षाल्य एकादशावृत्त्याएका
दशावारुद्रेणपुरुषसूक्तेनवाचंदनकुंकुमकर्पूरवासितजलेनाभिषेकंकृत्वा ॐ नमः शिवायेतिस्नानांतेआचमनंदत्वासाक्षतजलेनतर्पणंकार्यं ॐ
भवंदेवंतर्पयामि १ ॐ शर्वंदेवंतर्पयामि २ ॐ ईशानंदेवंतर्पयामि ३ ॐ पशुपतिंदेवंत॰ ४ ॐ उग्रंदेवंत॰ ५ ॐ रुद्रंदेवंत॰ ६ ॐ भीमंदेवंत॰ ७ ॐ महां
तंदेवंत॰ ८ भवस्यदेवस्यपत्नींतर्प॰ ॐ शर्वस्यदेवस्यपत्नींत॰ ईशानस्यदेवस्यप॰ पशुपतेर्देव॰ उग्रस्यदेवस्यपत्नींत॰ रुद्रस्यदेवस्यपत्नीं॰ भीमस्य
देवस्यप॰ महतोदेवस्यप॰ ॐ श्रेष्ठायन॰ ॐ नमः शि॰ श्रीसां॰ वस्त्रंस॰ मूलेनाचमनं ॐ रुद्रायन॰ ॐ नमः शिवायश्रीसांबस॰ यज्ञोपवीतंस॰
मूलेनाचमनीयं॰ ॐ कालायन॰ ॐ नमः शिवायश्रीसां॰ चंदनंस॰ ॐ कलविकरणाय॰ ॐ नमः शिवाय॰ अक्षतान्॰ ॐ बलविकरणाय॰ ॐ नमः॰
पुष्पाणिस॰ सहस्रमष्टोत्तरशतंवासहस्राणि नामभिर्मूलमंत्रेणवाबिल्वपत्राणिदद्यात् ॐ बलाय॰ ॐ नमः शिवायश्रीसांबसदा॰ धूपंस॰ ॐ
बलप्रमथनायनमः ॐ नमः शिवायश्री॰ दीपं॰ ॐ सर्वभूतदमनाय॰ ॐ नमः शिवायश्री॰ नैवेद्यं॰ मूलेनाचमनं॰ फलंच॰ ॐ मनोन्मनाय॰ ॐ न
मः शिवायश्री॰ तांबूलं॰ मूलेनवैदिकैर्मंत्रैश्चनीराजनं॰ ॐ ईशानः सर्वविद्यानामित्यादि सदाशिवोम् ॐ नमः शिवायश्री॰ मंत्रपुष्पं॰ ॐ भवा
यदेवायनमइत्यष्टौ ८ ॐ भवस्यदेवस्यपत्न्यैनमइत्यष्टौचनमस्कारान्कृत्वा शिवायनमः १ रुद्राय॰ २ पशुपतये॰ ३ नीलकंठाय॰ ४ महेश्वराय॰ ५ हरि
केशाय॰ ६ विरूपाक्षाय॰ ७ पिनाकिने॰ ८ त्रिपुरांतकाय॰ ९ शंभवेन॰ १० शूलिने॰ ११ महादेवायनमइतिद्वादशनामभिर्द्वादशपुष्पांजलीन्दत्वा मूलेनप्रदक्षि

श्रीः
५०

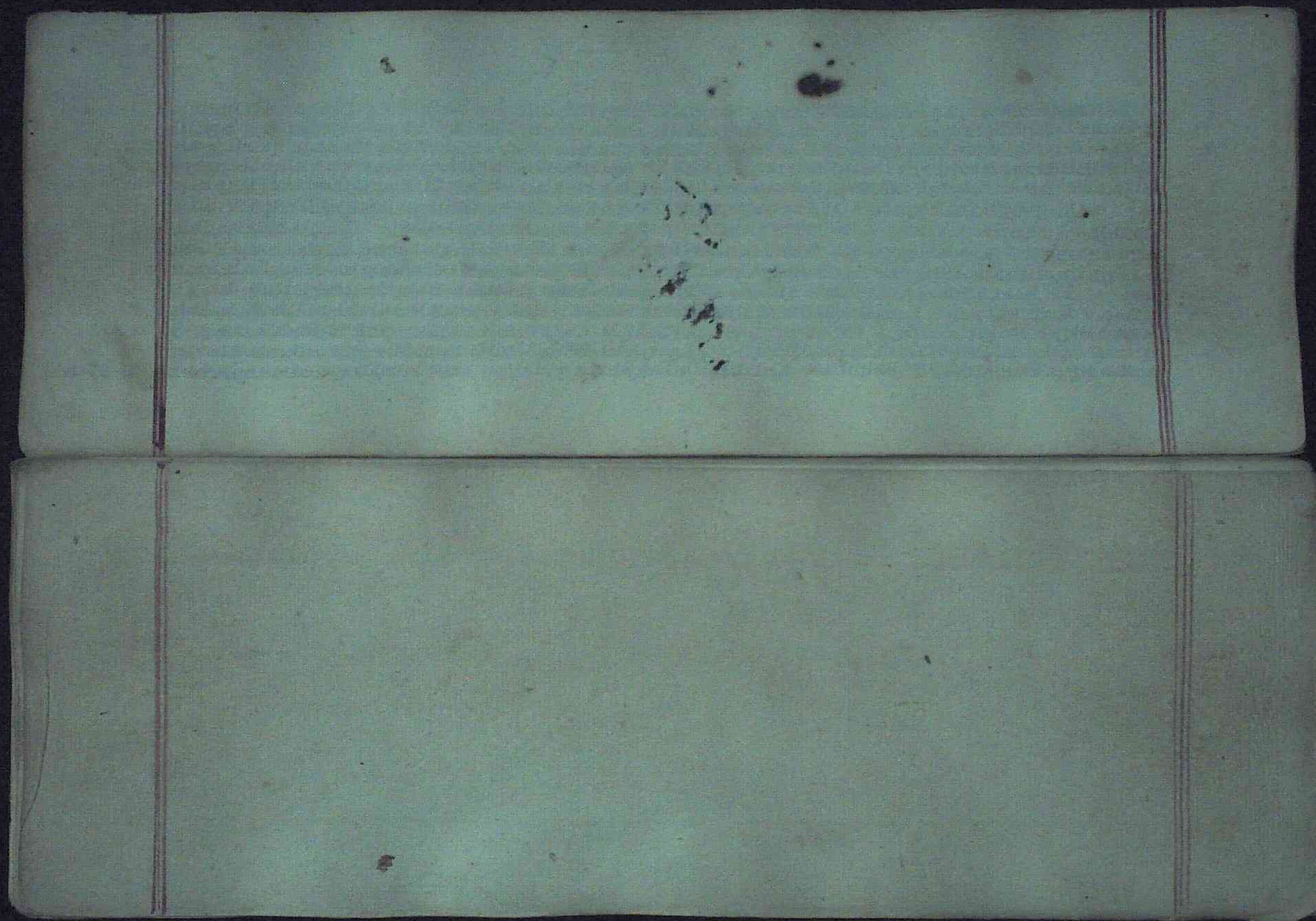
णानमस्कारान्कृत्वामूलमंत्रमष्टोत्तरशतंजप्त्वाक्षमापयित्वाअनेनपूजनेनसांबसदाशिवः प्रीयतामितिनिवेदयेत् अथचतुर्षुयामेषुपूजास्वयंविशेषः
तत्रप्रथमयामेमूलमंत्रांतेश्रीशिवायासनंसमर्पयामीतिशिवनाम्नासर्वोपचारसमर्पणं॰ द्वितीययामेशिवरात्रौद्वितीययामपूजांकरिष्ये इतिसंक
ल्प्यश्रीशंकरायासनमितिशंकरनाम्ना ततोमहानिशिपूजांकरिष्ये इतिसंकल्प्यपूर्ववत्पूजा ततस्तृतीययामपूजांकरिष्ये इत्युक्त्वाश्रीमहेश्वरायासनमि
त्यादि एवमेवचतुर्थयामेश्रीरुद्रायेतिरुद्रनाम्ना प्रतियामंतैलेनाभ्यंगपंचामृतोष्णोदकशुद्धोदकगंधोदकाभिषेकाः कार्याः॰ यज्ञोपवीतांतेगोरो
चनकस्तूरीकुंकुमकर्पूरागरुचंदनमिश्रितानुलेपेनलिंगंलेपयेत्॰ पंचविंशतिपलमितः सर्वोनुलेपद्रव्यलेपपरिमाणं यथाशक्तिवा धत्तूरकरवी
रकुसुमैर्बिल्वपत्रैश्चपूजनमितिप्रशस्तं॰ पुष्पाभावेशालितंडुलगोधूमयवैःपूजा नैवेद्योत्तरंतांबूलमुखवासावुक्तौ नागवल्लीदलक्रमुकफलख
कथादिचूर्णेतित्रयंतांबूलसंज्ञं एतदेवनारीकेलकर्पूरैलाकंकोलैः सहितंमुखवाससंज्ञं एतेषामन्यतमद्रव्यालाभे तत्तद्द्रव्यंस्मरेद्बुधः सर्वपूजांते प्रा
र्थना नित्यनैमित्तिककाम्यंयत्कृतंतुमयाशिव तत्सर्वंपरमेशानमयातुभ्यंसमर्पितमिति शिवरात्रिव्रतंदेवपूजाव्रतपरायणः करोमिविधिवद्दत्तंगृ
हाणार्घ्यंनमोस्तुतेइत्यर्घ्यं एवंयामचतुष्टयेऽर्घ्यभेदःकौस्तुभे ततः प्रभातेस्नात्वापुनः शिवंसंपूज्यपूर्वोक्तद्वादशनामभिः द्वादशब्राह्मणान
शक्तावेकंवासंपूज्यतिलपूर्णकुंभान्द्वादशएकंवादत्वाव्रतमर्पयेत् यन्मयाद्यकृतंपुण्यंतद्रुद्रस्यनिवेदितं त्वत्प्रसादान्महादेवव्रतमद्यसमर्पितं प्र
सन्नोभवमेश्रीमन्सद्गतिः प्रतिपाद्यतां त्वदालोकनमात्रेणपवित्रोस्मिनसंशयइति ततोब्राह्मणान्भोजयित्वापूर्वनिर्णीतेकालेस्वजनैः सहपारणं
कुर्यात्॰ तत्रमंत्रः संसारक्लेशदग्धस्यव्रतेनानेनशंकर प्रसीदसुमुखोनाथज्ञानदृष्टिप्रदोभवेति इतिशिवरात्रिव्रतविधिः अथमृन्मयलिंगेशि
वपूजाचिकीर्षायांतद्विधिः ॐ हरायनमइतिमृदमाहृत्यशोधितायांतस्यांजलप्रक्षेपेणसंपीड्यतेनपिंडेन ॐ महेश्वरायनमइतिलिंगंकुर्यात्

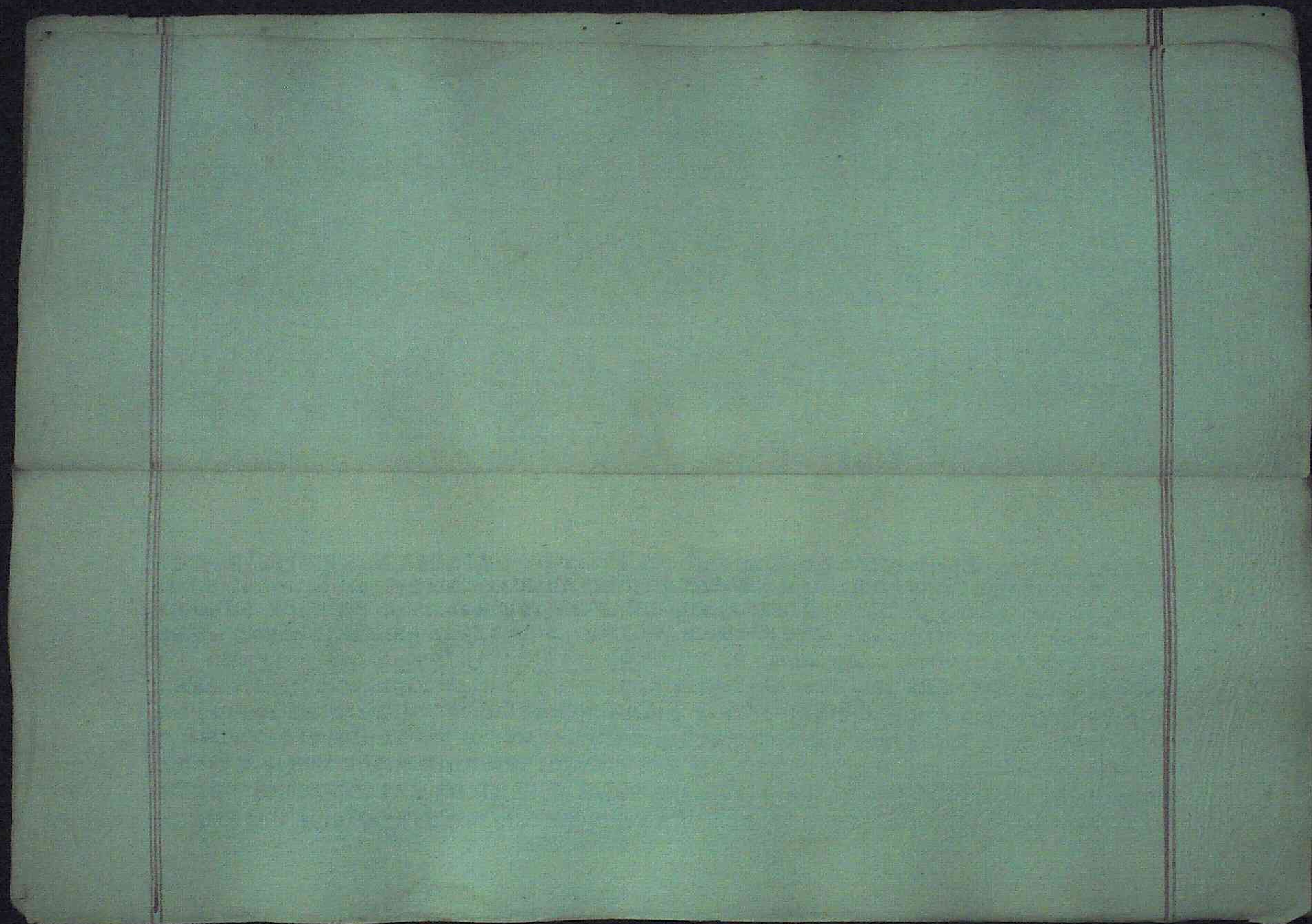
मृन्मयलिंगमशीतिगुंजात्मककर्षादधिकपरिमाणमंगुष्ठमात्रंततोधिकंवाकार्यंनन्यूनं मृन्मयलिंगेपंचसूत्रसंपादनाभावेपिनदोषः अतएवसप्तसू
त्रमुलाल्लक्षणवृद्धिमेतिनहीयते बाणलिंगमिश्रोक्तं शेषंनर्मदश्चयते स्थूलकलक्षणाद्वाणलिंगादतिदुर्लभात् दुःसंपाद्यपंचसूत्रसंपादनाक्कबर्णा
दिलिंगाद्यन्मृन्मयलिंगंश्रेष्ठं द्वापरेपारदंश्रेष्ठंपार्थिवंतुकलौयुगे इतिवचनाच्च ततः ॐशूलपाणयेनमः शिवइहप्रतिष्ठितोभवेतिसबिल्वपत्रेपूजा
पीठेप्रतिष्ठाप्य ध्यायेन्नित्यंमहेशमित्यादिना ॐपिनाकधृषेनमः श्रीसांबसदाशिवइहागच्छइहतिष्ठइहसन्निहितोभवेत्यावाहयेत् इहोदि
जानांसर्वत्रमूलमंत्रोपिज्ञेयः ततः ॐनमःशिवायेतिमूलमंत्रेणपाद्यमर्घ्यमाचमनंदत्वा पशुपतयेनमइतिमूलेनस्नानं वस्त्रमुपवीतंगंधं
धूपदीपनैवेद्यफलतांबूलनीराजनमंत्रपुष्पांजलीन्दत्वा शर्वायक्षितिमूर्तयेनमइतिप्राच्यांपूजयेत् भवायजलमूर्तयेनमइत्यैशान्यां
रुद्रायाग्निमूर्तयेनमः उदीच्यां उग्रायवायुमूर्तयेनमइतिवायव्यां भीमायाकाशमूर्तये प्रतीच्यां पशुपतयेयजमानमूर्तयेनमः नैर्ऋत्यां महादे
वायसोममूर्तये दक्षिणस्यां ईशानायसूर्यमूर्तयेनमइत्याग्नेय्यां ततःशूलपाणयेनमःस्वस्ति महादेवायनमइतिविसर्जयेदितिसंक्षेपः विस्तरस्तुपुरुषार्थ
चिंतामणौविज्ञेयः शिवरात्रिव्रतेपार्थिवकोटिपूजाविधिः पार्थिवलिंगेषुकार्यः पार्थिवलिंगोद्यापनविधिःकौस्तुभादौज्ञेयः लिंगविशेषेणफलविशे
षः आयुष्यंहीरजेलिंगे मौक्तिकेरोगनाशः वैडूर्येशत्रुनाशः पद्मरागेलक्ष्मीः पुष्परागजेसुखं इंद्रनीलेयशः मारकतेपुष्टिः स्फाटिकेस
र्वकामाः राजतेराज्यंपितृमुक्तिः हैमेसत्यलोकः ताम्रेपुष्टिरायुश्च पैत्तलेतुष्टिः कांस्येकीर्तिः लोहेशत्रुनाशः सीसजेआयुष्यं मतांतरेसौ श्रीः ५१
वर्णेब्रह्महत्यापरिहारः स्फटिकेलक्ष्मीश्च एवंगंधमयेसौभाग्यं हस्तिदंतजेसेनापत्यं व्रीह्यादिधान्यपिष्टजेपुष्टिसुखरोगनाशादि माषजेस्त्री नावनी
तजेसुखं गोमयजेरोगनाशः गौडअन्नादि वंशांकुरजेवंशवृद्धिरित्यन्यत्रविस्तरः एवंलिंगसंख्याविशेषेणफलविशेषःकौस्तुभे शिवनिर्माल्य

ग्रहणाग्रहणविचारस्तृतीयपरिच्छेदेज्ञेयः मासशिवरात्रिनिर्णयःप्रथमपरिच्छेदउक्तः शिवरात्रिव्रतोद्यापनंकौस्तुभादौज्ञेयं मासशिवरा
त्रिव्रतोद्यापनमपिकौस्तुभेस्पष्टं माघामावास्यायांअपराह्णव्यापिन्यांयुगादित्वात्पिंडकंश्राद्धंकार्यं तत्रदर्शश्राद्धेनसहतंत्रंकार्यं मा
घामावास्यायांशततारायोगेपरमःपुण्यकालः तत्रश्राद्धात्परमोपितृतृप्तिः धनिष्ठायोगेतुतिलान्नेनश्राद्धंकार्यं तेनवर्षायुतकालंपितृतृप्तिः
इतिश्रीमदनंतोपाध्याय० सूत्रेमाघमासकृत्यनिर्णयोद्देशः अथफाल्गुनमासः मीनसंक्रांतौपराःषोडशनाड्यःपुण्याः रात्रौतुप्रागुक्तं
फाल्गुनेगोव्रीहिवस्त्रदानंगोविंदप्रीत्यैकार्यं अथफाल्गुनप्रतिपदमारभ्यद्वादशदिनपर्यंतंपयोव्रतंभागवतेउक्तं तत्प्रयोगोमूलग्रंथसारेणबो
ध्यः फाल्गुनीपौर्णमासीमन्वादिः सापौर्वाह्णिकी इयमेवहोलिकासाप्रदोषव्यापिनीभद्रारहिताग्राह्या दिनद्वयेप्रदोषव्याप्तौपरदिनेप्रदो
षैकदेशव्याप्तौवापरैव पूर्वदिनेभद्रादोषात् परदिनेप्रदोषस्पर्शाभावेपूर्वदिनेप्रदोषेभद्रासत्वेयदिपूर्णिमापरदिनेसार्धत्रियामाततोधिकावात
त्परदिनेचप्रतिपद्वृद्धिगामिनीतदापरदिनेप्रतिपदिप्रदोषव्यापिन्यांहोलिका उक्तविपर्ययेयदिप्रतिपदोह्रासस्तदापूर्वदिनेभद्रापुच्छेवाभद्रामुख
मात्रंत्यक्त्वाभद्रायामेववाहोलिकादीपनं परदिनेप्रदोषस्पर्शाभावेपूर्वदिनेयदिनिशीथात्प्रागभद्रासमाप्तिस्तदाभद्रावसानोत्तरमेवहोलिकादीप
नं निशीथोत्तरंभद्रासमाप्तौभद्रामुखंत्यक्त्वाभद्रायामेव प्रदोषेभद्रामुखव्याप्तौभद्रोत्तरंप्रदोषोत्तरंवा दिनद्वयेपिपूर्णिमायाःप्रदोषस्पर्शाभा
वेपूर्वदिनएवभद्रापुच्छेतदलाभेभद्रायामेव प्रदोषोत्तरमेवहोलिका रात्रौपूर्वार्धभद्रायाग्राह्यत्वोक्तेः नतुपूर्वप्रदोषादौचतुर्दश्यांनवापरत्रसायं
काले दिवाहोलिकादीपनंतुसर्वग्रंथविरुद्धं इदंहोलिकापूजनंअण्णाकर्मादिवद्गुत्वापिकुर्वंति युक्तंचैतत् केचिद्धोलिकापूजनंकृत्वाभुंजते तेषांभो
जनस्यपूजनस्यवाननियमेनशास्त्रविहितकालत्वाभावः इदंचंद्रग्रहणसत्वेवेधमध्येपिकार्यं ग्रस्तोदयेपरदिनेपूर्णिमात्वेग्रहणमध्येएवकार्यं

ध·सिं·द्वि· अन्यथापूर्वदिने अथ भद्रामुखपुच्छलक्षणं पूर्णिमायां भद्रायास्तृतीयपादांते घटित्रयं पुच्छं चतुर्थपादाद्यघटीपंचकं मुखं तथा च मध्यमप्रमा
५२ णेन षष्टिघटीमितायां पूर्णिमायां पूर्णिमाप्रवृत्त्युत्तरं सार्धैकोनविंशतिघटिकोत्तरं घटीत्रयं पुच्छं सार्धद्वाविंशतिघटिकोत्तरं घटीपंचकं मुखं नि
थेश्वतु: षष्टिघटीमितत्वे पूर्णिमायाः एकविंशतिघटिकोत्तरं पुच्छं चतुर्विंशतिघटिकोत्तरं मुखं एवं तिथेर्मानांतरेप्यूह्यं अथ पूजाविधिः देश
कालौ संकीर्त्य सकुटुंबस्य मम ढुंढाराक्षसीप्रीत्यर्थं तत्पीडापरिहारार्थं होलिकापूजनं करिष्ये इति संकल्प्य शुष्कानां काष्ठानां गोमयपिंडानां राशिं
कृत्वा वह्निना प्रदीप्य तत्र अस्माभिर्भयसंत्रस्तैः कृता त्वं होलिके यतः अतस्त्वां पूजयिष्यामि भूते भूतिप्रदा भवेति मंत्रेण श्रीहोलिकायै
नमः होलिकामावाहयामीत्यावाह्य होलिकायै नम इति मंत्रेणासनपाद्यादिषोडशोपचारान्कृत्वा तमग्निं त्रिः परिक्रम्य गायंतु हसंतु च जल्प
तु स्वेच्छया लोका निःशंका यस्य यन्मतं ज्योतिर्निबंधे पंचमीप्रमुखास्तास्तु तिथयोऽनंतपुण्यदाः दश स्युः शोभनास्तासु काष्ठस्तेयं विधीयते मं
डलस्तिकागेहाच्छिशुहारितवह्निना प्रातायां पूर्णिमायां तु कुर्यात्तत्काष्ठदीपनं ग्रामाद्बहिश्च मध्ये वा तूर्यनादसमन्वितः स्नात्वा राजा शु
चिर्भूत्वा स्वस्तिवाचनतत्परः दत्वा दानानि भूरिणि दीपयेद्धोलिकाचितिं ततोऽभ्युक्ष्य चितिं सर्वां साज्येन पयसा सुधीः नारिकेलानि देयानि बीज
पूरफलानि च गीतवाद्यैस्तथान्यैश्च त्रिः सानीयं तेजसे तमग्निं त्रिः परिक्रम्य शब्दैर्लिंगभगांकितैः तेन शब्देन सा पापा राक्षसी तृप्तिमाप्नुया श्री:
त् एवं रात्रौ होलिकोत्सवं कृत्वा प्रातः प्रतिपदि श्वपचं दृष्ट्वा स्नानं कुर्यात् न तस्य दुष्कृतं किंचिन्नाधयो व्याधयोपि च कृत्वा चावश्यका ५२
र्याणि संतर्प्य पितृदेवताः वंदयेद्धोलिकाभूतिं सर्वदुष्टोपशांतये वंदने मंत्रः वंदितासि सुरेंद्रेण ब्रह्मणा शंकरेण च अतस्त्वं पाहि नो देवि भूते भू

तिप्रदा भवेति होलिकादिनं करिसंज्ञकं तदुत्तरदिनं च शुभे वर्ज्यं होलिकाग्रहणभाक्काम्यनं प्रेतदाहदिवसोत्र पंचमः तत्परं च करिसंज्ञकं दिनं
वर्जितं सकलकर्मसु भयमित्युक्तेः ग्रहणाद्यनप्रेतदाहेतु निशीथविभागेन पूर्वदिनकरिदिनयोर्निर्णयो ज्ञेयः नरो दोलागतं दृष्ट्वा गोविं
दं पुरुषोत्तमं फाल्गुन्यां संयतो भूत्वा गोविंदस्य पुरं व्रजेत् फाल्गुनकृष्णप्रतिपदि वसंतारंभोत्सवः सा चौदयिकी ग्राह्या दिनद्वये सत्वे
पूर्वा अत्रतैलाभ्यंगकः अत्र प्रतिपदि चूतपुष्पप्राशनमुक्तं तत्प्रकारः गोमयेनोपलिप्ते गृहांगणे शुक्लवस्त्रासनोपविष्टः प्राङ्मुखः सुवासि
न्याकृतचंदनतिलकनीराजनः सचंदनमाम्रकुसुमं प्राश्नीयात् तत्र मंत्रः चूतमग्र्यं वसंतस्य माकंदकुसुमं तव सचंदनं पिबाम्यद्य सर्व
कामार्थसिद्धये इति कृष्णद्वितीयायां देशग्रामाधिपतिर्वितते वितानादिशोभिते देशे रम्यासने उपविश्य पौरजानपदांल्लोकान्सिंदूरादि
होरेश्चंदनादिभिः पट्टवासैश्च विकीर्य तेभ्यस्तांबूलादि दत्वा नृत्यगीतविनोदैर्महोत्सवं कुर्यात् इदानीं प्राकृतजनाः सुकृष्णपंचमीप
र्यंतमेतमुत्सवं कुर्वंति इति होलिकोत्सवः फाल्गुनामावास्या मन्वादिः सापराह्णव्यापिनी ग्राह्या इति श्रीमदनंतोपाध्याय· धर्मसिं
धुसारे फाल्गुनमासकृत्यनिर्णयोद्देशः अथ परिच्छेदद्वयशेषाख्यं प्रकीर्णप्रकरणमुच्यते द्वादशस्वपि मासेषु श्राद्धे व्यतीपातयोगस्य
भरण्यादिनक्षत्रस्यापराह्णव्याप्त्या दर्शवन्निर्णयो ज्ञेयः उपवासादौ प्रचुराचाराभावान्नोक्तः अथ चांद्रसंवत्सरभेदाः प्रभवो विभवः स
शुक्लः प्रमोदोथ प्रजापतिः अंगिराः श्रीमुखो भावो युवा धाता तथैव च १ ईश्वरो बहुधान्यश्च प्रमाथी विक्रमो वृषः चित्रभानुः सुभानुश्च
तारणः पार्थिवो व्ययः २ सर्वजित्सर्वधारी च विरोधी विकृतिः खरः नंदनो विजयश्चैव जयो मन्मथदुर्मुखौ ३ हेमलंबो विलंबश्च विकारी शार्व
रीप्लवः शुभकृच्छोभकृत्क्रोधी विश्वावसुपराभवः ४ प्लवंगः कीलकः सौम्यः साधारणविरोधकृत् परिधावी प्रमादी च आनंदो राक्षसोनलः ५

ध॰सिं॰३
१

श्रीगणेशाय नमः श्रीमत्तुंगमकलंककलानिधानं कांताननं यदवधानमनंमुधानं श्रीवत्सकौस्तुभरमोल्लसितोरसं तं वंदे परं भगवतं
दयुदारसंतं १ भीमाप्रीयं सुकरुणार्णवमाशुतोषं दीनेष्टपोषमघसंहतिसिंधुशोषं श्रीरुक्मिणीमतिमुखं पुरुतं परं तं देवं उरंतचरितं ह
रिं सच्चरंतं २ वंदे प्रतिष्ठितमधानिराकरं धर्ताममेश्रुश्रिदिवानिशीकरं शिवां च विघ्नेशमथो पितामहं सरस्वतीमाशुभजे पितामहं ३
श्रीलक्ष्मीगरुडं सहस्रशिरसं प्रद्युम्नमीशं कपिं श्रीसूर्यं विधुमोम विदुरुकंपिल्लाथासुतान्पपुरवं इंद्राद्यान्विबुधानुरुंश्च जननीतो
तं त्वनंताभिधं नत्वाभ्यान्वितनोमि माधवमुखान्धर्माब्धिसारं मितं ४ दृष्ट्वा पूर्वनिबंधान्प्राच्यांश्च नवांश्च लेपुसिद्धार्थान् प्राये
णमूलवचनान्युक्तिस्खलिरवामि बालबोधाय ५ उक्ता धर्माब्धिसारे स्मिन्निर्णयं कालगोचरं परिच्छेदे प्रथमेऽन्येद्वितीये च यथाक्र
मं ६ अथ गर्भादिसंस्कारान्धर्मान्नाद्यादिसंमतान् वक्ष्ये संक्षेपतः संतः संतोषेणानुगृह्यतां ७ काशीनाथाभिधेनात्रानंतोपाध्या
यसूनुना निर्णयिते यदेतत्तु शोधनीयं मनीषिभिः ८ तत्रादौ गर्भाधानसंस्कार उच्यते तदुपयोगितया प्रथमरजोदर्शने शुभमासा
दि निर्णयते तत्र चैत्रज्येष्ठाषाढभाद्रपदकार्तिकपौषमासा दुष्टाः तत्र प्रतिपद्रिक्ताष्टमीषष्ठीद्वादशीपंचदश्यो निष्टफलास्तिथयः
तथारविभौममंदवारेषु भरणीकृत्तिकार्द्राश्लेषामघापूर्वात्रयविशाखाज्येष्ठानक्षत्रेषु विष्कंभगंडातिगंडशूलव्याघातवज्रपरिघ राम १
पूर्वार्धव्यतीपातवैधृतियोगेषु विष्ट्यां च ग्रहणे रात्रिसंध्यापराह्नकालेषु निद्रायां जीर्णरक्तनीलचित्रवस्त्रेषु नग्नत्वे परगृहपरग्रामे

षु अल्पाधिकनीलाद्रिरुधिरलेपे चानिष्टफलं संमार्जनीकाष्ठतृणाग्निशूर्पान्हस्ते रथानाकुलटा स्यात् वस्त्रे बिंबमात्रबिंदवः पुत्रफ
लाः समाः कन्याफलाः अथ प्रथमर्तौ अस्त्रैरासनं कृत्वा तत्तामुपवेश्य पतिपुत्रवत्यः स्त्रियः हरिद्राकुंकुमगंधपुष्पस्रक्तांबू
लादिभिस्तेद्वद्दीपैनीराज्य सदीपालंकृते गृहे तां वासयेयुः सुवासिनीभ्यो गंधादिकं लवणमुद्गादिचं दद्यात् अथ सर्वर्तुसाधा
रणनियमाः त्रिरात्रमस्पृश्यया भूत्वाभ्यंगांजनदिवास्वापाग्निस्पर्शदंतधावनमांसाशनसूर्याद्यवलोकाश्रुमोक्षरेखाकरणानि वर्ज
येदधः शयीत अंजलिना ताम्रलोहपात्रेण वा जलं न पिबेत् या खर्वपात्रेण पिबति तस्याः खर्वः पुत्रः नखकृंतनेन कुनखी पुत्रः प
र्णेन पाने उन्मत्त इति द्वितीयादिषु ऋतुषु प्रवासगंधमाल्यादिधारणतांबूलगोरसभक्षणपीठाद्यारोहणं वर्जयेत् मृन्मये आयसे वा
श्मनि भुंजीत ग्रहणादिनिमित्तकस्नानप्राप्तौ नोदकमज्जनरूपं स्नानं किंतु पात्रांतरितजलेन स्नात्वा न वस्त्रपीडनं कुर्यात् नान्यद्व
स्त्रं धारयेत् एवं स्वाशौचादिनिमित्तकस्नानप्राप्तावपि सगोत्रयोरसंबंधिनोर्वा ब्राह्मण्यो रजस्वलयोः परस्परं स्पर्शे
उत्कृष्टस्नानदैवस्नानमात्रेण शुद्धिः बुध्यास्पर्शे एकरात्रमुपवासः गोत्रादिसंबंधाभावे अबुध्यास्पर्शे तद्दिने स्नात्वा न भुंजी
त मत्यास्पर्शे तु आशुद्धेर्न भुंजीत भोजने तु शुद्ध्यनंतरं तावद्दिनसंख्ययोपवसेत् उपवासाशक्तौ तत्संख्याकब्राह्मणभोज
नादि कुर्यात् सर्वत्र शुद्ध्युत्तरं पंचगव्यप्राशनं ज्ञेयं शूद्रीब्राह्मण्योः रजस्वलयोः स्पर्शे आशुद्धेर्भोजने कृच्छ्रोऽत्र प्रायश्चित्तं

ब्राह्मण्याः शूद्रास्तु पादकृच्छ्रमात्रं रजस्वलायाः सूतिकाया वा चांडालस्पर्शे आशुद्धेर्न भोजनं अतिकृच्छ्रं च अमत्या स्पर्शे प्राजापत्यं चं
डालादिपरंपरया चांडालादिस्पर्शे स्नानमात्रं भुंजीतायाः स्पर्शे प्राजापत्यं द्वादशब्राह्मणभोजनं च मिताक्षरायां तु पतितांत्यजचांडालैः
कामतः स्पर्शे आशुद्धेरभुक्त्वा शुध्युत्तरं प्रथमेह्नि स्पर्शे त्र्यहमुपवासः द्वितीये द्व्यहस्तृतीये एकाहः अकामतस्तु आशुद्धेरभोजनमा
त्रं एवं ग्रामकुक्कुटसूकरश्ववायसरजकादिस्पर्शेपि अशक्तौ तु स्नात्वा यावन्नक्षत्रदर्शनमभोजनं भुंजानायाः श्वचांडालादिस्प
र्शे आशुद्धेरभोजनं षड्रात्रं गोमूत्रयावकाहारः अशक्तौ स्वर्णदानं विप्रभोजनं वा उच्छिष्टयो रजस्वलयोः स्पर्शे उच्छिष्टचांडालेन स्प
र्शे वा कृच्छ्रेण शुद्धिः उच्छिष्टद्विजस्पर्शे रजस्वलायास्त्र्यहम् ऊर्ध्वोच्छिष्टे अधरोच्छिष्टे त्वेकाहमुपवासः इत्युक्तं उच्छिष्टशूद्रस्पर्शे धिक
कल्प्यं सुष्विष्ण्याः सूतक्याः शुद्धेनरस्पर्शे आशुद्धेरभोजनं भोजने तु कृच्छ्रं पंचनखविड्वराहैकशफपशुस्पर्शे अंत्यजस्पर्शे वा आ
शुद्धेरभोजनं रजस्वलायाः श्वजंबूकगर्दभदंशे आशुद्धेरभोजनं शुद्धौ पंचरात्रमुपवासः नाभेरूर्ध्वं दंशे द्विदशरात्रं मूर्ध्नि दंशे विं
शतिरात्रं भुंजानायाः रजस्वलाया रजस्वलां पश्यति चेदाशुद्धेरभोजनं चांडालं पश्यति चेदुपवासस्त्र्यहमपि कामतश्चांडालं पश्यति चे
त्प्राजापत्यं रजस्वलायाः शवसूतिकास्पर्शे शुध्यंते त्रिरात्रमुपवासः आशुद्धेरभोजनं भोजने तु कृच्छ्रं सर्वत्र कृच्छ्रं वि
धिना पंचगव्याशनमुक्तमेव आशौचिभिः स्पर्शे स्नानात्प्राक्रजोदर्शने चतुर्थदिनपर्यंतमभोजनं अशक्तौ तु सद्यः स्नात्वा भुंजी

त एवं बंधुमरणश्रवणे स्नानात्प्राक्रजोदर्शनेपि तथा रजोदर्शनोत्तरं बंधुमरणश्रवणेपि शक्तायाः आशुद्धेरभोजनं अशक्तायाः सद्यः स्ना
नेन भोजनं सर्वत्रास्पृश्यस्पर्शे अशक्तायाः स्नाने कृते भोजनं शुद्ध्यनंतरं अनशनप्रत्याम्नायः इति केचित् रजस्वलायाः प्रथमदिनं प
रीयस्तु रात्रेः पूर्वभागद्वये पूर्वं प्रथमं दिनं तृतीयभागे रजोदर्शने उत्तरदिनं प्रथमं महाअर्धरात्रात्पूर्वं पूर्वदिनं प्रथमं अर्धरात्रादूर्ध्वमु
त्तरदिनं प्रथमं एवं जननमरणाशौचेपि ज्ञेयं यस्याः प्रायेण मासे रजोदर्शनं तस्याः सप्तदशदिनपर्यंतं पुनः रजोदर्शने स्नानाच्छुद्धिः
अष्टादशाहे एकरात्रमशुचित्वमेकोनविंशेह्नि द्विरात्रं विंशतिप्रभृति त्रिरात्रं यस्याः प्रायः पक्षे पक्षे रजोदर्शनं तस्याः दशदिनपर्यंतं स्ना
नाच्छुद्धिः एकादशे रजोदृष्टावेकाहः द्वादशाह्नि द्विरात्रमूर्ध्वं त्रिरात्रं रोगेण यद्रजः स्त्रीणामन्वहं प्रतिवर्तते तत्र नास्पृश्यत्वं किंतु रजोनि
वृत्तिपर्यंतं पाकदैवपित्र्यकर्मानधिकारमात्रं रोगजे वर्तमानेपि मासजरजोनिर्णयोस्त्येव तत्र सावधाना सती त्रिरात्रमशुचिर्भवेत्
यत्तु गर्भिण्याः प्राक्प्रसवाद्रोगजं रजोदर्शनं तत्र त्रिदिनमेवाशौचं प्रसूतिकायाः किंचिदूनमासात्पूर्वं रजोदृष्टौ स्नानमात्रं
पूर्णमासे त्रिरात्रं उच्छिष्टा स्त्री यदि रजस्वला भवति तदा शुद्ध्यंते त्र्यहमधरोच्छिष्टे त्वेकाहमुपवासः अविज्ञातरजोदोषा यदि गृ
हव्यवहरति तदा तया स्पृष्टं गोरसमृद्भांडादिकं जलादि किंचिद्वस्त्रादि त्याज्यं सूतकवत् ज्ञानकालमारभ्यैव दोषात् अशुचित्वं तु स्ना
नदिनमारभ्य त्रिदिनमिति केचित् अन्ये तु द्वितीयादिदिने रजसि ज्ञाते सूतकवत्पूर्वदिने रेव शुद्धिरित्याहुः एवं त्रिदिनं स्पि

त्वाच्चतुर्थेऽहनि षष्ठिघटिकारंभरात्रिकाशौचेन मलं प्रक्षाल्य दंतधावनपूर्वकं संगवेकाले स्नायात् सूर्योदयात्प्राक्स्नानं न तत्र नाचारः चतुर्थे
ऽहनि रजोनिवृत्तौ भर्तृशुश्रूषणादौ शुद्धिः पंचमेऽहनि दैवपित्र्यकर्मणि शुद्धिः कानिचिद्दिनानि रजोऽप्यनुवर्तेत तदा तन्निवृत्तिपर्यंतं
दैवपित्र्ययोर्न शुद्धिः रोगेणत्वनुवृत्तौ प्रागुक्तं केचित्तु चतुर्थदिवसे दर्शश्राद्धादिश्रौतकर्माणि कर्तव्यानीत्याहुः अपरे तु इतरदिनापेक्षया च
तुर्थदिनस्यैवानुकूलत्वात्तत्रैव गर्भाधाने दुष्टरजोदर्शनशांतिश्च कर्तव्या महासंकटे श्रौतस्मार्तहोमपुण्याहवाचनादिकमपि च
तुर्थेऽहनि कर्तव्यमित्याहुः अयं च चतुर्थेऽहन्यधिकारनिर्णयः सर्वथा रजोनिवृत्तिभावे वेदितव्यः यदि ज्वरादिभिरातुरा चतुर्थदिने स्नातुमश
क्ता तदा तामन्या नारी नरो वा दशवारं स्पृष्ट्वा स्पृष्ट्वा स्नायादाचमेच्च प्रतिस्नानमातुरस्य वस्त्रमन्यदन्यत्परिधापनीयं अंते स्पृष्टानां
सर्ववस्त्राणां त्यागः आर्द्रवस्त्रादिबंधनेन शुद्धवस्त्रग्रहणेन ब्राह्मणभोजनात्पुण्याहवाचनाच्च शुद्धिः सर्वेषामप्यातुराणा
मेवं शुद्धिर्विधीयते एवं शुद्धायां तेन शुभदिने दुष्टरजोदर्शनप्रयुक्तां शौनकोक्तां भुवनेश्वरीशांतिं ग्रंथांतरोक्तां वा शांतिं विधाय गर्भाधा
नं कार्यं सूर्यग्रहे रजोदर्शने हैमं सूर्यबिंबं च तन्नक्षत्ररूपं च सीसेन राहुं च कृत्वा संपूज्यार्कसमिद्भिः सूर्यं नक्षत्रं शंखक्षीरैः राहुं दूर्वाभि
र्हुत्वा आज्यचरुतिलैश्च जुहुयात् चंद्रग्रहे राजतं बिंबं पालाश्यश्च समिध इति विशेषः ग्रहणाद्यतीपातादि वक्ष्यते इतरदोषैः रजो
दर्शने तु द्वितीयादिरजोदर्शने शांतिपूर्वकं गर्भाधानं कार्यं गर्भाधाने गुरुशुक्रास्ताधिकमासादिदोषो नास्ति यदि तु प्रथमर

जोदर्शने शांतिर्न कृता द्वितीयरजोदर्शने च शुक्रास्तादिदोषप्रसक्तिस्तदा निमित्तानंतरमेव यत्र नैमित्तिकानुष्ठानं तत्रास्तादिदोषा
भावः मुख्यकालातिक्रमे तु अस्तादिदोषोऽस्त्येवेति सामान्यनिर्णयानुसारेण क्रतुशांतिरस्तादौ न कार्या तदनुरोधेन गर्भाधानं च न
कार्यमिति भाति शांतिश्च सग्रहमखैव कर्तव्या शांतौ भुवनेश्वरी प्रधानदेवता इंद्रेंद्राण्यौ पार्श्वदेवते एवं कलशत्रये प्रतिमात्र
यस्थापनं ग्रहाणामर्कादिसमिधश्चरुराज्यं च द्रव्यं प्रधानदेवताया हुर्वीतिलमिश्रगोधूमाः पायसमाज्यं चेति हविस्त्रयं
एवं पार्श्वदेवतयोरपि पायसस्य स्थंडिलाग्नावेव श्रपणं कार्यं न तु गृह्यसिद्धस्य ग्रहणं ग्रहहोमार्थं गृह्यसिद्धश्चरुः पात्रासादन
काले पायसश्रपणार्थमेका स्थाली गृह्यसिद्धान्नसंस्कारार्थं अपरेति स्थालीद्वयं अनेककर्तृकाज्यहोमप्रसक्तौ अनेकस्रुवासादनं
आज्येन सह हविस्त्रयस्य गृह्यसिद्धान्नस्य च पर्यग्निकरणं स्रुवादिसंमार्गोत्तरं गृह्यसिद्धान्नमासादितं चरुस्थाल्यामादाय प्राग्वद
भिघारणादि बर्हिरासादनांतं कुर्यात् ततः पायसाभिघारणाद्यासादनांतं अन्वाधाने हविस्त्यागे च प्रधानदेवताया भुवने
श्वरीपदेन सवितृपदेन वोच्चारः गायत्र्या होमोक्तेः आज्यभागांते यजमानोऽन्वाधानानुसारेण प्रतिदेवतमष्टाविंशत्याहुतिपर्याप्तं
अर्कादिजातीयसमिच्चर्वाज्यात्मकं हविस्त्रयं सूर्याय सोमाय भौमाय बुधाय गुरवे शुक्राय शनैश्चराय राहवे केतवे न मम अष्टा
ष्टसंख्यापर्याप्तं हविस्त्रयं तत्तदधिदेवताप्रत्यधिदेवताभ्यो न मम चतुश्चतुःसंख्याहुतिपर्याप्तं तद्धविस्त्रयं विनायकादिभ्यः

ध॰सिं॰
४

ऋतुसंरक्षणऋतुसाङ्गुण्यदेवताभ्योनमम अष्टोत्तरशतसंख्याहुतिपर्याप्तंदूर्वातिलगोधूमपायसाज्येतिहविश्चतुष्टयंभुवनेश्वर्यै
नमम बहुसंपत्तिनेनमम एवमष्टाविंशतिसंख्यापर्याप्तंतद्धविश्चतुष्टयं इंद्रेंद्राणीभ्यांनममेतित्यागं कुर्यात् बहुतरदोषे अष्टोत्त
रसहस्रसंख्याकोहोमोभुवनेश्वर्यां इंद्रेंद्राण्योरष्टोत्तरशतसंख्याकः इंद्रेंद्राण्योर्होमः कृताकृतः होमांते ग्रहादिबलयः भुवनेश्वर्या
दिबलयोभिषेकश्चेतिसंक्षेपः स्वमंत्रकःसविस्तरःप्रयोगःस्वशाखानुसारेणज्ञेयः संकल्पः स्वस्तिवाक् विप्रवरणंभूतनिः
सृतिः पंचगव्येर्भूमिशुद्धिर्मुख्यदेवतपूजनं १ अग्निप्रतिष्ठासूर्यादिग्रहस्थापनपूजनं देवतान्वाहितिः पात्रासादनंहविषांकृतिः
२ यथाक्रमंत्यागहोमौ बितिपौर्णिमिकः क्रमः प्रजास्विष्टंनवाहुत्याबलिः पूर्णाहुतिस्तथा ३ पूर्णपात्रविमोकाद्यग्न्यर्चनंतेभि
षेचनं मानस्तोकेतिभूतिश्चदेवपूजाविसर्जने ४ श्रेयोग्रहोदक्षिणादिदानंकर्मेश्वरार्पणं कर्मोयमुक्तःशांतीनांप्रायःस्मार्तेविति
स्थितिः ५ एवंमदनरत्नोक्ता बौधायनोक्ता नवशांतिःकौस्तुभेद्रष्टव्या प्राग्रजोदर्शनात्पत्नीगमने ब्रह्महत्यादोषोक्तेः किंचिज्ज्ञाय
श्चित्तंविधेयमितिभाति ऋतौतुगमनमावश्यकं अन्यथाभ्रूणहत्यादोषः अयंचमनसिकामेसतिद्वेषादिनास्त्रियमनुपग राम
च्छतोज्ञेयः विरक्तस्यनकोपिदोषइतिश्रीभागवतेत्नोकेव्याख्यायेतिपट्टदीकायांचस्पष्टं ऋतुकालस्तुरजोदर्शनदिनमारभ्यषो ४
डशदिनपर्यंतंज्ञेयः तत्रप्रथमदिनचतुष्टयैकादशत्रयोदशदिनेषुगमनंवर्ज्यं अवशिष्टदशदिनेषुपुत्रार्थिनासमदिनेकन्या

र्थिनाविषमदिनेगमनंकार्यं तत्राप्युत्तरोत्तररात्रीणांप्राशस्त्यं एकस्यांरात्रौसकृदेवगमनंकार्यं सकृत्गमनंचयुग्मासुसर्वासुआ
वश्यकमितिकेचित् अन्यकालप्रतिबंधादिनागमनासंभवेप्यष्टैकादश्यादिदिनेपिऋतुगमनंकार्यमितिकेचित् स्त्रीणांवरमनु
स्मरन्पत्नीछ्याद्तावपिगच्छन्नदोषभाक् किंतुब्रह्मचर्यहानिमात्रं ऋतौगच्छतियोभार्यामनृतौनैवगच्छति यावज्जीवंब्रह्मचारी
मुनिभिःपरिकीर्तितः अष्टमीचतुर्दशीपूर्णिमामावास्यासंक्रांतिवैधृतिव्यतीपातपरिघपूर्वदलविष्टिसंध्यासुमातापित्रोर्मृतदि
नेश्राद्धतत्पूर्वदिनेजन्मनक्षत्रेदिवाचस्त्रीगमनंवर्ज्यं ॰ अथगर्भाधानकालः चतुर्थीषष्ठीचतुर्दश्यष्टमीपंचदशीरहितास्तिथयः
प्रशस्ताः चंद्रबुधगुरुशुक्रवाराःशुभाः मूलमघारेवतीज्येष्ठानक्षत्राणिवर्ज्यानि भरणीकृत्तिकार्द्राश्लेषापूर्वात्रयविशाखाश्च
मध्यमानि शेषाणिशुभानि सर्वकार्येगोचरेचंद्रबलमावश्यकं तद्यथा चंद्रोजन्मध्यमंसौख्येरोगेकार्यक्षतिंश्रियं स्त्रियंमृत्यु
नृपभयंसुखमायंव्ययंक्रमात् १ स्थानेषुद्वादशस्वेततज्जन्मराशेः प्रयच्छति शुक्लेपक्षेशशीश्रेष्ठोद्विपंचनवमेष्वपि २ अनेक
भार्यस्यऋतुयौगपद्येविवाहक्रमेणऋतुक्रमेणवागर्भाधानं कृत्वापिअगमनदोषापवादः व्याधितोबंधनस्थोवाप्रवासेष्व
पिपर्वसु वृद्धांवंध्यामसद्वृत्तांमृतापत्यामपुष्पिणीं कन्यासूंबहुपुत्रांअगच्छन्नैवदोषभाक् तत्रप्रथमर्तुगमनेगर्भाधानहोमंगृ
ह्याग्नौकृत्वाकार्यं द्वितीयादिकऋतुगमनेचनहोमादिकं येषांसूत्रेहोमोनोक्तस्तैर्होमवर्ज्यंमंत्रपाठादिरूपोगर्भाधानादिसंस्का

ध·सिं·पृ·२
५

रः प्रथमगमने कार्यः आहिताग्नेरर्धाधानिनोऽनाहिताग्नेश्चौपासनसिद्धिसत्वे तत्रैव होमः औपासनाग्निविच्छेदे द्वादशदिनपर्यंतमथवा
श्चेत्साज्याहुतीः कृत्वा ततऊर्ध्वं प्रायश्चित्तपूर्वकं पुनः संधानविधिनाग्निमुत्पाद्य तत्र कार्यः तत्र प्रत्यब्दं प्राजापत्यकृच्छ्रं प्रायश्चित्तं तत्रेत्थं
संकल्पः ममगृह्याग्निविच्छेददिनादारभ्य एतावंतं कालं गृह्याग्निविच्छेदजनितदोषपरिहारद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं गृह्याग्निवि
च्छेददिनादारभ्यैतावदब्दपर्यंतं प्रत्यब्दमेकैककृच्छ्रान् यथाशक्ति तत्प्रत्याम्नायगोनिष्क्रयीभूतरजतनिष्क निष्कार्धनिष्कपादनिष्कपा
दार्धान्यतमद्रव्यदानेनाहमाचरिष्ये तथा एतावद्दिनेषु गृह्याग्निविच्छेदेषु प्रसायंप्रातरौपासनहोमद्रव्यं लुप्तदर्शपौर्णमासस्थाली
पाकादिकर्मपर्याप्तव्रीह्याज्यद्रव्यं तन्निष्क्रयं वा दातुमहमुत्सृजे कृच्छ्रप्रत्याम्नायांतरविकीर्णायां तथोहः कार्यः अशीतिगुंजात्मको
निष्कपादः अयंत्तु गुंजितानिष्कः एवं संकल्प्य विच्छिन्नस्य गृह्याग्नेः पुनः संधानं करिष्ये इति संकल्प्य पूर्वकं स्वस्वसूत्रानुसारेण
गृह्याग्निं संसाधयेत् सर्वाधानिनामप्येवमेव पुनः संधाने न गृह्याग्निमुत्पाद्य गर्भाधानपुंसवनादिहोमः कार्यः तत्र कृच्छ्रसंक
ल्पो होमादिद्रव्यदानसंकल्पश्च न कार्यः गर्भाधानं कर्तुं गृह्याग्निपुनःसंधानं करिष्ये इत्येव संकल्पः कार्यः गर्भाधानांते अग्नि राम
त्यागः अर्धाधानिनामपि पक्षद्वयं गृह्याग्नौ सायंप्रातर्होमस्थालीपाकाः कार्या इत्येकः गृह्याग्निः केवलं संरक्ष्यो न तु तत्र हो ५
मादिकार्यमित्यपरः आद्यपक्षे पूर्वोक्तहोमादिद्रव्यदानं कार्यं होमाद्यकरणपक्षे प्रायश्चित्तमात्रं कार्यं न तु द्रव्यदानं द्विता

र्यस्याग्निद्वयसंसर्गात्पूर्वं उभयोरप्यनुगतौ उभयविच्छेददिनाद्गणनया पृथक्पृथक् प्रायश्चित्तं पृथक्पृथग्घोमद्रव्यदानं स्थालीपा
कद्रव्यदानं च कृत्वा पुनःसंधानद्वयेनाग्निमुत्पाद्य अग्निद्वयसंसर्गं विधाय तत्र गर्भाधानहोमः अग्निद्वयसंसर्गात्पूर्वमेकस्यानुगतौ तन्मा
त्रप्रायश्चित्तं तद्धोमद्रव्यमात्रदानं च कार्यं न तु स्थालीपाकद्रव्यदानं भार्यांतरस्यासंनिधाने यस्यां गर्भाधानं तदग्निविच्छेदप्रायश्चित्तादिनाग्नि
मुत्पाद्य तत्र होमः सर्वत्र पुनःसंधाने स्थालीपाकानारंभे स्थालीपाकादिद्रव्यदानं कृताकृतं एवं यथायथं गृह्यसिद्धिं कृत्वा ममास्यां भा
र्यायां संस्कारातिशयद्वारास्यां जनिष्यमाणसर्वगर्भाणां बीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं गर्भाधानाख्यं कर्म करिष्ये
तदंगत्वेन स्वस्तिवाचनेत्यादि संकल्प्य पुण्याहवाचनमातृकापूजनं नांदीश्राद्धानि कृत्वा यथागृह्यं गर्भाधानसंस्कारः कार्यः अत्र गर्भा
धानकर्मणो ब्रह्मदेवताकत्वात्पुण्याहवाचनांते कर्मांगदेवता ब्रह्मा प्रीयतामिति वदेत् औपासनांगस्वस्तिवाचने अग्निः सूर्यः प्रजापतयः
प्रीयतां स्थालीपाकारंभे अग्निः प्रीयतामिति एवमन्यत्र यथांतरादूह्यं अथ नांदीश्राद्धविचारः गौर्यादिमातृकापूजनं नांदीश्राद्धांगं
यत्र नांदीश्राद्धं न क्रियते तत्र मातृकापूजनमपि न कार्यं तत्र पूर्वं मातृपार्वणं ततः पितृपार्वणं ततः सपत्नीकमातामहपार्वणमिति पा
र्वणत्रयात्मकं नांदीश्राद्धं मातृजीवने सापत्नमातृमरणेऽपि न मातृपार्वणं एवं मातामह्या जीवने मातामहीसपत्नीमरणेऽपि न माताम
हादेः सपत्नीकत्वं एवं दर्शादावपि मातृजीवने सापत्नमातृमरणेऽपि न सपत्नीकत्वमपि वादेः अत्र स्वधाशब्दस्थाने स्वाहाशब्दः स

ध॰सिं॰प॰३ सव्येनैवसर्वाःक्रियाः प्रतिपार्वणंयुग्माब्राह्मणाः कुत्रास्थानेद्वौविवाहादिमंगलकर्मांगेवृद्धिश्राद्धे यज्ञादिकर्मांगेअमहत्वादभ्यि
६ काः दूर्वादर्भाश्चयुग्माएव उदङ्मुखःकर्ताप्राङ्मुखाविप्राः प्राङ्मुखोवाकर्ताउदङ्मुखाविप्राः पूर्वाह्णःकालः प्रदक्षिणंकर्म आधानां
गत्वेपराह्णेकार्यं पुत्रजन्मनिमित्तंरात्रावपि एवंचविश्वेदेवार्थंद्विप्रसहिताअष्टौविप्राअशक्तौचत्वारोवा वृद्धिश्राद्धेविश्वेदेवाः
सत्यवसुसंज्ञकाः सोमयागगर्भाधानपुंसवनसीमंतोन्नयनाधानादिकर्मांगभूतवृद्धिश्राद्धेक्रतुदक्षसंज्ञकौगर्भाधानादिसंस्कारे
पुत्रादीदेनप्रतिष्ठादिकर्मसु अग्न्याधानादिषुसंन्याससत्वीकारेकाम्यवृषोत्सर्गगृहप्रवेशेतीर्थयात्राश्रवणाकर्मसर्पबल्याश्वयुज्या
ग्रयणादिपाकसंस्थानांप्रथमारंभेनांदीश्राद्धमावश्यकं पुनराधानेसोमयागभिन्नेअसकृत्क्रियमाणेकर्मणि अष्टकादिश्राद्धक
र्मसुचनांदीश्राद्धंनकार्यंगर्भाधानपुंसवनसीमंतचौलमौंजीविवाहातिरिक्तसंस्कारेषुश्रवणाकर्मादिषुचनांदीश्राद्धंवैकल्पिकं जा
तकर्मांगंपुत्रजन्मनिमित्तकंचनांदीश्राद्धंपृथगेव जन्मकालएवजातकर्मणिक्रियमाणेपुत्रजन्मनिमित्तंजातकर्मांगंचवृद्धिश्रा
द्धंतंत्रेणकरिष्यइतिसकृदेवकार्यं नामकर्मणासहजातकर्मणिक्रियमाणेपुत्रजन्मनिमित्तकं जन्मकालेएवहेमाद्रिकृताकर्मांगंना राम
मकर्मकालेकार्यं तदातदकरणेनामकर्मकालेएवपुत्रजन्मनिमित्तंजातकर्मनामकर्मांगंचनांदीश्राद्धंतंत्रेणकरिष्येइतिसंकल्प्य ६
सकृदेवकार्यं एवंचौलादिकर्मणासहजातकर्मणादिषुक्रियमाणेषुपुत्रजन्मनिमित्तकंचौलांतसंस्कारांगंचनांदीश्राद्धंतंत्रेण

करिष्येइतिसंकल्पः तथाचसहैवक्रियमाणेषुचौलादिष्वन्येषुचकर्मसुनांदीश्राद्धस्यसकृदेवानुष्ठानंनतुप्रतिकर्मपृथगनुष्ठानं एवं
यमलयोर्युगपत्पक्षेकसंस्कारकरणेपिज्ञेयं कर्कशाखिभिःकात्यायनैश्चपितृपितामहप्रपितामहाइतिपितृपूर्वकउच्चारःकार्यः अन्य
शाखिभिस्तुप्रपितामहपितामहपितरोनांदीमुखाइतिप्रपितामहपूर्वकउच्चारः मातृपार्वणेनांदीमुख्यइत्यादौपूर्ववत्विकल्पात्नांदीमुख
इतिनांदीमुखाइतिपक्षद्वयमुच्चारेअनादिसंज्ञात्वेननस्वमुखात्संज्ञायामितिनिषेधानवतारादितिपुरुषार्थचिंतामणिकारः अथ
वृद्धिश्राद्धकर्तुर्जीवत्पितृकत्वेनिर्णयः जीवेत्तुयदिवर्गाद्यस्तंवर्गंतुपरित्यजेदितिन्यायेनजीवत्पितृकः स्वापत्यसंस्कारेषुमातृमा
तामहपार्वणयुतंनांदीश्राद्धंकुर्यात् मातरिजीवंत्यांमातामहपार्वणकमेव मातामहेजीवतिमातृपार्वणकमेव केवलमातृपार्वणे
विश्वेदेवानकार्याः वर्गत्रयाद्येषुमातृपितृमातामहेषुजीवत्सुनांदीश्राद्धलोपएवसुतसंस्कारेषूचितः द्वितीयविवाहाधानपुत्रे
ष्टिसोमयागादिषुसंस्कारकर्मसुयेभ्यएवपितादद्यात्तेभ्योदद्यात् तथाचमृतमातृमातामहकोपिजीवत्पितृकःस्वसंस्कारेपि
तुर्मातृपितामहीप्रपितामह्यः पितुःपितृपितामहप्रपितामहाः पितुर्मातामहमातृपितामहमातृप्रपितामहाइत्येवंपार्वणत्र
यमुद्दिश्यश्राद्धंकुर्यात् नतुस्वमातृमातामहपार्वणोद्देशः पितरिपितामहेचजीवतिस्वसंस्कारेपितामहस्यमातृपितामहीप्र
पितामह्यइत्याद्युद्देशः एवंप्रपितामहेपियोज्यं पितुर्मात्रादिजीवनेतत्पार्वणलोपएव तथाचयेभ्यएवपितादद्यादिति

ण

ध०सिं०३
७

पक्षद्वयस्य वर्गोयाजीवनेन त्पार्वणलोप इति द्वारलोपपक्षस्य स्वसंस्कारस्यापस्यसंस्कारभेदेन व्यवस्थासिद्धांतितेतिज्ञेयं केचित्तु पक्षद्वय
स्यैच्छिकोविकल्पोनतुव्यवस्थित इत्याहुः एवमकृतपितृकस्य जीवन्मातृमातामहस्य पितृपार्वणेनैव नांदीश्राद्धसिद्धिर्यथा समावर्तनस्य
माणवककर्तृकत्वे पितृदंगभूतनांदीश्राद्धे पितुस्तदभावे ज्येष्ठभ्रात्रादेरधिकार इति केचित् तत्रपितापुत्रसमावर्तने स्वपितृभ्योनांदीश्रा
द्धं कुर्यात् पिताजीवत्पितृकश्चेत्पुत्रसंस्कारत्वाद्वारलोपपक्षोयुक्त इति भाति माणवकपितुः प्रवासादिना असन्निधाने भ्रात्रादिर्माण
वकस्य पितुर्मातृपितामही प्रपितामह इत्याद्युच्चार्य श्राद्धं कुर्यात् मृतपितृकमाणवकसमावर्तने पितृव्यभ्रात्रादिरस्य माणवकस्य मा
तृपितामहीत्याद्युच्चारयेत् भ्रात्रादेरभावे स्वयमेव स्वपितृभ्योदद्यात् एवं जीवत्पितृकोपि पितुरसन्निधाने भ्रात्रादेरभावे पितुः पितृभ्यः
स्वयमेव नांदीमुखं कुर्यात् उपनयनेन कर्माधिकारस्य जातत्वात् एवं विवाहेपि द्रष्टव्यं मृतपितृकस्य चौलोपनयनादिकं पितृव्यमातु
लादिः कुर्वन् अस्य संस्कार्यस्य पितृपितामहाद्युच्चार्य श्राद्धं कुर्यात् जीवतः पितुरसन्निधाने न कुर्वन्मातुलादिरस्य संस्कार्यस्यापि
तुर्जनकादीनुद्दिश्य कुर्यात् नतु संस्कार्यस्य मृतानपि मातादीनिति संक्षेपः नांदीश्राद्धे पिंडदानं कुलधर्मानुसारेण वैकल्पिकं पिंडे
षु दधिमधुबदरा द्रामलकमिश्रणं दक्षिणायां द्राक्षामलकानीति प्रथमांतेन संकल्पः सर्वत्रोच्चारे संबंधनामगोत्रं वर्जयेत् माल
तीमल्लिकाकेतकीकमलानां मालादेया नतु रक्तपुष्पाणां कुंकुमचंदनाद्यलंकृताः सर्वे नांदीश्राद्धारंभे पाकांतरेण वैश्वदेवः सा

राम
७

ग्निकानग्निकैः सर्वशाखिभिः कार्यः द्वयोर्द्वयोर्विप्रयोर्युग्मपन्निमंत्रणं भवद्भ्यां क्षणः क्रियतामोंतथा प्राप्नुतां भवंतौ प्राप्नवानेसुक्षिः
दर्भोदेवी अनुमंत्र्य यवानेव क्षिपेत् यवोसिसोमदेवत्योगोसवेदेवनिर्मितः प्रत्नवद्भिः प्रत्तः पुष्ट्या नांदीमुखान् पितॄन् इमान्लोकान्प्रीण
याहिनः स्वाहा नम इति पित्र्यमंत्रः द्विर्द्विर्गंधादिदानं पाणिहोमोत्रएके कव्यवाहनाय स्वाहा सोमाय पितृमते स्वाहेति अन्नश्राद्धेनाप
सव्येनतिलाः नचपितृतीर्थेन दानं पावमानीः शंवतीः शंकुनिस् सूक्तं स्वस्ति सूक्तं च श्रावयेत् मधुवाता इति तच्चस्थाने उपास्मैगायतेति
पंचर्चः असन्नमीमदंतेतित्व तृप्तिप्रश्नस्थाने संपन्नमिति दैवेकृतमितिप्रश्नः पूर्वाग्रेषु कुशेषु द्वौ द्वौ सुवाएककस्य द्वौ द्वौ पिंडौ अस्यस्या
स्थाने नांदीमुखाः पितरः प्रीयंतां स्वधांवाचनस्थाने नांदीमुखान्पितॄन्वाचयिष्ये इत्यादि नस्वधां प्रयुंजीत स्वमृषु वाजिनं देवज
तमितिविप्रविसर्जनं केचिन्नांदीश्राद्धांते वैश्वदेवो वक्तव्य इत्याहुः नात्रश्राद्धांगतर्पणं अत्राह्निताग्निनापिंडदानं नकार्यं पि
तुर्मात्रादिवर्गत्रयोद्देशेन श्राद्धे पितुर्माता पितामही चैव तथैव प्रपितामही इत्यादि श्लोकपाठः द्वारलोपपक्षेयत्पार्वणलोपस्तत्पार्व
णविषयं श्लोकैकदेशलोपः केवलं मातृपार्वणे दैवानकार्याः एताभवंतुसुप्रीता इत्यूहः कार्यः सांकल्पविधिनासंक्षिप्तनांदीश्रा
द्धप्रयोगः प्रयोगरत्नादौ द्रष्टव्यः इति नांदीश्राद्धविचारः एवं स्वस्तिवाचनं कृत्वा दक्षसंज्ञकविश्वेदेवयुतं नांदीश्राद्धं गर्भाधानांगं
कृत्वा यथाधिकारं गर्भाधानसंस्कारः कार्यः आश्वलायनेगृह्याग्नौ प्राजापत्यं चरुं कृत्वा विष्णुं षड्वारं सकृत्प्रजापतिं चाज्येन कु

त्वा जपोपस्थानमस्त: करणादिकं कार्यं विष्णुर्योनिं जपेत्स्वं यो योनिं स्पृष्ट्वा त्रिभिर्व्रती गर्भाधानं ततः कुर्यात्सुपुत्रो जायते ध्रुवं एवं नेज
मे बेत्यादिजपोपि सर्वथाऽसंभवे अश्वगंधारसं उदीचीन इति मंत्रेण दक्षिणनासायां सिंचोपगमनं कार्यं एवं गर्भाधानमकृत्वा
स्त्रीगमने गर्भोत्पत्तौ तत्प्रायश्चित्तं गोदानं कृत्वा पुंसवनं कार्यं अथ मैथुनांते कृते तु गर्भशंकिलात् स्नानं मैथुनिनः स्मृतं अन्यतोऽतु
यदा गच्छेच्छौचं मूत्रपुरीषवदित्युक्तेः स्नात्वा शौचं कृत्वाऽऽचमेत् आचमनं विना मूत्रपुरीषोत्सर्गे तु तैलाभ्यक्तस्त्वनाचांतः श्मश्रुकर्म
णि मैथुने मूत्रोच्चारे यदा कुर्यादहोरात्रेण शुध्यति द्विरसे कोपवासः स्त्रीणां तु नः स्नानं शयनादुत्थिता नारी शुचिः स्यादशुचिः पुमा
नित्युक्तेः इति गर्भाधानोपयोगी निर्णयः एवं कृतेपि गर्भाधाने यदि गर्भो न स्यात् अभावो मृतापत्यता वा तदा प्रतिबंधकप्रेतोपद्रव
निरासार्थं नारायणबलिनागबलिश्च कार्यः तत्र नारायणबलिः शुक्लैकादश्यां पंचम्यां श्रवणे वा कालांतरानुपलब्धेः तत्स्थल
भोगः परिशिष्टस्वस्त्यर्थसामानुसारी कौस्तुभे शुक्लैकादश्यां नदीतीरे देवालये वा दौ तिथ्यादिकीर्तनांते मदीयकुलाभिवृद्धिप्रतिबंध
कप्रेतस्य प्रेतत्वनिवृत्त्यर्थं नारायणबलिं करिष्ये विधिना स्थापितकुंभद्वये हेमादिप्रतिमयोर्विष्णुं वैवस्वतं यमं चावाह्य पुरुषसू राम
क्तेन यमाय सोमभितिच षोडशोपचारैः संपूजयेत् अत्र केचित् कुंभपंचके ब्रह्मविष्णुशिवयमप्रेतान् पूजयंति तत्तद्विभागे रेखा ८
यां दक्षिणाग्रकुशेषु शुंधंतां विष्णुरूपी प्रेत इति दशस्थानेषु दक्षिणासंस्थमपो निनीय मधुघृततिलयुतान् दशपिंडान् काश्यपगो

त्र देवदत्त प्रेत विष्णुदैवत अयं ते पिंड इति दक्षिणामुखः प्राचीनावीती वामजान्वाच्य पितृतीर्थेन दद्यात् गंधादिभिरभ्यर्च्य प्रवाहणांतं
कृत्वा विसृजेत् तस्यामेव रात्रौ श्वः करिष्यमाणश्राद्धे क्षणः क्रियतामिति एकं त्रीन्पंच वा विप्रान्निमंत्र्योपोषितो जागरं कुर्यात् श्वो
भूते मध्याह्ने विष्णुं संपूज्य विष्णुरूपं प्रेतं विष्णुब्रह्मशिवयमप्रेतान्वोद्दिश्य एकोद्दिष्टविधिना पादप्रक्षालनादितृप्तिप्रश्नांतं कृत्वा दैकरणाय रमा
वनेजनांते तन्निकटे कृत्वा विष्णवे ब्रह्मणे शिवाय सपरिवाराय यमायेति चतुरः पिंडान्नाममंत्रैर्दत्वा विष्णुरूपं प्रेतं ध्यायन्काश्यपगोत्र देव
दत्त विष्णुरूप प्रेत अयं ते पिंड इति पंचमं पिंडं दत्वा अवनेजनादि प्रवाहणांते आचांतान्दक्षिणादिभिः संतोष्य तेष्वेकैकस्मै गुणवते प्रेतबुध्या
वस्त्राभरणादि दत्वा विप्रान्वदेत् भवंतः प्रेताय तिलोदकांजलिदानं कुर्वंत्विति ते च पवित्रपाणयः कुशतिलतुलसीयुततिलांज
लिं प्रेताय काश्यपगोत्राय विष्णुरूपिणे अयं तिलांजलिरिति दद्युः विप्रान्वाचयेत् अनेन नारायणबलिकर्मणा भगवान्विष्णुरि
मं देवदत्तं प्रेतं शुद्धमपापमर्हं करोत्विति विसृज्य स्नात्वा भुंजीतेति सिंधौ तु कुंभपंचके विष्णुब्रह्मत्रियमप्रेतेति पंचकं पूजयेत् स्व
र्णरूप्यताम्रलोहमयाश्चत्वारः प्रेतो दर्भमयः अग्निं प्रतिष्ठाप्य श्रपितचरुं नारायणाय पुरुषसूक्तेन षोडशाहुतिभिर्हुत्वा दशपिंड
ते पुरुषसूक्ताभिमंत्रितशंखोदकेन प्रेतं प्रत्यृचं तर्पयेत् विष्ण्वादिचतुर्भ्यो बलिं दद्यात् श्वोभूते एकोद्दिष्टविधिना श्राद्धपंचकं
करिष्ये इति संकल्प्य विप्रपंचके पाद्यादि पिंडदानांते तर्पणादीति विशेष उक्तः शेषं पूर्ववत् इति नारायणबलिः अथ नाग

ध॰सिं॰३ बलिः सर्वदर्शपौर्णमास्यां पंचम्यामाश्लेषायुतनवम्यां वा कार्यः तत्र पर्वदं प्रदक्षिणीकृत्य नत्वा तदग्रे गोरूपनिक्षिप्यं निधाय सभार्यः
९ स्वमम इह जन्मनि जन्मांतरे वा ज्ञातसर्पवधदोषपरिहारार्थं प्रायश्चित्तमुपदिशंतु भवंतः सर्वे धर्मविवेक्तार इत्यादि विप्रेभ्यस्तु देशकालौ
प्रायश्चित्तेन अमुकप्रत्याम्नायद्वारा पूर्वोक्तांगसहितेनाचरिते गतत्व शुद्धिर्भविष्यतीत्युपदिष्टो देशकालौ संकीर्त्य पर्षदुपदिष्टं चतुर्दशकृ
च्छ्रप्रायश्चित्तं अमुकप्रत्याम्नायेनाहमाचरिष्ये इति संकल्प्य वपनादिविधिना तदाचरेत् वपनासंभवे द्विगुणः कृच्छ्रप्रत्याम्नायः सर्प
वधदोषपरिहारार्थमिमं लोहदंडं सदक्षिणं तुभ्यमहं संप्रददे इति दत्वा गुर्वनुज्ञां लब्ध्वा गोधूमव्रीहितिलान्यतमपिष्टेन सर्पाकृतिं कृ
त्वा शूर्पे निधाय सर्पं प्रार्थयेत् एहि पूर्वमृतः सर्प अस्मिन्पिष्टे समाविश संस्कारार्थमहं भक्त्या प्रार्थयामि समाहितः आवाहनादिषो
डशोपचारैः संपूज्य नत्वा भो सर्प इमं बलिं गृहाण मम अभ्युदयं कुरु इति बलिं दत्वा पादौ प्रक्षाल्याचमेत् देशकालौ संकीर्त्य सभार्यस्य
मम इह जन्मनि जन्मांतरे वा ज्ञानादज्ञानाद्वा जातसर्पवधोत्थदोषपरिहारार्थं सर्पसंस्कारकर्म करिष्ये इति संकल्प्य स्थंडिलेऽग्निं प्रतिष्ठा
प्य ध्यात्वा अस्मिन्सर्पसंस्कारकर्मणि देवतापरिग्रहार्थमन्वाधानं करिष्ये चक्षुषी आज्येनेत्यंते अग्निं वायुं सूर्यं आज्येनस राम
कृत्प्रजापतिं आज्येन आज्यशेषेण सर्पसद्योयक्ष्य इति समिधानाधाय अग्नेरायेयादिशिवशोसि ते भूमौ चितिं कृत्वा अग्निं चि ९
तिं च परिसमुह्य आग्नेय्यां करं भौं परिस्तीर्य परिषिच्य षट्पात्रासादनादि चक्षुषी कृत्वा सर्पं चितामारोप्य आज्यं श्रोत्रं स्रुचा

अग्नये स्वाहा अग्नय इदमित्यादि द्वादशाहुतीर्नयेण पाज्याहुतीर्हुत्वा समस्तव्याहृतिभिश्चतुर्थीं सर्पमुखे जुहुयात् आज्यशेषं स्रुवेणै
व सर्पदेहे निषिंचेत् मात्रक्षितिकृशादि चमसजलैः समस्तव्याहृत्या सर्पं पाणिना प्रोक्ष्य अग्नेरक्षाणो वसिष्ठोऽग्निर्गायत्री सर्पदाहे
दाने विनियोगः अग्नेरक्षाणो अंहसः प्रतिस्म देवरीषतः तपिष्ठैरजरो दह अथोपस्थानं नमो अस्तु सर्पेभ्यो ये के च पृथिवीमनु
ये अंतरिक्षे ये दिवि तेभ्यः सर्पेभ्यो नमः ये दो रोचने दिवो ये वा सूर्यस्य रश्मिषु येषामप्सु सदः कृतं तेभ्यः या इषवो यातुधानानां ये वा व
नस्पतींरनु ये वा वटेषु शेरते तेभ्यः त्राहि त्राहि महाभोगिन्सर्पोपद्रवदुःखतः संततिं देहि मे पुण्यां निर्दुष्टां दीर्घजीविनीं प्रपन्नं पा
हि मां भक्त्या कृपया दीनवत्सल [illegible] सर्पवधो मया जन्मांतरे तथैवास्मिन् [illegible] तत्पापं नाशय
क्षिप्रमपराधं क्षमस्व मे इति संप्रार्थ्य नागेंद्रस्नात्वा गतस्ततः पुनः व्याहृतिभिः क्षीराज्येनाग्निं संप्रोक्ष्य हुते सर्पे जलेनाग्निं सिंचेत्
यज्ञोपवीतिना सर्वं सर्पसंस्कारकर्मतु नास्थिसंचयनं कुर्यात् स्नात्वा स्वगृहं व्रजेत् सभार्यस्य कर्तुस्त्रिरात्रमाशौचं ब्रह्मचर्यं
च कार्यं चतुर्थेऽह्नि सचैलं स्नात्वा [illegible] सभक्ष्यैरष्टौ विप्रान्भोजयेत् तद्यथा सर्पस्वरूपिणे ब्राह्मणायेदं ते पाद्यं अनंतस्व
रूपिणे॰ शेषस्वरूपिणे॰ कपिलस्वरू॰ नागस्वरू॰ कालिकस्व॰ शंखपालस्व॰ भूधरस्वरू॰ इत्यष्टभ्यस्तु दत्वा पादौ प्रक्षाल्याच
म्य सर्पस्वरूपि॰ इदमासनं आस्यतां एवमन्नं तांबूलादिषु ततः सर्पस्थानेक्षणः क्रियतामित्यादि औं तथा आज्ञाप्रतु भवान्वा [illegible]

ध.सिं.३
९०

भोसर्परूपस्त्वं तेगंधं एवमनंतादिषु एवंपुष्पधूपदीपवस्त्रादिदत्वा अन्नंपरिवेष्यप्रोक्ष्यसर्पायइदमन्नंपरिविष्टंपरिवेक्ष्यमाणंचइत्यंच
दास्यमानंचात्रोपस्थितरूपेणस्वाहासंपद्यतांनमम एवमनंतादिभ्योपि आचांतेषुभोसर्पाअयंतेबलिरितिदिनामंत्रेणबलिदानं तेषु
पिंडेषुवस्त्रादिइज्ञाचकार्यो इदमपिसर्वंसध्येनैव विप्रेभ्यस्तांबूलदक्षिणादिदत्वा आचार्यंसंपूज्यकलशेसुवर्णनागमावाहनादिषोड
शोपचारैःसंपूज्यप्रार्थयेत् ब्रह्मलोकेचयेसर्पाः शेषनागपुरोगमाः नमोस्तुतेभ्यःसुप्रीताःप्रसन्नाःसंतुमेसदा १ विष्णुलोकेचयेस
र्पावासुकिप्रमुखाश्चये नमोस्तु० २ रुद्रलोकेचयेसर्पास्तक्षकप्रमुखास्तथा नमो० ३ खांडवस्यतथादाहे स्वर्गंयेचसमाश्रिताः न
मो० ४ सर्पसत्रेचयेसर्पाआस्तिकेनचरक्षिताः नमो० ५ मलयेचैवयेसर्पाःकर्कोटकमुखाश्चये नमो० ६ धर्मलोकेचयेसर्पावैतर
ण्यांसमाश्रिताः नमो० ७ येसर्पाःपार्वतीयेषुदरीसंधिषुसंस्थिताः नमो० ८ ग्रामेवायदिवारण्येयेसर्पाःप्रचरंतिहि नमो० ९ पृ
थिव्यांचैवयेसर्पायेसर्पाबिलसंस्थिताः नमो० १० रसातलेचयेसर्पाअनंताद्यामहाबलाः नमो० ११ एवंसंपूज्यदेशकालौसंकीर्त्य
कृतस्यसर्पसंस्कारकर्मणःसांगतार्थमिमंहैमनागंसकलशंसवस्त्रंसदक्षिणंतुभ्यमहंसंप्रददे नमम अनेनस्वर्णनागदानेन राम ९०
अनंताद्योनागदेवताःप्रीयंतां आचार्याय गोदानं यथाशक्त्याच० मयाकृतेसर्पसंस्काराख्यंकर्मतद्भवतांविप्राणांवचनात्पर
मेश्वरप्रसादात्सर्वंसंपूर्णमस्तु तथास्त्वितितेब्रूयुः ब्राह्मणांस्तोषयेत् सांगतार्थंब्राह्मणान्भोजयेत् कृत्वासर्पस्यसंस्कार

मनेनविधिनानरः विरोगोजायतेक्षिप्रंसंततिंलभतेशुभां इतिसर्पबलिः एवमपिपुत्राभावेसतिदोषकर्मविपाकोक्तहरिवंशश्रवणवि
धानंकुर्यात् तत्र षडब्दंचतुरब्दंत्र्यब्दंसार्धाब्दंअब्दंवाप्रायश्चित्तंकृत्वाकार्यं तत्र त्रिंशत्कृच्छ्रात्मकोब्दः कृच्छ्रस्तुद्वादशदिनसाध्यः
तथाहि प्रथमेदिनेमध्याह्नेहविष्यस्यैकभक्तस्यषड्विंशतिग्रासाभोक्तव्याः द्वितीयेहनिनक्तंद्वाविंशतिर्ग्रासाः तृतीयेहन्ययाचित
स्यचतुर्विंशतिर्ग्रासाः चतुर्थेनिरशनं अयंपादकृच्छ्रः कथंचित्त्रिगुणीकृतोयंप्राजापत्यकृच्छ्रः एकभक्तेननक्तायाचितद्युपवासद्वये
रर्धकृच्छ्रः यद्वाव्यहमयाचितंत्र्यहमुपवासइत्यर्धकृच्छ्रः एकभक्तेननक्तायाचितोपवासैःकथंचित्त्रिगुणैःपादोनकृच्छ्रः येषुनवदि
नेषुभोजनप्राप्तिस्तत्रग्रासनियमंत्यक्त्वापाणिपूरान्नभोजनेऽतिकृच्छ्रः एकग्रासपर्याप्तस्यप्राणधारणपर्याप्तस्यवादुग्धस्यए
कविंशतिदिनेषुभक्षणेकृच्छ्रातिकृच्छ्रः एकदिनेसकुशोदकपंचगव्याशनंएकउपवासइतिद्वैराशिकसांतपनकृच्छ्रः पंचगव्यकुशोद
कानामभिश्राणामेकैकस्यएकैकदिनेशनमेकउपवासइतिसप्ताहसाध्योमहासांतपनः त्र्यहंमिश्रितपंचगव्याशनेयतिसांत
पनं तप्तानांदुग्धघृतजलानांएकैकस्यत्रिदिनेपानमुपवासात्र्यहस्तप्तकृच्छ्रः शीतानांपानेशीतकृच्छ्रः द्वादशाहोपवासेन
पराककृच्छ्रः महातप्तानांघृतादीनामेकैकदिनेशनंचतुर्थउपवासइतिदिनचतुष्टयसाध्यस्तप्तकृच्छ्रः शुक्लपक्षेप्रतिपदादिति
थिषुमयूराण्डसमानैकैकग्रासान्वर्धयेत् पूर्णमास्यांपंचदशग्रासाः क्षयेचतुर्दशद्वौषोडशसंपद्यंते कृष्णपक्षेएकैकग्रासह्रास

ध·सिं·२ नअमावास्यामुपवासइतिमाससाध्यंयवमध्यसंज्ञंचांद्रायणं कृष्णपक्षेप्रतिपदिचतुर्दश्यास्तान् भुक्त्वाभुंएकैकग्रासह्रासेनदर्शेअनश
११ नंशुक्लेवृद्धिरितिकृष्णादिशुक्लांतंपिपीलिकामध्यंचांद्रायणं कृच्छ्रचांद्रायणादेःत्रिकालस्नानग्रासाभिमंत्रणादिविधियुतःप्रयोगःप्रा
यश्चित्तप्रकरणेज्ञेयः अतिकृच्छ्रादिलक्षणंप्रसंगादग्रेोक्तं अब्दगणनानुप्राजापत्यकृच्छ्रैरेव अथप्रत्याम्नायाः तत्रप्राजापत्यप्रत्या
म्नायाः दशसहस्रगायत्रीजपः १ गायत्र्यासहस्रंतिलहोमः २ कश्चित्सहस्रंव्याहृत्यातिलहोममुक्तः ३ शतद्वयंप्राणायामाः ३
द्वादशब्राह्मणभोजनं ४ यावत्केनशोषणंविरम्यतीर्थेद्वादशस्नानानि ५ वेदसंहितापारायणं ६ योजनयात्रा ७ द्वादशसहस्रं
नमस्काराः ८ द्वात्रिंशदुत्तरशतंप्राणायामान्कृत्वाअहोरात्रमुपोषितःप्राप्नुस्वक्षितिसृत् ९ गोमूत्रेणयावकभक्षणेएकाहिकेक
च्छ्रं १० कश्चिदुद्देकादशिनीजपान्कृच्छ्रमाह ११ पावकेष्टिः १२ पावनेष्टिः १३ षडुपवासाः प्राजापत्यप्रत्याम्नायाः १४ एकवि
प्रभोजनमुपवासस्य १५ असमर्थःकोसहस्रगायत्रीजपोद्वादशप्राणायामोवेतिसमस्यार्थसारे १६ प्राजापत्येषुपाककृच्छ्रेकथे
तुंदद्यात्पयस्विनीं धेनोरभावेनिष्कंस्यात्तदर्धंपादमेववा अशीतिगुंजात्मकःकर्षः चत्वारःकर्षानिष्कं निष्कनिष्कार्धनि राम
ष्कपादान्यतमप्रमाणंहेमरूप्यंवाधेनुमूल्यंदेयं असमर्थेननिष्कपादार्धरजतंतत्समंधान्यादिवादेयं अतिकृच्छ्रेगोद्वयंसां ११
तपनेगोद्वयं पराकेतप्तकृच्छ्रेचगोत्रयं कृच्छ्रातिकृच्छ्रेगवांचतुष्टयंअष्टंवा चांद्रायणेअष्टौपंचवातप्तक्षितिस्तोमेगावः

मासंपयोव्रतेयावकव्रतेमासोपवासेपंचगावः मासंगोमूत्रयावकव्रतेषड्गावः अथप्रायश्चित्तप्रयोगः सचैलंस्नात्वाग्रा
कौक्लिन्नवासाःपर्षद्ग्रेगोवृषप्रत्याम्नायंनिष्कादिप्रमाणंप्रत्यदंनिधायसाष्टांगंप्रणम्यपर्षदंप्रदक्षिणीकुर्यात् सर्वैधर्मविवे
कारोगोप्तारःसकलाद्विजाः ममदेहस्यसंशुद्धिंकुर्वंतुद्विजसत्तमाः मयाकृतंमहाघोरंज्ञातमज्ञातकिल्बिषं प्रसादःक्रिय
तांमह्यंशुभानुज्ञाप्रयच्छत पूज्यैःकृतपवित्रोहंभवेयंद्विजसत्तमाः मामनुगृह्णंतुभवंतइतिवदेत् विप्रैःकिंतेकार्यमित्युक्तावा
दीःसत्यमेववदेतिपृष्टःस्वपापंख्यापयेत् मयाममपत्न्यावाइहजन्मनिजन्मांतरेवाअनपत्यत्वमृतापत्यत्वादिनिदानभूतबा
लघातविप्ररक्तापहारादिदुरितंकृतंतस्यनाशायकरिष्यमाणेहरिवंशश्रवणादौकर्मविपाकोक्तविधानेधिकारार्थंदीर्घायुष्य
पुत्रादिसंततिप्राप्त्यैप्रायश्चित्तमुपदिशंतुभवंतइतिप्रार्थयेत् तेचपापिनाद्दृजितानुवादकाग्रेषडब्दंत्र्यब्दंसार्धाब्दंवान्यतमप्रायश्चि
त्तेनपूर्वोत्तरांगसहितेनाचरितेनतवशुद्धिर्भविष्यतितेनत्वंकृतार्थोभविष्यसीतिवदेयुः अनुवादकःपापिनंवदेत् ततःकर्ता ॐ इत्यं
गीकृत्यपर्षदंविसृज्यदेशकालौसंकीर्त्य।सभार्यस्यममैतज्जन्मजन्मांतरार्जितानपत्यत्वमृतापत्यत्वादिनिदानभूतबालघातविप्ररक्ता
पहारादिजन्यदुरितसमूलनाशकर्मविपाकोक्तविधिनाधिकारसिद्धिद्वारादीर्घायुष्यद्द्रूपुत्रादिसंततिप्राप्त्यैषडब्दंत्र्यब्दंसार्धा
ब्दंवाप्रायश्चित्तंपूर्वोत्तरांगसहितममुकप्रत्याम्नायेनाहमाचरिष्ये इतिसंकल्प्य दिनांतेकेशनखरोमादिवापयित्वास्नात्वा आ

सुर्बलं यशोवर्चः प्रजाः पशून्वसूनि च ब्रह्मप्रज्ञां च मेधां च त्वं नो देहि वनस्पते इति विहितकाष्ठेन दंतधावनं कुर्यात् ततो दशस्नानानि तत्र
भस्मना स्नानं ईशानाय नम इति शिरसि तत्पुरुषाय नम इति मुखे अघोराय नम इति हृदये वामदेवाय नम इति गुह्ये सद्योजाताय नम
ः पादयोः प्रणवेन सर्वांगे भस्म विलिंपेत् ईशानादिपंचभिर्मंत्रैर्वा भस्मलेपः अथ गोमयस्नानं गोमयमादाय प्रणवेन दिक्षु दक्षि
णभागं तीर्थे चोत्तरभागं प्रक्षिप्य शेषं मानस्तोक इत्यभिमंत्र्य गंधद्वारामिति सर्वांगमालिप्य हिरण्यशृंगमिति द्वाभ्यां प्रार्थ्य याः प्रवत इति
तीर्थमभिमृश्य स्नात्वा द्विराचामेत् अथ मृत्तिकास्नानं अश्वक्रांते रथक्रांते विष्णुक्रांते वसुंधरे शिरसा धारयिष्यामि रक्षस्व मां
पदे पदे इति मृत्तिकामभिमंत्र्य उद्धृतासि वराहेण कृष्णेन शतबाहुना मृत्तिके हर मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतं इति तामादाय नमो मित्र
स्येति सूर्याय प्रदर्श्य गंधद्वारामिति मंत्रेण स्योना पृथिवीति मंत्रेण वा इदं विष्णुरिति वा शिरःप्रभृत्यंगानि विलिंपेत् द्विराचामेत् अ
वगाहस्नानं आपो अस्मानिति उक्त्वा भास्कराभिमुखः स्थितः इदं विष्णुरिति जपित्वा च प्रतिस्रोतो निमज्जति ततः पंचगव्यं कुशोदकैः सम
न्त्रकैः पृथक्पृथक् स्नात्वा स्नानांगतर्पणादिकं कुर्यात् विष्णुश्राद्धं सर्वांगगोप्रदानं च कृत्वाग्निं प्रतिष्ठाप्य पंचगव्यहोमं व्याहृतिभि
रष्टोत्तरशतं अष्टाविंशतिं वा आज्यहोमं च कृत्वा जातं गृहीत्वा इति विप्रान्प्रार्थ्य कृतशेषं पंचगव्यं प्रणवेन पिबेत् मुख्यप्रायश्चित्तकृ
च्छ्रसंकल्पानुसारेणानुष्ठाय व्याहृत्याज्यहोमं विष्णुश्राद्धं गोदानानि पूर्ववत्कुर्यात् आज्यहोमे पंचगव्यहोमे च इध्माधानादिस्था

राम
१२

लीपाकेतिकर्तव्यतां केचिन्नेच्छंति व्याहृत्याज्यहोमे पापहं महाविष्णुर्देवतेति केचित् पंचगव्यविधिस्तु ताम्रपात्रे पालाशे वा पात्रे ताम्राय
गोमूत्रं अष्टमाषप्रमाणं गायत्र्यादाय गंधद्वारामिति श्वेतगोशकृत् षोडशमाषमादाय आप्यायस्वेति पीतगोक्षीरं द्वादशमाषं दधिक्रा
व्णो इति नीलगोदधि दशमाषं तेजोसि शुक्रमसीति कृष्णगोघृतमष्टमाषमादाय तत्र देवस्य त्वेति कुशोदकं चतुर्माषं प्रक्षिप्य प्रणवे
नालोडयेत् अत्र माषः पंचगुंजात्मकः ततस्तत्पत्रैः साग्रैः कुशैर्जुहुयात् इरावतीति पृथ्वी १ इदं विष्णुरिति विष्णुः २ मानस्तोके इति रु
द्रः ३ शंनो देवीत्यपः ४ ब्रह्मजज्ञानमिति ब्रह्माणं वा अग्निं सोमं च नाम्ना गायत्र्या सूर्यं प्रजापते न त्वदिति समस्तव्याहृतिभिर्वा प्रजाप
तिं प्रणवेन प्रजापतिं अग्निं स्विष्टकृतं च नाम्ना सेताः पंचगव्येन अग्निं वायुं सूर्यं प्रजापतिं चेति वा महाविष्णुं वा आज्येनाष्टाविंशतिसं
ख्याहुतिभिरित्यन्वाधानं स्त्रीशूद्राणां होमो न कार्यः केचिद्ब्राह्मणद्वारा होमः कार्य इत्याहुः स्त्रीशूद्राणां पंचगव्यपाने विकल्प इति म
हार्णवः स्त्रीशूद्रौ विप्रैः पंचगव्यं कारयित्वा तत्स्वयं पिबत इति स्मृत्यर्थसारः अयं प्रायश्चित्तविधिः कृच्छ्रन्यूनप्रायश्चित्तेषु न कार्यः
कृच्छ्रप्रभृतिषु सर्वत्र प्रायश्चित्तेष्वनुष्ठेयः एवं कृच्छ्राद्यनुष्ठाय स्वर्णादिसंवादमहार्णवादिकर्मविपाकग्रंथोक्तं हरिवंशश्रवणादि
कर्म कुर्यात् तत्र शुभे दिने देशकालौ संकीर्त्य अनेकजन्मार्जितानपत्यत्वमृतापत्यत्वादिनिदानभूतबालघातनिक्षेपापहरणविप्र
रत्नापहारादिजन्यदुरितसमूलनाशद्वारा दीर्घायुष्मत्पुत्रादिसंततिप्राप्तिकामो हरिवंशश्रोतव्यमिति इत्येकस्य कर्तृत्वे देयस्तो:

कर्तव्येऽशौचाद्य इति संकल्प्य गणेशपूजनस्वस्तिवाचननांदीश्राद्धानि विनायकशांतिं च कृत्वा हरिवंशश्रवणार्थं उपवाचकं वाग्भूषणेर्‌इति वि
प्रं वृत्वा वस्त्रालंकारैः पूजयेत् वाचकं प्रत्यहं पायसादिना भोजयेत् दंपती प्रतिदिनं आयंता मिश्रादि वैदिके: सुरास्त्रा मिश्रादि घोरार्णे
श्रमंत्रैः सुस्नातावलंकृतौ तदेकचित्तौ श्रण्वंतौ तैलक्षौरमैथुनखट्वाशयनानि यावत्समाप्तिवर्जयेतां हविष्यभुजौ स्यातां अंते वा
चकाय गां सुवर्णत्रयमेकं वा सुवर्णं दक्षिणां दत्वा प्रत्यवरोहमंत्रेण सह स्त्रं तिलाज्यं हुत्वा दानं विप्रान्स्वतुर्विंशति मिथुनानि वा पायसे
न भोजयेदिति हरिवंशश्रवणप्रयोगः अथवा विधानांतराणि सौवर्णं बालकं कृत्वा दद्यात् दोलासमन्वितं अथवा षष्ठमंदधा
द्विजोद्वाहनमेव वा महारुद्रजपो वापि लक्षपत्रैः शिवार्चनं स्वर्णधेनुः प्रदातव्या सवत्सा वा यथाविधि घृतकुंभप्रदानं वा संक्षेपादि
दमीरितं अथवा प्रत्यहं पार्थिवलिंगपूजां कृत्वा अभिलाषाष्टकं संवत्सरं कुर्यात् अभिलाषाष्टकं स्तोत्रं कौस्तुभे ज्ञेयं एवमपि फला
प्राप्तौ दत्तपुत्रो ग्राह्यः अथ दत्तकग्राह्याग्राह्यविचारः ब्राह्मणानां सोदरपुत्रो मुख्यत्वात्प्रथमं ग्राह्यः तदभावे सगोत्रः सपिंडो येः
कश्चित्सापत्नभ्रातृपुत्रो वा तदभावे सगोत्रसपिंडो मातुलकुलजपितृष्वस्रादिकुलजः तदभावे तु असपिंडः समानगोत्रजः तद
भावे असपिंडः पृथग्गोत्रोपि असगोत्रसपिंडेषु भागिनेयदौहित्रौ वर्ज्यौ एवं विरुद्धसंबंधापत्तापुत्रवधूत्वानर्हे मातुलोपि न ग्रा
ह्यः अत एव सगोत्रसपिंडेषु भ्राता पितृव्यो न ग्राह्यः विप्रादीनां वर्णानां समानवर्ण एव तत्रापि देशभेदप्रयुक्तगुर्जरत्वांध्रादिना राम
१२

समानजातीय एव सर्वोपि सभ्रातृकस्त्वग्राह्यः तत्रापि ज्येष्ठपुत्रो न ग्राह्यो न देयः शूद्रस्य दौहित्रभागिनेयावपि ग्राह्यौ अत्र मूलं
भ्रातॄणामेकजातानामेकश्चेत्पुत्रवान्भवेत् सर्वे ते तेन पुत्रेण पुत्रिणो मनुरब्रवीत् अनेन वचनेन नापुत्रस्य लोकोस्तीति जायमानो
वै ब्राह्मणस्त्रिभिर्ऋणवान्जायत इत्यादिशास्त्रबोधितस्य अप्रजत्वप्रयुक्तदोषस्य निवृत्तिर्विधिना अस्वीकृतेनापि भ्रातृपुत्रेणापि
त्वस्य भवतीति बोध्यते अतः पुत्रसदृशत्वात् ग्राह्येषु मुख्य इति ज्ञाप्यते मुख्याभावे तत्सदृशः प्रतिनिधिरिति न्यायात् न चास्मा
देव वाक्यात् द्वितीयस्मृतिग्रहं विनैव तस्य पुत्रस्वामिति शंक्यं तथा सति औरसदत्तकद्वादशविधपुत्रवदेतस्य पत्नीतः पूर्वमेव धनहारि
त्वपिंडदत्वोचितत्वेन पत्नीदुहितरश्चैव पितरौ भ्रातरस्तथा तत्सुत गोत्रजा बंधुरिति तत्क्रमवाक्ये भ्रात्रनंतरं भ्रातृसुतनिवेशानुप
पत्तेः तस्मात्पत्नीतः पूर्वं मदीयपिंडदानधनग्रहणेधिकारी कश्चित् भवत्विति कामनायां विधिवत्स्वीकृत एव तथाधिकारी भवति
नान्यथा तादृशकामनाया अभावे तु पितृकर्णाद्याकरणादिप्रारलौकिकमात्रार्थं दत्तपुत्रो न ग्राह्यः भ्रातृपुत्रेणेव तल्लिङ्गैरित्येव व
चनतात्पर्यं केचित्तु शौनकीय विधिं विनापि दानग्रहीतसंमतिराजपुरुषाद्यनुमत्यादिलौकिकव्यापारमात्रेणोपनयनादिसंस्का
रमात्रेण च सगोत्रसपिंडे पुत्रत्वसिद्धिव्यवहारो दृश्यते तत्र मूलं नोपलभ्यते सर्वासामेकपत्नीनामेका चेत्पुत्रिणी भवेत् सर्वास्तास्ते
न पुत्रेण पुत्रिण्यो मनुरब्रवीत् इति वचनं तु सापत्नपुत्रस्याग्रहीतस्यापि पुत्रत्वपिंडदानाद्यधिकारित्वविधायकं तेन एकसपत्नीः

सपुत्रत्वे अन्यसपत्न्याः पुत्रो न ग्राह्यः दौहित्रो भागिनेयश्च शूद्राणां विहितः सुतः ब्राह्मणादित्रये नास्ति भागिनेयः सुतः क्वचित् नत्वे
कं पुत्रं दद्यात्प्रतिगृह्णीयाद्वा इति न ज्येष्ठं पुत्रं दद्यादिति च अत्रौरसानेकपुत्रेण पुत्रदानं कार्यमिति विधीयते तेन पूर्वं कं दत्तको गृहीतस्त
त औरसजातस्ताद्दृशानेकपुत्रेण दत्तकः एकत्र औरसो बालो न देयः सधवया स्त्रिया पत्यनुज्ञया पुत्रो गृहीतव्यो दातव्यश्च भर्त्रनुज्ञा
भावे तु न ग्राह्यो न देयः एवं विधवयापि स्त्रिया स्वयं पुत्रः स्वीकार्य इत्युक्तम्भर्तरि मृते ग्राह्यः स एव मीहृशानुज्ञाभावे भर्तृजीवनदशा
यां तन्मरणोत्तरं आपत्पुरस्त्वाद्यापुत्रस्वीकारविषयकभर्त्रभिप्रायं ज्ञात्वा ज्ञापित्राद्य इति सर्वमतं एतदुभयविधभर्त्रनुज्ञाभावेपि तत्र
ज्ञास्त्वात् नित्यकाम्यव्रतादिधर्माचरणवत्पुत्रप्रतिग्रहे धनापुत्रस्य लोकोऽस्तीत्यादिशामान्यशास्त्रादेव विधवाया अधिकारः
न स्त्री पुत्रं दद्यात्प्रतिगृह्णीयाद्वान्यत्र भर्त्रनुज्ञानादिति वसिष्ठवाक्यं तु भर्त्रनुज्ञारहितां प्रति पुत्रप्रतिग्रहाभ्यनुज्ञापरं न तु पुत्रग्र
हनिषेधपरं शास्त्रप्राप्तनिषेधायोगात् अतस्ताद्दृशस्त्रिया पुत्रग्रहप्रतिबंधेन वृत्तिलोपपिंडविच्छेदादि कुर्वन्नरकभाग्भवति
यो ब्राह्मणस्य वृत्तौ तु प्रतिकूलं समाचरेत् विड्भुजो तु कृमीणां स्यादिति कौस्तुभे विस्तरः स्त्रीभिः पुत्रस्वीकारव्रतादिवद्विप्रद्वा
रा होमादिकं कार्यं एवं शूद्रेणापि विप्रः शूद्रादिदक्षिणामादाय वैदिकमंत्रैस्तदीयहोमादि करोतीति तत्र शूद्रः पुण्यफलभाग्भवति
किं तु विप्रस्यैव प्रत्यवायः पुत्रं प्रतिगृह्य ग्रहीत्रा जातकर्माद्याश्च डाद्या वा संस्काराः कार्या इति मुख्यः पक्षः असंभवे सगोत्र

सपिंडेषु कृतोपनयनोपि विवाहितोपि दत्तको भवति असंजातपुत्र एव विवाहितोप्यग्राह्य इति मे भाति असपिंडसगोत्रेषु कृतोपनयन
एवेत्यपि भाति भिन्नगोत्रस्तु अकृतोपनयन एव ग्राह्यः केचित्तु कृतोपनयनोपि भिन्नगोत्रो ग्राह्य इत्याहुः इति ग्राह्याग्राह्यविवेकः
अथर्क्षोदिनां पुत्रप्रतिग्रहप्रयोगः पूर्वेद्युः कृतोपवासः पवित्रपाणिः प्राणानायम्य देशकालौ संकीर्त्य मम अपुत्रत्वप्रयुक्तपैतृ
कर्णापाकरणपुन्नामनरकत्राणद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं शौनकोक्तविधिना पुत्रप्रतिग्रहं करिष्ये तदंगत्वेन स्वस्तिवाचनमा
चार्यवरणं विष्णुपूजनं अन्नदानं च करिष्ये आचार्यं मधुपर्कांते ब्राह्मणादिभोजनं संकल्पयेत् आचार्यो यजमानानुज्ञया पुत्र
प्रतिग्रहांगत्वेन विहितहोमं करिष्य इति संकल्प्याग्निं प्रतिष्ठाप्य चक्षुषी आज्येनेत्यंते सकृदग्निं सूर्यं सावित्रीं पंचवारं वरुणमग्निं
वायुं सूर्यं प्रजापतिं चाज्येन त्रोपेणास्विष्टकृदमित्यादि अन्वाधाय अष्टाविंशतिमुष्टीन् तूष्णीं निरूप्य तथैव प्रोक्ष्याज्योत्पवनांतं कु
र्यात् दातारं गत्वा एतस्मै पुत्रं देहीति याचयेत् दाता देशकालौ संकीर्त्य श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं पुत्रदानं करिष्य इति संकल्प्य गणप
तिपूजनांते प्रतिग्रहीतारं यथाशक्ति संपूज्य ये यज्ञेनेति पंचानां नाभानेदिष्ठो मानवो विश्वेदेवास्त्रिष्टुप् पंचम्यनुष्टुप् पुत्रदाने
विनियोगः ये यज्ञेनेति क ऋक्पंचकं तेद्दृमं पुत्रं तव पैतृकऋणापाकरणपुन्नामनरकत्राणसिद्ध्यर्थं आत्मनः श्रीपरमेश्वरप्रीत्य
र्थं तुभ्यमहं संप्रददे न मम प्रतिगृह्णातु पुत्रं भवानिति प्रतिग्रहीतृहस्ते जलं क्षिपेत् ग्रहीता देवस्य त्वेति हस्तद्वयेन प्रतिगृह्य स्वां

अ·सिं·३ केउपवेश्य अंगादंगात्संभवसीतिमंत्रेणमूर्ध्नि जिघ्रेत् वस्त्रकुंडलाद्यलंकृतं गीतवाद्यैः स्वस्तिमंत्रैश्च स्वगृहमानीय पादौ प्रक्षाल्याचम्य
१५ वामेदक्षिणतःस्वमंस्वदक्षिणेभार्योत्संगेपुत्रंस्थुपविशेत् आचार्योबर्हिरासादनाद्याज्यभागांतेन्वारब्धमदाने यस्त्वाहृदेतिद्वयोर्वामदेवो
वसुश्रुतोग्निस्त्रिष्टुप् पुत्रप्रतिग्रहांगहोमेविनियोगः यस्त्वाहृदेतिकृ० इत्येतएकमेवावदानंजुहुयात् यजमानोग्नयइदं० तुभ्यमग्रे
पर्यवहन्सूर्यासावित्रीसूर्यासावित्र्यनुष्टुप् विनियोगःपूर्ववत् तुभ्यमग्रेपर्यवहन्० सूर्यासावित्र्याइदं० सोमोददद्इतिपंचानांसूर्यासा
वित्रीसूर्यासावित्र्यनुष्टुभौजगतीत्रिष्टुबनुष्टुप् पंचस्वपिसूर्यासावित्र्याइदं० एवंसप्ताहुतीर्हुत्वा व्यस्तसमस्तव्याहृतिभिराज्या
हुतीर्हुत्वास्विष्टकृतादिसमाप्याचार्यायधेनुंदत्वाविप्रान्भोजयेत् अथवातुवैदीनांबोधायनोक्तरीत्याप्रयोगः तत्रचाहुः शिष्टानां
बंधूनांचानुमतिंलब्ध्वासेकल्पादिआचार्यवृजनांतंप्राग्वत्कुर्यात् ब्राह्मणभोजनसंकल्पांतेआचार्यः देवयजनोल्लेखनादिआप्र
णीताभ्यःकुर्यात् गृहीतादातुःसमसंगत्वापुत्रंदेहीतिस्वयमेवभिक्षेत दाताददामीत्याह गृहीताधर्मायत्वाप्रतिगृह्णामिसंतत्यैत्वागृह्णामि
इतिप्रतिगृह्येमंपुत्रंवस्त्रकुंडलांगुलीयकैरलंकुर्यात् आचार्यः कुशामयंबर्हिःपालाशमयंध्मसंपात्यपरिधानप्रभृतिअग्निमु राम
खंकृत्वान्वारब्धपत्नासादनांतेपूर्णांगहोमंकृत्वायस्त्वाहृदाकीरिणेतिपुत्रोनुवाक्यापुरस्तायस्मैत्वंसुकृतेइतियाज्यायाहुत्वाव्यस्तसम १५
स्तव्याहृतीर्हुत्वास्विष्टकृतादिकुर्यात् आचार्यायदक्षिणांवस्त्रकुंडलांगुलीयकंदद्यादिति परगोत्रोत्पन्नदत्तकस्योपनयनं

मात्रेपालकगोत्रेणकृतेउपनयनोत्तरंपरिग्रहेवादत्तकेनाभिवादनश्राद्धादिकर्मसुगोत्रद्वयोच्चारःकार्यः चूडादिसंस्कारेपालकेनकृते
पालकैकगोत्रएव विवाहेतुसर्वदत्तकेनजनकपालकयोरुभयोरपिपित्रोर्गोत्रप्रवरसंबंधिनीकन्यावर्जनीया नात्रसाप्तपुरुषंपांच
पुरुषंइत्येवपुरुषनियममुपलभ्यते सापिंड्यंतुजनकगोत्रेणोपनयनेजनकपितृकुलेसाप्तपुरुषंपांचपुरुषंगृहीत्वामातृपितृकुलेत्रिपु
रुषं गृहीतृगोत्रेणउपनयनमात्रेकृतेउभयत्रपांचपुरुषंपितृकुलेमातृकुलेतुत्रिपुरुषं जातकर्माद्युपनयनांतसंस्कारेग्रहीत्राकृतेग्रही
तृकुलेसाप्तपुरुषंमातृतःपंचपुरुषं अतोन्यूनंजनककुलेकल्प्यं केचित्तुदत्तकंप्रवेशेकुलद्वयेपिसर्वथान्यूनमेवसापिंड्यमित्याहुः ए
वंदत्तकसंततेरपिसापिंड्यंज्ञेयं दत्तकस्यमरणेपूर्वापरपित्रोस्त्रिरात्रंसपिंडानामेकाहमाशौचं उपनीतदत्तकमरणादौपालकसपिंडानां
दशाहादिइतिनीलकंठीयेदत्तनिर्णये एवंदत्तकेनापिपूर्वापरपित्रोर्मृतौत्रिरात्रंपूर्वापरसपिंडानांमरणेएकाहंपित्रोरौर्ध्वदैहिककरणे
तुकर्मांगंदशाहमेव दत्तकस्यपुत्रपौत्रादेर्जन्ममरणयोःसपिंडानामेकाहः सगोत्रसपिंडदत्तीकृतेतुसर्वेषांदशाहमेव पत्नीदुहित्रादि
सत्वेपिदत्तकएवपितृधनभागीभवति दत्तकग्रहणोत्तरमौरसेजातेदत्तकश्चतुर्थांशभागीनसमभागीनसमभागी केचित्तुप्रतिग्रहीत्रा
जाताद्युपनयनांतसंस्कारेविधानेनकृतेऔरससमानांशभागित्वं संस्कारमात्रकरणेविधानाभावेविवाहमात्रलाभेनान्यधनला
भः कतिपयसंस्कारकरणेनचतुर्थांशलाभइत्याहुः दत्तकस्यद्वयोरप्यस्यैवपित्रोःपिंडदानेधिकारः जनकस्यपिंडदानाभावेदत्तको

धा·सिं·३
१६

उत्तरकपालकयोरुभयोरपिश्राद्धंकुर्यात् धनंचोभयोर्गृह्णीयादितिनीलकंठीये एवंदत्तककन्यायाअपिस्वीकारउक्तविधानाकार्यः त
त्रपरगोत्रोत्पन्नायाग्रहणेविवाहेगोत्रोद्धारवर्जनंप्राग्वत् पुत्रपत्न्योरभावेदत्तकन्यैवपितृधनभागिनी इतिदत्तोपयोगीसर्वनिर्णयः अ
थकन्यानामेवोत्पन्नेपुत्रार्थंपुत्रकामेष्टिः ऋतुकालात्पूर्वदिनेसभार्यःकृताभ्यंगःप्राणानायम्यदेशकालौसंकीर्त्यपुत्रकामःपुत्रकामेष्टिं
करिष्यइतिसंकल्प्यस्वस्तिवाचननांदीश्राद्धंतेग्निंप्रतिष्ठाप्यचक्षुषीआज्येनात्रप्रधानं अग्निंपंचवारंवरुणंपंचवारं विष्णुंपृथिवींवि
ष्णुंसोमंसूर्यासावित्रीपायसेनशेषेणस्विष्टकृतमित्यादि निर्वापकालेतूष्णींपत्निमुष्टीन्निरूप्यतथैवप्रोक्ष्यश्वेतवत्सश्वेतगोक्षीरेण
चरुंपक्त्वाज्यभागांते आतेगर्भइतिअग्निरैतुइतिसूक्तद्वयस्यहिरण्यगर्भऋषिः क्रमेणाग्निवरुणौदेवता अनुष्टुप्छंदसीपा
यसचरुहोमेविनियोगः ॐ आतेगर्भोयोनिमेतुपुमान्बाणइवेषुधिं आवीरोजायतांपुत्रस्तेदशमास्यः स्वाहा अग्नयइदं१ करोमि
तेप्राजापत्यमागर्भोयोनिमेतुते अनूनःपूर्णोजायतामश्लोणोपिशाचधीरः स्वाहा अग्नय०२ पुमांस्तेपुत्रोनारीतंपुमाननुजायतां
तानिभद्राणिबीजान्यृषभाजनयंतुनौस्वाहा अग्न०३ यानिभद्राणिबीजान्यृषभाजनयंतिनः तैस्त्वंपुत्रान्विंदस्वसाप्रसूर्धेनुकाभ
वस्वाहा अग्नय०४ कामःसमृध्यतांमह्यमपराजितमेवमे यंकामयेदेवतंमेवायोसमर्धयस्वाहा अग्नय०५ ॐ अग्निरैतुप्रथ
मोदेवतानांसोस्यैप्रजांमुंचतुमृत्युपाशात् तदयंराजावरुणोनुमन्यतांयथेयंस्त्रीपौत्रमघंनरोदात्स्वाहा वरुणायेदं०६ इमा

राम
१६

मग्निस्त्रायतांगार्हपत्यःप्रजामस्यैनयतुदीर्घमायुः अशून्योपस्थाजीवतामस्तुमातापौत्रमानंदमभिप्रबुध्यतामियंस्वाहा वरुणा०७ मा
तेगृहेनिशिघोषउत्थादन्यत्रत्वद्रुदत्यःसंविशंतु मात्वंविकेश्युरआवधिष्ठाजीवपत्नीपतिलोकेविराजपश्यंतीप्रजांसुमनस्यमानास्वाहा
वरुणा०८ अप्रजस्त्वांपौत्रमृत्युंपाप्मानमुतवाघंशीर्ष्णःस्रजामिवोन्मुच्यद्विषद्भ्यःप्रतिमुंचामिपापंस्वाहा ९ देवकृतंब्राह्मणंकल्प
मानंतेनहन्मियोनिषादःपिशाचाम् क्रव्यादोमृत्युनधराग्यादयामिदीर्घमायुस्तवजीवंतुपुत्राःस्वाहा वरुण०१० नेजमेषेतितिसृणां
विष्णुस्त्वष्टागर्भकर्ता विष्णुःपृथिवीविष्णवोनुष्टुप् नेजमेष० विष्णवइ०१ यथेयंपृथिवी० पृथिव्याइदं०२ विष्णोःश्रेष्ठेन० विष्णव०३
सोमोधेनुंराहूगणोगोतमस्त्रिष्टुप् सोमोधेनुं० तांपूषन्सूर्यासावित्री सूर्यासावित्रीत्रिष्टुप् पायसहोमेवि० तांपूषच्छि० सूर्यासावित्र्या
इदं०१५ इतिपंचदशाहुतीर्हुत्वास्विष्टकृद्धोमंकृत्वादंपती अपश्यंत्वेतिद्वयोःप्रजावान्प्राजापत्यःप्रजापतिस्त्रिष्टुप् कृतशेषचरुप्रा
शनेविप्र अपश्यंत्वेतिद्वाभ्यांप्राश्य पिशंगभृष्टिमित्यस्यदेवोदासिःपारुच्छेपइंद्रोगायत्री नाभ्यालंभने० पिशंगभृष्टिमंभृणं० इतिदंप
तीनाभ्यालंभंकुर्वीतां यजमानःप्रायश्चित्तादिहोमशेषंसमाप्य विप्रेभ्योगांसुवर्णंहिरण्यंदक्षिणांदत्वाब्राह्मणान्दंपतीदर्भास्तरणेशयी
तां इतिपुत्रकामेष्टिप्रयोगः अथपुंसवनं तच्चव्यक्तेगर्भेशुक्लपंचमीमारभ्यकृष्णपंचमीपर्यंते चतुर्थीनवमीचतुर्दशीवर्जितेति
थौसूर्यभौमगुरुवारेषुप्रशस्तं कश्चिच्चंद्रबुधशुक्रवाराउक्ताः नक्षत्राणितु पुन्नामकानिप्रशस्तानि तानिच पुष्यश्रवणहस्त

ध॰सिं॰२
१७

पुनर्वसुमृगाभिजिन्मूलानुराधाश्विनीश्रेष्ठानि अत्र पुष्योपुसवः तदभावेश्रवणस्तदभावेहस्तादीनिइति अथमेवानवलोभनस्यका
लः पुंसवनेनसहकरणीयत्वविधानात् पुंसवनानवलोभनेप्रतिगर्भंकार्यंगर्भसंस्कारत्वात् गर्भाधानसीमंतोन्नयनेतुस्त्रीसंस्कारत्वा
त्प्रतिगर्भंनावर्तेते किंतुप्रथमगर्भएवकार्यं प्रथमगर्भलोपेतुप्रतिगर्भंतयोर्लोपेप्रायश्चित्तंमावश्यकं नन्वप्रथमापत्येतयोः प्रायश्चि
त्तेनद्वितीयादिगर्भाणांसंस्कारसिद्धिर्भवति प्रायश्चित्तेनप्रत्यवायपरिहारमात्रं नलपूर्वोक्त्यातिन्यायात्सोदनं नतुसंस्कारविधिनै
वेतियुक्तं प्रतिगर्भंप्रायश्चित्तं पुंसवनानवलोभनयोस्तुप्रथमगर्भेनुष्ठानेपिप्रतिगर्भंतयोर्लोपेप्रायश्चित्तं तत्त्वपारकत्त्वंप्रतिसं
स्कारंकार्यं बुद्धिकृतलोपेद्विगुणं पुंसवनेपतिःकर्तातदभावेदेवरादिः अथसीमंतकालः तच्चतुर्थेष्टमेषष्ठेपंचमेमासिवावि
हितंनवमेमासिवाकुर्यात् यावद्गर्भविमोचनं स्त्रियद्यकृतसीमंतोप्रसूयेतकदाचन गृहीतपुत्राविधिवत्तातंसंस्कारमर्हति पत्त
तिथिवारनक्षत्राणिपुंसवनोक्तानिएवप्रशस्तानि कश्चिदष्टमीपर्यंतंकृष्णोपिग्राह्यः षष्ठ्यष्टमीद्वादश्योरिक्ताः पंचदशीचवर्ज्यास्ता
सुसंकटेचतुर्थीचतुर्दशीवर्ज्यामासौग्राह्याः कृष्णेष्टचतुर्दशदशानाडिकाआद्यास्त्याज्याः षष्ठ्यष्टमीद्वादश्योपिग्राह्याः पुंनक्षत्रा राम
णामलाभेरोहिणीरेवत्युत्तरात्रयाणिग्राह्याणि उक्तनक्षत्राणांप्रथमांत्यपादौत्याज्यौ मध्यमपादद्वयंग्राह्यमित्युक्तं इदंकर्मसकृदे १७
वकार्यमित्युक्तं कात्यायनानांतुगर्भसंस्कारत्वात्प्रतिगर्भमावर्तनीयं सीमंतोन्नयनेपतिरेवकर्ता गर्भाधानलोपेतत्प्रायश्चित्तं

र्थंविप्रायगांदत्वापुंसवनादिकंकार्यं तत्राश्वलायनानांदेशकालकीर्तनांतेममास्यांभार्यायांउत्पत्स्यमानगर्भस्यगार्भिकवैजिकदोष
परिहारपुंरूपतासिद्धिज्ञानोदयप्रतिरोधपरिहारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंपुंसवनमनवलोभनंममास्यांभार्यायांगर्भाभिवृद्धिपरिपंथि
पिशितरुधिरप्रियालक्ष्मीभूतराक्षसीगणदूरनिरसनक्षमसकलसौभाग्यनिदानमहालक्ष्मीसमावेशनद्वाराप्रतिगर्भबीजगर्भसमुद्भ
वैनोनिबर्हणद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंस्त्रीसंस्काररूपंसीमंतोन्नयनाख्यंकर्मचतंत्रेणकरिष्येइतिसंकल्पः सीमंतेनसहत्रयाणां
करणेज्ञेयः नांदीश्राद्धेक्रतुदक्षसंज्ञकाविश्वेदेवाः पुंसवनस्यपृथक्त्वेपवमानसंज्ञकमग्निमुपासनाग्निंप्रतिष्ठापयेत् महाग्निविच्छेदेसर्वा
धानिनस्त्वग्न्युत्पत्तिः पूर्ववत् पुंसवनेप्रजापतिंचरुणासीमंतेधातारंद्विः राकांद्विः विष्णुंत्रिः प्रजापतिंसकृदाज्येनतुहुयात् अवशि
ष्टःप्रयोगोन्यत्रज्ञेयः शाखांतरेषुचतत्तद्ग्रंथेभ्योज्ञेयः अत्रप्रतिसंस्कारंदशादशान्त्रीन्वात्रीन्वाब्राह्मणान्भोजयेत् शक्तेनशतंशतंसी
मंतांगभोजनेप्रायश्चित्तंपारिजाते अन्नोदनेचसोमेचसीमंतोन्नयनेतथा जातश्राद्धेतथाभुक्त्वाभोक्ताचांद्रायणंचरेत् यद्वा अत्र
त्रिवेतिमंत्रस्यशतवारंजपः एतच्चआधानांगब्रह्मौदनांगभोजनइवसीमंतांगभोजनेज्ञेयं नतुतद्दिनेतद्गृहेभोक्तृमात्रस्येतिपाद्मिज्ञातो
क्तमुक्तं अथगर्भिणीधर्माः गर्भिणीकुंजराश्वादिशैलहर्म्याधिरोहणं व्यायामंशीघ्रगमनंशकटारोहणंत्यजेत् नभस्मादावुप
विशेन्मुसलोलूखलादिषु जलेजलावगाहंचशून्यसद्मतरोस्तलं कलहंगात्रभंगंचतीक्ष्णोष्णादिभक्षणं संध्यायामतिशीत

म्लं गुर्वीहारं परित्यजेत् अपायशोकाक्रकुमोक्षं दिवास्वापं निशिस्थितिं भस्मांगारनखैर्भूमिलेखनं शयनं सदा त्यजेदभंगलं वा क्वचेन
न हास्याधिका भवेत् न मुक्तकेशा नोद्विग्ना कुक्कुटासनगा न च गर्भरक्षा सदा कार्या नित्यं शौचनिषेवणात् प्रशस्तमंगलिखनात् हस्तमा
ल्यानुलेपनात् विमुक्तगेहवसनाद्दानैः श्वश्र्वादिपूजनैः हरिद्राकुंकुमं चैव सिंदूरं कज्जलं तथा केशसंस्कारतांबूलं मांगल्याभरणं शु
भं चतुर्थमासि षष्ठे वाप्यष्टमे गर्भिणी वधूः यात्रां विवर्जयेन्नित्यं माषाढे तु विशेषतः अथ पतिधर्मः गर्भिणीवांछितं द्रव्यं तस्यै दद्या
द्यथोचितं सूते चिरायुषं पुत्रमन्यथा दोषमर्हति सिंधुस्नानं द्रुमच्छेदं वपनं प्रेतवाहनं विदेशगमनं चैव न कुर्याद्गर्भिणीपतिः वपनं
मैथुनं तीर्थं श्राद्धभोजनमेव च वर्जयेत्सप्तमान्मासान्नाव आरोहणं तथा युद्धादिवास्तुकरणं नखकेशादिकर्तनं चौलं शवानुगम
नं विवाहं च विवर्जयेत् मुंडनं पिंडदानं च प्रेतकर्म च सर्वशः न जीवत्पितृकः कुर्यात् गुर्विणीपतिरेव च अत्र कर्तनमपि निषिध्यते वपन
स्यानिषेधेपि कर्तनं तु विधीयत इति वाक्यात् जीवत्पितृकादीनां यो वपननिषेधस्तत्र कर्तनानिषेधपरं एतदपवादः क्षौरं नैमित्ति
कं कुर्यान्निषेधे सत्यपि ध्रुवं पित्रोः प्रेतविधानं च गर्भिणीपतिरात्मनेव अन्वष्टक्याष्टके यो गर्भिणीपतिः पिंडदानं कुर्यात् केचित्पि
त्रोः प्रतिसांवत्सरिके पिंडदानं कुर्वंति दर्शमहालयादिषु नैव कार्यं अथ गर्भस्रावहरं कांचनयज्ञोपवीतदानं महार्णवोक्तं दं स्त्रीक
र्तृकं शुभे दिने स्त्री आचम्य देशकालौ संकीर्त्य मम गर्भस्रावनिदानसकलदोषपरिहारद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं वायुपुराणो

राम
१८

क्तं सुवर्णयज्ञोपवीतदानमहं करिष्ये इति संकल्प्य पलेन तदर्धेन तदर्धेन यथाशक्ति वा हैमं यज्ञोपवीतं ग्रंथिप्रदेशे मौक्तिकयुतं कृत्वा तथैव
वज्रमणियुतं राजतमुत्तरीयकं च कृत्वा उभयं पंचगव्येन गायत्र्या प्रक्षाल्य ताम्रपात्रे द्रोणमितं दधि निक्षिप्य तन्मध्ये द्रोणमितमाज्यं च नि
क्षिप्याज्योपरि तदुभयं संस्थाप्य भर्ता ब्राह्मणो वा गायत्रीमंत्रेण गंधादिभिः पूजयेत् अष्टगुंजात्मको माषो दशमाषाः सुवर्णं पलं कुडव
प्रस्थाढकद्रोणाः पूर्वपूर्वचतुर्गुणाः दध्याज्ययोर्द्रोणपरिमाणासंभवे शक्त्यनुसारेण प्रमाणं ब्राह्मणद्वारा आज्यमधुमिश्रैस्तिलैरष्टो
त्तरशतं गायत्र्या व्याहृतिभिर्वा होमं कारयेत् स्वगर्भिणी स्त्री च कुर्यात् होमकर्तारं विप्रं वस्त्राद्यैः संपूज्य प्राङ्मुखाय तस्मै उदङ्मुखा स्त्री
दानं कुर्यात् तद्यथा उपवीतं परिमितं ब्राह्मणा विधृतं पुरा भवनौकाः स्यदानेन गर्भं संधारयेद्ध्यहं इति मंत्रेण विप्रस्य नामगोत्रे उच्चार्य
ताम्रपात्रस्थदध्याज्यसंस्थं सुपूजितं सोत्तरीयकं इदं यज्ञोपवीतं गर्भस्रावनिदानदोषपरिहारद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं तुभ्यमहं सं
प्रददे न मम प्रतिगृह्यतां विप्रः प्रतिगृह्णामीत्यादि यथाशक्ति दक्षिणां दत्वान्येभ्योपि यथाशक्ति दक्षिणां दत्वा विप्रभोजनं संकल्प्य कर्मे
श्वरार्पणं कुर्यात् एतच्च स्रवद्गर्भा भवेत्सा तु बालकं हंति या विषं दिलुके बीलहत्याप्रायश्चित्तं कृत्वा कार्यं अन्यत्तु सुवर्णधेनुदानह
रिवंशश्रवणादीन्युक्तानि फलदर्पणे बालकलशदानादिविधानान्युक्तानि अथ सूतिकागृहप्रवेशः गृहनैर्ऋत्यां सूतिकागृहं कृत्वा
तत्राश्विनीरोहिणीपुनर्वसुपुष्यहस्तचित्रास्वातीअनुराधाधनिष्ठाशततारकानक्षत्रेषु रिक्तावर्ज्यतिथौ चंद्रानुकूल्ये

शुभलग्नेसूतिकाप्रवेशोगोविप्रदेवपूजनंकृत्वामंत्रवाद्यघोषेणसापत्यस्त्रीभिःसहकार्यः असंभवेसद्योवा प्रसवप्रतिबंधेकृग्विधाने प्र
ध.सिं.३ संदिनेरक्तचंविजिरीषोतिमूलंकंबाजयेत् एताभ्यामभिमंत्रितंजलंपाययेत् तेनसुखप्रसवः शीघ्रप्रसवमंत्रस्तु हिमवत्युत्तरेपार्श्वेसुर
१९ थानामयक्षिणी तस्याःस्मरणमात्रेणविशल्याभवगर्भिणी ॐह्रींॐ स्वाहेतिमंत्रेणदूर्वांकुरेणतिलतैलंशतंसहस्रंवाभिमंत्र्यकिंचित्
पाययेत् किंचिन्मात्रस्यगर्भेलेपश्च सम्यक्तैलेपेशीघ्रंसुखप्रसवः अस्थिमात्रावशिष्टस्यगोमस्तकस्यसूतिकागृहोपरिनिधानेसुख
प्रसवः बंधानिंबयोस्त्वक्तुलसीमूलंकपित्थपत्रंकरवीरवल्लीचसमभागंमहिषीदुग्धेनपेषयित्वातेनसतैलेनयोनिलेपेसद्यःप्रसवः
अथजातकर्म कृत्वाज्येष्ठायष्टीपातादावनुत्पन्नस्यजातमात्रस्यपुत्रस्यपितामुखंकुलदेवतावृद्धप्रणामपूर्वकमवलोक्यनद्या
दावुदङ्मुखःस्नायात् तदसंभवेगृहेआनीताभिःशीताभिः सुवर्णयुक्ताभिरद्भिःस्नायात् एतच्चरात्रावपिनद्यादौकार्यं अशक्तोया
त्रावग्निसंनिधौस्वर्णयुतशीतोदकैः मृत्यादिषुजननेतुमुख्यमहत्त्वेवस्नानं देशांतरगतेजनकेपुत्रजन्मश्रवणोत्तरंस्नानं सर्वत्रस्ना
नात्प्रागस्पृश्यत्वं एवंकन्योत्पत्तावपिस्नानंतत्प्रागस्पृश्यत्वंचसेयं अन्यसपिंडाशौचमध्येजननेपिपितुस्तात्कालिकीस्नानदानादौ राम
जातकर्मणिचशुद्धिः केचिन्मृताशौचपुत्रजननेजातकर्माशौचांतेकार्यमित्याहुः नालच्छेदनात्पूर्वंसंपूर्णसंध्यावंदनादिकर्मणिना १९
शौचं प्रथमदिनेपंचमषष्ठमेदशमदिनेचदानप्रतिग्रहयोर्नदोषः अतएवाजंनमग्राह्यं ज्योतिष्टोमादिदीक्षावृतास्यपमन्येनवाजात

कर्मनकार्यं किंतुअवभृथस्नानांतेदीक्षांविसृज्यस्वयंकार्यं श्रेष्ठःकनिष्ठेनपुंसवनादिकंनकारयेत् जातकर्मतुकारयेत् अतिक्रांतंतुस्वय
मेवकार्यं महारोगार्तोजातकर्मस्वयंनकुर्यात् अछिन्ननाभिकर्तव्यंश्राद्धंवैपुत्रजन्मनि पुत्रपदेनकन्यापिगृह्यते तथाचसंस्कारांगभि ग-
न्नंकन्यापुत्रयोर्जन्मनिमित्तकंनांदीश्राद्धंविधीयते एतच्चरात्रावपिकार्यं तच्चहेम्नैवकार्यंनत्वन्नादिना तथाचस्नातोऽलंकृतःपिताअ
कृतनालच्छेदमपीतस्तन्यंअन्यैरस्पृष्टंप्रक्षालितंकुमारंमातुरुत्संगेकारयित्वाचमनादिदेशकालकीर्तनांते अस्यकुमारस्यगर्भांबुपा
नजनितदोषनिबर्हणायुर्मेधाभिवृद्धिबीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंजातकर्मकरिष्ये तदादौस्वस्तिपुण्याहवाच
नंमातृकापूजनंकरिष्ये हिरण्येनपुत्रजन्मनिमित्तकंजातकर्मांगंचनांदीश्राद्धंतंत्रेणकरिष्येइतिसंकल्प्य यथागृह्यंकुर्यात् ततोदद्या
त्सुवर्णंचभूमिंगांतुरगंरथं छत्रंछागंचमाल्यंचशयनंचासनंगृहं तिलद्रोणानिपात्राणिसहिरण्यानिवैबहि भक्षयित्वातुपक्वान्नं
द्विजश्चांद्रायणंचरेत् सूतकेतुसकुल्यानांनदोषोमनुरब्रवीत् अथारिष्टकपाणिज्योतिर्विदंसंपृच्छ्यतस्माज्जन्मलग्नगतशुभाशु
भंग्रहनिर्णयंज्ञात्वाप्रतिकूलग्रहानुकूल्यार्थंतत्तद्ग्रहप्रीत्यर्थंदानानिकुर्यात् ग्रहमंत्रजपादिशांतिकर्मजपादिकर्मणिविप्रान्वा
नियोजयेत् ततोनालच्छेदंकारयित्वाहिरण्योदकेनमातुर्दक्षिणस्तनंप्रक्षाल्यमात्राकुमारंपाययित्वा तत्रइमंकुमारइत्यादिमंत्रं
द्विजःपठेत् जातकर्माद्यन्नप्राशनांतसंस्कारेषुआश्वलायनानांहोमःकृताकृतः होमपक्षेनांदीश्राद्धांतेजातकर्मांगहोमकरि

यइति संकल्प्य लौकिकाग्निं प्रतिष्ठाप्यान्वाधानाद्याज्यभागांते अग्निमिंद्रं प्रजापतिं विश्वान्देवान्ब्रह्माणमाज्येन जुहुयात् मधुसर्पिः
प्राशनादि मूर्धाघ्राणांते स्विष्टकृदादि कुर्यात् इतिक्रमः अन्येषां यथागृह्यं हेमाद्रिज्ञेयं कुमार्या अपि जातकर्मादिसंस्काराश्चौलांताः
सर्वे अमंत्रकं कार्याः विवाहस्तु समंत्रकः अतः कन्याया जातादिसंस्कारलोपे तत्तत्काले विवाहकाले वा प्रायश्चित्तं कृत्वा विवाहः कार्यः
सर्वसर्वत्र जातकर्मनामकर्मादौ मुख्यकालातिक्रमे गुर्वास्तरहिते शुभनक्षत्रादौ जातकर्मादिकं कार्यं तत्र जातकर्मणि नक्षत्राणि रो
हिणी त्र्युत्तराश्विनीहस्तपुष्यानुराधारेवतीमृगचित्राश्रवणादित्यस्वातीपुनर्वसवः रिक्तापर्वरहितास्तिथयः भौमशनिभिन्नावा
राः भद्रावैधृत्यादिरहिते सुकेंद्रलग्ने शुभं अथ पंचमषष्ठदिने जन्मदानां पूजनं रात्रेः प्रथमयामे पित्रादिः स्नात्वाचम्य देशकालौ
संकीर्त्य अस्य शिशोः समातृकस्यायुरारोग्यजातिसकलारिष्टशांतिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं विघ्नेशस्य जन्मदानां जीवंत्यपरनाम्न्याः
षष्ठीदेव्याः शस्त्रगर्भभगवत्याः पूजनं करिष्ये इति संकल्प्य तंडुलपुंजेषु विघ्नेशं जन्मदाश्च नाममंत्रेणावाह्य आयाहि वरदे देवि महा
षष्ठीति विश्रुते शक्तिभिः सह बालं मे रक्ष जागरवासरे इति षष्ठीमावाह्य नाम्ना भगवतीमावाह्य नाममंत्रैः शक्तिस्त्वं सर्वदेवानां लोकानां
हितकारिणी मातर्बालमिमं रक्ष महाषष्ठि नमोस्तुते इति मंत्रेण च षोडशोपचारैः संपूज्य प्रार्थयेत् लंबोदर महाभाग सर्वोपद्रवना
शनं त्वत्प्रसादादविघ्नेश चिरं जीवतु बालकः जननी सर्वभूतानां बालानां च विशेषतः नारायणीस्वरूपेण बालं मे रक्ष सर्वदा भू

तप्रेतपिशाचेभ्यो डाकिनीयोगिनीषु च मातेव रक्ष बालं मे श्वापदे पन्नगेषु च गौरीपुत्रो यथा स्कंदः शिशुत्वे रक्षितः पुरा तथा ममाप्ययं
बालः षष्ठिके रक्ष्यतां नमः इति विप्रेभ्यस्तांबूलदक्षिणादि दद्यात् रात्रौ जागरणं कुर्यात् पंचमषष्ठदिनयोर्दानप्रतिग्रहे न दोषः दशमदि
ने वस्त्रदानं स्त्रीभ्योन्नदानं च कार्यं अथाशौचे कर्तव्यनिर्णयः सूतके मृतके कुर्यात्प्राणायाममंत्रकं तथा मार्जनमंत्रांश्च मनसो
च्चार्य मार्जयेत् गायत्रीं सम्यगुच्चार्य सूर्यायार्घ्यं निवेदयेत् उपस्थानं न वा कार्यं मार्जनं तु कृताकृतं सूर्यं ध्यायन्नमस्कुर्यात् गाय
त्रीजपो न कार्यः अर्घ्यांता मानसी संध्येत्युक्तेः केचिन्मनसा दशगायत्रीजपः कार्य इत्याहुः वैश्वदेवब्रह्मयज्ञादयः पंचमहायज्ञा
न कार्याः वेदाभ्यासो न कार्यः औपासनहोमपिंडपितृयज्ञावसगोत्रेण कारयेत् केचित् श्रौतकर्मणि सद्यः शुध्युक्तेरग्निहोत्रहो
मः स्नात्वा स्वयं कार्य इत्याहुः अपरे तु सर्वस्याप्याशौचापवादस्यानन्यगतिकत्वात् सति ब्राह्मणे ब्राह्मणद्वारैव कार्यो ब्राह्म
णाभावे स्वयं कार्य इत्याहुः स्थालीपाको न कार्यः आशौचांते कार्यः सर्वथा लोपप्रसक्तौ स्थालीपाको विप्रब्राह्मणद्वारा कार्यः अ
न्याधानोत्तरं सूतकप्राप्तौ ब्राह्मणद्वारान्वारंभणीयेष्टिः स्थालीपाकोहोमादेस्त्यागः स्नात्वा स्वयं कार्यः दर्शादिश्राद्धस्य लोप एव प्रति
सांवत्सरिकश्राद्धमाशौचांते एकादशाहे कार्यं तत्रासंभवे दर्शे व्यतीपातादिपर्वणि एवं पत्न्यामृतुमत्यामपि पिंडयज्ञे दर्शश्राद्धे
कार्ये अन्यथा कालांतरे दानप्रतिग्रहाध्ययनानि वर्ज्यानि आशौचे न्यस्यान्नं नाश्नीयात् पितृयज्ञस्थालीपाकश्रवणाकर्मा

ध॰सिं॰३
२९

दिसंस्थानां प्रथमारंभो ब्राह्मणद्वारा च्चाशौचान्वयो न भवति प्रथमारंभोत्तरं श्रवणाकर्मादिकं विप्रद्वारा शौचेपि पत्न्या नैवेपि कार्यं आग्र
यणं न भवति अग्निसमारोपपक्षे प्रत्यवरोहो न भवतः तेन समारोपोत्तरमाशौचे दर्शादिपर्वप्राप्तौ अग्निनाशादाशौचांते श्रौतस्मार्ताग्नेः पु
नराधानमेव समारोपपक्षेवरोहयोरन्यकर्तृत्वाभावात् अयमनुगमने प्रायश्चित्तपूर्वकं पुनरुत्पत्तिरन्यद्वारा भवति भोजनकाले अ
शौचप्राप्तौ मुखस्थग्रासं त्यक्त्वा स्नायात् तद्ग्रासभक्षणे एकोपवासः सर्वान्नभक्षणे त्रिरात्रमुपवासः सूतके मृतकेन्चैव न दोषो राहु
दर्शने दुत्सुके ग्रहणे स्नानदानश्राद्धदानजपादिकमाशौचेपि कार्यं एवं संक्रांतिस्नानदानादिकमपि संकटे नांदीश्राद्धोत्तरं सोमाजीविवा
हयोर्नाशौचं संकटे मधुपर्कीयात्परं ऋत्विजां नाशौचं यजमानस्य दीक्षणीयोत्तरं प्रागवभृथान्नाशौचं माधोन्नोत्तरमवभृथं का
र्यं व्रते पुनाशौचमित्युक्तेरनं तत्र तादिकमन्यैः कारयेत् प्रारब्धान्नसत्रस्यान्नदानादिषु नाशौचं पूर्वसंकल्पितान्ने पुनर्दोषः प
रिकीर्तितः उदकदुग्धदधिघृतलवणफलमूलभर्जितान्नानां स्वतः किमह स्थितानां स्वयंग्रहणे दोषाभावः सूतकि हस्तात्तु न ग्रा
ह्यं केचित्तंडुलादिकमपक्वमन्नं ग्राह्यमाहुः इति संक्षेपेणानिर्णयोविशेषस्तु वक्ष्यते अथ सूतिकाशुद्धिः दशाहांते सूतिका राम
याअस्पृश्यत्वनिवृत्तिर्नामकर्मजातकर्मादिप्राप्तकर्माधिकारश्च आ तेहि विवाहोपनयनादिकर्मसु तु पुत्रप्रसूतौ विंशतिरा २९
त्रांते धिकारः कन्याप्रसूतौ मासांतेधिकारः अथ जन्मनि दुष्टकालास्तच्छांतयश्च निर्णीयंते तत्रादौ गोप्रसवः यत्रजन्म

काले पितुर्मरणं सुतस्य चारिष्टमुक्तं तत्र गोप्रसवशांतिस्तन्नक्षत्रशांतिश्च कार्या धनाद्यरिष्टे पुनर्न कार्या मूलाश्लेषाज्येष्ठामघानक्षत्रेषु
जनने चतुर्थपादादिषु पित्राद्यरिष्टाभावेपि गोप्रसवः अश्विनीरेवतीपुष्यसुनक्षत्रशांत्यभावेपि गोप्रसवशांतिरेव कार्या तत्रास्य शिशो
रमुकदुष्टकालोत्पत्तिसूचितारिष्टनिवृत्त्यर्थं गोमुखप्रसवशांतिं करिष्ये इति संकल्प्य गणेशपूजनमात्रं कृत्वा अंगादंगादिति मंत्रेण शिशुमू
र्ध्नि घ्राणं तेषु योजमध्ये एव पुण्याहवाचनमिति कौस्तुभमयूखौ नांदीश्राद्धं न कार्यं अग्निप्रतिष्ठांते कस्मिंश्चित्पीठे नवग्रहानधिदेवता
दिरहितान् स्थितिश्चाय्यान्वाधानं कुर्यात् आज्यभागांते अपः आपो हि ष्ठेति तृचेन अक्रुक्रुमेसोमरक्षन्नागाय [illegible] ऋचा चेति तिलदधिमध्वाज्ये
नप्रत्यृचमष्टाष्टसंख्याकाहुतिभिः विष्णोर्नुकमिति ऋचा मिलितदधिमध्वाज्येनाष्टाहुतिभिः यक्ष्मग्रहणमसीभ्यामिति सूक्तेन प्रत्यृचमष्टाष्ट
मिलितदधिमध्वाज्याहुतिभिः नवग्रहान्दधिमध्वाज्येनाष्टाष्टसंख्याहुतिभिः शेषेणेत्यादि महास्वादयः आज्यभागहोमांते एकस्मिन्कुं
भे विष्णुवरुणयोः प्रतिमयोः संपूज्यो प्रतिमासु विष्णुवरुणयक्ष्मग्रहणः पूज्या इति मयूखे ततो यथान्वाधानं होम इति संक्षेपः अन्यशिष्टप्रयो
गः शांतिग्रंथेषु एवमन्येपि देवताद्रव्याहुतिसंख्यानिमित्तफलमात्रं लिख्यते विस्तरोन्यत्र ज्ञेयः अथ कृष्णचतुर्दशीजननशांतिः कृ
ष्णपक्षे चतुर्दश्यां प्रसूतेः षड्भागफलं चतुर्दशीं षड्भागां कुर्यादादौ शुभं स्मृतं द्वितीये पितरं हंति तृतीये मातरं तथा चतुर्थे मातुलं हंति पं
चमे वंशनाशनं षष्ठे तु धननाशः स्यादात्मनो वंशनाशनं तत्र चतुर्दश्याः षडंशानां मध्ये द्वितीयतृतीयषष्ठांशेषु जनने गोप्रसवपूर्वकं

चतुर्दशीशांतिः अन्यभागेकेवलचतुर्दशीशांतिः अस्यशिशोःकृष्णचतुर्दश्याममुकोजननसूचितसर्वारिष्टनिरासद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत
र्थंशांत्यादिसंकल्पः आग्नेयादिषुचतुर्दिक्षुचत्वारःकुंभाः मध्येत्वनच्छिद्रकुंभेप्रतिमायांरुद्रावाहनं मध्यस्थेतु पीठादौरुद्रप्रतिमांसंपूज्यत
स्मान्मधुद्रीन्वांवाद्यातच्छिद्रादिपंचकलशस्थापनपूजनं अन्वाधानेग्रहानष्टाष्टसंख्यसमिदाज्यचरुभिरधिदेवतादीन्एकैकसंख्यसमि
च्चर्वाज्याहुतिभिः रुद्रंअश्वत्थप्लक्षपलाशखदिरसमिद्भिश्चर्वाज्याहुतिभिः माषैस्तिलैःसर्षपैश्चप्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशताष्टाविंशत्यन्यतर
संख्ययात्र्यंबकमितिमंत्रेणअग्निंवायुंसूर्यंप्रजापतिंचतिलाहुतिभिरमुकसंख्याभिः सकृद्व्यस्तसमस्तव्याहृतिभिः यद्वाप्रजापति
मेवसमस्तव्याहृतिभिस्तिलैः शेषेणेत्यादि अथसिनीवालीकुहूदर्शजननशांतयः तत्रामावास्यायाःप्रथमोयामः सिनीवाल्यंत्योयां
त्ययामोकुहूः मध्यवर्तिपंचयामादर्शइतिकेचित् अपरेतुचतुर्दशीमानयुतेहोरात्रेवर्तमानामावास्यासिनीवालीप्रतिपन्मात्रयुतेहो
रात्रेवर्तमानाकुहूः तेनअमावास्यायांत्रयस्पर्शित्वलक्षणदिनवृद्ध्यभावेसूर्योदयस्पर्शित्वाभावलक्षणक्षयाभावेचचतुर्दशोनास्त्येवउद
यात्पूर्वाहोरात्रेवर्तमानामावास्यायाः सिनीवालीत्वात् उदयोत्तरंवर्तमानायाःकुहूत्वात् दिनक्षयेसर्वोप्यमादर्शसंज्ञा नतत्रसिनीवाली
वाली कुहूभागो केवलचतुर्दशीकेवलप्रतिपद्युक्तत्वाभावात् एवंदिनवृद्धावपिदिनस्पर्शमध्यदिनस्यापष्ठिघाटीमितामावास्यादर्श
संज्ञा चतुर्दश्यादियोगाभावात् पूर्वोत्तरदिनस्थौभागौसिनीवालीकुहूसंज्ञावितिव्याख्याः इदमपूर्वत्रस्पष्टं सिनीवाल्यांप्रसूतौस्या

द्यस्यभार्यापशुस्तथा गजाश्वमहिषीचैवशक्रस्यापिश्रियंहरेत् गोपश्चिमगदासीनांप्रसूतिर्विगर्हिता कुहूप्रसूतिरत्यर्थंसर्वदोषकरीस्मृ
ता यस्यप्रसूतिरेतेषांतस्यायुर्धननाशनं शांत्यभावेइतिस्यागमचजातोनसंशयः अस्यागेनाशायेलिंगचित्तव्ययंवानाभीमाभुयात् सिनी
वालीजननसूचितेत्यादिःकुहूजननसूचितारिष्टनाशेत्यादिश्चसंकल्पः कुहूजननेगोप्रसवोपीतिकेचित् अत्रोभयत्रापिचतुर्दशी
शांतिवच्छतच्छिद्रकलशसंहिताःपंचकलशाः मध्येरुद्रप्रधानदेवताइंद्रःपितरश्चपार्श्वदेवते। इतिप्रतिमात्रयं इंद्रस्यपितॄणांप्रधा
नरुद्रन्यूनसंख्ययाप्रधानोक्तसर्वद्रव्यैर्होमः अवशिष्टंप्रधानदेवतोहश्चतुर्दशीशांतिवत् प्रधानदेवताप्रजोत्तरंगोवस्त्रस्वर्णदाना
निक्रुत्विग्भ्योदेयानि तेनांतेपृथग्वरदक्षिणादानंनकार्यं अतएवात्रगवादेर्दक्षिणारूपत्वात्तद्दक्षिणांदानंनभवति अन्यत्रदशदाना
दीनांसदक्षिणंदानंकार्यं अथैतेषांमानं सुवर्णमानंगोचर्मसप्तहस्तोर्द्धःत्रिंशद्दावर्तनंदशावर्तनानिगोचर्मेतितिलानांद्रोणः सुवर्णर
जतयोर्दशमाषतदर्धतदर्धान्यतमं आज्यस्यचत्वारिंशत्पलानि वाससस्त्रित्वं धान्यस्यपंचद्रोणाः एवंगुडलवणयोः एतावन्मा
णाशक्तौनित्यनैमित्तिकेयथाशक्तिदेयानि यथाशक्तिहिरण्यंवातत्प्रतिनिधित्वेनहिरण्यगर्भेतिमंत्रेणादेयं नैमित्तिकादेरकरणे
प्रत्यवायात् अभ्युदयादिफलार्थंतुदशदानानिशक्तिंविनानकार्याणिइतिभाति होमांतेबलिदानाभिषेकादि इतिसिनीवालीकुहू
शांतिः अथदर्शशांतिः अथातोदर्शजातानांमातापित्रोर्दरिद्रता तद्दोषपरिहारार्थंशांतिंवक्ष्यामितेसदा अस्यदर्शजननसूचित

ध.सिं.३ रिष्टनिरासार्थं शांतिं करिष्ये इति संकल्प्य स्थंडिले सूर्यवेदोक्तकलशं प्रतिष्ठाप्य कलशस्यो मध्ये सर्वतोभद्रपीठे ब्रह्मादिमंडलदेवता आवा
२२ ह्य तन्मध्ये स्वर्णप्रतिमायां ये चेहेति मंत्रेण पितॄनावाहयेत् तद्दक्षिणे रजतप्रतिमायां आप्यायस्वेति सोमं उत्तरतस्ताम्रप्रतिमायां सविता
पश्चादिति सूर्यं चावाह्य संपूज्याग्निं प्रतिष्ठाप्य सर्वतोभद्रेशान्यां ग्रहस्थापनादि अन्वाधाने आदित्यादिग्रहान्मुख्यसंख्याभिः समि
च्चर्वाज्याहुतिभिः पितॄन् षड्विंशतिसंख्याकाभिः समिच्चर्वाभ्यां सोमं सूर्यं च प्रत्येकमष्टोत्तरशतसंख्याभिः समिच्चर्वाज्याहुतिभिः शेषेण
स्विष्टमित्यादि अत्र स्विष्टकृतः पूर्वं मातापितृशिशूनां कलशोदकेनाभिषेकः ततः स्विष्टकृद्धुतिदानादीनि विशेषः इति दर्शशांतिः
अथान्यनक्षत्राणां शांतयः तत्र मूलनक्षत्रफलं पिता म्रियेत मूलाद्ये पादे पुत्रजनिर्यदि द्वितीये जननीनाशो धननाशस्तृतीयके च
तुर्थे कुलनाशोतः शांतिः कार्या प्रयत्नतः केचित्तु तुर्यचरणः शुभ उक्तो मनीषिभिः एवं चतुर्हितुर्यं मूलजातफलं बुधैः केचित्तु नक
न्याहं तिमूलर्क्षे पितरं मातरं तथा मूकनाम्न्यसुरं हंति श्वश्रूमाश्लेषया सुता ज्येष्ठायां तु पतिज्येष्ठं विशाखायां तु देवरं शांतिर्वा पुष्क
लास्यान्येस्त हिं दोषो न विद्यत इत्याहुः अभुक्तमूलसंभवं परित्यजेत्तु बालकं समाष्टकं पिताथवा न तन्मुखं विलोकयेत् अभुक्तं तेघ
टिकाचैका मूलादौ घटिकाद्वयं अभुक्तमूलमथवा संधिनाडीचतुष्टयं तृष्णानिसिंहे वृश्चिके च मूलं दिवि स्थितं युग्मतुलांगनांत्ये पा राम
तालगं मेषधनुःकुलीरनक्रे पुमलें क्षितिसंस्थरंति एतद्वृत्तफलं स्वर्गमूले भवेद्राज्यं पाताले च धनागमः मृत्युलोके यदा मूलं तदा २२

शून्यं समादिशेत् नवमासं सार्पदोषो मूलदोषोष्टवर्षकं ज्येष्ठे मासान्पंचदश तावद्दर्शनवर्जनं अतीपातेंगहानिः स्यात्परिघे शूलमादिशेत्
वैधृतौ पितृहानिः स्यात्तत्रैंद्रावंधतां व्रजेत् मूले तु मूलनाशः स्यात्कुलनाशो धृतौ भवेत् विकृतांगे च हीने च संध्ययोरुभयोरपि तद्वत्सदंत
जातसुतादजातस्तथैव च तस्माच्छांतिं प्रकुर्वीत ग्रहणांकूरचेतसां व्यतीपाते तो ग्रहमखसहितात्च्छांतिरावश्यं कार्या इतरशांतिषु
ग्रहमखो नावश्यकः स्पर्शः सुखकार्थं प्रवक्ष्यामि शांतिहोमस्य यत्नतः जातस्य द्वादशाहे तु अन्यस्मिन्वा शुभे दिने जननाद्वादशाहे शांतिकर
णे शांतु कृतं स्याक्रांति वक्तिचकावलोकनादिकं नावश्यकं कालांतरे आवश्यकं एवमन्यशांतिष्वपि ज्ञेयं तद्यथा शुक्रादित्रकर्तिभिः से
कावानुक्तान्विशेषिता स्वगुणे भुवि वासो गेहे कयोस्याद्धोदिवि मूल्याचाधिः शुभः हेमाकृतिः सूर्यभत्रिंशन्मंत्रिमंगणं मुहूर्तानव
चंद्रभावधि सूर्यतम्शुक्रार्कजनचंद्र भूमिजजीवसत्तमः केतुरसल्पसन्मुखे संस्कारनित्यकर्मसु निमित्ताव्यवहितनैमित्तिकेषु रोगातुरे च
बंद्विन्यकादिकं नापेक्ष्यं अग्न्येस्थापनवेलायां पूर्णाहुत्यामथाप्यवा आहुतिर्वह्निवासश्च विलोक्योत्यांतिकर्मणि अनुराधा रोहिणी श्रवणा
धनिष्ठा शततारका पुनर्वसु स्वाती मघाश्विनी हस्त पुष्यानुराधा रेवती नक्षत्रेषु गुरुशुक्रास्तमलमासरहिते शुभवारतिथ्यादौ शांतिः का
र्या निमित्ताव्यवहिता नैमित्तिके रोगशांतौ च अस्तादि विचारणा नास्ति इति प्रसंगात्सर्वशांतिषु पयोगि शुभदिननिर्णयः अभुक्तमूलो
त्पन्नो वर्षाष्टकं शिशुस्त्यागस्ततः शांतिः तदन्यमूलोत्पन्नो द्वादशाहे अव्यवहितागामिमूलर्क्षयुते शुभदिने वा अन्यत्र शुभदिने वा गोप्रसे

ध॰सिं॰टी॰ ॥२४॥

नशांतिं कृत्वास्य शिशोः मूलप्रथमचरणोत्पत्तिसूचितारिष्टनिरासार्थं सग्रहमखांशांतिं करिष्ये इति संकल्पयेत् द्वितीयादिपादोत्पत्तौ
संकल्पे तथोहः ब्रह्मसदस्योक्तृताकृतौ ऋत्विजोष्टौ चत्वारो वा मध्यकलशोस्वर्णप्रतिमायां रुद्रावाहनादि तस्य चतुर्दिक्षु कुंभचतुष्टये
युक्षतपुंजे पुत्रं कुर्णाह इत्यन्ना यद्वा मध्यकुंभे प्रतिमायां रुद्रस्तदुत्तरकुंभे वरुणः पूर्वरतिकुंभद्वयं रुद्रकुंभोत्तरतः कुंभे प्रतिमासु निर्ऋतिमिं
द्रमपश्चावा कश्यपमस्य चतुर्विंशतिदलेषु उत्तराषाढाद्यनुराधांतं चतुर्विंशतिनक्षत्राणां विश्वेदेवादि चतुर्विंशतिदेवतास्तंडुले अष्टआदि
धावाह्यदिक्षु लोकपालांश्चावाह्य पूजयेत् अन्वाधाने अर्कादिग्रहात्समिच्चर्वाज्याहुतिभिः निर्ऋतिं प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतसंख्या
भिर्घृतमिश्रपायससमिदाज्यचर्वाहुतिभिः यद्वा पायसेनाष्टोत्तरशतसंख्यया समिदाज्यचरुभिरष्टाविंशतिसंख्यया इंद्रमपश्च
प्रतिद्रव्यमष्टाविंशतिसंख्यपायससमिदाज्यचर्वाहुतिभिः विश्वदेवादिचतुर्विंशतिदेवता अष्टाष्टपायसाहुतिभिः रक्षोहणमग्निं
कृणुष्वपाजेतियंचदशऋग्भिः प्रत्येकमष्टाष्टसंख्यकृसराहुतिभिः १२० सवितारं दुर्गां त्र्यंबकं कनीन्द्र दुर्गां वास्तोष्पतिं अग्निं क्षेत्रपालं
मित्रावरुणावश्विंचाष्टाष्टकृसराहुतिभिः श्रियं हिरण्यवर्णामितिपंचदशऋग्भिः प्रत्येकमष्टाष्ट समिदाज्यचर्वाहुतिभिः सोमं त्रयो
दशपायसाहुतिभिः रुद्रं स्वराजं च चतुर्गृहीताज्येन अग्निं वायुं सूर्यं प्रजापतिं चाज्येन शेषेण स्विष्टकृतमित्यादि कर्वीनि समृक्ति ॥२४॥
स्तुतिमिसुद्रशोमयुरवादो मूर्धन्यत्र्येनिर्वापः तत्र प्रथमं शूर्पे पायसार्थं तंडुलानांद्वादशमुष्टीन्निर्ऋतिमिंद्रमपश्चोद्दिश्य निरूप्य

द्वितीये चर्वर्थं तद्देवत्रयमुद्दिश्य द्वादशमुष्टीन्पुनः प्रथमे षण्णवतिमुष्टीन्पायसार्थं तृतीये शूर्पे कृसरार्थं चतुश्चत्वारिंशन्मुष्टीर्द्वितीये पुनः श्चतुरो मु
ष्टीन्प्रथमे पुनः सोमार्थं चतुर्मुष्टीन्निरूप्य ततः शूर्पत्रये आहुतिपर्याप्ततंडुलान्गृहीत्वा निर्वापसंख्यया प्रोक्ष्यपात्रचये हविस्त्रयं श्रपयेत्
तिलमिश्रतंडुलपाकेन कृसरो भवति यद्वार्कंगृह सिद्धान्नं ग्राह्यं सर्वं ग्रं थेषु निर्वापाद्यर्थं निर्वापादि क्रमेणाश्रपणमेवोक्तं अतो गृहसिद्धा
न्नेएवतिलदुग्धमिश्रणेन कृसरादिसंपादनं प्रमादालस्यादिकृतकर्मभ्रंशएव ततो होमकाले यजमानस्त्यागं कुर्यात् तत्र एतावत्संख्या
हुतिपर्याप्तं समिदाज्यचरुद्रव्यमादित्यादिनवग्रहेभ्यो न मम एवमधिदेवताभ्यः ततोष्टोत्तरशतसंख्याहुतिपर्याप्तं घृतमिश्रपायसम
ष्टोत्तरशताहुतीनामष्टाविंशत्याहुतीनां वा पर्याप्तं समिदाज्यचर्वात्मकं द्रव्यत्रयमिदं निर्ऋतये न मम अष्टाविंशत्याहुतिपर्याप्तं पायस
समिच्चर्वाज्यमिंद्राय न मम एवमग्रे अष्टाष्टाहुतिपर्याप्तं पायसं विश्वेभ्यो देवेभ्यो विष्णवे वसुभ्यो वरुणाय अजैकपदे अहये बुध्निया य पूष्णे
अश्विभ्यां यमाय अग्नये प्रजापतये सोमाय रुद्राय अदित्यै बृहस्पतये सर्पेभ्यः पितृभ्यो भगाय अर्यम्णे सवित्रे त्वष्ट्रे वायवे इंद्राग्निभ्यां मित्राय च
२४ न मम विंशत्यधिकशताहुतिपर्याप्तं कृसरं रक्षोघ्ने अग्नये न मम अष्टाष्टाहुतिपर्याप्तं कृसरं सवित्रे दुर्गायै त्र्यंबकाय अश्विभ्यो दुर्गायै
वास्तोष्पतये अग्नये क्षेत्रपालाय मित्रावरुणाभ्यामश्विभ्यां न मम प्रतिद्रव्यं विंशत्यधिकशताहुतिपर्याप्तानि समिच्चर्वाज्यानि श्रियै न मम
त्रयोदशाहुतिपर्याप्तं पायसं सोमाय चतुर्गृहीताज्यं रुद्राय स्वराजे एकैकाहुतिपर्याप्तं आज्यं अग्नये वायवे सूर्याय प्रजापतये च न

ध.सिं.३ मम एवं सविस्तरेण तद्द्रव्यसंख्यादेवतोद्धारेण त्यागः सर्वत्र ज्ञेयः केचित्तु इंद्रमुपकल्पितमन्वाधानोक्तद्रव्यजातमन्वाधानोक्ता इति
२५ संख्यापर्याप्तमन्वाधानोक्ताभ्यो वक्ष्यमाणाभ्यो देवताभ्यो न ममेति संक्षेपेण त्यागं कुर्वंति ततो ग्रहमंत्रैर्नित्यादिमंत्रैश्च यथायथं होमो
ते ग्रहपूजा स्विष्टकृन्नवाहुतिबलिदानपूर्णाहुतिपूर्णपात्रविमोकादि वह्निपूजांते यजमानाद्यभिषेके कृते धृतमुखरूपं गं भोयजं मा
नो मानस्तोकेति विभूतिं धृत्वा मुख्यदेवतापूजनविसर्जनमन्येषां ग्रहयाद्दक्षिणादानानि कुर्यात् तदंते दशशो द्वौ वा ब्राह्मणान्भोजयेदिति
संक्षेपः अथाश्लेषाशांतिः तत्राश्लेषाफलं आश्लेषायाः क्रमेण पंचसप्तद्वित्रिचतुरष्टैकादशषष्ठनवपंचेति दशांशविभक्तानां
ऊर्ध्वक्रमेण राज्यं पितृनाशो मातृनाशः कामभोगः पितृभक्तिर्बलं हिंसकत्वं त्यागो भोगो धनमिति फलानि अथ पादविभागेन फलं तत्रा
द्यपादः शुभः द्वितीयपादे धनस्य नाशः तृतीये मातुः चतुर्थे पितुः आश्लेषांत्यपादत्रयजातकन्या श्वश्रूं हंति एवं वरोपि एवं अंत्यपाद
त्रयजः श्वश्रूं हंति आश्लेषा सर्वपादेषु शांतिः कार्या प्रयत्नतः जातस्य द्वादशाहे तु शांतिकर्म समाचरेत् असंभवे तु जन्मर्क्षे अन्यस्मि
न्वा शुभदिने यथोक्तकाले गोमुखप्रसवं कृत्वा अस्य शिशोराश्लेषाजननसूचितसर्वारिष्टपरिहारेत्यादि संकल्प्य कृत्वा मूलशांतिवत्कुं राम
भद्वयेकरुद्रकलशो द्वौ संपूज्य च तु चतुर्विंशतिदलपद्मस्य कुंभे प्रतिमायामाश्लेषाधिपतीन्सर्पान्नावाहयेद्दक्षिणे पुष्यदेवतां बृहस्पतिमुत्तरतो २५
मघादेवतां पितृंश्चावाहयेद्दलेषु पूर्वदलमारभ्य प्रादक्षिण्येन पूर्वाधिपतिभगादि पुनर्वसुदेवतादितिपर्यंतं चतुर्विंशति देवतावाहना

दि कुर्यात् कौस्तुभे तु तैत्तिरीयमंत्रैः पुष्यमघापूर्वादिनक्षत्राणामेवावाहनमुक्तं न तु नक्षत्रदेवतानां ततो लोकपालानावाह्यावाहितसर्वदेवताः
संपूज्याग्निं प्रतिष्ठाप्य प्रतिष्ठाप्यान्वादध्यात् आदित्यादिग्रहपुरेशांते प्रधानदेवतां सर्पान् प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतसंख्यया अष्टाविंशतिसंख्यं वा घृ
तमिश्रपायससमिदाज्यचरुभिः आहुतिभिः बृहस्पतिं पितृंश्चाष्टाविंशतिसंख्यमष्टसंख्यं वा तैरेव द्रव्यैर्भगादिचतुर्विंशतिदेवताः अष्टाष्टपायसा
हुतिभिः रक्षोहणमित्यादिशेषदेवतानिर्देशो मूलशांतिवत् तद्देवतापायसकृसरचरूणां पयःपर्णैर्हविस्त्यागश्च कार्यः कौस्तुभोक्तप्रधानदेव
तामंत्रैस्तत्र होमः शेषं मूलशांतिवत् अथ ज्येष्ठानक्षत्रफलं ज्येष्ठाया दशभागेषु आद्ये मातामही मृतिः मातामहं द्वितीये च तृतीये हं
ति मातुलं तुर्यजातो मातरं च हंसात्मानं तु पंचमे गोत्रजान्षष्ठभागे च सप्तमे तूभयं कुलं अष्टमे त्वग्रजं हंति नवमे श्वशुरं तथा दशमांशके
जातस्तु सर्वं हंतीति शिष्टं एवं ज्येष्ठर्क्षे तु पुमान्जातो ज्येष्ठभ्रातृविनाशकः ज्येष्ठर्क्षे कन्यका जाता हंति शीघ्रं धवाग्रजं पादत्रये जातनरो ज्येष्ठे
प्यत्र प्रजायते ज्येष्ठांत्यपादजातस्तु पितुः स्वस्य च नाशकः द्वादशाहे शांतिस्तु शुभदिने वा गोमुखप्रसवशांतिं कृत्वा अस्य शिशोर्ज्येष्ठर्क्षजननसू
चितसर्वारिष्टपरिहारेत्यादि संकल्प्य मध्यकलशे सुवर्णप्रतिमायां शचीसहितमैरावतारूढमिंद्रं लोकपालांश्चावाह्य रक्तवस्त्रपुष्पफलैर्नै
वेद्यसहितषोडशोपचारैः पूजयेत् तस्य चतुर्दिक्षु कुंभचतुष्टयं तत्सर्वमध्ये शतछिद्रं च निधाय पूर्णपात्रयुतेषु चतुर्षु कृत्वा दौ वरुण
वाहनपूजनादि अन्वाधाने ग्रहान्वाधानांते इंद्रं पलाशसमिदाज्यचरुद्रव्यैः प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतसंख्यया इंद्रायेंद्रो मरुत्वानिति मंत्रेण प्र

आघतिमष्टोत्तरशततिलाहुतिभिः समस्तव्याहृतिमंत्रेण शेषेणस्विष्टकृतमित्यादि अत्राष्टोत्तरशतब्राह्मणान्भोजयेत् इतिज्येष्ठाशांतिसंक्षेपः
चित्राद्यर्धे पुष्यमध्यद्विपादे पूर्वाषाढाधिष्ण्यपादे तृतीये जातः पुत्रश्चोत्तराद्ये विधत्ते पितृमातृभ्रातृः स्वस्य च प्राणनाशं उत्तराफल्गुन्याद्यपादे इत्यर्थः
अत्रेदंभाति चित्रापूर्वार्धजातस्य गोप्रसवं कृत्वा नक्षत्राधिपतिप्रतिमां संपूज्य अन्नादानं कार्यं एवं पुष्यद्वितीयतृतीयपादयोर्जनने गोप्रसवन
क्षत्राधिपपूजागोदानानि कार्याणि उत्तराफल्गुनीप्रथमपादे जननेनक्षत्राधिपपूजां तिलपात्रदानं च कुर्यात् एवं पूर्वाषाढातृतीयपादे जननेन
क्षत्रेशपूजा कांचनदानं च मघाप्रथमपादजनने मूलवत्फलं तत्र गोप्रसवनक्षत्रेशपूजानयहमखाः कार्याः मघायां आद्यघटिद्वयजनने नक्ष
त्रगंडांतशांतिरपि रेवत्यंतघटीद्वये अश्विन्याद्यघटीद्वये जनने नक्षत्रगंडांतशांतिर्गोप्रसवग्रहमखाः कार्याः रेवत्यश्विन्योरितरभागे शुभ
शांतिमपादत्रये चदोषविशेषानुक्तेर्नशांत्यादिकं एवं विशाखाचतुर्थपादजनने शाकल्यदेवरनाशादिदुष्टफलोक्तेर्ग्रहमखः कार्यः यत्रकाले
दुष्टफलमात्रमुक्तं शांतिर्नोक्ता तत्र ग्रहमख इति कमलाकरोक्तेः एवमितरत्राप्यूह्यं इतिनक्षत्रशांतयः अथव्यतीपातवैधृतिसंक्रांतिशां
तिः कुमारजन्मकाले तु व्यतीपातश्च वैधृतिः संक्रमश्च रवेस्तत्र जातो दारिद्र्यकारकः अभिषेकं न लभते नात्र कार्या विचारणा स्त्रीणां
च शोकदुःखं च सर्वनाशकरो भवेत् गोमुखप्रसवं कुर्याच्छांतिं च सन वग्रहां उक्तकाले संकल्पादि कृत्वा पंचद्रोणपरिमितव्रीहिराशिं कृत्वा
तदुपरि सार्धद्रोणमिततंडुलराशिं तदुपरि सपादद्रोणमिततिलराशिं च कृत्वा तिलराशौ विधिना स्थापितकुंभे सौवर्णप्रतिमायां सूर्यमावा

ह्य तद्दक्षिणोत्तरयोरग्निरुद्रावावाह्य तिसृषु देवताः व्यतीपातशांतौ संक्रांतिशांतौ च पूजयेत् व्यतीपातसंक्रांत्योर्जनने व्यतीपातसंक्रांतिशांतिं
तंत्रेण करिष्ये इति संकल्प्यैकैव शांतिः कार्या अत्र पूजाहोमादेः प्रसंगसिद्धिः द्विगुणो वा प्रधानहोम इति भाति ग्रहपीठदेवतान्वाधानोत्तरं सूर्य
उत्सूर्यो बृहदिति मंत्रेण समिदाज्यचर्वाहुतिभिः प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतसंख्याभिः अग्निं रुद्रं चैतैरेव द्रव्यैः प्रत्येकमष्टाविंशतिसंख्याहु
तिभिरग्निं दूतमिति त्र्यंबकमिति मंत्राभ्यां मृत्युंजयमंत्रेणाष्टोत्तरशततिलाहुतिभिः शेषेणेत्यादि अभिषेकांते गोवस्त्रस्वर्णादि दत्वा शतंब्राह्म
णान्भोजयेत् इतिव्यतीपातसंक्रांतिशांती अथवैधृतशांतौ विशेषः पूर्ववद्व्रीहितंडुलतिलराशौ स्थापितकुंभमध्ये त्र्यंबकमिति मं
त्रेण रुद्रं दक्षिणत उदुत्यमिति सूर्यमुत्तरत आप्यायस्वेति सोमं चावाह्य पूजयेत् अन्वाधाने रुद्रं समिच्चर्वाज्यैः प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतसंख्या
हुतिभिः सूर्यसोमौ प्रत्येकमष्टाविंशतिसंख्यैस्तैरेव द्रव्यैर्मृत्युंजयमष्टोत्तरसहस्रशतान्यतरसंख्यतिलाहुतिभिः शेषेणेत्यादि अन्य
त्पूर्ववत् संक्रांतिदिने वैधृतिसत्वे देवताभेदाच्छांतिद्वयं कार्यं इतिवैधृतिशांतिः अथैकनक्षत्रजननशांतिः एकस्मिन्नेव नक्षत्रे भ्रात्रो
र्वापितृपुत्रयोः प्रसूतिश्चेत्तयोर्मृत्युर्भवेदेकस्य निश्चितः पितृनक्षत्रे मातृनक्षत्रे वा कन्यायाः पुत्रस्य वोत्पत्तौ गोमुखप्रसवं कृत्वा शां
तिः कार्या सोदरभ्रातृभगिन्योर्नक्षत्रे भ्रातुर्भगिन्या वोत्पत्तौ गोप्रसवमकृत्वैव शांतिमात्रं कार्यं संकल्प्याग्निमेकनक्षत्रोत्पत्तिसूचितस
र्वारिष्टशांत्यर्थं कलशे रक्तवस्त्रेयस्मिन्नक्षत्रे जन्म तन्नक्षत्रप्रतिमां तन्नक्षत्रदेवताप्रतिमां वा अग्निर्नः पातु कृत्तिका इत्यादितैत्ति

रीयमंत्रैः पूजयेत् अन्वाधाने इदं नक्षत्रं अमुकां नक्षत्रदेवतां वा समिच्चर्वाज्यैः प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतसंख्यं शेषेणेत्यादि अंते यथोरेकत्र
स्नात्रे जन्मतयोरभिषेकः अत्र ग्रहमखो नावश्यकः केचित्तु पूजितहरिहरप्रतिमादानमप्युक्तं ॥ अथ ग्रहणशांतिः ग्रहणे चंद्रसूर्य
स्य प्रसूतिर्यदि जायते इत्थं संजायते यस्तु तस्य मृत्युर्न संशयः व्याधिपीडा च दारिद्र्यं शोकश्च कलहो भवेत् अथ गोमुखप्रसवं कार्य इति
भाति ग्रहमखः कृताकृतः संकल्प्य सूर्यग्रहणकालिकप्रसूतिसूचितेत्यादि ऊहः ग्रहणकालिकनक्षत्रस्य नक्षत्रदेवताया वा हेमप्रतिमां
सूर्यग्रहे सूर्यस्य हेमप्रतिमां चंद्रग्रहे राजतं चंद्रबिंबं कृत्वोभयत्र सीसेन राहोर्नागाकृतिं कृत्वा गोमयोपलिप्ते शुचिदेशे श्वेतवस्त्रोपरि दे
वतात्रयपूजनं नान्यकलशस्थापनादि तत्र मध्ये आकृष्णेनेति सूर्यं दक्षिणतः स्वर्भानोरध इति राहुं उत्तरतो नक्षत्रदेवतां पूजयेत् चं
द्रग्रहे तु आप्यायस्वेति मध्ये चंद्रः पूज्यः पार्श्वयो राहुनक्षत्रदेवते पूर्ववत् अन्वाधाने सूर्यग्रहे सूर्यमर्कसमिदाज्यचरुतिलैः प्रत्येकम
ष्टोत्तरशतसंख्यया राहुं दूर्वाज्यचरुतिलैस्तावत्संख्यैर्नक्षत्रदेवतां जलवृक्षसमिदाज्यचरुतिलैः तावत्संख्यया शेषेणेत्यादि चंद्रग्र
हे चंद्रं पलाशसमिदाज्यचरुतिलैः शेषं पूर्ववत् अंते महाकलशोदकेन पंचगव्यपंचत्वक्पंचपल्लवादियुक्तेन लौकिकोदकेन च लौकि
केनैव स्नेयाम वेधकाले जन्मनि नेयं शांतिः किंतु दुष्टफलत्वात् अभिषेकः कार्य इति भाति अथ नक्षत्रगंडांतशांतिः रेवत्याश्लेषा
ज्येष्ठानक्षत्राणां अंत्यघटीद्वयं अश्विनीमघामूलानां आद्यघटीद्वयमिति घटिकाचतुष्टयमितं त्रिविधं नक्षत्रगंडांतं अश्विनीमघा

मूलानां पूर्वार्धे बाध्यते पिता पूषाहिशाक्रपश्चार्धे जननी बाध्यते द्विशोः सर्वेषां गंडांतानां पदित्यागो विधीयते वर्जयेद्दर्शनं यावत्तस्य षाण्मा
सिकं भवेत् शांतिर्वा पुष्कला कार्या सोममंत्रेण भक्तिमान् अस्य द्विशो रेवत्यश्विनीसंध्यात्मकगंडांतजननसूचितारिष्टनिरसनार्थं नक्षत्रगं
डांते शांतिं करिष्ये इत्यादि संकल्प्य आश्लेषामघासंधिगंडांते तु तन्नक्षत्रयोः गोमुखप्रसवं कृत्वा षोडशपलैः तदर्धपलैर्वा चतुःपलैर्वा कां
स्यपात्रं विधाय तस्मिन्पात्रे संपयो वा निक्षिप्य तत्र नवनीतपूर्णं शंखं निधाय तस्मिन् राजतं चंद्रबिंबं स्थाप्य सोमोहमिति ध्यानपूर्वकं चंद्रमा
प्यायस्वेति पूजयेत् पूजांते आप्यायस्वेति मंत्रस्य सहस्रं जपः ग्रहमखहोमः कार्यः नात्र प्रधानदेवताहोमः ग्रंथांतरे तु ताम्रकलशे पंच
तत्प्रतिमायां बृहस्पतिमंत्रेण वागीश्वरं संपूज्य तदुत्तरे कुंभचतुष्टये पंचपल्लवादि कुंकुमचंदनकुष्ठरोचना निक्षिप्य वरुणं पूजयेदित्युक्तं
आचार्याय सरत्नसमौक्तिकचंद्रदानं ग्रंथांतरपक्षे ताम्रपात्रसहितवागीश्वरदानं आयुर्वृद्ध्यर्थं सहस्राक्षेणेति मंत्रजपः दशावरब्रा
ह्मणभोजनं चेति अथ तिथिगंडांतलग्नगंडांतशांतिः पंचमीषष्ठ्योर्दशम्येकादश्योः पंचदशीप्रतिपदोः संधिभूतं घटिकाद्वयं तिथिगंडां
तं कर्कसिंहयोर्वृश्चिकधनुषोर्मीनमेषयोश्च लग्नयोः संधिभूतैका घटी लग्नगंडांतं तत्र तिथिगंडांते पूर्वार्धे जन्मनि तत्काले स्नात्वा वृ
षभदानं तत्समूल्यदानं वा कृत्वा सूतकांते शांतिः कार्या उत्तरार्धे जन्मनि शांतिमात्रं लग्नगंडांतपूर्वार्धजन्मनि कांचनदानं उत्तरार्धे शांति
मात्रं कुंभे हेमप्रतिमायां वरुणं संपूज्य वरुणोद्देशेन प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतसंख्यया समिच्चर्वाज्यतिलयवानां होमः कार्यः यववी

ध॰सिं॰
२८

हिमाषतिलमुद्गानां दक्षिणात्वेन दानमिति अथ दिनक्षयादिशांतिः दिनक्षये व्यतीपाते प्रसूतिर्यदि जायते यमघंटे दग्धयोगे मृत्युयोगे च दारुणे दुष्टयोगतिथीनां च निषिद्धं दोषकृत्तथा अतिदोषकरी प्रोक्ता तस्मिन्पापयुते सति यमघंटदग्धयोग्योतिर्ग्रंथे प्रसिद्धाः दुर्योगतिथीनां निषिद्धभागास्तु विष्कंभवज्रयोस्तिस्रः षड्गंडातिगंडयोः परिघार्धं पंचशूले व्याघाते नव घटीस्त्यजेत् चतुःषष्टिनिषिद्धं भूतिथ्यादि नाडि काः अष्टौ कमनुतत्वाश्चाबाणसंख्याविवर्जयेत् इत्युक्ता वेदाः दिनक्षयादिदोषेष्वेकैकदोषदूषितकाले जनने शिवे रुद्रैकादशिनीं अभि षेकः कार्यः द्वित्र्यादिदोषसमुच्चये ग्रहयज्ञाश्वत्थप्रदक्षिणादिसमुच्चयः दीपं शिवालये भक्त्या घृतेन परिदीपयेत् गाणपत्यं चतुष्कं सौरं मृत्युंजयं शुभं शांतिजाप्यं रुद्रजाप्यं कृत्वा मृत्युंजयी भवेत् इति वाक्याद्दोषे उक्तजपादिसमुच्चयोपि अथ विषघटीशांतिः तत्र कौस्तुभे तिथिवारनक्षत्राणां विषनाड्य उक्तास्तथा ज्योतिर्ग्रंथेषु नक्षत्रविषघटीनामेव महादोषत्वोक्तेर्नक्षत्रविषघटीष्वेव जनने उक्ता शां तिः कार्या तिथ्यादिविषघटीनां तु पदोषत्वान्मुद्राभिषेकादिकं कार्यं विषघटीलक्षणं कौस्तुभे दृष्टव्यं विषनाडीषु संजातः पितृमातृधनात्म नां नाशकृद्विषवास्त्रशस्त्रैः क्रूरेऽल्पे शांतकेषु च एतद्विषनाडीषु शिशुजननसूचितारिष्टेत्यादि संकल्पः एककुंभे प्रतिमा चतुष्टये रुद्रय माग्निमृत्युदेवताः कद्रुद्रायेयममायसोमम अग्निर्मूर्धा परं मृत्यो इति मंत्रैः संपूजयेत् ग्रहान्वाधानांते रुद्रयमाग्निमृत्यून्समिच्चरुघृत तिलाहुतिभिः प्रतिदैवतं प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतसंख्याभिः शेषेणेत्यादि ग्रहमखसिद्धान्तस्य होमः अथ यमलजननशांतिः तत्रशौ

राम
२८

नाग्निमतः सोग्नये मरुत्वते च यो द्वादशकपालं पुरोडाशं निर्वपेदिति कृष्णवेदब्राह्मणोक्तेष्टिः यद्वा आश्वलायनसूत्रोक्तः केवलमारुतयागः ग ह्याग्निमत आश्वलायनस्य गृह्याग्नौ मारुतश्चरुः अथ यत्र यस्य वधूर्गौर्वा जनयेत् वेदम् ततः समरुद्रप्रश्नकः कुर्यात् स्तूर्णाहुतिमथापि रैतिका रिकोक्तः गृह्याग्निरहितस्य तु कात्यायनोक्तशांतिं लौकिकाग्नौ कुर्यात् मम भार्यायां यमलजननसूचितसर्वारिष्टपरिहारद्वारा श्रीपरमे श्वरप्रीत्यर्थं मारुतेष्ट्या यक्ष्ये इति संकल्पः श्रौताग्निमः स्मार्ताग्निमतस्तु मारुतस्थालीपाकेन यक्ष्ये इति संकल्पः निरग्निस्तु सग्रहमखां कात्यायनोक्तां शांतिं करिष्ये इति संकल्प्य स्वस्तिवाचनमाचार्यवरणांतं कुर्यात् अष्टदिक्षु अष्टकलशान्विधिना संस्थाप्य उदक दूर्वा दि सर्वौषधीप्रक्षेपांते वरुणं पूजयेत् अष्टकलशोदकैर्दंपत्योरभिषेक आपोहिष्ठेति तिसृभिः कयानश्चित्र इति द्वे आनस्तु तद्रूपिं चेति सप्तभि रेंद्रीभिर्मा पुनरूपादित्ति पंचभिरिदमापः स्येका अपनः शोशुचदिति राम्रेयीभिस्त्र्यृग्भिः कार्यः अभिषिक्तौ दंपती धृतश्वेतवस्त्रौ चंदनोडस्तु स्तो तिमेतां प्राङ्मुख आचार्यो ग्निग्रहस्थापनांते अप्सु त्वन्निरश्यादिति सप्तभिर्वरुणं पंचभिः एकया इन्द्रम् ग्निरश्यादिति भिः द वैत्राभिषेकार्थमुक्तैर्वसुर्विंशति मंत्रैरग्निं सोमं पावमानं पावकं मारुतं मरुतः यमं अंतकं मृत्युं चैकैकयाच वर्धाहुत्या नाममंत्रैः शेषेणेत्या दि अन्वाध्यात् षट्त्रिंशद्वारं दत्वा नीरा निर्वापप्रोक्षणे अंते ग्रहकलशोदकादिनाभिषेकः दासी महिषी वडवा गौ हस्तिनी नां यमलजन ने यमीमंत्रशांतिः कार्या इयं शांतिगृहोत्पाते पुत्रोल्लूकपोतगृध्रश्येनानां गृहप्रवेशे स्तंबप्ररोहे वाल्मीकप्ररोहे मधुजनने आसनशयन

ध॰सिं॰
२९

यानभंगे पल्लीपतने सरटारोहणे छत्रध्वजविनाशेषु अन्येष्वप्युत्पातेषु च कार्येति कात्यायनमतं सा च स्वाग्निकैः कात्यायनैः स्वगृह्याग्नौ कार्या
निरग्निकैस्तैरन्यैश्च लौकिकाग्नौ इति यमलजननशांतिः अथ त्रिकप्रसवशांतिः सुतत्रये सुता चेत्स्यात्त्रये वा सुतो यदि मातापित्रोः
कुलस्यापि तदानिष्टं महद्भवेत् ज्येष्ठनाशो वित्तहानिर्दुःखं वा सुमहद्भवेत् गोप्रसवं कृत्वा शुभम् सुतत्रयजन्मानंतरं कन्याजनने सूचितसर्वा
रिष्टनिवारकं त्रयजन्मानंतरं पुत्रजनने सूचितेति यथानिमित्तानुसारेण संकल्पः स्थंडिलपूर्वभागे ग्रहस्थापनांते तदुत्तरतः कलशोपरि च
केस्वर्णप्रतिमासु ब्रह्मविष्णुमहेशेंद्रान्रुद्रानावाह्य पूजयेत् तत्र मंत्राः ब्रह्मजज्ञानं॰ इदंविष्णुः॰ त्र्यंबकं॰ यतइंद्र॰ कद्रुद्रायेति ग्रहपीठदे
~~वतान्वाधानांते ब्रह्मविष्णुमहेशेंद्ररुद्रानावाह्य पूजयेत् ब्रह्मजज्ञानं॰ इदंविष्णुः॰ त्र्यंबकं॰ यतइंद्र॰ कद्रुद्रायेति ग्रहपीठदेवतान्वाधा~~
नांते ब्रह्माणं विष्णुं महेशं इंद्रं रुद्रं च प्रत्येकं समिदाज्य तैर्मंत्रैः चरुतिलैः प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरसहस्राष्टाविंशत्यष्टान्यतमसं
ख्याहुतिभिः शेषेण स्विष्टकृदित्यादि अथ दंतजननशांतिः उपरि प्रथमं यस्य जायंते चैव शिशोर्द्विजाः दंतैर्वा सह यस्य स्याज्जन्म भार्गवसत्त
म द्वितीये च तृतीये च चतुर्थे पंचमे तथा षष्ठे दंताश्च जायंते मासे चैव महद्भयं मातरं पितरं वाथ खादेदात्मानमेव च बालानामष्टमे राम
मासि षष्ठे मासि ततः पुनः दंता यस्य च जायंते माता वा म्रियते पिता बालकः पीड्यते वाथ स्वयमेव न संशयः केचित्तु अष्टमे मासि २९
दंतजन्म शुभमाहुः तत्रास्य शिशोः प्रथममूर्ध्वदंतजनने सूचितसर्वारिष्टेत्यादि सदंतजनने सूचितेत्यादि वा द्वितीयमासे जन्म

सूचितेत्यादि वा संकल्प्य वाक्यं यथानिमित्तं योजयेत् स्थंडिलोत्तरभागे नौकायां स्वर्णपीठे वा स्वस्तिकयुते बालमुपवेश्य सर्वौषध्यादियु
क्तजलैः स्नापयित्वा स्थंडिलपूर्वतः कलशे प्रतिमासु धातारं वह्निं सोमं वायुं पर्वतान् केशवं चेति षड्देवताः संपूज्य ग्रहान्वाधानांते धा
तारं सकृच्चरुणा वह्न्यादिपंचदेवताः एकैकया आज्याहुत्या शेषेण स्विष्टकृदित्यादि अन्वाधाने धात्रे त्वा जुष्टं निर्वपामीत्यादि निर्वापप्रोक्षणे ना
म्ना चरुहोमः स्रुवेण वह्न्यादिभ्यः पंचाहुतयोपि नाम्नैव होमांते दक्षिणांते सप्ताहं यथाशक्ति ब्राह्मणान्भोजयेत् अष्टमदिने कांचनादिर
त्वा कर्मभक्ष्यार्पणं कुर्यात् पश्चात् षष्ठमासयोर्दंतजनने तु एकस्या बृहस्पतिदेवतायाः पूजनं दधिमधुघृताक्तानामाश्वत्थसमिधामष्टोत्त
रशतं बृहस्पतिमंत्रेण होमः आज्येन स्विष्टकृतादि इति दंतजननशांतिः अथ प्रसववैकृतशांतिः यत्र गर्भे विपर्यासो मानुषाणां
गवामपि अद्भुतानि प्रसूयंते तत्र वक्ष्ये शांतिविप्लवः मानुषा मानुषाणां च गोजाश्वमृगपक्षिणां आयंते जातिभेदाश्च सदंता विकृतास्तथा
वक्रग्रीवा अग्रीवा वा वक्रकर्णा अकर्णकाः एकशृंगा द्विशृंगा तथैवाश्विचतुर्भुजाः दीर्घकर्णा महाकर्णा गजकर्णाश्च मानवाः शी
अश्वेषु कुले नाशो धनस्य च कुलस्य च अष्टोत्तरसहस्राणि चरुं चैव तु कुर्याद्भुतं समिधां तु पलाशानां तर्पयेत्सर्वविद्विजान् अग्निराजं
यते अंगुष्ठमात्राद्विशिरास्तथा अत्र प्रसीडते स्यर्यं पूजयेज्जुहुयादपि दध्याज्यमधुसंयुक्ताः समिधः स्वर्कसंभवाः स्त्रीजनयते
सर्पान्मंडूकांश्चैव मानुषान् अत्रापि तेगीष्पतये पूजां होमं च कारयेत् औदुंबरस्य समिधो दधिसर्पिःसमन्विताः स्त्री गर्भपातो

ध·सिं·३
३०

यमलं प्रसूयंते यथा क्रियः सदंताश्चैव जायंते जातमात्राह संतिन्व सुधाकुर्तेर्बुधायात्र स्त्रजा होमोसमाचरेत् संक्षेपेण यथाप्रज्ञामिषं
जननशांतयः उक्ताजपाभिषेकार्थसूक्तादिवकु विस्तृता: प्रयोगा: कौस्तुभादौ न्व प्रसिद्धा बहुशः पराः अनेन प्रीयतां देवो भगवान्
विठ्ठलप्रभुः अथ नामकरणं तत्र जन्मदिने जातकर्मानंतरं तत्काल: कश्चित् एकादशाहे द्वादशाहे वा विप्रस्य नामकर्म दशमदिने आशौ
चसत्वेपि वचनान्नामकर्म कार्यमिति केचित् क्षत्रियाणां त्रयोदशे षोडशे वा दिने वैश्यानां षोडशे विंशतितमे वा दिने द्वाविंशे मासांते शू
द्राणां मासांते शततमे दिने वत्सरांते वेति विप्रादिनामेण काल: मुख्यकाले कुर्वन्ति प्रतिदिः पुण्यतिथिनक्षत्रचंद्रानुकूल्यादिगुणादरं
न कुर्यात् उक्तमुख्यकालातिक्रमे शुभनक्षत्रादिकमावश्यकं वैधृतिव्यतीपातसंक्रांतिग्रहणादिनामावास्याभद्रासु प्राप्तकालेपि ना
मकर्मादि शुभकर्म न कार्यं अत्र मलमासगुरुशुक्रास्तादिदोषो नास्तीत्युक्तं अपराह्णे रात्रौ च नामकर्म वर्ज्यं अथोक्तकालातिक्रमे पेक्षि
तशुभतिथ्यादि चतुर्थीषष्ठ्यष्टमीनवमीद्वादशीचतुर्दशीपंचदशीरहितास्तिथयः प्रशस्ताः चंद्रबुधगुरुशुक्रवासराः अश्विनी उत्तरा
रोहिणी मृगपुनर्वसुपुष्यहस्तस्वात्युत्तरानुराधाश्रवणधनिष्ठाशततारकारेवती नक्षत्राणि वृषभसिंहवृश्चिककुंभलग्नानि प्रशस्तानि ता
नि नामानि चतुर्विधानि देवतानाम मासनाम नाक्षत्रनाम व्यावहारिकनामेति तत्रामुकदेवताभक्त इत्याकारकं देवतानाम प्रथमं
चैत्रादिमासनामानि वैकुंठोथ जनार्दनः उपेंद्रो यज्ञपुरुषो वासुदेवस्तथा हरिः योगीशः पुंडरीकाक्षः कृष्णोनंतोच्युतस्तथा चक्री

राम
३०

तिदामोदरौतानि क्रमाद्धर्मे नीतिविद इत्यनुसारेण मासनाम द्वितीयं मासाश्चांद्राः तेच शुक्लादि दर्शांता एव यस्मिन्नक्षत्रे जन्म तन्नक्षत्र
वाचकशब्दात्तत्र जात इत्यधिकारे विहिततद्धितप्रत्ययेन निष्पन्नं नक्षत्रनाम तृतीयं तद्यथा आश्वयुक् आपभरणः कृत्तिकः रौहिणः
मार्गशीर्षः आर्द्रकः पुनर्वसुः पुष्यः आश्लेषः माघः पूर्वाफाल्गुनः उत्तराफाल्गुनः हस्तः चैत्रः स्वातिः विशाखः अनुराधः ज्येष्ठः मूलकः पू
र्वाषाढः उत्तराषाढः आभिजितः श्रावणः श्राविष्ठः शातभिषक् पूर्वप्रोष्ठपदः उत्तराप्रोष्ठपदः रैवत इति केचित्तु चुचेचोलाश्विनी प्रोक्तेत्या
दिज्योतिर्ग्रंथोक्तावकहडाचक्रानुसारेणाश्विन्यादेश्चतुर्षु चरणेषु चूडामणिश्चोलेशो लक्ष्मण इत्यादि कानि नाक्षत्रनामानि कुर्वंति तन्नग्रं
थसंमतं शांखायनस्तु रूपिकोत्पन्नस्याभिशर्मेति नक्षत्रदेवतासंबद्धं नाक्षत्रं वैश्वनाम कुर्वंति एवं कालीयाअपि नाक्षत्रनामै
वाभिवादनीयं गुप्तं चामौंजीबंधनात् मातापितरावेव जानीयातां व्यावहारिकं नाम चतुर्थं तच्च कवर्गादिषु तृतीयचतुर्थपंचमवर्णह
कारान्यतमवर्णाद्यवयवकं यरलवान्यतमं मध्यवर्णयुतं दीर्घवर्णरहितं विसर्गांतं पित्रादिपुरुषत्रयान्वितमवाच्यकं वा शुभार्थकमिष्टं त
द्धितप्रत्ययरहितं कृत्प्रत्ययांतं युग्माक्षरं पुंसामयुग्माक्षरं स्त्रीणां कार्यं यथा देव इति हरिरिति उक्तसर्वलक्षणाभावे समाक्षरं पुंसामयु
ग्माक्षरं स्त्रीणामित्येकलक्षणयुतमेव यथा रुद्र इति राजेत्यादि अक्षरमंत्रस्वरः व्यंजने पुनः संख्यानियमः अन्नविशेषः द्व्यक्षरं प्रति
ष्ठाकामश्चतुरक्षरं ब्रह्मवर्चसकामः अंत्यलकाररेफवर्जं वेदितिआपस्तंबहिरण्यकेशिसूत्रे तु मादिपतिकादिधात्वंतं यथा हिरण्यदा

ध॰सिं॰३
३१

इतिउपसर्गयुतंवाकुम्भादिर्वा रीतिविशेषकः तत्रव्यावहारिकंनामशर्मपदांतंदेवपदांतंवाब्राह्मणस्य वर्मेतिराजेतिवापदयुतंक्षत्रिय
स्य गुप्तदत्तान्यतरांतंवैश्यस्यदासांतंशूद्रस्यकार्यं व्यावहारिकंनामआसादादीनामपिकार्यं देवाःअच्युतआम्बानांवृक्षाणांवापिकूपयोः
सर्वोपधानांचव्याघ्रानांविद्धानांयोषितानृणांकाव्यादीनांकवीनांचपश्वादीनांविशेषतः शालआसादप्रज्ञानांनामकर्मयथोदितमित्युक्तेः
अथप्रयोगविशेषः गर्भाधानादिसंस्कारलोपेप्रत्येकंपादकृच्छ्रंबुद्धिपूर्वमकरणेप्रत्येकमर्धकृच्छ्रंप्रायश्चित्तंजातकर्मणः कालातिप
त्तिनिमित्तकाज्यहोमपूर्वकंकार्यं तद्यथा जातकर्मणःकालातिपत्तिनिमित्तदोषपरिहारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंप्रायश्चित्तंहोमंकरिष्ये
इतिसंकल्प्याग्निस्थापनेआधानादियाकल्पतंत्रसहितंवह्निस्थापनाज्यसंस्कारपात्रसंस्कारमात्रसहितंवाॐभूर्भुवःस्वाहेतिसमस्तव्या
हृत्याज्यहोमंकुर्यात् होमंसमाप्यगर्भाधानपुंसवनानवलोभनसीमंतोन्नयनलोपजनितदोषपरिहारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंएता
वतःपादकृच्छ्रान्बुद्धिपूर्वकलोपेर्धकृच्छ्रान्तत्प्रत्याम्नायगोनिष्क्रयीभूतयथाशक्तिद्रव्यदानेनाहमाचरिष्येइतिसंकल्प्यद्रव्यंदद्यात्
नकर्मनाम्नोःसहचिकीर्षायांपूर्वंजातकर्मसंकल्पवाचयुन्मार्थंअस्यकुमारस्यायुर्वृद्धिव्यवहारसिद्धिबीजगर्भसमुद्भवैनोनिब राम
र्हणद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंनामकर्मचतेनेयाकरिष्येइतिसंकल्प्यस्वस्तिवाचनादिकुर्यात् तत्रजातकर्मनामकर्मणोःपुण्याहं ३१
भवंतोब्रुवंत्वित्युक्त्वा अस्यकुमारस्यजातकर्मणएतन्नाम्नेअस्मैचस्वस्तिभवंतोब्रुवंत्वितिस्वस्तिपर्यायेवदेत् तदनुसारेणैवबि

सि २

श्री

प्रप्रतिवचनंकेवलनामचिकीर्षायांनामकर्मणःपुण्याहमित्युक्त्वास्वस्तिपर्यायेअमुकनाम्नेअस्मैस्वस्तिभवंतोब्रुवंत्वितिवदेत् विप्रास्त्व
मुकनाम्नेअस्मैस्वस्तिइतिप्रतिब्रूयुः लेखनादौनामत्रयंशर्मादिपदरहितंकृत्वाव्यावहारिकंनामशर्मांतंकुर्यात् अभिवादनेनाक्षत्रना
मापिशर्मांतंसर्वत्रोच्चारणीयं अवशिष्टःप्रयोगग्रंथेषु अथस्त्रीणांनामकर्मसंकल्पेअस्याःकुमार्याइतिविशेषः स्वस्तिवाचनएतन्ना
म्न्यैअस्यैस्वस्तीत्यादिभक्तेस्त्वाधंतदेवतानाम मासनामसुचक्रिणीवैकुंठीवासुदेवीइतिगोविंदांतानि हरिरित्यवितंअवशिष्टा
निअकारांतानि रोहिणीकृत्तिकेत्येवंयथायथंनक्षत्रनामेतिमातदत्रमते आश्वलायनेनोक्षत्रनामस्त्रीणांनकार्यं व्यवहारिकंयश
शर्मेतिपुंवत् एतादिकंवैदिकमंत्ररहितंपूर्ववत्कार्यं पितुरसन्निधौस्त्रीपुंसयोर्नामपितामहादिःकुर्यात् इतिनामकरणं अथां
दोलारोहणं आंदोलनाशयनेपुंसोद्वादशोदिवसःशुभः चयोदशस्तुकन्यायाननक्षत्रविचारणात् अन्यस्मिन्दिवसेचेत्स्याच्छुभका
लंविचिंतयेत् उत्तरात्रयरोहिणीहस्ताश्विनीपुष्यरेवत्यनुराधामृगचित्रापुनर्वसुश्रवणस्वातीनक्षत्रेषुशुभवारेरिक्तातिरिक्तति
थौचंद्रताराबलेकुलयोषिद्भिर्दोलारोहणंकार्यं एकत्रिंशेदिनेद्वितीयतत्मासेवादोलारोहणंनक्षत्रेऽर्कमध्याह्नयोःकुलदेवता पूर्वो २
विप्रयोःपूजांविधायशंखेनगोदुग्धंपाययेत् इतिदुग्धपानं सप्तमासेष्टमेवाबुधसोमगुरुवारेषुरिक्तातिथिवर्ज्यश्रवणपुष्यपुनर्वसु
मृगहस्तमूलानुराधानक्षत्रेषुजलस्थानंगत्वाजलपूजाकार्या अत्रगुरुशुक्रास्तत्वेचपौषमासाधिमासावर्ज्यौः इतिजलपूजा

ध.सिं.३ ३२ नं तृतीयेमासिसूर्यावलोकनं चतुर्थेमासि अन्नप्राशनकाले वानिष्क्रमणं तत्रकालः शुक्लपक्षः शुभः प्रोक्तः कृष्णं चांत्यत्रिकं विना रिक्ताष्टम
ष्ठीदर्शद्वादशीश्चविवर्जिताः गुरुशुक्रबुधवाराअश्विनीरोहिणीमृगपुष्यउत्तरात्रयहस्तधनिष्ठाश्रवणरेवतीपुनर्वस्वनुराधानक्षत्राणिचप्रश
स्तानि इदंनिष्क्रमणंनित्यकाम्यं सूर्यावलोकननिष्क्रमणयोर्गौरीश्राद्धंकृताकृतं अथभूम्युपवेशनकालः पंचममासेनिष्क्रमोक्ततिथ्यादौ
भौमबलेसतिभूम्युपवेशनंकार्यं अथान्नप्राशनकालः षष्ठेष्टमेदशमेद्वादशेवामासेपूर्णेवत्सरेवापुंसोन्नप्राशनं पंचमसप्तमनवममासे
षुस्त्रीणां द्वितीयात्तृतीयापंचमीसप्तमीतथा त्रयोदशीचदशमीप्राशनेतिथयःशुभाः बुधगुरुशुक्रवाराःशुभाः रविचंद्रवारौक्वचित्
अश्विनीरोहिणीमृगपुनर्वसुपुष्योत्तरात्रयहस्तचित्रास्वात्यनुराधाश्रवणधनिष्ठाशततारकारेवत्यःशुभाः जन्मनक्षत्रमशुभमितिके
चित् भद्रावैधृतिव्यतीपातगंडांतगंडमूलवज्रपरिघावर्ज्याः विष्णुशिवचंद्रार्कदिक्पालभूमिदिशाब्राह्मणान्संपूज्यमातुरुत्संगगतस्यशि
शोः कांचनेकांस्येवापात्रेस्थितंदधिमधुघृतमिश्रंपायसंसुवर्णयुक्तहस्तेनसमंत्रंप्राशयेत् सूर्यावलोकनादीन्यन्नप्राशनांतानि अन्न
प्राशनकालेशिष्टाःसहैवानुतिष्ठंति एतेषांसहप्रयोगसंकल्पादिकंकौस्तुभादौज्ञातव्यं अथान्नप्राशनांतेकर्तव्यं अग्रतोथपरिन्य राम ३२
स्यशिल्पवस्तूनिसर्वशः शस्त्राणिचैववस्त्राणिततःपश्येत्तुलक्षणं प्रथमंयात्स्पृशेद्बालःपुस्तकादिस्वयंतदा जीविकांतस्यबालस्य
तेनैवतुभविष्यति अन्नप्राशनांतसंस्कारेषुमलमासगुरुशुक्रास्तादिदोषोनास्तीत्युक्तं तद्युक्तकालेषसंभवेज्ञेयं तेनषष्ठादिमासेअ

स्तादिदोषसत्वेष्टमादिमासेकार्यं इतिसूर्यावलोकननिष्क्रमणभूम्युपवेशनान्नप्राशनानि अथकर्णवेधः दशमेद्वादशेवाह्निषोडशेक
र्णवेधनं मासेषष्ठेसप्तमेवाअष्टमेदशमेपिवा द्वादशेवाततोब्देवप्रथमेवातृतीयके नकर्तव्यंसमेवर्षेस्त्रीपुंसश्रुतिवेधनं तृतीयादिवर्षे
ष्वमासाः कार्तिकेपौषमासेवाचैत्रेवाफाल्गुनेपिवा शुक्लपक्षःशुभःप्रोक्तोजन्ममासोनिषेधितः भद्राख्यांविष्णुशयनेकर्णवेधंविवर्जये
त् तेनकार्तिकमासविधिःशुक्लद्वादश्युत्तरंज्ञेयः केचिन्मीनस्थसूर्येचैत्रंधनुस्थेपौषंमासंवर्जयंति द्वितीयादशमीषष्ठीसप्तमीचत्रयो
दशी द्वादशीपंचमीशस्तातृतीयाकर्णवेधने चंद्रबुधगुरुशुक्रवाराःपुष्यपुनर्वसुमृगोत्तरात्रयहस्तचित्राश्विनीश्रवणरेवतीधनिष्ठाः
शुभाः विष्णुरुद्रब्रह्मसूर्यचंद्रदिक्पालनासत्यसरस्वतीगोब्राह्मणगुरून्पूज्यांकधारककरसांकितकर्णंपुंसः पूर्वंदक्षिणंविंध्येत्स्त्र्या
वामं स्त्रीणांतुपूर्वंवामं सौवर्णीराजपुत्रस्यराजतीविप्रवैश्ययोः शूद्रस्यचायसीसूचिर्बालकाष्टांगुलामता कर्णरंध्रेरवेश्छा
याप्रविशेद्यस्ययेनतथा अन्यथादर्शनेतस्यपूर्वपुण्यविनाशनं इतिकर्णवेधः अथबालस्यदृष्टिदोषादौरक्षाविधिः वासुदेवोजग
न्नाथःपूतनातर्जनोहरिः रक्षतुत्वरितोबालंमुंचमुंचकुमारकं कृष्णरक्षशिशुंश्वपचमधुकैटभमर्दन प्रातःसंगवमध्याह्नसायाह्ने
षुचसंध्ययोः महानिशिसदारक्षकंसारिष्टनिषूदन यद्गोरजःपिशाचांश्चग्रहान्मातृग्रहानपि बालग्रहान्विशेषेणछिंधिछिंधिछिंधि
महाभयात् त्राहित्राहिहरेनित्यंत्वद्रक्षाभूषितंशिशुं इतिभस्माभिमंत्र्यैतत्पूर्वयेत्तेनभस्मना शिरोललाटाद्यंगेषुरक्षांकुर्याद्

ध.सि.२ थाविधिरिति प्रयोगसारे रक्षरक्ष महादेव नीलग्रीव जटाधर ग्रहैस्तु सहितो रक्षमुंचमुंच कुमारकं अमुंमंत्रं भूर्जपत्रे विलिख्य तत्संभुजे
२३ बध्नीयात् बालरोदनपरिहारार्थं यंत्रमुच्यते मयूखे षडस्रमध्ये ॐकारस्तन्मध्ये ह्रीं ग्रौं नाम विलिख्य षट्कोणेषु ॐ लुं कुं च स्वाहेति षडस
राणि विलिख्य तद्बहिर्नेमिवद्वृत्तद्वयं विलिख्य तद्बहिरधोमुखैरर्धचंद्रैरावेष्ट्य पंचोपचारैः संपूज्य बालहस्ते बध्नीयादिति बालग्रहशांत्या
दिकं बालग्रहस्तत्प्रश्नशांतिकमलाकरशांतिमयूखयोर्द्रष्टव्यं अथ वर्धापनविधिः सम्वत्सरे प्रतिमासं जन्मतिथौ कार्यः वर्षांतरंप्र
त्यब्दं जन्मतिथौ कार्यः तिथिद्वैधे यत्र जन्मर्क्षयोगः सा ग्राह्या दिनद्वये जन्मनक्षत्रयोगसत्त्वासत्त्वयोरोदयिकी त्रिमुहूर्ताधिका ग्राह्या त्रि
मुहूर्तान्यूनत्वे पूर्वा जन्ममासस्याधिमासत्वे शुद्धमासे प्रत्याब्दिकवर्धापनविधिर्नत्वधिके अथ संक्षेपतः प्रयोगः आयुरभिवृद्ध्यर्थं
वर्धवृद्धिकर्म करिष्य इति संकल्प्य तिलोद्वर्तनपूर्वकं तिलोदकेन स्नात्वा कृततिलकादिविधिर्गुरुं संपूज्याक्षतपुंजेषु देवताः पूजयेत् त
त्रादौ कुलदेवतायै नम इति कुलदेवतामावाह्य जन्मनक्षत्रं पितरौ प्रजापतिं भानुं विघ्नेशं मार्कंडेयं व्यासं जामदग्न्यं रामं मश्वत्थामानं कृपं
बलिं प्रह्लादं हनूमंतं बिभीषणं षष्ठीं च नमो मंत्रेणावाह्य पूजयेत् षष्ठ्यै दधिभक्तनैवेद्यः एतांते प्रार्थना चिरंजीवी यथा त्वं भो भविष्यामि त
था मुने रूपवान्वित्तवांश्चैव श्रिया युक्तश्च सर्वदा मार्कंडेय नमस्तेऽस्तु सप्तकल्पांतजीवन आयुरारोग्यसिद्ध्यर्थं प्रसीद भगवन्मुने चिरं रामः
जीवी यथा त्वं भो मुनीनां प्रवरो द्विज कुरुष्व मुनिशार्दूल तथा मां चिरजीविनं मार्कंडेय महाभाग सप्तकल्पांतजीवन आयुरारोग्यसिद्ध्य २३

र्थं मम मार्कंडेय वरदो भव अथ षष्ठीप्रार्थना जय देवि जगन्मातर्जगदानंदकारिणि प्रसीद मम कल्याणि नमस्ते षष्ठिदेवते त्रैलोक्ये यानि भूतानि स्थावरा
णि चराणि च ब्रह्मविष्णुशिवैः सार्धं रक्षां कुर्वंतु तानि मे ततः तिलगुडमिश्रं पयः पिबेत् तत्र मंत्रः सतिलं गुडसंमिश्रमंजल्यर्धमितं पयः मार्कंडेयाद्वरं ल
ब्ध्वा पिबाम्यायुर्विवृद्धये केचित्पूजितयोरेतद्देवताभ्यो नाममंत्रैः प्रत्येकमष्टाविंशतिसंख्यतिलहोममाहुः ततो विप्रभोजनं तद्दिने नियमाः खंडनं नख
केशानां मैथुनाध्वगमने तथा आमिषं कलहं हिंसां वर्षवृद्धौ विवर्जयेत् मृते जन्मनि संक्रांतौ श्राद्धे जन्मदिने तथा अस्पृश्यस्पर्शने चैव न स्नायादुष्ण
वारिणा अथ चौलं जन्मतो गर्भतो वाब्दे प्रथमे वा द्वितीयके तृतीये पंचमे वापि चौलकर्म प्रशस्यते यद्वा स्वगृह्योक्तकाले कुलाचाराद्वा व्यवस्थितिः
माघफाल्गुनवैशाखज्येष्ठमासाः शुभाः स्मृताः जन्ममासे ऽधिमासे न ज्येष्ठे ज्येष्ठस्य नो भवेत् शुक्लपक्षः शुभः प्रोक्तः कृष्णश्चांत्यत्रिकं विना द्वितीया
च तृतीया च पंचमी सप्तमी शुभा दशम्येकादशी चापि त्रयोदश्यपि शस्यते रविभौमार्किजा न गौ वाराश्चित्रा द्विवर्णतः गुरुशुक्रबुधाः शुक्लः सोमः
सर्वशुभावहः अश्विनीमृगपुनर्वसुपुष्यहस्तचित्रास्वातीज्येष्ठाश्रवणधनिष्ठाशतताराः क्षौरे चक्षुःशुभाः क्षौरप्रयाणभैषज्ये जन्मर्क्षं वर्जयेत्सदा
आयुःक्षयोऽनुराधाश्विन्युत्तरारोहिणीमघे सिंहस्थे गुरौ चौलादिशुभकर्म न कार्यं सूनोर्मातरि गर्भिण्यां चूडाकर्म न कारयेत् पंचमासात्प्रागूर्ध्वं
तु गर्भिण्यामपि कारयेत् सहोपनीत्या कुर्याच्चेत्तदा दोषो न विद्यते पृथक्चूडाकर्म पृथगुपनयनं च मातरि गर्भिण्यां न कार्यं उभयोः सहानुष्ठाने
तु न दोषः गर्भिण्यामपि पंचमासपर्यंतं न दोषः पंचमासादधः कुर्यात्तत ऊर्ध्वं न कारयेदित्युक्तेः ज्वरितस्य चौलादि मंगलं न कार्यं विवाहव्रत
चूडासु माता यदि रजस्वला तस्याः शुद्धे परं कार्यं मंगलं मनुरब्रवीत् नांदीश्राद्धोत्तरं रजस्वलायां शांतिं कृत्वा कार्यं केचित्तु मुहूर्तांतराभावे प्रा

रंभात्प्रागपि रजोदोषे श्मश्रुजननादिविघ्ने नांदीश्राद्धोत्तरं शांतिं कृत्वा कार्यमित्याहुः मातुलपितृव्यादेः कर्तृत्वे तत्पत्न्यां रजस्वलायामपि मंगलं नेति सिंधुः त्रिपुरु
ध.सिं.३ ३४ षात्मककुले षण्मासमध्ये मौंजीविवाहरूपमंगलोत्तरं मुंडनाख्यं चूडाकर्मादि न कार्यं संकटे तु अब्दभेदे कार्यं चतुःपुरुषपर्यंतं कुले सपिंडीकर
णमासिकश्राद्धांतप्रेतकर्मसमाप्तेः प्राक् चूडादिकर्मादिकमाभ्युदयिकं कर्म न कार्यं एकमातृजयोरेकवत्सरे पत्न्योर्द्वयोः न संस्कारः समान
स्यान्मातृभेदे विधीयते प्रारंभोत्तरं सूतके प्राप्ते कूष्मांडीभिर्ऋग्भिर्घृतं हुत्वा गां दत्वा चूडोपनयनोद्वाहादिकमाचरेत् अत्र विशेषो विवाहप्रकर
णे वक्ष्यते मध्ये पुरस्तात् एका शिखा अन्या अवदाश्चोद्विभागे क्षत्रियस्य कुलाचारं प्रवरसंख्यया शिखा शूद्रा समये कार्याः उपनयनकाले
मध्यशिखेतरशिखानां वपनं कृत्वा मध्यभागे एवोपनयने तत्र शिखा धार्या चौलकर्मणि जातकर्मणि अन्नभोजने सांतपनं कृत्वा प्रायश्चि
त्तं अन्येषु संस्कारेषु उपवासेन शुद्धिः चूडांताः सर्वे संस्काराः स्त्रीणाममंत्रकाः कार्याः होमस्तु समंत्रकः होमोप्यमंत्रकः कार्यो न वा
कार्य इति निर्णयसिंध्वादिमतं एवं शूद्रस्याप्यमंत्रकं चौलं इदानीं शिष्टेषु स्त्रीणां चूडादिसंस्कारकरणं न दृश्यते विवाहकाले चूडादिलोपप्रा
यश्चित्तमात्रं कुर्वंति चौलोत्तरं मासत्रयपर्यंतं सपिंडैः पिंडदानं तिलतर्पणं च न कार्यं महालये गयायां पित्रोः प्रत्यब्दश्राद्धे च पिंडदानादि राम
कार्यं अथ विद्यारंभः पंचमवर्षे अक्षरलेखनारंभ उत्तरायणे कार्यः अत्र कुंभस्थः सूर्यो वर्ज्यः शुक्लपक्षः शुभः प्रोक्तः कृष्णेऽप्यंत्यत्रिकं ३४
विना द्वितीया तृतीया पंचमी दशम्येकादशी द्वादशी त्रयोदश्यः श्रेष्ठाः अश्विनीमृगार्द्रापुनर्वसुपुष्यहस्तचित्रास्वात्यनुराधाश्रवणध

निष्ठोत्तरात्रयशततारकारेवत्यो भौमशनिभिन्नवाराश्च शुभाः विघ्नेशं लक्ष्मीनारायणौ सरस्वतीं स्ववेदं सूत्रकारं च पूजयित्वा गुरुं ब्राह्मणांश्चार्चे
त्संपूज्य नत्वा सर्वास्त्रिः प्रदक्षिणीकृत्य प्रणवपूर्वकमक्षरमारभेत् ततो गुरुं नत्वा देवता विसर्जयेत् तत्र भुवनमातः सर्ववाङ्मयरूपेणाग
च्छागच्छेति सरस्वत्या आवाहनमंत्रः प्रणवेन षोडशोपचारार्पणं **अथानुपनीतधर्माः** प्रागुपनयनात्कामचारः कामवादः कामभक्षाः तेन मूत्र
पुरीषोत्सर्गादावाचमनाद्याचारो नास्ति लघुपातकहेतुलशुनपर्युषितोच्छिष्टादिभक्षणे दोषाभावः एवमपेयपाने अनृतवचभाषणेपि
महादोषहेतुमांसांत्यजरजस्वलादिस्पृष्टान्नभक्षणे मद्यादिपाने च दोषोस्त्येव रजस्वलादिसंस्पर्शे स्नानमेव कुमारके शिशोरभ्युक्षणं प्रो
क्तं बालस्याचमनं स्मृतं तत्र प्रागन्नप्राशनाच्छिशुसंज्ञा तत ऊर्ध्वं प्राक् चौलात् त्रिवर्षाद्वा बालसंज्ञा तत आमौंजीबंधनात्कुमारसंज्ञा अ
त्राचमनमिति त्रिः कृत्वा उदकपानमेव न तु ओष्ठमार्जनादिकस्य इति ज्ञेयं न चानुपनीतो वेदमुच्चारयेत् पित्रोरंत्यक्रियायां त्वनुपनीतेनापि मंत्रोच्चा
रः कार्यः स च द्वित्रिवर्षयोः कृतचूडस्यैव त्रिवर्षोर्ध्वं त्वकृतचूडस्यापि एतच्चौरसपुत्रविषयं पित्रोरनुपनीतोऽपि विदध्यादौरसः सुतः और्ध्व
देहिकमन्ये तु संस्कृताः श्राद्धकारकाः इति स्कांदात् बालानामपथ्यं पित्रादिभिर्निवारणीयं तस्मात्सर्वप्रयत्नेन बालानन्नेन भोजयेत् बाला
नां क्रीडनदाने स्वर्गसुखं तेषां भोज्यप्रदाने गोदानफलं **अथोपनयनं** उपनयं नाम आचार्यसमीपनयनं गायत्र्युपदेशप्रधानकः
कर्मविशेषः उपनयनपदस्य योगरूढत्वात् तत्राधिकारिणः पितैवोपनयने मुख्यः तदभावे पितुः पिता तदभावे पितुर्भ्राता तदभावे तु सोद

ध.सिं.२ रः तदभावेसगोत्रसपिंडः तदभावेमातुलाद्योसगोत्रसपिंडाः तदभावेअसपिंडगोत्रजाः एतेचकुमारापेक्षयावयोज्येष्ठाविवक्षिताः केचि
३५ छकर्तृकोपनयनस्यनिषिद्धत्वात् सर्वाभावेश्रोत्रियः जन्मनाब्राह्मणोज्ञेयः संस्कारैर्द्विजउच्यते विद्ययायातिविप्रत्वंत्रिभिःश्रोत्रियउच्यते
कृच्छ्रत्रयंचोपनीतात्रीन्कृच्छ्रांश्चकुर्युर्वटुश्चरेत् गायत्र्याद्वादशाधिकसहस्रजपश्चोपनेतुराधिकारसिद्ध्यर्थंकार्यः केचिद्द्वादशसहस्रंजपं
ति अथोपनयनकालः गर्भतोजन्मतोवापंचमेष्टमेवावर्षेब्राह्मणस्योपनयनं एकादशेद्वादशेवाक्षत्रियस्य द्वादशेषोडशेवावैश्यस्य ष
ष्ठेतुधनकामस्यविद्याकामस्यसप्तमे अष्टमेसर्वकामस्यनवमेकांतिमिच्छतः केचित्तुविप्रस्यषष्ठंनमन्यते आषोडशाद्द्वाविंशाच्चतु
र्विंशाच्चवर्षाद्ब्राह्मणादेर्गौणकालः अत्रगर्भादिःसंख्या तथाचजन्मतः पंचदशवर्षपर्यंतंविप्रस्यनविशेषतःप्रायश्चित्तं षोडशवर्षेसशि
खावपनमेकविंशतिरात्रंयावकाशनव्रतमेतेसप्तब्राह्मणभोजनमितिप्रायश्चित्तं सप्तदशादिवर्षेषुकृच्छ्रत्रयादिप्रायश्चित्तपूर्वकमुप
नयनंबोध्यं विप्रक्षत्रिययोरुत्तरायणेमौंजीबंधः वैश्यस्यदक्षिणायनेपि वसंतेब्राह्मणमुपनयीतग्रीष्मेराजन्यंशरदिवैश्यं माघादिज्ये
ष्ठांतपंचमासाःसाधारणावासकलद्विजानामितिगर्गोक्तेर्वसंतालाभेशिशिरग्रीष्मावपिग्राह्यौ वसंतविधानेनोत्तरायणविधेःसंकोचा
योगात् एवंमाघादिमासपंचकनियमात्पौषाषाढयोःसत्यपिउत्तरायणेउपनयनंनकार्यं तत्रापिमीनार्कमारभ्ययावन्मिथुनप्रवेशंप्रश राम
स्तःकालः मीनमेषयोस्तुप्रशस्ततरः मकरकुंभस्थेर्केमध्यमं मीनमेषस्थेउत्तमंवृषभमिथुनस्थेधममुपनयनमित्यभिधानात् मीना ३५

र्केविशिष्टस्मृत्योनिषिद्धत्वस्यादिवकुलिकदोषापवादकतयाप्रशस्ततमः जीवभार्गवयोरस्तेसिंहस्थेदेवतागुरौ चंद्रसूर्येदुर्बलेपिनोच
रेनिष्टेगुरौ मेखलाबंधनंकार्यंचैत्रेमीनगतेरवावित्यर्थकस्यतेः अत्रगुरुशुक्रास्तदोषाभावोतिमहासंकटविषयत्वान्नकथनीयः मी
नार्कचैत्रेजन्ममासनक्षत्रदोषोनास्ति जन्मनक्षत्रजन्मतिथिजन्मलग्नजन्मराशिष्वपिविप्राणामुपनयनंनदोषायक्षत्रियवैश्ययोरप्र
थमगर्भेदोषोन ज्येष्ठापत्यस्यज्येष्ठमासेमंगलंन शुक्लपक्षःशुभःप्रोक्तःकृष्णश्चांत्यत्रिकंविनेतिगुरूक्तेः कृष्णपक्षेदशमीपर्यंतंसंक
टेकार्यं शिष्टास्तुसंकटेपिकृष्णपक्षेपंचमीपर्यंतंकुर्वंति अथतिथिविचारः द्वितीयातृतीयापंचमीषष्ठीदशम्येकादशीद्वादश्यःप्रशस्ताः
केचित्सप्तमीत्रयोदशीकृष्णप्रतिपदिष्टिः पुनरुपनयनमुक्ताध्युपनयनविषयकः तिथौसोपपदाख्यायामनध्यायेगलग्रहे अपराके
चोपनीतःपुनःसंस्कारमर्हति सिताज्येष्ठद्वितीयाचआश्विनेदशमीसिता चतुर्थीद्वादशीमाघेएताःसोपपदाःस्मृताः अनध्यायाःचैत्री
मासीन्चतुर्दश्यष्टमीअमा प्रतिपत्कर्कसंक्रांतिमन्वाद्याश्चयुगादयः कृष्णपक्षद्वितीयाश्चकार्तिकाषाढफाल्गुने विषुवायनसंक्रां
त्योःपक्षिणीअनध्यायइति सोपपदानामनध्यायतिथीनांचादिनद्वये सूर्योदयोत्तरंसत्वेस्यात्पूर्वंचत्रिमुहूर्तसत्वेदिनद्वयमनध्या
यः शिष्टास्तुप्रतिपत्षष्ठ्यादिकास्विमास्वपिव्रतबंधेनध्यायंवदंति विषुवायनेतरसंक्रांतिमन्वादियुगादिषुतु प्रथमद्वितीयपरिच्छे
दोक्तरीत्यायद्दिनेसंक्रांतिपुण्यकालोयुगमन्वादिश्राद्धकालश्चतद्दिनेनध्यायः नतुतेषुमस्तादौमुहूर्तत्रयेसत्वमनध्यायहेतुः त्रि

ध.सिं.३ योदश्यादिचत्वारि सप्तम्यादिदिनत्रयं चतुर्थ्येकतः प्रोक्ता अष्टावेते गलग्रहाः अत्र चतुर्थी नवमी च व्रतकाले त्याज्ये इति भाति केचित्तु च
२६ तुर्थीशेषयुतपंचम्यां व्रतबंधं न कुर्वीत तत्र मलं भयं नवमीशेषयुतदशम्यां मौंजी न कार्येति मयूखे अपराह्णस्त्र्यंशाद्विभक्तदिनतृतीयां
शो व्रतबंधे वर्ज्यः दिनस्य मध्यमभागो मध्यमः प्रथमभागो मुख्यः मन्वादियुगादयो द्वितीयपरिच्छेदे दर्शिताः तत्रोपनयने चैत्रशुक्लतृ
तीयाया मन्वादेर्वैशाखशुक्लतृतीयाया युगादेश्चाप्रसक्तिः अन्येषां युगादिमन्वादितिथीनां प्रसक्तिर्नास्ति अनयोरपवादः सिंधुकौ
स्तुभादौ स्मर्यते या चैत्रवैशाखसिततृतीया माघस्य सप्तम्यथ फाल्गुनस्य कृष्णे द्वितीयोपनये प्रशस्ताः प्रोक्ता भरद्वाजमुनींद्रमुख्यै
रिति अत्र माघसप्तम्या मन्वादेरपवादः पुनरुपनयनादिविषयः फाल्गुनकृष्णद्वितीयाया श्चातुर्मास्यद्वितीयात्वेनानध्यायत्वं
प्राप्तं तस्यायमपवादोयं यत्तु अनध्यायस्य पूर्वेद्युरनध्यायस्य परेहनि व्रतारंभं विसर्गं च विद्यारंभं च वर्जयेदिति स्मृत्यंतरं तद्द्वितीया
दिष्वनुपपत्त्या गलग्रहत्वेन प्राप्तसप्तमीनवमीत्रयोदशीनिषेधानुवादकमिति भाति अप्राप्तनिषेधकत्वे मन्वादियुगादिसंक्रांत्या
दिष्वप्युक्तानध्यायेभ्यो पूर्वपरदिनयोर्निषेधापत्त्या चैत्रशुक्लद्वितीयादेरपि निषिद्धत्वापातात् न चेष्टापत्तिः शिष्टाचारग्रंथेष्वा राम
नुपलंभात् मौंजीप्रकरणे मुहूर्तचिंतामण्यादिग्रंथेषु क्वाप्यनुक्तेश्च अतो मार्तंडोक्तानाममात्रिकानध्यायानामुपनिषत्वादि २६
विषयत्वं न तु मौंजीविषयत्वमिति युक्तं भाति तत्र तृतीयापञ्चमीद्वादशीषु प्रदोषसत्त्वे मौंजी न कार्या रात्रेः प्रथमयामे चतुर्थी सार्द्ध
२ *मुहूर्तमार्तंडोक्तानध्यायेष्व कृष्णद्वितीयाश्विनकृष्णद्वितीया वैशाखकृष्णद्वितीया चेत्यनध्यायत्रयमुपनयनेऽधिकं प्राप्नोति· एतदपरेनाद्रियंते बहुग्रंथेष्वनुक्तत्वात् २

यामे सप्तमी यामद्वये त्रयोदशी चेत्तदा प्रदोषः दिनद्वये प्रथमयामादिषु चतुर्थ्यादिव्याप्तौ पूर्वदिने प्रदोषो नोत्तरदिने इति कौस्तुभे प्रदोषदिने
मंदवारे कृष्णपक्षांत्यत्रिके चोपनयने पुनरुपनयननिमित्तमिति मयूखे एते नित्यानध्यायाः अथ नैमित्तिकाः विवाहप्रतिष्ठोद्यापनादिष्वासमाप्तेः
सगोत्राणामनध्याय इति स्मृत्यर्थसारे केचित्त्रिपुरुषसपिंडेषु प्रलयं यावदित्यादि वर्जनान्मौंजीविवाहादिनिमित्तकमंडपप्रतिष्ठोत्सवसमाप्तिपर्यं
तमुपनयनं न कार्यमिति भाति विवाहादिमंगलकरणे दोषो न शोभनदिने अनध्याय इत्युक्तेर्गर्भाधानादिशुभकार्यदिने एककुले एकगृहे
वा व्रतबंधो न कार्य इति भाति भूकंपे भूविदारणे वज्रपाते उल्कापाते धूमकेतौ सत्यां ग्रहणे च त्र्यहं सप्ताहं वा व्रतबंधादिमंगलं न कार्यं केचि
त्संकटे त्रिदिनमनध्यायमाहुः अकालवृष्टौ त्रिरात्रं पक्षिणीं वानध्यायः पौषादिचैत्रांतमकालवृष्टिः केचिदार्द्रादिज्येष्ठांतसूर्यनक्षत्राद
न्यत्राकालवृष्टिरित्याहुः यस्मिन्देशे यो वर्षाकालस्ततोऽन्यत्राकालवृष्टिरिति सिद्धांतः अतिवृष्टौ करकावृष्टौ रुधिरवृष्टौ च त्र्यहं प्रातः सं
ध्यागर्जने त्वहोरात्रं गुरुशिष्यर्त्विङ्मरणे त्र्यहं पशुमंडूकनकुलश्वाहिमार्जारमूषकैरंतरागमने त्वहोरात्रं अरण्यमार्जारादिगमने त्रिरा
त्रं शृगालवानरैर्द्वादशरात्रं श्रवणद्वादशीयमद्वितीयामहाभरण्यादयोऽप्यनध्याया नित्यनैमित्तिका अन्ये बहवो ग्रंथेषूक्तास्ते सर्वे उप
नयने प्रसक्त्यभावादत्र नोक्ताः व्रतबंधे नांदीश्राद्धोत्तरं दुर्दैवात्प्रातर्गर्जितादिनैमित्तिकानध्यायप्राप्तौ ज्योतिर्निबंधे नांदीश्राद्धं कृतं चेत्स
दनध्यायस्त्वकालिकः तदोपनयनं कार्यमिति विधिस्तु बहूनां सर्वसाधारणः यानुमादिभिर्मौंज्युत्तरमपि अनध्यायप्राप्तौ वेदारंभो व

ध॰ सिं॰ २
३७

र्यः नांदीश्राद्धात्प्राक् नैमित्तिकानंतरमायेमुहूर्तांतरे कार्ये मौंज्युत्तरमनुप्रवचनीयाख्योग्रेवक्ष्यते इति अनध्यायादिनिर्णयः इत्थं ति
थितत्प्रसंगप्राप्तमनध्यायादिकं च विचार्य वारादि चिंत्यते गुरुशुक्रबुधवाराः श्रेष्ठाः सूर्यवारो मध्यमः चंद्रवारो धमः भौममंदवारौ निषि
द्धौ सामवेदीनां क्षत्रियाणां च भौमवारः प्रशस्तः शाखाधिपतिवारश्च शाखाधिपबलं तथा शाखाधिपतिलग्नं च दुर्लभं त्रितयं व्रते गु
रुः शुक्रो भौमबुधौ क्रमेद्वेदाद्यधिपाः स्मृताः पतीसितेज्यौ विप्राणां नृपाणां कुजभास्करौ वैश्यानां शशिभृत्सौम्यौ विनिवर्णाधिपाः स्मृताः
पितुः सूर्यबलं श्रेष्ठं शाखावर्णाधिपयोर्बटोः पितुर्बटोश्च सर्वेषां बलं वा क्वापि चंद्रयोः बटुतत्पित्रोरुभयोर्गुरुचंद्रबलालाभे बटोरुभयबल
मावश्यकं तच्च चंद्रबलं गर्भाधानप्रसंगेउक्तं द्विपंचसप्तनवैकादशस्थो गुरुः शुभफलदः जन्मतृतीयषष्ठदशमस्थाने पूजाहोमात्मक
शांत्या शुभः चतुर्थाष्टमद्वादशस्थाने दुष्टफलः कर्कधनुर्मीनराशिस्थश्चतुर्थादिस्थानेऽपि न दोषः अतिसंकटे चतुर्थद्वादशस्थोऽपि गुरुः पूजा
होमादिना शुभः अष्टमस्थोऽपि गुणपूजादिना शुभः केचिदष्टमो वामवेधेन शुभ इत्याहुः इति राजमार्तंडः अष्टमवर्षादिमुख्यकाले गुरु
बलाभावेऽपि मीनगतरवियुते चैत्रे वा शांत्यावा व्रतबंधः कार्यो न तु मुख्यकालातिक्रमः नित्यकालस्य बलीयस्त्वात् अथ नक्षत्राणि पू
र्वात्रयहस्तचित्रास्वातिमृगाश्लेषाश्रवणेषु ऋग्वेदिनां मौंजी शस्ता रोहिणीमृगपुष्यपुनर्वस्वुत्तराहस्तानुराधाश्विनीरेवतीषु य
जुषाणां अश्विनीपुष्योत्तरात्रयार्द्राहस्तधनिष्ठाश्रवणेषु सामगानां अश्विनीमृगानुराधाहस्तधनिष्ठापुनर्वसुरेवतीषु अथर्ववेदिनां

राम
३७

मधा

एषां नक्षत्राणामसंभवे भरणीकृत्तिकाविशाखाज्येष्ठाशततारकावर्जयित्वा सर्वाणि सर्वेषां ग्राह्याणि राजमार्तंडे पुनर्वसुनिषेधो मौंजीनिर्मूल
इति बहवः केचिद्धसामवेदविषयः पुनर्वसुनिषेध इत्याहुः व्यतीपातवैधृतिपरिघार्धपूर्वविष्कंभादीनां निषिद्धनाडीषु भद्रायां ग्रहणमेवं
मौंजी वर्ज्या अथ लग्नग्रहबलं व्रते त्र्याद्यद्वादशाष्टषड्वर्ज्याः शुभखेचराः खलास्त्र्यायारिगाः श्रेष्ठाः शुक्रेमा कर्कगस्तनौ केचिद्वर्ज्यस्त
नौ श्रेष्ठोऽष्टमेव ज्यो रिक्तो ग्रहः लग्नेशः शुक्रचंद्रौ च षष्ठे वर्ज्याः सितोंत्यगः नष्टे चंद्रः खलाश्चैवं बुधजौ द्वादशाष्टमे पंचेष्टग्रहहीनं च लग्नं
सर्वं च वर्जयेत् तुलामिथुनकन्याख्या धनुर्वृषभबाह्याः नवांशाः शुभाः प्रोक्ताः कर्कांशं वर्जयेद्बुधः षट्कुंडल्यादिकं मिश्रकालसाधन
दिविचारश्च ज्योतिर्ग्रंथेभ्यो ज्ञातव्यः मातरि रजस्वलायां मातुलज्येष्ठभ्रात्रादीनां पित्रसान्निध्याल्पत्वेऽपि पत्न्यां रजस्वलायां च मौंजी वि
वाहादिन कार्यं नांदीश्राद्धोत्तरं मातरजसि ज्ञाचारादिकर्त्रंतरसत्वेऽपि संनिहितमुहूर्तांतराभावे शांतिं कृत्वा कार्यं अन्यथा मुहूर्तांतरे एव
नांदीश्राद्धोत्तरं मातुलादिकर्तृपत्नीरजोदोषे आरब्धानां शांतिं विनैव कार्यं मौंजी विवाहोत्तरं मंडपोद्वासनात्प्राक् मातृरजोदोषेऽपि
शांतिः कार्या मंगलस्यासमाप्तत्वादिति मुहूर्तचिंतामणिटीकायां प्रारंभात्प्रागपि रजोदोषे मुहूर्तांतराभावे शांतिं कृत्वातिसंकटे व्र
तबंधादिकं कार्यमिति कौस्तुभे शांतिप्रकारश्च मम अमुकमंगलसंस्कार्यजननीरजोदोषजनिताशुभफलनिरासार्थं शुभफलावा
प्त्यर्थं श्रीपूजनादि शांतिं करिष्ये इति संकल्प्य माषसुवर्णनिर्मितां लक्ष्मीं श्रीसूक्तेन षोडशोपचारैः संपूज्य स्वगृह्योक्तविधिना श्रीसूक्ते

ध॰ सिं॰ ३
३८

नमस्त्वंथायसंकुल्लाकलशोदकेनाभिषिच्य विष्णुंस्मृत्वा कर्मब्रह्मार्पणंकुर्यादिति प्रारंभोत्तरंसूतकप्राप्तौ एकोदरयोः समानसंस्कारेप्रे
तकर्मासमाप्तौच चौलप्रकरणेउक्तं विशेषस्तुवक्ष्यते अथपदार्थसंपादनं कौपीनंप्रावारश्चकार्पासजमहतंसंपाद्यं ईषद्धौतंनवंश्वे
तंसदशंवस्त्रमहतसंज्ञं प्रावारार्थमजिनंवा तच्चत्र्यंगुलंचतुरंगुलंवा बहिःक्षौमास्त्वंत्रिखंडंवाअष्टाचत्वारिंशदंगुलंभार्वे त्रिखंड
पक्षेचतुर्विंशत्यंगुलाष्टांगुलषोडशांगुल्यः क्रमेणत्रयःखंडाः कार्पासंयज्ञोपवीतं तन्निर्माणप्रकारः ब्राह्मणेनब्राह्मणकन्याभिर्विधि
धवादिभिश्चनिर्मितंसूत्रं ग्राह्यं संहतचतुरंगुलिमूलेषुषण्णवत्यावृत्तमावेष्ट्य तत्त्रिगुणीकृत्योर्ध्ववृत्तंवलितंकृत्वा पुनरधोवृत्त
शत्यात्रिगुणीकृतंतत्सूत्रंनवतंतुकंसंपद्यते तत्त्रिगुणेनैकग्रंथिंकुर्यात् स्तनादूर्ध्वमधोनाभेर्नधार्यंतल्लक्षणंच न विच्छिन्नंवाप्यधो
यातंमुक्त्वानिर्मितमुद्धृत्यजेत्स्यात्त्रिगुणीकृतं सिद्धेमंत्राः प्रयोक्तव्याइतिन्यायेनसिद्धंयज्ञोपवीतं त्रिगुणीकरणादिमंत्रैः रभिमंत्र्ययज्ञो
मंत्रेण पवीतंपरममितिधारयेत् तद्यथा गायत्र्यात्रिगुणीकृत्यापोहिष्ठेतितिसृभिः प्रक्षाल्य पुनर्गायत्र्यात्रिगुणीकृत्यग्रंथौविष्णुब्रह्म
रुद्रान्नमेत् केचिन्नवतंतुषुनवदेवतान्यासमाहुः ततोगायत्र्यादशवारमभिमंत्रिताभिरद्भिः यज्ञोपवीतंप्रक्षाल्योदुत्यमिति राम ३८
त्र्येन सूर्यायप्रदर्श्य यज्ञोपवीतमितिमंत्रेणैवमदक्षिणबाहुमुद्धृत्यपश्चात्कंठेधारयेदिति उपवीतंयज्ञसूत्रंप्रोद्धृतेदक्षिणेक
रे प्राचीनावीतीमन्यस्मिन्निवीतंकंठलंबितं चितिकाष्ठचितिधूमचांडालरजस्वलाशवसूतिकास्पर्शेस्नात्वायज्ञोपवीतत्या

गः कंठलंबितत्वाद्यकृत्वामलमूत्रोत्सर्गेचतत्यागः मासचतुष्टयोत्तरंचयज्ञोपवीतत्या
गः केचित्तुनवश्रावणीचोपाकर्मतेपितत्यागमाहुः समुद्रंगच्छस्वाहेतिमंत्रेणसप्रणवव्याहृतिभिर्वाजीर्णयज्ञोपवीतत्यागः यज्ञोपवीतंप्रमादा
द्गतंचेत्स्वर्णलौकिकंधृत्वामनोज्योतिरिति अग्नेव्रतपतेव्रतंचरिष्यामितच्छकेयंतन्मेराध्यतांवायोव्रतपते॰ आदित्यव्रतपते॰ व्रतानांव्रत॰
इत्यादिमंत्रचतुष्टयेनचतस्रआज्याहुतीर्हुत्वाविधिवन्नूतनंधारयेत् यद्वायज्ञोपवीतनाशजन्यदोषनिरासार्थंप्रायश्चित्तंकरिष्यइतिसं ३२
कल्प्य आचार्यवरणाग्निप्रतिष्ठादिआज्यभागांतेसवितारंगायत्र्यातिलैराज्येनवाष्टोत्तरंसहस्रंशतंवाजुहुयात् नूतनंधृत्वातिकांतं
संध्यादिचरेदिति यज्ञोपवीतहीनःक्षणंतिष्ठेच्चेत्तदागायत्रीजपः यज्ञोपवीतंविनाभोजनेविण्मूत्रकरणेवागायत्र्यष्टसहस्रजपः वा
मस्कंधात्कूर्परेमणिबंधांतेवापतितेयथाक्रमंत्रयःप्राणायामान्कृत्वानवंधारयेत् कौपाटिनास्ववंयज्ञोपवी
तत्यागेपूर्ववत्छेदिकिंकृत्वा प्रायश्चित्तांतेनवंधारयेत् ब्रह्मचारिणएकंयज्ञोपवीतं स्नातकस्यद्वे उत्तरीयाभावेतृतीयं जीवत्पितृके
नजीवज्ज्येष्ठभ्रात्रकेणचोत्तरीयंत्यक्त्वानेतृतीयंयज्ञोपवीतंनधार्यं आयुष्कामस्याप्यधिकानिबहूनियज्ञोपवीतानि अभ्यंगेचोद्घि
स्नानेमातापित्रोर्मृताहनि तैत्तिरीयाः कठाः काण्वाश्चरकावाजसनेयिनः कंठादुत्तार्यसूत्रंतुकुर्युर्वैक्षालनंद्विजाः अन्यथातुपैवंद्रु
वैःसामगैश्चकंठादुत्तारणेतत्स्नानंधार्यं अथमेखला मौंजीत्रिवृत्समाश्लक्ष्णाकार्याविप्रस्यमेखला त्रिवृताग्रंथिनैकेन
त्रिभिःपंचभिरेवच मुंजाभावेतुकर्तव्याकुशाश्मंतकवल्वजैः ब्राह्मणस्यभवेद्दंडःपालाशःकेशसंमितः सर्वेषांयज्ञियोवास्या

दूर्वानासाग्रसंमितः बटुहस्तेनचतुर्हस्ताहस्तोच्छ्रिताश्चतुरस्रास्सोपानांकिताप्रागुदक्प्लवा कदलीस्तंभाद्यलंकृतावेदिः संपाद्या अ
थोपनयनांतर्गतपदार्थेषुविशेषउच्यते वासःपरिधानोत्तरं लौकिकमाचमनं यज्ञोपवीतधारणोत्तरं तु यथाविधि आचमनविधि
र्वक्ष्यते एवमाज्यभागांतेनरभावेवटुमाचमय्य प्रणीताप्रणिमदेशरूपतीर्थेनप्रवेश्याचार्योग्नेरभिध्येननीत्वाचार्यदक्षिणतउपवेश
येत् ततोबर्हिरास्तरणादिस्रुवसंमार्गांतेयज्ञोपवीतदानाद्याचमनांतं ततःत्रिष्वंजलेजलावक्षरणादिसमिदाधानांतंगायत्र्युप
देशांगबटोः शुचित्वसिद्ध्यै अग्नयेसमिधमिति मंत्रमेकं श्रुत्वा प्रक्षेप्तव्यः ततःपरिदानाभिवादनांते आचारप्राप्तंगायत्रीपूजनं
कृत्वा अग्नेरुत्तरदेशेगायत्र्युपदेशःकार्यः अवक्षारणमप्युत्तरदेशेउदङ्मुखआचार्यः प्रत्यङ्मुखायोपविष्टायबटवेगायत्रीमु
पदिशेत् अथोपसंग्रहणप्रकारः उपसंग्रहणंनामामुकप्रवरान्वितामुकगोत्रोमुकशर्माहंभोअभिवादयइत्युक्त्वा दक्षिणोत्तरकर्णौ
वामदक्षिणपाणिभ्यांस्पृष्ट्वादक्षिणहस्तेनगुरोर्दक्षिणंपादंवामेनवामंस्पृष्ट्वाशिरोवनमनमिति एवंगुरुषुमातापित्रादिषुचअभिवाद
नपूर्वकपादस्पर्शात्मकमुपसंग्रहणं इतरेषुअभिवादनमात्रं इतरेषुनमस्कारः अनुचितंमंत्रमभ्यस्यन्तं स्नानं कुर्वंतंजपादिरतंपु राम
ष्पजलसमित्कुशादिभारवहंनमभेत् तन्नमनेउपवासः अह्नातेत्रिरात्रं अत्यंतेकृच्छ्रं देवतागुरुश्चातिनमनाकरणेउपवासः अथप्र ३९
त्यभिवादनं तत्रांत्यस्वरःप्लुतःकार्यः तद्यथा आयुष्मान्भवसौम्यदेवदत्ता३ एकारौकारांतेनाम्निहरा३ इशंभा३उइतिसंध्य

अमुकसपिंडमरणनिमित्तकाशुचित्वप्रातिकूल्यनिरासार्थं
क्षरविभक्तेषष्ठ्याःपूर्वभागाकारःप्लुतइति अनुप्रवचनीयार्थंभिक्षायांभिक्षांभवान्ददातुभिक्षांभवतीददात्विति वाभवच्छब्दमध्यकभिक्षा
वाक्यप्रयोगः अन्यभिक्षायामादावंतेवाभवच्छब्दइति अथोपनयनविवाहादौनिर्विघ्नफलप्राप्त्यर्थमुपसर्गनिरासायवासपिंडमरणा
दिनिमित्तकप्रातिकूल्यनिरसनार्थंवाविनायकशांतिःकार्या तत्रकालः शुक्लपक्षस्यचतुर्थीगुरुवारः पुष्यश्रवणोत्तरारोहिणीहस्ता
श्विनीमृगनक्षत्राणिशस्तानि उपनयनादौतुप्रधानकालानुरोधेनयथासंभवकालोग्राह्यः तत्रामुकनामकोनिर्विघ्नफलसिद्ध्यर्थमि
तिवाउपसर्गनिरसनार्थमितिवासंकल्पऊह्यः अत्रशिष्टप्रयोगोन्यत्रज्ञेयः विवाहोपनयनादिष्वाभ्युदयिककर्मस्वादौग्रहयज्ञंकुर्या
त् श्राद्धातिरिक्तेष्वनाभ्युदयिकेष्वपिशांत्यादिकर्मसुग्रहानुकूल्यकामोग्रहयज्ञंकुर्यात् अरिष्टनिरासार्थंउत्पातेषुशांतिस्थानेस्व
प्रधानोपिग्रहमखउक्तः प्रधानकर्मणःपूर्वमव्यवहितेव्यवहितेवाकालेकुर्यात् व्यवहितपक्षेसप्ताहादिनाधिकव्यवधानंनकार्यं
प्रतिग्रहंद्रव्यावरप्रधानाहुतिसंख्यायामेकएवकल्पिकु दशाधिकपंचाशत्पर्यंतंसंख्यायांचत्वारऋत्विजः ततऊर्ध्वंशतपर्यंतहोमे
षोडशऋत्विजोनवमआचार्यः तत्राचार्यआचार्यकर्मकृत्वा आदित्यायजुहुयात् अष्टभ्यःसोमादिभ्योष्टावृत्विजोजुहुयुः ऋत्विक्
त्वपक्षेद्वाभ्यांग्रहाभ्यामेकैकोजुहुयात् आचार्योकार्ये ताम्रादिमयीषुप्रतिमासुसर्वासुसौवर्णीषुवाफलेष्वक्षतपुंजेषुवाआदि
त्यादिपूजनं होमसंख्यानुसारेणकुंडस्यस्थंडिलस्यवाग्रहवेदेश्चहस्तादिमानं तत्रप्रधानांगाहुतीनांपंचाशत्पर्यंतसंख्यात्वेरत्निमितं

ध॰सिं॰२ कुंडं ग्रामावरत्वे अरत्निमितं सहस्रावरत्वे हस्तमितं अयुतादिहोमे हस्तद्वयं लक्षहोमे चतुर्हस्तं तत्र कृतमुष्टिः करो रत्निः मुक्तकनिष्ठिकः
४० करः अरत्निः चतुर्विंशत्यंगुलो हस्तः यवोनचतुस्त्रिंशदंगुलानि हस्तद्वये अष्टचत्वारिंशदंगुलानि हस्तचतुष्टये कुंडे मेखलायोनिनाभि
खातादिमानं ग्रंथांतरे ज्ञेयं इदं कुंडादिमानं सर्वत्र ज्ञेयं समिद्वीजद्रव्यं अर्कः पलाशः खदिरोऽपामार्गोऽश्वत्थपिप्पलः औदुंबरः
शमी दूर्वा कुशा इति क्रमात्समित् १ केचित्तिलानप्याहुः अर्कादि प्रधानहोमसंख्यादशांशेनाधिदेवताप्रत्यधिदेवतानां होमः अ
धिदेवताद्यर्धसंख्यया क्रतुसंरक्षककतुसाद्गुण्यदेवतानां होमः यंगभूते ग्रहयज्ञे बलिदानं कुर्वंति अन्यत्र ग्रहमखे बलिदानं न कुर्वं
ति प्रधानभूताया एकाहुतेरेकविप्रभोजनं श्रेष्ठं शताहुतेरेकविप्रभोजनं मध्यमं सहस्राहुतेरेकविप्रभोजनं जघन्यं सुविस्तरप्रयो
गादिकमन्यत्र इति ग्रहयज्ञः कुमारस्योपनयनकाले कन्याया विवाहे वा बृहस्पत्यानुकूल्याभावे शौनकाद्युक्ता शांतिः कार्या अ
स्य कुमारस्योपनयने अस्याः कन्याया विवाहे वा बृहस्पत्यानुकूल्यसिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं बृहस्पतिशांतिं करिष्ये इति संक राम
ल्याचार्यं वृणुयात् स्थंडिलेशान्यां यथाविधिस्थापिते श्वेतकलशे पंचगव्यकुशोदकविष्णुक्रांतासहदेवीप्रमुखौषधीप्रक्षेपपूर्ण ४०
पात्रनिधानांते हरिताक्षतनिर्मितदीर्घचतुरस्रपीठे हैमीं गुरुप्रतिमां प्रतिष्ठाप्य स्थंडिलेऽग्निस्थापनादि अन्वाधाने बृहस्पतिमश्व
त्थसमिदाज्यसर्पिर्मिश्रपायसैः साज्येन मिश्रितयवव्रीहितिलेन च प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतसंख्याहुतिभिः शेषेण स्विष्टकृतमित्यादि

आज्यभागांते प्रतिमायां षोडशोपचारैर्गुरुपूजा तत्र पीतवस्त्रयुग्मपीतयज्ञोपवीतपीतचंदनपीताक्षतपीतपुष्पघृतदीपदध्योदननै
वेद्यार्पणांते माणिक्यं सुवर्णं वा दक्षिणां दत्वा ग्रहमखोक्तरीत्या कुंभानुमंत्रणांते बृहस्पतिमंत्रेण दधिमध्वाक्तसमिदाज्यगृहसिद्धपाय
सम्मिश्रितयवव्रीहितिलैर्यथान्वाधानं होमः होमशेषं समाप्य गंधादिभिर्बृहस्पतिं संपूज्य पीतगंधाक्षतपुष्पयुतताम्रपात्रस्थजलेनार्घ्यं दद्या
त् तत्र मंत्रः गंभीरदृढरूपांग देवेज्य सुमते प्रभो नमस्ते वाक्पते शांत गृहाणार्घ्यं नमोस्तु ते प्रार्थयेत् भक्त्या च नेसुराचार्य होम
पूजादिसत्कृतं त्वं गृहाण शांतिमर्थं बृहस्पते नमो नमः जीवो बृहस्पतिः सूरिराचार्यो गुरुरंगिराः वाचस्पतिर्देवमंत्री शुभं कुर्यात्सदा
मम इति विसर्जनं प्रतिमादानांते कुमारादियुतयजमानाभिषेकः तत्र मंत्राः आपोहिष्ठेति तिस्रः तत्वायामि॰३ स्वादिष्ठया॰३ समु
द्रज्येष्ठा॰४ इममापः प्रवहत॰ तामग्निवर्णां॰१ या ओषधीः १ अश्वावतीर्गोम॰१ यद्देवा देवहेडनमित्याद्याः कूष्मांडमंत्राः पुनर्मनः
पुनरायुरित्यंतास्तैत्तिरीयशाखायां प्रसिद्धाः कौस्तुभादौ लिखिता एतैरभिषिक्तो विप्रान्भोजयेदिति इति बृहस्पतिशांतिः अथोप
नयनादौ संकल्पाः तत्रोपनयनात्पूर्वेद्युराचार्य इमम् उपनेतुं त्वयोग्यतासिद्ध्यर्थं कृच्छ्रत्रयं तत्प्रत्याम्नायगोनिष्क्रयीभूतयथाशक्ति
रजतद्रव्यदानेनाहमाचरिष्ये तथा द्वादशाधिकसहस्रगायत्रीजपमुपनेतृत्वयोग्यतार्थं करिष्य इति संकल्पयेत् यदि पूर्वसंस्का
रा अतीतास्तदा अस्य कुमारस्य पुंसवनादीनामथ वा जातकर्मादीनां चौलांतानां संस्काराणां कालातिपत्तिजनितप्रत्यवायपरि

ध॰ सिं॰ २
४९

परिहारद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं प्रतिसंस्कारमेकैकां भूर्भुवः स्वः स्वाहेति समस्तव्याहृत्याज्याहुतिं होष्यामि इति संकल्प्याग्निस्थापनेध्माघा
नादि पाकयज्ञतंत्रसहितावाग्निस्थापनाज्यसंस्कारपात्रसंमार्गमात्रसहितावा तत्संस्कारसमसंख्यसमस्तव्याहृत्याज्याहुतीर्जुहुयात्
ततोस्य कुमारस्य पुंसवनानवलोभनसीमंतोन्नयनजातकर्मनामकर्मसूर्यावलोकननिष्क्रमणोपवेशनान्नप्राशनचौलसंस्काराणां लोप
निमित्तप्रत्यवायपरिहारार्थं प्रतिसंस्कारं पादकृच्छ्रं प्रायश्चित्तं चौलस्यार्द्धकृच्छ्रं बुद्धिपूर्वकलोपे प्रतिसंस्कारमर्धकृच्छ्रं चूडायाः कृच्छ्रं तत्प्र
त्याम्नायगोनिष्क्रयीभूतयथाशक्तिरजतदानेनाहमाचरिष्ये चौलस्योपनयनात्प्रासहकृतस्य कुलधर्मप्राप्तत्वे कालातिपत्तिहोमं चौललो
पप्रायश्चित्तं नन्वकार्यं केचित्संस्कारलोपप्रायश्चित्तं बहुनाकारयंति ततो बहुममकामचारकामवाद्कामभक्षादिदोषपरिहारद्वारो
पनेयत्वयोग्यतासिध्यर्थं कृच्छ्रत्रयप्रायश्चित्तं तत्प्रत्याम्नायगोनिष्क्रयीभूतयथाशक्तिरजतदानद्वारा आचरिष्ये इति संकल्पयेत् निष्कं
निष्कार्धं निष्कपादं निष्कपादार्धं वा रजतं गोमूल्यं देयं नतु न्यूनं अष्टगुंजामाषरीत्या नवत्यधिकशतमाषो निष्क इत्युक्तं ततः प्रायश्चित्ते कृते प
श्चादतीतमपि कर्म वै कार्यमित्येके आचार्यास्तेन्ये तु निःपश्चितरातिवन्नाज्जातकर्मादिसंस्काराः कार्या न का कार्या इति पक्षद्वयं त
त्र प्रायश्चित्तेन प्रत्यवायपरिहारेपि संस्कारजन्यापूर्वसिध्यर्थं संस्कारानुष्ठानपक्षे संकल्पः पत्न्या कुमारेण च सहोपविश्य देशका
लौ संकीर्त्यास्य कुमारस्य गर्भांबुपानजनितदोषनिबर्हणायुर्मेधाभिवृद्धिबीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं म

राम
४९

निकृंतजातकर्म तथा बीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणायुरभिवृद्धिव्यवहारसिद्धिद्वारा श्रीपरमे॰ नामकर्म आयुरभिवृद्धिद्वारा श्रीप॰ सूर्यावलो
कनं आयुःश्रीवृद्धिबीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणद्वारा श्री॰ निष्क्रमणं आयुरभिवृद्धिद्वारा श्री॰ उपवेशनं मातृगर्भमलप्राशनशुध्यन्नाद्यब्र
ह्मवर्चसतेजइंद्रियायुरभिवृद्धिबीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणद्वारा श्री॰ अन्नप्राशनं चाद्य करिष्ये बीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणबलायुर्वर्चो
भिवृद्धिद्वारा श्री॰ चूडाकर्म द्विजत्वसिद्ध्या वेदाध्ययनाधिकारार्थमुपनयनं च श्वः करिष्ये जातादिसर्वसंस्कारांगत्वेन पुण्याहवाचनं मातृका
पूजनं नांदीश्राद्धं च करिष्ये उपनयनांगत्वेन मंडपदेवतास्थापनं कुलदेवतास्थापनं च करिष्ये इति स्वस्वगृह्यानुसारेण संकल्प्य नांदी
श्राद्धांतं तंत्रेण कृत्वा मंडपदेवतास्थापनादिकं बहुपितृभ्यां मुहूर्तेन वक्ष्यमाणानां तेषां कृत्वान्नप्राशनांताः संस्काराः यथागृह्यं पूर्वदिने कार्याः
चौलोपनयने परदिने कार्ये सर्वेषां संस्कारेण पूर्वोक्त सर्वसंकल्पवाक्यांते उपनयनं चाद्य करिष्ये इति संकल्पः संस्काराणामकरणपक्षे
चूडाकर्मोपनयने संकल्प्योभयांगत्वेन पुण्याहवाचनं नांदीश्राद्धमुपनयनांगत्वेन मंडपदेवतास्थापनं कुलदेवतास्थापनं च करिष्ये इति सं
कल्पः नांदीश्राद्धांते पूर्ववर्जितमातृकासहितमंडपदेवतास्थापनं ततः पूर्वोक्तरीत्या वेदिनिर्माणं इति पूर्वदिनकृत्यं ततः परदिने तिकां
तं चौलं कृत्वा पूर्ववज्जातचौलं त्वभ्यंगस्नानेन स्नापयित्वा माणवकं सह भोजयेत् तदा ब्रह्मचारिभ्यो भोजनं देयमित्याचारः ततो देशका
लौ संकीर्त्यास्य कुमारस्य द्विजत्वसिद्धिद्वारा श्रीपर॰ मंगलायुपदेशं कर्तुं तत्सांगं मूलं वापनादि करिष्ये इति संकल्प्य वपनादि कु

यीत् मुख्यस्त्रिरस्वाच्यत्रिरचानां चौले धृतानामत्रवापनं॥ ततः स्नातमहतवस्त्रं बद्धशिखं कृतमंगलतिलकं बटुं कुर्युः मौहूर्तिकं संपूज्य तत्
कुंकेसुमुहूर्ते आचार्येणाग्नेः प्राङ्मुख उपविष्टोंतःपटमपसार्य बटुमुखमीक्षेत्। कृतनमस्कारां तेस्वांके कुर्वीत ततो विप्राः यथाचारं मंत्रैक्रम
यो: शिरस्यक्षतान्क्षिपेयुः एवं यथागृह्यमुपनयनप्रयोगं ज्ञात्वानुष्ठेयं सर्वत्र बटुनागायत्र्यादिमंत्रान्वाचयेन्तसंधिकृतं वर्णविकारं नान्य
था कुर्यात् प्रयोगशेषं समाप्य देशतैः तं यथाशक्तिब्राह्मणभोजनं संकल्प्य विप्रेभ्यो भूयसीं दक्षिणां दद्यात् ततो ब्रह्मचारी कृतेनभि
क्षाभाजनेमातरं मातृष्वस्रादिकां वा भिक्षां भवतीददात्विति अनुप्रवचनीयार्थं तंडुलान्याचेत् पितरं भिक्षां भवान्ददात्विति याचेत्
भैक्ष्यमाचार्याय निवेद्य मध्याह्नसंध्यामुपास्य गुरुसंनिधावहःशेषं नयेत् तद्दिने मध्याह्नसंध्याविकल्पिते त्यन्ये ब्रह्मयज्ञस्तु द्विती
यदिनमारभ्य गायत्र्या कार्यः अनुप्रवचनीयहोमारंभात्पूर्वं गर्जिते वृष्ट्यादिसंभावनायां द्विवेलचरुश्रपणं तंडुलांस्तमितेऽनुकुर्या
त् पाकाभावे गर्जितादिनिमित्ते तु शांतिं कृत्वा पाकः कार्यः अथ शांतिप्रयोगः ब्रह्मौदनपाकात्पूर्वं गर्जितेन सूचितस्य ब्रह्मचारिक राम
र्तृकाध्ययनस्य विघ्नस्य निरासद्वारा श्री०र्थं शांतिं करिष्य इति संकल्प्य स्वस्तिवाचनाचार्यवरणे कृते आचार्योग्निं प्रतिष्ठाप्य चक्षुषी ५२
आज्येनसवितारमष्टोत्तरशतसंख्यसाज्यपायसाहुतिभिर्गायत्रीमंत्रेणानोवेणस्विष्टकृत्भिरित्यादि प्राजापत्यान्तहोमं तेनागायत्र्यासवि
तारमाज्येनेति अन्वाधाय गृहसिद्धपायसहोमांते बृहस्पतिसूक्तजपः अंते आचार्य धेनुं दत्वा शांतं यथाशक्ति बाविप्रान्भोजयि

ष्ये इति संकल्पयेत् मेधाजननात्पूर्वं कालिकार्थं यावदुपनयनाग्निनाशेउपनयनाहुतिभिः कटिसूत्रधारणादि माणवकसंस्कारांक्षार
णाग्निकार्यं गायत्र्युपदेशरहिताभिः पूर्वोत्तरतंत्रसहिताभिरग्निमुत्पाद्य तत्रानुप्रवचनीयपूर्वभाव्यग्निकार्यं कृत्वानुप्रवचनीयहोमं कृ
त्वा मेधाजननं प्राकृताग्न्यग्निकार्यादि कृत्वा मेधाजननं कार्यमिति कौस्तुभे उपपादितं नष्टस्योपनयनाग्नेः पुनरुत्पत्तिं करिष्य इ
ति संकल्पः नष्टस्योपनयनाग्नेः पुनरुत्पत्तिहोमे विनियोग इति विशेष इति चोक्तं ममतु उपनयनाहुतिभिरग्निमुत्पाद्य तत्र मेधाजनन
पूर्वभाव्यग्निकार्यादि कृत्वा मेधाजननं कार्यं अनुप्रवचनपूर्वभाव्यग्निकार्यमनुप्रवचनीयहोमश्च न कार्य इति भाति गायत्र्युपदेशानु
प्रवचनीयमेधाजननानां ब्रह्मचारिणां समप्रधानभावेनाध्ययनांगत्वाद्मेत्रितयांगत्वात्कौस्तुभोक्तरीत्या गायत्र्युपदेशवत्पूर्वाग्निकार्यह
स्वभाववदनुप्रवचनीयतत्पूर्वाग्निकार्ययोरपि स्वभावौचित्यात् नष्टाग्निहोमांगपशुचयस्यांगे पूर्वपश्चद्यानुष्ठानानंतरं नष्टे तृती
यपञ्चर्थपूर्वोत्पादने द्वितीयतृतीयपञ्चनुष्ठानमप्यावर्तेत अत्रसदसत्त्वाद्धिर्विचार्यानुष्ठेयं सायंसंध्याग्निकार्यं कृत्वानुप्रवचनीय
होमं ब्रह्मचारी कुर्यात् बटोरशक्तौ चरुःश्रपणांतमन्यः कुर्यात् होमं मात्रं बटुः कुर्यात् कृतचरुशेषेण त्र्यवरब्राह्मणभोजनं अथ बटुकु
व्रतं क्षारादिवर्जमश्नीयाद्ब्रह्मचारी दिनत्रयं शयीताधः त्र्यहं चतुर्थेह्नि मेधाजननमाचरेत् यद्वा द्वादशरात्रं स्याद्वत्सरं व्रतमथापि वा
मेधाजननविधिरन्यत्र अथ मंडपदेवतोत्थापनं तच्चस्थापनादिनात्समदिवसे पंचमसप्तमदिने वोश्च शुभं षष्ठदिने विषमदिने

ध.सिं.३ ५२ नाशुभं अथमंडपोद्वासनपर्यंतंनिषिद्धाः नांदीश्राद्धेकृतेपश्चात्यावन्मातृविसर्जनं दर्शश्राद्धंक्षयश्राद्धंस्नानंशीतोदकेनच अपसव्यं
स्वधाकारंनित्यश्राद्धंतथैवच ब्रह्मयज्ञंचाध्ययनंनदीसीमातिलंघनं उपवासव्रतंचैवश्राद्धभोजनमेवच नैवकुर्युः सपिंडाश्चमंडपो
द्वासनावधि अत्रस्वधाकारग्रहणेनतत्सहचरितवैश्वदेवनिषेधार्थं अत्रसपिंडास्त्रिपुरुषपर्यंताइतिपुरुषार्थचिंतामणौ अभ्यंगेसू
तकेचैवविवाहेपुत्रजन्मनि मांगल्येषुचसर्वेषुनधार्यंगोपिचंदनं एतेषुभस्मधारणमपिनकुर्वंति अतएवगोपीचंदनेनि
षिद्धे मृतकेभस्मधार्यं षंढांधबधिरमूकपंगुकुब्जवामनादयः संस्कार्याः मत्तोन्मत्तौनसंस्कार्यावित्येके पतितस्यतुनास्ति कर्माधि
कारात् तदपत्यंसंस्कार्यं ब्राह्मण्यांब्राह्मणादुत्पन्नोब्राह्मणएवेतिश्रुतेः अन्येतुमत्तोन्मत्तावपिसंस्कार्यावित्याहुः तत्रहोममा
चार्यः करोति उपनयनंचाचार्यसमीपनयनमग्निसमीपनयनंवागायत्र्याचनंवाविकलांगविषयेप्रधानं एतत्त्रयमन्यतमंवा
वैकल्पांगेसंपाद्यं अन्यदंगंयथासंभवंकार्यं मूकबधिरादेःसावित्र्याचनासंभवेस्पृष्ट्वासावित्रीजपः कार्यः संस्कारमंत्रावासः
परिधानादिमंत्राश्चाचार्येणवाच्याः केचित्तुहोमवासःपरिधानादिकमाहुः एवंविवाहेपि कन्यास्वीकरणादन्यत्सर्वंविप्रेणक
र्त्तव्यमित्यादिवचनात् इतिविकलांगोपनयनादिविचारः अमृतेर[illegible]:कुंडोमृतेभर्तरिगोलकः एतयोःकुंडगोलकयोःसंस्का राम ५२
र्यत्ववचनंयुगांतरविषयंतस्यक्षेत्रजपुत्रजविषयत्वात् कलियुगेदत्तौरसातिरिक्तपुत्राणांनिषेधात् ज्येष्ठेत्वकृतसंस्कारेग
जा

गर्भाधानादिकर्मभिः कनिष्ठोनैवसंस्कार्यइतिशातातपोब्रवीत् इदंचोपनयनांतसंस्कारविषयं विवाहविषयेतुविकल्पांगेषु
नायंनियमः कन्यास्वपिज्येष्ठाविवाहानंतरमेवकनिष्ठायाविवाहः ज्येष्ठपुत्रविवाहाभावेपिकनिष्ठाकन्यासंस्कार्या ज्येष्ठस्योपनय
नाभावेकनिष्ठानविवाह्या अथपुनरुपनयनंतच्चद्विविधं प्रत्यवायनिमित्तकंप्रायश्चित्तभूतंपुनरुपनयनमाद्यं तच्चजातकर्मादि
सहितंतद्रहितंप्रायश्चित्तांतरसहितंकेवलंचेत्यनेकविधं कृतस्योपनयनस्योत्कृष्टकालाद्यंगवैगुण्येनवैफल्यापत्तावपरं वेदांतराध्य
यनार्थंविहितंतृतीयं तत्रप्रथमंयथा अमत्याऔषधांतराभावेरोगनाशार्थंपैष्टीसुरायाःपानेत्रिमासंकृच्छ्राचरणंपुनरुपनयनंच म
त्यापैष्ट्यन्यसुरायाऔषधार्थंपानेकृच्छ्रातिकृच्छ्रौपुनरुपनयनंच पैष्टीपानेद्वादशाब्दं अज्ञानाद्वारुणीगौडीमाध्वीसुरापानेपुन
रुपनयनंतप्तकृच्छ्रंच अज्ञानाद्रेतोविण्मूत्राणांप्राशनेसुरासंस्पृष्टान्नजलादिभक्षणेचपुनःसंस्कारस्तप्तकृच्छ्रंच ज्ञात्वाविण्मूत्राद्य
शनेचांद्रायणपुनःसंस्कारौ लशुनपलांडुगृंजनविड्वराहग्रामकुक्कुटनरगोमांसभक्षणेद्विजातीनांतप्तकृच्छ्रप्रायश्चित्तांतेपुनरुपनय
नं अविखरोष्ट्रमानुषीक्षीरपानेहस्तिनीवडवाक्षीरपानेचतप्तकृच्छ्रंपुनःसंस्कारश्च रासभोष्ट्रारोहणेकृच्छ्रःपुनःसंस्कारश्च
हयभारोहणेअमत्याकृच्छ्रंमत्यातप्तकृच्छ्रमित्यादि केचिद्धयारोहेपुनःसंस्कारंकुर्वंति तन्मूलंमृग्यं एवमजबस्तमहिषारोहेपि मांस
भक्षकपक्षिविड्भक्षणेपुनरुपनयनमात्रं केचिन्मानुषमलभक्षणेपिपुनःसंस्कारमात्रमाहुः प्रेतशय्याप्रतिग्राहीपुनःसंस्कार

ध॰सिं॰३
४४

महति जीवतोमृतवार्ताश्रुत्वांत्यकर्मकरणोत्तं घृतकुंभेनिमज्योद्धृत्यस्नापयित्वा जातकर्माद्युपनयनांतसंस्कारान्कृत्वात्रिरात्रव्रतांते पूर्वभा
र्ययान्यभार्ययावाविवाहःकार्यः आहिताग्निश्चेत्पुनराधानाद्युक्तमित्यादि तीर्थयात्रांविनाकलिंगांगवंगांध्रसिंधुसौवीरप्रत्यंतवासि
देशगमनेपुनःसंस्कारः चांडालान्नभक्षणेचांद्रायणं बुद्धिपूर्वभक्षणेकृच्छ्राब्दं उभयत्रपुनःसंस्कारः अजिनंमेखलादंडोभैक्षंच
र्याव्रतानिच निवर्तंतेद्विजातीनांपुनःसंस्कारकर्मणि वापनंमेखलेतिस्मृत्यंतरेपाठः ब्रह्मचारिणोमधुमांसाशनेपुनरुपनयनं त
त्त्वमथितदधिभक्षणेनहिवैदिपुरोडाशाशनेअभ्यासेकृच्छ्रः पुनःसंस्कारश्च यःसंन्यासंगृहीत्वाततोनिवृत्तगार्हस्थ्यंचिकीर्षतिसप
ण्मासंकृच्छ्रान्कृत्वाजातकर्मादिसंस्कारैःसंस्कृतःशुद्धोगार्हस्थ्यंकुर्वीत एवंमरणार्थमनशनंसंकल्प्यनिवृत्तोपिकुर्वीत कर्मनाशा
जलस्पर्शात्करतोयाविलंघनात् गंडकीबाहुतरणात्पुनःसंस्कारमर्हति अथद्वितीयंपुनरुपनयनं प्रदोषेनिशयनध्यायेमंदेकृत्से
गलग्रहे अपराह्णेचोपनीतःपुनःसंस्कारमर्हति अत्रप्रदोषःप्रदोषदिनंकृष्णःकृष्णपक्षःएकादश्यादिरंत्यत्रिकरूपोपराह्णश्चदिन
तृतीयभागरूपइत्युक्तं अनध्यायाअपिनित्याःपूर्वंसूचिताप्रतिपदादयःपुनरुपनयननिमित्तं नतुनैमित्तिकाअकालवृष्ट्यादिनि
मित्तकत्रिरात्रादयः नैमित्तिकेषुप्रातर्गर्जितेनिमित्तानध्यायएवपुनःसंस्कारनिमित्तं अत्रविस्तरःकौस्तुभे अंसाभिमर्शोध्रुवैवं
बवोःसमीपमानयनंप्रधानकर्मतस्यविस्मरणेपुनरुपनयनं एवंगायत्र्युपदेशाविस्मरणेपि तृतीयःपुनरुपनयननिमित्तप्र

राम
४४

कारः एकंवेदमधीत्य वेदांतराध्ययनचिकीर्षायांप्रतिवेदंपुनरुपनयनमित्येके अन्यवेदिनामन्यवेदाध्ययनार्थमुपनयनमित्यपरे अन्ये
तुएकेनैवोपनयनेनवेदत्रयाध्ययनाधिकारः अथर्ववेदाध्ययनार्थंद्वितीयमुपनयनमित्याहुः तेनऋग्वेदिनःअध्ययनेमुंडमांडूक्या
द्याथर्वणोपनिषदोविनापुनःसंस्कारंपठंतितेविंत्याः युगपदनेकवेदारंभेनोपनयनावृत्त्यपेक्षेतिसकृदुपनीतस्यायुगपत्सकलवेदारंभःसि
ध्यतीतिपरे तन्नैकवेदाध्ययनानंतरंयद्वेदाध्ययनचिकीर्षातद्वेदेतिकर्तव्यताकंपुनरुपनयनं तत्रवपनंब्रह्मौदनंमेधाजननंदीक्षाचर्ह
तोक्ता परिदानांताक्रियाभवति अनध्यायादिकेद्वितीयेपुनरुपनयनेनिमित्तेसर्वमविकृतंयथोक्तकालेपुनरुपनयनं अथप्राय
श्चित्तार्थव्रतबंधेविशेषः तत्रनिमित्तानंतरमेवकरणेउदगयनपुण्यनक्षत्राद्युक्तकालोनापेक्ष्यते अन्यथातुयथोक्तकालापेक्षात
त्कर्तापितातदभावेपितृव्यादिःसपिंडः तदभावेन्यःकश्चित् यत्रपुनरुपनयनमात्रंप्रायश्चित्तत्वेनोक्तं तत्रपर्षदुपदिष्टविधिना
तदेवकार्यं यत्रतुप्रायश्चित्तांतरसहितंविहितंतत्रोक्तविधिनाप्रायश्चित्तंसंस्कार्येणकारयित्वाआचार्येणतस्योपनयनंकार्यं यत्र
त्वजातकर्मादिसंस्कारसहितमुपनयनंविहितं तत्रजातादिचौलांतसंस्कारान्कृत्वाकार्यं पुनरुपनयनेगायत्रीस्थानेतत्सवितुर्वृ
णीमहइत्यस्याउपदेशआचार्येणास्याएवकर्तव्योद्वादशोत्तरसहस्रजपःकृच्छ्रत्रयंचोपनेतृत्वाधिकारार्थंकार्यं तत्रास्यकृतोर्ध्व
दैहिकस्यपुनःसंस्कारद्वाराश्रीपर॰र्थंजातकर्माद्युपनयनांतसंस्कारान्करिष्ये एवंनिमित्तांतरेपिसंकल्पऊह्यः सर्वसंस्कारोद्दे

ध. सिं. ३ ४५ शेनांदीश्राद्धादिश्मश्रुवपनानंतरं चौलकेशवपनं मनुष्यादिसीवपानादिनिमित्तांतरेतु संस्कार्योमुकदोषपरिहारार्थं पर्षदुपदिष्टमु
कं×तंत्रेण×प्रायश्चित्तं करिष्य इति संकल्प्य तत्कुर्यात् आचार्यस्तु अस्य अमुकदोषपरिहारार्थं पुनः संस्कारसिद्धिद्वारा श्री॰ पुनरुपनय
नं करिष्य इति संकल्प्योपनयनमात्रं कुर्यात् यत्रोपनयनमात्रोक्तिस्तत्र संस्कार्यस्य न संकल्पः किंत्वाचार्यस्यैव पुनरुपनयनंथामा
द्वहिः प्राग्वत्सुदीर्यांवाग्लयाकार्यं नांदीश्राद्धं तेमंडपदेवतास्थापनं कृतमंगलस्नानं संस्कार्यं भोजयित्वा वपनपक्षे वपनस्नाने का
रयित्वा अस्य प्रायश्चित्तार्थं पुनरुपनयनहोमे देवतापरिग्रहार्थमन्वाधानं करिष्ये अस्मिन्नन्वाहिते ग्नाविस्यादि नित्यवत् ब्रह्मचा
रिणः पुनरुपनयने समंत्रकं वाससो धारणं नित्यं अन्यस्य वैकल्पिकं ब्रह्मसूत्रधारणादि सर्वेक्षणांतं नित्यवत् ततो युवा सुवासाः
स्येतन्मंत्रकं प्रदक्षिणमावर्तनादि वासोबद्धांजलिग्रहणांते प्रणवव्याहृतीनां ऋष्यादि स्मृत्वा तत्सवितुर्वृणीमहइत्यस्य श्यावा
श्वः सविता नुष्टुप् पुनरुपनयने उपदेशे विनियोगः पादशोऽर्धर्चशः सर्वामिति त्रिर्वाचयेत् ब्रह्मचारिणो मेखलादानादि नित्यव
त् ब्रह्मचर्योपदेशांतं अन्यस्य मेखलाजिनदंडधारणं वैकल्पिकं ब्रह्मचर्योपदेशो दिवा मास्वाप्सीरित्यंतः वेदमधीष्वेत्यादिकं न त
तः स्विष्टकृदादि मेधाजननपक्षे तत्पर्यंतं तान्निधारणं भिक्षाचर्यं कानुष्ठावनीयं गायत्र्याः स्थाने तत्सवितुर्वृणीमहइति होमः
त्रिरात्रव्रतांते यत्किंचनाश्रमे पुनरुपनयने तदाश्रयधर्मान्कुर्यात् यत्र पुनरुपनयनांते पुनर्विवाहः कृतोर्ध्वदेहिकादेः श्रु राम ४५

यतेतत्र मेखलादिधारणपूर्वकं कतिचिद्दिनानि ब्रह्मचर्यं कृत्वोचितसमाप्य पूर्वभार्ययान्यया वा विवाहं कुर्यात् इति ऋग्वेदिनां पुनःसं
स्कारः अथ यजुर्वेदिनां तत्र बौधायनोक्तो ब्रह्मचारिणः पितृव्ये छाभ्यामन्योच्छिष्टभक्षणे स्त्रियासहभोजने मधुमांसश्राद्धसूतकान्न
गणान्नगणिकान्नाद्यन्ने पुनरुपनयनमित्यादि उक्त्वा अग्निमुखं कृत्वाज्याकूपालान्तसमिधामाधाय वाचयति पुनस्त्वादित्याः॰ का
माः स्वाहेति यन्मआत्मनो मिंदाभूदग्निः पुनरग्निश्चक्षुरदादिति द्वाभ्यां कृत्वा च रूपस्त्वाजुहोति सप्तते अग्ने॰ घृतेन स्वाहेत तोयेनदेवाः
पवित्रेणेति तिसृभिः कूपहोमास्ततः स्विष्टकृत्समृद्धिसिद्धमाधेनुवरप्रदानात् अथापरमापरिधानात्कृत्वा पालाशीं समिधामाधाय
प्रात्ययाचश्चित्ते जुहोति व्याहृतीर्जुहोति अथापरे श्रावणवचनात्सावित्र्या शतकृत्वोऽभिमंत्रितं घृतं प्राश्य कृतप्रायश्चित्तो भवतीत्या
दिकमवदत् अत्रोक्तपक्षाणां शक्त्याशक्तिभेदेन व्यवस्था इदं कौथुमेऽदृष्टं एवं गर्भस्थांतरे द्युपिवपनमेखलाजिनदंडभैक्षचर्याव्रतादि
कं वैकल्पिकं व्यवस्थायानुष्ठाय स्वशाखोक्तोपनयनं कार्यं अथ व्रतब्रह्मचारिधर्माः तत्र संध्या अग्निपरिचरणं भैक्षं च नित्यं तत्रा
ग्निकार्यं प्रातःसायं च सायमेव वा कुर्यात् तत्र पलाशखदिराश्वत्थशमीसमिधः अलाभे तरुभावे कंकत वेतसां भवत्पूर्विकां भिक्षावि
प्राणां सान्वविप्रगृहेष्वेव आपदि शूद्रगृहेषु आमान्नं गृह्णीयात् इत्थंभोक्ष्यमन्नकं प्राग्बाभ्यर्थितो भुंजीत अस्य ब्रह्मचारिणोऽपि नित्यः
सन्ध्योपाकरणानं गायत्र्याकार्यः गुरूच्छिष्टं मध्वादिकं निषिद्धमपि तदन्यापरिहारार्थं योग्रा ग्राह्यमभक्षणीयं निषिद्धान्नगुरूच्छि

र्जलनौषधिमपि भक्ष्यं स्वं ज्येष्ठभ्रातुः पितुश्चोच्छिष्टेषु लेयं दिवास्वापो नेत्रे कज्जलमुपानच्छत्रं मंचादौ शयनं च वर्ज्यं तांबूलभ्यंजनं चैव
कांस्यपात्रे च भोजनं यतिश्च ब्रह्मचारी च विधवा च विवर्जयेत् मधुस्रक्‌कान्नश्राद्धान्नादेर्निषेधाः पुनः संस्कारप्रकरणोक्ता अनुसं
धेयाः मेखलामाजिनं दंडमुपवीतं च विस्मृतः कौपीनं कटिसूत्रं च ब्रह्मचारी विधारयेत् मेखलोपवीतादौ त्रुटिते जले प्रास्यान्यद्धारयेत्
यज्ञोपवीतनाशे मनोज्योतिरित्यनेन व्रतपतेऽभिमंत्रेति च तस्मा आज्याहुतीर्जुहुयादित्युक्तं अस्य गुरुपरिचर्याप्रकारोऽन्यत्र ज्ञेयः अ
थ ब्रह्मचारिव्रतलोपे संध्याग्निकार्यलोपे एकसहस्रं गायत्रीजपः कश्चित्स्कन्नो पे मानस्तोक इति मंत्रस्य शतं जपउक्तः भिक्षालोपे
स्नातं अभ्यासे द्विगुणं पुनः संस्कारश्च मधुमांसाद्यदाने उक्तं स्त्रीसंगे गर्दभपशुः एकानेकव्रतलोपसाधारणमविधाने तंबोधि
या जपेन्मंत्रं लक्षं चैव शिवालये ब्रह्मचारिस्वधर्मेषु न्यूनं चेत्पूर्णमेति तत् उपाकर्म कृत्वा प्रत्युक्तविद्यारंभकाले क्षरारंभोक्तविस्त
दिवज्ञाप्रकारेण वेदारंभः कार्यः द्विजस्त्रीणां युगांतरे मौंजीबंधो वेदाध्ययनं चासीत् कलियुगे तु नैतद्वयं अतः स्त्रीणां वेदोच्चारदोदो रा
षः अथानध्यायाः तेच नित्यानैमित्तिकाश्च प्रायेण मौंजीप्रकरणे उक्ताः ततोन्येपि उभयविधानध्याया बहवो निबंधेषूक्ता राम
स्तेन न प्रपंच्यते कलिकाले स्मिंस्तावदनध्यायपालनस्य दुर्मेधसामशक्यत्वात् तथा च हेमाद्रौ स्मृतिः चतुर्दश्यष्टमीपर्वप्रति ४९
यत्स्वेव सर्वदा दुर्मेधानामनध्यायस्त्वेतदागमनेषु चेति अतः कलावपि पक्षद्वयमष्टमीद्वयं चतुर्दशीद्वयं दर्शप्रतिपदर्शायनसंक्रां

तिरित्येतावत एवानध्यायास्त्यक्त्वा वेदशास्त्रादिकमध्येयमिति सुसांप्रदायोल्पप्रत्तत्वात् शिष्टाचारोप्येवमेव पूर्वदिने सायं परत्र प्रातश्च
त्रिमुहूर्तानध्यायतिथि सत्वे उदयेस्तमये वाप्यल्पेनेन दिनद्वयेनध्यायप्राप्तौ वचनांतरं केचिदाहुः कश्चिद्देशे यावन्नाडिका तावन्न
देवत्वनध्यायो न तन्निमित्तं दिनांशदोषेषु न स्मरेन्न च कीर्तयेदित्युक्ते रितरानध्यायतो दोषाधिक्यं अनध्यायस्तु नांगेषु नेतिहासपुराणयोः
न धर्मशास्त्रेष्वन्येषु पर्वण्येतानि वर्जयेत् नित्ये जपे च काम्ये च क्रतौ पारायणेपि च नानध्यायोस्ति वेदानां ग्रहणे ग्राहणे स्मृतः अथा
ध्ययनधर्माः वेदारंभे वसाने च गुरोः पादोपसंग्रहणं आदौ प्रणवमुच्चार्य वेदमधीत्यांते प्रणवमुच्चार्य भूमिं स्पृष्ट्वा विरमेत् रात्रेः प्रथ
मयामे चरमयामे च वेदाध्ययनं यामद्वयं शयानस्तु ब्रह्मभूयाय कल्पते गुरुं पितरं मातरं च मन्येत कदाचिन्न द्रुह्येत् अध्यापिता ये गु
रुं नाद्रियंते विप्रा वाचा मनसा कर्मणा वा यथैव तेन गुरोर्भोजनीयास्तथैव तान्न भुनक्ति श्रुतं तत् इत्यध्ययनधर्माः अथ व्रतानि
तानि महानाम्नीव्रतमहाव्रतोपनिषद्व्रतगोदानव्रताख्यानि चत्वारि क्रमेण जन्मतस्त्रयोदशादिषु वर्षेषु तरायणे चौलोक्तकिथिन
क्षत्रवारादिषु कार्याणि अत्र विस्तृतप्रयोगः कौस्तुभादौ स्वस्वगृह्यसूत्रे द्रष्टव्याः एतेषां लोपे प्रत्येकमेकैककृच्छ्रं चरित्वा गायत्र्या
ताज्याहुतीर्जुहुयात् त्रीन्षड्द्वादश वा कृच्छ्रान्कुर्यादित्यन्यत्र अथ समावर्तनं गुरवे दक्षिणां दत्वा तदनुज्ञया स्नायात् स्ना
नं नाम समावर्तनं तानि च क्षौरं हेमगोरसं छत्रोपानहौ धान्यं वस्त्रद्वयं शाकमित्येतानि एषु यथाशक्ति द्रव्यं दानं विने गुरोः प्री

ध॰सिं॰२
४७

तौतदनुज्ञयैवस्नायात् क्षेत्रादिनापिनविद्यानिष्क्रयः एकैकमक्षरंयस्तुगुरुःशिष्येनिवेदयेत् पृथिव्यांनास्तितद्द्रव्यंयद्दत्त्वाचानृणीभ
वेदित्युक्तेः सचस्नातकस्त्रिविधः विद्यास्नातकोव्रतस्नातकोउभयस्नातकइति तत्रैकंद्वौत्रीन्चतुरोवावेदान्वेदैकदेशंवाधीत्यतद
र्थंज्ञात्वाद्वादशवर्षादिब्रह्मचर्यकालावधेःप्रागेवस्नातिसविद्यास्नातकः उपनयनव्रतसावित्रीव्रतवेदव्रतान्यनुष्ठाययवेदसमाप्तेः
पूर्वमेवस्नातोव्रतस्नातकः द्वादशवर्षादिब्रह्मचर्यंसमाप्यवेदंसमाप्यस्नातोविद्याव्रतोभयस्नातकः तत्रोपनयनोत्तरंमेधाजनन
पर्यंतंत्रिरात्रंद्वादशरात्रादिव्रतमुपनयनंव्रतं मेधाजननोत्तरमुपाकर्मांतंब्रह्मचारीधर्मानुष्ठानंसावित्रीव्रतं तदुत्तरंवेदाध्ययनार्थं
द्वादशवर्षादिकालावच्छिन्नंव्रतंवेदव्रतं स्वाध्यायोध्येतव्यइतिविधेरर्थज्ञानपर्यंतत्वाद्वेदार्थज्ञानंविनावेदाध्ययनमात्रेणसमावर्त
नेधिकारोनेतिपूर्वमीमांसकाः वेदग्रहणमेवविधिफलंपूर्वकांडार्थज्ञानंकर्मानुष्ठानाक्षिप्तं उत्तरकांडार्थज्ञानंकाम्यश्रोतव्यविधि
प्राप्तमित्युत्तरमीमांसकाः तत्रसंहिताब्राह्मणंचमिलित्वैकोवेदः अरण्यकांडंब्राह्मणांतर्गतमेव संहत्यैकवेदाध्ययनेप्यशक्तोवेदैक
देशंपठेत् अशक्तःकेवलसंहितायाःप्रथमचरमसूक्तेकतिपयसूक्तानांप्रथमाऋचःसर्वसूक्तानांप्रथमाऋचोवाध्येतव्याः एवंवे
दैकदेशाध्ययनोत्तरंसमावर्तनोविवाहितोवाब्रह्मचर्येणनियमेनवेदाध्ययनंकुर्यात् तत्रऋतौभार्यागमनंकार्यंब्रह्मचारीव्रतलो
पप्रायश्चित्तंकृच्छ्रत्रयंकृत्वामहाव्याहृतिहोमंचकृत्वासमावर्तनंकार्यं एतच्चसंध्याग्निकार्यभिक्षालोपश्मश्रुादिस्पर्शकटिसूत्र राम ४७

मेखलानित्यादिवास्वापांजनपर्युषितभोजनादिव्रतभंगेषुअल्पकालमल्पव्रतभंगेष्वेवंबहुधर्मलोपेतु तद्बोधियानयस्यारविघ्नमितिमं
त्रस्यलक्षजपःशिष्टाचारेस्त्युक्तं एवंचमहानाम्न्यादिव्रतलोपस्यब्रह्मचर्यव्रतलोपस्यचप्रायश्चित्तोत्तरंसमावर्तनाधिकारः अथस
मावर्तनकालः तत्रोपनयनोक्तकालेसमावर्तनमितिबहवोज्योतिर्ग्रंथाः तेनानध्यायेप्रदोषदिनेभौमशनिवारयोःपौषाषाढयोर्दक्षिणा
यनेचनभवति मार्गशीर्षेविवाहप्रसक्तौदक्षिणायनेपिभवति अन्यथा अनाश्रमीनतिष्ठेतदिनमेकमपिद्विजइतिनिषेधातिक्रमापत्तेः
अन्येतुमौंज्युक्तकालोपादानेमूलाभावात् सिंहस्थगुरुपूर्णिमामावास्याष्टमीप्रतिपद्रिक्तातिथिपुष्पेऋक्षत्रिकभिन्नकृष्णेचगुरुशुक्रास्ता
दिदिनक्षयभद्राव्यतीपातादिदोषशून्येशुभवारेसमावर्तनंकार्यं नात्रप्रदोषसौम्यपादादित्तिथिवर्जनमावश्यकमित्याहुः पुष्यपुनर्वसु
मृगरेवतीहस्तानुराधोत्तरात्रयरोहिणीश्रवणचित्राश्विनीचित्राःश्रेष्ठाः एतदलाभेमौंज्युक्तभानि क्वचिद्भौमशनिवारौसिंहधनुषौ अथ
मणिकुंडलवस्त्रयुगछत्रदंडोपानद्युग्मस्रगनुलेपांजनोष्णीषाणिआत्मनेआचार्यायचसंपादयेत्तदलाभेआचार्यायैववासंपादयेद्
देशकालौसंकीर्त्यममब्रह्मचर्यनियमलोपजनितसंभावितदोषपरिहारेणसमावर्तनाधिकारसंपादनद्वाराश्रीपरमे॰ माज्यहोमपूर्व
कंकृच्छ्रत्रयमाचरिष्येइतिसंकल्प्याग्निप्रतिष्ठादि चक्षुषीआज्येनांतेप्रधानं अग्निंवायुंसूर्यंप्रजापतिंचव्रतपतिंराज्याहुतिभिः
अग्निंपृथ्वीमहांतमेकयाज्याहुत्यावायुमंतरिक्षंमहांतमेक॰ आदित्यंदिवंमहांतमे॰ चंद्रमसंनक्षत्राणिदिशोमहांतमे॰ अग्निंद्विःवि

सं० उ० भि०
४८

भाव सुरात कतुं अग्निं अग्निं अग्निं वायुं सूर्यं प्रजापतिं च स्रष्टा वैके कर्माज्याकुत्स्या ग्रोषेणेत्यादि आज्यभागांते व्यस्तसमस्तव्याहृतिभिर्हु-
त्वा भूः स्वाहा अग्नये पृथिव्यै च महते च स्वाहा अग्नये पृथिव्यै महत इदं इत्यादि यथान्वाधानं त्यागः भुवो वायवे चांतरिक्षाय च महते च स्वा०
सुवः आदित्याय च दिवे च महते० भूर्भुवः स्वश्चंद्रमसे च नक्षत्रेभ्यश्च दिग्भ्यश्च महते० चंद्रमसे नक्षत्रेभ्यो दिग्भ्यो महत इदं० पाहि नो अग्न
एनसे स्वाहा पाहि नो अग्ने विश्ववेदसे स्वाहा यज्ञं पाहि विभावसो स्वाहा सर्वं पाहि शतक्रतो० पुनरूर्जा निवर्तस्व पुनरग्न इषायुषा पुन
नः पाहि हंसः स्वाहा सह रय्या निवर्तस्वाग्ने पिन्वस्व धारया विश्वप्स्निया विश्वतस्परि स्वाहा पुनर्व्यस्तसमस्तव्याहृतिचतुष्टयं ८ कु
र्यादयं गोनिष्क्रयं दत्वा होमशेषं समापयेत् मतानामन्यादि लोपे प्रत्येकमष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिमष्टौ वाज्याहुतीर्हुत्वाऽऽपदेकैकं कृच्छ्रं च
रेत् इति ग्रामकिल प्रयोगः अथ समावर्तनसंकल्पादि मम गृहस्थाश्रमार्हतासिद्धिद्वारा श्रीप० समावर्तनं करिष्ये इति संकल्प्य
नांदीश्राद्धांतं वटुरेव कुर्यात् ब्रह्मचारी जीवत्पितृकश्चेत्पितुर्मात्राद्युद्देशः ब्रह्मचार्यशक्तश्चेत्पित्रादिस्तत्र तिथिनिर्दिष्टेन नांदीश्राद्धं कु
र्यात् समावर्तनउपनयनाद्यर्थं पित्रादिरेव नांदीश्राद्धकर्तेति मतांतरेण प्रागुक्तं अवशिष्टप्रयोगः स्वस्वगृह्यानुसारेण दशत्रीन् वा
वा विप्रान् भोजयेत् दास्यतिभ्यो मधुपर्कं चेत्तत्रैतां रजनीं वसेत् ततो व्रतानि संकल्पयेत् तानि च स्वसूक्तानि स्नातकसूक्तानि चेति द्विविधा राम ४८
नि सर्वाण्यपि पुरुषार्थान्येव न तु समावर्तनांगानि तत्राद्यानि स्वोक्तान्येव व्रतानि कुर्यात् शक्तस्तु स्नातकोक्तान्यपि तानि यथा

निमित्तं विना नक्तं स्नास्यामि न नग्नः स्नास्यामि न नग्नां स्त्रियमीक्षे अन्यत्र मैथुनात् वर्षति न धाविष्ये न वृक्षमारोहिष्ये न कूपमवरोहि
ष्ये न बाहुभ्यां नदीं तरिष्ये न प्राणसंशयमभ्यापत्स्ये इति स्वोक्तानि अथ स्नातकोक्तानि नित्यं यज्ञोपवीतं धारयिष्ये सोदककमंडलुं
छत्रमुष्णीषं पादुके उपानहौ सुवर्णकुंडले दर्भमुष्टिं च धारयिष्ये कर्तनेन न क्षौरी कृतकेशश्मश्रुनखः स्यां निमित्तं विना मुंडनं न करिष्ये इत्य
र्थः न स्नातानां मुंडेरन्निति निषेधात् नित्यमध्ययनरतः स्यां स्वस्वशरीराद्युद्वर्तं स्वनिर्माल्यं पुष्पचंदनादि पुनर्न धारयिष्ये शुक्लांबर
धरः स्यां सुगंधी प्रियदर्शनः स्यां विभवे सति जीर्णवासा मलवद्वासाश्च न स्यां रक्तं वासः वारीरपीडवद्वस्त्रं न धारयिष्ये गुरुं वि
नान्यैर्धृतं वस्त्रमलंकारं स्रजं च न धारयिष्ये अशक्तस्तु अन्यधृतमपि वस्त्रादि प्रक्षाल्य धारयेत् अन्यधृतेउपवीतमुपानहौ च न धास्ये
कंथां न धारयिष्ये न स्वरूपमुदके निरीक्षिष्ये न भार्यया साकमेकपात्रे एककाले नाश्नीयां एतद्विवाहभिन्नविषयं शूद्राय धर्मे तान्न
तीशानं व्रतकल्पं च नोपदिशामि एतत्साक्षादुपदेशपरं कृत्वा ब्राह्मणमग्रतः इति ब्राह्मणद्वारकोपदेशे दोषाभावात् गृहमेधिगृहायस्व
स्तिहं न दास्ये शूद्राय होमशेषं न दास्ये उद्धृतोदकेन तिष्ठन्नाचमनं न करिष्ये आनुमानेतद्यधिकेनाजलेन तिष्ठदाचमने दोषाभावात् अ
शुचिना एकहस्तेन वा आनीतजलेनाचमनं यिष्ये पादेन पादधावनं न करिष्ये अकल्यां स्त्रियं न गमिष्यामि न प्रावृतमस्तकोऽहं निष्ठीवि
ष्यामि रात्रौ मलमूत्रोत्सर्गं च प्रावृतशिराः स्यां सोपानत्कोऽग्रगाभिवादनं नमस्कारान्न करिष्ये पादेनासनं नापकर्षिष्यामि एवम

ध॰सिं॰२
४९

स्यान्यपिसमस्तुकानिज्ञेयानि एतेषुव्रतेषुयानिकर्तुंशक्नुयात्तान्येवसंकल्पयेत् अत्रसंकल्पितव्रतोल्लंघनेमस्याकृतेस्यहमभोजनं
अमस्याकृतेएकरात्रमभोजनंप्रायश्चित्तं अथवाकस्त्रीनेकंवाविप्रंभोजयेत् इतिस्नातकव्रतानि आतुरदशायांयथोक्तसमावर्तना
संक्षेपतस्तत्कार्यं तत्प्रयोगः संकल्पब्रह्मचारिलिंगानिमेखलादीनीत्यक्तातीर्थेस्नात्वावासःपरिधानाचमनतिलकधारणानिकृ
त्वाग्निंप्रतिष्ठाप्यतत्रप्रजापतिंमनसाध्यायंस्तूष्णींसमिधमादध्यात् अन्यदपिअविरोधितत्सर्वमेवकर्तव्यमिति इतिसमावर्तनानु
कल्पः ब्रह्मचर्यदशायांदशाहाशौचहेतुसपिंडमरणेसमावर्तनोत्तरमुदकदानपूर्वकंत्रिरात्रमतिक्रांताशौचंकार्यं अनुपनीतसपिंड
मातुलादौचमरणेतिक्रांताशौचनं एवंजननाशौचेप्यतिक्रांतशौचंनं ततश्चदशाहाशौचापादकसपिंडमृतौसमावर्तनोत्तरंत्रिरात्र
मध्येविवाहोनकार्यः कस्यचिन्मरणाभावेतुनविवाहेदोषः इत्थंप्रतांतकर्मण्यनंतोपाध्यायसूनुना मिश्रश्रीविठ्ठलाख्येनदीक्षित
सःसमर्पितः अथश्रीभगवत्पादौपुंडरीकमरंदो श्रीगुरूनितरांनत्वाविवाहंवक्तुमुद्यतः १ उद्वहेद्बुद्धिमान्भार्यांसवर्णांलक्षणैर्युतां
अव्यंगांगीसौम्यनाम्नीमृद्वंगीञ्चमनोहरां २ भाविशुभाशुभमज्ञानहेतुलक्षणविचारोशेषमप्तिंउत्कृतेस्यादिरूपआश्वलायनसूत्रेउ
क्तः ज्योतिःशास्त्रोक्तराशिनक्षत्रादिघटितविचारोपिशुभादिज्ञानहेतुःसत्वसंक्षेपेणोच्यते तत्रमेषादिराशिःस्वामिनः भौमः
शुक्रोबुधश्चंद्रःसूर्यःसौम्योभृगुःकुजः शुक्रःशनैश्चरोमंदःसुरेज्योराशिपाःस्मृताः अथग्रहाणांशत्रुमित्रादि रवेर्गुरुभौमचंद्रा

राम
४९

मित्राणि शनिशुक्रौशत्रू बुधःसमः इंदोःसूर्यबुधौमित्रे भौमगुरुशुक्रशनयःसमाः अस्यशत्रुर्न। कुजस्यबुधोरिः सूर्यगुरुचंद्रामि
त्राणि शनिशुक्रौसमौ बुधस्यार्कशुक्रौमित्रे चंद्रोरिः शनिभौमगुरवःसमाः गुरोःसूर्यभौमचंद्रामित्राणि शुक्रबुधौशत्रू शनिःसमः
शुक्रस्यशनिबुधौमित्रे सूर्यचंद्रावरीभौमगुरूसमौ शनेःशुक्रबुधौमित्रे कुजसूर्यचंद्राअरयः गुरुःसमः अत्रगुणविचारः राश्योरे
काधिपत्वेराशिपत्योमित्रत्वेचपंचगुणाः राशिपयोः समत्वशत्रुत्वेर्धगुणाः समत्वमित्रत्वेचत्वारः शत्रुत्वमित्रत्वेएकः द्वयोःसमत्वे
त्रयः द्वयोःशत्रुत्वेगुणाभावः अथगणाः पूर्वात्रयोत्तरात्रयभरणीरोहिण्यार्द्रामनुष्यगणः हस्तरेवतीपुनर्वसुपुष्यस्वातीमृगश्रवणा
श्विन्यनुराधादेवगणः कृत्तिकाश्लेषमघाचित्राविशाखाज्येष्ठामूलधनिष्ठाशततारकाराक्षसगणः गणैक्येशुभं देवमनुष्ययो
र्मध्यमं देवराक्षसयोर्वैरं राक्षसमनुष्ययोर्मरणं अतोमनुष्यराक्षसयोर्विवाहोनकार्यः अत्रगुणाः गणैक्येषड्गुणाः वरोदेव
गणःकन्यात्रापिषट् वैपरीत्येपंच वरोराक्षसःकन्यादेवगणा अत्रैकः वैपरीत्येगुणाभावः मनुष्यराक्षसत्वेपिगुणाभावः अथराशि
कूटं द्विर्द्वादशकेनिर्धनत्वं नवपंचमत्वेनिपुत्रता षट्काष्टमेमरणंविपत्तिर्वा उभयसप्तमेतृतीयैकादशेचतुर्थदशमेचशुभं नक्षत्रै
क्येचरणभेदेशुभं अत्रराश्यैक्येपिशुभं राशिभेदेपिकूटदोषोन नक्षत्रभेदेराश्यैक्येचशुभं अत्रनाडीगणादिदोषोन चरणैक्येकंप
ट्काष्टकंवर्ज्यं द्विर्द्वादशके नवपंचमेचमध्यमं शेषेशुभं अत्रगुणाः सत्कूटेसप्त दुःकूटेयहमैत्रीसत्वेचत्वारः अन्यथाएकः च

धा.सिं.२
५०

रयैभ्यकेगुणाभावः अथनाडी अश्विन्यार्द्रापुनर्वसूत्तराफल्गुनीहस्तज्येष्ठामूलशततारापूर्वाभाद्रपदेति प्रथमनाडी भरणीमृगपुष्यपूर्वा
फल्गुनीचित्रानुराधापूर्वाषाढाधनिष्ठोत्तराभाद्रपदेति मध्यमनाडी कृत्तिकारोहिण्याश्लेषामघास्वातीविशाखोत्तराषाढाश्रवणारे
वतीति चरमनाडी अत्रनाड्यैक्येमृत्युः नाडीभेदेष्टौगुणाः नाड्यैक्येसर्वथावर्ज्यं भृगुदोषापवादेकनाडीदूषणसंकरेशुभं अत्रवर्णवश्यभ
कूटयोनिकूटानामल्पगुणत्वात् विवाहविघटकत्वाभावाच्चस्वरूपंनोक्तं अत्रसर्वगुणमेलनेन विंशतिगुणसंभवेमध्यमं विंशत्यधि
कगुणत्वेशुभं विंशत्यूनत्वेत्वशुभं इतिनक्षत्रादिघटितविचारः अनन्यपूर्विकांकांतामसपिंडांयवीयसीं अरोगिणींभ्रातृमतीम
समानार्षगोत्रजामितियाज्ञवल्क्यः पुरुषकन्याविशेषणेषुकांतत्वनीरोगत्वभ्रातृमत्वभिन्नविशेषणानामभावेदृष्टपरत्वमथातिव्यान्ना
निअयंव्यंते तत्रान्यपूर्विकाः पुरुषांतरपूर्विकाः मनोदत्तावाग्दत्ताग्निपरिगतासप्तमंपदंनीताभुक्तागृहीतगर्भाप्रसूतेतिसप्तवि
धपुनर्भवास्तद्भिन्नाःसमनन्यपूर्विकां सप्तपदीविधेःपूर्वमाधुमांतिसूणांसंकटेन्येनविवाहोभवति सप्तपदीविधौजातेवलाद्वि
वाहितापिनान्यत्रदेया असपिंडां समानएकःपिंडःपिंडदानक्रियामूलपुरुषशरीरंवायस्याःसासपिंडातद्भिन्नां तत्रलेपभाजश्चतु
र्थाद्याःपित्राद्याःपिंडभागिनः पिंडदःसप्तमःतेषांसापिंड्यंसाप्तपौरुषमितिमात्स्यात्केनैकस्यांपिंडदानक्रियायांदातृत्वपिंडभाक्त्व राम
लेपभाक्त्वान्यतमसंबंधेनसप्तपौरुषनिवीथ्यसापिंड्यमितिकेचाचिन्मतं अत्रस्त्रीणामपिपतिभिःसहकर्तृत्वात्सापिंड्यप्रसिद्धिः मूल ५०

पुरुषैकशरीरावयवान्वयेनावयवसापिंड्यमित्यपरंमतं यद्यपिभ्रातृपत्नीनांपरस्परंनैवसंभवतितथाप्याधारत्वेनैकशरीरान्वयः
एकमूलपुरुषावयवानांपुत्रद्वारातास्वाधानादितिज्ञेयं उभयत्राप्यपिगम्यादौपिवादेरपिपिंडभाक्त्वादेकशरीरान्वयस्यसत्वमात्रेषुप
रत्वेष्वपिसत्वान्नातिप्रसंगआपेवैध्यावतस्यवामातः कूटस्थाद्यदिसप्तमः पंचमीचेत्तयोर्माता तत्सापिंड्यंनिवर्ततइत्यादिवचनैर्नि
सः मातृत्वपितृत्वादिसंबंधेसत्येवपंचमसप्तमपर्यंतमेवेत्युभयनियमस्वीकारात् तथाचपितृद्वारकसापिंड्यविचारेसप्तमाद्दूर्ध्वं
सापिंड्यनिवृत्तिः मातृद्वारकसापिंड्यविचारेतुपंचमादूर्ध्वंतन्निवृत्तिरितिनिर्णयः अत्रोदाहरणानि विष्णोर्मूलात्कांतिगौर्यौजा
तौताभ्यांसुधीहरौ बु
धमैत्रौचैत्रशिवौगणभू
पौमृडाच्युतौ १ तत्रा
तयोरष्टमयोर्विवाहोरति
कामयोः विष्णोर्हस्ता
दृत्तचैत्रौ सोममैत्रौसुधी
बुधौ २ ताभ्यांश्यामा
रतीतत्त्वशिवगौर्यौःकर
ग्रहः विष्णोर्मूलाद्दत्त
चैत्रौसोममैत्रौसुधीबुधौ
३ ततःश्यामानर्मदा
शिवकामौरमाकवी

विष्णुमूलमतः १			विष्णुमूलं १			विष्णुमूलं १			आविष्णुमूलं १		
कांतिः	३	गौरी	हस्तः	३	चैत्रः	हस्तः	३	चैत्रः	हस्तः	३	चैत्रः
सुधी	३	हरः	सोमः	४	मैत्रः	सोमः	३	मैत्रः	सोमः	३	मैत्रः
बुधः	४	मैत्रः	सुधी	४	बुधः	सुधी	४	बुधः	सुधी	४	बुधः
चैत्रः	५	शिवः	श्यामा	५	रतिः	श्यामा	५	नर्मदा	श्यामा	५	शिवः
गणः	६	भूपः	शिवः	६	गौरी	शिवः	६	कामः	कांती	६	हरः
मृडः	७	अच्युतः				रमा	७	कविः			
रतिः		कामः									
अत्ररतिकामयोरष्टमयो विवाहः पितृद्वारकत्वात्			अत्रगौरीशिवयोःषष्ठयोर्वि वाहः मातृद्वारकत्वात्			अत्ररमाकव्योर्नेविवाहः मूलपुरुषात्साषिंड्यानुवृत्तेः			अत्रकांतिहरयोर्नविवाहः एकत्रोपितृद्वारकत्वम्न्यत्र मातृद्वारकं		

ध॰सिं॰२
५१

मंडूकप्लुतिसापिंड्यं रमाकन्ययोर्विवाहप्रसंगः ४ रमामाहिषीवोकांतिहरौहरकांतीनदंपती ५ निवृत्तमप्येकत्रसापिंड्यमन्यत्रानुवर्तते दिङ्मा
त्रेणोदाहृतान्ययेसंसापिंड्यपद्धतिः ६ इत्युदाहरणानि कूटस्थात्पंचम्योः कन्ययोः संततेर्मातृद्वारकत्वात्सापिंड्यनिवृत्तिः पंचम्योः
कन्ययोर्गौरीपुत्रीतयोः संततेःपितृद्वारकत्वात्सापिंड्यमनुवर्ततइतीदं मंडूकप्लुतिसापिंड्यं पंचम्याः कन्यायाः पुत्रस्य षष्ठस्य कूटस्था
त्पंचमादिः सपिंडोनभवतितथापिद्वितीयसंततिपंक्तौपंचमषष्ठादेः पितृद्वारकत्वादिनासापिंड्यसत्वादेकतोनिवृत्तावप्यन्यतोनुवृ
त्त्यापंचमषष्ठादिनापंचम्याः कन्यायाः संततिर्नविवाह्या एवंकूटस्थमारभ्यापंचमादेः कूटस्थमारभ्यद्वितीयतृतीयादेश्चैकतोव्या
वृत्तिपरतोनुवृत्त्योःसंभवमूह्यं एवमाशौचविषयकसापिंड्येपि एकतोनुवृत्त्यादिकं यथासंभवंसर्वमूह्यं एवंपितृद्वारकेसापिंड्यं
सप्तमादूर्ध्वंनिवर्तते मातृद्वारकंतुपंचमादूर्ध्वमितिमुख्यकल्पेनवर्जनीयानांकन्यानांसंख्यानेकधासंपद्यते पितृकुलेषोडशाधि
कद्विसाहस्री २०१६ मातृकुलेपंचोत्तरशतं १०५ कुलद्वयेमेलनेनैकविंशत्युत्तरशताधिकसहस्रद्वयसंख्या २१२१ कन्यावर्ज्याः
संपद्यंते अत्रगणनाप्रकारस्तन्मूलग्रंथेकौस्तुभाख्याख्याच्चकौस्तुभेस्पष्टः बालानांतुबोधनयानेहोच्यते तथाचमुख्यकल्पे
नकुलद्वयेनएतावत्यः वर्जनीयाएव नत्वनुकल्पानुसरणेन सप्तमात्पंचमादर्वाक्विवाहः कार्यः पंचमेसप्तमेचैवयेषांवैवा
हिकीक्रिया क्रियापराअपिहितेपतिताःशूद्रतांगताः सप्तमात्पंचमाद्वीमान्यःकन्यामुद्वहेद्द्विजः गुरुतल्पीसविज्ञेयःसगोत्रां

राम
५१

चैवमुद्वहन्नित्यादिस्मृतिभ्यः यानितु चतुर्थीमुद्वहेत्कन्यांचतुर्थःपंचमोवरः तृतीयांवाचतुर्थींवापक्षयोरुभयोरपीत्यादिवचनानि
तेषुकानिचिन्निर्मूलानि कानिचित्तुदत्तकसापत्न्यादिसंबंधविषयतयाविप्राणांक्षत्रियादिषुसापिंड्यविषयतयावानेयानीतिनिर्णय
सिंधुमतं कौस्तुभेतु उद्वहेत्सप्तमादूर्ध्वंतदभावेतुसप्तमीं पंचमींतदभावेतुपितृपक्षेप्ययंविधिः सप्तमींचतथाषष्ठींपंचमींचतथै
वच एवमुद्वाहयेत्कन्यांनदोषःशाकटायनः तृतीयांवाचतुर्थींवापक्षयोरुभयोरपि विवाहयेन्मनुःप्राहपाराशर्योयमोंगिराः वस्तु
देशानुरूप्येणकुलमार्गेणचोद्वहेत् नित्यंसव्यवहार्यःस्यादेदाचैतस्मानीयतइत्यादिवचनानांचतुर्विंशतिमतषट्त्रिंशन्मतादिरूपस्मृ
त्यमानत्वात्सापिंड्यसंकोचेनविवाहस्यवक्ष्यमाणदेशेषुदर्शनाच्च येषांकुलदेशाचारानुकल्पत्वेनसापिंड्यसंकोचः परंपरयासमागतस्तेषांसा
पिंड्यसंकोचेनविवाहोनदोषाय स्वकुलदेशविरुद्धेनसापिंड्यसंकोचेनविवाहे दोषोभवत्येव जनपदधर्माग्रामधर्माश्चतान्विवाहे
प्रतीयात् येनास्यपितरोयातायेनयाताःपितामहाः तेनयायात्सतांमार्गंतेनगच्छन्नदुष्यतीत्यादिवाक्यैःस्वकुलदेशाचाराविके
दृश्येवशास्त्रस्यविवाहेतुसन्मूलत्वात् एवंमातुलकन्यापरिणयनेपि तत्रोऽञ्जकुमातुलस्यैवयोषाभागस्तेपेतद्बसेयीवपामिवेति
मंत्रलिंगेनमातुलस्यसुतांमातुःसगोत्रांतथैवच समानप्रवरांचैवत्यक्त्वाचांद्रायणंचरेदित्यादिस्मृतीनांबाधात् येषांकुलेमातुल
कन्यापरिणयः परंपरागतस्तैःसकार्यः गोत्रान्मातुःसपिंडाच्चविवाहोगोवधस्तथेति मातुलकन्याविवाहस्यकलिवर्ज्यत्वेनच

नमथियेषांकुलेदेशेमातुलकन्याविवाहोनास्तितत्परं मातुलकन्यापरिणयस्यानेकश्रुतिस्मृतिसिद्धत्वात् अतएवमातुलकन्योद्वाहिनां
श्राद्धेनिमंत्रणनिषेधोपिस्वकुलाचारादिविरोधेनतदुद्वाहिनःपरः उक्तविधसापिंड्यसंकोचेनविवाहंकुर्वतांविशेषःश्राद्धादौभोजनाद्या
चारादित्यादिबहूपपादितं परंतुसापिंड्यसंकोचस्वीकारेपिकतिथिंकन्यांकतिथेनविवाह्याकतिथेनपुरुषेणनविवाह्येतिव्यवस्थालो
पपादिता सापिंड्यदीपिकाकाराद्यर्वाचीनास्तु चतुर्थीमुद्वहेत्कन्यांचतुर्थःपंचमोवरः पराशरमतेषष्ठीपंचमोनतुपंचमीत्यादिवच
नानांसमूलत्वंनिश्चित्य अशक्तैःसंकटेसमाश्रयणीयस्यसापिंड्यसंकोचस्यव्यवस्थामाहुः तथाहि चतुर्थीकन्यापितृपक्षेमातृ
पक्षेवचतुर्थेनपंचमेनवापुंसाविवाह्या द्वितीयतृतीयषष्ठादिभ्यश्चतुर्थीनोद्वाह्या पराशरमतेपंचमःषष्ठीमुद्वहेत् द्वितीयतृतीयच
तुर्थादिःषष्ठींनोद्वहेत् पंचमःपंचमींनोद्वहेत् मातृतःपितृतश्चापिषष्ठःषष्ठींसमुद्वहेदितिवचनांतरात्षष्ठेनापिषष्ठीविवाह्या पं
चमषष्ठभिन्नैःषष्ठीनविवाह्येतिपर्यवसन्नं तथापितृपक्षेसप्तमीमातृपक्षेपंचमीचतृतीयाद्यैःसर्वैःपरिणेया पितृपक्षात्सप्तमीं
मातृपक्षात्तुपंचमीमितिव्यासवचनात् उद्वहेत्सप्तमादूर्ध्वंतदभावेतुसप्तमीं पंचमींतदभावेतुपितृपक्षेप्ययंविधिरिति चतुर्विंश
तिमतोक्तेश्चपितृपक्षेपिपंचमीतृतीयाद्यैःपरिणेया तथापिमातृपक्षेपितृपक्षेपिपंचमेनपंचमीनोद्वाह्या पंचमोनतुपंचमीति राम ५२
सर्वत्रनिषेधात् तृतीयांवाचतुर्थींवापक्षयोरुभयोरपीतिवचनात्तुतृतीयाविवाहःप्राप्नोतितत्रव्यवस्थोच्यते मातृपक्षेतावत्

तृतीयामातुलकन्यामातृष्वसृकन्यावासंभवति पितृपक्षेतुतृतीयापितृकन्यापितृष्वसृकन्यावा तत्रपितृव्यकन्यासगोत्रत्वात्त्या
ज्या पैतृष्वसेयींभगिनींस्वस्रीयांमातुरेवच एतास्तिस्रस्तुभार्यार्थेनोपयच्छेत्तुबुद्धिमानितिमदनूक्तेः पितृष्वसृमातृष्वसृकन्येअपि
त्याज्ये पितृष्वसृकन्यांमातुर्भगिनींमातृष्वसारंमातुःसपत्न्याःस्वस्रीयांमातृष्वसृकन्यामेतास्तिस्रोनोद्वहेदितितदर्थात् मातुलकन्यैवतृती
यापूर्वोक्तरीत्याकुलपरंपरागतत्वेपरिणेयाएवंचतृतीयापितृतीयेनैवमातुलकन्यैवपरिणेयानचतुर्थादिनाकेनापि केचित्तुसंकटे
पितृष्वसृकन्यापरिणयनमाहुः तत्रदेशकुलाचाराद्यवस्थाज्ञातव्या अत्रायंसापिंड्यदीपिकादिसिद्धार्थसंग्रहः तृतीयामातुल
कन्यैवोद्वाह्याचतुर्थीचतुर्थपंचमाभ्यामेव पंचमीपंचमभिन्नैस्तृतीयाद्यैःसप्तमांतैः षष्ठीपंचमषष्ठाभ्यामेव सप्तमीतृतीयाद्यैः
सप्तमांतैरिति अयंसापिंड्यसंकोचेनविवाहः संकटेधराकेनकार्यः कन्यांतरलाभेशक्तैर्नकार्यः गुरुतल्पादिदोषस्मृतेःसा
पिंड्यसंकोचवाक्यानामशक्तविषयत्वस्यस्पष्टत्वात् प्रभुःप्रथमकल्पस्ययोनुकल्पेनवर्तते सनाप्नोतिफलंचेदितिशक्तैरनुकल्प
स्वीकारेदोषोक्तेः दत्तकसापिंड्यंतुदत्तकनिर्णयेप्रागेवोक्तं अथसापत्नमातृकुलेसापिंड्यप्रकारंसुमंतुराह पितृपत्न्यःसर्वामा
तरः तद्भ्रातरोमातुलाः तद्भगिन्योमातृष्वसारः तद्दुहितरश्चभगिन्यः तदपत्यानिभागिनेयानिअन्यथासंकरकारिणःस्युरिति
अत्रलक्षणयासापत्नमातृकुलेचतुःपुरुषसापिंड्येविवाहनिषेधायविधीयतइतिकेचित् अपरेतुविवाहमात्रविषयत्वेमाना

ध०सिं०३ ५३ भावादत्रौचादिविषयकत्वस्यापि संभवात् यावद्वाचनिकं प्रमाणमिति न्यायेन परिगणितेष्वेव सापिंड्यमिति वदंति तथा च सुमंतुना
केवलवाक्यभेदाश्रयेणैवं वाक्यार्थः पर्यवस्यति पितृपत्न्यः सर्वा मातरः इति प्रथमवाक्ये सापत्नमातरि मुख्यमातृत्वस्य भाननं तद्
धर्मातिदेशायाश्रितं तद्गमने मातृगमनप्रायश्चित्तादिकं चातिदिश्यते नात्रातिक्रांतविषयेदशाहाशौचातिदेशः त्रिरात्रविधिना
बाधात् तद्भ्रातरो मातुला इत्यत्र मातुलत्वप्रयुक्तमाशौचादिकं मातुलस्य स्वभगिनीसपत्न्याः कन्योद्वाहनिषेधश्च अत्र मातुलत्वा
तिदेशोपि न तत्पुत्रादिषु मातुलपुत्रत्वाद्यतिदेशः तेन बंधुत्रयत्वप्रयुक्तमाशौचं मातुलकन्यादौ विवाहविधिनिषेधावपि एवं
मातुलकन्यादौ पितुर्भगिनीत्वातिदेशाभावेन तत्पुत्रं प्रत्यपि पितृष्वसृत्वाद्यतिदेशो न भवति तद्भगिन्यो मातृष्वसारः इत्यत्राशौचं वि
वाहनिषेधश्च मातृष्वसृपुत्रे बंधुत्रयत्वं न सापत्नमातृष्वसृकन्याविवाहनिषेधस्तु विरुद्धसंबंधत्वादेव बसते तदपत्यानि भगि
न्य इत्यत्राशौचं संमाननादिकं च नानविवाहप्रसक्तिः सगोत्रत्वात् अत्र सापत्नमातुल सापत्नभ्रातृ सापत्नमातृष्वसृ सापत्न
भगिनीनां स्वमातुल सोदरभ्रात्राद्यनंतरं तर्पणमाहाल्ययादौ बुद्देशोप्यस्मादेव वचनादावश्यक इति भाति तदपत्यानि भागिनेयो
नीत्यत्राशौचं विवाहनिषेधश्च भागिनेयीत्वातिदेशोपि तत्कन्यासु भागिनेयीकन्यात्वातिदेशो न यावदुक्तं प्रमाणमिति न्या राम
यात् इति दिक् कश्चित्सापिंड्याभावेपि वैवेनैव विवाहः अविरुद्धसंबंधामुपयच्छेत दंपत्योर्मिथः पितृमातृसाम्ये विरुद्धसं ५३

बंधः यथा भार्यास्वसुर्दुहिता पितृव्यपत्नीस्वसा चेति परिशिष्टोक्तेः बौधायनः मातुः सपत्न्या भगिनीं तत्सुतां च विवर्जयेत्
पितृव्यपत्नीभगिनीं तत्सुतां च विवर्जयेत् केचिज्ज्येष्ठभ्राता पितुः सम इत्युक्तेर्ज्येष्ठभ्रातृपत्न्या भगिनी मातृष्वसृतुल्यत्वान्न विवाह्ये
त्याहुः यवीयसीं स्वापेक्षया वयसा वपुषा च न्यूनामुद्वहेत् असमानार्षगोत्रजां आर्षप्रवरः स च समाने आर्षगोत्रे यस्यास्तज्जा न धा३
भवति यातां असमानगोत्रां असमानप्रवरां चोद्वहेदित्यर्थः अथ संक्षेपतो गोत्रप्रवरनिर्णयः तत्र गोत्रलक्षणं विश्वामित्रो ज
मदग्निर्भरद्वाजोथ गोतमः अत्रिर्वसिष्ठः कश्यप इत्येते सप्त ऋषयः सप्तानामृषीणामगस्त्याष्टमानां यदपत्यं तद्गोत्रमित्युच्यते
यद्यपि केवलभार्गवेषु यार्ष्टिषेणादिषु केवलांगिरसेषु हारीतादिषु चनेतल्लक्षणं भृग्वंगिरसोः सप्तऋष्यनंतर्गतत्वात् तथाप्यत्र
प्रवरैक्यादेवाविवाहः यद्यपि गोत्राणि अनंतानि गोत्राणां तु सहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च इत्युक्तेस्तथापि ऊनपंचाशदेव गोत्रभे
दाः व्यावर्तकप्रवरभेदानां तावतामेव दर्शनात् प्रवरलक्षणं तु गोत्रवंशप्रवर्तकऋषीणां व्यावर्तका ऋषिविशेषाः प्रवरा इत्ये
वं संक्षेपतो ज्ञेयं समानगोत्रत्वं समानप्रवरत्वं च पृथक् पृथक् विवाहप्रतिबंधकं केवलभृगुगणेषु केवलांगिरोगणेषु चैकप्रव
रसाम्यं न विवाहबाधकं किंतु त्रिप्रवरेषु द्विप्रवरसाम्यमेव पंचप्रवरेषु त्रिप्रवरसाम्यमेव च विवाहबाधकं पंचानां त्रिषु सामा
न्याद् विवाहस्त्रिषु द्वयोः भृग्वंगिरोगणेष्वेवं शेषेष्वेकोपि वारयेदित्यादि वचनात् जामदग्न्य भृगुगणेषु गौतमांगिरसेषु भर
द्वाजप्रवरसाम्यं द्विविधं एकप्रवरसाम्यं द्वित्रिप्रवरसाम्यं च तत्र भृग्वंगिरोगणेतरेषु गणेषु एकप्रवरसाम्यमपि विवाहप्रतिबंधकं शेध २

ध.सि.३
५४

द्वा आंगिरसेषु त्वेकप्रवरसाम्येपि कचित्प्रवरसाम्याभावेपि सगोत्रत्वादेवाविवाहः गोत्राणां प्रवराणां च गणना प्रोच्यतेऽधुना संक्षेपा
त्सुखबोधाय भृगवस्तीतयेपि च सप्त भृगवः सप्तदशांगिरसः चत्वारोऽत्रयः दश विश्वामित्राः षट् कश्यपाः चत्वारो वसिष्ठाः चत्वा
रोऽगस्त्यः इत्येकोनपंचाशद्गणास्तथापि सर्वग्रंथमतसंग्रहेणाधिकास्ते तत्र वक्ष्यंते तत्र सप्तभृगुगणाः वत्साः बिदाः एतौ जामद
ग्न्यौ आर्ष्टिषेणाः यस्काः मित्रयुवः वैन्याः शुनकाः एते पंच केवलभृगवः एवं सप्त तत्र वत्साः मार्कंडेयाः मांडूकेयाः इत्यादयः श
तद्वयाधिका वत्सगोत्रभेदाः एतेषां पंच प्रवराः भार्गवच्यावनाप्नवानौर्वजामदग्न्येति भार्गवौर्वजामदग्न्येति त्रयो वा भार्गवच्यवन
नाप्नवानेति त्रयो वा बिदाः शैलाः अवटाः इत्यादयो विंशत्यधिका बिदाः तेषां पंच प्रवराः भार्गवच्यावनाप्नवानौर्वबैदेति भार्गवौ
र्वजामदग्न्येति त्रयो वा आर्ष्टिषेणाः नैर्ऋतयः ग्राम्यायणयः इत्यादयो विंशत्यधिका [illegible] षेणाः एषां भार्गवच्यावनाप्नवाना
र्ष्टिषेणानूपेति पंच भार्गवार्ष्टिषेणानूपेति त्रयो वा एतेषां त्रयाणां वत्सबिदार्ष्टिषेणानां परस्परमविवाहः द्वित्रिप्रवरसाम्यात् आ
द्वयोर्जामदग्न्यत्वेन सगोत्रत्वाच्च यद्यपि त्रिप्रवरार्ष्टिषेणानां वत्सबिदैः सह न द्विप्रवरसाम्यं नापि सगोत्रत्वं जामदग्न्यत्वाभावा
त् तथापि पंचप्रवरपक्षगतमपि त्रिप्रवरसाम्यं विवाहबाधकं एवमग्रेपि ज्ञेयं वात्स्यानां भार्गवच्यावनाप्नवानेति त्रयः वत्सपु राम
रोधसो भार्गवच्यावनाप्नवानवत्सपौरोधसेति पंच वैजमथितयो भार्गवच्यावनाप्नवानवैजमथितेति पंच एते त्रयः कचित् ५४

एतेषां परस्परं द्वयोर्वैकस्य त्रिभिर्नो विवाहः त्रिप्रवरसाम्यात् यस्काः मौनाः मूकाः इत्यादयस्त्रिपंचाशदधिकयस्काः एषां भार्गववैतहव्य
सावेतसेति त्रयः मित्रयुवः रौक्षायणाः सापिंडिनाः इत्यादयस्त्रिंशदधिका मित्रयुवः तेषां भार्गववाध्र्यश्वदिवोदासेति त्रयः भार्गव
च्यावनदैवोदासेति वाध्र्यश्वेत्येको वा वैन्याः पार्थाः बाष्कला रैवतादयस्त्वेते वैन्याः एषां भार्गववैन्यपार्थेति त्रयः शुनकाः गार्त्समदाः
यज्ञपतयः इत्यादयः सप्तदशाधिकाः शुनकाः एषां शौनकेत्येकः गार्त्समदेति वा भार्गवगार्त्समदेति द्वौ वा भार्गवशौनहोत्रगार्त्सम
देति त्रयो वा यस्कादीनां चतुर्णां स्वस्वगणं हित्वा परस्परं पूर्वैर्जामदग्न्यवत्सादिभिश्च सह विवाहो भवति एकप्रवरसाम्येपि द्वित्रिप्रव
रसाम्याभावात् भृगुगणेष्वेकप्रवरसाम्यस्याबाधकत्वाभावात् अजामदग्न्यत्वेनासगोत्रत्वात् मित्रयूनां पाक्षिकद्विप्रवरसाम्या
त् त्रिप्रवरैर्वत्सादिभिः सह न विवाह इति केचित् तत्प्रवरपक्षग्राहिणामविवाहः पक्षांतरग्राहिणां मित्रयूनां विवाह एवेत्यन्ये
कचिदधिकं गणद्वयमुक्तं वेदविश्वज्योतिषां भार्गववेदवैश्वज्योतिषेति त्रयः शाठरमाठराणां भार्गवशाठरमाठरेति त्रयः अनयोः
परस्परं पूर्वैश्च सर्वैर्विवाहः इति भृगुगणाः अथांगिरसः ते त्रिविधाः गौतमाः भरद्वाजाः केवलाश्चेति तत्र गौतमांगिरसो दश
आयास्याः १ शारद्वताः २ कौमंडाः ३ दीर्घतमसः ४ करेणुपालयः ५ वामदेवाः ६ औशनसाः ७ राहूगणाः ८ सोमराजकाः ९ बृ
हदुक्थाश्चेति १० अत्र आयास्याः श्रौणिवेधाः मूढरथाः इत्यादयोऽष्टादशाधिका आयास्याः तेषामांगिरसायास्यगौतमेति त्रयः

ध॰सिं॰२ शारद्वताः अभिजिताः रौहिण्या इत्यादयः सप्तत्यधिकाः शारद्वतास्तेषामांगिरसगौतमशारद्वतेति त्रयः कौमंडः मामंथरेषणाः मासु
५५ राक्षा इत्यादयो दशाधिकाः कौमंडास्तेषामांगिरसौतथ्यकाक्षीवतगौतमकौमंडेति पंच आंगिरसौतथ्यगौतमौशिजकाक्षीवतेति
वा आंगिरसायास्यौशिजगौतमकाक्षीवतेति वा आंगिरसौशिजकाक्षीवतेति त्रयो वा आंगिरसौतथ्यकाक्षीवतेति त्रयो वा औतथ्य
गौतमकौमंडेति वा अथ दीर्घतमसो गौतमास्तेषामांगिरसौतथ्यकाक्षीवतगौतमदैर्घतमसेति पंच आंगिरसौतथ्यदैर्घतमसेति त्र
यो वा करेणुपालयः वास्तव्याः श्वेतीया इत्यादयः सप्तत्यधिकाः करेणुपालयस्तेषामांगिरसगौतमकारेणुपालेति त्रयः वामदे
वानामांगिरसवामदेव्यगौतमेति त्रयः आंगिरसवामदेव्यबार्हदुक्थेति वा औशनसाः दिश्याः प्रशस्ताः इत्यादिका नवाधिका
औशनसास्तेषामांगिरसगौतमौशनसेति त्रयः राहूगणानामांगिरसराहूगणगौतमेति त्रयः सोमराजकानामांगिरससौमराज्यगौ
तमेति त्रयः बृहदुक्थानामांगिरसबार्हदुक्थगौतमेति त्रयः १० केचित् गणद्वयमधिकं उतथ्यानामांगिरसौतथ्यगौतमेति राघु
वानामांगिरसराघुवगौतमेति गौतमानां सर्वेषामविवाहः सगोत्रत्वात्प्रायेण द्वित्रिप्रवरसाम्याच्च अथ भरद्वाजाः तेच त्वा
रः भरद्वाजाः गार्ग्याः ऋक्षाः कपयश्चेति भरद्वाजाः क्षाम्यायणाः देवाश्वा इत्यादयः षष्ठ्युत्तरशताधिका भरद्वाजास्तेषामां राम
गिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजेति त्रयः गार्ग्याः सांभरायणाः सखीनयः इत्यादयः पंचाशदधिका गर्गास्तेषामांगिरसबार्हस् ५५

पत्यभारद्वाजशैन्यगार्ग्येति पंच आंगिरससैन्यगार्ग्येति वा अंत्ययोर्व्यत्ययो वा भरद्वाजगार्ग्यशैन्येति वा गर्गभेदानामांगिरसतैत्तिरकापि
भुवेति ऋक्षाः क्षौरायणाः कपिलाः इत्यादयो नवाधिकाः ऋक्षास्तेषामांगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजवांदनमातवचसेति पंच आंगिरस
वांदनमातवचसेति त्रयो वा कपयः स्वस्तितरयः दंडिन इत्यादयः पंचविंशत्यधिकाः कपयस्तेषामांगिरसामहय्योरुक्षय्येति त्रयः आं
गिरसामहीयवौरुक्षयसेत्याश्वलायनपाठः आत्मभुवामांगिरसभारद्वाजबार्हस्पत्यवरात्मभुवेति पंच अयं गणः केचित् भरद्वाजा
नां सर्वेषां परस्परमविवाहः सगोत्रत्वात् प्रायेण द्वित्रिप्रवरसाम्याच्च ऋक्षाणां गर्गाणां कपीनां विश्वामित्रैरपि अविवाहः इति भ
रद्वाजांगिरसः अथ केवलांगिरसः तेच षट् हरिताः कुत्साः कण्वाः रथीतरा विष्णुवृद्धाः मुद्गलाश्चेति हरिताः सौभगाः नैधवा
इत्यादयो द्वात्रिंशदधिका हरितास्तेषामांगिरसांबरीषयौवनाश्वेति आद्योर्मांधाता वा कुत्सानामांगिरसमांधातृकौत्सेति त्रयः क
ण्वाः औपमर्कटाः वाह्कलायनाः इत्यादय एकविंशत्यधिकाः कण्वास्तेषामांगिरसाजमीढकाण्वेति त्रयः आंगिरसघौरकाण्वेति
वा रथीतराः हस्तिदाः नैतिरक्षयः इत्यादयश्चतुर्दशाधिका रथीतरास्तेषामांगिरसवैरूपराथीतरेति त्रयः आंगिरसवैरूपपार्षदश्वे
ति वा अष्टादंष्ट्रवैरूपपार्षदश्वेति वा अंत्ययोर्व्यत्ययो वा विष्णुवृद्धाः शठाः मरणा इत्यादयः पंचविंशत्यधिका विष्णुवृद्धास्तेषामां
गिरसपौरुकुत्सत्रासदस्यवेति त्रयः मुद्गलाः सात्यमुग्रियः हिरण्यस्तंबयः इत्यादिका अष्टादशाधिकास्तेषामांगिरसभार्म्य

ध०सिं०३ ५६ श्वमौद्गल्येतित्र्यः आद्यस्तार्क्ष्यो वा आंगिरसतार्क्ष्यमौद्गल्येति वा एषां षण्णां केवलांगिरसां स्वस्वगणं हित्वा परस्परं पूर्वैस्त्रिभिः सर्वैर्विवा
होभवति अंगिरसो गणस्याश्मसप्तर्षिभिन्नत्वेन तद्धलानां सगोत्रत्वाभावात् द्वित्रिप्रवरसाम्याभावाच्च हरितकुत्सयोस्तु नविवाहः
पाक्षिकद्विप्रवरसाम्यात् अथात्रयः तेचत्वारः अत्रयः गविष्ठिराः वाद्भुतकाः मुद्गलाश्चेति अत्रयो भूरयः छांदयः इत्यादयश्च
तुर्नवत्यधिकाः अत्रयस्तेषामात्रेयार्चनानसश्यावाश्वेतित्र्यः गविष्ठिराः दक्षयाः ~~वाद्भुतकाः मुद्गलाश्चेति अत्रयो भूरयः छांद~~
यः इत्यादयश्चतुर्नवत्यधिका भलंदनाइत्यादयश्चतुर्विंशत्यधिकाः गविष्ठिरास्तेषामात्रेयार्चनानसगाविष्ठिरेतित्र्यः आत्रेयगा
विष्ठिरपौर्वातिथेतिवा ॥ वाद्भुतकानामात्रेयार्चनानसवाद्भुतकेतित्र्यः मुद्गलाः शालिसंधयः अर्णवाः इत्यादयो दशावरा मुद्गला
स्तेषामात्रेयार्चनानसपौर्वातिथेतित्र्यः केचिद् अतिथयो वामरथ्याः सुमंगलाः बीजवापाः धनंजयाश्चेति पंचगणा अधिकाः तत्राद्य
श्चतुर्गणानामात्रेयार्चनानसातिथेतित्र्यः आत्रेयार्चनानसगाविष्ठिरेति वा सुमंगलानामत्रिसुमंगलश्यावाश्वेति वा धनंजया
नामात्रेयार्चनानसधानंजयेति बालेयाः कौंडेयाः शौभ्रेयाः वामरथ्याः इत्यादयः अत्रेः पुत्रिकापुत्रास्तेषामात्रेयवामरथ्यपौ
त्रिकेतित्र्यः अत्रीणां सर्वेषामविवाहः सगोत्रत्वात्सप्रवरत्वाच्च अत्रेः पुत्रिकापुत्राणां वामरथ्यादीनां च वसिष्ठविश्वामित्रा राम ५६
भ्यामविवाहः इत्यत्रयः अथविश्वामित्राः तेदश कुशिकाः लोहिताः रौक्षकाः कामकायनाः अजाः कताः धनंजयाः अ

घमर्षणाः पूरणाः इंद्रकौशिकाश्चेति कुशिकाः पर्णजंघाः वारकयाइत्यादयः सप्तत्यधिकाः कुशिकास्तेषां विश्वामित्रदेवरातौद
लेतित्र्यः १ लोहिताः ऊडकाश्चाक्रवर्णायना इत्यादयः पंचाधिका लोहिताः रोहिता इति केचित् तेषां वैश्वामित्राष्टकलौहितेति
त्र्यः अंत्ययोर्व्यत्ययो वा वैश्वामित्रमाधुच्छंदसाष्टकेति वा विश्वामित्राष्टकेति द्वौ वा २ रौक्षकाणां वैश्वामित्रगाथिनरैणवेतित्र्यः
विश्वामित्ररौक्षकरैणवेति वा एतेरेवणा वा ३ कामकायनाः देवश्रवसः देवतरसा इत्यादयः पंचावराः कामकायनाः श्रोमता वा
तेषां वैश्वामित्रदेवश्रवसदैवतरसेतित्र्यः ४ अजानां वैश्वामित्रमाधुच्छंदसाजेतित्र्यः ५ कताः औदुंबरयः शैशिरयः इत्यादयो विंश
त्यधिकाः कतास्तेषां वैश्वामित्रकात्याक्षीलेतित्र्यः ६ धनंजयाः पार्थिवाः बंधुलाः इत्यादयः सप्तावरा धनंजयास्तेषां वैश्वामित्र
माधुच्छंदसधानंजयेतित्र्यः वैश्वामित्रमाधुच्छंदसाघमर्षणेति वा ७ अघमर्षणानां वैश्वामित्राघमर्षणकौशिकेतित्र्यः ८ पूरणा
नां वैश्वामित्रपूरणेति द्वौ वैश्वामित्रदेवरातपौरणेति वा ९ इंद्रकौशिकानां वैश्वामित्रेंद्रकौशिकेति द्वौ १० केचिदन्येप्येकादशोक्ताः
आश्मरथ्याः १ साकुलाः २ गाथिनाः ३ वैणवाः ४ हिरण्यरेतसः ५ सुवर्णरेतसः ६ कपोतरेतसः ७ शालंकायनाः घृतकौशिकाः ९
कथकाः १० रोहिणा इति आश्मरथ्यानां वैश्वामित्राश्मरथ्यवाधुलेतित्र्यः १ साकुलानां वैश्वामित्रसाकुलमाकुलेतित्र्यः २ गाथि
नानां वैश्वामित्रगाथिनरैणवेतित्र्यः वेणुवेति केचित्पाठः एतएवरैणव इति उद्वेणव इति चोच्यंते ३ वैणवानां वैश्वामित्रगाथिन

वेणवेति ४ हिरण्यरेतसानां वैश्वामित्रहैरण्यरेतसेति द्वौ ५ सुवर्णरेतसां वैश्वामित्रसौवर्णरेतसेति द्वौ ६ कपोतरेतसां वैश्वामित्रका
पोतरेतसेति द्वौ ७ शालंकायनानां वैश्वामित्रशालंकायनकौशिकेति त्रयः एत एव कौशिका इति अकृव इति चोच्यंते ८ घृतकौशिका
नां वैश्वामित्रघृतकौशिकेति द्वौ ९ कथकानां वैश्वामित्रकाथकेति १० रोहिणानां वैश्वामित्रमाधुछंदसरौहिणेति त्रयः ११ वैश्वामित्र
गणानां सर्वेषां परस्परमविवाहः सगोत्रत्वात्सप्रवरत्वाच्च धनंजयानां विश्वामित्रैरत्रिभिश्चाविवाहः कतानां भरद्वाजैर्विश्वामित्रै
श्चाविवाहः द्विगोत्रत्वात् इति विश्वामित्राः अथ कश्यपाः ते त्रयः निध्रुवाः १ रेभाः २ शांडिल्याश्चेति तत्र निध्रुवाः कश्यपाः अ
गिरसः इत्याद्यश्चत्वारिंशदधिकशतावधानि ध्रुवास्तेषां काश्यपावत्सारनैध्रुवेति त्रयः निर्णयसिंधौ तु निध्रुवगणोत्तरं कश्य
पगणमुक्त्वा कश्यपानां काश्यपावत्सारासितेति प्रवरत्रयमुक्तं अत्र शिष्टाचारोपि दृश्यते १ रेभाणां काश्यपावत्साररैभ्येति त्रयः २
शांडिल्याः कोहलाः उदमेघा इत्यादयः षष्ट्यवराः शांडिल्यास्तेषां काश्यपावत्सारशांडिल्येति त्रयः अंत्यस्थाने देवलो वा असितो
वा अंत्ययोर्मध्यस्य योवा देवलासितेति द्वौ वा एषां कश्यपानां परस्परमविवाहः सगोत्रत्वात्सप्रवरत्वाच्च अथ वसिष्ठाः ते चत्वारः
वसिष्ठाः १ कुंडिनाः २ उपमन्यवः ३ पराशराश्च वसिष्ठाः वैतालकवयः एकय इत्यादयः षष्ठ्यधिकाः वसिष्ठास्तेषां वसिष्ठेंद्रप्रम
दाभरद्वस्विति त्रयः वसिष्ठेत्येको वा १ कुंडिनाः लोहितायनाः गुग्गुलयः इत्यादयः पंचविंशत्यवराः कुंडिनास्तेषां वासिष्ठमैत्रा

वरुणकौंडिन्येति त्रयः २ उपमन्यवः औदलयः मांडलेखय इत्यादयः सप्तत्यवरा उपमन्यवस्तेषां वासिष्ठेंद्रप्रमदाभरद्वस्विति त्रयः आ
भरद्वस्व्येति पाठांतरं वसिष्ठाभरद्वस्विंद्रप्रमदेति वा आद्ययोर्मध्यस्य योवा ३ पराशराः कांडूशयाः वाजय इत्यादयः सप्तचत्वारिंशदव
राः पराशरास्तेषां वासिष्ठशाक्त्यपाराशर्येति त्रयः ४ एषां वासिष्ठानां परस्परमविवाहः इति वसिष्ठाः अथागस्त्याः ते दश इध्मवा
हाः सांभवाहाः सोमवाहाः यज्ञवाहाः दर्भवाहाः सारवाहाः अगस्तयः पूर्णमासाः हिमोदकाः पाणिकाश्चेति इध्मवाहाः विश्वाल्याद्याः
स्कंदायनाः इत्यादयः पंचाशदधिकाइध्मवाहास्तेषामागस्त्यदार्ढच्युतैध्मवाहेति त्रयः अगस्त्येत्येको वा १ सांभवाहानामागस्त्य
दार्ढच्युतसांभवाहेति त्रयः २ सोमवाहानां सोमवाहेत्यः आद्यौ पूर्वोक्तावेव ३ एवं यज्ञवाहानां यज्ञवाहेत्यः ४ दर्भवाहानां दर्भवाहे
त्यः ५ सारवाहानां सारवाहेत्यः ६ अगस्तीनामागस्त्यमाहेंद्रमायोभुवेति ७ पूर्णमासानामागस्त्यपौर्णमासपारणेति त्रयः ८ हिमो
दकानामागस्त्यहैमवर्चिहैमोदकेति त्रयः ९ पाणिकानामागस्त्यपैनायकपाणिकेति त्रयः १० अगस्तीनां सर्वेषामविवाहः सगोत्रत्वा
त्सप्रवरत्वाच्च इत्यगस्तयः अथ द्विगोत्राः तत्र भारद्वाजाच्छुंगात् वैश्वामित्रस्य शैशिरेः क्षेत्रजातः शौंगशैशिरिर्नाम कश्चिदृषिः तस्य
गोत्रलक्षणाक्रांतत्वाद्गोत्रत्वं तद्गोत्राणामांगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजशौंगशैशिरेति पंच आंगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजकात्याक्षी
लेति वा आंगिरसकात्याक्षीलेति त्रयो वा आद्यो भारद्वाजो वा एषां सर्वभरद्वाजैः सर्वैर्विश्वामित्रैश्चाविवाहः संकेतयः इति मा

षाः तेऽयन्त्यास्त्रयोऽष्टाविंशत्यवराः संकृतयस्तेषामांगिरसगौरिवीतसांकृत्येति त्रयः शाक्त्यगौरिवीतसांकृत्येति वा अंत्ययोर्वैत्य
योवा एतेषां स्वगणस्थैः पूतिमाषादिभिः सर्ववसिष्ठगणैश्चाहर्वसिष्ठसंज्ञकवक्ष्यमाणैर्गर्गक्षिभिश्चाविवाहः केवलांगिरोगणे
स्तु विवाहोऽभवत्येव आंगिरसत्वेऽपि सगोत्रत्वाभावात् द्वित्रिप्रवरसाम्याभावाच्च केचिद्भारद्वाजांगिरसत्वमात्रेऽपि भारद्वाजशौंगशैशिरै
सहाविवाहमाहुः तन्न भारद्वाजत्वेऽप्युक्तप्रमाणाभावात् प्रयोगपारिजाते काश्यपैः सहैतेषामविवाह इत्युक्तं तत्र हेतुर्मृग्यः स्मृतिकौ
स्तुभे लौगाक्षयः दार्भायणाः इत्याद्यष्टात्रिंशदधिका लौगाक्षयस्तेषां काश्यपावत्सारवासिष्ठेति त्रयः काश्यपावत्सारवासिष्ठेति वा
एते वसिष्ठान्नकं काश्यपाः दिनकर्मणि वसिष्ठत्वप्रयुक्तकार्यभाजः रात्रिकर्मणि काश्यपत्वप्रयुक्तकार्यभाज इत्यर्थः एतेषां सर्वैः
काश्यपैः सर्वैश्च वासिष्ठैः संकृतिभिश्चाविवाहः ३ अथ स्वार्थसारास्युक्ताः द्विगोत्राः देवरातानां वैश्वामित्रदेवरातौदलेति त्रयः एतेषां
सर्वैर्जामदग्न्यैर्विश्वामित्रैश्चाविवाहः १ धनंजयानां विश्वामित्रमाधुच्छंदसधानंजयेति त्रयः एषां सर्वैर्विश्वामित्रैरत्रिभिश्चाविवा
हः अयं विश्वामित्रगणे प्रागुक्तः २ जातूकर्ण्यानां वासिष्ठात्रेयजातूकर्ण्येति एषां वसिष्ठैरत्रिभिश्चाविवाहः अयं वसिष्ठगणे सिंधावु
क्तः ३ एवमत्रिगणे सूक्तानां वामरथ्यादीनामत्रिपुत्रिकापुत्राणां च वसिष्ठैरत्रिभिश्चाविवाहः अत्रिविश्वामित्राभ्यामिति केचित् ४ पूर्वं भा
रद्वाजगणस्थकक्षांतर्गणत्वेनोक्तानां कपिलानामांगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजवांदनमातवचसेति पंचप्रवराणां विश्वामित्रभरद्वा

जाभ्यामविवाहः ५ एवं विश्वामित्रेषूक्तानां कतानां वैश्वामित्रकात्यक्षीलेति त्रिप्रवराणां विश्वामित्रभरद्वाजाभ्यामविवाहः ६ अनेनैव न्या
येन परगोत्रोत्पन्नदत्तकादीनामिदानींतनानामपि द्विगोत्रत्वात् जनकप्रतिग्रहीतृपित्रोर्द्वयोरपि सगोत्रैः सहाविवाहो ज्ञेयः नात्र पुरु
षसंख्या तेन सप्तपुरुषोत्तरमपि द्विगोत्रत्वं नापैति क्षत्रियवैश्ययोस्तु पुरोहितगोत्रप्रवराविति सर्वसिद्धांतः अथ स्वगोत्राज्ञाने उपनय
नेय आचार्यस्तद्गोत्रप्रवरैरेव कर्मणि विवाहादि विवाहो नेति आचार्यगोत्राज्ञाने तु दत्वात्मानं तु कस्मैचित् तद्गोत्रप्रवरो भवेत् अथ मातृगो
त्रवर्जननिर्णयः तत्र मातृगोत्रपदेन मातामहगोत्रमेव वर्ज्यं तच्च गांधर्वादिविवाहोढापुत्राणां सर्वेषां वर्ज्यं ब्राह्मविवाहोढापुत्राणां तु
सर्वेषां मातामहगोत्रं न वर्ज्यं किंतु माध्यंदिनीयानामेव मातृगोत्रं माध्यंदिनीयानामिति सत्याषाढवचनात् तथैव सर्वत्र शिष्टाचा
राच्च अथ सगोत्रादिविवाहे प्रायश्चित्तं तत्राज्ञानतः सगोत्रसप्रवरविवाहे कन्यां त्यक्त्वा चांद्रायणं प्रायश्चित्तं कार्यं ज्ञानतो द्वि
गुणं एवं कन्यायाः एतदर्थं एवं सपिंडायाविवाहेऽपि त्यागश्च ब्राह्मण्याः संभोगधर्मकार्ययोरेव मातृवत्परिपालयेदित्यन्नादिना
पालनोक्तेः यस्तु सगोत्रादिकां विवाह्योपगच्छति तस्याज्ञाने विवाहप्रयुक्तचांद्रायणं सगोत्रागमनप्रयुक्तं चांद्रायणद्वयादिकं ज्ञानत
स्तु अधिकं कल्प्यमिति केचित् अन्ये तु गुरुतल्पव्रतमाहुः रेतिगुरुतल्पसाम्योक्तेः षडब्दं प्रायश्चित्तं अज्ञानतस्त्वब्दं चांद्रायणत्रयं
वेत्याहुः अज्ञातः सगोत्रादिषूत्पन्नानां जनकप्रायश्चित्तोत्तरं काश्यपगोत्रेण व्यवहारः कार्यो न तु त्यागः ज्ञानतस्तु सगोत्रापुत्राणां

ध॰सिं॰२
५९

चांद्रात्वमेव आरूढपतितापत्यं ब्राह्मण्यां शूद्राज्जातः सगोत्रोढासुतश्चैव चण्डालास्त्रय ईरिता इति यमस्मृतेः अथान्येपि विवाहे नि
षेधाः प्रत्युद्वाहो नैव कार्यो नैकस्मै दुहितृद्वयं न चैकजन्ययोः पुंसोरेकजन्ये तु कन्यके अत्रापवादः सोदरयोः सोदरकन्यके वत्सरादि
कालव्यवधानेन महानद्यादिव्यवधाने वा देये पूर्वकन्याप्रदानात् परतः मतौ तस्यैव वत्सरस्य द्वितीया कन्या देया प्रत्युद्वाहो दारिद्र्यादिसं
कटे कार्यः सोदराणां तुल्यसंस्कारो नववर्षमध्ये निषिद्धः गृहनिर्माणविवाहौ वर्षांतर्न कार्यौ गृहप्रवेशस्य निषेधाभावाद्गृहप्रवेशोत्तरं
विवाहः कार्यः सोदरयोः पुत्रयोः कन्यापुत्रयोर्वा कन्ययोर्वा विवाहौ षण्मासाभ्यंतरे विशेषतो निषिद्धौ पुरुषत्रयात्मके कुले विवा
हान्मौंजीबंधः षण्मासे निषिद्धः षण्मासे शुभकार्यत्रयं न कार्यं अत्र शुभकार्यपदेन मौंजीविवाहावेव तेन गर्भाधाननामकर्मादि
संस्काराणां न त्रित्वनिषेधः न वा गर्भाधानादिनान्दीश्राद्धादिसंपादनं नान्दिकार्यत्रयं भवेदिति अनेनैकवाक्यताबाधवादिति भाति
भिन्नोदराणामपि कार्यत्रयं न दोषायेति कश्चित् केचित्तु कुर्यान्मंगलत्रयमित्यस्याभिन्नार्थत्वं स्वीकृत्य यत्किंचिच्छुभकार्याणाम
पि त्रित्वं न शुभमित्याहुः पुत्रोद्वाहात्पुत्र्युद्वाहः षण्मासाभ्यंतरे निषिद्धः ज्येष्ठमंगलाल्लघुमंगलं न कार्यं बहिर्मंडपे विहितं ज्येष्ठमंग
लं तद्भिन्नं लघु गर्भाधानादिकस्य प्राप्तकालस्य न निषेधः एवं शांत्यादेरपि नैमित्तिकस्य प्राप्तकालस्य न निषेधः अतिपन्नस्य
त्वयं निषेधः एवं व्रतोद्यापनादीनां वास्तुप्रवेशादीनां च लघुत्वादेव विवाहात्पुनर्न निषेधः इदं निषेधचतुष्टयं त्रिपुरुषात्मके कु राम
५९

ले षण्मासाभ्यंतर एव एवं मुंडनद्वयनिषेधं व्रतबंधाच्चौलनिषेधं च केचिदाहुः अथैषामपवादाः सोदराणामपि समानसंस्कारो वि
वाहोत्सवसंकटे अब्दभेदात्कार्यो चतुर्दिनव्यवधानादेकदिनव्यवधानाद्वा कार्यौ अतिसंकटे एकदिने कर्तृभेदेन मंडपभेदेन वा कार्यौ द्वा
भ्यां कर्तृभ्यां एकस्मिन्नपि लग्ने एकस्मिन्नपि गृहे भिन्नोदरयोर्विवाहः कार्यः एवं सर्वोक्तनिषेधचतुष्टयेपि वर्षभेदे दोषाभावः यमल
योरेककाले एकमंडपेपि समानसंस्काराणां न दोषः एवं मातृभेदेपि षण्मासाभ्यंतरे समानसंस्कारे दोषो न मातृभेदे एकजातकन्ययो
रेकदिने एकमंडपेपि वेदीभेदेन विवाहो न दोषायेति केचित् पुरुषत्रयात्मककुले मंगलकार्यांतरं षण्मासाभ्यंतरे मुंडनयुक्तं कर्म न का
र्यं अत्र सर्वत्र पुरुषत्रयगणनाप्रकारः प्रतिकूलविचारे स्पष्टीकरिष्यते मुंडनकर्म तु चौलं नागसंस्कारादिकमाधानादिकमभ्युदयार्थ
मैष्टिकसर्वप्रायश्चित्तादिकं क्षौरप्रापकतीर्थयात्रादिकं चोह्यं व्रतबंधस्तु केशवपनमते मंगलरूपत्वाद्विवाहात्पुनरं कार्यः अन्येषां
मते मुंडनरूपत्वान्न कार्यः पित्रोरंत्यक्रियादिप्राप्तमुंडनमाकस्मिकप्राप्तप्रायश्चित्तमुंडनमासन्नमरणेन सर्वप्रायश्चित्तीयमुंडनं च क
र्तव्यमेव नित्यत्वात् शीर्षमासचातुर्मास्यादिमुंडनेपि न दोषः न च मुंडनं चौलमित्युक्तं व्रतोद्वाहौ तु मंगलमिति वचसा मुंडनमुंडन
योः परिगणनादाधानादीनां न दोष इति वाच्यं वाक्यस्योदाहरणार्थत्वात् अन्यथा व्रतोद्वाहान्न चौलकर्म स्यादेव वचनेषु मुंडनान्न
तु मुंडनमिति सामान्येन वचनस्य नानर्थक्यापातात् तस्माद्गर्भाधानादिलघुमंगलादुद्वाहादिज्येष्ठमंगलाच्चाधानादिमुंडनमपि

ध.सिं.३ वर्ज्यमिति भाति एवं सति कुलेऽब्दं कर्मापराधः स्यादिति चेत् विवाहव्रतचूडेतरमंगलेषु पिंडदानादौ मासाद्यल्पकालप्रतिबंधवत् पि-
६० त्राद्यन्यमरणेऽप्यल्पकालप्रतिकूलनिर्णयस्य लघुमंगलोत्तरं मासाद्यल्पकालं मुंडननिषेधकल्पने युक्तिबलाद्दाक्षायणीयमिति भाति
अत्र विशेषः प्राचीननिबंधेषु विशेषो न दृश्यते तथापि धार्ष्ट्येन मयोक्तो विशेषो युक्तश्चेद्ग्राह्यः इति मंडनमुंडननिर्णयः अथ प्रतिकू-
लविचारः विवाहनिश्चयोत्तरं वरस्य कन्याया वा सगोत्रत्रिपुरुषात्मककुले कस्यचिन्मरणे प्रतिकूलदोषः विवाहनिश्चयश्च वैदि-
को लौकिको वा ग्राह्यः तत्र वैदिको वाग्दानाख्यविधिना कृतो मुख्यः लौकिकोऽन्यतिथिनिश्चयादिर्वरवध्वोः शुल्कभाषबंधगो-
गीफलदानादिश्च सगोत्रत्रिपुरुषेषूक्त्या मातामहकुलादिव्यावृत्तिः तथा च वरस्तत्पूर्वपत्नी वरमातापितरौ वरपितामहपित-
मह्यावनूढा पितृष्वसा चेति एवं त्रिपुरुषी वरस्तस्य भ्राता पत्नीपुत्रानूढकन्यासहितो वरस्यानूढा भगिनी वरस्य स्नुषा पुत्रोऽनूढा
कन्या च पौत्रस्तद्भार्या चानूढा पौत्री चेति परत्रिपुरुषी पितृव्यस्तत्पत्नी पितृव्यपुत्रस्तत्पत्न्यावनूढा पितृव्यकन्या चेति संतानभेदे त्रि-
पुरुषी चेति सगोत्रत्रिपुरुषीपुरुषपरिगणना एतेषामन्यतममरणे प्रतिकूलमिति पर्यवसितोऽर्थः अत्र भ्रातापुत्रपौत्रादिश्चानु- राम
पनीतोऽपि त्रिवर्षाधिकवया ग्राह्यः एवमनूढभगिन्यादेरपि त्रिवर्षाधिकत्वं युक्तं भाति एवं वधूकुलेऽप्यूह्यं एवमेव मंडनमुंडनादा- ६०
वपि त्रिपुरुषगणनोह्या अत्र विशेषः पितामातापितामहः पितामही पितृव्यः पूर्वपत्नी पूर्वस्त्रियाः पुत्रो भ्रातानूढा भगिनी चै-

तेषां मरणे विशेषतः प्रतिकूलदोषान्नैव कर्तव्यो विवाहः एतदन्यत्रिपुरुषसपिंडमरणे शांत्यादिना दोषं परिहृत्य विवाहः कार्यः संकटे त्वपि-
त्रादिमरणेऽपि कालप्रतीक्षाशांतिभ्यां दोषं निहृत्य विवाहः कार्यः तत्र व्यवस्था निश्चयोत्तरं मातापित्रोर्द्वयोरपि मरणे कालप्रतीक्षाशांति-
भ्यामपि दोषशांत्यभावान्न कार्यो विवाहः मातापित्रोरेकैकमरणे तु शांत्यादिना विवाहः तत्र पितुरब्दमिहाशौचं तदर्धं मातुरेवं च मासत्रयं
तु भार्यायास्तदर्धं भ्रातृपुत्रयोः अन्येषां तु सपिंडानामाशौचं मासमितं तदंते शांतिकं कृत्वा ततो लग्नं विधीयते प्रतिकूलेन कर्तव्यं सं-
वत्सरद्वयं प्रतिकूले सपिंडस्य मासमेकं विवर्जयेदित्यादिवाक्याश्रयेण व्यवस्थोच्यते अत्राशौचशब्देन प्रतिकूलकृतं विवाहानधि-
कारमात्रं कालप्रतीक्षार्थमुच्यते अतः पितृमरणे वर्षोत्तरं विनायकशांतिं कृत्वा संकटे विवाहः कार्यः अतिसंकटे षण्मासोत्तरं विनाय-
कशांतिं श्रीपूजनादिशांतिं च कृत्वा विवाहः ततोऽप्यतिसंकटे मासोत्तरं शांतिद्वयं कृत्वा विवाह इति संकटतारतम्येन पक्षत्रयं मातुर्मरणे ष-
ण्मासांते विनायकशांत्या विवाहः अतिसंकटे मासांते शांतिद्वयं कृत्वोद्वाहः यत्तु प्रमीतौ पितरौ यस्य देहस्तस्याशुचिर्भवेत् न दैवं नापि
पित्र्यं स्याद्यावत्पूर्णो न वत्सर इति पित्रोर्मृतौ वर्षपर्यंतं सर्वशुभकर्मनिषेधवचनं तत्प्राग्वाङ्निश्चयात् पित्रोर्मृतौ संकटाभावे वा ज्ञेयं भार्या-
मरणे मासत्रयांते मासांते वा श्रीपूजनादिशांतिः भ्रातृमरणे सार्धमासांते मासांते वा विनायकशांतिः पुत्रमृतौ सार्धमासं मासं वा प्रती-
क्ष्य श्रीपूजनादिशांतिः पितृव्यमरणे मासांते विनायकशांतिः पितामह्या अनूढभगिन्याश्च मरणे मासांते श्रीपूजनादिशांतिः एवद्-

ध॰सिं॰२
६१

न्यत्रिपुरुषसपिंडमरणे मासांते श्रीपूजनादिशांतिः ततो विवाहः पुणवत्तरमातुर्मृतौ षण्मासेन मनः स्वेदानपगमे वर्षप्रतीक्षा एवं पुण
वत्तरभार्ययोः षण्मासप्रतीक्षा ज्योतिःप्रकाशेतु अतिसंकटवशेन मात्रादिमरणे मासाधिकप्रतीक्षाया असंभवे मासमध्येपि दुर्गाहोत
रं किंचित्कालं प्रतीक्ष्योक्तव्यवस्थया विनायकशांतिं श्रीपूजनादिशांतिं च कृत्वा गां दत्वा पुनर्वाग्दानादिं चरेदित्युक्तं सर्वोप्ययमपवादः
संकटे पुतारतम्येन बुधैर्योज्यः अल्पसंकटविषये महासंकटविषयकविधिकथनेन कुः कर्तुश्च दोष एव दुर्भिक्षराष्ट्रभंगादिभयेपि त्रे
मरणादीनां कार्यांनंत्वप्रतिकूलं द्विवंशीहृदयोरास्यचिरकानां कन्यायाः प्रौढत्वे च प्रतिकूलदोषो नेत्यपवादः श्रीपूजनादिशांति
श्चाश्रियेजात इति श्रियं इदं विष्णुरिति विष्णुं गौरीर्मिमायेति गौरीं त्र्यंबकमिति रुद्रं परं मृत्यो इति यमं च संपूज्याष्टोत्तरशततिला
ज्यं जुहुयात् भूः स्वाहा मत्युर्नेश्यतां सुयामसुवंवर्धतां स्वाहेति ततो होमं समाप्य पगोद्वयं दक्षिणाभावेदिति कौस्तुभे दृष्टव्या
इति प्रतिकूलविचारः प्रेतकर्माण्यनिर्वर्त्य च देवाभ्युदयक्रियां आचतुर्थं ततः पुंसि पंचमे शुभं भवेत् अत्र प्रेतकर्मपदेन सपिं
करणात्पूर्वभाविकर्माणि सपिंडीकरणं च सपिंडीकरणोत्तरं पार्वणविधिनोक्तानि मासिकानि चोच्यंते सपिंडीकरणादर्वागपकृष्
कृतान्यपि पुनरपकर्षं तेनैव दुत्तरनिषेधनादित्यनुमासिकानां पुनः पकर्षे कृते अभ्युदयपदेन नांदीश्राद्धयुतं कर्ममात्रं ग्रा
ह्यं केचित्तु विवाहादेरेव ग्रहणमित्युक्तं आचतुर्थमिति नांदीश्राद्धकर्तारं पुरुषमारभ्य जनकश्चतुःपुरुषीजनकचतुःपुरुषीसंतानभेदे

राम
६१

च चतुःपुरुषीसगोत्रा गृह्यंते तथा च नांदीश्राद्धकर्तुः पितृपितामहप्रपितामहाः पत्नीसहिताः कर्तुर्भार्या पुत्रपौत्रप्रपौत्राः तद्भार्याश्च
भ्रातातत्पुत्रपौत्रास्तद्भार्याः पितृव्यतत्पुत्रपौत्रास्तद्भार्याश्च प्रपितामहस्य पुत्रपौत्रप्रपौत्रास्तद्भार्याश्चैतेषां मृतानामनुमासिकांतप्रेत
कर्माकरणे मंगलं न कार्यमित्यर्थः नांदीश्राद्धकर्ता चतुर्थ्य एव ग्राह्यो न तु मातुलादिर्गौणः मृतपितृकस्योपनयनादौ संस्कार्यमारभ्यैव
चतुःपुरुषीगणना मातामहादेर्भिन्नगोत्रत्वेपि नांदीश्राद्धदेवतात्वात्मेतत्कर्माभावे मंगलं न भवति मातामहादेः स्वातंत्र्येण देवतात्वाभा
वाद्भ्रातादेस्तत्कर्माभावेपि मंगलप्रतिबंधो नास्ति इत्थं तत्कर्माभावनिमित्तकमंगलप्रतिबंधनिर्णयः मौंजीविवाहयोर्नांदीश्राद्धमार
भ्य मंडपोद्वासनपर्यंतमध्ये दर्शादिदिनं यथा न पतेत्तथा कार्यं दर्शान्वष्टक्योः क्षयाहादिश्राद्धदिने चादिष्टानादृष्टानाद्यप
तितदा त्रिपुरुषसपिंडैर्विवाहादिमंगलमसमाप्य पुनः श्राद्धं कार्यं एवं च दर्शान्वश्राद्धस्यैव विवाहादिमध्ये निषेधः न तु दर्शावच्छ्राद्धाह
दितस्यापि श्राद्धतिथिमात्रस्य वृत्ते विवाहे परतस्तु कुर्याच्छ्राद्धमित्याद्युक्तेः एतेन संक्रांतिमन्वाद्यष्टकादिदिनानां श्राद्धदिनत्वाद्दर्शी
वन्मध्यपातो निषिद्ध इति शंका निरस्ता तेन षण्णवतिश्राद्धकर्तृभिः सपिंडैर्मध्यपतितमन्वादेः श्राद्धविनादिना संपत्तिः संपाद्या
इति चतुर्थीकर्ममध्यदर्शादिनिर्णयः प्रारंभात्प्रागारंभोत्तरं वा मातुः पितृव्यादेः कर्तुस्तरस्य पत्न्या वा रजोदोषमहदे कृच्छ्रं तद्वत्तंच्छ
नकरणे विस्तरेणोक्तं तत एव ज्ञेयं रजोदोषजननाशौचादिसंभावनायां नांदीश्राद्धस्यापकृष्यानुष्ठाने दिनावधिः एकविंशत्यहय

ध॰सिं॰३
६२

ते विवाहे दशवासरा: त्रिपक्षं चौलोपनयने नांदीश्राद्धं विधीयते इत्यादिनाद्य इति क्रमेण पुनर्नांदीश्राद्धमित्यर्थो लिखितं नांदीश्राद्धोत्तरं सूतक
मृतकयो: प्राप्तौ न विवाहप्रतिबंध: विवाहव्रतयज्ञेषु श्राद्धे होमे र्चने जपे आरब्धे सूतकं न स्यादनारब्धे तु सूतकं प्रारंभो वरणं यज्ञे संक
ल्पो व्रतसत्रयो: नांदीमुखं विवाहादौ श्राद्धे पाकपरिक्रिया इत्युक्ते: इदं सन्निहितमुहूर्तांतराभावादिसंकट एव ज्ञेयं संकटाभावे तु नां
दीश्राद्धे जाते पि सूतकांते मुहूर्तांतरे एव मंगलं सर्वथाशौचापवादो नन्यगतित्वे आर्तौ च ज्ञेय इति सिंधूक्त: तेन व्रते संकल्पोत्तरमाशौ
चे पि विप्रद्वारैव एतादि यज्ञादौ मधुपर्कविधिना वरणोत्तरमपि कर्त्विग्भिर्गतशास्त्राभावादिके नन्यगतौ संकटे एव च मधुपर्कविधिना वृत्तस्या
शौचाभाव: एवं जपहोमादावप्यूह्यं श्राद्धे पाकपरिक्रिया पाकप्रोक्षणं तदप्यार्तिसत्वे महासंकटे प्रारंभात्प्रागपि सूतकप्राप्तौ कूष्मां
डमंत्रैर्घृतहोमं कृत्वा पयस्विनीं गां दत्वा पंचगव्यं प्राश्य शुद्धः उपनयनोद्वाहप्रतिष्ठादिकमाचरेत् उपकल्पितबहुसंभारस्य संनि
हितलग्नांतराभावेन नात्याद्यापन्नाव्येवं शुद्धि: इदं जननाशौचमात्रविषयमिति मार्कंडेय: कूष्मांडहोमादिना शुद्धिः पूर्वकं सूतका
मृतकयोर्मध्ये आरब्धे विवाहादौ विप्राणां पूर्वसंकल्पितान्नभोजने दोषो न पाकपरिवेषणादि कर्मापि सूतकिभि: कार्यं: होमादिवि
धिना शुद्धिसंपादनादिति कौस्तुके स्थितं नैतद्युक्तं लोकविरुद्धत्वादत: परगोत्रैरेवान्नदाने युक्तं भाति नांदीश्राद्धोत्तरं सूतकमृत
कयो: प्राप्तौ एवमन्नसंकल्पाभावे पि विवाहोत्तरकालसंकल्पितान्नभोजनं विप्रै: कार्यं अत्रापि परैरन्नप्रदानं भोक्तव्यं च हि

राम
६२

जोत्तमैरिति सर्वसंमतं परैः सगोत्रैरिति सिंधुमयूखादौ व्याख्यानात् पूर्वसंकल्पितान्नस्यापि भोजनसमये सूतकप्राप्तौ भोक्तृभिर्मुख
स्थं त्यक्त्वापरगृहोदकेनाचांततादि विधेयं पाकशेष: सूतकिभिर्भोक्तव्य: भुंजानेषु तु विप्रेषु त्वंतरा मृतसूतके अन्यगेहोदकाचांता इ
ति स्मृते: नांदीश्राद्धोत्तरं भोजनादन्यकाले सूतकाशौचसूतकी गृही भोक्तव्यं भुंजानेषु सूतकप्राप्तौ भोक्तृभि: पात्रस्थमप्यन्नं त्याज्य
मिति वाचनिक एव विशेष: नहि वचनस्यातिभार इति न्यायात् ममतु भुंजानेष्विति वाक्यमारब्धान्नारब्धसर्वकर्मसु असंकल्पिता
न्नविषयमिति भाति इति विवाहादौ जननादौ सूतकप्राप्तिनिर्णय: विवाहात्पूर्वं कन्याया रजोदर्शने मातापित्रोर्भ्रातॄणां नरकपा
त: कन्यायाश्च वृषलीत्वं तद्भर्तुश्च वृषलीपतित्वं अत्र शुद्धिप्रकार: कन्यादाता ऋतुसंख्यया गोदानानि एकं वा गोदानं यथाशक्ति ब्राह्म
णभोजनं वा कृत्वा कन्यादाने योग्यो भवेत् कन्या तूपवासत्रयं तेगव्यपय:पानं कृत्वा विप्रकुमार्यै सरत्नभूषणं दत्वोद्वाहयोग्या भ
वति वरश्च कूष्मांडहोमपूर्वकं तामुद्वहेन्न दोषी स्यादिति विवाहहोमकाले रजोदोषे तां स्नापयित्वा युंजानेति तैत्तिरीयमंत्रेण प्राय
श्चित्तं कृत्वा होमतंत्रं समापयेत् यदा तु दानभावादूर्ध्वं रजोदर्शनं तदा कन्या वर्षत्रयं प्रतीक्ष्य स्वयंवरं वृणुयात् नात्र वरस्यापि दोष:
इति कन्यारजोदोषनिर्णय: पक्षमध्ये तिथिद्वयस्य क्षयेण यस्त्रयोदशदिनात्मक: पक्ष: स क्षयपक्ष: तदा बहुप्रजासंहारो रा
जसंहारो वा क्षयपक्षे चौलोपनयनोद्वाहादि वास्तुकर्मादि शुभं न कार्यं क्षयमासाधिमासगुरुशुक्रास्तादौ विवाहादिनिषेध:

ध॰सिं॰३ ६३

प्रथमपरिच्छेदे एवं सिंहस्थगुरुनिषेधनिर्णयोपि प्रथमपरिच्छेदे द्रष्टव्यः क्षयसंवत्सरोपि निषिद्धः श्रीअगस्त्यापूर्वमानिशेषम
तिकम्यराश्यंतरसंचारोतिचारस्तं प्राप्तो गुरुः पुनः पूर्वराशिं नागत्याथ दिना याति तदा ससयसंवत्सरः सर्वकर्मणि वर्ज्यः तत्रमेष
वृषभवृश्चिककुंभमीनराशिषु न दोषः केचिद्गोदावरीदक्षिणदेशे कोप्यतिचारादिगुरुदोषो नेत्याहुः इति समयपक्षादिविचारः मुख्य
गुरुबलं वध्वा वरस्येष्टं रवेर्बलं द्विपंचसप्तनवैकादशस्थो गुरुः कन्यायाः शुभः जन्मतृतीयषष्ठदशमस्थाने पूजया होमात्स्व
कशांत्या शुभः चतुर्थाष्टमद्वादशस्थाने दुष्टफलः कर्कधनुर्मीनगश्चेच्चतुर्थादिस्थानेपि न दुष्टः संकटे चतुर्थद्वादशस्थोपि
वारमष्टमोपि वारं होमादिरूपपूजयार्चितः शुभः वरराशेः त्रिषड्दशैकादशस्थाने रविः शुभः अन्यत्र ग्रहमखोक्तपूजया शुभः
गुरुपूजाप्रकार उपनयनप्रकरणे उक्तः जन्मतो गर्भतो वा पंचमवर्षप्रभृति अष्टमवर्षपर्यंतं कन्याविवाहे उचितः कालः षष्ठ
वर्षोत्तरं वर्षद्वयं प्रशस्ततरः षडब्दमध्ये नोद्वाह्या कन्या वर्षद्वयं यतः सोमो भुंक्ते ततस्तद्वद्गंधर्वश्च ततोनलः इत्युक्तेः नवमदश
वर्षयोर्मध्यमः एकादशवर्षे अधमः द्वादशादौ प्रायश्चित्तावहः ब्राह्मो दैव आर्षः प्राजापत्य आसुरो गांधर्वो राक्षसः पैशाचश्चेत्य राम
ष्टौ विवाहाः योग्यवरमाहूयालंकृत्य कन्यादानं विधिना तस्मै दानं ब्राह्मो विवाहः यज्ञे ऋत्विक्कर्म कुर्वते लंकृत्य कन्यादानं दै ६३
वः वरादेकं गोमिथुनं द्वे वा गृहीत्वा तस्मै कन्यादानमार्षः इदं गोमिथुनग्रहणं नानिंदितं तस्य कुमारीशुल्कनार्थत्वेन कन्याविक्र

याभावात् तथैतयैव सह गृहधर्मश्चरणीय एतस्याजीवनपर्यंतं विवाहांतरं चतुर्थाश्रमो वा न कार्य इत्याभाष्य कन्यादानं प्राजापत्यः ज्ञा
तिभ्यो यथेष्टं धनं दत्वा विवाह आसुरः वरवध्वोरिच्छयान्योन्यसंयोगो गांधर्वः युद्धादिना बलाद्धरणं राक्षसः चौर्येण कन्याहरणं पैशा
चः पूर्वः पूर्वश्चतुर्षु पूर्वः पूर्वः श्रेष्ठः उत्तरे उत्तरोत्तरो निंद्यः तत्र विप्रस्य ब्राह्मदैवौ प्रशस्तौ क्षत्रियस्य गांधर्वराक्षसौ आसुरो वैश्यस्य आर्षप्रा
जापत्यपैशाचाः सर्वेषां संकटे राक्षसभिन्नाः सप्त विप्रस्य ब्राह्मदैवेतरे षट् क्षत्रस्य वैश्यशूद्रयोः ब्राह्मदैवराक्षसभिन्नाः पंच सर्वे
षु विवाहेषु तत्तत्प्रकारैः कन्याग्रहणोत्तरं स्वस्वगृह्योक्तरीत्या विवाहहोमादिविधिरावश्यकः दानविधिना दानं सर्वत्र न भवति पैशाचा
दौ सप्तपदीविधेः पूर्वमन्यस्मै कन्या देया ब्राह्मादिषु विवाहेषु कन्यादानोत्तरमपि सप्तपदीविधेः पूर्वं वरस्य षंढत्वादिदोषज्ञाने वरमतो वा कन्या
न्यस्मै देया ब्राह्मविवाहोढायां जातः पुत्रो दश पूर्वान् दशापरानात्मानं च तारयति दैवोढापुत्रः सप्तसप्त प्राजापत्योढापुत्रः षट्षट् आर्षोढापु
त्रस्त्रींस्त्रीन् आश्वलायनसूत्रे तु ब्राह्मादिषु द्वादश दश अष्टौ सप्त च पूर्वान्परांश्च पुत्रस्तारयतीत्युक्तं अन्येषु दुर्विवाहेषु ब्रह्मधर्मद्विष
सुताः वाग्दानोत्तरं वरस्य देशांतरगमने षण्मासं प्रतीक्ष्यान्यस्मै देया कन्यायाः शुल्कं प्रदाय गमने वर्षं प्रतीक्षा वरस्य कुष्ठित्वाद्विवाहे सगोत्रत्व
क्लीबत्वादिवरदोषे वा कन्या सप्तपदीविध्युत्तरमप्यन्यस्मै देयेति तत् कलियुगे निषिद्धं वाग्दानोत्तरं पातित्यादिदोषाभावेपि कन्यामदातुर्द
ण्ड उक्तः एवं कन्याया अपस्मारदोषमनुक्त्वा दातापि दंड्यः अधर्म्यविवाहेषु द्विजैर्भोजने रोक्तं आसुरे एक उपवासो गांधर्वे त्रिरात्रं राक्षसे

येशश्चरेच्चांद्रायणं प्रायश्चित्तं ॥ इति विवाहभेदाः ॥ दाराग्निहोत्रसंयोगं कुरुते योऽग्रजे स्थिते स कनिष्ठः परिवेत्ता ज्येष्ठः परिवित्तिः एवं ज्ये
ष्ठायामनूढायां कनिष्ठकन्योद्वाहे ज्येष्ठा कन्या दिधिषुः कनिष्ठाग्रेदिधिषुः अत्र प्रायश्चित्तं अज्ञानतः पित्रादिदत्तोद्वाहे भ्रात्रोः परिवेत्तृप
रिवित्तिसंज्ञयोः कृच्छ्रद्वयं कन्यायाः कृच्छ्रं दातुरतिकृच्छ्रं याजकस्य चांद्रायणं ज्ञानतः पित्रादिदत्तोद्वाहे सर्वैर्वत्सरं कृच्छ्राचरणं कामतः पि
त्रादिदत्तोद्वाहे नैमित्तिकं अज्ञानेनादत्तोद्वाहे चांद्रायणादि दिधिषूदिधिषूपत्योरतिकृच्छ्रौ अत्रापवादः सापत्नेदत्तके वा ज्येष्ठे कनिष्ठस्य
दाराग्निहोत्रग्रहणे दोषो न सोदरेपि क्लीबमूककबधिरवामनभग्नपादत्वादिदोषयुते देशांतरस्थे वेश्यासक्ते पतिते महारोगिण्यतिवृद्धे कृषि
सक्ते धनवृद्धिरासक्ते वाणिज्यपरासक्ते चौर्यासक्ते उन्मत्ते विवाहाग्निहोत्रेच्छानिवृत्तेन ज्येष्ठे कनिष्ठस्य दाराग्निहोत्रग्रहणे दोषो न एवं मूक
त्वादिदोषयुतायां ज्येष्ठायामनूढायां ॥ इति परिवेत्रादिनिर्णयः ॥ अथ कन्यादातृक्रमः पिता पितामहो भ्राता पितृकुलस्थः पितृव्यादिर्मा
तृकुलस्थो मातामहमातुलादिः सर्वाभावे जननी सेयं पूर्वाभावे परः परः भ्रातृणामुपनीतानामेवाधिकारः अनुपनीतभ्रातुर्मातादेश्च
सत्वे मात्रादेरेवाधिकारो न त्वनुपनीतभ्रातुः सर्वाभावे कन्या स्वयंवरं वृणुयात् कन्यास्वयंवरे मातुर्दातृत्वे च ताभ्यामेव नांदीश्राद्धं का
र्यं तत्र माता कन्या वा स्वयं प्रधानसंकल्पमात्रं कृत्वान्यद्ब्राह्मणद्वारा कारयेत् वरस्तु संस्कृतभ्रात्राद्यभावे स्वयमेव नांदीश्राद्धं कुर्या ६५
न्न माता उपनयनेन कर्माधिकारस्य जातत्वात् द्वितीयादिविवाहे वरः स्वयमेव नांदीमुखं कुर्यात् परकीयकन्यादाने विशेषः आ

त्मीकृत्य सवर्णेन परकीयां तु कन्यकां धर्मेण विधिना दानमसगोत्रेपि युज्यते ॥ इति दातृनिर्णयः वरवध्वोरपि नांदीकर्तृत्वनिर्णयः ॥ मूलन
क्षत्राद्यपादत्रयजातौ वधूवरौ श्वशुरं नाशयतः आश्लेषांत्यपादत्रयजातौ श्वश्रूं ज्येष्ठांत्यपादजातावन्योन्यं ज्येष्ठभ्रातरं विशा
खांत्यपादजातावन्योन्यकनिष्ठभ्रातरं मघाप्रथमपादे मूलवत्फलं केचिदाहुः केचित्पुनर्यस्य द्वितीयजन्मरूपत्वात्तेन च द्वितीयज
न्मना पूर्वजन्मसंभवमूलादिदोषस्य निरस्तत्वात् वरस्य श्वशुरघातित्वादिदोषो नेत्यपवादं संकटे वदंति श्वशुराद्यभावे नवा अपि न दो
षः नर्क्षवृक्षनदीनाम्नीं नांत्यपर्वतनामिकां न पक्ष्यहिप्रेष्यनाम्नीं न विभीषणनामिकामुद्वहेदिति वराय पुंस्त्वं परीक्ष्य कन्या देया य
स्याप्सु प्लवते बीजं ह्लादि मूत्रं च फेनिलं इत्यादि पुंस्त्वपरीक्षा कुलं च शीलं च वपुर्वयश्च विद्यां च वित्तं च सनाथतां च एतान्गुणान्सप्त
परीक्ष्य देया कन्या बुधैः शेषमचिंतनीयं ॥ इति वधूवरयोर्मूलजातत्वादिगुणदोषनिर्णयः ॥ अथ विवाहे मासादिनिर्णयः माघ
फाल्गुनवैशाखज्येष्ठमासाः शुभप्रदाः मार्गशीर्षो मध्यमः स्यात् केचिदाषाढकार्तिकौ अत्र मिथुने कर्के आषाढो वृश्चिके कार्तिकश्च
देशाचारानुरोधेन ग्राह्यानु सर्वदेशे एवं मकरस्थे पौषे मेषस्थे चैत्रेपि ज्येष्ठयोर्वधूवरयोर्ज्येष्ठे मासि विवाहो न शुभः मासांतरे म
ध्यमः न ज्येष्ठयोर्विवाहः स्यात् ज्येष्ठे मासि विशेषतः द्वौ ज्येष्ठौ मध्यमौ प्रोक्तावेकज्येष्ठं सुखावहं ज्येष्ठत्रयं न कुर्वीत विवाहे सर्व
संमतमित्युक्तेः तथा च ज्येष्ठमासो ज्येष्ठगर्भस्य मंगले मध्यमः मध्यमः जन्ममासजन्मनक्षत्रादिकं ज्येष्ठापत्यस्य निषिद्धं सार्वकाल

मेके विवाहमिति त्वात्सुरार्थ्यधर्मे विवाहविषयं मयूखे आर्द्रादिदशनक्षत्रेषु सूर्यो धिष्ठितेषु विवाहमौज्यादिर्कं वसिष्ठादिभिर्निषिद्धमिति सुतर्क
नेत कौस्तुभसिंध्वादिग्रंथे मार्तंडादिज्योतिर्ग्रंथेपीति बहवः स्त्रीणामार्द्रादिप्रवेशदोषं नमन्यते अमावास्या निषिद्धा रिक्ताष्टमी षष्ठी त्वल्प
फलाः अन्यास्तिथयो बहुफलाः शुक्लपक्षः श्रेष्ठः कृष्णः त्रयोदशीपर्यंतो मध्यमः सोमबुधगुरुशुक्रवाराः शुभाः अन्ये मध्यमाः रोहिणी
मृगमघास्वातिरुत्तराहस्तस्वातीमूलानुराधा रेवत्यः सर्वसंमतनक्षत्राणि हस्तत्रमते चित्राश्रवणधनिष्ठाश्विन्यः स्वाधिकानि वस्तादि
तत्रापि खलयहयुतं नक्षत्रं वर्ज्यं चंद्रताराबलं कन्यावरयोरुभयोरपि अन्यतरस्य चंद्रबलाभावे राजतादिदानं कार्यं मेषः कन्या घटः
सिंहो नक्रं युग्मं धनुर्वृषः मीनः सिंहो धनुः कुंभो जादीनां घातचंद्रमाः यात्रायां युद्धकार्येषु घातचंद्रं विवर्जयेत् विवाहे सर्वमांगल्ये
चौलादौ व्रतबंधने घातचंद्रो नैव चिंत्यो यज्ञेसीमंतजातयोः मृत्युयोगे पारिघार्धे भद्रायां पातवैधृतौ विष्कंभादेर्दुष्टभागे तिथिवृद्धि
क्षयेपि च यामार्धकुलिकादौ च गंडांते रविसंक्रमे केतूद्गमे भूमिकंपे विवाहादीन्विवर्जयेत् ग्रहणोपाद्दादि त्रिसेत्रिचतुः षडष्टदिवसाः
प्रागर्धिता वर्ज्याः भूकंपे उल्कापाते च त्रिदिनं वज्रपाते चैकदिनं वर्ज्यं यावत्केतूद्गमस्तावदशुभः समयो भवेत् अस्यापवादः भू
कंपादेर्दोषोस्ति चद्वृष्टिर्भाद्रकृते सति दिवाविवाहः प्रशस्तः राजावपि कन्यादानं हेमाद्र्यादिमते प्रशस्तं भवति अथ लग्ने ग्रहब
लं त्रिषष्ठाष्टस्वर्कः स्थितः ल्ल ४ धन २ गोल्लाः क्षितिसुतस्त्रिषष्ठस्थो ज्ञेयो व्ययनिधनवर्ज्यौ १२।८ भृगुसुतः द्वितीयाध्यां षेका

भ्रतनुषु २।४।५।९।१०।११ रिपु ६ स्थश्च सुरार्निस्तमः केतुश्चाये ११ भवति सुखहेतुर्जन्मसक्तः अथ लग्ने वर्ज्यग्रहाः रविलग्ने चंद्रस्तनु १
रिपु ६ मृति ८ स्थः क्षितिसुतोष्टलग्नाभे ८।१।१० ज्ञेज्यो निधनगृहनास्त्र्यश्च रिपुषु शनिः शेषोल्लग्ने तनुपतिरथार्यष्टमस्थहे विवाहे सुः
सर्वे मदनसदने ७ नेष्टशुभदाः शेषौराहुकेतू अन्ये द्वादशगं चंद्रं कैरातवमोरायो षष्ठाष्टगो बुधं चाभ्रे १० वर्ज्योनाडीमे नीचिणः मे
षान्नकाद्युष्मा लके कौत्रिगिण्यानवमांचाका शस्ताः वृषभयुक्कर्ककन्यातुलधनुर्झषाः अथैकविंशतिर्महादोषाः इः पंचांगष्टमोस्त
वसविधुरवललतुः षण्मृतीडुः सितो रौसंक्रांतिगंडदोषः सखलुभागिनजोचक्रचक्रार्धपातो रंध्रं लग्नं कुवर्गो स्तगखलडदमास्ताशु
द्धिः क्रूरवेधः कर्तर्येकार्गलांघ्रिग्रहणभकुलवौ दुःक्षणोत्पातमेव अथ संकटे गोधूलं गोधूलेपदजातके शुभकरं पंचांगशुद्धेरवे
रर्धास्तात्परपूर्वतोर्धघटिकं तन्नेंदुमष्टारिगं सौख्यांगं कुजमष्टमं च केचिद्यमाहः पातमर्कक्रमं जह्याद्द्विजमुखेति संकटदृदंसद्यौवना
द्येकेचित् यथोक्तचंद्रताराद्यभावे दानानि चंद्रे चेशं खं लवणं च तारे तिथौ विरुद्धे लवधतंदुलांश्च धान्यं च दद्यात्करणे च वारयो
गे चिकद्धेकनकं प्रदेयं बहुवर्गशुद्ध्यादिविचारः कालसाधनादि प्रकारः कुलिकादिस्वरूपाणि च ज्योतिर्ग्रंथेभ्यो ज्ञातव्यानि वि
स्तरभियान्नेहोच्यंते इति मुहूर्तविचारः संक्षेपः मंडपनिर्माणाद्यंगजातमंगिनो विवाहादेरुक्तनक्षत्रादौ कार्यं कंडनदलनबना
रकमंडपमृद्वेदिवर्णकाद्यखिलं तत्संबंधि गतागतमृक्षेनै वाहिके कुर्यादित्युक्तेः यवारकं विकसादृतिभाषायां एवं हरिद्रादि

अंगेकुर्वंडबलंनाचेश्यं विवाहांगं विवाहात्प्राक् तृतीयषष्ठनवमदिनेषु न कार्यं तत्र मंडपः षोडशद्वादशान्यतमसंख्यहस्तोभ्युद्दा
रः कार्यः मंडपे चतुर्हस्तकरां पंचवधूकरीं वा वेदीं चतुरस्रां सोपानयुतां प्राक्प्रवणां रंभास्तंभादिभिः सर्वतः सुशोभितां गृहनिर्गमाद्वाम
भागे कुर्यात् अथ कन्याया जन्मकालीनग्रहादियोगसूचितवैधव्यपरिहारोपायः तत्र मूर्तिदानं कन्या देशकालौ संकीर्त्य वैधव्यहरं
श्रीविष्णुप्रतिमादानं करिष्य इति संकल्प्य पलतदर्धतदर्धान्यतमप्रमाणहेमनिर्मितां विष्णुप्रतिमां चतुर्भुजां सायुधां वृतेनान्वार्थेपा
ग्न्युत्तारणादिपूर्वकं षोडशोपचारैः पूजयेत् वस्त्रार्पणकाले पीतवस्त्रे पुष्पार्पणकाले कुमुदोत्पलमालां च दद्यात् पूजांते कन्या देवं
प्रणम्य मंत्रेण दद्यात् यन्मया प्राचि जन्मनि घ्नंत्याः पतिसमागतं विषोपविषशस्त्राद्यैर्हतो वापि विरक्तया प्राप्यमानं महाघोरं यशः
सौख्यधनापहं वैधव्याद्यतिदुःखौघं तन्नाशाय सुखाप्तये बहुसौभाग्यलब्ध्यै च महाविष्णोरिमां तनुं सौवर्णीं निर्मितां शक्त्या तुभ्यं
संप्रददे द्विजोत्तम ततो यथाशक्ति हेमदक्षिणां दत्वा अनघाद्याहमस्मीति त्रिर्वदेत् एवमस्त्विति विप्रोपि त्रिः ततो विप्रभोजनं अथ
वैधव्यहरकुंभविवाहः विवाहकर्ता पित्रादिः कन्यावैधव्यहरं कुंभविवाहं करिष्य इति संकल्प्य नांदीश्राद्धांतं कृत्वा महीद्यौरित्या
दिना कुंभस्थापनांते तत्र वरुणप्रतिमायां वरुणं संपूज्य कलशमध्ये विष्णुप्रतिमायां विष्णुं षोडशोपचारैः संपूज्य प्रार्थयेत् वरुणां
गस्वरूपाय जीवनानां समाश्रय पतिं जीवय कन्यायाश्चिरं पुत्रसुखं कुरु देहि विष्णो वरं देव कन्यां पालय दुःखित इति ततो

विष्णुरूपिणे कुंभाय इमां कन्यां श्रीरूपिणीं समर्पयामि इति समर्प्य परित्वेत्यादिमंत्रैः अधस्तादुपरि च कुंभं कन्यां च मंत्रावृत्त्या परिवेष्टयेत्
ततः कुंभं निःसार्य जलाशये प्रभज्य शुद्धजलेन समुद्रज्येष्ठा इत्यादिना मंत्रैः पंचपल्लवैः कन्यामभिषिच्य विप्रान्भोजयेदिति इति कुं
भविवाहः अथ वरस्य मृतभार्यात्वपरिहारोपायः तत्र पारिवेत्त्यपापात् मृतभार्यात्वात् तत्पापपरिहारार्थं प्राजापत्यत्रयं चांद्रायणत्र
यं च कृत्वा असकृन्मृतभार्यत्वयोगे तदुभयत्रयमावृत्त्या कृत्वा मृतभार्यत्वनिरासद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं अयुतसंख्याकं दूर्वा
ज्यहोमं करिष्ये इति संकल्प्य अग्निस्थापनांते अन्वाधाने दुर्गाग्निं विश्वकर्माणं अष्टाधिकायुतसंख्याभिर्दूर्वाज्याक्ताभिः शेषेण स्वि
ष्टकृतमित्यादि प्रतिदैवतं कृत्वा निरूप्य प्रोक्ष्य च त्यागकाले अष्टोत्तरायुतसंख्याकृतिपर्याप्तं दूर्वाज्यद्रव्यं यथामंत्रलिंगं दुर्गा
ग्नये अग्नये विश्वकर्मणे न ममेति त्यजेत् जातवेदसे इत्यनुवाकस्योपनिषत्कश्यपः दुर्गाग्निर्विश्वकर्मा वा देवता त्रिष्टुप्छंदः दूर्वाज्यहोमे विनियो
गः अनुवाकानुवृत्त्या प्रत्यृचं होमः तत्र प्रथमं चतुरधिकपंचसहस्रसंख्याकहोमस्ततश्चतुरधिकपंचसहस्राज्यहोम इत्येवम
युतहोमः होमशेषं समाप्य दश विप्रान्भोजयेदिति अथवार्कस्य विद्वांस्तस्य विवाहं कुर्यात् अथ मृतपुत्रस्य दोषे ब्राह्मणो दाहनं ह
रिवंशश्रवणं महारुद्रजपश्चेति त्रीणि व्यस्तानि समस्तानि वा तत्रापेक्षया कुर्यात् रुद्रजपे दशांशेनाज्याक्तदूर्वाहोमः हरिवंशश्र
वणविधिरन्येपि विधयो विस्तरेण प्रागुक्ताः यथाशक्ति भूषणालंकृतकन्याप्रदाताश्वमेधयाजी भयेषु प्राणदाता चेति त्रयः सम

ध॰सिं॰३
६७

पुण्याः श्रुत्वाकन्याप्रदातारंपितरःसपितामहाः विमुक्ताःसर्वपापेभ्योब्रह्मलोकंव्रजंतिते इतिकन्यादानप्रशंसा विक्रेतुंआमातरंमल
तस्यकोपंनकारयेत् अप्रजायांतुकन्यायांनाश्नीयात्तस्यवैगृहे इतिकन्यागृहेपित्रोर्भोजननिषेधः विवाहमध्येस्त्रियासहभोजनेपि
दोषः अन्य— पत्न्यासहभोजनेचांद्रायणप्रायश्चित्तं अथवाग्दानादिविचारः विवाहनक्षत्रयुतेसुदिनेवरस्यपित्रादिःकन्यागृहं
गत्वाकन्यापूजनंकरिष्ये तदंगत्वेनगणपतिपूजनंवरुणपूजनंचकरिष्येइतिसंकल्पयेत् अवशिष्टःप्रयोगोन्यत्रज्ञेयः अथविवाह
दिनेतत्पूर्वदिनेवाद्व्याहरिद्रातैलादिनामंगलस्नानंकारयित्वातच्छेषहरिद्रादिनावरस्यमंगलस्नानंकरणीयमितिशिष्टाचारः एवं
वरस्यपित्रादिःपत्न्यासंस्कार्येणवस्त्रकृताभ्यंगस्नानोहतवासाःप्राङ्मुखउपविश्यस्वदक्षिणेपत्नींतद्दक्षिणेसंस्कार्यमुपवेश्यदे
शकालौसंकीर्त्यममास्यपुत्रस्यदेवपित्र्यऋणापाकरणहेतुधर्मप्रजोत्पादनसिद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंविवाहाख्यंसंस्कारक
र्मकरिष्ये तदंगत्वेनस्वस्तिवाचनंमातृकापूजनंनांदीश्राद्धंनंदिन्यादिमंडपदेवतास्थापनंचकरिष्ये तदादौनिर्विघ्नतार्थंगणपति
पूजांकरिष्येइतिपुत्रविवाहेसंकल्पः कन्याविवाहेतुजातकर्मादिलोपेममास्याःकन्यायाःजातकर्मनामकर्मसूर्यावलोकननि राम
ष्क्रमणोपवेशनान्नप्राशनचौलसंस्काराणांबुद्धिपूर्वकलोपजन्यप्रत्यवायपरिहारार्थंप्रतिसंस्कारमर्धकृच्छ्रंचूडायाःकृच्छ्रंतत्प्र ६७
त्याम्नायगोनिष्क्रयीभूतयथाशक्तिरजतदानेनाहमाचरिष्ये गर्भाधानसीमंतयोर्लोपेतयोरप्यहं ततोममास्याःकन्यायाः

सं॰हि॰

भर्त्रासहधर्मप्रजोत्पादनईर्ष्याप्रशि[illegible]गृहधर्माचरणेष्वधिकारसिद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंविवाहाख्यंसंस्कारंकरिष्ये इतिविशेषः
शेषंपूर्ववत् भ्रात्रादिममभ्रातुरितिभगिन्याइतिवा पितृव्यादिःकर्तामममभ्रातृसुतस्यभ्रातृकन्यायाइतिवासंकल्पोहंकुर्यात् वरवध्वोः
स्वयंकर्तृत्वेममदेवपित्र्यऋणेत्यादिममभर्त्रासहेत्यादिचसंकल्पः केचित्स्वस्तिवाचनकालेकन्यादानादिकालेवाप्रधानविवाहसंस्का
रसंकल्पंनकुर्वंतिसप्रमादः इतिविवाहः अन्येतुकन्यादानविवाहहोमादिसंकल्पएवप्रधानसंकल्पस्तदितिविकृविवाहपदार्थाभावा
दित्याहुः मातृकापूजांतेमृतपितृमातृमातामहादिवरवध्वोःपितास्वपित्राद्युद्देशकपार्वणत्रययुतंनांदीश्राद्धंकुर्यात् इत्यसंदिग्धं मा
तर्यवजीवंसातत्पार्वणलोपः तथाचैत्रयत्रपार्वणद्वयेनैवनांदीश्राद्धसिद्धिः मातृमातामहयोर्जीवनेपितृपार्वणेनैवतत्सिद्धिः
पितृप्रपितामहमृतौपितामहजीवनेचपितृप्रपितामहतत्पितृनुद्दिश्यपितृपार्वणं तथाच पितृप्रपितामहतत्पितरोनांदीमुखाइदं
वःपाद्यमित्यादिप्रयोगः प्रपितामहमात्रजीवनेपितृपितामहतत्पितामहाइत्युद्देशः पितृमृतौपितामहप्रपितामहजीवनेपितुःपि
तामहस्यपितामहप्रपितामहौचनांदीमुखाइत्युच्चारः एवंमातृमरणेपितामहीमातृजीवनेमातुःपितुःपितामहीप्रपितामह्योश्चनां
दीमुखाइत्युच्चारः प्रपितामहीमात्रजीवनेमातृपितामह्योपितुःप्रपितामहीचनांदीमुखाइत्युच्चारः पितामहीप्रपितामह्योर्जी
वनेमातुःपितामहस्यपितामहीप्रपितामह्यौचेत्युच्चारः मुख्यमातृजीवनेसापत्नमातृमरणेपिनमातृपार्वणं एवंमुख्यपिता

महजीवनेपितामह्याःसपत्नीमृतावपितथासहैमातृपार्वणं किंतुपूर्वोक्तएवउच्चारः एवंप्रपितामहीसपत्नीविषयेपि एवंमुख्यमातामही
जीवनेतत्सपत्न्यादिमरणेपिनमातामहादीनांसपत्नीकत्वेनोच्चारः किंतुकेवलानामेव दर्शादौमातृजीवनेसपत्नमातुर्मृतौकेवलानामेव
पित्रादीनामुद्देशइतिसिद्धांतात् अथमातामहस्तुतौमातुःपितामहजीवनेमातामहतत्पितामहप्रपितामहाइत्युच्चारः मातुःप्रपितामहमा
त्रजीवनेमातामहमातृपितामहौमातामहस्यप्रपितामहश्च नांदीमुखाइत्युच्चारः द्वयोर्जीवनेमातामहेमातुःपितामहस्यपितामहप्रपि
तामहौचनांदीमुखाइत्युच्चारः अथजीवत्पितृकोमातामहश्चाविवाहोपनयनयोःजातकर्मादिषुपुत्रसंस्कारेषुमातृमातामहयोर्वै
णद्वयमेवकुर्यात् मातर्येपिजीवत्यांमातामहपार्वणमेव मातामहजीवनेमातृमरणेजीवत्पितृकःसुतसंस्कारेमातृपार्वणमेवदेवरहितंकु
र्यात् त्रिषुपितृजीवत्सुसुतसंस्कारेपितुःपित्रादीनुद्दिश्यपार्वणत्रयंकुर्यात् त्रिषुजीवत्सुसुतसंस्कारेनांदीश्राद्धलोपएवेतिपक्षांतरंग्रंथांतरे
मेउक्तं द्वितीयविवाहेसमावर्तनाधानादिषुस्वसंस्कारेषुनांदीश्राद्धंकुर्वन् जीवत्पितृकःपितुःपित्रादीनुद्दिश्यपार्वणत्रयंकुर्यात् पितु
र्मातृपितामहीप्रपितामह्यः पितुःपितृपितामहप्रपितामहाः पितुर्मातामहमातुःपितामहमातुःप्रपितामहानांदीमुखाइतित्रीन्उच्चारः
अत्रपितुर्मात्रादिजीवनेतत्पार्वणलोपः मृतपितृकस्तुस्वपित्रादीनुद्दिश्येतित्वसंदिग्धं पितृपितामहयोर्जीवनेपितामहस्यमात्रादि
पार्वणत्रयोद्देशः त्रयाणांजीवनेपितृपार्वणलोपः तत्रसुतसंस्कारेइवस्वसंस्कारेमातृमातामहयोःपार्वणाभ्यामेवनांदीश्राद्धसि

द्धिः पित्रादित्रयजीवनेमातृमातामहयोश्चजीवनेप्रपितामहस्यपित्रादिपार्वणत्रयोद्देशेननांदीश्राद्धं एवंप्रथमविवाहेपिकर्त्रंतराभा
वात् वरएवनांदीश्राद्धंकुर्वन्मृतपितृकःस्वपित्रादीनुद्दिश्यजीवत्पितृकस्तुपितुःपित्रादीनुद्दिश्यकुर्यात् जीवत्पितृपितामहस्तुपि
तामहस्यपित्रादिपार्वणत्रयोद्देशेन प्रपितामहस्यापिजीवनेप्रपितामहस्यपित्रादिपार्वणत्रयोद्देशेनवापितृपार्वणलोपेनवा
नांदीश्राद्धं अत्रसर्वत्रपितुःपितामहादेर्वापित्रादिपार्वणोद्देशपक्षेस्वमातृमातामहयोर्मरणेपिनस्वमातृमातामहयोःपार्वणं किं
तुपित्रादेर्मातृमातामहयोरेवेतिज्ञेयं इतिजीवत्पितृकनांदीश्राद्धप्रयोगः यदातुकन्याविवाहंपुत्रस्योपनयनंप्रथमविवा
हंचपितृव्यमातुलादिःकरोतितदासंस्कार्यस्यमृतपितृकत्वे अस्यसंस्कार्यस्यपितृपितामहप्रपितामहाइत्यादिप्रयोगंकुर्यात् सो
दरभ्रातुर्नोच्चारेविशेषः भ्रातुःपित्रादीनांसंस्कार्यपित्रादीनांचैक्यात् सापत्नभ्रातातुसंस्कार्यस्यमातृपितामहीप्रपितामह्यइत्या
द्युच्चारयेत् संस्कार्यमातृजीवनेतत्पार्वणलोपः संस्कार्यस्यजीवत्पितृकत्वेमातुलादिःकर्तासंस्कार्यस्यपितुःमातृपितामही
प्रपितामह्यः संस्कार्यपितुःपितृपितामहप्रपितामहाइत्याद्युच्चार्यतत्पितुःपित्रादिपार्वणत्रयंकुर्यात् संस्कार्यस्यपितृपिता
महयोर्जीवनेमातुलादिःसंस्कार्यपितुर्मात्रादीन्मातामहादींश्चोद्दिश्यपार्वणद्वयंकुर्यात् पितुर्वर्गद्वयाद्यजीवनेएकैकवर्ग
पार्वणं पितुर्वर्गेत्रयाणांजीवनेमातुलादिःपितामहस्यमात्रादिपार्वणत्रयोद्देशंकुर्यात् पितामहस्यमात्रादिजीवनेतत्पार्वणलो

ध॰सि॰२ पः पूर्ववत् पितृव्ये जीवति तत्कसंस्कारकर्तृत्वेनोच्चारे विशेषः संस्कार्यपितुः पित्रादीनां पितृव्यपुत्रादीनां चैक्यात् पितामहस्य संस्क
६९ र्तृत्वे संस्कार्यपितृमरणे संस्कार्यस्य पितुः प्रपितृपितामहौ च नांदीमुखाः संस्कार्यस्य मातामहादयश्चेत्याद्युच्चारः सं
स्कार्यपितृजीवने पितामहः कर्ता स्वमातृपितृमातामहपार्वणानि ममेति पदरहितानि तत्सहितानि वोच्चारयेत् एवं प्रपितामहे क
र्तर्यपि योऽयं दातुमशक्नुवंतां कन्यादानाधिकारिणां त्वं कन्यादानं कुर्विति प्रार्थितो वा परकीयकन्यां दातुमिच्छति यश्च सुवर्णेना
यं क्रीत्वा अनाथां ज्ञात्वा वान्यकन्यां दातुमिच्छति सोपि संस्कार्यतयाः कन्यायाः पित्रादीनुच्चारयेत् तस्याः पितृजीवने तदीयमात्रादे
र्वा तस्या वर्गत्रयाद्यजीवने पितुः पित्रादीनिति यथासंभवमूह्यं इति पितृव्यकर्तृकनांदीश्राद्धप्रयोगः दत्तकन्याया विवाहे कुर्वेन
प्रतिग्रहीता पिता स्वपित्रादीनुद्दिश्यैव कुर्यात् दत्तकस्तु पुत्रीयद्यधिकार्यंतराभावाद्धनजनकपितृधनस्तदा जनकपित्रादीन्प्रति
ग्रहीतृपित्रादींश्च पितरौ पितामहौ प्रपितामहौ नांदीमुखाइत्येवमुच्चार्य नांदीश्राद्धं कुर्यात् एवं मातृपार्वणे मातामहपार्वणे चाद्द्वि
वचनप्रयोगऊह्यः यदि तु जनकधनग्रहणेधिकार्यंतरसत्वादब्धजनकधनस्तदा प्रतिग्रहीतृपित्रादीनेवोद्दिश्य कुर्यात् न राम
पितृद्वयोद्देशेन अत्र सर्वत्र सर्वत्रसंभ्रमेण कश्चित्कन्निमातृपार्वणपितृपार्वणयोः क्रमवैपरीत्यं पातेपि सक्रमेन विवक्षितः स ६९
र्वत्र नांदीश्राद्धेषु पूर्वं मातृपार्वणं ततः पितुः पार्वणं ततो मातामहस्येति क्रमस्य निश्चितत्वात् बह्वृचकात्यायनैर्मातृपितामही

प्रपितामह्यः इत्यादिनानुलोम्येन पार्वणत्रयेप्युच्चारः तैत्तिरीयादिभिस्तु प्रपितामह पितामह पितर इत्येवमादिना व्युत्क्रमेणोच्चारः
कार्यः एकसंस्कार्यस्यानेकसंस्काराणां सहानुष्ठाने नांदीश्राद्धं सकृदेव एवं यमलयोर्द्वयोः पुत्रयोः कन्ययोर्वा विवाहोपनयनादिसं
स्काराणां सहैवानुष्ठाने पि नांदीश्राद्धं सकृदेव यमलयोः संस्काराणामेकमंडपे एककाले एकेन कर्त्रा सहकरणे दोषोनेत्युक्तं नांदी
श्राद्धे न्नाभावे आममाभावे हिरण्यं दद्यात् हिरण्याभावे युग्मब्राह्मणभोजनपर्याप्तान्ननिष्क्रयीभूतं यथाशक्ति किंचिद्द्रव्यं स्वाहा
नममेति वदेत् अन्यः सर्वोपि विशेषो गर्भाधानप्रकरणे विस्तरेणोक्तस्तत एवानुसंधेयः इति नांदीश्राद्धं ततो मंडपदेवतास्था
पनं प्रत्यक्षश्च स्वस्तिवाचनात्पूर्वं नांदीश्राद्धोत्तरं वा कार्यं अथ कन्यादाता वरगृहं गतः करिष्यमाणकन्याविवाहांगत्वेन वरस्य
सीमांतपूजां करिष्य इति संकल्प्य गणेशवरुणौ संपूज्य वरं पादप्रक्षालनवस्त्रगंधपुष्पनीराजनैः संपूज्य यथाचारं मधुपर्कादि प्राशयेत् त
तो वरो मंगलघोषैर्वाहनारूढो वधूगृहं गच्छेत् वरपिता वधूं वस्त्रादिनापूजयेदिति यथाचारं लग्नदिने कन्यापिता कन्या वा अन्यो
न्यालिंगितगौरीहरयोः प्रतिमां सुवर्णरौप्यादिनिर्मितां कात्यायनीं महालक्ष्मीं शचीभिः सह पूजयेत् तत्र कोणचतुष्टयस्थापित
कलशश्रेणीनां मध्ये उपलयुतहरिद्रवस्त्रेवा तंडुलपूर्णे गौरीहरौ मंत्रेण पूजयेत् तत्र सिंहासनस्थां देवीं सर्वालंकारसंयुतां
पीतांबरधरं देवं चंद्रार्धकृतशेखरं करेणाधः सुधापूर्णकलशं दक्षिणेन तु वरदं चाभयं वामे नालिकेरं च तनुश्रियं इति ध्यानमं

ध.सि.३
१०

न्याः गौरीहर महेशान सर्वमंगलदायक पूजां गृहाण देवेश सर्वदा मंगलं कुरु इति पूजामंत्रः कन्यादेहप्रमाणेन सप्तविंशतितंतुभिः स
तया वर्तिकया दीपं प्रज्वाल्य सुवासिनी ब्राह्मणान्भोजयेत् इति गौरीहरपूजा पंचविंशतिदर्भाणां वेण्यग्रंथिसंयुतो लंबाग्रो विष्ट
रः संपाद्यः वरस्य यामे वै आस्थान स्वागत प्रचोदितः मधुपर्कः प्रदातव्यो ह्यन्यशाखिपि दातरि दधिमधुमिश्रं मधुपर्कः तन्नद
लाभे पयो जलं वा मध्वभावे सर्पिर्गुडो वा प्रतिनिधिः गृहागतं स्नातकं वरं मधुपर्केणार्हयिष्ये इति संकल्पः वरस्य द्वितीयोद्वाहे तु स्नात
कं इति पदलोपः ततो यथागृह्यं मधुपर्कप्रयोगो ज्ञातव्यः एवं गुरुश्रेष्ठविप्रराजान्येतिग्गृहागताय स्नेहेन केचित्त्वत्र मधुपर्कं पादु
जनीयाः केचिल्लिंगादीनामपि अन्ये शाखयैव मधुपर्कं न तु दातृशाखया अयं तत्तु सर्वत्र यजमानशाखयैव मधुपर्कं इत्याह अत्र गौ
र्मधुपर्कदीपपूजांते उपहारो माषविकारसहितो भोजनार्थं देयः एवं मधुपर्कं तत्स्थले वा कृतभोजनायैव वराय योषितो दाता क
न्यां दद्यात् अथ लग्नघटीस्थापनं दशपलमितताम्रघटितं षडंगुलोन्नतं द्वादशांगुलविस्तृतं घटीयंत्रं कुर्यादिति सिंधुः द्वादशा
र्धपलोन्मानं चतुर्भिश्चतुरंगुलैः स्वर्णमाषैः कृतच्छिद्रं यावत्प्रस्थजलप्लुतमिति तु श्रीभागवते तृतीयस्कंधे उक्तं अस्यार्थः अशी
तिगुंजात्मकः कर्षः अस्यैव सुवर्णसंज्ञा कर्षचतुष्टयं पलं तथा च षट्पलताम्रविनिर्मितं पात्रं विंशतिगुंजामितसुवर्णनिर्मित राम
चतुरंगुलदीर्घशलाकया मूले कृतच्छिद्रं कुर्यात् तेन छिद्रेण यावत् प्रस्थपरिमितं जलं प्रविशति तेन च प्रस्थजलपूरणेन तस्या १०

त्रं जले मग्नं भवति तत्पात्रं घटीकालप्रमाणं तत्र प्रस्थमानं तु षोडशपलात्मकं पलं सुवर्णाश्चत्वारः कुडवः प्रस्थमाढकं द्रोणं च खारिका
चेति पूर्वं पूर्वं चतुर्गुणमित्युक्तेः ग्रंथांतरे चतुर्मुष्टिः कुडवश्चत्वारः कुडवाः प्रस्थ इति केचित्त्वाष्टिसंख्याकगुरुवर्णोच्चारे पलसंज्ञकः
कालः षष्टिपलकात्मा नाडिकेत्याहुः एवं प्रमाणीकृत्यं घटीयंत्रं सूर्यमंडलस्यार्धोदये धौते वा जलपूर्णे ताम्रपात्रे मृत्पात्रे वा क्षिपे
त् तत्र मंत्रः मुख्यं त्वमसि यंत्राणां ब्रह्मणा निर्मितं पुरा भव भावाय दंपत्योः कालसाधनकारणं अनेन मंत्रेण गणेशं वरुणं पूज
नपूर्वकं घटीयंत्रं स्थापयेत् एवं स्थापिता घटिका प्रेय याम्य नैर्ऋत वायव्यदिग्गता तु शुभा मध्यस्थिता न्यदिग्गता च शुभा एव
माग्नेयादि पंचदिक्षु पूर्णा न शुभा इति घटीविचारः अथ ज्योतिर्विदादिशुभकाले हस्तं तंडुलराशि पूर्वापरौ कृत्वा पूर्वाग्रा
ग्रो प्रत्यङ्मुखं वरं अपरस्मिन् प्राङ्मुखीं कन्यां च संस्थाप्य तयोर्मध्ये कुंकुमादिकृतस्वस्तिकांकितमंतःपटमुदग्दशं धारयेयुः कन्यावर
योः पित्रादि ज्योतिर्विदं संपूज्य तद्दत्ताक्षताः फलयुताः कन्यावरयोरंजलौ दद्यात् कन्यावरौ साक्षतहस्तौ स्वस्तिकालोकनपरौ अभु
कदेवतायै नम इति स्वस्वकुलदेवतां ध्यायंतौ तिष्ठेतः ज्योतिर्विदा मंगलपद्याष्टकपाठांते स्वोक्तकाले तदेव लग्नमिति पठित्वा सुमु
हूर्तमस्तु ॐ प्रतिष्ठ इत्युक्ते अंतःपटमुत्तरतोपवासयेयुः ततः कन्यावरौ परस्परशिरसोरक्षतप्रक्षेपं परस्परेक्षणं च कुर्यातां वरो व
ध्वोः भ्रूमध्ये दर्भाग्रेण ॐ भूर्भुवः स्वरिति परिमृज्य दर्भं निरस्यापः स्पृशेत् वैदिके तु पठ्यमानब्राह्मणस्वंगुवाकांते कन्या पूर्वं कं

ध॰सि॰३
७१

ताभ्यामक्षतारोपणं प्रतिवाक्यं कार्यं ततः प्राङ्मुखं वरं प्रत्यङ्मुखीं कन्यां कृत्वा दाता दक्षिणे सपत्नीक उपविश्य वस्त्रालंकारादिर
हितां महतवस्त्रस्वदेयालंकारमात्रयुतां कनकमुक्तांजलिं वरहस्ताव शिष्टगंधलिप्तहस्तपादां कन्यामेवं ध्यात् कुशहस्तो देशकालौ
संकीर्त्यामुकप्रवरोऽमुकगोत्रोऽमुकशर्माहं मम समस्तपितॄणां निरतिशयानंदब्रह्मलोकावाप्त्यादि कन्यादानकल्पोक्तफलावाप्तये
नेन प्रवरेणास्यां कन्यायामुत्पादयिष्यमाणसंतत्या द्वादशावरान् द्वादशपरान् पुरुषांश्च पवित्रीकर्तुमात्मनश्च लक्ष्मीनारायणप्री
तये ब्राह्मविवाहविधिना कन्यादानं करिष्य इति कृत्वा क्षतजलेन संकल्प्य उत्थाय कन्यां संप्रगृह्य कन्यां कनकसंपन्नां कनकाभ
रणैर्युतां दास्यामि विष्णवे तुभ्यं ब्रह्मलोकजिगीषया विश्वंभरः सर्वभूताः साक्षिण्यः सर्वदेवताः इमां कन्यां प्रदास्यामि पितॄणां तार
णाय चेत्युक्त्वा कांस्यपात्रस्य कन्यांजलेरुपरि वरांजलिं निधाय दक्षिणस्थितपत्न्या संततां क्रियमाणां शुद्धोदकधारां सहिरण्ये व
रहस्ते क्षिपन्वदेत् कन्यां तारयतु पुण्यं वर्धतां शांतिः पुष्टिस्तुष्टिश्चास्तु पुण्याहमेवं तो ब्रुवंतु इत्यादि वाक्यचतुष्टयांते अमुकप्र
वरोऽमुकगोत्रोऽमुकशर्माहं मम समस्तेत्यादि प्रीतये इत्यंतमुक्त्वा अमुकप्रवरोपेतायामुकगोत्रायामुकशर्मणः प्रपौत्रायामुकशर्मणः
पौत्रायामुकशर्मणः पुत्रायामुकशर्मणे श्रीधररूपिणे वराय अमुकप्रवरामुकगोत्रामुकशर्मणः प्रपौत्रीममुकशर्मणः पौत्रीम राम
मुकशर्मणः पुत्रीममुकनाम्नीं कन्यां श्रीरूपिणीं प्रजापतिदैवत्यां प्रजोत्पादनार्थं तुभ्यमहं संप्रददे इति सहिरण्यहस्ते साक्षत ७१

जलं क्षिपेत् प्रजापतिः प्रीयतां कन्यां प्रतिगृह्णातु भवान् इति वदेत् एवं त्रिवारं कन्या तारयत्वित्यादिना कन्यादानं कार्यं वरः ॐ स्व
स्तीत्युक्त्वा कन्यां दक्षिणां संस्पृश्य क इदं कस्मा अदात् । पृथिवी प्रतिगृह्णात्विति त्रिरुक्त्वा धर्मप्रजासिध्यर्थं प्रतिगृह्णामीति वदेत् दाता
गौरीं कन्यामिमां विप्र यथाशक्ति विभूषितां गोत्राय शर्मणे तुभ्यं दत्तां विप्र समाश्रय कन्ये ममाग्रतो भूयाः कन्ये मे देवि पार्श्वयोः कन्ये
मे पृष्ठतो भूयास्त्वद्दानान्मोक्षमाप्नुयात् मम वंशकुले जाता पालिता वत्सराष्टकं तुभ्यं विप्र मया दत्ता पुत्रपौत्रप्रवर्धिनी धर्मे चार्थे च
कामे च नातिचरितव्या त्वयेयं वरो नातिचरामि इति दाता उपविश्य कन्यादानप्रतिष्ठासिध्यर्थं इदं सुवर्णमग्निदैवत्यं दक्षिणात्वेन सं
प्रददे ॐ स्वस्तीति वरः ततो भोजनपात्रजलपात्रादि दानानि पितामहो दानकर्ता चेत्पौत्रीमित्यतः पूर्वं ममेति वदेत् पुत्रीमित्य
तः पूर्वं न वदेत् भ्रात्रादिः पुरुषत्रयकीर्तनमेव कुर्यात् कापि ममेति न वदेत् प्रपितामहः प्रपौत्रीमित्यत्र ममेति न वदेत् मातुलादिर
न्यो वा दाता स्वगोत्रं स्वविशेषणत्वेनोक्त्वामुकशर्मणः समस्तपितॄणामिति कन्यापितृनामपर्यंतमुक्त्वा कन्याविशेषणत्वेन तद्गो
त्रादि वदेत् मम वंशकुले जातेत्यत्र ममेति स्थाने कन्यापितृनाम वदेत् दत्तककन्यादाने मम वंशकुले दत्तेति श्लोकोहः अथ क
न्यादानांगत्वेन गवादिदाने मंत्राः यज्ञसाधनभूता या विश्वस्याघौघनाशिनी विश्वरूपधरा देवी प्रीयतामनया गवा हिर
ण्यगर्भसंभूतं सुवर्णं चांगुलीयकं सर्वप्रदं प्रयच्छामि प्रीणातु कमलापतिः इत्यंगुलीयस्य क्षीरोदमथने दृष्टे मुग्धं तं कुंडले हे

यं श्रियासहस्रमुकुटं तद्देवश्रीः प्रीयतामिति कुंडलयोः कांचनं हस्तवलयं रूपकांतिसुखप्रदं विभूषणं प्रदास्यामि विभूषयतु मे सदे
ति वलययोः परापवादपैशून्यादभक्ष्यस्य च भक्षणात् उत्पन्नपापं दानेन ताम्रपात्रस्य नश्यतु इति ताम्रजलपात्रस्य यानि पापा
नि काम्यानि कामोत्थानि कृतानि च कांस्यपात्रप्रदानेन तानि नश्यंतु मे सदा इति भोजनार्थं कांस्यपात्र अगम्यागमनं चैव परदारा
भिमर्शनं रौप्यपात्रप्रदानेन तानि निरस्यंतु मे सदा इति जलार्थस्य भोजनार्थस्य च रौप्यपात्रस्य पूगीफलसमायुक्तं नागवल्लीदलान्वि
तं चूर्णेन चूर्णपात्रेण कर्पूरपिष्टकेन च सपूगखंडनं दिव्यं गंधर्वाप्सरसां प्रियं देवदेवनिशातं कं त्वत्प्रसादात् कुरु क्षमां इति तांबूल
स्य एवं दासीमहिषीगजाश्वभूमिस्वर्णपात्रपुस्तकशय्यागृहरत्नवस्त्रादीनां दानमंत्राः कौस्तुभे द्रष्टव्याः अंतःपटधारणादि
कन्यादानांतं केचिदग्निप्रतिष्ठापनोत्तरं कुर्वंति केचित्तु वाग्होमोत्तरं केचिदाज्यसंस्कारोत्तरमिति अनेकपक्षास्तत्र स्वस्वगृह्या
नुसारेणाचारानुसारेण च व्यवस्था ततो वधूवरयोरभिषेकः ततः कंकणबंधः अथाक्षतारोपणं वधूवराभ्यामन्योन्यातिलकक
रणं माल्याबंधनं अष्टपुत्रीकंचुकीमांगल्यतंत्वादिदानं गणेशपूजा कंकणबंधनं उत्तरीयवस्त्रांतग्रंथियोजनं लक्ष्म्यादिपू
जादि इति कन्यादानानुक्रमः प्रायः बह्वृचानामन्येषां च यथागृह्यं ज्ञेयः अथ विवाहहोमः वधूवरौ पूर्वोक्तलक्षणां वेदीमं
त्रघोषेणारुह्य वरः स्वासने उपविश्य वधूं दक्षिणत उपवेश्य देशकालौ संकीर्त्य प्रतिगृहीतायामस्यां वध्वां भार्यात्वसिद्ध

ये विवाहहोमं करिष्य इति संकल्प्य यथागृह्यं विवाहहोमं कुर्यात् एतदाद्विवाहाग्निं रक्षेत् रक्षितोग्निश्चतुर्थीकर्मपर्यंतं गृहप्रवेश
नीयहोमात्पूर्वं अनुगतश्चेद्विवाहहोमः पुनः कार्यः गृहप्रवेशनीयोत्तरमनुगतो होमद्वयमपि पुनः कार्यं केचित्तु द्वादशरात्रपर्यंतं र
क्षणं कार्यमित्याहुः कृते सार्धत्रिकालमाश्रित्य तत्रापि अयमश्वेसाकृतिमेवाहुः अथ गृहप्रवेशनीयहोमः स च वध्वा सह स्वगृ
हं गतस्य विहितस्तथापि शिष्टाः श्वशुरगृह एव कुर्वंति तत्रार्धरात्रोत्तरं विवाहहोमे परेद्युः प्रातस्तिथ्यादि संकीर्त्य ममाग्नेर्गृह्याग्नि
त्वसिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं गृहप्रवेशनीयो नैरमनुगतो होमद्वयमपि पुनः कार्यं केचित्तु द्वादशरात्रपर्यंतं दैवविवाहहोमो
त्तरं पुनस्तिथ्यादि संकीर्त्य संकल्प्य पूर्वं कृतत्राद्यपि गृहप्रवेशनीयहोमकरणे दोषेण यत्तु विवाहहोमगृहप्रवेशनीयहोमयोरेकतं
त्रेणानुष्ठानं कुर्वंति तन्न युक्तं विवाहाग्नेरेव गृहप्रवेशनीयहोमोत्तरं गृह्याग्नित्वसिद्धिः शाखायन तैत्तिरीयादीनां भवति तैत्तिरीयका
तीयादीनां पुनराधाने अकारांतरमस्ति यदि शाखोच्चारदूरी मध्ये श्रुत्पत्तिस्तदा गृहप्रवेशनीयाभावे चिन्त्यमौपासनादि संभवेपि तदे
वौपासनहोमारंभः तदुत्तरं चेत्यरात्रिने सायमौपासनारंभः स चेत्थं सायंसंध्यामुपास्य विवाहाग्निं प्रज्वाल्य प्राणानायम्य देशकालौ सं
कीर्त्य अस्मिन्विवाहाग्नौ यथोक्तकाले श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं यावज्जीवमुपासनं करिष्ये इति संकल्प्य पुनर्देशकालौ संकीर्त्य श्रीपर
मेश्वरप्रीत्यर्थं सायंप्रातरुपासनहोमौ करिष्ये तत्रेदानीं सायमौपासनहोमं करिष्ये प्रातस्तु पूर्वसंकल्पितप्रातरौपासनहोमं करिष्ये

ध.सिं.३
७२

इतिहोमःकार्यः अथत्रिरात्रंवधूवरौब्रह्मचारिणावलंकुर्वाणावधःशायिनौअक्षारलवणाशिनौतिष्ठेतां अथचतुर्थदिनेऐरिणीदा
नं तच्चवधूपितृभ्यामुपोषिताभ्यामुपोषितायैवरमात्रेकार्यं वरमातूरजोदोषेतस्याःशुद्धप्रतीक्षाकरणासंभवे मनसापात्रमुद्दिश्यैति
रीत्यातांमनसोद्दिश्यैरिणीदानं वधूवरमात्रोर्विवाहोत्तरंदेवकोत्थापनात्प्राग्रजोदोषेतस्याःशुद्धिप्रतीक्षाशुद्ध्यंतेसंकटेशुद्धेः प्रागपि
देवकोत्थापनंकार्यं मातुलादेःकर्तृत्वेतरस्यपत्न्यारजसिमौंजीप्रकरणेउक्तं एवंविवाहोत्तरमाशौचपातेचतुर्थीकर्मपर्यंतंप्राप्तकर्म क
र्त्रादातुर्वरस्यकन्यायाश्चनाशौचं आशौचांतेदेवकोत्थापनंअसंभवेआशौचमध्येएवदेवकोत्थापनंकृत्वाआशौचंकार्यं विवा
हात्पूर्वमाशौचरजोदोषयोस्तुप्रागुक्तं चतुर्थीकर्मणिहोमः कौस्तुभेउक्तः एवंकेचिदृग्शाखिनोनुकुर्वंति मंडपोद्वासनदिननिर्ण
योमंडपोद्वासनपर्यंतंकर्तव्याकर्तव्यनिर्णयश्चोपनयनप्रकरणेउक्तः तत्रैवद्रष्टव्यः नकार्याउत्सवेतीतेमंगलेविनिवर्तिनि च
अनुव्रज्यासुहृद्बंधून्चैवयित्वेष्टदेवतां स्नानंसचैलंतिलमिश्रकर्मप्रेतानुयानंकलशप्रदानं अपूर्वतीर्थामरदर्शनंचविवर्जयेन्मं
गलतोब्दमेकं मासषट्कंविवाहादौव्रतप्रारंभणेपिच जीर्णभांडादिनस्याज्यंगृहसंमार्जनंतथा ऊर्ध्वंविवाहात्पुत्रस्यतथाचव्र
तबंधनात् आत्मनोमुंडनंचैववर्षंवर्षार्धमेवच मासमन्यत्रसंस्कारेत्रिमासंचौलकर्मणि पिंडदानंमृदास्नानंनकुर्यात्तिलत राम
र्पणं अयंविवाहव्रतबंधचौलोत्तरंवर्षषण्मासत्रिमासेषुअन्यदृद्धिश्राद्धयुतेमंगलोत्तरंचमासमेकंपिंडदानंतिलतर्पणनिषे ७३

धश्चिपुरुषसपिंडानामेव एवंमुंडननिषेधेपि व्रतोद्वाहोत्तुमंगलमितिपक्षेमौंज्युत्तरंमुंडननिषेधः व्रतबंधस्यमुंडनरूपत्वपक्षेतु
ननिषेधः आत्मनोमुंडनमितिकर्मांगतयाप्राप्तंरागप्राप्तंचमुंडनंनिषिध्यते अत्रापवादः गंगायांभास्करक्षेत्रेमातापित्रोर्मृतेह
नि आधानेसोमयागादौदर्शादौक्षौरमिष्यते महालयेगयाश्राद्धेपित्रोःप्रत्याब्दिकेतथा सपिंडनांतप्रेतकर्मश्राद्धषोडशकेपिच कृ
तोद्वाहादिकःकुर्यात्पिंडदानंचतर्पणं केचिद्भ्रातृपितृव्यादेराब्दिकेप्येवमूचिरे एवंपिंडपितृयज्ञेअष्टकान्वष्टकापूर्वेद्युःश्राद्धेषुनपिंड
दाननिषेधः दर्शश्राद्धंत्वपिंडकमेवतेनवकृत्यानामित्यतिप्रसंगेन इतिमंडपोद्वासनोत्तरंकार्याकार्यनिर्णयः अथवधूप्रवेशः विवाह
त्षोडशदिनांतःसमदिनेषुपंचमसप्तमनवमदिनेषुवरात्रौस्थिरलग्नेनूतनभिन्नगृहेवधूप्रवेशःशुभः प्रथमदिनेपिकश्चित् षष्ठादि
ननिषेधः प्रयोगरत्नेकौनिर्मलः षोडशदिनमध्येपूर्वोक्तदिनेषुप्रवेशोकेनक्षत्रतिथिवारगोचरस्यचंद्रबलाद्यभावेपिगुरुशुक्रा
स्तादावपिनदोषः व्यतीपातेक्षयतिथौग्रहणेवैधृतौतथा अमासंक्रांतिविष्ट्यादौप्राप्तकालेपिनाचरेत् प्रथमनववधूप्रवेशोविवा
हार्थगमनेचप्रतिशुक्रदोषोनास्ति द्विरागमनएवसन्मुखशुक्रदोषः षोडशदिनोत्तरंमासपर्यंतंविषमदिनेषुमासोत्तरंविषममासे
षुवर्षोत्तरंविषमवर्षेषुवधूप्रवेशःशुभः समेषुतेषुवैधव्यादिदोषः पंचमवर्षोत्तरंसमविषमविचारोनास्ति षोडशदिनोत्तरं व
धूप्रवेशेनक्षत्राणि अश्विनीरोहिणीमृगपुष्यमघोत्तरात्रयहस्तचित्रास्वात्यनुराधामूलश्रवणधनिष्ठारेवत्यःशुभाः मासोत्तरं

ध॰सिं॰उ॰ ७४ मार्गशीर्षमाघफाल्गुनवैशाखज्येष्ठमासाः शुभाः चतुर्थीनवमीचतुर्दशीपंचदशीभिन्नतिथयः रविभौमेतरवाराश्च शुभाः इतिनव
वधूप्रवेशः अथद्विरागमनं तत्रमाघफाल्गुनवैशाखाः शुक्लपक्षश्च शुभः अश्विनीरोहिणीपुनर्वसुपुष्योत्तरात्रयानुराधाज्येष्ठाहस्त
स्वातीचित्राश्रवणशततारकानक्षत्रेषु चंद्रबुधगुरुशुक्रवारे गुरुशुक्रास्तादिरहिते स्थिरलग्ने स्थिरलग्नादिशुभकाले द्वितीयवधूप्रवेशः
शुभः द्विरागमने विषमासविष्णुशयनमासाः समवत्सराः प्रतिशुक्रादिदोषश्च वर्ज्याः द्विरागमो यदि विवाहमारभ्य षोडशदिनमध्ये
क्रियते तदा प्रतिशुक्रादिदोषा मासादिदोषश्च नास्ति द्विरागमे षोडशवासरांतरे काद्वाहे समवासरेषु नवानक्षत्रं न तिथिर्न योगो न वा
रश्मुश्चादिविचारणीयं केवलांगिरसकेवलभृगुभरद्वाजवसिष्ठकाश्यपात्रिवत्सगोत्राणां प्रतिशुक्रदोषो न रेवत्यश्विनीभरणीकृ
त्तिकाद्यचरणेषु चंद्रे सति शुक्रस्यांधत्वात् प्रतिशुक्रदोषो न दुर्भिक्षे देशविप्लवे विवाहे तीर्थगमने एकनगरग्राममध्ये च प्रतिशुक्रदो
षो न इतिद्विरागमः उद्वाहात्प्रथमे शुचौ यदि वसेद्भर्तुर्गृहे कन्यका हन्यात्तज्जननीं क्षये निजतनुं ज्येष्ठे पतिज्येष्ठकं पौषे च श्वशुरं
पतिं च मलिने चैत्रे स्वपित्रालये तिष्ठंती पितरं निहंति न भयं तेषामभावे भवेत् इति वधूवाः प्रथमाब्दे निवासविचारः अथपुन
र्विवाहः दुष्टलग्ने यथोक्तग्रहताराद्यभावेन्यत्रापि दुष्टयोगाद्यशुभकाले कूष्मांडीघृतहोमादि यथोक्तविधिं विनासूतकादौ च राम ७४
विवाहे जाते तयोरेव दंपत्योः शुभमुहूर्ते पुनर्विवाहः कर्तव्यः सुरापी व्याधिता धूर्ता वंध्यार्थघ्नाप्रियंवदा स्त्रीप्रसूश्चाधिवेत्त

व्या पुरुषद्वेषिणी तथा अधिवेदनं भार्यांतरकरणं अप्रजां दशमे वर्षे स्त्रीप्रजां द्वादशे त्यजेत् मृतप्रजां पंचदशे सद्यस्त्वप्रियवादि
नी अत्राप्रियवादी व्यभिचारः प्रतिकूलभाषणरूपस्य तस्य प्रायः कलौ सार्वत्रिकत्वात् आज्ञासंपादिनीं दक्षां वीरसूं प्रियवादिनीं
पत्नीं स्वल्पकामोपभोगार्थमन्योद्वाहाः पूर्वभार्यायै स्वधनस्य तृतीयांशं दद्यात् निर्धनश्चेत्तां पोषयेत् मनुः अधिविन्ना तु या नारी निर्गच्छे
द्रोषिता गृहात् सा सद्यः सन्निरोद्धव्या त्याज्या वा कुलसन्निधौ अधिशुश्रूषादिधर्माचरणं ज्येष्ठयासहकार्यं न तु कनिष्ठया इदं
ज्येष्ठाया आज्ञासंपादनीत्वे यदि तु रोषादिशीलेन समनंतरशोकमनुवाक्यात् ज्येष्ठाकुलसंनिधौ त्याज्या गार्हांतरे निरोधा हीवात
र्हि कनिष्ठयापि सह धर्मं चरेदन्यथा धर्मभ्रंशापातात् तथा वीरसूतया स्यादाज्ञासंपादनीत्वया दक्षाप्रियंवदशुद्धा ता मन्त्रविनियो
जयेत् इति माधवेस्मृतेश्च द्वितीयविवाहहोमः पूर्वविवाहसंबंधिगृह्याग्नावेव कार्यः तदसंभवे लौकिकाग्नौ कार्यः लौकिकाग्नौ
करणपक्षे द्वितीयविवाहहोमादिनोत्पन्नाग्नेर्गृह्याग्निलादयोर्गृह्याग्न्योः संसर्गः कार्यः अथाग्निद्वयसंसर्गप्रयोगः देशकालौ
संकीर्त्य मम आभ्यां भार्याभ्यां सहाधिकारसिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं संसर्गं करिष्ये इति संक
ल्प्य स्वस्तिवाचनं कृत्वा उदगपवर्गं स्थंडिले कृत्वा दक्षिणस्थंडिले ज्येष्ठायागृह्याग्निमुत्तरे कनिष्ठायागृह्याग्निं प्रतिष्ठाप्य प्रथ
मेग्नौ ज्येष्ठपत्न्याऽन्वारब्धोन्वाधानं कुर्यात् अग्निद्वयसंसर्गार्थं प्रथमाग्निहोमकर्मणि देवतापरिग्रहार्थमन्वाधानं करिष्ये

ध॰सिं॰२ चक्षुषीआज्येनेत्यंते अग्निंनवभिराज्याहुतिभिःत्रीणेणेत्वादि अग्निमीळइतिनवानांमधुच्छंदाअग्निर्गायत्री अग्निद्वयसंसर्गार्थप्र
७५ धानाज्यप्रधानाज्यहोमेविनियोगः अग्निमीळइत्यादिनवर्क्भिःप्रत्यर्चंस्रुवेणनवाज्याहुतीर्जुहुयात् अग्नयइदमितिसर्वत्र
त्यागः होमशेषंसमाप्य अयंतेयोनिरितिमंत्रेणज्येष्ठाग्निंसमिधिसमारोप्य प्रत्यवरोहेतिमंत्रेणतंद्वितीयाग्नौप्रत्यवरोह्य ध्या
त्वापत्नीद्वयान्वारब्धोन्वाधानंकुर्यात् अग्निद्वयसंसर्गार्थंप्रथमंसंसृष्टद्वितीयाग्नौविहितहोमेदेवतापरिग्रहार्थमन्वाधानं
करिष्ये आज्यभागांतेअग्निंप्रधानंषड्वारमाज्येनत्रीणेणेत्वादि प्रोक्षणीकुशान्दर्भस्रुवौप्रणीताआज्यपात्रेइध्माबर्हिषीद्व
न्द्वशःपात्राणि स्रुचिचतुर्गृहीतमाज्यंगृहीत्वापत्नीद्वयान्वारब्धोजुहुयात् अग्नावग्निरित्यस्यहिरण्यगर्भोग्निस्त्रिष्टुप् अग्निद्वय
संसर्गार्थंसंसृष्टप्रधानाज्यहोमेविनियोगः अग्नावग्निश्चरतिप्रविष्टऋषीणांपुत्रोअधिराजएषः तस्मैजुहोमिहविषा
घृतेनमादेवानांमोमुहद्भागधेयंस्वाहा अग्नयइदं एवमग्रेपि आज्यस्यस्रुचिचरुग्रहणंविनियोगस्त्यागश्च अग्निनाग्नि
र्मेधातिथिःकाण्वोग्निर्गायत्री अग्निनाग्निःसमिध्यतेऋ॰ १ अस्तीदमितितिसृणांविश्वामित्रोग्निस्त्रिष्टुप् अंत्येत्रिष्टुभो अ राम
स्तीदमधि॰ ॥अरण्योर्निहितो॰ ॥उत्तानायां॰ पाहिनोअग्निरित्यस्यभर्गःप्रगाथोग्निर्बृहती पाहिनोअग्नेअग्निभिः॰ वंसो हो ७५
मशेषंसमाप्य आहिताग्नयेगोयुग्मंदत्वाविप्रान्भोजयेत् इत्यग्निद्वयसंसर्गप्रयोगः पत्न्योरेकस्यादिमृतायांदग्ध्वातेनै

वतांपुनः आदधीतान्ययासहाधानविधिनागृहे द्वितीयादिविवाहेकालेःप्रमदाभृतिवासरादितः पुनरुद्वाहविधिवरस्यच
विषमेषशिववत्सरेशुभोयुग्मेत्वाविमृतिप्रदोभवेत् संकटेमहाकद्वाभिषेकंमन्युंजपमंत्रजपंवाकृत्वाविवाहःकार्यइतिभाति ततो
यामानुषीकन्यानोद्वाह्याम्रियतेहिसा विधवावाभवेत्तस्मात्तृतीयेर्कंसमुद्वहेत् अथार्कविवाहः रविशन्योर्वारेहस्तर्क्षेवान्य
च्छुभदिनेवापुष्पफलयुतमर्कंगत्वार्ककन्यादातारंआचार्यंकृत्वास्नानंगंधादिभिः पितरौदेशकालौस्मृत्वाममतृतीयमानुषीविवा
हजन्यदोषपरिहारार्थंतृतीयमर्कविवाहंकरिष्ये आचार्यंवृत्वानांदीश्राद्धांतंकुर्यात् दातामधुपर्कयज्ञोपवीतवस्त्रगंधमाल्या
दिभिर्वरंपूजयेत् अर्कस्यपुरतःस्थित्वा त्रिलोकवासिन्सप्ताश्वछाययासहितोरवे तृतीयोद्वाहजंदोषंनिवारयसुखंकुरु इ
तिप्रार्थ्य छायासुतंरविमर्कंध्यात्वाशिंगेरभिषिच्यवस्त्रादिभिराच्छाद्यनेतिमंत्रेणसंपूज्यश्वेतवस्त्रेणसूत्रेणवावेष्ट्यगुडो
दनंनिवेद्यतांबूलंदद्यात् ममप्रीतिकरायेयंमयास्वच्छापुरातनी अर्कजाब्रह्मणासृष्टाह्यस्मिन्स्तंप्रतिरक्षतु इत्यर्कंप्रदक्षि
णीकृत्य नमस्तेमंगलेदेविनमःसवितुरात्मजे त्राहिमांकृपयादेविपत्नीत्वंमइहागता अर्कत्वंब्रह्मणासृष्टःसर्वप्राणिहि
तायच वृक्षाणामधिभूतस्त्वंदेवानांप्रीतिवर्धन तृतीयोद्वाहजंपापंमृत्युंचाशुविनाशयइतिचप्रदक्षिणीकुर्यात् अंतःपट
धारणादिकन्यादानपर्यंतंविधिंकृत्वा कन्यादाता आदित्यस्यप्रपौत्रीं सवितुःपौत्रीं अर्कस्यपुत्रीं काश्यपगोत्रामर्ककन्यां

अमुकगोत्रायवरायतुभ्यंसंप्रददे अर्ककन्यामिमांविप्रयथाशक्तिविभूषितां गोत्रायशर्मणेतुभ्यंदत्तांविप्रसमाश्रय इतिदक्षिणांदत्वा गो
यत्वावेष्टितसूत्रेणबृहत्सामेतिमंत्रेणार्कवरयोः कंकणंबध्वार्कस्यचतुर्दिक्षुकुंभेषुविष्णुंनाममंत्रेणषोडशोपचारैःसंपूज्यार्कस्योत्तरे
कैपत्यान्वारब्धोवरः अस्याःसम्यग्भार्यात्वसिध्यर्थंपाणिग्रहहोमंकरिष्ये आघारदेवते आज्येनेसंतेबृहस्पतिं अग्निमग्निंवायुंसूर्यं
प्रजापतिंचाज्यद्रव्येणशेषेणस्विष्टकृतंआघारांतंकृत्वा संगोभिरित्यस्यांगिरसोबृहस्पतिस्त्रिष्टुप् आज्यहोमे॰ संगोभिरां॰ बृहस्प
तयइदं॰ यस्मैत्वेतिवामदेवोग्निस्त्रिष्टुप् यस्मैत्वाकामकामाय॰ अग्नय॰ ततोव्यस्तसमस्तव्याहृतिभिर्हुत्वाहोमशेषंसमाप्य मया
कृतमिदं कर्मस्थावरेषुजरायुणा अर्कापत्यानिनोदेहित्वसर्वंक्षंतुमर्हसि इतिप्रार्थ्यशांतिसूक्तपाठंतेगोयुग्ममाचार्यायदत्वास्व
स्तवस्त्राणिगुरवेदत्वान्यानिधारयेत् दशत्र्यंवाविप्राभोज्याः इत्यर्कविवाहः अथाह्निकाचरणं श्रीमन्नाथाह्निकमहंदीन
नाथदयार्णवं स्मारंस्मारंकामधरमाह्निकाचरणंब्रुवे १ प्रथमोह्निकोबहूनांप्रकारः सतुमात्रुवे: प्राह्नोयत्रस्वस्त्रोह्निकोविशेस्यान्न
बाधकः २ प्रातेमुहूर्तेबोधायश्रीविष्णुंस्मृत्वागजेंद्रमोक्षादिपठित्वाइष्टदेवतादिस्मरेत् समुद्रवसनेदेविपर्वतस्तनमंडिते विष्णु
पत्निनमस्तुभ्यंपादस्पर्शंक्षमस्वमे १ इतिभूमिंप्रार्थ्यगवादिमंगलानिपश्येत् अथमलपुरीषोत्सर्गादिविधिः तृणाद्यंतर्हितम
मौशिरः प्रावृत्ययज्ञोपवीतंनिवीतंपृष्ठतःकर्णेवाकृत्वाघ्राणपिधानंकृत्वादिवासंध्ययोरुदङ्मुखोरात्रौदक्षिणामुखोमौनीअनुपा

नत्कआसीनोमूत्रपुरीषोत्सर्गंकुर्यात् यज्ञोपवीतस्यनिवीतस्यत्वंबिनैवकर्णेधारणमनाचारः मार्गजलदेवालयनदीतीरादौमलोत्स
र्गोनिषिद्धः अर्कादिमेहनेस्वनाकुदर्शनेचस्पर्शगांवापश्येत् ततोगृहीतशिश्नउत्थायशौचंकुर्यात् मूत्रोत्सर्गेमृदंसकृल्लिंगेत्रि
वारंवामकरेद्विवारमुभयोःकरयोर्दत्वाताबद्वारंजलेनक्षालयेत् मलत्यागेद्विगुणंशुक्रेमैथुनेत्रिगुणंस्मृतं पुरीषेतु एकालिंगेगुदेति
तिस्रस्तथावामकरेदश उभयोःकरयोःसप्तसप्तत्रिर्वापिपादयोः द्विगुणंब्रह्मचर्यस्थानांवतीनांचचतुर्गुणं एवमद्भिर्जलैःशौचंतद
र्धंनिशिकीर्तितं तदर्धंनातुरेध्वगः स्त्रीबालानांतदर्धतः उक्तसंख्यथागंधलेपक्षयाभावेयावतातत्क्षयस्तावच्छौचं मृदार्द्रमलकमा
त्रा जलाभावेनशौचविलंबेसचैलंस्नानं यथोक्तशौचाकरणेतु गायत्र्यष्टशतंजप्त्वाप्राणायामत्रयंतथेति अत्रमूत्रेचत्वारोगंडू
षाःपुरीषेद्वादशाष्टौवाभोजनांतेषोडशाकार्याः अथाचमनविधिः अप्रावृतशिरःकंठउपविष्टःउपवीतीप्राङ्मुखउदङ्मुखोवाऽ
अंगुष्ठमूलेनमुक्तांगुष्ठकनिष्ठहस्तेनानुष्णांफेनादिरहितंजलंहृदयंगतंत्रिःपिबेत् केशवाद्यैस्त्रिभिःपीतेकेनदक्षकरंमृजेत् द्वाभ्या
मोष्ठौतुसंमृज्यएकेनोन्मार्जयेच्चतो जलमेकेनसंमार्ज्यकेनवामकरंमृजेत् एकेनदक्षिणंपादंवाममन्येकेनचैवहि संप्रोक्ष्यैकेनमूर्धान
मूर्ध्वांगंनासिकाद्वयं नेत्रेयुग्मेकर्णयुग्मंदक्षिणादिक्रमेणक्रमात् नाभिंहृदयमूर्धानोदक्षवामभुजोस्पृशेत् कचित् केशवाद्यैस्त्रि
भिःपीत्वाद्वाभ्यांप्रक्षालयेत्करौ ओष्ठमार्जनेनद्वाभ्यांहरिकेकंपाणिपादयोः शेषंप्राग्वदित्याहुः तत्रोर्ध्वांगुष्ठस्यांगुल्यग्रैःस्पर्शः

ध॰सिं॰तृ॰ ७७ अंगुष्ठतर्जनीभ्यां नासिकयोः अंगुष्ठानामिकाभ्यां नेत्रयोः अंगुष्ठकनिष्ठिकाभ्यां कर्णयोर्नाभेश्च तलेन हृदयस्य पाणिना मूर्ध्नः अंगु
ल्यग्रैर्भुजयोः एतावदाचमनविधावशक्तो निःपालाकरं प्रक्षाल्य दक्षिणकर्णं स्पृशेत् अथाचमननिमित्तानि कर्मकुर्वन्नधोवा
युनिःसारणेश्रुपाते कोपे मार्जारस्पर्शे क्षुते वस्त्रपरिधाने रजकाद्यंत्यजदर्शने आचामेत् स्नात्वा पीत्वा भुक्त्वा सुप्त्वा चाचामेत्
विण्मूत्रे रेतः श्रौते चांते आचामेत् सर्वत्राचमनासंभवे दक्षिणकर्णस्पर्शः दंतलग्नं चान्नं मनुपायेन निर्हरेत् रक्तनिर्गमे दोषोऽकेः दंत
लग्नं चदंतवत् तस्याचस्यकालांतरे निर्गमे आचमनं वामहस्तस्थिते दर्भे दक्षिणेन नवाचामेत् करद्वयस्थिते दर्भे आचामेत् सोमपो
भवेत् न चोच्छिष्टं पवित्रं तद्वत् पित्र्ये च संत्यजेत् विण्मूत्रोत्सर्गे च त्यजेत् अथ दंतधावनं कंटकिक्षीरिवृक्षापामार्गादिकाष्ठैः का
र्यं काष्ठालाभे श्राद्धोपवासादिनिषिद्धदिने च पर्णादिना प्रदेशिनीवर्ज्यांगुल्या वा द्वादशगंडूषैर्वा दंतान्शोधयेत् अथ संक्षेपतः
स्नानविधिः नद्यादौ गत्वा शिखां बध्वा जानुदघ्ने जले तिष्ठन्नन्यथा तूपविश्य आचम्य मम कायिकवाचिकमानसिकदोषनिरासपू
र्वकं सर्वकर्मसु शुद्धिसिध्यर्थं प्रातःस्नानं करिष्ये इति संकल्प्य जलं नत्वा प्राङ्मुखः प्रवाहाभिमुखो वा त्रिरवगाह्यांगानि निम
ज्य स्नात्वा हिरण्यवर्णाः आपो हि ष्ठेति मार्जनं कृत्वा इमं मे गंगे इति त्रिर्जलमालोड्याघमर्षणं त्रिरावर्तेन ऋतं चेति सूक्तेन कात्यायने राम ७७
द्रुपदेति ऋचा जलनिमग्नतया कृत्वा कृत्वाचम्य जलतर्पणं कुर्यात्तथा तद्यथा ब्रह्मादयो ये देवास्तान्देवांस्तर्पयामि भूर्देवा

निस्यादि निवीती कृष्णद्वैपायनादयो ये ऋषयस्तानृषींस्तर्पयामि इत्यादि प्राचीनावीती सोमः पितृमान्यमोंगिरस्वानग्निष्वात्ताः कव्यवा
हनादयो ये पितरस्तान्पितॄनित्यादि एकवस्त्रस्नाने अन्यांन्नदीन्न स्मरेत् अत्र तैत्तिरीयादिभिस्तर्पणे केशवादीनां नामांतराण्युक्तानि तानि सं
क्षेपविधौ न मया तर्पणस्य कृताकृतत्वान्नोक्तानि अथ गृहे उष्णोदकेन स्नानं न तु शीतोदकेन तद्विधिश्च पात्रे शीतोदकं प्रक्षिप्य त
दुपरि उष्णोदकेनापूर्य शंनोदेवी॰ आपः पुनंतु॰ द्रुपदा॰ ऋतं च स॰ आपो हि ष्ठेति पंचाक्भिरभिमंत्र्य इमं मे गंगे इत्यादिना तीर्थानि स्म
रन्स्नायात् गृहस्नाने संकल्प आचमनं अघमर्षणं तर्पणं च न अंते आचमनं मार्जनं च कार्यं एवं स्नात्वा वस्त्रेण पाणिना वा जलं नाधनय
नमस्कृत्वा शुक्लमकार्पासवस्त्रं परिधाय स्नानीयवस्त्रं मध्ये तदुत्तारयेत् विकच्छोत्तरीयश्च नग्नश्चावस्त्रश्च एवं च श्रौतस्मार्तं नैव कु
र्यात् द्विगुणवस्त्रोदग्धवस्त्रः स्यूतधृतवस्त्रः काषायवस्त्रादयो दिगंबरश्च नग्नाः निष्पीडितवस्त्रं न स्कंधे क्षिपेत् चतुर्गुणीकृत्य
वस्त्रं स्थले निष्पीडयेत् न त्रिगुणं उत्तरीयं जीवत्पितृकजीवज्ज्येष्ठभ्रातृकैर्न धार्यं प्रावारवस्त्रं तु सर्वैर्धार्यं इति प्रातर्नित्यस्नानं चां
डालसूतकी सूतिकोदक्याचितिकाष्ठशवचांडालच्छायादिस्पर्शे स्नानं चंडालस्पर्शिनमारभ्य तत्स्पृष्टस्पृष्टेषु तृतीयपर्यंतं सचैलं स्ना
नं चतुर्थस्याचमनमात्रं तद्ध्वं प्रोक्षणं द्वितीयादेर्बुद्धिपूर्वाद्यंतरितस्पर्शे त्वाचमनमेव वस्त्रांतरितः साक्षात्स्पर्श एव नेति तत्र चतुर्थ
स्यैवाचमनं नैमित्तिकस्नानं रात्रावपि मृते जन्मनि संक्रांतौ श्राद्धे जन्मदिने तथा अस्पृश्यस्पर्शने चैव न स्नायादुष्णवारिणा नैमि

ध॰सिं॰३॰
७८

त्रिकेजलतर्पणादिविधिर्न नित्यस्नानमकृत्वाभुक्त्वाउपवासः ग्रहसंक्रांत्यादिनैमित्तिकस्नानमकृत्वाभोजनपानेऽष्टसहस्रजपः शूद्रा
दिस्पर्शनिमित्तेउपवासः श्वकाकचांडालादिस्पर्शेस्नानमकृत्वाभुक्तौपानेचत्रिरात्रं। रजकादिस्पर्शेतदर्धं इतिनैमित्तिकस्नानं दर्शव्य
तीपातरथसप्तम्यादौस्नानंकार्तिकस्नानमाघस्नानादिकंकाम्यं इतिजलावगाहादिरूपवारुणस्नानानि अथगौणस्नानानि आ
पोहिष्ठादिमंत्रैःप्रोक्षणंमंत्रस्नानं गायत्र्यादशकृत्वाजलमभिमंत्र्यतेनसर्वांगप्रोक्षणंगायत्रं भस्मनास्नानमाग्नेयं आर्द्रवस्त्रेणगा
त्रमार्जनंकापिलं विष्णुपादोदकविप्रपादोदकप्रोक्षणविष्णुध्यानादिभिश्चस्नानांतराणि गौणस्नानैर्जपसंध्यादौशुद्धिः नतुश्राद्ध
देवार्चनादौब्रह्मयज्ञेविकल्पः अथतिलकविधिः प्रातःपुंड्रंमृदाकुर्याद्कुलाचेवस्तुभस्मना मध्याह्नेगोपीचंदनतुलसीमूलसिंधु
तीरजाह्नवीतीरवल्मीकादिस्थाः ललाटोदरहृदयकंठदक्षिणपार्श्वबाहुकर्णदेशेवामपार्श्वबाहुकर्णदेशेपृष्ठेककुदिचेति द्वाद
शस्थानेषुक्रमेणकेशवादिनामभिःकृष्णपक्षेसंकर्षणादिभिः शिरसिवासुदेवेतिमृदातिलकोविधेयः अथभस्मत्रिपुंड्रं श्राद्धे
यज्ञेजपेहोमेवैश्वदेवेसुरार्चने भस्मत्रिपुंड्रैःपूतात्मामृत्युंजयतिमानवः भस्मगृहीत्वा अग्निरितिभस्म वायुरितिभस्म जलमिति
भस्म स्थलमितिभस्म व्योमेतिभस्म सर्वंहवाइदंभस्म मनएतानिचक्षूंषिभस्मानि इतिमंत्रेणाभिमंत्र्य जलमिश्रितेनमध्य
मांगुलित्रयगृहीतेनललाटहृदयनाभिगलांसबाहुसंधिपृष्ठशिरस्सुस्थानेषुशिवमंत्रेणनारायणाष्टाक्षरेणवागायत्र्यावाप्र

राम
७८

णवेनवात्रिपुंड्रान्कुर्यात् अथसंध्याकालः उत्तमातारकोपेतामध्यमालुप्ततारका अधमासूर्यसहिताप्रातःसंध्यात्रिधामता उत्त
मासूर्यसहितामध्यमालुप्तभास्करा अधमा अधमातारकोपेतासायंसंध्यात्रिधामता अध्यर्धयामादासायंसंध्यामाध्याह्निकीष्य
ते सर्वेषांसंध्यात्रयंनद्यादौबहिरेवप्रशस्तं सान्निकस्यतुप्रादुष्करणाद्यनुरोधेनसायंप्रातःसंध्यागृहेकर्तव्या अथसंक्षेपतःसंध्याप्र
योगोबद्धचूडानां दर्भहस्तस्तलेपवित्रेग्रंथियुतेग्रंथिरहितेवाहस्तयोर्धृत्वाद्विराचम्य प्राणायामंकुर्यात् प्रणवस्यपरब्रह्मऋषिःअ
ग्निर्देवता दैवीगायत्रीछंदः सप्तानांव्याहृतीनांविश्वामित्रजमदग्निभरद्वाजगौतमात्रिवसिष्ठकश्यपाऋषयः अग्निवाय्वादित्य
बृहस्पतिवरुणेंद्रविश्वेदेवादेवताः गायत्र्युष्णिगनुष्टुब्बृहतीपंक्तित्रिष्टुब्जगत्यश्छंदांसि गायत्र्याविश्वामित्रऋषिः सविता दे
वतागायत्रीछंदः गायत्रीशिरसःप्रजापतिऋषिः ब्रह्माग्निवाय्वादित्यादेवता यजुश्छंदः प्राणायामेविनियोगः सर्वांगुलिभिस्त
र्जनीमध्यमाभिन्नाभिर्वानासांधृत्वादक्षिणेनवायुमाकृष्यरोधयेत् ओंभूः ओंभुवः ओंस्वः ओंमहः ओंजनः ओंतपः ओंसत्यं ओं
तत्सवितुर्वरेण्यं० दयात् ओंआपोज्योतीरसोमृतंब्रह्मभूर्भुवःसुवरोम् इतिसप्रणवसप्तव्याहृतिगायत्री गायत्रीशिरस्त्रिःपठि
त्वावामनासयावायुंविसृजेदितिप्राणायामः सर्वशाखासाधारणः ममोपात्तदुरितक्षयद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंप्रातःसंध्या
मुपासिष्ये आपोहिष्ठेतित्र्यृचस्यांबरीषःसिंधुद्वीपआपोगायत्री मार्जनेविनि० आपोहिष्ठेतिपच्छैनवभिःपादैःसप्रणवैःकु

श्चोदकेन मूर्ध्नि नवकृत्वो मार्जयेत् यस्य क्षयायेत्यधो मार्जयेत् नद्यादितीर्थस्थं ताम्रमृन्मयादिभूमिष्ठपात्रस्थं वा करस्थं वा जलं दर्भैर्वि
नादाय मार्जनं सर्वत्र नतु धाराच्युतजलेन अथ मंत्राचमनं सूर्यश्चेति मंत्रस्य याज्ञवल्क्योपनिषदृषिः सूर्यमन्युमन्युपतयो रात्रिश्च
देवताः प्रकृतिश्छंदः आचमने विनियोगः सूर्यश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः पापेभ्यो रक्षंतां यद्रात्र्या पापमकार्षं मनसा
वाचा हस्ताभ्यां पद्भ्यामुदरेण शिश्ना रात्रिस्तदवलुंपतु यत्किंचिद्दुरितं मयि इदमहं माममृतयोनौ सूर्ये ज्योतिषि जुहोमि स्वाहेति जलं पि
बेत् आचम्य आपो हि ष्ठेति नवर्चस्याम्बरीषः सिंधुद्वीप आपो गायत्री पंचमी वर्धमाना सप्तमी प्रतिष्ठा अंत्ये द्वे अनुष्टुभौ मार्जने विनि-
प्रणवेन व्याहृतिभिर्गायत्र्या प्रणवांतया आपो हि ष्ठेति सूक्तेन मार्जनं च चतुर्थकं ऋगंतेऽर्धर्चांते वा पादांते वापि मार्जयेत् गायत्रीशिरसा
चांते मार्जयित्वाघमर्षणं ऋतं चेति त्र्यृचस्य माधुच्छंदसोऽघमर्षणो भाववृत्तमनुष्टुप् अघमर्षणे विनियोगः दक्षिणहस्ते जलं कृत्वा ऋ
तं चेति ऋक्त्रयं द्रुपदेति ऋचं वा जप्त्वा दक्षिणनासया पापपुरुषं निरस्य तज्जलं नावलोक्य वामभागे क्षितौ क्षिपेत् आचम्य गाय
त्र्या विश्वामित्रः सविता गायत्री श्रीसूर्यायार्घ्यदाने विनियोगः प्रणवव्याहृतिपूर्वया गायत्र्या तिष्ठन्सूर्यमुखः जलांजलिभिः क्षिपे
त् कालातिक्रमे प्रायश्चित्तार्थं चतुर्थं असावादित्यो ब्रह्मेति प्रदक्षिणं भ्रमन् जलं सिंचेत् अर्घ्यांजलीतर्जन्यंगुष्ठयोगेन कार्यः इद
मर्घ्यदानं प्रधानमित्येके अंगमिति परे अथ गायत्रीजपः प्राणायामं कृत्वा गायत्र्या विश्वामित्रः सविता गायत्री जपे विनि

योगः तत्सवितुर्हृदयाय नमः वरेण्यं शिरसे स्वाहा भर्गो देवस्य शिखायै वषट् धीमहि कवचाय हुं धियो यो नो नेत्रत्रयाय वौषट् प्रचोदयात्
अस्त्राय फट् इति षडंगन्यासः कार्यः न वा कार्यो न्यासविधेरवैदिकत्वादिति गृह्यपरिशिष्टे स्पष्टं एतेनाक्षरन्यासपदन्यासपादन्यासादीनां मु
द्रादिविधेः शापमोचनादिविधेश्च तांत्रिकत्वेनावैदिकत्वादनावश्यकत्वं वेदितव्यं मंत्रदेवतां ध्यायेत् केचिद्गायत्र्यादिध्यानं वदंति आगच्छ व
रदे देवि जप्ये मे सन्निधौ भव गायंतं त्रायसे यस्माद्गायत्री त्वं ततः स्मृता इत्यावाह्य यो देवः सविताऽस्माकं धियो धर्मादिगोचरे प्रेरयेत्तस्य तद्भ
र्गस्तद्वरेण्यमुपास्महे इति मंत्रार्थं चिंतयन्मौनी प्रातः सूर्याभिमुखस्तिष्ठन्नामंडलदर्शनात्सप्रणवव्याहृतिकां गायत्रीं अष्टशतमष्टावि
शतिं दश वा जपेत् सायं वायव्याभिमुख आनक्षत्रदर्शनादिति विशेषः अनध्यायेष्टाविंशतिं प्रदोषे दशैव जपेदिति कारिकायां रुद्राक्ष
विद्रुमादिमालाभिरंगुलीपर्वभिर्वा जपः अष्टशतं चतुःपंचाशत्सप्तविंशतिर्वा मालामणयः उत्तरं न्यासं कृत्वोपस्थानं जातवेदसे॰ त
च्छंयोरा॰ नमो ब्रह्मण इति मंत्रैः सायंप्रातश्चोपतिष्ठेदिति परिशिष्टमतं स्मृत्यंतरे मित्रस्य चर्षणीत्यादि मित्रदेवताकैः प्रातः इमं मे वरु
ण त्वायादिभिर्वरुणपदोपेतैः सायं सूर्योपस्थानमुक्तं प्राच्यै दिशे नमः इंद्राय नमः आग्नेय्यै दिशे नमः अग्नये॰ इत्यादिना दशदिग्वंदनं
ते संध्यायै नमः गायत्र्यै नमः सावित्र्यै नमः सरस्वत्यै नमः सर्वाभ्यो देवताभ्यो नमः इति नत्वा उत्तमे शिखरे जाते भूम्यां पर्वतमूर्धनि ब्रा
ह्मणेभ्योऽभ्यनुज्ञाता गच्छ देवि यथासुखमिति विसृज्य भद्रं नो अपि वातय मन इति त्रिरुक्त्वा प्रदक्षिणं भ्रमन् आसत्यलोकादापाताल
लोकाल्लोकालोकपर्वतात् ये संति ब्राह्मणा देवास्तेभ्यो नित्यं नमो नम इति भूम्युपसंग्रहं नमस्कृत्य द्विराचमेदिति अथ तैत्तिरीयाणां सं

ध॰सिं॰३५॰ ८० कल्पांतं पूर्ववत् गायत्रीं ध्यात्वा आयातु वरदे देवि अक्षरं ब्रह्मसंमितं गायत्री छंदसां मातेदं ब्रह्म जुषस्व मे सर्ववर्णे महादेवि संध्याविद्ये स
रस्वती अजरे अमरे देवि सर्वदेवि नमोस्तु ते ओजोसि सहोसि बलमसि भ्राजोसि देवानां धामनामासि विश्वमसि विश्वायुः सर्वमसि स
र्वायुः अभिभूरों गायत्रीमावाहयामि सावित्रीमावाहयामि सरस्वतीमावाहयामि छंदऋषीनावा॰ श्रियमावा॰ ह्रियमावा॰ इत्यावाह्य
मार्जनं पूर्ववत् आपो वा इदं सर्वं विश्वा भूतान्यापः प्राणा वा आपः पशव आपोन्नमापः सम्राडापो विराडापः स्वराडापश्छंदांस्यापो ज्यो
तींष्यापो यजूंष्यापः सत्यमापः सर्वा देवता आपो भूर्भुवः सुवराप ॐ इति जलमभिमंत्र्य सूर्यश्चेति पूर्ववन्मंत्राचमनं दधिक्राव्णो अ
कारिषमिति ऋक्त्रयस्यापो हि ष्ठेति तिसृभिर्ऋग्भिर्हिरण्यवर्णा इति पवमानः सुवर्जन इति अनुवाकेन च क्रमेण मार्जनं तेघमर्षणं कृत्वा न कृ
त्वा वा ध्येदानादि गायत्रीजपांतमावाहनमंत्रवर्ज्यं पूर्ववत् न्यासविधेर्वैदिकत्वमुक्तमेव जपांते उपस्थानं मित्रस्य चर्षणीधृतो वो॰१
मित्रो जनान्यातयति॰१ प्रसमित्र मर्तो॰ यच्चिद्धि ते॰१ यत्किंचेदं वरुण॰१ कितवासो यद्रि॰१ इति षड्भिरुपस्थाय प्राच्यै दिशे याश्च देवे
ता एतस्यां प्रतिवसंत्येताभ्यश्च नमो नम इत्यादिना अवांतराः षट् नत्वा अवांतरायै दिशे याश्च देवता इति च नत्वा नमो गंगायमुनयो राम
र्मध्ये इत्यादिना मुनिदेवतान्नत्वा सर्वं तु दिशो इति मंत्रं पठित्वा गोत्राद्युच्चार्य पूर्ववत् भूम्युपसंग्रहं नत्वा पूर्ववत् संध्यां विसर्जयेदि ८०
ति अथ कात्यायनानां संध्याप्रयोगः आचम्य भूः पुनातु भुवः पुनातु स्वः पुना॰ भूर्भुवः स्वः पुनातु इत्यादिना पावनं कृत्वा अं

पवित्रः पवित्रो वेति विष्णुं स्मृत्वा आसनादिविधिं कृत्वा त्रिराचम्य प्राणानायम्य पूर्ववत्संकल्प्य गायत्री अक्षराणां न्यासं अक्षसूत्रकमंडलुं र
क्तवस्त्रां चतुर्मुखीं हंसवाहनसंस्थितां ब्रह्माणीं ब्रह्मदेवत्यां ब्रह्मलोकनिवासिनीं आवाहयाम्यहं देविमायांतीं सूर्यमंडलात् आगच्छ वरदे
देवि त्र्यक्षरे ब्रह्मवादिनि गायत्री छंदसां मातर्ब्रह्मयोने नमोस्तु ते इत्यावाह्य पूर्ववदापोहिष्ठेति तृचेन मार्जयेत् सूर्यश्चेति मंत्रस्य नारायणऋ
षिः सूर्यो देवतानुष्टुप्छंदः आचमने विनियोगः सूर्यश्च॰ जलं प्राश्याचम्य आपोहिष्ठेति नवर्च मार्जनं कुर्यादिति केचिदाहुः बह्वृचस्तु
संकल्प्याद्यंते सूर्यश्चेति मंत्राचमनं कृत्वापोहिष्ठेति तिसृभिः मार्जनं तेघमर्षणं कार्यं न तु मार्जनं द्वयमित्याहुः सुमित्र्या न इति द्वयोः
प्रजापतिर्ऋषिरापो देवता यजुश्छंदः आदाने प्रक्षेपे विनियोगः सुमित्र्या न आप ॐ षधयः संतु इति जलमादाय दुर्मित्र्यास्तस्मै संतु योस्मा
न्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः इति वामभुवि क्षिपेत् ततः ऋतं चेति तृचेन द्रुपदेति त्रिकृत्कृत्वा वाघमर्षणं पूर्ववत् सायंप्रातश्च त्रिरर्घ्यदानं बुध्यसु
तजलेन पूर्ववत् मध्याह्ने सकृत् गायत्र्यापरिसिउक्षणं अथोपस्थानं उद्वयमुदुत्यमिति द्वयोः प्रस्कण्वः सूर्योनुष्टुप्गायत्र्यौ चित्रं देवा
नामांगिरसः कुत्सः सूर्यस्त्रिष्टुप् तच्चक्षुर्दध्यङ्ङाथर्वणः सूर्यः पुरउष्णिक् उपस्थाने विनियोगः उद्वयं तमसस्परि॰ उदु त्यं जातवे॰ चित्रं
देवाना॰ तच्चक्षुर्देवहितं॰१ इति ऊर्ध्वबाहुः सूर्यमुदीक्षमाणो यथाशाखं पठेत् प्राणायामादि विधाय न्यासमुद्रातर्पणादि विधिः कृ
ताकृतः तेजोसीति परमेष्ठी प्राजापतिराज्यं यजुः आवाहने वि॰ तेजोसि शुक्रमस्यमृतमसि धामनामासि प्रियं देवानामनाधृष्टं दे

ध॰सिं॰उ॰
८१

तुर्यजनमसि परोरजसइतिविमलःपरमात्मानुष्टुप् गायत्र्युपस्थाने॰ गायत्र्यस्येकपदीद्विपदीत्रिपदीचतुष्पद्यपदसि नहि पद्यसे नमस्ते
तुरीयायदर्शतायपदायपरोरजसेसावदों ततोगायत्रीजपांतंपूर्ववत् ततः शाकलेनविभ्राडित्यनुवाकेनपुरुषसूक्तेनवाशिवसंकल्पेन
वामंडलब्राह्मणेनवोपस्थानंकार्यं अत्रऋग्शाखोक्तवत् दिग्वंदनंकेचित्कुर्वंति ततउत्तमेशिखरे॰ देवागातुविदोगातुमितिद्वाभ्यांविसर्ज
नं भूम्युपसंग्रहं नमस्कारादिपूर्ववत् इतिकात्यायनसंध्या संध्यामुपासतेयेतेनिष्पापाब्रह्मलोकगाः अन्यकर्मफलंनैतिसंध्याही
नोशुचिस्ततः जीवमानोभवेच्छूद्रोमृतश्वाजायतेध्रुवंसंध्यात्रयेकालातिक्रमेप्रायश्चित्तार्थमेकमर्घ्यमधिकंदत्वा रात्रौप्रहरपर्यंतंदि
नोक्तकर्माणिकुर्यात् ब्रह्मयज्ञंसौरंचवर्जयेत् सर्वथासंध्यालोपप्रतिसंध्यंएकोपवासोयुतमष्टोत्तरसहस्रंवागायत्रीजपः अत्यश
क्तौप्रतिसंध्यालोपेशतगायत्रीजपः द्व्यहं त्र्यहं लोपेतदावृत्तिः ततःपरंकृच्छ्रादिकल्प्यं अथौपासनहोमः स्वयंहोमोमुख्यः अशक्तौप
त्नीपुत्रःकुमारीभ्राताशिष्योभागिनेयोजामाताऋत्विग्वा पुत्रादिर्दंपत्योःसन्निधानेएकतरसन्निधानेवाजुहुयात् त्यागंयजमानः
पत्नीवाकुर्यात् तस्याअसन्निधौतदाज्ञयाऋत्विगादिर्विपत्न्याऋतुप्रसवोन्मादिदोषेतुतदाज्ञांविनापिऋत्विगादिस्त्यागंकुर्यात् राम
स्वयंहोमेफलंयत्स्यात्तदन्येहोमेतदर्धकं पर्वणिस्वयमेवजुहुयात् तत्रप्रातःसूर्योदयात्प्राक्सायंसूर्यास्तात्प्रागग्नीनांगतत्वादेवप्रा ८१
दुष्करणंकृत्वासूर्यास्तोत्तरंहोमःकार्यः प्रादुष्करणहोमकालातिक्रमे ॐभूर्भुवःस्वःस्वाहेतिमंत्रेणस्रुवाज्याहुतिरूपंसर्वप्रायश्चि

त्तंआज्यसंस्कारपूर्वकंकृत्वाहोमः सूर्योदयोत्तरंदशघटिकापर्यंतंप्रातर्होमकालोमुख्यः ततआसायंगौणः सायंनवनाडिकापर्यंतंमुख्यः
ततआप्रातर्गौणः मुख्यकालातिक्रमेकालातिक्रमनिमित्तप्रायश्चित्तपूर्वकं अमुकहोमंकरिष्येइतिसंकल्प्याज्यंसंस्कृत्यस्रुचिचतुर्गृहीतं
गृहीत्वासायंकालेदोषावस्तर्नमःस्वाहेतिकृत्वा प्रातस्तुप्रातर्वस्तर्नमःस्वाहेतिकृत्वाहोम्यंसंस्कृत्यनित्यहोमः श्रौतहोमंकृत्वाप्रातर्होमं
केचित्स्मार्तहोमंपूर्वमाहुः आधानेपुनराधानेसायमुपक्रमोहोमः सायंप्रातर्होमयोर्द्रव्यैक्यंकर्त्रैक्यंच प्रातर्यजमानः कर्ताचेत्कर्तृभेदे
नदोषाय अथाश्वलायनस्मार्तहोमः आचम्यप्राणानायम्यदेशकालौसंकीर्त्यश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंसायमौपासनहोमंप्रातरौपासन
होमंवामुकद्रव्येणकरिष्ये चत्वारिशृंगेतिध्यात्वासोदकहस्तेनत्रिःपरिसमुह्यपरिस्तीर्यत्रिःपर्युक्ष्यहोमद्रव्यंसमिधंचोत्तरतःस्थितंद
र्भेणावज्वल्यप्रोक्ष्यत्रिःपर्यग्निकृत्वाग्नेःपश्चिमतोदर्भेषुनिधायविश्वानिनइत्यग्न्यर्चप्रजापतिंमनसाध्यायन्समिधमग्नौप्रक्षिप्यत
येवस्त्वासमिद्धिधीयायांशततंडुलैरग्नयेस्वाहेतिसायंप्रथमाहुतिः सूर्यायस्वाहेतिप्रातः प्रथमाहुतिःशताधिकतंडुलैःप्रजापत
येइतिमनसोच्चार्यहोमस्ताभ्यांद्वितीयाहुतिरुभयकाले परिस्तरणंविसृज्यपरिसमूहनपर्युक्षणेकृत्वोपस्थानं अग्नआयूंषिपविति
तिसृणांशतंवैखानसाअग्निःपवमानोगायत्री अग्न्युपस्थाने॰ अग्नेत्वंनइतिचतसृणांगौपायनालौपायनावाबंधुःसुबंधुःश्रुत
बंधुर्विप्रबंधुश्चाग्निर्द्विपदाविराट् अग्न्युप॰ प्रजापतेहिरण्यगर्भःप्रजापतिस्त्रिष्टुप् प्रजापत्युप॰ इतिवायव्यादशोतिष्ठन्नुपस्थायो

पवित्र्यमानस्तोके इत्यादिना विभूतिधारणं कृ॰ चिद्रूकं विष्णुं स्मृत्वानेन होमकर्मणा परमेश्वरः प्रीयतामित्यर्पयेत् प्रातस्तु सूर्योनो दिवः से
यं श्चक्षुः सूर्यो गायत्री सूर्योप॰ उदुत्यं काण्वः प्रस्कण्वः सूर्यो गायत्री सूर्यो॰ चित्रं देवानामांगिरसः कुत्सः सूर्यस्त्रिष्टुप् सूर्यो॰ नमो मित्रस्य
सौर्योभितपाः सूर्यो जगती इति चतुर्भिः पूर्वोक्तैस्त्रिभिः प्राजापत्येनोपस्थानं केचित्प्रातः तंतुं तन्वंनितिना पठंति॥ पत्नीकुमारी कर्तृके हो
मे ध्यानोपस्थानादौ मंत्रावर्ज्याः हिरण्यकेशीयानां पूर्वोक्तसंकल्पाद्यंते यथा तद्दसव इति परिसमुह्य परिस्तीर्य अदितेनुमन्यस्वेति दक्षि
णतः प्राचीनं पर्युक्षेत् अनुमतेनुमन्यस्वेति पश्चादुदीचीनं सरस्वतेनुमन्यस्वेति उत्तरतः प्राचीननं देवसवितः प्रसवेति सर्वतः तूष्णीं समि
धमाधाय होमादि प्राग्वत् अदितेन्वमंस्थाः अनुमतेन्वमंस्थाः सरस्वतेन्वमंस्थाः देवसवितः प्रासावीरिति पूर्ववत् परिषेचनं उदु
त्यं॰ चित्रं देवानामिति प्रातरुपस्थानं अग्निर्मूर्धा दिव इति त्वामग्ने पुष्करादधीति द्वाभ्यां सायमुपस्थानं आपस्तंबानां सायमग्नये स्वाहा
अग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति द्वे आहुती प्रातस्तु सूर्याय स्वाहाग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति विशेषः शेषं हिरण्यकेशीयवत् अथ कात्यायनानां सा
यमस्तमिते होमः प्रातः सूर्ये नुदिते होमः तत्र प्रातरुपस्थानांतां संध्यां कृत्वा होमांते गायत्रीजपादि संध्यासमापनं तत्र पूर्वेन संकल्पांते
उपयमनाकुशानादाय सव्ये कृत्वा दक्षिणकरेण तिस्रः समिधोग्न्याधाय अमाणि कोदकेन पर्युक्ष्याग्निमर्चयित्वाग्नये स्वाहा प्रजापतये
स्वाहेति सायं द्वाभ्यां तंडुलैर्वा कृत्वा प्रातस्तथैव सूर्याय प्रजापतये च जुहुयात् समाप्ते त्वनुवाकेन सायमुपस्थानं प्रातस्तु विभ्राडि

त्यनुवाकेन अत्र दधिहोमादौ संस्रावप्राशनभाक्तः होमलोपेष्टोत्तरसहस्रगायत्रीजपः मुख्यकालातिक्रमे अनादिष्टहोमः अथ होमद्र
व्याणि व्रीहिश्यामाकयवानां तंडुलाः पयो दधि सर्पिर्व्रीहियवगोधूमप्रियंगवः स्वरूपेणापि होम्याः तिलास्तु स्वरूपेणैव तंडुलादयः श
तसंख्या हस्तेन होतव्याः दध्यादिद्रवद्रव्यं स्रुवेण सर्वत्रोत्तराकृतिः पूर्वतो भूयसी समिधस्त्वार्कपलाशखदिरापामार्गपिप्पलोदुंबरशमीदू
र्वादर्भमया दशद्वादशांगुलाः सत्वचः बटप्लक्षबिल्वादि आहेमाद्रौ होमाकृत्योः संसर्गे यत्र वेत्थेति मंत्रेणाग्नये समिद्धोमः नित्यहोमे त्वतिक्रां
ते आज्यं संस्कृत्य चतुर्गृहीत्वा मनोज्योतिर्जुषतामनु कुर्यात् द्वादशदिनपर्यंतहोमलोपे इदमेव प्रायश्चित्तं ततः परमग्निनाशः एवं होम
लोपप्रायश्चित्तं कृत्वातिक्रांतहोमार्थं द्रव्यं संस्कृत्य सायंप्रातः क्रमेण द्वे द्वे आहुती दिनगणनया जुहुयात् अग्निसूर्यप्रजापतीनुपति
ष्ठेत् नवा जुहुयात् प्रायश्चित्तेन चारितार्थ्यात् सूतकादिना होमलोपेप्येवं हिरण्यकेशीयानामप्येवं आपस्तंबादीनां त्रिरात्रात्य
रमग्निनाशो भवतीति सूतकेपि स्वयं होमः कार्यः समारोपोत्तरं सूतकपाते प्रत्यवरोहासंभवेन त्रिरात्रं होमलोपे पुनराधानं अथ सम
स्य होमः सायंप्रातर्होमौ समस्य करिष्ये पूर्ववत्सायंकालहोमांतं कृत्वा पर्युक्ष्य पुनर्द्रव्यं संस्कृत्य समिधं प्रक्षिप्य सूर्यप्रजापत्याहुती
दत्वा हविष्मंतमित्युपतिष्ठेत् हविष्मंतमिति पंचर्चस्य वामदेवः सूर्यो वैश्वानरो त्रिष्टुप् निसवस्प्रजापत्युपस्थाने अथ पक्षहोमः
प्रतिपदि अद्य सायमारभ्य चतुर्दशी सायमवधिकान् पक्षहोमांतंत्रेण करिष्ये सायंतंडुलान्यावद्दृयेष्टिक्षयानुसारेण चतुर्दशा

ध॰सिं॰तृ॰
८३

द्विवारं गृहीत्वा होमकाले अग्नये स्वाहेति सर्वान् पूर्वपात्रस्थानेकदेशं हुत्वा द्वितीयपात्रस्थान् प्रजापतये तथैव जुहुयात् एवं द्वितीया
द्यंशात: अद्यप्रातरारभ्य पर्वप्रातरवधिकान्पक्षहोमांतंत्रेण करिष्ये इत्यादि सायंवत् विशेषस्तु प्रथमपात्रस्थान्सूर्याय स्वाहेति
जुहुयात् द्वितीयपात्रस्थान्प्रजापतये हुत्वोभयत्र समिदंतोपस्थानादि संस्कृत् पक्षमध्ये आपन्नान्नैतत्सायंकालान्त्यचतुर्दशी
सायंपर्यंतान्शेषहोमान्सायंपक्षहोमवद्धुत्वा पर्वप्रातर्होमांतान्प्रातर्जुहुयात् सर्वथा पर्वसायंहोमः प्रतिपत्प्रातर्होमश्च पृथगे
व इतिपक्षहोमशेषहोमौ पक्षमध्ये आपन्नितृतावपकृष्टा होमाः कार्याः संततपक्षहोमत्रये अग्निनाशात् तृतीयपक्षे प्रतिदिनं
होमाः सर्वथापन्नितृत्वभावे ज्ञावज्जीवं पक्षहोमाः अथ समारोपः अयं ते योनिरित्यस्य विश्वामित्रोग्निरनुष्टुप् अग्निसमारो
पे विनियोगः अनेन मंत्रेण होमोत्तरं अरणीमध्ये तस्मिश्च वा प्रताप्याग्निसमारोहं तत्र भावयेत् होमादिकाले अरणीनिर्मथ्य प्रत्यवरोहेति
मंत्रेण स्थंडिलेग्निं प्रतिष्ठापयेत् समित्समारोपे आत्मनि योगारादग्निं प्रतिष्ठाप्य प्रत्यवरोहेति मंत्रेण तां समिधमग्नावादध्यात् सूत्रांतरे आजुह्वा
न उद्बुध्यस्वेति मंत्राभ्यां प्रत्यवरोहणं अत्यहं समारोपादि द्वादशादिनमेव समारोपप्रत्यवरोहौ यजमानकर्तृकावेव तेन समारोत्तरमाशौ
च प्राप्तौ प्रत्यवरोहासंभवादग्निनाशः इदं त्रिदिनं होमलोपे विहितपुनराधानानामापस्तंबादीनामेव आश्वलायनानां तु द्वादशदिनं होम
लोप एवाग्निनाशः राजकांत्यादिसंकटे कुलिगृहारोपि समारोपादिके चिद्लिंगाद्यभावे नन्यगतिकत्वे आश्वोच्यपातात्पूर्वं पर्वहोमस राम ८३

हितानपि होमानपकृष्य हुत्वा न कृत्वा वा समारोपं कृत्वा सूतकांते प्रत्यवरोहः कार्यो मात्र पर्वोल्लंघनदोष इत्याहुः समारोपोत्तरं दंपत्योः
प्रवासे सीमानद्योरुल्लंघनकाले उभाभ्यामन्यतरेण वा समिदाधानारंभः कार्यः अन्यथाग्निनाशः यजमानस्यैव प्रवासे कृत्स्नं अभयं
वोभयं मेस्त्विति अग्निमुपस्थाय प्रवासं गच्छेत् तत आगत्य गृहा मा बिभीतोपवः स्वस्मैवास्मासु च प्रजायध्वं मा च वो गोपतीरिषदिति मंत्रेण
स्वगृहं निरीक्ष्य गृहानहं सुमनसः प्रपद्ये वीरघ्नो वीरवतः सुवीरान् इरां वहंतो घृतमुक्षमाणास्तेष्वहं सुमनाः संविशामीति गृहं प्रविश्याग्नि
वेश्मन्संशंयोः शंयोरिति पुनस्त्रिरनुवीक्ष्य नित्यहोमांते अभयं वो भयं मेस्त्विति अग्निमुपतिष्ठेत् ज्येष्ठपुत्रशिरः पाणिभ्यां परिगृह्य अंगा
दंगात्संभवसीति मंत्रं जपित्वा मूर्धानं त्रिर्जिघ्रेत् एवमितरपुत्राणां प्रज्ञकन्यानां तूष्णीं जिघ्रेत् प्रवासादागतं प्रतिहृतात्मपि आहि
तंतरि न वदयेयुः प्रोषितपत्नीपत्नी स्मार्तहोमो स्वयं कृत्वा दर्शपूर्णमासस्थालीपाकपिंडपितृयज्ञान्विप्रेण कारयेत् अनुगतप्रायश्चि
त्तादि पत्न्यां रजस्वलायामपि ऋत्विक् कुर्यात् पुनः संधानं तु पत्न्यां प्रोषितेन भवेत् नैमित्तिकजातेष्टिमहदादेष्टयोपि न भवंति प्रायश्चित्ते
ष्टेः पूर्णाहुतिः अथोपासनाग्न्यनुगमने गृह्याग्नेरनुगमप्रायश्चित्तं करिष्य इति संकल्प्य आयतनस्थं भस्म दूरीकृत्य पलेपादिकं कृत्वाग्निं प्र
तिष्ठाप्याज्यं संस्कृत्य अयाश्चेति मंत्रेण एकामाहुतिं सर्वप्रायश्चित्तं वा हुत्वा दंपत्योरन्यतरेणापरहोमकालपर्यंतमुपोषितेन स्थातव्यं एवं
द्वादशादिनपर्यंतं केचित्तु पवा समयाश्चेति होमं वा कुर्यात् तन्न हृद्यमित्याहुः एतद्वृत्तिकारमतं केचित्तु यद्यन्यनुगमने होमकालद्वया

ध·सिं·३ पू·
८४

तिक्रमस्तदानष्टाग्निसंधानं तत्रत्रिरात्रमग्निनाशे प्राणायामशतं तत आविंशतिरात्रमेकदिनोपवासः ततआमासद्वयं त्रिरात्रोपवासः
ततऊर्ध्वंवत्सरपर्यंतंप्राजापत्यकृच्छ्रं ततः प्रतिवर्षं कृच्छ्रवृद्धिः एवं प्रायश्चित्तं कृत्वा धानोक्तसंभारान्निधायनष्टस्यगृह्याग्नेः प्रायश्चित्तं क-
रिष्येइतिसंकल्प्याथाश्वेत्याज्येनस्रुवाहुतिपत्न्युपवासादिपूर्ववत् लाजाहोमादिकंवाएवंद्वादशरात्रपर्यंतेमस्तुलमितिरित्याहुः द्वाद-
शाहादिनोत्तरंविच्छेदप्रायश्चित्तंहोमाद्विद्रव्यदानंचकृत्वाविवाहहोमादिविधिनायथास्वस्वगृह्यंपुनःसंधानं अथान्वाहितास्य प्राग्या-
गादनुगतौअथाश्वेतिपूर्ववदग्निमुत्पाद्यपुनरन्वाधानंकृत्वाभूर्भुवः स्वरित्युपस्थायसर्वप्रायश्चित्तं हुत्वास्थालीपाकंकुर्यात् अन्वा-
धानोत्तरंप्रयाणप्राप्तौतुभ्यंताअंगिरस्तमइत्याज्याहुतिमग्नयेहुत्वासर्वप्रायश्चित्तंहुत्वाग्निंसमारोप्यगच्छेत् समारूढेसमिन्नाशे
पुनराधेयमिष्यंते उपलेपादिकंकृत्वानष्टाग्निप्रायश्चित्तंपुनराधेयंसंकल्प्याधानोक्तसंभारान्निधायाग्निंप्रतिष्ठाप्यअथाश्वेतिस्रु-
वाज्याहुतिंसर्वप्रायश्चित्तंजुहुयात् इतिपुनराधेयं स्वाग्निमरणान्याग्नौस्वयंयजमानेस्वाग्नावन्ययजनेपथिकृत्तथालीपाकंक-
रिष्येइतिसंकल्प्य चरुःकार्योथवापथिकृत्स्थानेपूर्णाहुतिं होष्यामीति संकल्प्य स्रुचिद्वादशवारंचतुर्वारंवाज्यंगृहीत्वाअग्नयेपथि-
कृतेस्वाहेतिजुहुयात् विवाहोत्तरमाधानोत्तरंवापौर्णमास्यांस्थालीपाकारंभः प्रतिपदियागोतिक्रांतेश्वेदागामिपर्वद्वयंतिथिषुचतु- राम
र्थीनवमीचतुर्दशीद्वितीयापंचम्यष्टमीर्विहायकार्यः नात्रकालातिक्रमप्रायश्चित्तं अन्वाधानोत्तरंप्रतिपदीष्यकरणेतृतीया- ८४

दितिथिषुसर्वप्रायश्चित्तंहुत्वापुनरन्वाधाययागः द्वितीयपर्वप्राप्तौअतिपत्तौ पथिकृच्चरुपूर्वकंपर्वणिकार्यो तत्राप्यतिक्रमेद्वितीय-
प्रतिपदिलुप्तेष्टेः पादकृच्छ्रंकृत्वाप्राप्तकालयागः द्वितीययागस्यापिआगामितिथिषुलोपेतत्पर्वणिपादकृच्छ्रंपथिकृत्पूर्वकंचतुर्थपर्वणिवात-
त्राप्यतिक्रमेतृतीयप्रतिपदिअर्धकृच्छ्रंयागद्वयस्यकृत्वाप्राप्तयागः तृतीययागस्योक्ततिथौअर्धकृच्छ्रंपथिकृत्पूर्वकंचतुर्थपर्वणिवाअ-
करणेअग्निनाशात्पुनराधेयं अत्रपुनराधेयस्वरूपसंभारनिधानपूर्वकंअथाश्वेतिस्रुवाहुतिरिति अन्वारूढसमिन्नाशस्थलेउक्तमेवपु-
नराधानंतुविवाहहोमादिरूपंपुनराधेयाद्भिन्नं आयतनाद्बहिः शम्यापरासात्प्राग्वह्निपातेइदंतएकमित्यस्यातमायतनेप्रक्षिप्यसर्वप्रा-
यश्चित्तंजुहुयात् पर्वणिव्रतलोपेश्चयेव्रतपतयेचरुः पूर्णाहुतिर्वापार्वणिदंपत्योरन्यतरस्याश्रुपातेअग्नयेव्रतभृतेचरुः पूर्णाहुतिर्वा पवित्र-
नाशेग्नयेपवित्रवतेचरुः पूर्णाहुतिर्वा अन्वाधानेष्टिमध्येचंद्रग्रहणेअत्राहगोरितिचंद्रायाज्यंहुत्वानवोनवइत्युपस्थायेध्माधाना-
दियागः सूर्योपरागे उदुत्यमितिसूर्यायाज्यंहुत्वाचित्रंदेवानामित्युपस्थानं अन्वाधानोत्तरंस्वभर्तेतोविसर्गेइमंमेवरुणतत्त्वायामीति
वरुणायहुत्वाज्याहुतीरविघ्नजा पुनर्मामैत्विति सौत्रमंत्रयोर्जपश्च बुधारेतोविसर्गेअग्निर्व्रतपतिश्चरुः अन्यदास्वप्नेरेतोविसर्गेस्वप्नेनम-
स्कारत्रयं इध्माधानोत्तरंहविर्दोषेतुतत्स्थानेआज्यंप्रतिनिधिंकृत्वायागंसमाप्यपुनस्तंतत्तस्मात्कान्वाधानादिस्तद्देवताकः पुनर्यागः इध्मा-
धानात्पूर्वंहविर्दोषेतद्देवताकंहविः पुनरुत्पाद्ययागः स्विष्टकृदर्थहविर्दोषेआज्येनस्विष्टकृतंकुर्यात् अंगहविर्दोषेतदाज्यंपुनरुत्पा-

दयेत् हविर्दोषोस्तु प्रच्युतनखकेशैः कीटैः काष्ठविण्मूत्रश्लेष्माद्यैर्वा भक्षैः तैश्चमार्जारनकुलकाकैर्मुखजबिंदुघर्मनासिकामला
श्रुकर्णमलैः सूतिकारजस्वलाचांडालादिदृष्टिभिश्च संसर्गः देवताहविर्मिश्रणादिविपर्यासेयदोदेवेतिमंत्रेणआज्यहोमः कृत्स्नहविर्दोषे
तद्विसर्गस्यएवयागोनष्टपुनर्यागः पूर्वादिचतुर्दिक्षुचरूंस्तेके अग्नयेयमायवरुणायसोमायेतिक्रमेणकृत्वामध्येतद्वसकेचतुर्भ्यो
पिंडत्वाकोणेषुलेके व्याहृती कृत्वा चरुमाज्याभ्यसंतेपर्यासादिति मंत्राभ्यां आज्येनाग्नाः अग्नेर्मिंद्राहुती च हेइति केचित् स्वगृह्याग्ने
रन्यगृह्याग्निना संसर्गे उभौ यजमानौ युगपत्समग्निं समारोप्य उभौ प्रत्यवरोहणं कृत्वाग्नये विविचये चरुं कुर्यातां शवाग्निना संसर्गेग्न
येशुचये चरुः पचनाग्निना संसर्गे संवर्गायाग्नये चरुः सर्वत्र संसर्गे समारोपप्रत्यवरोहणोत्तरं चरुः स्वयमग्निप्रज्वलने उद्दीपस्वजी
तवेदोपधान्निर्कर्तिमम पयदः श्वमद्यमावहजीवनं च दिवोदिवा मानोहिंसीज्जातवेदो गामश्वं पुरुषं जगत् अबिभ्रदग्न आगहि श्रि
यामापरिपातयेति द्वाभ्यां हे समिधावग्नये शुचये व्यात् सर्वत्र विध्यपराधे सांगतार्थं सर्वप्रायश्चित्तं गृहदाहे अग्नये क्षामवते चरुः एव
मन्यान्यपि प्रायश्चित्तानि बह्वृचब्राह्मणादिपूक्तानि ज्ञेयानि यत्र तु प्रायश्चित्तविशेषो नोक्तः तत्र सर्वप्रायश्चित्तं भूर्भुवः स्वरित्य राम
नेनाज्याहुतिः सर्वप्रायश्चित्तसंज्ञो अथाग्न्युपघातनिमित्तानि श्वसूकररासभकाकसृगालमर्कटशूद्रांत्यजपतितकुणपसूत ८५
तिकारजस्वलाभिः पुरीषमूत्ररेतोश्रुपूयश्लेष्मशोणितास्थिमांसादिभिरन्यैर्वाऽशुचिभिस्तैरारोपितारणिस्पर्शे अग्नेः स्पर्शे वाग्नि

नाशः तत्रारणीगतेवह्नौ नष्टे पुनराधेयमग्नेः स्पर्शे पुनराधानं यद्वा पुनस्त्वादित्याः रुद्रा वसवः समिंधतां पुनर्ब्रह्माणो वसुनीथ यज्ञैः
घृतेन त्वं तन्वं वर्धयस्व सत्याः संतु यजमानस्य कामाः स्वाहा आदित्यरुद्रवसुब्रह्मभ्य इदं न ममेति समिद्धोमः स्रुवेणाज्याहुतिर्वा
अग्नौ जलोपधाने पीदमेवस्व स्यजीवनोम्नतशावच्छवणेग्नयेसुरभिमतेचरुः पूर्णाहुतिर्वा प्रधानाहुतीनां स्विष्टकृतां संसर्गे सर्वप्रायश्चि
त्तं पिंडपितृयज्ञे तिप्रणीतनाशे तत्राहोमपक्षे सर्वप्रायश्चित्तं होमपक्षे पुनःप्रणयनमपि आपस्तंबानां प्रायश्चित्तं तेप्रणयनमेव नित्यं
पिंडपितृयज्ञलोपे वैश्वानरश्चरुः सप्तहोताख्यमहाहविरित्यादि मंत्रैः पूर्णाहुतिर्वा श्रवणाकर्मसर्पबल्याश्वयुज्याग्रयणप्रत्यवरोह
णकर्मणामन्यतमलोपे प्राजापत्यश्चरुः अकृताग्रयणस्य नवान्नभक्षणे अग्नये वैश्वानराय चरुः अष्टकालोपे उपवासः पूर्वेद्युः श्राद्धलो
पेप्युपवासः उपवासप्रत्याम्नाय एकविप्रभोजनं वा अन्वष्टक्यालोपे एभिर्द्युभिः सुमना एभिरिंदुभिरिति ऋक्शतं जपः सर्वत्र चरुस्था
ने पूर्णाहुतिर्दर्शपूर्णमासानारंभे आग्नेय्यादिना पूर्णाहुतिं कृत्वा तु यागपर्यासे प्रतिहत्यार्थं देयमिति गृह्याग्निसागरे निषिद्धतिथ्यादौ स्व
भार्यागमने अयाज्ययाजने कलसुनादि गणिकाद्यन्नभोजने निषिद्धप्रतिग्रहे पुनर्मामैत्विंद्रियं० इमं मे धिष्ण्या सह इति द्वाभ्या
माज्यहोमः समिद्धोमो वा जपो वा गृहोपरि कपोतोपवेशने देवाः कपोत इति पंचर्चसूक्तजपः प्रत्यृचमाज्यहोमो वा पावकयज्ञतंत्रेण
दुःस्वप्नदर्शने योमेराजन्युज्यो वेति ऋक्चतुष्टयोपस्थानं आतुरत्वनाशाय यक्ष्मरोगनाशाय वा मुंचामि त्वेति सूक्तेनाज्यचरुहोमः

वक्ष्यमाणानायेदमिति पंचसु त्यागः पश्चस्विष्टकृदिति शेषः प्रणीताप्रणीतास्थजलानां बिंदुपाते स्वाबेगा आपोहिष्ठेति तृचेन पुनः पूरणं तत्तं मे अ
पस्तद्भुतायतेऽस्त्वाज्याहुतिः इध्माधानलोपे तत्स्थानेऽन्यभागोत्तरं स्मरणे विपर्यासप्रायश्चित्तं कृत्वेध्माधानं कृत्वा प्रधानयागः प्रधानयागो
त्तरं स्मरणे त्विसमिद्धनरूपद्वारस्याभावाल्लोप एवेति प्रायश्चित्तेनैव सिद्धिः अन्यांगेष्वप्येवमूह्यं अथाग्निनाशकानि दंपत्योरनन्यतरो
ऽग्निसमीपे उदयास्तमयकाले वसेत् उभौ दंपती गृहसीमां ग्रामसीमां वा नदीं वोल्लंघ्य होमकाले बहिर्वसेतां तदा पुनराधानं अग्नीनामजस्र
हरणे शम्याप्रासाद्यनुगमेऽग्निनाशः कर्मार्थंहरणेऽग्नीनां नानुगमनादिदोषो बाधते आत्मसमारोपणपक्षे सुमङ्गले मैथुने भड्डादिस्पर्शेऽग्निनाशः प
त्न्यैव कृते पिएकस्यामपि होमकाले गृहसीम्नो बहिर्गतायामग्निनाशः ज्येष्ठायामग्निसमीपस्थायां कनिष्ठयासह यजमानप्रवासे न दोषाय
दंपती उभावपि ग्रामगृहयोः सीम्नोर्बहिर्गत्वा होमकालात्पूर्वमागतौ चेन्न दोषः यजमाने अग्निसमीपस्थेऽपि होमकाले पत्न्या ग्रामांतरस्थितौ पु
नराधानं प्राहुः प्रवासेऽन्यतरेण समारूढाग्नेरन्वारंभसत्वेन दीसीम्नोरुल्लंघने पुनराधानं अग्निं विहाय यजमानस्य ग्रामांतरयोजनगमनेऽव
श्यं वर्तेत स्वयं होमाभावेऽग्निनाशः तत्र पुनराधानं पवित्रेष्टिर्वा विनाग्निभिर्यदा पत्नी नदीमं बुध्निवाहिनीं अतिक्रमेत्तदाग्नीनां विनाशः राम
स्यादिति श्रुतिः अग्निसमीपे पत्न्योपत्न्यांतरे वा पत्न्या नद्युल्लंघने दोषो न पतिप्रवासे पत्न्याग्निभिः सह सीमोल्लंघनेऽग्निनाशः एवं पत्युर ८६
पि पत्नीप्रवासे जलेन हेतुनाग्निरूपशांतश्चेत्पुनराधेयं तदेव पुनराधेयमग्न्यावनुगते सति असमाधायन्वेत्वाग्निसीमामुल्लंघ्य गच्छति

समारोपणं विनाशश्चाप्रवासादूर्ध्वमग्नीनां हरणे नाशः अन्योदोषे समुत्पन्ने सूतके मृतकेऽपि वा प्रवसन्नग्निमानग्निः पुनराधानमर्हति बहूना
मपि चैकस्यामुद्वयाया न तु व्रजेत् एकादशीं चतुर्थीं च लिंगं तु मिल्लोन्विमित्ततः नत्वाग्निहोमवेलायां प्रवासेन्नचपर्वणि होमद्वयात्यये दर्शपू
र्णमासात्यये पुनराधेयमापस्तंबादिविषयं पवनाशोपनेदन्वं सूतके मृतके पिवा अपत्काल तु वसेदग्निं पुनराधानमर्हति इदं कात्यायनादि
परं पत्नीप्रवासे पुनराधानमुक्तं तदेकभार्यस्य बहुभार्यस्य तु ज्येष्ठाप्रवास एव पुनराधानमिति केचित् एतेषु निमित्तेषु स्थितानामग्नीनु
त्सृज्यान्येषामाधानं आराद्उपकारकांगलोपे कर्मसमाप्तेः प्राक्प्रायश्चित्तं कृत्वा तदंगं कुर्यात् कर्मसमाप्तौ प्रायश्चित्तमेव नांगावृत्तिः सं
निपत्योपकारकांगस्य द्रव्यसंस्काररूपस्य लोपे प्रधानात्प्राक्कृतकार्यं प्रधानोत्तरं प्रायश्चित्तमेव नावृत्तिः मृतायेपत्न्यै दाहार्थाग्निं दत्वा
वह्निरग्निसाध्यप्रातर्होमस्याग्रीधाकाग्रयणानि कुर्यात् कौस्तुभे तु अर्धाग्निदानादिकमुक्त्वा विधुरस्यापूर्वाधानप्रकारस्तस्यविच्छे
दे पुनराधानप्रकारश्चोक्तः तत्राधानप्रकारोऽयमिक्षुरः प्राक्होमान्तेशर्वरः यद्वा श्रौताग्निषु भार्यायै अर्धाग्निदानं कृत्वा उत्सर्गेणा
पूर्वाग्न्युत्सृज्य पुनराधानं कृत्वाग्निहोत्रं कार्यमित्युक्तं तद्द्वयापि तु त्सर्गेणा पूर्वाग्निसाग्रोत्तरं पूर्वाधानं कौस्तुभे उक्तमिति योऽन्यमि
तिभाति अरणीस्तु वादिपात्राणां लक्षणरक्षादिविचारोऽन्यत्र ज्ञेयः एतेषां विधीनां संकल्पादिविस्तरस्तु प्रयोगगत्यपाग्निसागरे
प्रायश्चित्तादिविधयः प्रायः सर्वस्त्वेषु समान एवं क्वचित्क्वचित्सूत्रे क्वाविशेषा ऊह्याः विवाहहोमो गृहप्रवेशनीयसमानतंत्रोऽनुष्ठे

यमाग्नेर्बह्वृचानां पुनराधानं अन्येषां विवाहहोमाद्यग्निमेवेति विशेषः अथ कामान्नोपयोगी किंचिदुच्यते पराग्निपक्वान्नमश्नीयाद्द्विजोत्तमः सम
न्तरा आहिताग्नेरयं धर्मो याज्ञिकानां तु संमतः इक्षुक्षीरविकाराश्च भाज्यं भक्ष्यं वाऽपि पराग्निपक्वं नद्दोषं प्रवासे चाग्निहोत्रिणः यदन्ने वारि
हीनं च पक्वं केवलपावके तदन्नं कन्दवद्ग्राह्यमन्नदोषो न विद्यते प्रातर्होमं तु निर्वर्त्य समुद्धृत्य कृतानलात् शेषं महानसे कृत्वा तत्र पाकं समाच
रेत् पूर्वेण योजयित्वा तं तस्मिन्होमो विधीयते अतोऽस्मिन्वैश्वदेवादिकर्म कुर्यादतन्द्रितः बह्वृचकारिकायां नित्यपाकाय शालाग्नेरेकदेशस्य
कार्यतः पाकार्थमुल्मुकं हृत्वा तत्र पक्त्वा महानसे वैश्वदेवो गृह्यगार्हस्पत्यार्थो ह्यग्निश्च लौकिकः भूमिपाको भवेद्यत्र श्राद्धादावुल्मुकेषु
च कृते न वैश्वदेवेष लौकिको नैव कार्यतः दीपको धूपकश्चैव तापार्थं यश्च नीयते सर्वे ते लौकिकास्तेषां तत्तन्मात्रापवर्गतः बह्वृचा
हृतोऽग्निरावसथ्यात्कथंचन मावदेत्कोऽपि तिष्ठेत तावदन्यो न मथ्यते वैश्वदेवास्तथा होमाः कृते यं नैव मंथनं पचनाग्नावपत्कालेः
पुनराधानमर्हति आरोपितारणी चोभे एका वाप्यदि नश्यति तत्राग्न्याधेयमिष्टं तु पुनराधेयमेव वा अथानारोपितारण्योः क्षयेऽग्नावेनवे
पुनः तदलाभे यदाद्याद्यात्तस्यात्पुनराहितिः श्वद्रोदक्यांत्यजैश्चैव पतितामेध्यरासभैः अनारूढारणिस्पर्शे तेविहायान्ययोर्विहः आरूढा
रणिस्पर्शे पुनराधेयमुक्तं भवतं नः समेत्य पुनरजायेह दूषितारणी एकारण्ये वदुष्टाचे तामेव पुनर्मन्थयेत् तत्रान्यारणिलाभाभावात्तु द्वा
तिपुनराहितिः उद्धृते अग्नौ नष्टे नष्टायामरण्यां यावदग्निस्तिष्ठति वेश्मनि तावद्धोमादिकं कृत्वा तन्नाशे पुनराहरेत् अग्नेः कारणिनाशे

न्यामेकां मन्त्रेणोपादायोभयं मंथनमिति केचित् अवशिष्टां तामेव छित्त्वा मंथनमित्यपरे एकस्यां दोषोऽप्यरण्यां द्वयं त्यक्त्वा तन द्वयोपादा
नमिति नारायणवृत्त्याशयः अथर्वरूणी विचारः श्रौतस्मार्तसाधारणः सर्वशाखासाधारणश्च अग्निसमारोपेकाति येवैश्वदेवः पाकश्च लौ
किकाग्नौ कार्य इत्याहुः यस्य वेदः स वेदी च विच्छिद्येत त्रिपूरुषं स वै दुर्ब्राह्मणो ज्ञेयः सर्वकर्मसु गर्हितः अग्निहोत्रं प्रकुर्वीत तज्ज्ञानवान् श्रद्धया
न्वितः अग्निहोत्रात्परो धर्मो न भूतो न भविष्यति श्रौते कर्मणि नो शक्तो ज्ञानाद्यभावतः स्मार्तं कुर्यात्तथाशक्तो ग्राम्याचारं समेत्सदा
कृतदारो न तिष्ठेत क्षणमप्यग्निना विना तिष्ठेत चेद्द्विजो व्रात्यस्तथा च पतितो भवेत् नगृह्णीयाद्विवाहाग्निं ब्रह्मत्वादिति मन्यते अनंतस्यन भो
क्तव्यं यथा पाकोऽहिसंस्मृतः योदद्यात्कांचनं मेरुं पृथिवीं च ससागरां तत्सायंप्रातर्होमस्य तुल्यं भवति वा न वा इति होमप्रकरणं अथ नि
त्यदानं एकस्मिन्नप्यतिक्रांते दिने दानविवर्जिते दस्युभिर्मुषितस्येव युक्तमाक्रंदितुं भृशं तस्माद्विभवानुसारेण पूगीफलादिकमपि
प्रत्यहं देयं ततो गोब्राह्मणादिमंगलदर्शनं इत्यष्टधा विभक्तदिनस्य प्रथमभागकृत्यं द्वितीयभागे वेदशास्त्राभ्यासः पठेदध्यापयेद्वे
दानजपेच्चैव विचारयेत् अवेक्षेत च शास्त्राणि धर्मादीनि द्विजोत्तमाः देवार्चनमपि प्रातर्होमानंतरं वा चतुर्थभागे ब्रह्मयज्ञोत्तरं वा कार्यं
विधाय देवतापूजां प्रातर्होमादनन्तरं कुर्वीत देवतापूजां जपयज्ञादनंतरमित्यादि द्विविधस्मृतेः तत्र विष्णुशिवब्रह्मसूर्यशक्तिविना
यकादिषु अभिमतां देवतामर्चयेत् तत्रापि कलौ हरिहरयोः पूजा प्रशस्ता नविष्णवाराधनात्पुण्यं विद्यते कर्म वैदिकं तस्मादनादिम

ध॰सिं॰उ॰ ध्यातेनित्यमाराधयेद्धरिं अथवदेवमीशानंभगवंतंसनातनं प्रणवेनाथवारुद्रगायत्र्यात्र्यंबकेनवा तथोन्नमःशिवायेतिमंत्रेणाने
८८ नवाजयेत् तथाचप्रतिमास्थंडिलादिभ्यः शालग्रामेबाणलिंगेचप्रशस्ता आवाहनादिकंविनासदादेवतासन्निधानात् श्रीमद्भाग
वते उद्वासावाहनेनस्तः स्थिरायामुद्धवार्चने अस्थिरायांविकल्पःस्यात्स्थंडिलेतुभवेद्द्वयं तन्नसंक्षेपतः पूजाप्रयोगउच्यते विष्
णुविचारस्तुमूर्तिप्रतिष्ठाप्रसंगेनवक्ष्यते येभ्योमाता० एवापित्रे० इतिपठन्घंटानादंकृत्वाचम्यप्राणानायम्यदेशकालौकीर्ति
त्वातेश्रीमहाविष्णुपूजांकरिष्ये इति पंचायतनपक्षेश्रीरुद्रविनायकसूर्यशक्तिपरिवृतश्रीमहाविष्णुपूजांकरिष्यइतिसंकल्प्यासनादिवि
धाय सहस्रशीर्षेतिषोडशर्चस्यसूक्तस्यनारायणः पुरुषोनुष्टुबंत्यात्रिष्टुप् न्यासेपूजायांचविनियोगः ततः प्रथमामृचंवामकरे
द्वितीयांदक्षिणेन्यसेत् तृतीयांवामपादे चतुर्थींदक्षिणे पंचमींवामेजानुनि षष्ठींदक्षिणे सप्तमींवामकटौ अष्टमींदक्षिणे नवमींना
भौ दशमींहृदि एकादशींकंठे द्वादशींवामबाहौ त्रयोदशींदक्षिणे चतुर्दशींमुखे पंचदशीमक्ष्णोः षोडशींमूर्ध्नि एवंदेहेचदेवे
चन्यासंकुर्याद्विद्वानतः अंत्याभिःपंचभिर्ऋग्भिर्हृदयाद्यंगपंचकं कलशंशंखंघंटांचपाद्यार्घ्याचमनीयकं संपूज्यप्रोक्ष्यचात्मानं राम
पूजासंभारमेवच ध्यायेदभिमतांविष्णुमूर्तिंसंपूजयेत्ततः प्रथमयापुरुषसूक्तस्यर्चावाहनं शालग्रामादौ आवाहनाभावात्सम ८८
र्पयेत्पुष्पं रुगंतेश्रीमहाविष्णवेश्रीरुक्मायैस्वेनमभिमतमूर्तिंचतुर्थ्यादिन्नमसर्वोपचारार्पणं पंचायतनेतुश्रीविष्णवेश्रीविनाय

कसूर्यशक्तिभ्यश्चैवंयथोपास्यमुच्चारः नैवेद्यादौपार्थक्याभावेयथांत्रामइतिवदेत् द्वितीययासनंदद्यात् तृतीययापाद्यं चतुर्थ्यार्घ्यं
पंचम्याचमनं षष्ठ्यास्नानं संभवेपंचामृतस्नानमाप्यायस्वेत्यादिमंत्रैः चंदनोशीरकर्पूरकुंकुमागरुवासितजलैः स्वर्णघर्मानुवाकम
हापुरुषविद्यापुरुषसूक्तवैराजसामभिरभिषेकः सप्तम्यावस्त्रं अष्टम्यायज्ञोपवीतं नवम्यागंधं दशम्यापुष्पाणि एकादश्याधूपं द्वा
दश्यादीपं स्नानेधूपेचदीपेचघंटादेर्नादमाचरेत् त्रयोदश्यानैवेद्यं संभवेतांबूलफलदक्षिणानीराजनंच चतुर्दश्यानमनं पंचदश्या
प्रदक्षिणाः षोडश्याविसर्जनंपुष्पांजलिर्वा स्नानेवस्त्रेचनैवेद्येदद्यादाचमनंतथा दत्वाषोडशभिर्ऋग्भिःषोडशान्नस्यचाहुतीः सू
क्तेप्रत्यृचंपुष्पंदत्वासूक्तेनसंस्तुयात् ततःपौराणैःप्राकृतैश्चस्तुत्वा शिरोमत्पादयोःकृत्वाबाहुभ्यांचपरस्परं प्रपन्नंपाहिमामीशभीतं
मृत्युग्रहार्णवात् इतिवदन्नमेत् निर्माल्यंदेवस्तंभावयित्वाशिरसिधारयेत् क्षालनेनैकस्यैववस्त्रस्यप्रतिदिनदानेदोषोन एवंस्व
र्णादिभूषणानामपिसुवर्णयज्ञोपवीतेप्येवमाचारः एवंपूजायाःफलंस्कांदे कामासक्तोथवाक्रुद्धःशालग्रामशिलार्चनात् भक्त्यावा
यदिवाभक्त्याकलौमुक्तिमवाप्नुयात् कथांयःकुरुतेविष्णोःशालग्रामशिलाग्रतः वैवस्वतभयंनास्तितथाचकलिकालजं प्रायश्चि
त्तंहिपापानांकल्पोयोदकंहरेः धृतेशिरसिपीतेचसर्वास्तुष्यंतिदेवताः बोधायनोक्तोहरिहरयोःपूजाविधिः परात्परमाधवे मध्या
नुविधिरुक्तविधिः शिवरात्रिप्रकरणेउक्तः इतिनेहोच्यते कौर्मे योमोहादथवालस्यादकृत्वादेवतार्चनं भुंक्तेसयातिनरकंसूकरेष

भिज्ञायते एवं देवं संपूज्य मातापितृप्रमुखान्गुरून् पूजयेत् यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ इति श्रुतेरिति माधवः तृतीयभागे
योगक्षेमार्थमर्जनं यजनाध्ययनदानयजनाध्यापनप्रतिग्रहाः षट्कर्माणि षण्णां तु कर्मणामस्य त्रीणि कर्माणि जीविका याज
नाध्यापने चैव विशुद्धाच्च प्रतिग्रहः श्रीभागवते प्रतिग्रहं मन्यमानस्तपस्तेजोयशोनुदं अन्याभ्यामेव जीवेत शिलैर्वा दोषदृक्तयोरिति तथा वा
र्ताविचित्राशालीनयायावरशिलोञ्छनं विचित्रावार्ता कृष्यादिः शालीनमयाचितं यायावरं प्रत्यहं धान्ययाच्ञा कणिशोपादानं कणोपा
दानं च शिलोञ्छनं अत्रोत्तरोत्तराजन्यास्ता शिलोञ्छनं कलौ निषिद्धं कुसूलकुंभीधान्यो वा त्र्याहिकः श्वस्तनोपि वा कुटुंबपोषणे द्वादशाहप
र्याप्तधान्यः कुसूलधान्यः षडहपर्याप्तधान्यः कुंभीधान्यः नकुर्यात्कृषिवाणिज्यं सेनादृत्तिं तथैव च ब्राह्मण्याद्धीयते तेन तस्मात्तानि वि
वर्जयेत् इत्युक्तेर्वा तोद्वेतिरापद्विषया पुत्रमांसं वरं भोक्तुं नतु राजप्रतिग्रह इति वाक्यमधर्मवर्तिराजप्रतिग्रहविषयं वृद्धौ च मातापित
रौ साध्वी भार्या सुतः शिशुरयाज्ययाजनप्रतिग्रहादिना पोषणीया इत्यापदि शाकपयोदधिपुष्पकुशजलभूमयवकुलत्थखंडपतित
भिक्षात् नीवादप्ययाचितप्राप्ता ग्राह्या ब्रह्मचारी यतिश्चैव विद्यार्थी गुरुपोषकः अध्वगः क्षीणवृत्तिश्च षडेते भिक्षुकाः
शूद्रस्य द्विजशुश्रूषा वृत्तिः आपदि कृष्यादिः चतुर्थभागे मध्याह्नस्नानं प्रातर्गोमयस्नानं मध्याह्ने मृत्तिकास्नानं अनयोर्विधिः
प्रायश्चित्ते उक्तः शेषविधिः प्रातःस्नानवत् ब्रह्मयज्ञांगतर्पणाभावः स्नानं न निष्पीडयेदिति विशेषः ततो धृतपुंड्रो मध्याह्नसंध्यां

कुर्यात् अध्यर्धयामादासायं संध्यामाध्याह्निकीष्यते तत्र विशेषः सूर्यश्चेति स्थाने आपः पुनंत्विति मंत्राचमनं आपः पुनंत्वित्यस्य ना
रायणऋषिः पृथिवी ब्रह्मणस्पतिरष्टीमंत्राचमने विनियोगः आपः पुनंतु पृथिवीं पृथिवी पूता पुनातु मां पुनंतु ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्म पूता पुनातु
मां यदुच्छिष्टमभोज्यं यद्वा दुश्चरितं मम सर्वं पुनंतु मामापोसतां च प्रतिग्रहं स्वाहेति पिबेत् अघमर्षणांते तिष्ठन् हंसः शुचिषदित्यस्य गौ
तमः सूर्यो जगती सूर्यार्घ्यदाने विनियोगः हंसः शु० एकार्घ्यं अर्घ्यांते उपस्थानं ऊर्ध्वबाहुः उदुत्यमिति त्रयोदशानां स्य प्रस्कण्वः सूर्यो
गायत्री अंत्यास्तिस्रोनुष्टुभः सूर्योपस्थाने० केचिच्चित्रं देवानामिति षड्भिरुपतिष्ठंते शेषमुपस्थानवर्ज्यं प्रातःसंध्यावत् रात्रौ मध्याह्नसं
ध्यायां आकृष्णेनेत्यर्घ्यदानं गायत्र्या प्रायश्चित्तार्थं द्वितीयं दत्वा हविष्पांतमिति पंचर्चोपस्थानं अथ तैत्तिरीयाणां आपः पुनंत्वित्यापः
पीत्वा दधिक्राव्णो इत्यादि पूर्ववत् कृत्वा सूर्यायैकमर्घ्यं गायत्र्या दत्वोर्ध्वबाहुस्तिष्ठन्नुपतिष्ठेत् उद्वयं०१ उदुत्यं०१ चित्रं देवानां०१ तच्चक्षु
र्देवहितं पुरस्तात्०१ यदशात्महतो० तेतेजपादि उपस्थानवर्ज्यं प्रातर्वत् अथ कात्यायनानां आपः पुनंत्विति प्रातर्वत् गायत्र्या एकार्घ्यं उ
दुत्यमित्यादिचतुर्भिरुपस्थानं अर्घांते शाकलस्य ऋग्भिः आदित्यानुवाकादिभिरुपस्थानं शेषं प्रातर्वत् अथ ब्रह्मयज्ञः स च प्रातर्होमो
त्तरं वा मध्याह्नसंध्योत्तरं वा वैश्वदेवांते वा सकृदेव कार्यः भक्तोज्जिदीक्षितीवेतु प्रातराह्नोत्तरकालः शाखांतरविषयः आश्वला
यनैस्तु मध्याह्नसंध्योत्तरमेवानुष्ठेय इत्युक्तं शुक्लवासस्तदभावे आर्द्रत्रिविधं वस्त्रपरिधाय आचम्य प्राणानायम्य श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं

ध॰सि॰टी॰
९०

ब्रह्मयज्ञं करिष्ये तदंगतयादेवर्ष्याचार्यतर्पणं करिष्ये मनःपितृकेषु पितृतर्पणं करिष्येइति संकल्प्य दर्भेषु दर्भपाणिः प्राङ्मुखएवोपवि
श्य वामजंघोपरि दक्षिणपादं निधायाथवा वामपादांगुष्ठोपरि दक्षिणपादांगुष्ठं निधायैवमुपस्थं कृत्वा दक्षिणजानुस्थे वामे करे
तानेऽग्रगयोर्गुल्फौ प्रागग्रे द्वे पवित्रे धृत्वा दक्षिणकरेण तथैव संपुटीकृत्य द्यावापृथिव्योः संधिमीक्षमाणो निमीलिताक्षो वा ॐकारव्याहृ
तीः सकृदुच्चार्य गायत्रीं पच्छोऽर्धर्चशः सर्वामनवानामिति त्रिर्जपेत् ततोऽग्निमीळे इति सूक्तं पठित्वा संहिताब्राह्मणषडंगानि एकं समा
म्नायपरमिति अध्यायं सूक्तं वर्गं वा यथाशक्ति क्रमशः पठेत् मंत्रब्राह्मणादीनि भागशः सर्वाणि यथाशक्ति प्रतिदिनं पठेदिति केचित् ए
वं चतुर्वेदाध्यायी क्रमशः चतुर्वेदान् भागशः सर्वानेव वा ऋग्वेदपूर्वकान् पठेत् एकैकशाखाध्यायी तु स्वशाखामेव शाखाध्ययनाभावे सं
क्रमं वा पठित्वा ऋक्यजुःसामचोपनिषदश्चेतिहासपुराणादीन् पठेत् पुरुषसूक्तमुक्त्वा नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये इति ऋचं त्रिः
पठेत् नात्र ऋष्यादिस्मरणं विद्युदसीत्यादेराद्यंते पाठस्तैत्तिरीयविषयः उपविश्यपाठाशक्तौ स्थित्वा व्रजन्शयानो वा पठेदित्याश्वला
यनः अनध्यायेऽप्यल्पं पठेत् अथ तर्पणं तत्र सव्येन देवतीर्थेन दर्भाग्रैर्देवतर्पणं तद्यथा साक्षतजलैर्देवर्षितर्पणं सतिलजलैरा राम
चार्यपितृतर्पणं प्रजापतिस्तृप्यतु १ ब्रह्मा तृप्यतु २ वेदास्तृप्यं॰ ३ देवास्तृप्यं॰ ४ ऋषयस्तृप्यं॰ ५ सर्वाणि छंदांसि॰ ६ ॐकारस्तृप्य॰ ९०
७ वषट्कारस्तृप्य॰ ८ व्याहृतयस्तृप्यं॰ ९ सावित्री तृप्य॰ १० यज्ञास्तृप्यं॰ ११ द्यावापृथिवी तृप्यतां १२ अंतरिक्षं तृप्यं॰ १३ अहोरात्राणि

तृप्यं॰ १४ सांख्यास्तृप्यं॰ १५ सिद्धास्तृप्यं॰ १६ समुद्रास्तृप्यं॰ १७ नद्यस्तृ॰ १८ गिरयस्तृ॰ १९ क्षेत्रौषधिवनस्पतिगंधर्वाप्सरसस्तृप्यं॰ २० नागास्तृ
प्यं॰ २१ वयांसि तृ॰ २२ गावस्तृ॰ २३ साध्यास्तृप्यं॰ २४ विप्रास्तृप्यं॰ २५ यक्षास्तृप्यं॰ २६ रक्षांसि तृप्यं॰ २७ भूतानि तृप्यंतु॰ एवमंतानि तृप्यंतु २८
अथर्षयः निवीती कनिष्ठिकामूलेन दर्भमध्यैः शतर्चिनस्तृप्यंतु॰ १ माध्यमास्तृप्यं॰ २ गृत्समदस्तृप्य॰ ३ विश्वामित्रस्तृ॰ ४ वामदेवस्तृ॰
५ अत्रिस्तृप्य॰ ६ भरद्वाजस्तृप्य॰ ७ वसिष्ठस्तृप्य॰ ८ प्रगाथास्तृप्यं॰ ९ पावमान्यस्तृप्यं॰ १० क्षुद्रसूक्तास्तृप्यं॰ ११ महासूक्तास्तृप्यं॰ १२ एकद्वित्व
बहुत्वेषु तृप्यतु तृप्यतां तृप्यंतु इति यथायथं वदेत् अथ प्राचीनावीती पितृतीर्थेन द्विगुणीकृतदर्भमूलाग्रैः सुमंतुजैमिनिवैशंपायन
पैलसूत्रभाष्यभारतमहाभारतधर्माचार्यास्तृप्यंतु १ जानंतिबाहविगार्ग्यगौतमशाकल्यबाभ्रव्यमांडव्यमांडूकेयास्तृप्यंतु २ गार्गीवाचक्न
श्री वी तृप्य॰ ३ वडवा प्रातिथेयी तृ॰ ४ सुलभा मैत्रेयी॰ ५ कहोलं तर्पयामि॰ ६ कौषीतकं त॰ ७ महाकौषीतकं॰ ८ पैंग्यं त॰ ९ महापैंग्यं॰ १० सुय
संस्था ज्ञं त॰ ११ सांख्यायनं॰ १२ ऐतरेयं॰ १३ महैतरेयं॰ १४ शाकलं॰ १५ बाष्कलं॰ १६ सुजातवक्त्रं॰ १७ औदवाहिं त॰ १८ महौदवाहिं त॰ १९ सौजामिं॰ २०
शौनकं त॰ २१ आश्वलायनं॰ २२ ये चान्ये आचार्यास्ते सर्वे तृप्यंतु २३ ततोऽमृतपितृकः पितृत्रयं मातृत्रयं सपत्निकमातामहत्रयं पत्न्यादी
कोद्दिष्टगणाश्च महालयप्रकरणोक्तांस्तांस्तर्पयेत् संबंधं प्रथमं ब्रूयात् नामगोत्रमनंतरं पश्चाद्रूपं विजानीयात् क्रम एष सनातनः ए
कैकस्मै जलिं देवेभ्यो द्वौ द्वौ ऋषिभ्यस्त्रींस्त्रीन् पितृभ्य एकं नारीभ्यः एतावद्धिस्तत्तर्पणाशक्तौ आब्रह्मस्तंबपर्यंतं देवर्षिपितृमानवाः तृप्यं

तुषितरः सर्वेमात्ममातामहादयः अतीतकुलकोटीनांसप्तद्वीपनिवासिनां आब्रह्मभुवनाल्लोकादिदमस्तुतिलोदकमितित्रिस्त्रिर्दद्यात् त
तोयेकेचास्मत्कुलेजातेअपुत्रागोत्रिणोमृताः तेगृह्णंतुमयादत्तंवस्त्रनिष्पीडनोदकमितिपरिधानवस्त्रंभूमौनिष्पीड्यदद्यात् अत्रबह्व
चानांप्राचीनावीती अन्येषांनिवीती इदंगृहेनिषिद्धं ब्रह्मयज्ञोग्रामाद्बहिरुदकसमीपेविहितः ग्रामेमनसाधीयीत सव्यान्वारब्धद
क्षिणेनवाअंजलिनावातर्पणं तर्पणंबर्हिषाच्छिन्नेस्थलेकार्यंनतुजले पात्राद्वाजलमादायशुभेपात्रांतरेक्षिपेत् जलपूर्णेथवागर्तेन
स्थलेतुबिर्बर्हिषि हेमरौप्यताम्रकांस्यमयपात्रेणमन्मये यत्राम्बुनिस्थलंतत्रतर्पणंस्यान्नदीजले अनामिकाधृतंहेमतर्जन्यांरौप्य
मेवच कनिष्ठिकाधृतखड्गेनपूतोभवेन्नरः अंगुल्यग्रेतीर्थंदैवंस्वल्पांगुल्योर्मूलेकार्यं मध्येंगुष्ठांगुल्योःपित्र्यंमूलेत्वंगुष्ठस्यब्राह्मे
उद्धृतजलेनपितृतर्पणेतिलान्संमिश्रयेज्जले अनुद्धृतजलेनतर्पणेवामहस्तेतिलान्गृह्णाः तिलतर्पणंगृहेनिषिद्धं रविभृगुवारेस
प्तमीनंदासुकृत्तिकामघाभरणीषुमन्वादौयुगादौच पिंडदानेमृदास्नानंनकुर्यात्तिलतर्पणं पित्रोःश्राद्धदिनेनित्यतर्पणेतिलान्निषि
द्धाः पर्वदिनेनिषिद्धतिथिवारादिष्वपितिलतर्पणं विकिरेपिंडदानेचतर्पणेस्नानकर्मणि आचांतःसन्प्रकुर्वीतदर्भसंक्षालनंबुधः द
र्भस्यागमंत्रस्तु येषांपितानमाताचनपितोनान्यगोत्रिणः तेसर्वेतृप्तिमायांतुमयोत्सृष्टैःकुशोदकैरिति अथहिरण्यकेशीयानां सं
कल्पादित्रिगायत्रीजपांतंप्राग्वत् ततइषेत्वोर्जेत्वेति अध्यायंअनुवाकंवायथाशक्तिपठित्वा ऋग्यजुःसामवर्जंइतिहासपुराणादी

निषठित्वा नमोब्रह्मणइत्येतयात्रिःपरिदधाति अथतर्पणं तच्चतैत्तिरीयाणांब्रह्मयज्ञांगंनभवति तेनब्रह्मयज्ञोत्तरंव्यवहितकालेपिब्रह्म
यज्ञाभावेपिभवति एवंकाण्वमाध्यंदिनानामपि अतोदेवर्षिआचार्यपितृतर्पणंद्विधाराभ्री॰ देवर्ष्याचार्यपितृतर्पणंकरिष्ये इतिपृथक्संकल्पः
एवंदैवेकैकांजलिनादेवतर्पणं ब्रह्माणंतर्पयामि प्रजापतिं॰ बृहस्पतिं॰ अग्निं॰ वायुं॰ सूर्यं॰ चंद्रमसं॰ नक्षत्राणि॰ इंद्रंराजानं॰ यमंराजानं॰
वरुणंराजानं॰ वरुणंराजानं॰ सोमंराजानं॰ वैश्रवणंराजानं॰ वसून्॰ रुद्रान्॰ आदित्यान्॰ विश्वान्देवान्॰ साध्यान्॰ ऋभून्॰ भृगून्॰ मरु
तः॰ अथर्वणः॰ अंगिरसस्तर्पयामिइति निवीती उदङ्मुखः विश्वामित्रंतर्प॰ जमदग्निं॰ भरद्वाजं॰ गौतमं॰ अत्रिं॰ वसिष्ठं॰ कश्यपं॰ अरुंधतीं॰
अगस्त्यं॰ कृष्णद्वैपायनं॰ जातकर्ण्यं॰ तरुक्षं॰ तृणबिंदुं॰ वर्मिणंतं॰ वरूथिनं॰ वाजिनं॰ वाजिश्रवसं॰ सत्यश्रवसं॰ सुश्रवसं॰ सुतश्रवसं॰ सो
मशुष्मायणं॰ सत्यवंतं॰ बृहदुक्थं॰ वामदेवं॰ वाजिरत्नं॰ हर्यश्वायनं॰ उदमयं॰ गौतमं॰ ऋणं॰ जयं॰ ऋतंजयं॰ कृतंजयं॰ धनंजयं॰ बभ्रुं॰
त्र्यरुणं॰ त्रिवर्णं॰ त्रिधातुं॰ शिबिं॰ पराशरं॰ विष्णुं॰ रुद्रं॰ स्कंदं॰ काशीश्वरं॰ ज्वरं॰ धर्मं॰ अर्थं॰ कामं॰ क्रोधं॰ वसिष्ठं॰ इंद्रं॰ त्वष्टारं॰ कर्तारं॰ ध
र्तारं॰ धातारं॰ मृत्युं॰ सवितारं॰ सावित्रीं॰ ऋग्वेदं॰ यजुर्वेदं॰ सामवेदं॰ अथर्ववेदं॰ इतिहासपुराणेतर्पयामि इतिद्वौद्वावंजली प्राचीनावीती
दक्षिणामुखः वैशंपायनंतर्पयामि पिलिंगुं॰ तित्तिरिं॰ उखं॰ आत्रेयपदकारं॰ कौंडिन्यंवृत्तिकारं॰ सूत्रकारान्॰ सत्याषाढं॰ प्रवचन
कर्तॄन्॰ आचार्यान्॰ ऋषीन्॰ वानप्रस्थान्॰ ऊर्ध्वरेतसः॰ एकपत्नीस्तर्पयामीतित्रींस्त्रीनंजलीनितिविशेषः शेषंपितृतर्पणादिसर्वंप्रा

गुरुकमेव अथापस्तंबादीनां ब्रह्मादयो ये देवास्तान्देवांस्तर्पयामि १ सर्वान्देवान्० २ सर्वान्देवगणान्० ३ सर्वा देवपत्नीः० ४ सर्वान्देवपुत्रान्० ५ सर्वा
न्देवपौत्रान्० ६ भूर्देवान्० ७ भुवो देवान्० ८ स्वर्देवान्० ९ भूर्भुवः स्वर्देवान्० १० कृष्णद्वैपायनादयो ये ऋषयस्तानृषींस्तर्पयामि १ सर्वानृषीन्० २ सर्वा
नृषिगणान्० ३ सर्वा ऋषिपत्नीः ४ सर्वानृषिपुत्रान्० ५ सर्वानृषिपौत्रान् ६ भूरृषीन् ७ भुवऋषीन्० ८ स्वरृषीन्० ९ भूर्भुवःस्वरृषीन्० १० एवं सोमः पि
तृमान्यमोंगिरस्वान्० तान्पितॄंस्तर्पया० १० इत्याद्यो दश पितृपर्याया ऊह्याः एवमन्येषामप्यूह्यं अथकात्यायनानां प्राङ्मुख आचम्य प
वित्रे धृत्वा प्राणायाम परमेश्वरप्रीत्यर्थं ब्रह्मयज्ञेन यक्ष्ये दर्भानंकुले धृत्वा दक्षिणजानौ कृत्वा हस्तेनांतरा गायत्रीं त्रिरुच्चार्य इषेत्वेत्यादि अ
ध्यायसंहिताब्राह्मणं च पूर्वोक्तरीत्या पठेत् स्ववेदं समाप्य अन्यवेदान्क्रमेण पठेत् अंते उपनिषदितिहासपुराणादि पठित्वा अंते ॐ ३ स्वस्ति
तिवदेत् सूत्रांतरोक्तत्वान्नमो ब्रह्मण इति त्रिः पठंति केचित् अथतर्पणं तच्च प्रातःसंध्योत्तरं वा मध्याह्ने ब्रह्मयज्ञोत्तरं वा सकृद्देवकार्ये
ब्रह्मयज्ञस्य वैकल्पिकं कालत्रयमुक्तं तत्र देवर्षिपितृतर्पणं करिष्य इति संकल्प्यादौ पूर्वाग्रैर्दर्भैर्देवतर्पणं भूमौ ताम्रादिपात्रे वा दर्भा
नास्तीर्य विश्वेदेवास आगतेति देवानावाह्य विश्वेदेवाः शृणुतेमं मिति जपित्वा त्रीन्प्रागग्रान्दर्भान्धृत्वा देवतीर्थेन ॐ ब्रह्मा तृप्यतां विष्णु
स्तृप्यतां रुद्रस्तृ० प्रजापतिस्तृ० देवास्तृप्यंतां० छंदांसितृ० ऋषयः० पुराणाचार्यास्तृ० गंधर्वा० इतराचार्या० संवत्सरः सावयवस्तृप्य
तां अप्सरस० देवानुगा० नागा० सागरा० पर्वता० सरित० मनुष्या० यक्षा० रक्षांसि० पिशाचा० सुपर्णा० भूतानि० पशवः० वनस्पतयः०

ओषधयः० भूतग्रामश्चतुर्विधस्तृप्यतामिति सर्वत्र सप्रणवं प्रथमांतं नमोंतं चार्यैस्तर्पयेत् २९ सनक ऋषय इति मंत्रेण ऋषीनावाह्य निवीती द्विर्द्विः
सनकस्तृप्यतां सनंदन० सनातन० कपिल० आसुरी० वोढुः पंचशिखस्तृ० ७ अपसव्यं उशंतस्त्वेति पितॄनावाह्य आयंतु नः पितर इति जपित्वा पितृतीर्थे
न त्रिस्त्रिः कव्यवाडनलस्तृप्यतां सोम० यम० अर्यमा० अग्निष्वात्ताः पितरस्तृप्यंतां सोमपाः पितरस्तृ० बर्हिषदस्तृ० यमाय नमस्तर्पयामि धर्म
राजाय० मृत्यवे नमः० अंतकाय० वैवस्वताय० कालाय० सर्वभूतक्षयाय० औदुंबराय० दध्नाय० नीलाय० परमेष्ठिने० वृकोदराय० चित्राय० चित्रगुप्ताय०
२१ यमतर्पणं वैकल्पिकं सव्येनैकैकं इत्युक्तं जीवत्पितृकस्य मणिबंधपर्यंतं अपसव्यं सर्वत्र ततो मृतपितृकः पित्रादित्रयीं मात्रादित्रयीं च तर्प
यित्वा उदीरतामवर इति नवभिर्ऋग्भिः तर्पणजलस्थाने अंजलिना धारां निषिंचेत् उदीरतामव० १ अंगिरसो नः पितरो० २ आयंतु नः० ३ ऊर्जं वहंती
रमृतं ४ पितृभ्यः स्वधायिभ्यः० ५ ये चेह० ६ मधुवाता इति तिस्र इति ९ प्रसव्यं प्रसेकं कुर्यात् तृप्यध्वमिति त्रिः सिंचेत् ततो नमो वः पितर इ
षे इत्यष्टौ यजूंषि पठित्वा मातामहादीनेकैकं त्रिगणांश्च तर्पयेत् देवागातुविद इति विसर्जयेत् स्नानवस्त्रनिष्पीडनोदकदानादि प्राग्वत् प्रा
तर्होमोत्तरं वैश्वदेवांते वा कृतं चेच्चतुर्थभागे ब्रह्मयज्ञोत्तरं कार्यं अथपंचमभागकृत्यं वैश्वदेवः प्रकर्तव्यः पंचसूनापनुत्तये कंडनी पेषणी चु
ल्ली जलकुंभो उपस्करीति पंच हिंसास्थानानि पंचसूनाः वैश्वदेवस्य प्रातरेव प्रारंभो नत्वग्निहोत्रादिवत्सायं तेन प्रातःसायं वैश्वदेवेत्यादिरेव
संकल्पः पंचमहायज्ञा अहरहः कर्तव्याः ते च ब्रह्मयज्ञदेवयज्ञभूतयज्ञपितृयज्ञमनुष्ययज्ञाख्याः तत्र ब्रह्मयज्ञ उक्तः वह्वृचादीनां वै

वैश्वदेवोदेवयज्ञादियज्ञत्रयरूपः मनुष्ययज्ञस्तुमनुष्येभ्योन्नदानं गृहपक्वहविष्यान्नेनक्षारलवणादिवर्जितेन जुहुयात्सर्पिषाभ्यक्तेनगोमयेनो
लौकिकेपिवा यस्मिन्नग्नौपचेदन्नंतस्मिन्होमोविधीयते वैश्वदेवांतर्गतपितृयज्ञेनैवनित्यश्राद्धसिद्धेर्नेनित्यश्राद्धार्थंविप्रभोजनं अनेन
नदर्शश्राद्धस्यापिसिद्धिःश्राद्धदर्शश्राद्धमप्यन्नाले: संवत्सरमध्येसकृदेवकार्यमिति भट्टोजीयेस्तके पंचमहायज्ञानांलोपइत्युक्तं सर्वाणिवै
श्वदेवआत्मसंस्कारार्थोन्नसंस्कारार्थश्च तेनाविभक्तानांपाकेकैवपृथग्वैश्वदेवोनविभक्तानांतुपाकभेदेपिहविष्यांतरेणपृथगेव अविभ
क्तानांपाकभेदेपृथग्वैश्वदेवः कृताकृतइतिभट्टोजीये पाकासंभवेएकादश्यादौतंडुलैर्वापयोदधिघृतफलोदकादिभिर्वाकार्यः हस्तेन
वादिभिः कुर्याद्भिरंजल्येनाजले कोद्रवंचणकंमाषंमसूरंचकुलित्थकं क्षारंचलवणंसर्वंवैश्वदेवेविवर्जयेत् प्रवसताग्रहेपुत्रेणलिंग
दिद्वारावैश्वदेवःकारयितव्यः गृहेकर्त्रंतराभावेप्रवासेस्वयंकार्यः वैश्वदेवोबहृचैःतैत्तिरीयैश्चदिवारात्रौचेतिद्विवारंकार्यः अयान्ने
तुएककालेएवद्विरावृत्त्यासहवाकार्यः बहृचतैत्तिरीयोलौकिकाग्नौपाकोवैश्वदेवश्चेतिप्रायेणाचारः अथप्रातः सायंवैश्वदेवस्यसह
करणपक्षेतंत्रप्रयोगः तत्रवैष्णवैर्भगवतेषोडशोपचारैःपूजांतानुष्ठाय गृहात्समर्प्यसर्वान्नान्नुरूपाहारपर्यंतंनैवेद्यंसमर्प्यतेषान्नेनवैश्वदे
वःकार्यः वैष्णवभिन्नैस्तु वैश्वदेवांतेतच्छेषेणनैवेद्यःकार्यः विष्णोर्निवेदितान्नेनयष्टव्यंदेवतांतरं पितृभ्यश्चापितद्देयंतदानंत्याय
स्यते इत्यादिवचनानांवैष्णवविषयकत्वस्यनिबंधाकारैरुक्तत्वात् अत्रवैष्णवानारायणाष्टाक्षरादिवैष्णवमंत्रदीक्षोपदेशाद्यपवं

तोमुख्याः उपदेशाः कलौयुगइतिस्मर्त्योपदेशमात्रस्यापिदीक्षासमफलत्वात् गौणाश्चपारंपर्यागतात्कृष्णोदयविष्ठेकादश्यानुष्ठानस्तु तत्कके
कादश्युपवासादियत्किंचिद्धर्ममात्रपराअमंत्रोपदेशादिरहिताः ननुपांचरात्राद्यागमोक्तदीक्षांप्राप्तोवैष्णवइत्युक्तेः किंचिद्धर्ममात्रानुष्ठानेनकथं
वैष्णवमितिकेचित् गायत्र्यध्ययनादिक्षत्रियवैश्यसाधारणधर्मवत्तायाजनाध्यापनप्रतिग्रहरूपासाधारणधर्मश्चान्यानांपित्रादिपरं पश्या
वैश्यादिवृत्तिपराणामपि अव्यभिचारितएकगोत्रत्वादियत्किंचिद्ब्राह्मणधर्ममात्रेणयथाब्राह्मणत्वंतदुचितस्तत्कालाचारश्चतथाकलि
युगेकिंचिद्धर्मेणापिवैष्णवत्वंतदुचिताचारश्चयुज्यते क्षत्रियाणांहिपुरोहितभेदेनगोत्रभेदस्तेनयद्रुवंशेपुरस्परं विवाहोनेचंब्राह्मणेक्षि
तिस्पष्टं एवंश्राद्धेपिनैवेद्यंसमर्प्यपितृभ्योन्निवेदनंज्ञेयं ममात्मनोन्नसंस्कारपंचसूनाजनितदोषपरिहारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं
प्रातर्वैश्वदेवंसायंवैश्वदेवंचसहतंत्रेणकरिष्ये कुंडेस्थंडिलेवाहेवापचनाग्निंव्याहृतिभिः पावकनामानंप्रतिष्ठाप्यचत्वारिशृंगेति
ध्यात्वापरिसमुह्यपर्युक्ष्यविश्वानिनइत्यर्चनादिविधायघृतात्कमन्नमग्नौअधिश्रित्यप्रोक्ष्योद्वास्याग्नेःपश्चान्निधायत्रिधायत्रिधा
विभज्यप्रथमभागंदेवेभ्योजुहुयात् तद्यथा हरिसव्यंकरंनिधायोत्तानहस्तेनसूर्यायस्वाहा सूर्यायेदंनमम १ प्रजापतये॰२ सोमायवन
स्पतये॰३ अग्नीषोमाभ्यां॰४ इंद्राग्निभ्यां॰५ द्यावापृथिवीभ्यां॰६ धन्वंतरये॰७ इंद्राय॰८ विश्वेभ्योदेवेभ्यः॰९ ब्रह्मणे॰१० इतिदशप्रातर्वैश्व
देवाहुतयः अथसायंवैश्वदेवीयाः अग्नयेस्वाहेतिहुत्वाप्रजापतयइत्यादिहुत्वैकाःपुनर्नजुहुयात् एवंविंशत्याहुतीर्हुत्वाप्रायश्चित्ता
वै

ध॰सिं॰पू॰ ९५ र्व्यस्तसमस्तव्याहृतीर्हुत्वा नहुत्वा वा परिसमूहनपर्युक्षणे कुर्यात् ॐ च मे स्वरुपतिष्ठेत् इतिदेवयज्ञः अथ बलिहरणाख्यो भूतयज्ञः द्वि
तीयभागं गृहीत्वा शुद्धभूमौ सूर्याय स्वाहा सूर्यायेदं न मम मेत्येवं दशाहुतीः प्राक्संस्थानिरंतरा हुत्वा मध्ये अंतराले च दद्यात् अद्भ्यः स्वाहा ओ
षधिवनस्पतिभ्यः स्वाहा गृहाय॰ गृहदेवताभ्यः॰ वास्तुदेवताभ्यः॰ इति प्राक्संस्था हुत्वा अद्भ्य आहुतेः पश्चात् इंद्राय॰ तदुत्तरे इंद्रपु
रुषेभ्यः॰ अंतरालस्य दक्षिणे यमाय स्वा॰ तदुत्तरे यमपुरुषेभ्यः स्वा॰ ब्रह्मण आहुतेः प्राक् वरुणाय स्वा॰ तदुत्तरे वरुणपुरुषेभ्यः॰ अं
तरालस्योत्तरे सोमाय स्वा॰ तदुत्तरे सोमपुरुषेभ्यः॰ अंतराले॰ ब्रह्मणे॰ ब्रह्मपुरुषेभ्यः॰ विश्वेभ्यो देवेभ्यः सर्वेभ्यो भूतेभ्यः॰ दिवाचारि
भ्यः॰ सोमपुरुषोत्तरे रक्षोभ्यः॰ एवमेव सर्वस्थाने प्रथममग्नये हुत्वा प्रजापतये स्वाहा दि पूर्ववत्ताये वैश्वदेवसंबंधिद्वितीयबलि
हरणं कुर्यात् तत्र दिवाचारिभ्य इत्यस्य स्थाने नक्तंचारिभ्यः स्वाहेति जुहुयात् इति विशेषः इति भूतयज्ञः प्राचीनावीती तृतीय
भागादादाय स्वधा पितृभ्य इति यमबलेर्दक्षिणतो दत्वा पितृभ्य इदं न ममेति त्यक्त्वा द्वितीयबलेर्दक्षिणतः द्वितीयं पितृयज्ञमेव कुर्या
त् इति पितृयज्ञः अपरे च काकबलिमाहुः बलावनुद्धृतेनाद्यान्नोद्धरेत्स्वयं बलिं ततो गृहांगणे भूमौ प उपसिच्य ऐंद्रवारुण राम
वायव्या याम्या नैर्ऋत्यकाश्चये तेकाकाः प्रतिगृह्णंतु भूम्यां पिंडं मयोज्झितं इति पितृयज्ञशेषेण दत्वा वैवस्वतकुले जातौ द्वौ ९५
श्यामशबलौ शुनौ ताभ्यां पिंडं मया दत्तौ रक्षेतां पथि मां सदा ये भूताः प्रचरंति॰ इति द्वयं भूतयज्ञशेषेण दद्यात् ये भूता इति मंत्रेते

त्रेण वैश्वदेवप्रयोगे दिवा नक्तं बलिमितिपाठः अग्निरात्रौ च पृथक्प्रयोगे दिवा बलिमि त्युक्तौ नक्तं बलिमित्युक्तं नेति विभागेन पाठः प्रक्षालितपाणि
पादः आचम्य गृहं प्रविश्य शांता पृथिवी त्यादि जपित्वा विष्णुं स्मृत्वा कर्मार्पयेत् अथ मनुष्ययज्ञः अतिथिभोजनपर्याप्तं नाद्योद्धाग्रासमितं वा ग्रास
चतुष्टयं वा ग्रासमितं वान्नं सनकादिमनुष्येभ्यो दत्तमिदं न ममेति दद्यात् बहुभिक्षुके आगतेषु अन्नाभावेन त्रिभ्यो ग्रासत्रयं देयं अथ तैत्तिरीयाणां
श्राद्धदिने भिन्नपाकेनापि वैश्वदेवः देवयज्ञादि चतुष्टयं न भवति अपरे वैश्वदेवांते पंचमहायज्ञा इत्याहुः याजुषाः सामगाः पूर्वं मध्ये कुर्वं
त्यथर्वणाः बह्वृचाः श्राद्धशेषेण तत्राप्या दौ तु साग्निकाः स्वर्गपुरुषार्थमात्मसंस्कारार्थं प्रातः सायं वैश्वदेवं तंत्रेणाकरिष्ये औपासनाग्निं पचना
ग्निं वा प्रतिष्ठापित मौपासनहोमवत्परिसमुह्य परिषिच्यान्नमग्नावधिश्रित्य प्रोक्ष्योद्वास्याभिघार्याग्निं संपूज्य अन्नं त्रिधा विभज्य हस्तेन
जुहुयात् अग्नये स्वाहा विश्वेभ्यो देवेभ्यः॰ ध्रुवाय॰ भूमाय॰ ध्रुवक्षितये स्वाहा अच्युतक्षितये स्वा॰ अग्नये स्विष्टकृते॰ परिसमुह्य परि
षिच्य पश्चादेकत्रैव देशे व्यंजनाकारचक्राकारो वा बलिः तत्र देवताः धर्माय स्वाहा॰ धर्मादेयं॰ अधर्माय॰ अद्भ्यः॰ ओषधिवनस्पतिभ्यः॰
रक्षोदेवजनेभ्यः॰ गृह्याभ्यः॰ अवसानेभ्यः॰ अवसानपतिभ्यः॰ सर्वभूतेभ्यः॰ कामाय॰ अंतरिक्षाय॰ यदेजति जगति यच्च चेष्टति नाम्नो
भागो नाम्ने स्वाहा नाम्न इदं॰ केचिद्धायवइदंमिति माहुः पृथिव्यै॰ अंतरिक्षाय॰ दिवे स्वा॰ सूर्याय॰ चंद्रमसे॰ नक्षत्रेभ्यः॰ इंद्राय॰
बृहस्पतये॰ प्रजापतये॰ ब्रह्मणे॰ सर्वान्नस कृत्परिषिच्य एष स्वधा पृथक् परिषेचन पक्षे द्वादशैकं द्वे चत्वारि प्रत्येकं त्रीणि वैव हि पृथिव्यादि

ध॰सिं॰ दू॰ दशास्वेकमतऊर्ध्वं पृथक्क्रमात् इति ज्ञेयं प्राचीनावीती तद्दक्षिणतः स्वधापितृभ्यः स्वाहा एतदुत्तरत उपवीती नमो रुद्राय पशुपतये
९५ स्वाहा पितृकद्बलीन्पृथक्परिषिंचेत् इति वैश्वदेवः अथ देवयज्ञादि चतुष्टयं देवयज्ञेन यक्ष्ये इति संकल्प्याग्निं परिषिच्य देवेभ्यः स्वा
हेत्यग्नौ हुत्वा उत्तरपरिषेकः प्राचीनावीती पितृयज्ञेन यक्ष्ये दक्षिणतो भूमौ पितृभ्यः स्वधास्तु इति दत्वा स्वस्थापरिषिच्य यज्ञोपवीती
अपः स्पृष्ट्वा भूतयज्ञेन यक्ष्ये भूतेभ्यो नम इति भूमौ दत्वा परिषिच्य निवीती मनुष्ययज्ञेन यक्ष्ये उक्तप्रमाणमन्नं मनुष्येभ्यो हंतेति द
द्यात् सर्वयज्ञेषु आद्यंतयोः क्रमेण विद्युदसि॰ दृष्टिरसि॰ इति मंत्रयोः पाठः प्रायेणैषां बलित्रिष्टमन्नं ये भूताः प्रचरंतीति गृहांग
णे गत्वा काकेभ्य उत्क्षिपेत् ततो यथाचारं श्ववायसादिबलिः अथ कातीयानां तत्र साग्निकानामेकपाकेनैकश्राद्धदिने वैश्वदेवः
अन्येषां मते आदौ अवसथ्यान्कुंभमहानसे कृत्वा तत्र पाकं विधाय महानसस्थांगारानुद्धृत्याग्नौ निधाय पाकादन्नं घृताक्तमादाय गृह्
बलात्मा॰ स्वर्थं वैश्वदेवाख्यं कर्म करिष्ये इति संकल्पः अथवा देवभूतपितृमनुष्यान्वैश्वदेवान्नेन यक्ष्ये गृह्याग्निं मणिकोदकेन
पर्युक्ष्य हस्तेनाग्नौ जुहुयात् ब्रह्मणे स्वाहा इदं ब्रह्मणे न मम एवमग्रेऽपि प्रजापतये स्वाहा गृह्याभ्यः॰ कश्यपाय॰ अनुमतये॰ इति दे राम
वयज्ञः ततो मणिकसमीपे बलित्रयमुदकसंस्थं पर्जन्याय नमः स्वाहा इदं पर्जन्याय न मम अद्भ्यो न मम॰ पृथिव्यै॰ अथ द्वार्शा ९५
खयोः प्राक्संस्थं बलिद्वयं धात्रे॰ विधात्रे॰ उदकेन चतुरस्रं कृत्वा तत्र पूर्वे वायवे॰ दक्षिणे वायवे॰ पश्चिमे वायवे॰ उत्तरे वायवे॰

प्रागादिषु वायुबलेः प्रागुदक्षा प्राच्यै॰ दक्षिणस्यै॰ प्रतीच्यै दि॰ उदीच्यै॰ मध्ये प्राक्संस्थं ब्रह्मणे॰ अंतरिक्षाय॰ सूर्याय॰ एषामुत्तरे विश्वेभ्यो
देवेभ्यः॰ सर्वेभ्यो भूतेभ्यो॰ अनयोरुत्तरे॰ उषसे॰ भूतानां च पतये॰ इति भूतयज्ञः प्राचीनावीती ब्रह्मादिबलित्रयस्य दक्षिणे पितृतीर्थेन पि
तृभ्यः स्वधा नमः इदं पितृभ्यो न ममेति दद्यात् इति पितृयज्ञः पात्रं प्रक्षाल्य सव्येन ब्रह्मादिबलितो वायव्यां प्रक्षिपेत् ततो निर्णेजनमिति तत्कालं
निनयेत् पूर्ववन्मनुष्ययज्ञः निरग्निकस्तु लौकिकाग्निमाहृत्य पृष्टोदिवीति प्रतिष्ठाप्य तत्सवितु॰ हंसः सवितु॰ विश्वानि देव इति त्रिभिः सा
वित्रैः प्रज्वाल्य तत्र नित्योपासनहोमं कृत्वा पाकं पचेद्वैश्वदेवं च कुर्यादिति गदाधरः अत्राप्यसंभवे बह्वृचानां करीसापचनाग्निं प्रतिष्ठा
प्य ध्यात्वा संपूज्य तत्र पूर्वोक्तरीत्या वैश्वदेवस्तत्र अग्नये वैश्वानराय स्वाहेति पंचाहुतीनामुत्तरं होमः सर्वत्र निरग्निरिति विशेषः शेषं प्राग्वत्
कात्यायनानामादिवैको वैश्वदेवो न द्वितीयो रात्रौ सामगाथर्वणैरपि स्वगृह्योक्तरीत्या पंचमहायज्ञाः कार्याः स्वगृह्यानुपलंभे बह्वृचोक्तरीत्यो
पनयनादिसंस्काराः पंचमहायज्ञकार्यः शाखांतरमतं सम्यगनालोच्य स्वधार्म्यैतः शाखांतराह्निकं प्रोक्तं स्वान्याशेषं स्वशाखिभिः इत्यु
रापः फलं मूलं तांबूलं पय औषधं भक्षयित्वापि कर्तव्याः स्नानदानादिकाः क्रियाः पंचमहायज्ञेषु अन्यतमस्यलोपे उपवासः धनिकस्या
तुरस्य च प्रतिपदं कृच्छ्रार्द्धं अन्ये तु एकाहलोपे मनस्वत्याहुती बहुदिनलोपे त्रिभिस्तंतुमती भिर्होमो वारुणीनां च मस्रूणां जपो द्वादशाहं
लोपे तंतुमतीस्थालीपाको वारुणीभिराज्यहोमश्चेत्याहुः अथ सर्वसाधारणो भोजनादिविधिः हैमे राजते पात्रे आम्रादिपत्रे वा भोजनं प्रास्तं

ध. सिं. ३ पू. एक एव तु भुंजीत कांस्यपात्रे नान्योच्छिष्टे तांबूलाभ्यंजनं चैव कांस्यपात्रे च भोजनं यतिश्च ब्रह्मचारी च विधवा च विवर्जयेत् पलाशपर्णेषु य
९६ त्यादेः प्रशस्तं गृहिणस्तु चांद्रायणं इदं च ब्रह्मपलाशविषयमिति स्मृत्यर्थसारः कदली कुटज मधु जंबू पनस आम्र चंपकोदुंबर पत्राणि शस्ता
नि अर्काश्वत्थवटादिपत्राणि निषिद्धानि चतुरस्रे मंडले प्रक्षालितपात्रं निधाय पंचयज्ञावशिष्टं घृतादियुक्तं पंचयज्ञावशिष्टं घृतादियुक्तं
परिविष्टमन्नं अस्माकं नित्यमस्त्वेतदिति वदन्नत्वा अंजलिरहितपवित्रयुत दक्षिणपाणिः पादाभ्यां पादेन वा भुवं स्पृशन् व्याहृतिभिर्गायत्र्या
चाभिमंत्र्य सत्यं त्वर्तेन परिषिंचामीति दिवा ऋतं त्वा सत्येन परिषिंचामीति रात्रौ परिषेचनं कृत्वा अंतश्चरसि भूतेषु गुहायां विश्वतोमुखः
त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कारः त्वं विष्णुः पुरुषः परः पात्राद्दक्षिणे भूमौ भूपतये नमः भुवनपतये० भूतानां पतये० इति त्रीन्बलीन्दद्यात् यद्वा
चित्राय चित्रगुप्ताय यमाय यमधर्माय सर्वभूतेभ्य इति वा अस्तु समस्तव्याहृतिभिर्वा चत्वारः धर्मराजाय चित्रगुप्तायेति द्वौ वा भूपत्या
दित्रययुता वेता विति पंच वादेशाः हस्तपादमुखार्द्रः अधोशनार्थं जलमादाय अन्नं ब्रह्म रसो वि० अहं वैश्वानरो भूत्वेत्यर्थं ध्यात्वा वामक
रेण पात्रं धृत्वा अमृतोपस्तरणमसीति अपः प्राश्य मौनी ॐ प्राणाय स्वाहा ॐ अपानाय स्वाहा ॐ व्यानाय० ॐ उदानाय० ॐ समानाय स्वा राम
हेति सघृताः सक्षीरा वा पंचाहुतीः सर्वांगुलीभिः सर्वेया संग्रसन्मुखे जुहुयात् ब्रह्मणे स्वाहेति षष्ठीं कश्चित् प्राणाहुतीपर्यंतं पात्रालंभो ९६
मौनं च नियतमग्रे ऐच्छिकं द्वयं भोजनं प्राङ्मुखं प्रत्यङ्मुखं वा प्रशस्तं दक्षिणामुखं यशः फले काम्यं उदङ्मुखमधमं विदिङ्मुखं निषिद्धं

कृत्वा ग्रासन्यसन्द्वात्रिंशदादि नियतग्रासमनियतग्रासं वा भुक्त्वा अमृतापिधानमसीति गंडूषार्धं पीत्वार्धं भूमौ निनीय पवित्रं त्यक्त्वा मुख
हस्तोच्छिष्टं सम्यक् प्रक्षालयेत् तर्जन्या मुखं न शोधयेत् किंचिद्गंडूषोत्तरं हस्तप्रक्षालनं षोडशगंडूषांते द्विराचमेत् भोजनगृहे च नाचा
मेत् अनाचांतो मूत्रपुरीषे न कुर्वीत हस्तौ संमृज्य प्रसन्नांगुष्ठेन नेत्रयोर्निषिच्येष्टदेवतां स्मरेत् नांजलिना पिबेत् पात्राग्रे दग्धमयो
वर्द्धं च पीठं वर्जयेत् न शिशुभिः सह भुंजीत भार्यया च सह विवाहवर्जं न भुंजीत बालवृद्धेभ्योऽन्नमदत्वा न भुंजीत न प्रौढपादो नासमारू
ढपादो न प्रसारितपादो न विदिक्तुंडो न दुष्टे कर्पटे न भिन्ने नाग्निपाकगृहे न देवालये भुंजीत संध्ययोर्न महानिशायां न यज्ञोपवीतहीनो
न वामहस्तेन न शूद्रशेषं भुंजीत आदौ मधुरं मध्ये लवणाम्लं तते कटादि पूर्वं द्रवं मध्ये कठिनं अंते द्रवं अष्टौ ग्रासा यतेः षोडश द्वात्रिंशद्गृ
हिणो यथेष्टं ब्रह्मचारिणः सर्वं सशेषमश्नीयान्निःशेषं घृतपायसं क्षीरं दधि मधु भुंजीत दिवा रात्रौ चेति द्विवारमेव नांतरा भोजनं अर्क
पर्वद्वये रात्रौ चतुर्दश्यष्टमी दिवा एकादश्यामहोरात्रं भुक्त्वा चांद्रायणं चरेत् यस्तु पाणितले भुंक्ते यश्च फूत्कारसंयुतं प्रसृतांगुलिभि
र्यश्च तस्य गोमांसवच्च तत् नाजीर्णे भोजनं कुर्यात् कुर्यान्नातिबुभुक्षितः नार्द्रवासा नार्द्रशिरा न पादारोपिते करे ग्रासशेषं च नाश्नी
यात्पीतशेषं पिबेन्न च शाकमूलफलादीनि दंतच्छेदैर्न भक्षयेत् नोच्छिष्टो घृतमादद्यान्न पदा भाजनं स्पृशेत् पिबतो यत्पतेत्तोयं भाजने
ने मुखनिःसृतं अभोज्यं तत् पातावशिष्टतोयभक्षमेत् नोच्छिष्टो घृतमादद्यान्न पदा भाजनं स्पृशेत् पिबतो यत्पतेत्तोयं पात्रे चांद्रा

यर्णं हस्तेनस्वपृष्टजलपानेवामरस्तोद्धृतजलपानेचसुरापानसमं एकपंक्त्युपविष्टानांविप्राणांभुंजानानामेकस्मिन्नप्युत्थितेआचांतेवा
न्येनभोज्यं अत्रोत्थितस्यभोक्तुरप्रदोषः गुरोर्नदोषः लवणंव्यंजनंचैवघृततैलंतथैवच लेह्यंपेयंचविविधंहस्तदत्तंनभक्षयेत् सैंध
वसामुद्रभिन्नप्रत्यक्षलवणभक्षणंमद्यक्षणंचगोमांससमं उदक्यामपिचांडालंश्वानंकुक्कुटमेवच भुंजानोयदिपश्येत्तुनदन्नंतुपरित्य
जेत् भुंजानस्यगुदस्रावेउपवासःपंचगव्यंच आपोशानोत्तरंप्राणाहुतेःप्राक्तत्कालेस्नानंषट्प्राणायामाः भुंजानस्याशौचप्राप्तौग्रा
सस्थस्यत्यागःस्नानं ग्रासाशनेउपवासः सर्वाशनेत्रिरात्रं विष्ठादिस्पर्शेस्नानं प्राणायामत्रयं चंडालपतितोदक्याबालंश्रुत्वाभोजनेएको
पवासः कलहघरट्टोलूखलमुसलानांयावच्छब्दस्तावद्भोजनं अनेकपंक्त्यानाश्नीयाद्ब्राह्मणैःस्वजनैरपि कोहिजानातिकिंतस्यप्र
च्छन्नंपातकंभवेत् ततोग्निनाभस्मनाचस्तंभेनसलिलेनच द्वारेणचचमार्गेणपंक्तिभेदंचरेद्बुधः केशपिपीलिकामक्षिकाभिःसदूष
कमन्नंत्यजेदेवपाकोत्तरंकेशपिपीलिकादिकीटमक्षिकासंसृष्टेगवाघ्रातेवान्नेसलिलंभस्मवाऽपिप्रक्षेप्तव्यं विशुद्ध्येइतिविज्ञानेश्व
रः शूद्रान्नंशूद्रदत्तंब्राह्मणान्नंरात्रिपर्युषितंरजस्वलाचांडालपतितादिदृष्टंकाकादिपक्ष्युच्छिष्टमभोज्यं स्नेहपक्वंमंडकादिचपर्युषि
तंग्राह्यं अवत्सायागोरनिर्दशानांगोमहिष्यजानांगर्भिण्याएककालांतरितदोहायाश्चमत्स्यस्त्वत्सवत्सन्योरजवर्जंद्विस्तनीनामुष्ट्री
वडवयोरारण्यकमृगादेश्चक्षीराणिवर्ज्यानि शिग्रुर्हिंगुवर्जंरक्तंवृक्षनिर्यासंपुरीषस्थानोत्पन्नतंडुलीयकादिकंदेवाद्युद्देशं

विनाकृतंसंयावपायसापूपशष्कुलीकृसरंवर्जयेत् शणकुसुंभालाबुवार्ताककोविदारवटादिफलानिमातुलिंगंवर्ज्यं पलांडुलशुन
गृंजनभक्षणेचांद्रायणं भुंजानेषुपरस्परस्पर्शेन्नत्यागः पात्रस्थान्नभक्षणे स्नात्वाष्टोत्तरशतगायत्रीजपः अधिकभोजनेसहस्रं भुंजान
स्याशुचिनाविप्रेणस्पर्शेन्नत्यागः भुक्तोच्छिष्टयोस्पर्शेसवर्णेस्नानंजपोवा असवर्णेतूपवासः भुक्तोच्छिष्टस्यश्वशूद्रादिस्पर्शेउपोष्यंपंचग
व्यं रजकादिस्पर्शेत्रिरात्रं परिवेषणंकुर्वन्नुच्छिष्टस्पर्शेपयोदधिघृतादिलघुद्रव्यमत्यजन्नाचांतःशुचिः भक्ष्याद्यन्नस्यत्यागएव वस्त्रेवि
कल्पःपरिवेषणादिकालेरजोदृष्टौतत्स्पृष्टान्नत्यागः भोजनांतेउच्छिष्टशेषान्नं रौरवेपूयनिलयेपद्मार्बुदनिवासिनां प्राणिनांसर्वभूताना
मक्षय्यमुपतिष्ठत्वितिदद्यात् आचांतोप्यशुचिस्तावद्यावत्पात्रमनुद्धृतं उद्धृतेप्यशुचिस्तावद्यावन्नोन्मृज्यतेमही पर्णस्याग्रंचमूलंचशि
रांचैवविशेषतः चूर्णपर्णंवर्जयित्वातांबूलंखादयेद्बुधः अनिधायमुखेपर्णंपूगंवैभक्षयेन्नच इतिपंचमभागकृत्यं इतिहासपुराणा
द्यैः षष्ठसप्तमकौनयेत् अष्टमेलोकयात्रातुबहिःसंध्याततःपुनः सायंसंध्याप्रातःसंध्यावत् अग्निश्चमामन्युश्च० यदह्नात्पापम०
अहस्तदह० सत्येज्योतिषिजुहोमिस्वाहेतिमंत्राचमनेविशेषः पश्चिमाभिमुखस्तिष्ठन्नर्घ्यंदद्यात् ऊर्ध्वजानुरुपविश्यप्रत्यङ्मुखएव
गायत्रीजपेत् सायंहोमस्तूक्तएव सायंवैश्वदेवेपुनःपाकः अतिथिंसंपूज्यघटीत्रयानंतरंसार्धयामाभ्यंतरेभुक्त्वाशयीत भोजनकाले
दीपनाशेपात्रमालभ्यसूर्यंस्मृत्वापुनर्दीपंदृष्ट्वापात्रस्थंभुंजीतनान्यत् श्राद्धतत्पूर्वदिनपातव्यतिसंक्रांत्यादिषुनिशिभोजनं च

तुर्थप्रथमौयामौविद्याभ्यासेनं येत्तिशि प्रहरद्वयंशयीत ब्रह्मभूयाय कल्पते प्राक्प्रत्यग्दक्षिणस्यांशिराः कृत्वाशीत न कदाचिदुदक्शि
राः रात्रिसूक्तं जप्त्वा सुखशायिनः स्मृत्वा विष्णुं नत्वा स्वप्यात् अगस्तिर्माधवश्चैव मुचुकुंदो महामुनिः कपिलो मुनिरास्तीकः पंचैते सुखस्व
शायिनः नसंध्यायां नश्मशाने न गोगेहे न देवविप्रगुरूणामुपरि नोच्छिष्टः न दिवा न नग्नः शयीत निद्राकाले तांबूलं मुखात्त्यक्त्वा शयन
ङ्गात्तिलकं शिरसः पुष्पं त्यजेत् गर्भाधानप्रकरणोक्तकाले सार्धयामोत्तरं दीपे सत्यसति वा निवीतं यज्ञोपवीतं कंठादौ कृत्वा पत्नीं ग
च्छेत् अष्टम्यां चतुर्दश्यां दिवा पर्वणि मैथुनं कृत्वा सचैलं स्नात्वा तु वारुणीभिश्च मार्जयेत् पुनर्मामैत्विति जपश्चोक्तः एवं स्नानभो
जनादिके बहुविधविधिनिषेधातिक्रमदोषपरिहारार्थं प्रायश्चित्ताज्ञानेन तत्सांगतार्थं प्रायश्चित्तसांगतार्थं च श्रीविष्णुनामोच्चार
णादिकं कार्यं प्रायश्चित्तान्यशेषाणि तपःकर्मात्मकानि च यानि तेषामशेषाणां कृष्णानुस्मरणं परं यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या तपो
यज्ञक्रियादिषु न्यूनं॰ नाम्नोस्ति यावती शक्तिः पापनिर्हरणे हरेः तावत्कर्तुं न शक्नोति पातकं पातकी जनः लौकिकं वैदिकं कर्म श्र
रेर्पणीयं यत्करोषि य॰ इत्यर्पणमित्युक्तेः युगपत्सर्वकर्मार्पणे मंत्रः कामतोकामतो वापि यत्करोमि शुभाशुभं तत्सर्वं त्वयि संन्यस्तं त्व
त्प्रयुक्तः करोम्यहं अपरस्माह्निकं कर्म गहनं बहुभेदयुक् निःशेषमस्य मे वक्तुं यथामत्यवदं बुधाः अनंतोपाध्यायजनिः काशी
नाथाभिधः सुधीः तुष्यतां तेन भगवान् श्रीनाथो विठ्ठलः प्रभुः इत्याह्निकप्रकरणं समाप्तं अवश्यं प्रसंगेन समुक्तानक्रमेणमुच्य

ते काम्यं नैमित्तिकं चापि प्रायः सिंधुक्रमादथ अथाधानविचारः तत्राधानस्य तत्रादिकालविचारः प्रथमपरिच्छेदे उक्तः आवसथ्याधानं तु दाय
कालेदायविभागकाले वा अग्निर्वैवाहिको येन न गृहीतः प्रमादिना पितर्युपरते तेन ग्राह्यस्यः प्रयत्नतः गृह्याग्निहीनस्यान्नमभोज्यं पितरि ज्ये
ष्ठभ्रातरि वा साग्निके कनिष्ठादेरविभक्तस्य निरग्नित्वदोषो न एवं तत्रानध्ययननिषिद्धस्यापि न दोषः गृहस्थस्यापाध्यायनोक्तेः स्मार्ताधानमपि ज्ये
ष्ठभ्रातरि अकृताधाने सति न कार्यमिति निर्णयसिंधावादौ गार्ग्योक्तिः अत्रैवं निर्णयो भाति यत्र ज्येष्ठेन दाराद्युपसमवलंब्य विवाहकाले याव
ज्जीवमौपासनं करिष्ये इत्येवं संकल्पपूर्वकं विवाहाग्निर्न गृहीतस्तद्विषयोयं कनिष्ठस्य निषेधः येन तु ज्येष्ठेन विवाहकाले तथा संकल्पपूर्वक
मग्निः परिगृहीतः स पश्चात्परिचरणाभावेनाविद्यमानाग्निकोपि तदुच्छिन्नाग्निरेव न त्वकृताधान इति तत्र कनिष्ठस्याधाने दोषो नेति अधिका
रिणोपि भ्रातुरनुज्ञया कनिष्ठस्याधानं भवति विवाहस्तु अनुज्ञयापि न एवं पितुरनुज्ञयाप्याधाने सन्यस्तच्छिन्नहस्तादौ यद्वा षंढादिदू
षणे जनके सोदरे ज्येष्ठे कुर्यादेव ततः क्रियामित्यादि विशेषः विवाहप्रकरणे परिवित्तिप्रसंगे उक्तः अथ गर्भादिसंस्कारविचारः गर्भाधान
पुंसवनानवलोभनसीमंतोन्नयनजातकर्मनामकर्मनिष्क्रमणान्नप्राशनचौलोपनयनमहानाम्न्यादिव्रतचतुष्टयसमावर्तनविवाहा
द्विषोडश संस्काराद्विजानां जातकर्मनामकर्मनिष्क्रमणान्नप्राशनचूडाविवाहा इति षट् द्विजस्त्रीणां तत्र विवाहः समंत्रकोन्ये मंत्ररहि
ताः गर्भाधानसीमंतौ स्त्रीपुंससाधारणौ चूडांतानि विवाहश्चेति दश अमंत्रकाः शूद्राणामिति बहुसंमतं शूद्रकमलाकरे शूद्राणां पंच

महायज्ञा अप्युक्ताः केचिद्वैदिकमंत्रेणोपनयनमिच्छाहुः श्राद्धेतु विवाहमात्रंसंस्कारं शूद्रोपिलभतांसदैत्युक्तं अत्रसद्सच्छूद्रगोचर
त्वेनवापरंपराप्राप्तप्रकारेणवाव्यवस्था अस्यद्विजसेवावृत्तिः आपदिवाणिज्यादिशिल्पादि शूद्रेणलवणादिविक्रेयं मद्यंमांसंचन क
पिलाक्षीरपानेनब्राह्मणीगमनेनच वेदाक्षरविचारेणशूद्रश्चांडालतांव्रजेत् शूद्रोवर्णश्चतुर्थोपिवर्णत्वाद्धर्ममर्हति वेदमंत्रस्वधास्वा
हावषट्कारादिभिर्विना स्त्रीशूद्रधर्मेषुव्रतादिषुसर्वत्रविप्रेणमंत्रः पठनीयः सोपिपौराणएव भारतपुराणयोःश्रवणेस्त्रीशूद्रैःसं
पाद्यं उपनिषच्छ्रवणेतुनाधिकारइतिशूद्रैःस्वतदनादरश्रवणादिस्वधिकरणे शूद्रस्यसर्वश्राद्धान्यामेनैव केचित्सर्वप्रजानांकाश्य
पत्वात्सर्वशूद्राणांकाश्यपंगोत्रं तच्छ्राद्धेएवकीर्तनीयं नान्यत्रेत्याहुः एवंशांतिकादावधिकारोविप्रद्वारैव यदिविप्रःशूद्रदक्षिणा
मादायवैदिकमंत्रैस्तदीयहोमाभिषेकादिकरोतितदातत्रशूद्रस्तत्पुण्यफलभाक् विप्रस्तुमहाप्रत्यवायीतिमाधवः अहिंसासत्यास्ते
यशौचेंद्रियनिग्रहदानशमदयाक्षमादयः शूद्रादिसर्वसाधारणाधर्माः परपद्प्रापकाः स्वस्तिवाचनादिशूद्रकर्मणोप्रयोगस्तुशूद्र
कमलाकरत्रेज्ञेयाः अथवापीकूपाद्युत्सर्गादि गृहग्रामयोराग्नेयदक्षिणनैर्ऋतवायव्येषु मध्येचदुष्टफलः कूपः शेषदिक्षुशुभः
वापीकूपतडागाद्युत्सर्गउत्तरायणेमाघादिमासषट्कस्यशुक्लपक्षेषुप्रशस्तः जलक्षयसंभावनायां कार्तिकमार्गशीर्षयोरपि न राम
कालनियमस्तत्रसलिलंतत्रकारणमित्युक्तेः चतुर्षुविष्णुशयनमासेषुशुक्रास्तादौचवर्ज्यं अश्विनीरोहिणीमृगपुष्यमघास्वुत्त ९९

रात्रयश्रवणादित्रयहस्तज्येष्ठानुराधारेवतीषु द्वितीयातृतीयापंचमीसप्तमीदशम्येकादशीत्रयोदशीतिथिषु बुधगुरुशुक्रसोमवारेषु
जलोत्सर्गःशुभः सर्वथाउत्सर्गाभावेजलंनग्राह्यं वापीकूपतडागादौयज्जलंस्यादसंस्कृतं नस्नातव्यंनपेयंचपीत्वाचांद्रायणंचरेत् उत्सर्ग
प्रयोगोन्यतोज्ञेयः अथवृक्षादिरोहणं अश्विनीरोहिणीमृगपुष्यमघोत्तरात्रयहस्तचित्राविशाखानुराधामूलशततारकारेवतीषुसतिथि
वारेषुवृक्षलतारोपः प्रशस्तः आश्लेषायांसोमवारःसोमोलग्नेबलान्वितः योगोस्मिन्रोपयेदिक्षुकदलीक्रमुकादिकान् नारीकेलान्व
येकूर्मौवश्विन्यांलभ्यते नागवल्लीगुरौलग्नेचंद्रेस्वांशशिलेसति अथमूर्तिप्रतिष्ठा प्रतिष्ठासर्वदेवानांवैशाखज्येष्ठफाल्गुने चैत्रेतु
स्याद्विकल्पेनमाघेविष्ण्वन्यमूर्तिषु सौम्यायनेशुभात्रोक्तानिंदितादक्षिणायने मातृभैरववाराहनरसिंहत्रिविक्रमाः दक्षिणेप्ययनेस्थाप्या
देव्यश्चेत्स्थिरेपरे विष्णोःशस्ताश्चैत्रमासाश्विनश्रावणकाअपि माघफाल्गुनवैशाखज्येष्ठाषाढस्तहःसुच श्रावणेचनभस्येचलिंगस्था
पनमुत्तमं देव्यामाघेश्विनेमासेप्युत्तमोसर्वकामदा अश्विनीरोहिण्युत्तरात्रयमृगपुनर्वसुपुष्यहस्तचित्रास्वात्यनुराधाश्रवणत्रयरेव
तीषुयानिभौमान्यवासरेदर्शरिक्तान्यतिथौसर्वदेवप्रतिष्ठाशुभा श्रवणकृत्तिकादिविशाखांतेचद्वादश्यांचविष्णोःप्रशस्ता चतुर्थी
गणेशस्योक्ता नवमीमूलभंचदेव्याः तथास्वस्वनक्षत्राणिसर्वेषां अथाद्रौशिवस्यहस्तःसूर्यस्येत्यादि हंत्यर्थहीनाकर्तारंमंत्रहीना
तुऋत्विजं श्रियंलक्षणहीनातुनप्रतिष्ठासमोरिपुः ब्रह्मातुब्राह्मणैःस्थाप्योगायत्रीसहितःप्रभुः सर्ववर्णैस्तथाविष्णुःप्रतिष्ठा

ष्यः सुखार्थिभिः मातृभेरनाद्याःसर्वैः शिवलिंगंयतिनापि पुराणप्रसिद्धंतीर्थलिंगंस्त्रीशूद्रैरपिपूज्यं नूतनस्थापितंलिंगंस्त्रीशूद्रोवा
पिनस्पृशेत् शिवादिप्रतिष्ठायांस्त्रीशूद्रादेर्नाधिकारः शूद्रोवानुपनीतोवास्त्रियोवापतितोपिवा केशवंवाशिवंवापिस्पृष्ट्वानरकमश्नुते
स्थिरप्रतिमाः प्राङ्मुखीउदङ्मुखीवायजेत चलप्रतिमाः सुप्राङ्मुखाः सौवर्णीराजतीताम्रीमृन्मयीप्रतिमाभवेत् पाषाणधातुयुक्तावा
कांस्यपित्तलयोस्तथा अंगुष्ठपर्वमानात्स्याविततिस्तियावदेवतु गृहेषुप्रतिमाकार्यानाधिकाशस्यतेबुधैः मृद्दारुपाषाणमेदममधू
च्छिष्टेनचेतिकेचित् श्रीमद्भागवते शैलीदारुमयीलौहीलेप्यालेख्याचसैकती मनोमयीमणिमयीप्रतिमाष्टविधास्मृता लौहीसौ
वर्णी दारुमधूकवृक्षस्यैव सप्तांगुलाधिकाद्वादशांगुलपर्यंता गृहे प्रतिमेति देवीपुराणे अर्चकस्यतपोयोगादर्चनस्यातिशायनात्
आभिरूप्याच्चबिंबानांदेवःसान्निध्यमृच्छति प्रतिमापट्टयंत्राणांनित्यंस्नानंनकारयेत् कारयेत्पर्वदिवसेयदावामलधारणं पार्थि
वलिंगपूजादिविचारोद्वितीयपरिच्छेदेउक्तः अथपंचसूत्रीनिर्णयः लिंगोच्चतालिंगविस्तारोलिंगस्थौल्यंपीठविस्तारः प्रनालि
कामानंचेतिपंचसूत्राणि तत्रलिंगमस्तकविस्तारंलिंगोच्चतातुल्यंकृत्वा तत्त्रिगुणसूत्रवेष्टनाद्धिलिंगस्थौल्यंकृत्वालिंगात्सर्वतो
लिंगसमविस्तारंपीठंवर्तुलंकुर्यात् पीठोच्चतालिंगोच्चाद्द्विगुणा पीठाद्बहिः पीठोत्तरभागेलिंगसमदीर्घामूलेदैर्घ्यसमविस्तारा
ग्रेतदर्धविस्ताराप्रनालिका लिंगोच्चैस्त्रिगुणापीठोच्चतेतिकेचित् अथपीठमध्यभागेलिंगाद्द्विगुणस्थूलंपीठोच्चतात्तृती
त्व

यांशेनकंठंकुर्यात् कंठस्योर्ध्वाधोभागयोःसमंचप्रद्वयंकृत्वापीठोपरिलिंगविस्तारषष्ठांशेनमेखलांकृत्वातदंतःसंलग्नांतत्समंखातंकुर्यात्
प्रनालिकायामपिविस्तारतृतीयांशेनखातःपीठवन्मेखलाचकार्येति गृहेलिंगद्वयंनार्च्यंशालग्रामद्वयंतथा द्वेचक्रेद्वारकायास्तुनार्च्ये
सूर्यद्वयंतथा शक्तित्रयत्रिविघ्नेशंद्वौशंखौनार्चयेत्सुधीः अन्यत्रतुचक्रांकमिथुनंपूज्यंनैकंचक्रांकमर्चयेदित्युक्तं तेनविकल्पः नार्चये
च्चतथामत्स्यकूर्मादिद्वादशकंगृहे अग्निदग्धाश्चभग्नाश्चनपूज्याःप्रतिमागृहे भग्नावास्फुटितावापिशालग्रामशिलाशुभा शालग्रामाःस
माःपूज्याःसमेषुद्वितयंनहि विषमेनैवपूज्यंतेविषमेष्वेकएवहि ससुवर्णशालग्रामदानेपृथिवीदानफलं शतशालग्रामपूजनेनंतफ
लं अविभक्तानामपिभ्रातृणांदेवतार्चनमग्निहोत्रंसंध्याब्रह्मयज्ञश्चपृथगेव स्त्रीशूद्रोवास्पर्शसहितंशालग्रामचक्रांकितबाणलिंगा
निनार्चयेत् शूद्रोवानुपनीतोवासधवाविधवांगना दूरादेवास्पृशन्पूजांप्रकुर्याच्छिवलक्ष्मयोः शालग्रामबाणयोरेवस्पर्शननिषेधोन
तुप्रतिमादौ सर्ववर्णैस्तुसंपूज्याःप्रतिमाःसर्वदेवताः लिंगान्यपितुपूज्यानिमणिभिःकल्पितानिचेत्युक्तेः शालग्रामशिलाक्रीतामध्य
मायाचिताधमा उक्तलक्षणसंपन्नापारंपर्यक्रमागता उत्तमासातुविज्ञेयागुरुदत्तातुतत्समा तत्राप्यामलकीतुल्यापूज्यासूक्ष्मैववा
भवेत् यथायथाशिलासूक्ष्मातथास्यात्तुमहत्फलं यस्मात्तंतुगतंस्याद्यरा द्वौलिंगमुच्यते शिवनाभिरितिख्यातंत्रिषुलोकेषुदु
र्लभः शालग्रामशिलायास्तुप्रतिष्ठानैवविद्यते महापूजांतुकृत्वादौपूजयेत्तांततोबुधः बाणलिंगानिराजेंद्रख्यातानिभुवनत्रये

ध·सिं·प·३ नप्रतिष्ठानसंस्कारस्तेषामावहनंतथा वासुदेवसंकर्षणप्रद्युम्नानिरुद्धाविप्राद्यैःक्रमेणपूज्याः तल्लक्षणं पंचचक्रोवासुदेवःषड्भि
१०१ श्चक्रैःप्रद्युम्नः सप्तभिःसंकर्षणएकादशभिरनिरुद्धइति प्रणवोच्चारणाच्चैवशालग्रामशिलार्चनात् ब्राह्मणीगमनाच्चैवशूद्रश्चांडा
लतांव्रजेत् दीक्षायुक्तैस्तथाशूद्रैर्मद्यपानविवर्जितैः कर्तव्यंब्राह्मणद्वाराशालग्रामशिलार्चनं विष्णुप्रीतिकरंनित्यंतुलसीकाष्ठचं
दनं कार्तिकेकेतकीपुष्पंयेनदत्तंहरेःकलौ दीपदानंचदेवेषुतारितंतेनवैकुलं शालग्रामसंबंधिसोमवच्चक्रांकशिलातोयस्यापिपा
नविधानात्शालग्रामसंनिधौपूज्या अथाखंडितविनिर्माल्यंपत्रंपुष्पंफलंजलं शालग्रामस्यसंस्पर्शात्सर्वंयातिपवित्रतां मध्य
मानामिकामध्येपुष्पंसंगृह्यपूजयेत् अंगुष्ठतर्जन्यग्राभ्यांनिर्माल्यमपनोदयेत् विनाभस्मत्रिपुंड्रेणविनारुद्राक्षमालया पूजितोपि
महादेवोनस्यात्तस्यफलप्रदः विनामंत्रेणबिभृयाद्रुद्राक्षान्भुविमानवः पंचामृतंपंचगव्यंस्नानकालेप्रयोजयेत् रुद्राक्षस्यप्रति
ष्ठायांमंत्रंपंचाक्षरंतथा त्र्यंबकादिमंत्रंचतथातत्रप्रयोजयेत् अष्टोत्तरशतंकुर्याच्चतुःपंचाशदेववा सप्तविंशतिमानावामालाहि
नानयुज्यते सप्तविंशतिरुद्राक्षमालयादेहसंस्थया यःकरोतिनरःपुण्यंसर्वंकोटिगुणंभवेत् अथरुद्राक्षतुलस्यादिसर्वजपमा राम
लानांसंस्कारः कुशोदकसहितैःपंचगव्यैर्मालांप्रक्षाल्य ॐ ह्रीं अंआंइंईंउंऊंऋंॠंऌंॡंएंऐंओंऔंअंअः कंखंगंघंङंचंछंजंझंञं १०१
टंठंडंढंणंतंथंदंधंनंपंफंबंभंमंयंरंलंवंशंषंसंहंळंक्षं इत्येतानिपंचाशन्मातृकाक्षराणिअभ्यस्यपत्रस्यापितमालायांविन्यसेत्

ओंसद्योजातं० वामदेवाय० अघोरेभ्यो० तत्पुरुषाय० ईशानःसर्व० इतिपंचमंत्रान्जपित्वा सद्योजातेतिमंत्रेणमालांपंचगव्येनप्रोक्ष्यशीत
जलेनप्रक्षाल्यवामदेवेतिचंदनेनावघृष्य अघोरेतिमालांधूपयित्वातत्पुरुषायेतिचंदनकस्तूर्यादिनालेपयित्वाईशानइतिमंत्रेणप्रति
मणिंशतवारंदशवारंवाभिमंत्र्याघोरइतिमंत्रेणमेरुंशतवारमभिमंत्रयेत् ततएवपंचभिर्मंत्रैर्मालांपंचोपचारैःपूजयेदिति बोपदेवः
रुद्राक्षान्कंठदेशेदशन ३२ परिमितान्मस्तकेविंशतिद्वे ४० षट्षट्कर्णप्रदेशेकरयुगुलकृतेद्वादशद्वादशैव बाह्वोरिंदोःकलाभिर्दृनेय
नयुगकृतेएकमेकंशिखायांवक्षस्यष्टाधिकंयःकलयतिशतकंसस्वयंनीलकंठः रुद्राक्षदानाद्रुद्रपरप्राप्तिः पंचविंशत्पलंलिंगंहैमं
गेकारयेदथ स्नापयेत्तिलतैलेनकरयंत्रोद्भवैःशिवं स्नानंपलशतंज्ञेयमभ्यंगःपंचविंशतिः पलानांद्विसहस्रेणमहास्नानंजलेनतत् पयो
दधिघृताक्षौद्रशर्कराद्यैस्ततःक्रमात् शिवस्यसर्पिषास्नानंप्रोक्तंपलशतेनवै तावतामधुनाचैवदध्नाचपयसापिच पलसार्धसहस्रेणार
सेनैक्षवेणच भक्त्याचोष्णोदकैःशीतोदकैःस्नापयेच्छिवं श्रीविष्णुंक्षीरदध्याद्यैःक्रमाद्दशगुणोत्तरैः स्नापयेत्केचिदत्रशुभ्रक्षीराद्यैःपंचभिः
समैः अथश्रीविष्ण्वादिपंचायतनानि विष्णुर्मध्येशिवेभास्यसूर्यांबेशादिक्रमात् शंभोर्मध्येविष्णुसूर्यगजास्यांबिकास्तथाक्रमात् १
रवेर्मध्यगतेरुद्रगणेशाच्युतशक्तयः मध्येदेवीविष्णुशिवगणेशरवयःक्रमात् २ मध्येगणपतिंविष्णुंशिवसूर्यांबिकास्तथा ईशानादि
क्रमेणैवंपंचायतनपंचकं ३ अथकेशादिचतुर्विंशतिनिर्णायकबोपदेवश्लोकः सिध्यान्यारख्यातः तस्यायंसंग्रहः केशवादेश्चे

ध॰सिं॰३पू॰ तुर्याहोदक्षिणेत्यूर्ध्वकरक्रमात् शंखचक्रगदापद्मायुधैः केशवउच्यते १ नारायणः पद्मगदाचक्रशंखायुधैः क्रमात् माधवश्चक्रशंखाभ्यांप
१०२ द्मेनगदयाभवेत् २ गोविंदोगदयापद्मशंखचक्रैः क्रमाद्भवेत् विष्णुःपद्मेनशंखेनचक्रेणगदयाक्रमात् ३ शंखपद्मगदाचक्रैर्मधुसूदनईरि
तः त्रिविक्रमोगदाचक्रशंखपद्मैरनुक्रमात् ४ वामनःशंखचक्राभ्यांपद्मेनगदयाविच चक्रेणगदयाशंखपद्माभ्यांश्रीधरस्मृतः ५ हृषी
केशःस्मृतश्चक्रपद्मशंखगदायुधैः पद्मनाभःपद्मचक्रगदाशंखैःक्रमात्स्मृतः ६ दामोदरःशंखगदाचक्रपद्मैरुदीर्यते संकर्षणःशंखप
द्मचक्रायुधगदायुधैः ७ वासुदेवःश्चक्रगदापद्मशंखाख्यलक्षणैः प्रद्युम्नस्याच्छंखगदापद्मचक्रैःक्रमाद्धृतैः ८ अनिरुद्धोगदाशंख
पद्मचक्रैरनुक्रमात् पद्मशंखगदाचक्रायुधैःस्यात्पुरुषोत्तमः ९ अधोक्षजोगदाशंखचक्रपद्मैःकरस्थितैः नारसिंहःपद्मगदाशंखच
क्रायुधैर्भवेत् १० अच्युतःपद्मचक्राभ्यांशंखेनगदयाक्रमात् जनार्दनश्चक्रशंखगदापद्माख्यबाहुभिः ११ उपेंद्रोगदयाचक्रपद्म
शंखांचितैःकरैः [illegible] चक्रपद्मगदाशंखैःकरस्थैस्स्यात्क्रमाद्धरिः १२ श्रीकृष्णाख्योगदापद्मचक्रशंखैर्मतोविभुः इतिप्रोक्ताःकेशवादि
चतुर्विंशतिमूर्तयः १३ अथसिंधुसारेणदेवप्रतिष्ठाप्रयोगः यजमानोद्वादशादिहस्तंमंडपंकृत्वा आग्नेय्यांपूर्वतोवाहस्तमात्रंकुंडंस्थं राम
डिलंवाकृत्वामध्येवेदिंतदुपरिसर्वतोभद्रंग्रहविकीर्यायांपूर्वतः ईशान्यांवाग्रहवेदिंप्रासादसंस्कारेमंडपसंस्कारेवाचिकीर्षितेनैर्ऋते १०२
वास्तुपीठंकृत्वाअस्यांमूर्तौलिंगेवादेवतासांनिध्यार्थंदीर्घायुर्लक्ष्मीसर्वकामसमृध्यक्षय्यसुखकामोमुकमूर्तिप्रतिष्ठांकरिष्ये इतिसं

कल्प्यस्वस्तिवाचनादिनांदीश्राद्धांतेआचार्यंवृत्वाष्टौचतुरोवाऋत्विजोवृत्वापूजयेत् आचार्योयदत्रेतिसर्षपान्विकीर्यापोहिष्ठेतिकुशो
दकैर्भूमिंप्रोक्ष्य देवाआयांतुयातुधानाअपयांतुविष्णोदेवयजनंरक्षस्वेतिभूमौप्रादेशंकृत्वामंडपप्रतिष्ठांकृत्वानकृत्वावापंचगव्यहिर
ण्यपवदूर्वाश्वत्थपलाशपर्णानिउदकुंभेप्रक्षिप्यताभिरद्भिरापोहिष्ठेतितिसृभिर्हिरण्यवर्णाःशुचयःपावकायासुजातःकश्यपोया
स्विंद्रः अग्निंयागर्भंदधिरेविरूपास्तानआपःशंस्योनाभवंतु यासांराजावरुणोयातिमध्येसत्यानृतेअवपश्यंजनानां मधुश्चुतः
शुचयोयाःपावकास्ता० २ यासांदेवादिविकृण्वंतिभक्षंयाअंतरिक्षेबहुधाभवंति याःपृथिवीपयसोंदंतिशुक्रास्ता० ३ शिवेनमा
चक्षुषापश्यतापःशिवयातन्वोपस्पृशतत्वचंमे सर्वांअग्नींरप्सुषदोहुवेवोमयिवर्चोबलमोजोनिधत्त ४ पवमानःसुवर्जनःपवि
त्रेणविचर्षणिः यःपोतासपुनातुमा पुनंतुमादेवजनाः पुनंतुमनवोधिया पुनंतुविश्वआयवः जातवेदःपवित्रवत् पवित्रेणपुना
हिमा शुक्रेणदेवदीद्यत् अग्नेक्रत्वाक्रतूंरनु १ यत्तेपवित्रमर्चिषि अग्नेविततमंतरा ब्रह्मतेनपुनीमहे उभाभ्यांदेवसवितः पवित्रे
णसवेनच इदंब्रह्मपुनीमहे वैश्वदेवीपुनतीदेव्यागात् यस्यैबह्वीस्तन्वोवीतपृष्ठाः तयामदंतःसधमाद्येषु वयंस्यामपतयोरयीणां
२ वैश्वानरोरश्मिभिर्मापुनातु वातःप्राणेनेषिरोमयोभूः द्यावापृथिवीपयसापयोभिः ऋतावरीयज्ञियेमापुनीतां बृहद्भिःसवितस्त
भिः वर्षिष्ठैर्देवमन्मभिः अग्नेदक्षैःपुनाहिमा येनदेवाअपुनत येनापोदिव्यंकशः तेनदिव्येनब्रह्मणा ३ इदंब्रह्मपुनीमहे यःपा

वमानीरध्येति ऋषिभिः संभृतंरसं सर्वंसपूतमश्नाति स्वदितंमातरिश्वना पावमानीर्योअध्येति ऋषिभिः संभृतंरसं तस्मैसरस्व
तीदुहे क्षीरंसर्पिर्मधूदकं पावमानीः स्वस्त्ययनीः ४ सुदुघाहिपयस्वतीः ऋषिभिः संभृतोरसः ब्राह्मणेष्वमृतंहितं पावमानीर्दिशंतु
नः इमंलोकमथोअमुं कामान्समर्धयंतुनः देवीर्देवैःसमाभृताः पावमानीः स्वस्त्ययनीः सुदुघाहिघृतश्चुतः ऋषिभिः संभृतोरसः
ब्राह्मणेष्वमृतंहितं येनदेवाः पवित्रेण आत्मानंपुनतेसदा तेनसहस्रधारेण पावमान्यः पुनंतुमां प्राजापत्यंपवित्रं शतोद्यामंहि
रण्मयं तेनब्रह्मविदोवयं पूतंब्रह्मपुनीमहे इंद्रः पुनीतीसहमायुनातु० सोमंस्वस्त्यावरुणः समीच्या यमोराजाप्रमृणाभिः पुनातुमा
जातवेदामोर्जयंत्यापुनातु इत्यनुवाकेनचाभिषिच्य व्याधिहृतिमिरिदं विष्णुरितिच फलयवदूर्वाः समभ्यर्च्यरक्षोहणमितिदेवहस्तेकं
कणंबध्वा वाससाच्छाद्य अवतेहेळोउदुत्तममितिजलेधिवासयेत् अथचलप्रतिष्ठायां अग्निं प्रतिष्ठाप्य ध्यात्वा पक्षेग्रहान्वा
सुदेवताश्चप्रतिष्ठाप्यान्वादध्यात् चक्षुषीआज्येनेत्यंते ग्रहादिहोमपक्षे ग्रहानधिदेवतादींश्चसमिच्चर्वाज्येनवास्तुपीठदेवताश्चा
न्वाधानेइदंद्रव्यइंद्रं पृथिवींशर्वं अग्निं अग्निमूर्तिं पशुपतिं यमंयजमानमूर्तिं उग्रंनिर्ऋतिं सूर्यमूर्तिं रुद्रं वरुणं जलमूर्तिं भवं वायुं वायु
मूर्तिं ईशानं कुबेरं सोममूर्तिं महादेवं ईशानं आकाशं भीमं एताः लोकपालमूर्तिमूर्तिपतिदेवताः पलाशोदुंबराश्वत्थशम्यपामार्ग
समित्तिलचर्वाज्यैः प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरसहस्रमष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिसंख्यया वा अग्निंयजुर्भिरित्यनुवाकेन विश्वान्देवानि

त्याज्याभ्यांदशदशाहुतिभिः एवंद्वितीयेपर्यायेएताएवदेवतास्तत्तत्संख्याकैस्तैरेवद्रव्यैरेवंतृतीयेपर्यायेएताएवदेवतास्तत्तत्संख्याकैस्तैरेव
द्रव्यैर्ब्रह्मादिमंडलदेवतास्तिलाज्याहुतिभिः प्रतिदैवतंदशदशसंख्याकाभिः शेषेणस्विष्टकृतमित्यादि० शर्वप्रधानदेवतार्थंतत्संख्याश्चतुरोमुष्टी
निरुप्य होमपर्यायसंख्यातथैवप्रोक्ष्यगोक्षीरेनीवारचरुंश्रपयेदाज्यभागांतेयजमानः इदमुपकल्पितमन्वाधानोक्तं द्रव्यजातमन्वाधानोक्ता
हुतिसंख्यापर्याप्तमन्वाधानोक्ताभ्योवक्ष्यमाणाभ्योदेवताभ्योस्तुनममेतित्यागंकुर्यात् गृहसिद्धान्नादिनाग्रहादिहोमंविधाय लोकपालमू
र्तिमूर्तिपतिभ्यः समित्चरुतिलाज्येनचजुहुयात् प्रतिद्रव्यंहोमांतेदेवंपादनाभिशिरस्सुस्पृशेत् आज्यहोमेचोत्तरतः सजलकुंभेसंपातान्
येत् तेषांमंत्राः इंद्रायेंदोमरुत्वतीइन्द्रस्य स्योनापृथिवीमूर्तेः अघोरेभ्यइतितत्पतेः शर्वस्य अग्नआयाहीत्यग्नेः अग्निंदूतमित्यग्निमूर्तेः नमःशर्वा
यचपशुपतयेचेतिपशुपतेः यमायसोममितियमस्य अस्तिहिवीरेतियजमानमूर्तेः सुहिश्रुतमितितत्पतेरुग्रस्य असुन्वंतमितिनिर्ऋतेः
आकृष्णेनेतिसूर्यमूर्तेः योरुद्रोअग्नावितितत्पतेरुद्रस्य इमंमेव० वरुणस्य शंनोदेवीरितिजलमूर्तेः नमोभवायचेतिभवस्य आनोनियुद्भि
रितिवायोः वातआवातुवायुमूर्तेः तमीशानमितिईशानस्य आप्यायस्वेतिकुबेरस्य वयंसोमेतिसोममूर्तेः तत्पुरुषायेतिमहादेवस्य
अभित्वादेवेतीशानस्य आदित्प्रत्नस्येत्याकाशस्य नमउग्रायचेतिभीमस्य ततःस्थाप्यदेवमंत्रेणसमित्त्र्यंबकपायसचरुतिलाज्यहोमः
प्रतिद्रव्यंहोमांतेदेवपादनाभिशिरस्स्पर्शः देवमंत्रश्चतांत्रिकोमूलमंत्रोदेवगायत्रीवा वैदिकोवायाग्यः अग्निर्यजुर्भिः सवितास्तोमैः

इंद्रउक्थाभदैः मित्रावरुणा वाग्निषा अंगिरसोधिष्ण्यैरग्निभिः मरुतः सदोहविर्धानाभ्यां आपः प्रोक्षणीभिः ओषधयो बर्हिषा अदि
तिर्वेद्या सोमो दीक्षया त्वष्टेध्मेन विष्णुर्यज्ञेन वसव आज्येन आदित्या दक्षिणाभिः विश्वेदेवा ऊर्जा पूषा स्वगाकारेण बृहस्पतिः पुरोधसा प्र
जापतिरुद्गीथेन अंतरिक्षं पवित्रेण वायुः पात्रैः अहं श्रद्धया स्वाहा इत्यनुवाकेनाज्यआज्यमोर्देराद्दशाकुतयः ततो देवस्य पादौ स्पृशेत्
संपातजलेनदेवमभिषिंचेत् एवमेव द्वितीयपर्यायेण हुत्वा देवस्य नाभिं स्पृशेत् तृतीयपर्यायेण हुत्वा शिरः स्पृशेत् प्रतिपर्यायं संपाता
भिषेकः एकपर्याये आहुतिसंख्या पलाशसमिधः १९२ औदुंबर १९२ अश्वत्थ १९२ शमी १९२ अपामार्गः १९२ आज्य १९२ तिल १९२
स्याप्य देवस्याष्टाविंशतिपक्षे समित्पंचकं १४० चर्वाज्यतिलाः ८४ अनुवाक २० मिलिताः १५८८ पर्यायत्रये ४७६४ एवं हुत्वा वीणो
धयेत् देवं नत्वा स्वागतं देव देवाय विश्वरूप नमोस्तु ते शुद्धेपि त्वद् धिष्ठाने शुद्धिं कुर्मः सहस्व तामिति प्रार्थ्य उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इति सन्नि
धाप्य प्राग्वत्तारणं कार्यं अग्निः सप्तिमिति सूक्तमग्निपरदीनं पठित्वा तत्सहितः पुनः पठेत् एवमष्टशतमष्टाविंशतिवारं वा प्रक्षाल्य लेप
तयेत् ततो जीर्णोद्धारं वा वारं मृदा जलेन च प्रक्षाल्य मंत्रैः पंचगव्यं कृत्वा पयः पृथिव्यां पय ओषधीषु पयो दिव्यंतरिक्षे पयोधाः पयस्वतीः
प्रदिशः संतु मह्यं आ वो राजानमिति च संस्नाप्य आप्यायस्वेत्यादिपंचमंत्रैः पंचामृतेन संस्नाप्य लिंगं चेन्नमस्ते रुद्रइत्यष्टाभिः संस्ना राम
प्य घृताभ्यंगमुद्वर्तनमुष्णोदकेन क्षालनं च कृत्वा गंधं दत्वा संपातोदकैरभिषिच्य सपल्लवैश्चतुर्भिः कुंभैः क्रमेण आपोहिष्ठा० यो वः० १०४

तस्मा अरं० आ कलशेषु० इति संस्नाप्य समुद्रज्येष्ठेति चतसृभिः ऋकलशेषिति च मिलितचतुः कुंभैः संस्नाप्य औदुंबरादि पीठे देवमुपवेश्य
परितोष्टदिक्षु सजलकुंभेषु गंधपुष्पदूर्वाः क्षिप्त्वा द्यकुंभे सप्तमृदः द्वितीये पुष्करपर्णशमीविकंकताश्वत्थकल्पवचः पल्लवांश्च तृतीये सप्तधान्यं
चतुर्थे पंचरत्नं पंचमे फलपुष्पाणि षष्ठे कुशाः दूर्वा गोश्च नाः सप्तमे संपातोदकं अष्टमे सर्वौषधीः क्षिप्त्वा क्रमेण आपोहिष्ठेति त्रिभिः हिरण्य
वर्णाः शुचयः इति चतुर्भिः पवमानानुवाकेन चाभिषिच्य एककुंभे शमीपलाशवटखदिरबिल्वाश्वत्थविकंकतपनसाम्रशिरीषो दुंबराणां प
ल्लवान् कषायांश्च क्षिप्त्वा अश्वत्थे वद्द्स्मभिषिच्य पंचरत्नोदकेन हिरण्यवर्णाः शुचय इति संस्नाप्य वाससी दत्वोपवीतं बध्नाति केचित् यज्ञो
पवीतं गंधपुष्पधूपदीपान्दत्वा हिरण्यगर्भः १ य आत्मदा० २ यः प्राणतो० ३ यस्येमे० ४ येन द्यौ० ५ यं क्रंदसी० ६ आपो ह यद्० ७ यश्चिदापो० ८
इत्यष्टोपिष्टदीपान् दत्वा सुवर्णशलाकया तैजसपात्रस्थं मधुघृतं च गृहीत्वा चित्रं देवानां० तेजोसि शुक्रमस्यमृतमसि धाम नामासि प्रियं देवा
नामनाधृष्टं देवयजनं इति मंत्राभ्यां ॐ नमो भगवते तुभ्यं शिवाय हरये नमः हिरण्यरेतसे विष्णो विश्वरूपाय ते नम इति च दक्षिणसव्ये देवनेत्रे
मंत्रावृत्त्या लिखेत् अंजंति त्वेत्यंजनेनाक्त्वा देवस्य त्वा सवितुः० इत्येणानभ्यीतिम ध्वाज्यशर्करामिरंगं कोंजनेन पुनरंजयेत् तत आदर्श
मस्यादि दर्शयेत् अत्र कर्ताचार्याय गां मल्लिभ्यो दक्षिणां दद्यात् आचार्यः प्रस्थप्रमाणे द्रोणं वा ब्रदन्युरुषस्तकेन स्तुत्वा वंशपात्रस्थपंचवर्णो
दनेन देवं नीराजयित्वा रुद्राय चतुष्पथादौ दद्यात् मंत्रस्तु ॐ नमो रुद्राय सर्वभूताधिपतये दीप्तशूलधराय उमादयिताय विश्वाधिपत

येरुद्राय चैव नमो नमः शिवमगर्हितं कर्मास्तु स्वाहेति अश्वत्थपर्णे भूतेभ्यो नम इति अथाचार्यः सर्वतोभद्रदेवता आवाहयेत् मध्ये ब्रह्माणं पूर्वादिदिक्षु इंद्रादिलोकपालान् ईशानेंद्राद्यंतरालेषु वसून् १ रुद्रान् २ आदित्यान् ३ अश्विनौ ४ विश्वान्देवान् ५ पितॄन् ६ नागान् ७ स्कंदवृषभौ ८ अग्नेयाद्यंतरालेषु दक्षं १ विष्णुं २ दुर्गां ३ स्वधाकारं ४ मृत्युरोगान् ५ समुद्रान्सरितः ६ मरुतः ७ गणपतिं ८ मध्ये पृथिवीमेरुं स्थाप्य तद्बहिश्चावाह्य प्रागादिषु वज्रं शक्तिं दंडं खड्गं पाशं अंकुशं गदां शूलं तद्बाह्ये गौतमं भरद्वाजं विश्वामित्रं कश्यपं जमदग्निं वसिष्ठं अत्रिं अरुंधतीं च तद्बाह्ये नवग्रहान् तद्बाह्ये ऐंद्रीं कौमारीं ब्राह्मीं वाराहीं चामुंडां वैष्णवीं माहेश्वरीं वैनायकीं ९ तान्नामभिरावाह्य संपूज्य प्रतिमायां देवं तन्मंत्रेणावाह्य मंडलमध्ये प्रतिमां सुप्रतिष्ठो भवेति निवेश्य संपूज्य बाह्ये मंडलदेवतानां नामभिः तिलाज्येन दशदशाहुतीर्हुत्वा पुष्पांजलिं समर्प्य नमो महद्भ्य इति देवं नत्वा मंडलादुत्तरतः स्वस्तिके मंचकं तदुपरि शय्यां कृत्वा उत्तिष्ठेति देवमुत्थाप्य मंगलघोषैः शय्यायां देवमुपवेश्य पुरुषसूक्तोत्तरनारायणाभ्यां स्तुत्वा देवे न्यासं कुर्यात् तथाहि पुरुषात्मने नमः प्राणात्मने नमः प्रकृतितत्त्वाय॰ बुद्धितत्त्वा॰ अहंकारतत्त्वा॰ मनस्तत्त्वा॰ इति सर्वांगे प्रकृतितत्त्वा॰ बुद्धितत्त्वाय॰ हृदि शब्दतत्त्वाय॰ शिरसि स्पर्शतत्त्वाय॰ त्वचि रूपतत्त्वाय॰ हृदि एवं हृदये रसगंधश्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणवाक्पाणिपादपायूपस्थपृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशसत्त्वरजस्तमो देहतत्त्वानि विन्यसेत् ततः पुरुषसूक्तस्याद्यं त्र्यृचं करयोः तदुत्तरद्वयं जानुनोः तदुत्तरद्वयं कट्योः ततस्त्रीन्नाभिहृत्कंठेषु ततो द्वयं बाह्वोः ततो द्वयं नासयोः ततो

द्वयमक्ष्णोः अंत्यां शिरसि ततः सुखशायी भवेति शय्यायां देवं स्वापयित्वा मंडलशय्ययोरंतरा नगं तत्त्वमिति प्रोक्षं दत्वा स्विष्टकृतादि होमशेषं समाप्य मंडलदेवताभ्यो नामभिश्चरुणा बलीन्दत्वा नीवारचरुशेषेण दिग्बलिं ततो धामंत इति पूर्णाहुतिं जुहुयात् इत्यधिवासनं

अथ स्थिरार्चायां क्रमो विशेषश्च संकल्पादि जलाधिवासांतं कृत्वा देवं नत्वा स्वागतं देवदेवेशेत्यादि प्रार्थनोत्थापनास्युत्तारणादिनेत्रोन्मीलनांतं पूर्ववत् तत्र स्थिरे शिवलिंगे स्वर्णसूच्या गंधेन ॐ नमो भगवते रुद्राय हिरण्यरेतसे पराय परमात्मने विश्वरूपायोमाप्रियाय नम इत्यंजनादीनां जयेदिति नेत्रोन्मीलने लिंगे विशेषः ततः सूक्तस्तुत्यादि मंडलदेवतास्थापनांतं ततो मंडले मूर्तिनिवेशः ततः शय्यायां देवारोहणं ततः स्तुतिः पूर्वोक्तन्यासः ततः शय्यायां देवशायनं ततोऽग्निस्थापनादि लोकपालमूर्तिमूर्तिपतिहोमांतं पूर्ववत् स्थाप्यदेवताहोमे नैवारश्चरुर्नास्ति सर्वे च हवींषि ततश्च विशेषः स्थिरार्चायां पूर्वोक्तसमित्तिलाज्यहोमोत्तरं पुरुषसूक्तेन प्रत्यृचमाज्यं हुत्वा इदं विष्णुरिति पादौ स्पृष्ट्वा पुनस्तदेव हुत्वा अतो देवेति शिरः स्पृष्ट्वा पुनस्तदेव हुत्वा पुरुषसूक्तेन सर्वांगं स्पृशेत् स्थिरलिंगं चेत्तन्मिदाज्यतिलहोमांते या त इषुरित्यनुवाकांतेन द्रापे इति सहस्राणीत्यनुवाकाभ्यां च प्रत्यृचमाज्यं हुत्वा सर्वेभ्यो रुद्र इति मूलं स्पृशेत् पुनस्तदेव हुत्वा कद्रुद्रायेति मध्यं पुनस्तदेव हुत्वा नमो हिरण्यबाहव इत्यग्रं पुनस्तदेव हुत्वा सर्वो रुद्र इति सर्वांगं स्पृशेत् इत्यधिवासने विशेषः परेद्युः पीठिकां स्नापयित्वा महीमूषु इत्यावाह्य अदितिर्द्यौरिति स्तुत्वा हीं नम इति संपूज्य तेनैव पूर्णाहुतिं हुत्वा उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इति देवमुत्था

ष्पपुष्पांजलिं दत्वा पुरुषसूक्तेन स्तुत्वा उदुत्यमित्युत्थाप्य कनिक्रदज्जनिमिति सूक्तेन विष्णुं सद्योजातमिति पंचानुवाकैर्लिंगं गृहं प्रवेश्य पिठि
कायामिंद्रादिनामभिरष्टरत्नानि क्षिप्त्वा सप्तधान्यरौप्यमनःशिलाः क्षिप्त्वा पायसेन संलिप्य प्रणवेनांगन्यासं कृत्वा सुवर्णशलाकामं
तरितां कृत्वा सुलग्ने प्रतितिष्ठ परमेश्वरेत्युक्त्वा अतो देवेति विष्णुं रुद्रेण लिंगं च स्थापयेत् ततश्चरुहोमप्राणप्रतिष्ठादि इति स्थिरार्चायाम
धिवासने परेद्युः कृत्स्नेव विशेषोऽन्यत्सर्वमुक्तं वक्ष्यमाणचलार्चावदेव अथ चलप्रतिष्ठायामधिवासनांते परेद्युरेकाहपक्षे सद्यो वा उ
त्तिष्ठ ब्रह्मणइति देवमुत्थाप्य पुरुषसूक्तेन स्तुत्वा नारायणाभ्यां स्तुयात् अथ प्रायः स्थिरचलार्चयोः साधारणप्रयोगः प्रतिष्ठांगपरेद्युर्हो
मं करिष्य इति संकल्प्य वसुधीं आज्येनेत्यंते स्थाप्य देवं तन्मंत्रेण घृतपक्वव्रीहिचरुणा दशाहुतिभिः अग्निं सोमं धन्वंतरिं कुहूं अनुमतिं
प्रजापतिं परमेष्ठिनं ब्रह्माणमग्निं सोमं अग्निमन्नादमग्निमन्नपतिं प्रजापतिं विश्वान्देवान्सर्वान्देवानग्निं स्विष्टकृतं च पूजांगहोमे विष्णुश्चे
त्संकर्षणादिद्वादशदेवताः शार्ङ्गिणं श्रियं सरस्वतीं ६ विष्णुं कृसरेणैकैकया कृत्वा विष्णुं षड्वारं कृसरेण शिवश्चेद्भवं शर्वमीशानं पशुप
तिं रुद्रमुग्रं भीमं महांतं कृसरेणैकैकया कृत्वा भवस्य देवस्य पत्नीमित्यादि अष्टौ गुडौदनेनैकैकया कृत्वा भवस्य देवस्य सुतमित्यादि अष्टौ
हरिद्रौदनेनैकैकया कृत्वा रुद्रं सप्तदशवारं शिवं शंकरं सहमानं शितिकंठं कपर्दिनं ताम्रमरुणं अपगुरमाणं हिरण्यबाहुं सस्पिंजरं बभ्लु
शं हिरण्यं एताः कृसरेणैकैकया कृत्वा देवानां स्विष्टकृतमित्यादि शत्पैर्तत्तं सी स्थाप्य देवतायै चतुर्मुष्टीन् अग्न्यादिषोडशदेवताभ्यो नाम्ना

चतुश्चतुर्मुष्टीन्निरूप्य तथैव प्रोक्ष्य सघृतजलेऽभ्यपयित्वा सुन्वावदानधर्मेण स्थाप्य मंत्रेण दशाहुतीर्हुत्वा नामभिर्जुहुयात् अग्नये स्वाहा १ सो
माय॰ २ धन्वंतरये॰ ३ कुह्वै स्वा॰ ४ अनुमत्यै॰ ५ प्रजापतये॰ ६ परमेष्ठिने॰ ७ ब्रह्मणे॰ ८ अग्नये॰ ९ सोमाय॰ १० अग्नयेन्नादाय॰ ११ अग्नयेन्नपतये॰ १२
प्रजापतये॰ १३ विश्वेभ्यो देवेभ्यः १४ सर्वेभ्यो देवेभ्यः॰ १५ भूर्भुवः स्वरग्नये स्विष्टकृते स्वाहा १६ इति सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वाः सप्त ऋषयः स
प्त धाम प्रियाणि सप्त होत्राः सप्तधा त्वा यजंति सप्त योनीरापृणस्वा घृतेन पुनस्त्वादित्या रुद्रा वसवः समिंधतां पुनर्ब्रह्माणो वसुनीथ यज्ञैः घृ
तेन त्वं तन्वो वर्धयस्व सत्याः संतु यजमानस्य कामाः इति मंत्राभ्यां पूर्णाहुतिं हुत्वा चार्वीर्या ओषधीरिति पुष्पसर्वौषधीः समर्घ्यं संपातोदकं
ताम्रपात्रे आदाय देवयंत्रेण शतवारमभिमंत्र्य तेन देवशिरसि सिंचयेत् तत उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इति देवमुत्थाप्य विश्वतश्चक्षुरिति उपतिष्ठेत् एते
उत्थापनोपस्थाने चलार्चायामेव देवं ध्यात्वा जपेत् ब्रह्मणे॰ विष्णवे॰ रुद्राय॰ इंद्रादिनष्टौ वसुभ्यो॰ रुद्रेभ्यो॰ आदित्येभ्यो॰ अश्विभ्यां॰ मरुद्भ्यो॰
कुबेराय॰ गंगादिमहानदीभ्यो॰ अग्नीषोमाभ्यां॰ इंद्राग्निभ्यां॰ द्यावापृथिवीभ्यां॰ धन्वंतरये॰ सर्वेशाय॰ विश्वेभ्यो देवेभ्यो॰ ब्रह्मणइति ततः
संपातोदकेन यजमानाभिषेकः देवं ध्यात्वा प्रतितिष्ठ परमेश्वरेति पुष्पांजलिं दत्वा सच्चिदानंदं ब्रह्मैव भक्तानुग्रहाय गृहीतविग्रहं त्वासुधा
ष्ट्यं निजवाहनायुधैर्निजहृत्कमले कस्थितं सर्वलोकसाक्षिणमणीयांसं परमेष्ठिनं परमां श्रियं गमयेति मंत्रेण पुष्पांजलिमागतं विश्वा
आवीर्यां बिम्बस्य प्राणप्रतिष्ठां कुर्यात् यथा अस्य प्राणप्रतिष्ठामंत्रस्य ब्रह्मविष्णुरुद्रा ऋषयः ऋग्यजुःसामानि छंदांसि क्रियामयव

ध॰ सिं॰ ३९॰
१०७

पुः प्राणाख्या देवता आं बीजं क्रौं शक्तिः प्राणप्रतिष्ठायां विनियोगः ब्रह्मविष्णुरुद्र ऋषिभ्यो नमः शिरसि ऋग्यजुःसामछंदोभ्यो मुखे प्राणा
ख्यादेवतायै॰ हृदि आं बीजाय गुह्ये क्रौं शक्तये॰ पादयोः ॐ कं खं गं घं ङं अं पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशात्मने आं हृदयाय नमः ॐ चं॰ ञं इं श
ब्दस्पर्शरूपरसगंधात्मने ईं शिरसे स्वाहा ॐ टं॰ णं उं श्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणात्मने ऊं शिखायै वषट् ॐ तं॰ नं एं वाक्पाणिपादपायूपस्था
त्मने ऐं कवचाय हुं ॐ पं॰ मं ओं वचनादानविहरणोत्सर्गानंदात्मने औं नेत्रत्रयाय वौषट् ॐ यं॰ हं क्षं अं मनोबुद्ध्यहंकारचित्तात्मने अः
अस्त्राय फट् एवमात्मनि देवे च कृत्वा देवं स्पृष्ट्वा जपेत् ॐ आं ह्रीं क्रौं यं रं लं वं शं षं सं हं सः देवस्य प्राणा इह प्राणाः ॐ आं॰ सः देवस्य जीव
इह स्थितः ॐ आं॰ सः देवस्य सर्वेंद्रियाणि ॐ आं॰ सः देवस्य वाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रघ्राणप्राणाः इहागत्य सुखं चिरं तिष्ठंतु स्वाहा अर्ची संस्थाप्य सुखेन सुचिरं
हृदि अंगुष्ठं दत्वा जपेत् अस्यै प्राणाः प्रतिष्ठंतु अस्यै प्राणाः क्षरंतु च अस्यै देवत्वमर्चायै मामहेति च कश्चन प्रणवेन संरुध्य सजीवं ध्यात्वा
ध्रुवा द्यौरिति त्र्यंबकं जप्त्वा कर्णे गायत्रीं देवमंत्रं च जप्त्वा पुरुषसूक्तेनोपस्थाय पादनाभिशिरस्सु स्पृष्ट्वा इहैवैधीति त्रिर्जपेत् ततः कर्ता स्वाग
तं देवदेवेश मद्भाग्यात्त्वमिहागतः प्राकृतं त्वमदृष्ट्वा मां बालवत्परिपालय धर्मार्थकामसिद्ध्यर्थं स्थिरो भव शुभाय नः सान्निध्यं तु सदा राम
देव स्वार्चायां परिकल्पय यावच्चंद्रावनी सूर्यौ तिष्ठंत्यप्रतिघातिनः तावत्त्वया च देवेश स्थेयं भक्तानुकंपया भगवन्देवदेवेश त्वं पि १०७
तासर्वदेहिनां येनरूपेण भगवंस्त्वया व्याप्तं चराचरं तेन रूपेण देवेश स्वार्चायां सन्निधौ भव इति नमेत् आचार्यः कर्ता वा लिंगमर्चा

वा भूः पुरुषमावाहयामि भुवः पु॰ मि स्वः पु॰ मि भूर्भुवः स्वः पु॰ इत्यावाह्य प्रणवेनासनं दत्वा दूर्वाश्यामाकविष्णुक्रांतापद्मश्रियं पा
द्यं ॐ इमा आपः शिवतमाः पूताः पूततमा मेध्या मेध्यतमा अमृता अमृतरसाः पाद्यास्ता जुषतां प्रतिगृह्यतां प्रतिगृह्णातु भगवान्महा
विष्णुर्विष्णवे नम इति पाद्यं भगवान्महादेवो रुद्राय नम इति लिंगे एवं देवतांतरेष्वर्घ्यं इमा आपः शिवतमा॰ आचमनीयास्ता जुषतां प्र
तिगृह्यतां॰ इमा॰ अर्घ्यास्ता जु॰ इत्यर्घ्यं पंचामृतस्नानं देवमंत्रैः संस्नाप्य इदं विष्णुरिति विष्णोः। नमोऽस्तु नीलग्रीवायेति लिंगे कं कयोनि
स्रज्य वस्त्रं यज्ञोपवीतं च दत्वा इमे गंधाः शुभा दिव्याः सर्वगंधैरलंकृताः एताद्ब्रह्मपवित्रेण पूताः सूर्यस्य रश्मिभिः पूता इत्यादि सुर्वत
इति गंधं इमे माल्याः शुभा॰ वैमा॰ल्यैर॰लं॰ ऋजाइत्यादि इति माल्याः इमे पुष्पा इति पुष्पं वनस्पतिरसो॰ धूपोयं प्रतिगृह्यतां प्रतिगृह्णातु भग
वानित्यादि ज्योतिः शुक्रं च तेजश्च देवानां सततं प्रियं प्रभाकरः सर्वभूतानां दीपोयं प्रतिगृह्यतां प्रति॰ इति दीपं दत्वा विष्णोः संकर्षणा
दि द्वादशनामभिः पुष्पाणि समर्प्य तैरेव तर्पणं कृत्वा पायसगुडौदनचित्रौदनानि पवित्रं तेवित तम्भि तिनिवेद्य संकर्षणादिनामभिर्द्वाद
श गृहसिद्धान्नेन कृसरां कृत्वा कुमारेयेथे चार्ङिणे॰ श्रियै॰ सरस्वत्यै॰ विष्णवे॰ इति कृत्वा विष्णोर्नुकं॰ तदस्य प्रियं॰ प्रतद्विष्णु॰ परो
मात्रया॰ विचक्रमे॰ त्रिर्देवः॰ इति मंत्रैः षट् जुहुयात् लिंगे तु दीपांतं कृत्वा भवाय देवाय॰ शर्वाय दे॰ ईशानाय॰ पशुपतये दे॰ रुद्राय
देवा॰ उग्राय देवा॰ भीमाय दे॰ महते देवा॰ इति पुष्पाणि दत्वा तैरेव तर्पणं कृत्वा पवित्रं तेइति पायसं गुडौदनं च निवेद्य भवाय देवाय

ध॰ सिं॰ भ्र
१०८

स्वाहेत्याद्यष्टमिहैरिद्रौदनं कृत्वा त्र्यंबकं॰ मानोमहांतं॰ मानस्तोके॰ आराते गोघ्न॰ विकिरिद्र विलोहित॰ सहस्राणि सहस्रशः इति द्वादशाकृत्वः
एतैः कृसरं कृत्वा शिवाय॰ शंकराय॰ सहमानाय॰ शितिकंठाय॰ कपर्दिने॰ ताम्राय॰ अरुणाय॰ अपगुरमाणाय॰ हिरण्यबाहवे॰ सस्पिंजराय
बभ्लुशाय॰ हिरण्याय इति द्वादशनामभिर्जुहुयात् स्विष्टकृतादि होमशेषं समाप्य पूर्णां कृत्वा सर्वहविर्भिर्बलिं लिंगाय वा बलिं दद्यात् मं
त्रस्तु त्वामेकमाद्यं पुरुषं पुरातनं नारायणं विश्वसृजं यजामहे त्वमेव यज्ञो विहितो विधेयस्त्वमात्मनात्मन्प्रतिगृह्णीष्व हव्यं लिंगे तु नाराय
णपदे रुद्रं शिवमिति वदेत् अश्वत्थपर्णे भूर्भुवः स्वरोमिति हुतशेषं निधाय प्रदक्षिणीकृत्य विश्वभुजे सर्वभुजे आत्मने परमात्मने नमः इति
नत्वाचार्यो यद्वा द्वादश तिस्र एकां वा गां दत्वा ऋत्विग्भ्यो दक्षिणां दत्वान्नानं द्वादशत्रीन्वा विप्रान्भोजयेत् इति प्रासादे नूतने जलाशयोक्तप्रतिष्ठा
विधिः गोरुत्तारणपात्री प्रक्षेपादि न कुर्यात् वारुणहोमस्थाने वास्तुहोमः इति स्थिराचीनप्रार्चयोः प्रतिष्ठाप्रयोगः अथातोधिसं
क्षिप्तएकाध्वरविधानेनचलप्रतिष्ठाप्रयोगः संकल्यादि नांदीश्राद्धांतं प्राग्वत् एकमाचार्यं वृणुयात् आचार्यो मुक्तदेवप्रतिष्ठाकर्मक
रिष्य इत्यादि संक्षेपविकरणांतं सर्वतोभद्रमंडले प्राग्वत् नामभिर्ब्रह्मादिमंडलदेवता आवाह्य संपूज्य यथा गृह्यमग्निं प्रतिष्ठाप्यान्वाधा
न् आज्यभागांते स्थाप्यदेवतां सहस्रमष्टोत्तरशतं वा समिदाज्यचरुतिलद्रव्यैः ब्रह्मादिमंडलदेवताः प्रत्येकं दशदशतिलाज्याहुतिभिः
शेषेणेत्यादि तूष्णीं निर्वापप्रोक्षणे आज्यभागांते तडागनदीतीर गोष्ठचत्वारपर्वतगजाश्वक्रदब ल्मीकसंगमेति दशमृद्भिरष्टवारं दे

राम
१०८

वं संस्थाप्य पंचगव्यैः क्रमेण स्नापयित्वा दूर्वासिद्धार्थपल्लवोपेतैरष्टकलशैरापोहिष्ठादिमंत्रैरभिषिच्याग्न्युत्तारणं कुर्यात् सर्वतोभद्रस्य पीठे
देवमुपवेश्य नाम्नावस्त्रगंधधूपादि दत्वा अष्टदिक्षु पल्लवादियुतोदकुंभान् सप्तोदी पांश्चसंस्थाप्य प्राग्वन्नेत्रोन्मीलनं चित्राद्येन बलिं दत्वा पु
रुषसूक्तेन स्तुत्वा उक्तद्रव्यचतुष्टयं स्थाप्य देवमंत्रेण हुत्वा एकैकद्रव्यहोमांते देवं स्पृशेत् आज्यहोमे कुंभे पातान्क्षिपेत् मंडलदेवताभ्यो हु
त्वा होमशेषं समाप्य पूर्णाहुतिं कुर्यात् ततः एवौत्करीत्या सकृत्या सावाहनप्राणप्रतिष्ठांते कृत्वा इहैवैधीति त्वं पुरुषसूक्तेन वजस्वामूल
मंत्रादिना वाहनादि पंचामृतस्नानांते संपातोदकैरिमा आपः शिवतमा इत्यादिनाभिषेकः वस्त्रादिनैवेद्यांतं प्राग्वत् तांबूलफलदक्षि
णानीराजननमः प्रदक्षिणादि विधाय पुष्पांजलिं दत्वा साचार्यः कर्ता देवं नत्वा क्षमाप्याचार्यदक्षिणांते अष्टकुंभोदकैर्यजमानाभिषे
कः विसृज्य स्तुत्वा कर्मेश्वरे पर्ययेदिति संक्षेपः अथ पुनः प्रतिष्ठा मद्यचंडालस्पृष्टावह्निदग्धाविप्ररक्तदूषिता पापिस्पृष्टा च प्रतिमा
पुनः संस्कार्या खंडितस्फुटिते स्थानभ्रंशे पूजनाभावे चगर्दभादिस्पर्शे पतितरजस्वलाचोरैः स्पर्शे च पुनः प्रतिष्ठा खंडितां भग्नां विधिनो
द्धृत्यान्यां स्थाप्य अर्चायाभंगचौर्यादौ त्रिदिने उपवासः ताम्रादिधातुमतीनां चोरचांडालादिस्पर्शे ताम्रादिधातूक्तशुद्धिं कृत्वा पुनः प्र
तिष्ठा एवं प्रतिष्ठितस्य अशुद्धिपूर्वकमेकमासं द्विमासं वार्चनादिविच्छेदे शूद्ररजस्वलाद्युपस्पर्शे नैवाजलाधिवासं कृत्वा कलशैन
स्नापयेत् ततः पंचगव्येन स्नापयित्वा अष्टसहस्रमष्टशतमष्टाविंशति संख्याकलशैः शुद्धोदकेन पुरुषसूक्तेन स्नापयेत् गंधपुष्पादि

प्र॰ लिं॰ २ द॰
१०९

नाप्स्नजबिल्वागुल्मोदनं निवेदयेदिति शुद्धिः बुद्धिपूर्वं प्रजननविच्छेदेष्व स्पर्शादौ पुनः प्रतिष्ठायेव शुद्धिः अन्येतु एकाहे पूजाविहतौ कुर्याद्द्विगु
णमर्चनं द्विरात्रे तु महापूजां संप्रोक्षणमतः परं मासादूर्ध्वं पूजाविहतौ पुनः प्रतिष्ठा प्रोक्षणविधिर्वा कार्य इत्याहुः पुनः प्रतिष्ठादिमलमासभु
कास्तादावपि कार्यं देवालयवापीकूपतडागभेदने आरामसेतुसंभामंगे इदं विष्णुर्मन्त्रस्तोके विप्रौः कर्माणि पादोस्येति चतस्र आज्याहुतीः
कृत्वा ब्राह्मणान्भोजयेदिति अथ प्रोक्षणविधिः देवमुद्रास्य पंचवारं मूलमंत्रैः प्रक्षाल्य पंचगव्यैः स्नापयित्वा कुशोदकैर्विशोध्य मूलेनाष्टो
त्तरशतवारं प्रोक्ष्य मूलेन मूर्धादिपीठांतं संस्पृश्य तत्त्वन्यासलिपिन्यासमंत्रन्यासपूर्वकं प्राणप्रतिष्ठां कृत्वा महापूजां कुर्यात् पूजाहीनादिषु
चैष संप्रोक्षणविधिः स्मृतः अथ जीर्णोद्धारः स्वचलिंगादौ भग्ने दग्धे वा कार्यः अयं चानादिसिद्धप्रतिष्ठितलिंगादौ भंगादिदोषेपि न का
र्यः तत्र तु महाभिषेकः कार्यः कर्ताऽमुकदेवस्य जीर्णोद्धारं करिष्य इत्युक्त्वा नांदीश्राद्धांतं कृत्वाचार्यं वृत्वा पीठे मंडले देवता आवाह्य लिंगे ॐ
व्यापकेश्वरहृदयाय नमः ॐ व्यापकेश्वरशिरसे स्वाहेत्यादि षडंगं कृत्वा देवतांतरे मूलमंत्रेण षडंगं कृत्वार्चयेत् अघोरेति मंत्रेणाष्टोत्त
रशतं जलाग्निं प्रतिष्ठाप्य अघोरेण घृताक्तसर्षपैः सहस्रं कृत्वा इंद्रादिभ्यो नाम्ना बलिं दत्वा जीर्णदेवं प्रणवेन संपूज्य सांप्रति ले मंडले देव
ताहोमं कृत्वा प्रार्थयेत् जीर्णभग्नमिदं चैव सर्वदोषावहं नृणां अस्योद्धारे कृते शांतिः शास्त्रेस्मिन्कथिता त्वया जीर्णोद्धारविधानं च न
परापूजितावहं तदधिष्ठायमां देव प्रहरामि तवाज्ञया क्षीराज्यमधुदूर्वाभिमिश्रैर्दर्भैर्मंत्रेणाष्टोत्तरशतं कृत्वा तिलैः सहस्रं कृत्वा पायसेन

राम
१०९

शतं कृत्वा लिंगं प्रार्थयेत् लिंगरूपं समागत्य येनेदं समुपस्थितं याया त्वं संमितं स्थानं संस्त[illegible]ध्येव शिवाज्ञया अत्र स्थाने च या विद्यास
र्वविद्येश्वरैर्युताः शिवेन सह संतिष्ठेति मंत्रितजलेनाभिषिच्य विसर्जयेत् अस्त्रमंत्रितेन खनित्रेण खात्वा लिंगमादाय वामदेवमंत्रेणान
ग्नावोत्क्षिपेत् मूर्तिं प्रणवेन क्षिपेत् दारुजं मधुनाभ्यज्याघोरेण दहेत् हेमादिमयं योग्यं कृत्वा तत्रैव स्थापयेत् ततः शांत्यर्थं अघोरेणाघृ
तक्षीरमध्वक्तैस्तिलैः सहस्रं कृत्वा प्रार्थयेत् भगवन्भूतभव्येश लोकनाथ जगत्पते जीर्णलिंगसमुद्धारः कृतस्त्वदाज्ञया मया अग्निना
दारुजं दग्धं क्षिप्तं शैलादिकं जले प्रायश्चित्ताय देवेश अघोरास्त्रेण तर्पितं ज्ञानतोऽज्ञानतो वापि यथोक्तं न कृतं यदि तत्सर्वं पूर्णमेवास्तु
त्वत्प्रसादान्महेश्वर अथ यजमानः प्रार्थयेत् गोविप्रशिल्पिभूतानामाचार्यस्य स्वस्य च यजनः शांतिर्भवतु देवेश अछिद्रं आयतामिदं
भर्तौ तु विशेषः त्वत्प्रसादेन निर्विघ्नं देहं निर्मापयत्यसौ यावत्संकुरु सुरश्रेष्ठ तावत्त्वं चात्मके गृहे वसन्क्षेत्रं सहितो लिंगमूर्तिर्वैलवपूर्वकं
यावत्कारयते भक्तः कुरुतस्य च वांछितं ततो नवां मूर्तिं लिंगं वा कृत्वोक्तविधिना प्रतिष्ठाकालानपेक्षया मासादर्वाक्स्थापयेत् इति जी
र्णोद्धारः प्रतिमाशिवलिंगप्रासादकलशादिभंगे स्वामिनो मरणं भवेत् तत्र शांतिः कुंडं कृत्वा विधानेन ततो होमं समाचरेत् वरुणं च
यमं देवं संसाधयित्वा विधानतः दधिक्षौद्रघृताक्तानामश्वत्थसमिधां ततः जुहुयादष्टशतं प्राज्ञ इमारुद्रेति मंत्रवित् माषैर्मुद्गैस्तिलैर्यै
वघृतेन मधुनापि च एभिः पंचसहस्राणि शक्तिबीजेन होमयेत् शक्तिबीजं ह्रीं बीजं भूमिं धेनुमनड्वाहं स्वर्णं धान्यं सदक्षिणं दत्वाथ पं

ध॰सि॰ ३९ वगजेनस्नायाद्देवालयेद्विजः बलिंदद्याद्धमायाथदसरेःपायसैस्तथा ईशानायबलिंदत्वाकृतकृत्योभवेन्नरः अत्रमूलंकमलाकरे अपर्युषितनि
११० च्छिद्रैः प्रोक्षितैर्जंतुवर्जितैः आत्मारामोद्भवैर्वापिभक्त्यासंपूजयेत्सुरान् स्वजेल्कीयवपन्नानिशीर्णपर्युषितानिच स्वयंपतितपुष्पाणिमन्यान्युपह
तानिच कुमुलैर्नार्चयेद्देवमपक्वैःक्रिमियुक्फलैः पुष्पाभावेपत्रपूजापत्राभावेफलैरपि निवेदयेत्फलाभावेतृणगुल्मौषधीरपि समित्पुष्प
कुशादीनिब्राह्मणःस्वयमाहरेत् शूद्रानीतैःक्रयक्रीतैःकर्मकुर्वन्पतत्यधः लक्षपुष्पार्चनंक्रयक्रीतैरपि केचिद्धर्मार्जितधनक्रीतैःपैः कुर्यात्के
शवार्चनं नपर्युषितदोषोस्तिमालाकारगृहेषुचेत्यापुकेर्मालाकारानीतैः क्रयक्रीतैरपिपुष्पपत्रैःपूजयंति नित्यपूजार्थंपरोपवनादेरपिपुष्पा
दिग्रहेचौर्यदोषोन पूजार्थंपुष्पादिनयाचेत् समित्पुष्पकुशादीनिवहेत्तन्नाभिवादयेत् तद्धारिचैवनान्याङ्कि निर्माल्यंतद्वेत्तयोः देवोपरिधृतं
वामहस्तेअधोवस्त्रेचधृतंजलेनतःक्षालितंचपुष्पंनिर्माल्यं वर्ज्यंपर्युषितंपुष्पंवर्ज्यंपर्युषितंजलं नवर्ज्यंतुलसीपत्रंनवर्ज्यंतीर्थजंजलं
हरंतिघृतेजातीकरवीरमहर्निशं नैवपर्युषितंपद्मंतुलसीबिल्वपत्रकं माघ्यंचदमनंचैवागस्त्यंचकलिकास्तथा बिल्वादेरपर्युषितत्वदिनसं प्र
स्वा बिल्वः ३० अपामार्गः ३ जाती१ तुलसी६ शमी६ शतावरी११ केतकी८ भृंगराज९ दूर्वा८ मंदारः१ पद्मं२ नागकेसरः २ दर्भ३० अगस्त्य३
तिल१ मल्लिका४ चंपक९ करवीर८ एतेषामेतद्दिनोत्तरंपर्युषितत्वं तुलसीग्रहणकालः वैधृतौचव्यतीपाते भौमभार्गवभानुषु पर्व राम
द्वयेचसंक्रांतौद्वादश्यांसूतकेद्वये तुलसींयेविचिन्वंतिते छिंदंति हरेःशिरः नैवछिंद्यादवौदूर्वांतुलसींनिशिसंध्ययोः धात्रीपत्रंकार्तिके ११०

चपुष्पार्थीमतिमान्नरः द्वादश्यांचदिवास्वापस्तुलस्यावंचयस्तथा विष्णोश्चैवदिवास्नानंवर्जनीयंसदाबुधैः विष्णोर्द्वादश्यांनिर्माल्यापन
यमपिनकार्यमितितंत्रांतरेस्मर्यते एतदपवादपुरुषार्थचिंतामणौनारदीये पंचामृतेनसंस्नाप्यएकादश्यांजनार्दनं द्वादश्यांपयसास्नाप्य
हरिसायुज्यमश्नुते इति देवार्थेतुलसीछेदोहोमार्थंसमिधांतथा इंदुक्षयेनदुष्येतगवार्थेतुतृणस्यच तुलसीग्रहणमंत्रः तुलस्यमृतना
मासिसदात्वंकेशवप्रिये केशवार्थंविचिन्वामिवरदाभवशोभने जातीमल्लिकाकरवीराशोकोत्पलचंपकबकुलबिल्वशमीकुब्जाएतानि
सर्वदेवतानांविहितानि अथविहितप्रतिषिद्धवैकल्पिकानि पाटलानामीपत्रंचदुर्गायाः कुंदपलाशबकुलदूर्वाःशिवस्य कुमुदतगरेसू
र्यस्य तुलसीभृंगराजतमालपत्राणित्रिवुर्गयोः अगस्तिमाधवीलतालोध्रपुष्पंविष्णुशिवयोः धत्तूरमंदारौविष्णुसूर्ययोः इतिविकल्पि
तानि अथविष्णोःप्रियाणि मालतीजातीकेतकीमल्लिकाशोकचंपकपुन्नागबकुलोत्पलकुंदकरवीरपाटलातगरपुष्पाणि अन्यानिच
सुरभीणिविष्णोःप्रियाणि अपामार्गभृंगराजखदिरशमीदूर्वाकुशदमनकबिल्वतुलसीपत्राणिउत्तरोत्तराधिकप्रियाणि तुलसीसर्वा
धिकारजातीपुष्पसहस्रेणमालांधृत्वेकल्पकोटिसहस्राणिविष्णुपुरेवासः आम्रमंजरीपूजनेगोकोटिदानफलं अथशिवस्य चतुर्णांपुष्प
जातीनांगंधमाघ्रातिशंकरः अर्कस्यकरवीरस्यबिल्वस्यचबकस्यच दशसुवर्णदानंफलंश्वेतार्कपुष्पं ततःसहस्रगुणंबकपुष्पं एवंध
त्तूरवामीपुष्पद्रोणनीलोत्पलानांमुत्तरोत्तरंसहस्रगुणत्वं मणिमुक्ताप्रवालैस्तुरत्नैरभ्यर्चनं कृतं नगृह्णामिविनादेविबिल्वपत्रैर्वरान

ध॰सिं॰टी॰
१११

ने सर्वकामप्रदं बिल्वं दारिद्र्यस्य विनाशकं नीलोत्पलसहस्रेण मालार्पणेन कल्पकोटिसहस्रं शिवपुरे वासः धुत्तूरैः बृहतीपुष्पैश्च पूजने गोल
क्षफलं पाटलामंदारापामार्गजातीचंपकोशीरतगरनागकेसरपुन्नागलपामल्ली सहकारकुसुमपुष्पाणि शिवप्रियाणि धुत्तूराणि कदंबानि रा
त्रौ देयानि शंकरे मदनरत्ने केतकानि कदंबानीति पाठः अभावे पुष्पपत्राणामन्नाद्येनापि पूजयेत् शालितंदुलगोधूममयवैर्वापि समर्चयेत्
अथ निषिद्धानि बंधूककुंदातिमुक्तकेसरकी कपित्थबकुलशिरीषनिंबानि पुष्पपत्रादिकं स्वाभिमुखमुत्तानमर्पयेत् पत्रं पुष्पं फलं चैव य
थोत्पन्नं तथार्पयेदिति वचनात् बिल्वपत्रं तु स्वाभिमुखाग्रं न्युब्जमर्पयेत् पक्वाम्रफलस्यार्पणेन वर्षायुतं शिवपुरे वासः सव्यं व्रजेत्त
तो सव्यं प्रणालिं नैव लंघयेदित्यादि स्थिरलिंगे प्रदक्षिणाप्रकारः चरे तु सव्येनैव देव्या अपि बकुलकुंदादिसहितान्येतानेव प्रियाणि धान्या
नां सर्वपत्रैश्च पुष्पैर्देवीं प्रपूजयेत् दूर्वाकुंदैः सिंधुवारैर्बंधुकागस्तिसंभवैः बिल्वपत्रैः पूजने राजसूयफलं करवीरस्रजाग्निष्टोमस्य ब
कुलस्रजा वाजपेयस्य द्रोणस्रजा राजसूयस्येति एवं सर्वविष्ण्वादेरपि प्रायो विष्णुवत् ज्ञेयानि अथ शिवनिर्माल्यग्रहणविचारः अ
ग्राह्यं शिवनैवेद्यं पत्रं पुष्पं फलं जलं शालग्रामशिलासंगात्सर्वं याति पवित्रतां बाणे सौरनैवेद्यभक्षणे चांद्रायणं अभ्यासे द्विगुणं म
त्याभ्यासे सांतपनं अन्यनिर्माल्येप्यनापद्येवं इदं च ज्योतिर्लिंगस्वयंभूलिंगसिद्धप्रतिष्ठापितलिंगातिरिक्तस्थावरलिंगविषयं ज्यो
तिर्लिंगादौ तु पूजकेन दत्तं फलतीर्थादिकं मंत्रतयाग्राह्यं ... पंचायतनस्थितलिंगेषु चरपुप्रतिमासु च अन्नादेरपि स्वयं

राम
१११

ग्रहणेपि न दोषः ज्योतिर्लिंगाद्यन्यस्थिरलिंगेषु तीर्थोदकचंदनमात्रग्रहणं वृद्धिः शिवोपासकैरेव ग्राह्यं ज्योतिर्लिंगादौ पूजकदत्तमन्न
मपि भक्ष्यमिति केचित् उत्तरारोहिणी ध्रुवं मघाभरणी पूर्वात्रयं क्रूरं श्रवणत्रयपुनर्वसुस्वात्यश्चरं अश्विनीहस्तपुष्यं क्षिप्रं अनुराधारेव
तीमृगचित्रं मृदु कृत्तिकाविशाखे मिश्रं मूलार्द्राश्लेषाज्येष्ठाः तीक्ष्णं इति नक्षत्रसंज्ञाः यच्चनोक्तानिधिष्ण्यत्र ग्राह्यरिक्तामर्मा बिना वारे
पियत्र न भोक्तत्वार्कार्किकुजान्विना चरमृदुक्षिप्रध्रुवमूलविशाखामघासु सकुजेष्वशुभवारे भूकर्षणं हितं सर्वेष्वेकनक्षत्राण्यष्टवा
ष्टसु अशुभं शुभमशुभं शुभमिति हलचक्रं अत्रैव नक्षत्रेषु भौमभिन्नवारे बीजवापः सस्यारोपणं धान्यच्छेदश्च क्षीरवृक्षजन्यः रव
लमध्ये स्तंभः धान्यानां मर्दनं ज्येष्ठामूलमघाश्रवणरेवतीरोहिणी अनुराधाफल्गुनीद्वयेषु शुभं धान्यसंग्रहः क्षिप्रध्रुवचरमृदुमूलेषु उत्त
गुरुशुक्रेषु चरभिन्नलग्नेषु शुभः ॐ धनदाय सर्वलोकहिताय देहि मे धान्यं स्वाहेति मंत्रं लिखित्वा धान्यागारे क्षिपेत् तेन धान्यवृद्धिः बु
धमंदविनैव धनधान्यव्ययः शुभः अथान्नवान्नं सहारे मृदुक्षिप्रचरे दिवा अथ वस्त्रादि वस्त्रभूषणविधिः ध्रुवाश्विनीहस्तपंच
कपुनर्वसुद्वये पौष्णवासवभयोस्तु सत्तिथौ मंदभौमशशिवासरान्विना अनुरुलेपीदं वस्त्रं विप्राज्ञोत्सवलब्धिषु ध्रुवपुष्यादितौ
यदि छत्रे पादत्राणभूषणे नखानोतिपतिप्रीतिं स्नातिवाकुणभेन्ववा पादुकासनशय्यास्थे भोगः सतिथिवासरे ध्रुवक्षिप्रमृदुश्रोत्र
भरणीपुनर्वसौ नेत्रे न वस्त्रम ध्यो रोदग्धस्फुटितपंक्तितं तत्त्यजेत्रांतिकं कुर्यात्पज्जे देवांत्यभागयोः विज्ञेयमेतच्छय्याया मा

ध.सिं.२प्र
११२

मास्ततोपाडुकास्वपि स्त्रीकर्मानुराधाश्विचित्रामृगपुनर्वसौ वस्त्रंक्षाल्यं धारणोक्तेकाले बुधदिनं विना भोजनेभोजनेरौप्यस्वर्णकांस्या
दिभिर्मिते कुर्यादमृतयोगेपुष्यरक्षिप्रमृदुभैः स्याद्भूषणानां घटनंचरक्षिप्रमृदुभैः शुभवारेलग्नवतांमिश्रभेपिरवौकुजे इतिवस्त्रा
दिविचारः शस्त्राणां घटनं क्रूरमिश्राश्विमृगतीक्ष्णभे शस्त्रं धार्यं ध्रुवक्षिप्रमृद्वश्वेषाविशाखके सेवाकार्या क्षिप्रभैत्र ध्रुवेज्ये ज्यार्क
भार्गवे मंदेपिचेत्सेवकःस्वामिभान्नद्वितीयके हस्तपड्कध्रुवश्रोत्ररेवतीपुष्यभेशुभं पुनर्वसौचशिबिकागजाश्वादिषुरोहणं दा
सांविक्रोकनंक्षिप्रश्रुतिद्वयमृदुध्रुवे नक्षत्रारंभःपुष्यमृगध्रुवज्येष्ठाधनिष्ठयोः अनुराधाशतभिषग्घस्तेस्याच्छुभवासरं विपणिःस्या
न्मृदुक्षिप्रध्रुवैरिक्ताकुजान्विना क्रयःकार्योश्विनीस्वातीश्रवश्चित्राशतांत्यभे विक्रयोभरणीपूर्वानयाम्लेषाग्निमिश्रभे सेतुबंधोध्रु
वेस्वात्यांजीवार्कशनिवासरे नानापण्यक्रियात्स्त्रपुष्याद्रीमृगमिश्रभे पुनर्वसौधनिष्ठाश्विपूर्वाज्येष्ठाशतांत्यभे स्वस्त्राकेंभौमेंदुकु
जान्श्रुतिचित्राध्रुवाग्निच अमारिक्ताष्टमीश्चापिगतिःक्रयमुख्याःशुभाः द्व्यंगलग्नेचरेस्थिरेज्येष्टधर्थेचरलग्नके कर्णभौमेनगृह्णीया
द्वृद्धि योगेर्कसंक्रमे धनिष्ठापंचकेहस्तेत्रिपुष्करद्विपुष्करे भौमादिषुकर्णान्देत्कुर्याच्चधनसंग्रहं बुधेधनंनप्रदेयंसंग्रहस्तुबुधेशु
भः शन्यर्कारेस्त्रिपादर्क्षेभद्रातिथ्यास्त्रिपुष्करः मृगचित्राधनिष्ठासुनतिथ्यर्क्षद्विपुष्करः शुभोशुभेषुत्रिगुणं द्विगुणं चफलंक्र राम
मात् मिश्रक्रूरेषुतीक्ष्णेषुस्वात्यांद्रव्यंनलभ्यते दत्तंप्रयुक्तंनिक्षिप्तंनष्टंचेत्याहनारदः अथमंदं चचिपिटं सुलोचनमितिक्रमा ११२

त् गणनीयेरोहिणीभाद्रंध्रेनपंलभेद्भुवं मंदेयल्लाल्लभेतैवचिविदस्वसयोनहि अन्विष्यंपूर्वतोंध्रेषुमंदसंज्ञेषुदक्षिणे प्रतीच्यांचिवि
पस्त्येषुसुलोचनउदग्दिशि राजाभिषेकःश्रवणेध्रुवर्क्षेज्येष्ठामृदुक्षिप्रउडुकुरवौस्यात् स्वस्वारिक्ताधिकचैत्रराज्ञीभवेदेव्यशुकायु
दये शुभाय जलाशयानांखननंमघापुष्यध्रुवेमृगे पूर्वाषाढानुराधांत्यधनिष्ठाशतहस्तभे जलराशिगतेचंद्रेलग्नस्थेचशुभेगुरौ
क्षौरंचौलोक्तनक्षत्रवारादिषुशुभंजगुः पंचमेपंचमेराशौदिनेन्येषांयदृक्षया श्मश्रुकर्मभवेन्नैवनवमेदिवसेक्वचित् क्षौरंभक्तेर
तदर्शविजयेच्छुजिजीविषुः क्षौरंनकुर्युरभ्यक्तभुक्तस्नातविभूषिताः प्रयाणसमरारंभेनरात्रौनचसंध्ययोः श्राद्धाहप्रतिपद्रिक्ता
व्रताह्निचनवेष्टतौ प्रशस्तेजन्मनक्षत्रेसर्वकर्मसुकीर्तितं क्षौरप्रयाणमेष्वविवादेषुनशोभनं षष्ठ्यमापूर्णिमापातचतुर्दश्यष्ट
मीतथा आसुसन्निहितंपापंतैलेस्त्रीभगेक्षुरे राजकार्यनियुक्तानांनराणांभूतजीविनां श्मश्रुलोमनखच्छेदेनास्तिकालवि
शोधनं क्षौरंनैमित्तिकंकार्यंनिषेधेसत्यपिध्रुवं यज्ञेमृतौबंधमोक्षेनृपविप्राज्ञयापिच प्राकृवयस्कैःसपितृकैर्नकार्यंमुंडनं
सदा मुंडनस्यनिषेधेपिकर्तनंतुविधीयते उदङ्मुखःप्राङ्मुखोवावापनंकारयेत्सुधीः केशश्मश्रुलोमनखान्युदक्संस्था
निवापयेत् आनंतौहिंछत्रःपाटलिपुत्रोदितिर्दितिःश्रीशाः क्षौरेस्मरणादेषांनस्युस्तिनिःशेषाः अथरोगोत्पत्तौनक्षत्रफलं अ
श्विन्यांरोगोत्पत्तौएकाहंनवदिनानिवापंचविंशतिदिनानिवापीडा भरण्यामेकादशैकविंशतिर्वामासंवामृत्युर्वा कृत्तिकायां

ध॰सिं॰३पू॰
१९३

दशान वैकविंशतिर्वा रोहिण्यां दशान वा सप्त वा त्रीणि वाहानि मृगे पंच नव वा त्रिंशद्वा आर्द्रायां मृत्युर्वा दशाहं वा मासं वा पुनर्वसौ स
प्तनव वा मृत्युर्वा आश्लेषायां मृत्युर्विंशतिस्त्रिंशद्वा नव वा दिनानि पीडा मघायां मृत्युर्वा सार्धमासं वा मासं वा विंशतिदिनानि वा पीडा
पूर्वाफाल्गुन्यां मृत्युर्वाब्दं मासं वा पीडा पंचदश वा षष्टिर्वा दिनानि उत्तरायां सप्तविंशतिः पंचदश सप्त वा दिनानि हस्ते मृत्युरष्ट वा नव वा स
प्त वा पंचदश वाहानि चित्रायां पक्षमष्ट वा दश वा एकादश वाहानि स्वात्यां मृत्युर्वा एक द्वि त्रि चतुः पंच मासैर्वा दशादिनैर्वा रोगनाशः विशा
खायां मासं वा पक्षं वाष्ट दिनं विंशतिदिनं वा पीडा अनुराधायां दशरात्रमष्टाविंशतिरात्रं वा ज्येष्ठायां मृत्युर्वा पक्षं वा मासं वैकविंशतिरात्रं
वा पीडा मूले मृत्युरष्ट पंच वा रात्रं विंशतिरात्रं वा पीडा पूर्वाषाढायां मृत्युर्वा द्वि त्रि षडादि मासैर्विंशति दिनैः पक्षेण वा रोगनाशः उत्तराषाढायां सा
र्धमासं विंशतिरात्रं वा मासं वा श्रवणे पंचविंशतिर्दश वा एकादश वा षष्टिर्वाहानि धनिष्ठायां दशरात्रं पक्षं मासं त्रयोदशरात्रं वा शततारकायां
द्वादश दश अष्ट वा एकादश वा पूर्वाभाद्रपदायां मृत्युर्वा द्वित्र्यादि मासं वा दशरात्रं वा उत्तराभाद्रपदायां सार्धमासं पक्षं वा सप्ताहं दशाहं वा रेव
त्यां ज्वराद्युत्पत्तौ दशाहमष्टाविंशतिरात्रं वा पीडा जन्मनक्षत्रे जन्मराशौ अष्टमचंद्रे च रोगोत्पत्तौ मृत्युः अर्कादिवारे क्रमेण मघार्द्रयो विशा राम
खे रेवत्योर्दश्यौ पंचमी द्वितीयोत्तराषाढे शततारापष्ठ्यौ अष्टम्यश्विन्यौ पूर्वाषाढानवम्यौ चेति त्रयाणां योगे मृत्युः एवमर्कादौ अनुराधाभरण्यौ १९३
आर्द्रोत्तराषाढे मघाशततारे विशाखाश्विन्यौ ज्येष्ठामृगौ श्रवणाश्लेषे पूर्वाभाद्रपदाहस्तौ चेन्मृत्युयोगः अत्रोक्तास्तिथिवारनक्षत्रशांतयो

विस्तृताः कार्याः येषु नक्षत्रेषु मरणमुक्तं तत्र शांतिरावश्यकी अन्यत्र कृताकृता अथ नक्षत्रसाधारणशांतिप्रयोगः देशकालौ संकीर्त्य
ममोत्पन्नव्याधेर्जगदीशाविरोधेन सम्यङ्नाशार्थं अमुकनक्षत्रशांतिं करिष्य इति संकल्प्य गणेशपूजादि आचार्यं वृत्वा कुंभोपरि पूर्णपात्रे द्वाद
शदलेन क्षत्रदेवताप्रतिमां सौवर्णीं संपूज्य द्वादशदलेषु संकर्षणादि द्वादशमूर्तीः द्वादशादित्यान्वा संपूज्य पूर्वोक्तसमिल्लक्ष्मीशके गोचरस्थानगतदेवताये
अष्टोत्तरशतं हुत्वा मरणादि पीडाधिक्ये कोटिसहस्रं हुत्वा दध्योदनं बलिं दत्वाचार्याय गां प्रतिमां च दद्यादिति संक्षेपः शांतिमयूखादौ नक्षत्रभेदेन भि
मंत्रबलिधूपादिभेदस्तिथिवारदेवतामंत्रादिभेदश्चादिविस्तरो द्रष्टव्यः कर्मविपाके जातवेदसइत्यृचोयुतं लक्षं वा जपो रुद्रेण मकालुवाकैः सहस्र
कलशैः स्नानं वा विष्णोः सहस्रावर्तन पुरुषसूक्तेन सहस्रघटस्नानं वा अन्यरत्नाकरे यद्वा श्रीभागवतस्थज्वरस्तोत्रजपः अथ सर्वरोगनाशकानि रोगा
नुसारेण लघुरुद्रमहारुद्रातिरुद्राणां जपोऽभिषेको वा विष्णुसहस्रनामस्तोत्रशतसहस्रमयुतं वा जपः सौरजपः सूर्यनमस्कारादिदानानि मृत्युंजयाभि
त्येति सहस्रजपोऽच्युतानंतगोविंदेति नामत्रयजपो मृत्युंजयजपश्च रोगानुसारेणेति सर्वरोगहराणि ज्येष्ठामध्याश्रुतिस्वातीमृदुक्षिप्रपुनर्वसौ गुरु
शुक्रेंदुवारे युवा स्नानं भेषजभक्षणं रिक्तायां चरलग्ने मिश्रादि संक्रमे लघूर्वं तु चित्राभरणीश्रवणत्रयभे रविकुजबुधार्कजे स्यात् वैधृतौ च
व्यतीपाते भद्रायां संक्रमे तद्वा रोगमुक्तस्नानमत्र चंद्रताराबलेन वा अथाभ्यंगः भद्रासेकमपात वैधृति सितेऽर्काकोरपष्ठ्यादिषु श्राद्धाहे प्रतिप
द्येपरिहरेद्धेतुं विनाभ्यंजनं मांगल्यं विनयोत्सवादिषु वदनं दीपावलीहेतवोऽभ्यंगस्याथ बुधांबुपर्वदिन भास्यंगात्पति ध्यंगना अथापवादः सा

ध॰सिं॰३ पू॰ यंगंधतैलंचयत्तैलंपुष्पवासितं दुर्व्यांतरयुतंतैलंपक्वतैलंनदुष्यति किंचिक्रोधनयुतंवाविप्रवादरजोन्वितं निस्याभ्यंगेचनोदुष्टंतैलंनिंद्येऽह्नि सर्व
११५ दा रवौपुष्पंगुरौदूर्वांभौमवारेचमृत्तिकां भार्गवेगोमयंक्षिप्त्वातैलस्नानंसुखावहं वैशाखेफाल्गुनेपौषेश्रावणेमार्गशीर्षके गृहारंभप्रवेशौक्तःस्तंभो
च्छ्रायस्यचाप्यत्र ज्येष्ठकार्तिकमाघाश्चशुभदाआहनारदः तथागेहंसर्वमासेषुसुखप्रदंनहि हस्तत्रयध्रुवमृदुधनिष्ठाद्वयपुष्यभे रिक्ताअर्केकु
जौत्यक्त्वागृहंकुर्याद्दिशेदपि शिवोक्त्याभ्यंचरवावंच। भुत्यग्निक्रूरमिश्रभैः आश्लेषामूलपुष्यार्कभगांत्यध्रुवभैरपि केंद्राष्टमेपापहीनेवेश्मकेस्त
स्थिरोदये धनिष्ठापंचकेवर्ज्यःस्तंभोच्छ्रायःसदाबुधैः नेष्टादिसप्तसूर्यर्क्षात्परिष्टान्येकादशाष्टमात् दशाशिष्टानिनेष्टानिवृक्षेस्तुवृषभात्फुनि पद्वात्तु
यौत्यंचद्वात्रयोविंशतिसंख्यकात् वेदाब्धिपंचनेष्टानिग्रहारंभप्रवेशयोः स्नानपाकस्यापवर्कभुजीनांपशुकोशयोः देवानांचगृहान्कुर्यात्
पूर्वादीमुखवेश्मनः उदग्दिशोध्रुवमुखान्वज्ञात्वाप्राचीन्प्रसाधयेत् कोणाध्वभ्रमकुंपद्वाःपंकस्तंभदुमामयैः विद्धदेशद्वानदोषोगेहोच्चद्विगुणां
तरे स्तंभभित्तिनिवेशान्यासंस्तंभस्यारोपणंतथा आग्नेयीदिशिमारभ्यकुर्यादित्याहकश्यपः अन्यवेश्मस्थितंदारुनान्यवेश्मनियोजयेत् न
तनेन्तनंकाष्ठंजीर्णंजीर्णंप्रशस्यते द्वाविंशाधिकहस्तेचतयागारेचतुर्मुखे नतत्रचिंतयेद्धीमान्गुणानायव्ययादिकान् अथगृहप्रवेशः
वास्तुपूजाविधिःकार्यःपूर्वमेवप्रवेशतः पैत्रध्रुवक्षिप्रचरमूलभैर्धनपुत्रकृत् वास्तुशांतिप्रयोगोन्यतोज्ञेयः वास्तुशांतिर्दिवैवोक्ताप्रवेश राम
स्तुनिशिकीर्तितः गृहप्रवेशःप्रारंभोदिनमासादिभेःशुभः केचिन्माघोर्जशुक्रेषुकेचिच्छुक्रेमृदुध्रुवे श्रेष्ठः क्षिप्रेचरेमैत्र्योनिंद्यस्तीक्ष्णो ११५
ग्रमिश्रभैः त्रिपडायेरवल्लेःशुद्धिःषडष्टव्ययवर्जितैः शुभैर्गुरुभ्रैश्चतनौविजनुर्लग्नभाष्टमे कक्षाणिपंचसप्तर्क्षाणिनेष्टान्यष्टचतुर्दशात् शो

भानिशुभान्येवंप्रवेशेघटचक्रकं इतिवास्तुप्रकरणं अथधनार्थगमनं श्रुतिद्वयादितिपुष्यांत्यानुराधामृगपुष्यहस्तभे पुनर्वसौनोचरे
पूर्वदादेव्रजेन्नरः अभिजिद्गमश्लेषंदक्षिणाशांविनाक्षपाः मघाचित्राचयाश्लेषाभरण्याद्रीःसकृत्तिकाः पूर्वभाद्राश्चनेष्टास्युःप्रयाणेज
न्मभंतथा चजेद्रिक्तापर्वषष्ठाष्टमीद्वादशीकास्तिथीः कृत्तिकाभरणीपूर्वामघानांघटिकाःक्रमात् एकविंशतिसप्ताथषोडशैकादशत्यजेत्
ज्येष्ठाश्लेषाविशाखस्वातीनांचादिचतुर्दश मगोमैत्रेसंकटेपिसर्वांस्वातीमघांत्यजेत् भरण्याःपूर्वमर्धंचचित्राश्लेषांतकोत्तरं वासरद्रक्
सोमशनीप्राच्यामीज्यस्तुदक्षिणे रविशुक्रौप्रतीच्यांस्यादुदीच्यांबुधमंगलौ पूर्वादिदिक्षुमेषाद्याःक्रमात्रिश्चंद्रराशयः संमुखोदक्षिणोवक्रः
सन्दृष्टवामेनिंदितः द्वितीयत्रोदेदिशुक्रस्तांदिशान्नव्रजेन्नरः नव्रजेत्संमुखेतेपिशुभंदृष्टेपिवामतः रेवतीमेषगेचंद्रेशुक्रोऽध्यात्वंमुखंध्रु
जेत् प्रयाणेशुभाःकेंद्रकोणेषुशस्ताःखलाश्चायधनवृत्ये विनिष्टः शनिःस्वेकविःसप्तमेस्वेपडष्टांत्यंलग्नेविलग्नेश्वरोप्यस्तषष्ठाष्टमांत्ये
केंद्रेचक्रीबकिवर्गोलग्नेवारश्चवक्रिणः कुंभकुंभनवांशश्चवर्ज्यमेस्याऽग्यःप्रयत्नतः मीनलग्नेतदंशेवाप्यानुयोगीतिवुःखदः यानुलग्नभग
षष्ठंतत्पतिर्वीयतिप्रदः यानुक्षेत्रेतदंशेवातद्दृष्टेगमनंनमत् लग्नेस्तंगतराशिश्चजन्मराशिश्चनोशुभः शनिवर्गेत्तमेलग्नेवर्गोत्तमवुजे
जयः मुकाहितिथिवारर्क्षयोगोभैरष्टभिस्त्रिभिः त्रिस्थस्थष्टौवनिष्टश्रेत्सर्वांकःमार्वकामिकः त्रिघुकमाढुर्वेद्व्यंदुःखदादिश्च
न्तसुदं यद्येकस्मिन्नेवदिनेपुराद्बहिसुरातनं प्रावेशिकीकालशुद्धिस्तदाप्रयानयात्रिकी प्रवेशान्निर्गमोनेष्टःप्रवेशोनिर्गमादपि त्रि

ध·सिं·३उ·
११५

ष्मोः कदापि नवमे धिष्ण्ये वारे तिथौ तथा याम्यदिग्गमनं त्याज्यं वितानं छादनं गृहे नकुंभमीनगे चंद्रे तृणकाष्ठस्य संग्रहः तर्पितांश्च सुहृद्विप्रभार्यो
दिक्षतिमान्व्रजेत् स्वकीयां परकीयां वा स्त्रियं पुरुषमेव वा ताडयित्वा तु यो गच्छेद्दारुणान्नवमान्य च व्याधितः क्षुधितो वापि तरेत्तं तस्य जी
वितं क्रोधं क्षौरं तथा वांतिं तैलाभ्यंगमश्रुमोचनं मद्यं मांसं गुडं तैलं सितान्यतिलकं तथा श्वेतभिन्नं च वसनं प्रयाणे परिवर्जयेत् क्षौरं पंच दि
नं दुग्धं त्रिदिनं सप्तरात्रकं मैथुनं चापरं तैलं मध्वाद्यं तद्दिने त्यजेत् रक्तान्नं बीजदानं तं तथा कुशकुनोस्त्यजेत् सुमुहूर्ते स्वयं गमनासंभ
वे प्रस्थानं कार्यं प्रस्थानं नाम अभीष्टवस्तुचालनं यज्ञोपवीतकं शस्त्रं मधु च स्थापयेत्फलं विप्रादिक्रमतः सर्वैः स्वर्णं धान्यं वस्त्रादिकं राजा द
शाहं पंचाहमन्यो न प्रस्थितो वसेत् स्वयंगमनाद्यस्तु स्थापनात्स्वप्रस्थानेऽर्धफलं प्रस्थानदेशावधिः गेहाद्गेहांतरं गर्गः सीम्नः सीमांतरं
भृगुः बाणक्षेपं भरद्वाजो वसिष्ठो नगराद्बहिः प्रस्थाने चिकृते नैवान्महादोषोन्वितो दिने प्रस्थानदिनेपि क्रोधादिकं वर्जयेत् शकुनाप
शकुनप्रपंचोन्यत्र इति यात्राप्रकरणं अथ गोचरप्रकरणं जन्मराशेः क्रूरास्त्रिषड्दशायगाः शुभाः सप्ताद्यगश्चापि चं
द्रः शुक्ले द्विनवपंचसु बुधो व्ययस्वसमे २।४।६।८।१० जीवो द्विपंचनवसप्तसु जन्मादिपंचसु तथा नवाष्टद्वादशो भृगुः एकादशोपि सर्व राम
खेटाः शुभाः स्युरिति संग्रहः जन्मसंपद्विपत्क्षेमं प्रत्यरिः साधिका वधः मैत्राति मैत्रा स्युस्ताराः क्रिराहत्याः स्वजन्मभात् क्रमतः स्पष्टाद्विपत् ११५
नपदर्शने सर्वकार्येषु युद्धेषु शास्त्रकरग्रहयानादीक्षासु विशेषेण अनिष्टस्थानादीनां दानानि द्वितीयपरिच्छेदांते दक्षांगोदरेनाभिहृ

त्सु पतिताः पल्ली वक्रांगे हत्नुं मुक्तानुः शुभदाः स्त्रियाः फलमिदं वामे तरस्य स्यात् इक्ष्वाकुः सरटः प्ररोहणफलं पाते त्व्यथैके वृथा पल्लीरोह
णकेपि वस्त्रसहितं स्नात्वा चरेच्छांतिकं अथ पल्लीसरटशांतिः तयोः स्पर्शमात्रे स्नानं कृत्वा पंचगव्यं प्राश्य अमवलोकनाशुभनाशार्थं
शुभवृद्ध्यर्थं वा शांतिः कार्या पल्ल्याः सरटस्य वा हैम्ना प्रतिमां कृत्वा रक्तवस्त्रेण संवेष्ट्य संपूज्य कलशे ते संपूज्य मृत्युंजयमंत्रेण खादिर
समिद्भिरष्टोत्तरशतं तैर्व्याहृतिभिरष्टोत्तरं सहस्रशतं वा हुत्वा स्विष्टकृदादि अभिषेकांते स्वर्णवस्त्रतिलदानं अथ कपोतप्रवेशमधुव
ल्मीकोत्पत्तिपिंगलास्वरकाकवैकृतग्राम्यारण्यादिमृगपक्षिविकारे शांतिः देवाः कपोत इति पंचर्चसूक्तस्य सहस्रं शतं वा जपं कृत्वा समि
दाज्यचरुभिः प्रत्येकमष्टोत्तरशतं यत इंद्र भयामहे स्वस्तिदा विशस्पतिः त्र्यंबकमिति मंत्रैर्हुत्वा व्याहृतिभिरष्टोत्तरशतं तिलहोमं कुर्यात् अथवा
पंचविप्रैः क्रमेण देवाः कपोत इति सूक्तं सुदेवो असीति कव्यं कनिक्रदद्दिति शाकुनसूक्तं नमो ब्रह्मणे नमोस्त्विति मंत्रं च सहस्रादिसंख्यया ज
प्त्वा उपनिषदश्च पठित्वा व्याहृतिभिस्तिलहोमं कुर्यात् अथ काकस्पर्शमैथुनदर्शनादिशांतिः संकल्प्याग्निप्रतिष्ठापनांते कुंभे सौवर्ण
मिंद्रं लोकपालांश्च संपूज्याग्नौ चरुं श्रपयित्वा पालाशसमिच्चर्वाज्यव्रीहिभिः प्रत्येकमष्टोत्तरसहस्रं शतं वा यत इंद्रेति मंत्रेण हुत्वा लोकपाले
भ्यस्तैरेव दशाहुतीः स्विष्टकृद्धुत्वा लोकपालबलिं कुंभाग्रे वायसेभ्यो बलिं मैंद्रवारुणेति मंत्रैर्दत्वा यजमानोभिषेकांते शतं दश वा विप्रान्भोजयेत् घरट्टो

स्रुवस्रुमुसलदृषदासनमंचकादेरकरणात्कुर्यात् नैघृताक्तमधुयुताश्वत्थसमिधः प्रजापतये हुत्वा गायत्र्याष्टोत्तरसहस्रेणाभिमंत्रयेत् नानावि
धान्यभौमान्तरिक्षोत्पातेषु शांतिः संकल्पादि कृत्वा कुंभे इंद्र इति मंत्रमृत्यमेतद्दिदं स्वस्ति दा विशस्पतिः अघोरेभ्यो घोरेति मंत्रैः समिदाज्यचरुव्रीहि
तिलान् प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतं हुत्वा व्याहृतिभिः कोटिहोमं लक्षहोममयुतहोमं तत्पादहोमं वाति केचित्तानुसारेण निमित्तानुसारेण वसुमत्या त्रिशन्नमके
रान्वा कृत्वा स्वर्णगणेशं स्वर्णपालं दुर्गामंत्राणां जपं कृत्वा पायसादिना ब्राह्मणभोजनं कार्यं यद्वा चंडीसप्तशतीजपः अथवा रुद्रैर्जपोभिषेको वाश्वत्थ
प्रदक्षिणाः शिवपूजा गोविप्रपूजादि वा इति नानोत्पातसामान्यशांतयः अथ गायत्रीपुरश्चरणप्रयोगः देशकालौ संकीर्त्य करिष्यमा
णगायत्रीपुरश्चरणाधिकारसिद्ध्यर्थं कृच्छ्रत्रयममुकप्रत्याम्नायेनाहमाचरिष्ये इति संकल्प्य होमादिप्रत्याम्नायविधिना कृच्छ्राण्यनुष्ठाय
अमुकशर्मणो मम गायत्रीपुरश्चरणे अनेन कृच्छ्रत्रयानुष्ठानेनाधिकारसिद्धिरस्त्विति विप्रान्वदेत् विप्रा अधिकारसिद्धिरस्त्विति ब्रूयुः ततः करिष्य
माणपुरश्चरणांगत्वेन विहितं गायत्रीजपादि करिष्ये इति संकल्प्य स्वयं विप्रद्वारा वा तत्कुर्वीत तद्यथा सप्रणवव्याहृतिकगायत्र्या अपुतेजसा(?) आपो
हिष्ठेति सूक्तं एतोन्विंद्रमिंद्रेति तिसृभिः चेति सूक्तं स्वस्ति न इंद्रो वृद्धश्रवाः स्वस्तिमतीः स्वादिष्ठयेत्याद्याः पावमानीश्च सर्वाः प्रत्येकं दशवारं स्वयम
न्यद्वारा वा जपं कृत्वा तत्सवितुरित्यस्य मंत्रस्य आवाथर्व(?) विश्वामित्रं तर्पयामि गायत्रीछंदसं॰ सवितारं देवतां॰ इति तर्पणं कृत्वा राम ११८
रुद्रं नमस्कृत्य कद्रुद्रायेत्यादीनि रुद्रसूक्तानि जपेत् ततो दिनांतरे देशकालौ संकीर्त्य मम सकलपापक्षयद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं चतुर्विंश

[illegible] तिल
क्षात्मकं गायत्रीपुरश्चरणं स्वयं विप्रद्वारा वा करिष्ये तदंगत्वेन स्वस्तिवाचनं मातृकापूजनं नांदीश्राद्धं विप्रद्वारा जपे जपकर्तृवरणं च करिष्ये इ
ति संकल्पः संकल्पस्य पित्र्यत्विक्कर्तृकत्वे अमुकशर्मणो यजमानस्य सकलपापक्षयेत्यादि यजमानानुज्ञया करिष्ये एवं पूर्वेद्युरेव संक
ल्प्य कृत्वा नांदीश्राद्धांते सविता प्रीयतामिति गायत्रीपुरश्चरणे जपकर्तारं त्वां वृणे इति विप्रं वृणुयात् वस्त्रादिभिः पूजयेत् अथ नित्यकर्म
एकैको विप्रः स्वयं वा कुशाद्यासनोपविष्टः पवित्रपाणिराचम्य प्राणानायम्य देवताः प्रार्थयेत् सूर्यः सोमो यमः कालः संध्ये भूतान्यहः क्षपा प
वमानो दिक्पतिर्भूराकाशं खेचरामराः ब्रह्मशासनमास्थाय कल्पध्वमिह सन्निधिमिति ततो देशकालौ संकीर्त्य प्रात्याहिकजपसंकल्प
गुरवे नमः गणपतये नमः दुर्गायै॰ मातृभ्यो॰ इति नत्वा त्रिः प्राणानायम्य तत्सवितुरिति गायत्र्या विश्वामित्र ऋषिः सविता देवता गायत्री
छंदः जपे विनियोगः विश्वामित्रऋषये नमः शिरसि गायत्रीछंदसे नमो मुखे सवितृदेवतायै नमो हृदि इति न्यस्य तत्सवितुरंगुष्ठाभ्यां
नमः वरेण्यं तर्जनीभ्यां॰ भर्गो देवस्य मध्यमाभ्यां॰ धीमहि अनामिकाभ्यां॰ धियो यो नः कनिष्ठिकाभ्यां॰ प्रचोदयात् करतलकरपृष्ठाभ्यां॰
इति करन्यासं कृत्वा एवं हृदयादि षडंगन्यासं कुर्यात् एवं कृत्वा संस्कृतां जपमालां पात्रे निधाय संप्रोक्ष्य ॐ महामाये महामाले सर्व
शक्तिस्वरूपिणि॰ चतुर्वर्गस्त्वयि न्यस्तस्तस्मान्मां सिद्धिदा भवेति प्रार्थ्य ॐ अविघ्नं कुरु माले त्वं इति तामादाय मंत्रदेवतां सवितारं ध्या

ध॰सिं॰२प॰ यन् हृदयेमांध्यायन् मंत्रार्थंस्मरन् मध्यंदिनावधिजपेत् अतित्वरायां सार्द्धत्रयप्रहरावधिजपांते पुनः प्रणवमुक्त्वा त्वंमाले सर्वदेवा
११७ नांप्रीतिदाशुभप्रदामव शिवंकुरुष्वमेभद्रे यशोवीर्यंच सर्वदा इतिमालांशिरसि निधाय निः प्राणायामं न्यासत्रयं कृत्वा जपमीश्वरार्पणं
कुर्यात् प्रत्यहं समानसंख्य एव जपो न तु न्यूनाधिकः एवं पुरश्चरणजपसमाप्तौ होमः पुरश्चरणसांगतार्थं होमविधिं करिष्य इति संकल्प्या
ग्निंप्रतिष्ठाप्य पीठे सूर्यादिनवग्रहपूजनादिकलशस्थापनांते अन्वादध्यात् चक्षुषीआज्येनेत्यंते ग्रहपीठदेवतान्वाधानं अर्कादिसमित्
चर्वाज्याहुतिभिः कृत्वा प्रधानदेवतां सवितारं चतुर्विंशतिसहस्रतिलाहुतिभिस्त्रिसहस्रसंख्याकाभिः पायसाहुतिभिर्घृतमिश्रति
लाहुतिभिः दूर्वाहुतिभिः क्षीरद्रुमसमिदाहुतिभिश्च शेषेण स्विष्टकृतमित्यादि चरुपायसतिलैः सहाज्यस्य पर्यग्निकरणादि आज्य
भागांते इदं हवनीयद्रव्यं इदं हवनीयद्रव्यं अन्वाधानोक्तदेवताभ्यः अस्तु न ममेति यजमानस्त्यागं कुर्यात् होमेऽप्र प्रणवव्याहृतिरहिता
स्वाहांता गायत्री दूर्वात्रयस्यैकाहुतिः दूर्वासमिधां दधिमध्वाज्यांजनं स्विष्टकृदादि बलिदानांते सम्पुटन्येवाहस्यादिभिर्यजमानाभि
षेकः प्रतिलक्षं तु वर्णान्निष्क्रयपन्नयंतदर्धं वा शक्त्या वा दक्षिणा होमांते जलेदेवं सवितारं संपूज्य होमसंख्यादशांशेन २४०० गायत्र्यं राम
ते सवितारं तर्पयामि इत्युक्त्वा तर्पणं कार्यं तर्पणदशांशेन २४० गायत्र्यंते आत्मानमभिषिंचामि नम इति स्वमूर्ध्नि अभिषेकः होमतर्पणा ११७
भिषेकाणां मध्ये यदेव न संभवति तत्स्थाने तद्द्विगुणो जपः कार्यः अभिषेकसंख्यादशांशेनाधिकं वा विप्रभोजनं पुरश्चरणं पूर्णमस्ति

ति विप्रान्वाचयित्वेश्वरार्पणं कार्यं प्रत्यहं यजाप्रतइति त्रिवसंकल्पमंत्रस्यनिः पाठः कर्ता ब्राह्मणैः सह हविष्याशी सत्यवागधः शायी
परिगृहीतभूप्रदेशानतिचारी च भवेत् इत्यनंतदेवीयानुसारेण चतुर्विंशतिलक्षपुरश्चरणप्रयोगः कल्पविधाने तु मध्याह्नमितभुक्मौनी
त्रिःस्नानार्चनतत्परः लक्षत्रयं जपेद्धीमानिति त्रिलक्षं पुरश्चरणमुक्तं जपशतांशः त्रिसहस्रं होमः कलौ चतुर्गुणं प्रोक्तमिति पक्षे द्वादश
लक्षजपः द्वादशसहस्रहोम इत्यादि ऊह्यं विष्णुशयनमासे पुरश्चरणं न कार्यं तीर्थादौ शीघ्रं सिद्धिः बिल्ववृक्षाश्वत्थेण जपे एका
हात्सिद्धिरिति सर्वमंत्रप्रक्रिया इति गायत्रीपुरश्चरणं अथ मृतकमलाकरेऽश्वत्थोपनयनं तत्र वर्षैः क्रमेण वृक्षस्थापनादष्ट
मे एकादशे द्वादशे वा वर्षे उपनयनोक्तमुहूर्ते पूर्वाह्णे कार्यं शूद्रस्थापिताश्वत्थे पौराणिकमंत्रैरारामप्रतिष्ठामात्रं कार्यं नोपनयनं अ
थ प्रयोगः कर्ता देशकालौ संकीर्त्य सर्वपापक्षयकुलकोटिसमुद्धरणपूर्वकविष्णुसायुज्यप्राप्तिकामोऽश्वत्थोपनयनं करिष्ये इति सं
कल्प्य नांदीश्राद्धांते आचार्यं वृणुयात् आचार्यः पंचामृतैः शुद्धोदकैः सर्वौषधिजलैश्चाश्वत्थमभिषिच्य विष्टौ तल्वेनालंकृत्य तत्पूर्वे बुंका
स्थंडिलेऽग्निं प्रतिष्ठाप्यान्वाधाने अग्निं वायुं सूर्यं त्रिरग्निं पवमानं प्रजापतिं हिरोषधीः वनस्पतिं विष्णुं प्रजापतिं च पाशाशस्समिच्चवों
ज्यैः प्रत्येकमेकैकयाहुत्या शेषेण स्विष्टकृतमित्यादि अष्टचत्वारिंशन्मुष्टीनां तच्छेषं निर्वापप्रोक्षणे श्रपणाद्याज्यभागांते युवं वस्त्राणीत्यश्वत्थं
वस्त्रयुगेनावेष्ट्य यज्ञोपवीतमिति यज्ञोपवीतं दत्वा प्रावेपामेतिमेखलां त्रिरावेष्ट्य अजिनं दंडं च तद्वृक्षं दत्वा अश्वत्थेवइत्यन्वारभ्य अनुष्ठा

सप्रणवव्याहृतिकां गायत्रीं त्रिर्जप्त्वा अग्नवसवोनिषदनमितिसंक्तेन व्याहृतिभिश्च अपूर्वधींस्तापयामीति स्वर्णपूजाकृत्यास्पृष्ट्वा १

ध॰ सिं॰ द्यू॰ १८

ध्येः संपूज्य देवस्य त्वेति मंत्रात्तेहस्तं गृहीत्वा अभ्यक्षेतिस्पृष्ट्वा आज्यपत्नीशासनिरुक्तभिः प्रत्येकं द्वादशमंत्रैर्द्वादशाहुतीर्जुहुयात् भूः स्वाहा
अग्नय इदं॰ भुवः स्वाहा वायव इदं॰ स्वः स्वाहा सूर्याय इदं॰ अग्न आयूंषि॰ अग्निर्ऋषिः पव॰ अग्ने पवस्वेति त्रिभिरग्नये पवमानायेदं॰ प्रजाप
ते न त्व॰ प्रजापतय इदं॰ ओषधयः सं व॰ ओषधिभ्य इदं॰ अश्वत्थे वो॰ ओषधिभ्य इदं॰ वनस्पते॰ वनस्पतय इदं॰ द्वासुपर्णा॰ विष्णव इदं॰
समस्तव्याहृतिभिः प्रजापतय इदं॰ स्विष्टकृतादि होमशेषं समाप्याश्वत्थे वइतिगंधपुष्पधूपदीपनैवेद्यफलतांबूलाद्यैः संपूज्याश्वत्थं
स्पृष्ट्वाचार्याय गामन्येभ्यो दक्षिणां दत्वा अश्वत्थवस्त्रादिकमाचार्याय दत्वाष्टौ विप्रान् भोजयेत् इति अपुत्रेण पुंसा स्त्रिया वा वटवृक्षा
मादेः पुत्रत्वेन प्रतिग्रहः कार्यः देशकालौ संकीर्त्य महापापक्षयकुलत्रयसमुद्धरणप्रजापतिपुरगमननिरयस्थपितृद्धारमधुधारा
तृप्तिसिध्यर्थं सपुत्रत्वसिध्यर्थं अमुकवृक्षं प्रतिगृहीष्ये इति संकल्प्योपवासं कृत्वा रात्रौ अश्वविप्रानाहूय चंडीं संपूज्य जागरं भूशायनं
वा कृत्वा प्रातर्वृक्षं संपूज्य तच्छायायां विप्रान् संभोज्य पुण्याहं वाचयित्वा प्रार्थयेत् अपुत्रो भगवंतोत्र पुत्रप्रतिकृतिं तरुं गृहीष्यामि
मानुषां कर्तुमर्हथ सत्तमाः ताम्रपात्रे पंचसौवर्णिकत्वानि वीजनर्क्तरत्नयुतान्यधिवास्य लोकपालबलीन्दद्यात् परेद्युस्तिलाज्य
चरुभिरष्टशतं वनस्पतिमंत्रेण हुत्वा जातकर्मादि विवाहांतसंस्कारान् कृत्वाभिषिक्तः कर्ता पुष्पांजलिमादाय प्रार्थयेत् येनाखिलः राम
स्त्रिदशिरोणां शिरसां विभूषा येनंदनां दिषु वनेषु कृतप्रतिष्ठाः ये कामहाः सुरनरोरगकिंनराणां ते मे नतस्य दुरितार्तिहरा भवंतु एते हि ११८

२

जाविधिवदत्र कृतो हुताशाः पश्यत्वसौ च हिमदीधितिरंतरस्थः तं वृक्षपुत्रपरिकल्प्यमयाद्य तोसि कार्यं सदैव भवतां मम पुत्रकार्यं अंगादंगादितिस्प
ष्ट्वा विप्रेभ्यो दक्षिणां दत्वा विसर्जयेत् इति वटादितरुपुत्रविधिः अथ सर्वकर्मसाधारणी परिभाषा सर्वेषु पाकयज्ञेषु भवेद् द्रव्याकृताकृतः पात्रासा
दनमिध्मात आज्याधिश्रयणादि च स्रुवादिमार्जनं चेध्मरज्जुप्रहरणं तथा पूर्णपात्रं भवेन्नित्यमाज्यस्योत्पवनं तथा व्रीहिणामवघातश्च तंडुले
षु कृताकृतः द्रवीभूतघृतस्याग्निविलापनविधिस्तथा प्रतिपदोक्ताज्यहोमे परिस्तरणं विकल्पितं अनादिष्टाज्यहोमे तु नित्यं आज्यभागसहि
तत्व इति कर्मणोस्तेत्र प्रयोग आज्यभागानुष्ठानमेव युक्तं सर्वत्राज्यभागयोर्विकल्पात् अनेकपाकयज्ञानामेककालानुष्ठाने समानतंत्रतो
तेन स्विष्टकृदाद्येकमेव यत्र द्रव्यं नोक्तं तत्राज्यं ग्राह्यं मंत्रांते कर्मकर्तव्यं मंत्रस्य करणत्वात् कर्मावृत्तौ तु मंत्रस्यावृत्तिर्ग्राह्या कर्मणि समं
त्रकहोमे द्व्यर्म्मीनिर्वापः नाम्नाहोमे नाम्नैव निर्वापादि यत्र मंत्रेण नाम्ना वा होमो नोक्तस्तत्र नाम्नैव होमः समंत्रकहोमेस्वैवो नेकदेवस्य च रु
पाके पिनविभागो नाभिमर्शश्च अनुक्तौ दक्षिणः करः दिशामनुक्तौ प्राच्युदीची वान्यः तिष्ठन्नासीनइत्याद्यनुक्तावासीनतैव अनादेशेस्वयं
कर्ता अविज्ञातस्वरो मंत्रः सोनएकश्रुतिर्भवेत् होमेषु मंत्रं स्वाहांतं प्रणवाद्यं च कारयेत् विप्रादीनां द्विर्भस्यात्पवित्रं ग्रंथितं न वा आ
कृतिप्रमाणं कर्षप्रमाणमाज्यादि त्वाजामुष्टिमिता मता अन्नग्रास समं ग्राह्यं कंदानामष्टमोंशकः तिलसक्तुकणादीनां मृगीमुद्राप्रमा
णतः ताम्रपात्रेण विहितेताम्रपात्रादिके शुभे अग्निप्रणयनं कार्यं मन्मयेराजतादिके उत्तमः श्रोत्रियागारान्मध्यमः स्वगृहादितः ना

प्रोक्षितमिंधनमप्यासादयेत् सदोषत्वात्तिनाभावंसदादर्भशिखेनेन सदेतिकर्मांगतापुरुषार्थतानेव तेनकर्मकालेशिखाबंधाद्यभावेप्रा
यश्चित्तद्वयमन्यदाल्पकंएव दर्भाविधादर्भाउक्ताः बटप्लक्षबिल्ववैकंकतचंदनदेवदारुसरलवृक्षजाआपर्वकवित्समिधः प्रभुःप्रथमकल्प
स्ययोनुकल्पेनवर्तते सनाप्नोतिफलंतस्यपरत्रेतिश्रुतिःस्मृतिः बह्वल्पंवास्वगृह्योक्तंयस्ययत्कर्मचोदितं तस्यतावतिशास्त्रार्थेकृतेस
र्वःकृतोभवेत् अथकर्मविशेषेऽग्निनामानि अग्निस्तुमारुतोनामगर्भाधानेविधीयते पवमानःपुंसवनेसीमंतेमंगलाभिधः प्रबलो
जातसंस्कारेपार्थिवोनामकर्मणि अन्नप्राशनेशुचिःप्रोक्तःसभ्यस्याच्चौलकर्मणि व्रतादेशेसमुद्भवः गोदानादौसूर्यः विवाहेयोजकः
आवसथ्येद्विजनामा प्रायश्चित्तेविटः पाकयज्ञेषुपावकः पित्र्येकव्यवाहनः दैवेहव्यवाहनः शांतिकेवरदःप्रोक्तः पौष्टिकेबलवर्धनः
मृतदाहेक्रव्यादः ज्ञात्वैवमग्निनामानिगृह्यकर्मसमारभेत् पलाशोनद्भुतःकार्यःखदिरेणस्रुवःस्रुचः तदभावेयथालाभंयज्ञियवृक्ष
जाः तदलाभेपलाशामध्येदर्वीवापिप्पलपर्णेनवाहोमः एवंब्रह्मसादयोपिखादिरादिनादिसमित्पवृक्षजाः काम्येप्रतिनिधिर्नास्तिनित्येनैमिति
केहिसः काम्येप्युपक्रमादूर्ध्वमन्येप्रतिनिधिंविदुः नस्यात्प्रतिनिधिर्मंत्रकर्मदेवाग्निकर्तृषु नदेशारणिकालेषुत्रिषुप्रतिनिधिर्मतः नापि
प्रतिनिधातव्यंनिषिद्धंवस्तुकुत्रचित् स्वकालादुत्तरोगौणःकालःसर्वस्यकर्मणः तर्पणेप्राशनेप्राहेभुक्तौमलमूत्रपुरीषयोः बहुस्मृति राम
मोल्पकाःदर्भीदर्व्याआभिचारकेमंत्रोपियमभूतार्थेब्राह्मणःप्रेतभोजने अथकर्मांगदेवताः विवाहस्याग्निर्देवता तेनविवा ११९

होमभःतस्वस्तिवाचनादौतेकर्मांगदेवताग्निःप्रीयतामितिवदेत् औपासनेग्निःसूर्यप्रजापतयः स्थालीपाकेग्निः गर्भाधानेब्रह्मा पुंसवनेप्रजा
पतिः सीमंतेधाता जातकर्मणिमृत्युः नामकर्मनिष्क्रमणान्नप्राशनेषुसविता चौलेकेशिनः उपनयनेइंद्रश्रद्धामेधाः अंतेसुश्रवाः पुन
रुपनयनेग्निः समावर्तनस्येंद्रः उपाकर्मणिव्रतेषुचसविता वास्तुहोमेवास्तोष्पतिः अंतेप्रजापतिः आग्रयणेआग्रयणदेवताः सर्पबलेः
सर्पाः तडागादीनांवरुणः ग्रहयज्ञेआदित्यादिनवग्रहाः कूष्मांडहोमेवांडायणे अग्न्याधानेचाग्न्यादयः अग्निष्टोमस्याग्निः अन्येषुदृष्ट
कर्मसुप्रजापतिरिति अथकलियुगेकार्याकार्यविवेकः गीतामंत्रालयाविष्णुःकपिलाभ्यसंसेवनं एकादशीव्रतंचैवसप्तमंनकलौयुगे
विष्णुशिवयोर्भजनंगुरोःपित्रोश्चसेवनं गोसेवनमहाशैवतुलसीसेविनामपि नस्यात्कलिकृतोदोषः काश्यांनिवसतामपि कलौयुग
णांभजनमाशुभक्त्यधिकंस्मृतं जपादेयमयासंख्याकलौसास्याच्चतुर्गुणा कलौदानंमहाश्रेष्ठंशिवविष्णोश्चकीर्तनं कृतेयद्दशभिर्वर्षै
स्त्रेतायांहायनेनतु द्वापरेतच्चमासेनअहोरात्रेणतत्कलौ प्रथमस्कंदे कुतोन्यान्नुसिध्यंतिनेतराणिकृतानियदितिकलौपुण्यकर्म
णांसंकल्पमात्रसिद्धिः पापानांत्वाचरणादेवेत्युक्तं स्पष्टंतत्रविरोधेतुकलौपाराशरस्मृतिः ध्यायन्कृतेयजन्यज्ञैस्त्रेतायांद्वापरेर्चयेत् यदा
प्नोतितदाप्नोतिकलौसंकीर्त्यकेशवं इतिहेमाद्रौव्यासवचनं अनेनकृतयुगाद्यधिकरणकध्यानादिफलार्थंकल्यधिकरणकंकीर्तनंवि
धीयतइतिवाक्यार्थः कौस्तुभकर्तापितामहैर्भक्तिनिर्णयेविस्तरेणनिरूपितः हेमाद्रौ कलिंसभाजयंत्यार्यागुणज्ञाःसारभागिनः यत्रसं

ध॰सिं॰३पू॰ कीर्तनेनैव सर्वस्वार्थोभिलभ्यते इतिश्रीभागवतवचनमुदाहृत्य संकीर्तनेन हरिसंकीर्तनेनेत्यर्थः इतिहेमाद्रावेव व्याख्यातं कृष्णवर्णंत्विषा
१२० कृष्णं सांगोपांगास्त्रपार्षदं यज्ञैः संकीर्तनप्रायैर्यजंति हि सुमेधसः यज्ञादिस्वस्वाचारमात्रवर्जिरपिकालेषु संकीर्तननिष्ठैर्भीष्मभिमतेत्याशय
इति कौस्तुभे अनेन चतुर्वर्गफलं नारायणश्रवणमात्रेणभवतीतिसिद्धं यावैसाधनसंपत्तिः पुरुषार्थचतुष्टये तयाविनातदाप्नोति नरोना
रायणाश्रयइतिभारतोक्तेः श्रीभागवतेपि धर्मार्थकाममोक्षाख्यं यइच्छेच्छ्रेयआत्मनः एकंह्येवहरेस्तत्रकारणंपादसेवनमिति अतएकप
दावधारणादि पदैरन्यसाधनानपेक्षत्वं भक्तियोगस्योच्यते ज्ञानयोगादेश्च हरिपदसेवनसापेक्षत्वं ध्वन्यते तथाच स्वयमेकादशादौ तस्मा
न्मद्भक्तियुक्तस्य योगिनोवैमदात्मनः नज्ञानंनच वैराग्यंप्रायः श्रेयोभवेदिह यत्कर्मभिर्यत्तपसाज्ञानवैराग्यतश्चयत् योगेनदानधर्मेण
श्रेयोभिरितरैरपि सर्वंमद्भक्तियोगेन मद्भक्तोलभतेंजसा स्वर्गापवर्गंमद्धाम कथंचिद्यदि वांछति इति श्रेयः स्रुतिंभक्तिमुदस्यतेविभो क्लि
श्यंति ये केवलबोधलब्धये तेषामसौक्लेशलएव शिष्यते नान्यद्यथा स्थूलतुषावघातिनामित्यादिपद्यः सकलसंवचनानि ज्ञानयोगस्य
भगवदाराधनं तत्प्रसादं च विनैवासिद्धिरिति कापिकेनाप्यनुक्तेश्च सर्वापेक्षा च यज्ञादिश्रुतेरश्ववदित्यधिकरणे ज्ञानोत्पत्तौ यज्ञादिसर्व राम
साधनापेक्षोक्तेश्च किंच भक्तियोगे दुराचारिणोपि दृढवैराग्यरहितस्याप्यधिकारोगम्यते अपिचेत्सुदुराचारो भजते मामनन्यभाक् १२०
साधुरेव समंतव्यः सम्यग्व्यवसितोहि सः क्षिप्रंभवति धर्मात्मा शश्वच्छांतिंनिगच्छति कौंतेय प्रतिजानीहि नमे भक्तः प्रणश्यति नेति

विण्णोनातिसक्तोभक्तियोगोस्य सिद्धिद इत्यादिवचनेभ्यः नैवं दुराचारिणापि दृढवैराग्यादिसाधनचतुष्टयसंपत्त्यभावे विवेदांतश्रवणाद्य
नुष्ठितौ ज्ञानोत्पत्तिर्भवतीति काप्युपलभ्यते नचयथोक्ताधिकारसंपत्तिविनानुष्ठितं साधनं किमपि फलाय कल्पते तस्मात्सर्वथा सर्वैः कलौ
श्रीहरिपादसेवनादिभक्तियोगाश्रयणमेव कर्तव्यमिति सिद्धं अथकलौनिषिद्धानि समुद्रयात्रास्वीकारः कमंडलुविधारणं द्विजानाम
सवर्णासु कन्यासूपयमस्तथा देवराच्च सुतोत्पत्तिः मधुपर्के पशोर्वधः मांसदानंतथाश्राद्धे वानप्रस्थाश्रमस्तथा दत्ताक्षतायाः कन्यायाः
पुनर्दानंपरस्यच दीर्घकालंब्रह्मचर्यंनरमेधाश्वमेधकौ महाप्रस्थानगमनं गोमेधश्चतथामखः इमान्धर्मान्कलियुगेवर्ज्यानाहुर्मनीषिणः
मद्यं वर्ज्यं महापापे मरणांतविशोधनं सौत्रामण्यादियज्ञेपिसुरापानग्रहस्तथा मद्यभक्षादि वा माध्या अगस्त्यतुल्यमानता मीमांसा द्वितये
सर्वेषिशिष्टैश्वतदनादरात् औरसो दत्तकश्चैतौ पुत्रौ कलियुगे स्मृतौ अन्यान्दशविधान्पुत्रान्कीर्तनाद्यान्वर्जयेत्कलौ कौस्तुभे स्वयंदत्तस्य
तौ आपिकलौविहित इति नवेवकलौनिषिद्ध इत्युक्तं कलियुगे ब्रह्महत्यादेरेवाव्यवहार्यत्वादिरूपं पातित्वं तत्संसर्गिणस्तु नरकहेतु दोषमे
तुसत्वेपिपातित्यं नास्ति संसर्गदोषः पापेष्विति कलिवर्ज्येषु वचनात् कृतेसंभाष्यपतति त्रेतायां स्पर्शनेनतु द्वापारेत्वन्नमादाय कलौपत
तिकर्मणेतिवचनाच्च ब्रह्मघ्ननादिकर्मणैव पातित्वं न संसर्गमात्रेणेति तदर्थात् इदं च लोकेषु बहिष्कृतपातकिषु लोकविद्विष्टेनापरिहार्य
संसर्गेपातित्याभावपरं नहि लोकेषु बहिष्कृतानां प्रच्छन्नाभक्ष्यभक्षणापेयपानागम्यागमनादिपातकवतां ज्ञानवगतातिशिष्टेना

ध॰सिं॰३ पू॰ पिसंभाषणादिसंसर्गोनरकहेतुरपिपरिहर्तुंशक्यते लोकविद्वेषापातात् लोकबहिष्कृतपापीनांसंसर्गस्तुपातित्यहेतुरेव तथैवाशिष्टाचारा
१२१ दितिमेभाति अतएवत्यजेद्देशंकृतयुगेत्रेतायांग्राममुत्सृजेत् द्वापारेकुलमेकंतुकर्तारंतुकलौयुगेइतिवाक्येकर्तृत्यागोविधीयते सा
गोहिसंसर्गपरिहारएव किंवानेनवाक्येनयत्रकुलादौब्रह्महादिपातकीनिष्पद्यतेतत्कुलादिकंद्वापारादावेवबहिष्कार्यंनतुकलौकुला
देर्बहिष्कारः किंतुकर्तुरेवकलौबहिष्कारइतिप्रतिपाद्यते नचैतद्वाक्यविरोधिवाक्यांतरंपतितसगोत्रसपिंडादीनांकर्मानर्हत्वासंव्यवहा
र्यत्वप्रतिपादकंक्वापिग्रंथेउपलभ्यते यत्तुनिर्णयसिंधौघटस्फोटप्रकरणेगृहेषुस्वैरमापद्येरन्नितिवसिष्ठवचनसामर्थ्यात्तत्रनिनयना
त्प्राक्पतितज्ञातीनांधर्मकार्येअधिकारोनास्तीत्यपरार्कव्याख्यानमुपन्यस्तंतन्नसर्वपतितविषयंकिंतुघटस्फोटार्हप्रायश्चित्तानिच्छुप
तितविषयं अन्यथापात्रनिनयनात्प्रागितिनवदेत् प्रायश्चित्तात्प्रागित्येववदेत् कर्तारंतुकलौयुगेइत्यादिप्रत्यक्षवचनेनविरोधेपि
तिमूलकस्यसर्वपतितविषयककुलबहिष्कारवर्णनस्यपुरुषव्याख्यानरूपस्याप्रामाण्यापातात्त्वेतिभातीतिसंक्षेपः सत्रारम्भयज्ञः क
लौवर्ज्यः ब्रह्महत्यादिमहापातकेषुप्रायश्चित्तेननरकनिवृत्तिर्भवतिकिंत्विहलोकेव्यवहार्यतामात्रंकलौभवति स्वर्णस्तेयादिषुतुप्रा
यश्चित्तेननरकनिवृत्तिर्व्यवहार्यतापि केचित्तुरहस्यकृतेषुमहापापेषुरहस्यप्रायश्चित्तंकलौनोपदेष्टव्यमित्याहुः विप्रादिस्त्रीसंभोगेन राम
भ्रष्टानांशूद्रादीनांप्रायश्चित्तेपिसंसर्गोनिषिद्धः यज्ञेपशुमारणंसोमविक्रयश्चविप्राणांकलौवर्ज्यः ज्येष्ठादिसर्वभ्रातृणांसमभागः १२१

कलौस्मृतः आततायिद्विजानांनोधर्मयुद्धेपिहिंसनं आब्धौनौयातुर्द्विजस्यप्रायश्चित्तेपिसंसर्गोन गवार्थेब्राह्मणार्थेचप्राणत्यागःकलौ
नहि द्विजानांगोपशूद्रादैभोज्यान्नत्वंकलौनहि शिष्यस्यगुरुपत्नीषुनचिरंवासशीलता आपदिक्षत्रवैश्यादिवृत्तिर्विप्रःकलौत्यजेत् कलौहि
जोनहिभवेदश्वस्तनिकजीविकः द्वादशाब्दंगुरौवासंमुखाग्निधमनक्रियां यतेर्भिक्षांसर्ववर्णेकलौनीतिविवर्जयेत् नवोदकनिषेधंच द
क्षिणांगुरुवांछितां देहत्यागादिमरणंजलाग्निपतनादिभिः गोतृप्तिमात्रेभूमिष्ठेपयस्याचमनक्रियां पितृवादेसाक्षिदंडंकलौपंचविवर्ज
येत् घृतदुग्धादिभिःपक्वमन्नंशूद्रात्कलौत्यजेत् भिक्षामटन्यतीरात्रौनवसेद्गृहिणांगृहे विधूमसन्नमुसलकालेभिक्षांकलौत्यजेत् च
त्वार्यब्दसहस्राणिचत्वार्यब्दशतानिच कलेर्यदागमिष्यंति तदात्रेतापरिग्रहः सन्यासश्चनकर्तव्योब्राह्मणेनविजानता त्रेतापरिग्रहः
सर्वाधानं अर्धाधानंस्मार्तंश्रौतंस्मार्ताग्न्योस्तुपृथक्कृतिः सर्वाधानंतयोरैक्यकृतिः एवंयुगाश्रया अस्यापवादः यावद्वर्णविभागोस्ति
यावद्वेदःप्रवर्तते सन्यासंचाग्निहोत्रंचतावत्कुर्यात्कलौयुगे इति शपथाःशकुनाःस्वप्नाःसामुद्रिकमुपश्रुतिः देवद्रव्योपहारादेःसंकल्पः
कार्यसिद्धये प्रश्नोत्तरंकालविदांसंभवंतिकलौक्वचित् इतिकलौकार्याकार्यनिर्णयः अथस्वप्नविचारः स्वप्नोद्विविधः इष्टफलोनि
ष्टफलश्चेति तत्रसामान्यतइष्टफलोयथा नदीसमुद्रतरणमाकाशगमनंतथा ग्रहनक्षत्रमार्तंडचंद्रमंडलदर्शनं हर्म्यस्यारोहणंचैवप्रासादशि
खरोपिवा स्वप्नेचमदिरापानंवसामांसस्यभक्षणं क्रिमिविष्ठानुलेपश्चरुधिरेणाभिषेचनं भोजनंदधिभक्तस्यश्वेतवस्त्रानुलेपनं रत्नान्याभर

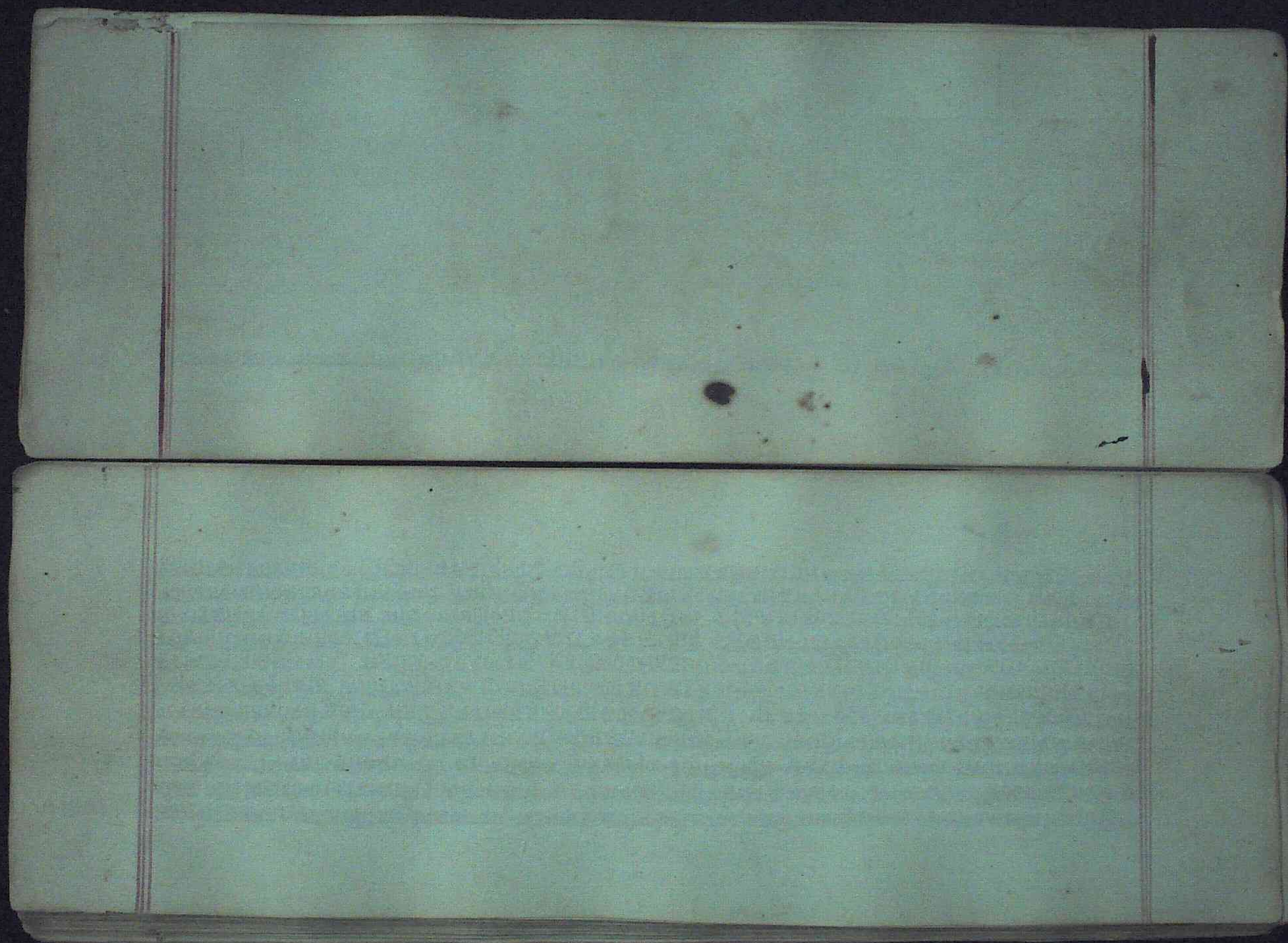
ध॰सिं॰रू॰ णादीनि स्वप्ने दृष्ट्वा प्राप्स्यति देवताविप्रपृथ्वीश्राप्रशस्ताभरणांगनाः वृषेभपर्वतक्षीरिफलिवृक्षाधिरोहणं दर्पणामिषमाल्याप्तिः शुक्लपु
१२२ ष्पांबराश्रितान् दृष्ट्वा स्वप्नेर्थलाभः स्याद्व्याधिमोक्षश्च जायते अथानिष्टफलं दृष्ट्वा किंशुकवल्मीकपारिभद्राधिरोहणं तैलकार्पासोप
ण्याकलोहप्राप्तिर्विपत्तये विवाहकरणं स्वप्ने रक्तस्रग्वस्त्रधारणं गीतसाहस्यं नेष्टं पक्वमांसस्य भोजनं आदित्यस्याथ चंद्रस्यानिष्टभस्म
वक्रोकनं नक्षत्रादेश्च पातस्तथा स्वप्ने मरणशोककृत् अशोककरवीरपलाशानां पुष्पितानां स्वप्ने दर्शने शोकः नौकारोहणे प्रवासः रक्तव
स्त्रगंधधारिण्यास्त्रियालिंगने मृत्युः घृततैलादिनाभ्यंगे व्याधिः केशदंतपाते धननाशः पुत्रशोको वा खरोष्ट्रमहिषैर्यानेतच्च
क्रतथारोहणे वा मृत्युः कर्णनासाकरादिच्छेदे पंकमज्जने तैलाभ्यंगे विषभक्षणे प्रेतालिंगने नक्तमालिनो दिगंबरस्य यानेकृष्णपुरु
षदर्शने मृत्युः अथ जागत्तावनिष्टानि अरुंधतीं ध्रुवं चैव नभोमंदाकिनीं तथा स्वनासाग्रं चन्द्रांकमामुहुर्नो न पश्यति पांसुपंका
दिषु न्यस्तं चरणखंडितं यदि स्नानांबुलिप्तगात्रस्य यस्यास्यं प्राक्प्रशुष्यति गात्रेष्वार्द्रेषु सर्वेषु स दृष्टादिद्वयदर्शनं स्वर्णप्रतीतिर्दिक्षे
षु स्वपदानामदर्शनं विहिते कर्णयुगुलेयस्य घोषानुपश्रुतिः अदर्शनं स्वशिरसः प्रतिबिंबे जलादिषु छिद्रप्रतीतिश्छायायां स चिरं
नैव जीवति अथ विशेषतः इष्टफलाः स्वप्नाः यस्तु पश्यति वै स्वप्ने राजानं कुंजरं हयं सुवर्णं वृषभं गां वा कुटुंबं तस्य वर्धते वृषं वृक्षं वा राम
रुह्य तत्रस्थस्य जागरे धनाप्तिः श्वेतसर्पेण दक्षिणभुजे दंशे दशदिनेषु सहस्रधनलाभः जलस्थस्य वृश्चिकोरगग्रासे जयपुत्रधन १२२

नि प्रासादशैलारोहणे समुद्रतरणे राज्यं तडागमध्ये पद्मपत्रेषु घृतपायसभोजने राज्यं बलाका कुक्कुटी क्रौंचीदर्शने भार्याप्राप्तिः निग
डैर्बंधे वा कूपात्त बंधे वा पुत्रधनादि आसने शयने याने शरीरे वाहने गृहे ज्वलमाने विबुध्येत तस्य श्रीः सर्वतोमुखी सूर्यचंद्रमंडलदर्श
ने रोगिणो रोगनाशो न्यस्य धनं सुरारुधिरयोः पाने विप्रस्य विद्या शूद्रादेर्धनं शुक्लांबरगंधधारिण्या सुभगस्त्रियालिंगने संपत्तिः
छत्रपादुकोपानहखड्गलाभे धनं वृषभयुक्तरथारोहणे धनं दधिलाभे वेदाप्तिः दधिपयःपाने घृतलाभे च यशः घृतभक्षणे क्लेशः
अंत्रैर्वेष्टने राज्यं मनुष्यस्य चरणमांसभक्षणे शतं लाभः बाहुभक्षणे सहस्रं शीर्षमांसभक्षणे राज्यं वा सहस्रं धनं वा सफेनक्षीरपा
ने सोमपानं गोधूमदर्शने धनलाभः यवदर्शने यज्ञः गौरसर्षपदर्शने लाभः नागपत्रं लभेत् स्वप्ने कर्पूरागमनं तथा चंदनं पांडुरं पु
ष्पं तस्य श्रीः सर्वतोमुखी सर्वाणि शुक्लान्यतिशोभनानि कार्पासभस्मौदनतक्रवर्ज्यं सर्वाणि कृष्णान्यतिनिंदितानि गोहस्तिदेवद्वि
जवाजिवर्ज्यं स्वप्नस्तु प्रथमे याम एव त्वरांते फलप्रदः द्वितीये षण्मासैः तृतीये त्रिमासांते चतुर्थे यामे मासांते अरुणोदये दशाहांते
सूर्योदये सद्यः फलं अथ दुःस्वप्नदर्शने कृत्यं योमे राजन्निति ऋचा सूर्योपस्थाने दुःस्वप्ननाशः अधः स्वप्नस्येति जपाद्वा कश्चिद्दृश
वश्लोकेन दुःस्वप्ननाशः चंडीसप्तशतीपाठेन वा यद्वा श्रीविष्णुसहस्रनामस्तोत्रजपः कार्यः अथवा श्रीभारतस्थस्य श्रीमद्भाग
वतस्थस्य वा गजेंद्रमोक्षस्य श्रवणं पाठो वा इति दुःस्वप्ननाशकविधिः इष्टं गर्भाधानादुद्वाहांताः समस्तसंस्काराः सपरिक

संनिर्णीता अस्मिंस्तातीय पूर्वार्धे १ ततआह्निकआचारस्ततआधानादिकाः प्रकीर्णार्थाः शांतिकपौष्टिकमुख्यानिस्यानैमित्ति
काश्चोक्ताः २ पूर्वपरिच्छेदकयोः कालः सामान्यतो विशेषाच्च निर्णीतः सहकृत्यैस्तिथिमासैर्व्रतेषु विध्युक्तैः ३ नानापापेप्रायश्चि
त्तंव्यवहारविस्तरश्चापि उपदानमहादानानि विधिश्चोक्तौमयूखवादौ ४ श्राद्धविधिः सांगोपांगोशौचेनिर्णीतिरंत्यसंस्कारः तातीर्
यीकस्योत्तरखंडेग्रेसंप्रवक्ष्यंते ५ मूलभूतानिपद्यानि विकृतानि क्वचित्क्वचित् निर्विकाराण्यपिनवान्यप्युक्तान्यत्र कानिचित् ६
मीमांसाधर्मशास्त्रज्ञाः सुधीयोनलसा बुधाः कृतकार्याः प्राक्निबंधैस्तदर्थेनायमुद्यमः ७ येपुनर्मंदमतयोलसाअज्ञाश्चनि
र्णेयं धर्ममेवेदितुमिच्छंतिरचितस्तदपेक्षया ८ निबंधोयंधर्मसिंधुसारनामासुबोधनः अमुनाप्रीयतांश्रीमद्विठ्ठलोभक्तवत्सलः ९
प्रेम्णासद्भिर्ग्रंथः सेव्यः शास्त्रार्थतः सदोषोपि संशोध्यवापिहरिणासुदामुनिसतुषपृथुकमुष्टिरिव १० श्रीकाश्युपाध्यायवरोमहा
त्माबभूवविद्वद्द्विजसार्वभौमः तस्मादुपाध्यायकुलावतंसो यज्ञेश्वरोनंतइमावभूतां ११ यज्ञेश्वरोयज्ञविधानदक्षोदेवश्चवेदे
गसुशास्त्रशिक्षः भक्तोत्तमोनंतगुणैकधामानंताह्वयोनंतकलावतारः १२ एवोस्यमज्जन्मभुवंस्वकीयांतांकोंकणाख्यां सविर
क्तिरालीश्रीपांडुरंगेवसतिंविधाय भीमातटेमुक्तिमगात्सुभक्त्या १३ तस्यानंताभिधानस्योपाध्यायस्य सुतः कृती काशीना
थाभिधोधर्मसिंधुसारंसमाधनोत् १४ इतिश्रीमत्काश्युपाध्यायसूरिसूनुयज्ञेश्वरोपाध्यायानुजानंतोपाध्यायसू

रिसुतकाशीनाथोपाध्यायविरचितेधर्मसिंधुसारेतृतीयपरिच्छेदेपूर्वार्धः समाप्तः श्रीरस्तु शुभंभवतु श्रीः

श्रीगणेशायनमः श्रीरुक्मिपांडुरंगंप्रणम्यपितरौगुरून् तृतीयछेदोत्तरार्द्धंतनोमिश्रीशतुष्टये १ श्रीनाथः करुणासिंधुरिंदिरा
शंकरः सती विघ्नेशोभास्करोराधाविघ्नघ्नंतुसदैवमे २ तत्रतावच्छ्राद्धादिनिर्णयंवक्तुमधिकारनिर्णयायजीवत्पितृकाधिकोविविच्य
ते पादुकेचोत्तरीयंचतर्जन्यांरौप्यधारणं नजीवत्पितृकः कुर्यात्ज्येष्ठेभ्रातरिजीवति अत्रपादुकेकाष्ठमय्यौ उत्तरीयंसग्रंथिपरिमंडलं
वस्त्रमेकंतुत्यादि ग्रंथिमत्तंवस्त्रंकृतपरिमंडलरूपंवाउत्तरीयस्थानापन्नंस्मृतिकंतत्तीययज्ञोपवीतंवाजीवत्पितृकेणजीवज्ज्येष्ठभ्रातृके
णचधार्यमितितात्पर्यं प्रावरणरूपंद्वितीयवस्त्रंतुजीवत्पितृकादिभिःसर्वैर्धार्यं एकवस्त्रोनभुंजीतनकुर्याद्देवतार्चनं इत्यादिनासर्वक
र्मस्वेकवस्त्रत्वनिषेधात् पितरिपितामहेज्येष्ठभ्रातरिकृताधानेजीवतिपुत्रपौत्रकनिष्ठभ्रातृभिराधानंनकार्यं ज्येष्ठभ्रातर्यकृतविवा
हेकनिष्ठेनविवाहोनकार्यः अत्रविशेषः पूर्वार्धेउक्तः एवंपित्रादिष्वकृतसोमयागेषुजीवत्सुपुत्रादेः सोमेनाधिकारः एवंपूर्णमासेष्टि
दर्शेष्टावग्निहोत्रहोमेचपित्राद्यैरनारब्धेपुत्रादेर्नाधिकारः एवंसंन्यासेपि कनिष्ठस्यसोदरस्यैवदोषोनभिन्नोदरस्यभ्रातुः पित्रादेरा
ज्ञयापुत्रादेर्नदोषइतिकेचित् अधिकारिणीपितर्यसत्यामाज्ञायामपिदोषः पातित्यजात्यंधत्वादिदोषैरनधिकारिण्याज्ञयानदोषः
पातित्यादावाज्ञांविनापिनदोषइत्यपरे तथाजीवत्पितृकस्यपितृकृत्येषुदर्शादिश्राद्धतर्पणपैतृकदानेषुनाधिकारः अत्रविशेषः स्वा
पत्यसंस्कारस्वद्वितीयविवाहादिनिमित्तकनांदीश्राद्धेचातुर्मास्यांतर्गतपितृयज्ञेसोमांगतृतीयसवनस्थपितृयज्ञेजीवत्पितुरधिकारः

पिंडपितृयज्ञेहोमांतःपिंडपितृयज्ञोनारंभोवापिंडपितृयज्ञस्येतिपक्षद्वयं पितुःपित्राद्युद्देशेनपिंडदानमितितृतीयपक्षः क्वचित् एवमष्ट
कादिविकृतिष्वपिपक्षत्रयं गयांप्रसंगतोगत्वामातृश्राद्धंसुतश्चरेत् जीवत्पितामातुःश्राद्धमुद्दिश्यगयांनगच्छेत् महानदीषुसर्वासुती
र्थेप्राप्तेजीवत्पितृकः पितुःपितृमात्राद्युद्देशेनश्राद्धंकुर्यात् नवम्यामन्वष्टकाश्राद्धंक्षयाहेमातुःप्रत्यब्दंश्राद्धंचसपिंडकमेवजीवत्पि
तृकःकुर्यात् तथासंन्यस्तेतातेपतितेचतातेजीवत्यपिसतिदर्शश्राद्धमहालयसंक्रांतिग्रहणादिश्राद्धानिसर्वाणिपितुःपित्राद्युद्देशेन
जीवत्पितृकेणैवकार्याणि एतानिचसांकल्पविधिनापिंडरहितानिकार्याणि अन्वष्टक्यादाविवपिंडदानेविशेषवचनाभावात् आश्वि
नशुक्लप्रतिपदिदौहित्रोजीवत्पितृकः सपिंडकंमातामहश्राद्धंकुर्यात् तथाभ्रातृपुत्रोपुत्रस्यपितृव्यस्यप्रत्यब्दंश्राद्धंसपिंडकंकुर्यात्
एवंकनिष्ठभ्राताप्यपुत्रज्येष्ठभ्रातुःप्रत्यब्दं तथासपत्नीपुत्रः सापत्नमातुःश्राद्धं एवंदौहित्रोपुत्रस्यमातामहस्यप्रत्यब्दं इत्थंचपितृ
आदिश्राद्धचतुष्टयेजीवत्पितृकस्याप्यधिकारः पितृव्यभ्रात्रादीनामपुत्राणांपत्नीसत्त्वेसैवाधिकारिणीनतुभ्रातृपुत्रादेः श्राद्धाधि
कारः एवंपतिरेवपुत्राभावेभार्याश्राद्धंकुर्यात् सपत्नीपुत्रसत्त्वेतुसएवकुर्यान्नभर्ता दौहित्रभ्रातृपुत्रयोःसत्त्वेमृतस्यविभक्तत्वेदौहि
त्रएव अविभक्तत्वेभ्रातृपुत्रः केचिद्भ्रातृतत्पुत्रयोःसत्त्वेभ्रात्रैवश्राद्धंकार्यमित्याहुः तथाजीवत्पितृकस्यपितृपितामहादिमनुष्यपि
तृतर्पणनिषेधेप्यग्निष्वात्तादिदेवपितृतर्पणनिषेधाभावात्स्नानांगपितृतर्पणेब्रह्मयज्ञांगभूतदेवरूपीपितृतर्पणेचाधिकारोस्त्येव

ध.सिं.३उ. एवं यदीयश्राद्धेऽधिकारस्तदीयश्राद्धांगतर्पणेऽप्यधिकारः जीवत्पितापि कुर्वीत तर्पणं यमभीष्मयोः श्राद्धांगतर्पणभिन्नतर्पणं जीवत्पि
२ तृकेण तिलैर्न कार्यं श्राद्धप्रयोगमध्ये वामजानुन्यभावी नीवीबंधश्च न कार्यः नद्यादौ स्नानांगतर्पणं तु समंत्रकं वस्त्रनिष्पीडनं विहितं
तन्न कार्यं तथा स्वगृह्योक्तिकहस्तेन कर्तव्यं पितृतर्पणमिति अपसव्यं द्विजाग्र्याणां पित्र्येकर्मणि कीर्तितं आस्रकोष्ठानुकृतेऽव्यमे तत्पितरि
जीवति जीवति संन्यस्तादिरूपे पितरि मृतमातृमातामहकोपि पुत्रः पितुः पितृपितामहप्रपितामहानां पितुर्मातृपितामहीप्रपितामही
नां पितुर्मातामहमातृपितामहमातृप्रपितामहानांमिति पार्वणत्रयमेकोद्दिष्टगणं च स्वमातरं पितुः पत्न्याः इति स्वपितृव्यं पितुर्भ्रातुरिति
स्वमातामहं च पितुः श्वशुरस्येति एवमादिना पितृसंबंधपुरस्कारेणोद्दिश्य महालयश्राद्धं कुर्यात् एवं दर्शादिष्वपि पितुः संन्यासाभावे
पितीर्थश्राद्धं जीवत्पितुरेवमेव एवं वृद्धिश्राद्धेप्यपि अंत्ययज्ञोतेनिल्यं पितृतर्पणमपि संन्यस्तादिरूपे जीवत्पितृके गौणमेव कार्यमित्या
हुः यदा तु मातुर्वार्षिकमपुत्रमातामहवार्षिकमपुत्रपितृव्यवार्षिकं वा क्रियते तदा क्रमेण मातृपितामहीप्रपितामहीनां मातामहमातृ
पितामहमातृप्रपितामहानां पितृव्यपितामहप्रपितामहानामित्येवोद्देशः यदा च पित्रादिभिः स्वाशक्त्यादिना नियोजितः पित्रादिक राम
रणीयं श्राद्धं स्वयं पित्रादेः प्रतिनिधीभूय करोति तदा पितुरमुकशर्मणो यजमानस्य पितृपितामहप्रपितामहानामित्येवं यथाश्राद्ध २
मुद्देशः सर्वत्र पितृकृत्ये भ्रातृणामविभक्ते पुज्येष्ठस्यैवाधिकारः विभक्ते पृथक्पृथक् सापत्नभ्रातरि ज्येष्ठे सत्यपि कनिष्ठ एव स्वमातृ

वार्षिकान्वष्टक्यादि कुर्यात् जीवत्पितृपितामहकस्य संन्यस्तपितृपितामहकस्य वा पितामहस्य पित्राद्युद्देशेन वृद्धिश्राद्धं तीर्थश्राद्धं दर्शश्रा
द्धं वा भवति पित्रादिषु त्रिषु जीवत्सु सत्सु संन्यस्तेषु च न किमपि श्राद्धं कार्यं केचित्तु पित्रादित्रयात्परेभ्यः श्राद्धं देयमित्याहुः मृते पितरि पिता
मह जीवने पित्रे पितामहात्पराभ्यां च श्राद्धं देयं एवं पितृपितामहमरणे प्रपितामहजीवनेऽप्यूह्यं यस्तु गर्भाग्निमान् जीवत्पितृकः पितुः पु
त्रादिभ्यः पिंडदानमिति तृतीयपक्षाश्रयेणारब्धपिंडपितृयज्ञाष्टकान्वष्टकाश्राद्धान्वष्टकायां च पितुः पित्रादिमात्रादिमातामहादिभ्यः पिंडादि
कं ददान आसीदनंतरं च माता मृता सोऽन्वष्टकायां स्वमात्रादिभ्यः पितुः पित्रादिभ्यश्च दद्यात् यदा च पिंडपितृयज्ञान्वष्टकाद्यनारंभपक्षो जीव
त्पितृकस्य तदापि संन्यस्तादिपितृकस्य दर्शादिश्राद्धं पितुः पित्राद्युद्देशेन व्यतिषंगभिन्नप्रयोगेण सांकल्पिकेन भवत्येव पितुरविभक्तैः पु
त्रैः पृथग्वैश्वदेवो न कार्यः पितृपाकोपजीविस्यात् तत्पाकोपजीवकैस्तु तैः अत एव गृह्याग्नौ पाकवैश्वदेवकरणपक्षेऽपि साग्निके पितरि सा
ग्निकैरप्यविभक्तैः पुत्रैः पृथग्वैश्वदेवो न कार्यः एकपाकाभावेऽप्यग्नेर्लौकिकत्वं मतं तैः पाकमात्रमग्निसंस्कारार्थं कार्यमिति भाति विभक्तैस्तु पृ
थक् २ वैश्वदेवः कार्यः तत्र वैश्वदेवस्य देवयज्ञभूतयज्ञपितृयज्ञात्मकत्वाज्जीवत्पितृकैरपि पंचमहायज्ञांतर्गतः पितृयज्ञः कार्यः वैश्वदेवा
ङ्गत्वात् पंचमहायज्ञास्तैत्तिरीयाणां तैरपि विभक्तैर्जीवत्पितृकैः पितृयज्ञः कार्यः तस्य देवरूपितृदेवताकत्वेन पितृपितामहाम्नुष्ठरूपिपि
तृदेवताकत्वाभावात् मुंडनं पिंडदानं च प्रेतकर्म च सर्वशः न जीवत्पितृकः कुर्यात् गुर्विणीपतिरेव च अत्र मुंडनं क्षुरेणाशिरसोवपनं तेन कर्त

 नंक्षिप्यति सर्वप्रेतकर्मप्रेतदहनवाहनसपिंडीकरणांतोर्ध्वदेहिकादिकमित्यर्थः मुंडनंत्वागमप्राप्तमेवनिषिध्यते तेनचौलोपनयनादिषु आ
 धानदर्शपौर्णमासज्योतिष्टोमादिषु नित्यप्राप्तं तीर्थप्रायश्चित्तंमातृमरणादौ नैमित्तिकप्राप्तंचभवत्येव केचित्काम्यनागबल्यादिषु का
म्यमपिभवतीत्याहुः गंगायांभास्करक्षेत्रेमातापित्रोर्गुरोर्मृतौ आधानेसोमपानेचवपनंसप्तसुस्मृतं गुरोरिति दत्तकस्यपूर्वापरपित्रोरि
त्यर्थः वाक्यांतरेतीर्थमात्रेक्षौरोक्तेर्गंगाभास्करक्षेत्रग्रहणंजीवत्पितृकस्यतत्रविशेषतः क्षौरविधानार्थंजीवत्पितृकस्यपिंडदाननिषेधः
नांदीश्राद्धतीर्थश्राद्धयोः सन्यस्तादिपितृकस्यदर्शमहालयादिश्राद्धेषुपिंडरहितसांकल्पिकश्राद्धबोधनार्थः महापितृयज्ञेसोमयागे
मातृमातामहादेर्वार्षिकश्राद्धेषुगयायामन्वष्टक्यादौचपिंडदानंभवत्येवेत्युक्तं पिंडदानंप्रकुर्वीतमातापित्रोःक्षयेहनीतिश्राद्धविधिनापिं
डदानेसिद्धेपुनःसपिंडविधिः पित्रोर्वार्षिकेगर्भिणीपतित्वनिषिद्धकालादिप्रयुक्तनिषेधबाधनार्थः तेनविवाहव्रतचूडासुवर्षमर्धंतदर्धकं
पिंडदानंमृदास्नानंनकुर्यात्तिलतर्पणमितिनिषेधस्यापिबाधः क्षयाहग्रहणंसपिंडीकरणमासिकेष्वपिपिंडविधानोपलक्षणपरं अथप्रे
स तकर्मप्रतिप्रसवः जीवत्पितृकस्यमातुरपुत्रसापत्नमातुःस्वपुत्रपत्नीपुत्ररहितभार्यायाअपुत्रपितृव्यस्यपुत्रमातामहमातामह्योश्च
दाहादिप्रेतकर्माणिकुर्यात् अत्रपुत्रपदेनमुख्यगौणपुत्रपौत्रप्रपौत्राभावोविवक्षितः मातुरौर्ध्वदेहिकमनुपनीतोपिजीवत्पितृकःकुर्या
त् तत्रविशेषः ऊनत्रिवर्षश्चूडारहितश्चेद्दाहमात्रंसमंत्रकंकृत्वा अन्यदन्येनकारयेत् यदातुकृतचूडःपूर्णत्रिवर्षोबालस्तदासर्वंसमंत्रकं

प्रेतकर्मकुर्यात् ब्रह्मचारीतुपित्रोर्मातामहस्यचांत्यकर्मकुर्यात्नान्यस्य भर्तृदौहित्रयोः सत्वेभर्त्रैवपत्न्यादाहादिकंकुर्यात् मुंडनंतुभर्तुर्न०
एवमपुत्रस्यपत्नीदौहित्रयोःसत्वेपत्न्यैवपत्युःकुर्यात् तत्रदाहमात्रंसमंत्रकंकृत्वान्यत्सर्वंकल्पमानेस्वयंविधायब्राह्मणद्वाराकारयेत् भर्तृस
पत्नीपुत्रयोः सत्वेसापत्नपुत्रएवकुर्यान्नभर्ता सपत्नीपुत्रदौहित्रयोः सत्वेसपत्नीपुत्रएव अपुत्रयोर्विधवाविधुरयोर्भ्रातृपुत्रदौहित्रयोः
सत्वेदौहित्रएवाधिकारीतिबहवः विधवायाभर्तुर्भ्रातृपुत्रएवविधुरस्यस्वभ्रातृपुत्रएवेतिजीवत्पितृकनिर्णयेभट्टाः अपुत्रस्यपत्नीभ्रा
तृपुत्रयोःसत्वेपत्न्येव एवंपुत्रासन्निधौपौत्रादेःपितामहपितामह्याद्यौर्ध्वदेहिकाद्यधिकारः इत्थंपित्र्यकर्ममुंडनप्रेतकर्माद्यधिकारानधि
कारौजीवत्पितृकस्यप्रपंचितौ अत्रविषयभेदाद्बालबोधार्थत्वाच्चपुनरुक्तिर्नातिदोषायसपिंडानांसगोत्रसपिंडमरणेसकृत्तत्कृतिर्नोजलि
दानंविहितं तज्जीवत्पितृकेणापिकार्यं एवंमातामहाचार्यादिभ्योपि इतिजीवत्पितृकनिर्णयः अथश्राद्धाद्यधिकारिनिर्णयः तत्रसां
वत्सरिकादिश्राद्धेषुदाहाद्यौर्ध्वदेहिकक्रियायांचौरसःपुत्रोमुख्याधिकारी औरसपुत्राणांबहुत्वेज्येष्ठएवाधिकारी ज्येष्ठस्याभावेसंनि
धानेवापातित्यादिनाधिकाराभावेवाज्येष्ठानुजः यत्तुज्येष्ठासन्निधौसर्वांतकनिष्ठोधिकारीनतुमध्यमइतितन्निर्मूलं तत्रपुत्राणांवि
भक्तत्वेकनिष्ठेभ्योधनंगृहीत्वाज्येष्ठेनैवसपिंडीकरणांताक्रियाकार्या सांवत्सरिकादिकंतुपृथक्पृथक् अविभक्तत्वेतुसांवत्सरिकादिकं
मध्येकेनैवकार्यं एकेनकृतेपिसर्वेषांफलभागित्वात्सर्वैः पुत्रैर्ब्रह्मचर्यपरान्नवर्जनादयोनियमाःकार्याः पुत्राणामेकदेशस्थित्यभावे दे

ध॰सि॰३उ॰ न्नांतरेगृहांतरेवास्थितैस्तैरविभक्तैश्चपिपृथगेववार्षिकादिकंकार्यं तत्रयथाज्येष्ठसन्निधौकनिष्ठादाहादिकंकरोति तदाषोडशश्राद्धांतमेवकु
४ र्यान्नसपिंडीकरणं तत्तुयद्वाज्येष्ठासन्निधौकुर्यात् तन्मध्येज्ञातेज्येष्ठेनैवकार्यंनोचेद्वर्षांतेकनिष्ठेनापिकार्यं वर्षांतात्पूर्वंतुभिन्नेनकृतमपि
मासिकानुमासिकसपिंडीकरणंपुत्रेणपुनःकार्यं एवंकनिष्ठेनकृतमपिज्येष्ठपुत्रेणपुनःकार्यं विशेषस्तत्रैववक्ष्यते कनिष्ठस्यसाग्निकत्वे
सपिंडीकरणमपिद्वादशेऽह्नि कनिष्ठेनकार्यं औरसपुत्राभावेपुत्रिकासुतक्षेत्रजादयोद्वादशविधाःपुत्राउक्तास्तथापिकलौतेषांपुत्राणांनिषेधा
दौरसपुत्राभावेदत्तकएवाधिकारी मातापितृभ्यामन्यतरेणवाविधिपूर्वंदत्तःप्रतिगृहीतसवर्णोदत्तकः भार्यानुमत्यापत्युःपुत्रदानत्वंतद्व्या
पादिअत्वंतापादत्तुभार्यानुमत्यभावेपि पत्न्याःपत्युरनुमत्यैव अत्रविशेषविचारःप्रागुक्तः दत्तकाभावेपौत्रःपौत्राभावेप्रपौत्रः अन्येतुऔर
साभावेपौत्रः तदभावेप्रपौत्रः प्रपौत्राभावेदत्तकइत्याहुः उपनीतपौत्रसत्वेप्यनुपनीतौरसपुत्रस्यैवाधिकारः सचकृतचूडस्यैववर्षाधि
कवयसः पूर्णत्रिवर्षस्यत्वकृतचूडस्यापि अनुपनीतेनापिमंत्रपाठपूर्वकमेवपित्रोरौर्ध्वदेहिकंसांवत्सरिकादिकंश्राद्धंचकार्यं अशक्तौ
त्वग्निदानमात्रंसमंत्रकमनुपनीतेनकार्यं अन्यत्तुअन्यद्वारा एवंश्राद्धेपिदर्शमहालयादौसंकल्पमात्रंकार्यं अन्यद्वितरेण ।केचित्तुनत्रिवर्षे राम
णाचूडारहितेनापिदाहमात्रंसमंत्रंकार्यं शेषमन्येनेत्याहुः दत्तकस्तूपनीतएवाधिकारी दत्तकाभावेप्रपौत्राभावेचभर्तुःपत्नीपत्न्याभर्तीव ४
दाहाद्यौर्ध्वदेहिकंसांवत्सरिकश्राद्धादिकंचकुर्यात् भर्तुरपिसपत्नीपुत्रत्वेधिकारोन विद्यतेऔरसः पुत्रोजनन्याऔर्ध्वदेहिकं तदभावेस

पत्नीजरत्सुतः भार्यायाअपिसमंत्रकमेवौर्ध्वदेहिकादिकंकार्यं अशक्तौतुअग्निदानमात्रंसमंत्रकंकृत्वाशेषमन्येनकार्यं श्राद्धेसंकल्पमा
त्रंकृत्वा शेषमन्येनयद्यपिअविभक्तस्यसंसृष्टस्यभ्रातुरेवधनग्राह्याधिकारस्तथापिक्रियाधिकारःपत्न्याएव विभक्तासंसृष्टेतुभ्रातरिधना
धिकारोपिपत्न्याएव पत्न्यभावेविभक्तासंसृष्टस्यकन्यापिंडदानधनहारिणीच तत्रापिविवाहितैवपिंडदानधनहरातुअनूढापि दुहितुरभावे
दौहित्रोधनहारीपिंडदश्च दौहित्राभावेभ्राता भ्रातुरभावेभ्रातृपुत्रः अविभक्तस्यसंसृष्टस्यचपत्न्यभावेभ्राता संसृष्टोनामपूर्वंविभक्तोभू
त्वापुनःस्वधनंभ्रातृधनैरेकीकृत्यैकपाकाद्युपजीवनः तत्रसोदरासोदरसमवायेसोदरएव तत्रापिज्येष्ठकनिष्ठयोःसत्वेकनिष्ठएव क
निष्ठभ्रातुरभावेज्येष्ठभ्रातैव कनिष्ठबहुत्वेमृतानंतरस्तदभावेतदनंतरादयः एवंज्येष्ठबहुत्वेमृतानंतरक्रमेणैव सोदरभ्रातुरभावेसा
पत्नभ्राता अत्रापिज्येष्ठत्वादिविचारःपूर्ववत् केचित्तुदुहितृदौहित्रयोःधनहारित्वेपिविभक्तासंसृष्टस्यदाहादिकंभ्रात्रैवकार्यं सगोत्र
सद्भावेभिन्नगोत्रस्यतदनधिकारादित्याहुः भ्रातुरभावेभ्रातृपुत्रः तत्रापिसोदरभ्रातृपुत्रोमुख्यः तदभावेसापत्नभ्रातृपुत्रः तदभा
वेपिता पितुरभावेमाता तदभावेभगिनी तत्रानुजाग्रजसोदरासोदराणांसमवायेभ्रातृवत् भगिन्यभावेभगिनीपुत्रः समवायेतद्वदे
व तदभावेपितृव्यपुत्रादयःसपिंडाः तदभावेसोदकाः तदभावेगोत्रजाः तदभावेमातामहमातुलतत्पुत्रादयोमातृसपिंडाः अनुक्रमेण मातृस
पिंडाभावेस्वपितृष्वसृमातृष्वसृपुत्राः तदभावेपितुःपितृष्वसृमातृष्वसृमातुलपुत्ररूपाःपितृबांधवाः एवंमातुःपितृष्वस्रादिपुत्ररूपामातुस

बांधवः पितृवंधूनामभावेधिकारिकः तदभावेशिष्यः शिष्याभावेजामाताश्वशुरस्य श्वश्रूजामातुः तदभावेसखा तदभावेविप्रस्य कश्चिद्धनहारी
मिश्रभिन्नस्य राजा धनंगृहीत्वा तेन धनेन अन्यद्वारा कारणीयं अथवा विप्रा धर्मरणोन्यैः स्वैर्धर्मेपुत्रः कार्यः अथ स्त्रीणां दाहाद्यधिकारिणः अन
ढायाः स्त्रियाः पिता तदभावेभ्रात्रादिः ऊढायास्तु पुत्राभावेसपत्नीपुत्रः तदभावेपौत्रप्रपौत्रौ तदभावेपतिः तदभावेदुहिता तदभावेदौहित्रः तदभा
वेपत्युर्भ्राता तदभावेपत्युर्भ्रातृपुत्रः तदभावेस्नुषा तदभावेपिता पितुरभावेभ्राता तदभावेभ्रातृपुत्रादयः पूर्वोक्ताः अत्र सर्वत्र पुत्रभिन्नानांपुत्रा
सन्निधानात्पुत्राभावाद्वाकर्तृत्वमितिस्थितं तत्रयदिपुत्रासन्निधानात्कृतं तदापुत्रभिन्नैर्दाहमारभ्य सपिंडीकरणात्प्राचीनकर्मैवकार्यं नतुपुत्र
भिन्नैः सपिंडीकरणंकार्यं पुत्राभावेतु अन्यैः सपिंडीकरणमपिकार्यं तत्रापि सपिंडादिभिर्न्यैस्तैर्दाहमारभ्य द्वादशाहक्रियाः कार्या एव ताएवदशाहस्तु
ष्वंते ततएकादशाहमारभ्य सपिंडीकरणांतामध्यमसंज्ञास्तास्तु सपिंडादीनां कृताकृतत्वं तदूर्ध्वा अनुमासिकसांवत्सरिकाद्यास्ताउत्तरसंज्ञाः सपि
डादिभिर्न कार्या एव इदंच तदीयद्रव्यादिस्थावरधनस्य चरधनस्य वाग्रहणाभावे तदन्यतरधनग्रहणे तु सपिंडादिभिरपि मध्यमोत्तरसंज्ञा अपि क्रि
याः कार्या एव राज्ञा तु मृतधनसत्वे तद्धनहरात्तत्सजातीयवर्णाद्यस्तेन सर्वा अपि क्रियाः कारणीया एव धनाभावे तु पूर्वांता एवावश्यं कारणीया नान्याः
सपिंडादिन्यतभिन्नानां तु मृतस्य धनाभावेपि स्वधनेनैव सपिंडीकरणांतक्रियाकरणमावश्यकं मृतस्य धनं गृहीत्वा चेत्कार्याकरणेनयांतानांत
दूर्णवधप्रायश्चित्तं पुत्रादेर्भ्रात्संतस्तैर्दौहित्रैर्भ्रात्रिविधा अपि क्रिया धनग्रहणसत्वे तद्सत्वेवापि कार्या एव ततस्त्रीणामुत्तराः क्रियास्तद्

न्येव नतु दर्शादौ भर्तुः श्राद्धेनैव निर्वाहः स्मृतेः पूर्वमध्यमाख्यास्तु पृथगेव स्त्रीणां केचित्पुत्रपत्योरभावे स्त्रीणां दौहित्रादिभिः सपिंडीकरणं विनाए
वोत्तराः क्रियाः कार्याः सपिंडीकरणं तु तासां न कार्यं सपिंडीकरणाभावेपि एकोद्दिष्टविधिना वार्षिकं कार्यमित्याहुः ब्राह्मणस्त्वन्यवर्णानां न कुर्यात्कर्म
पैतृकं कामाल्लोभाद्भयान्मोहात्कृत्वा तज्जातितां व्रजेत् शूद्रेणापि ब्राह्मणस्य न कार्यं पैतृकं क्वचित् दत्तकस्तु जनकपितुः पुत्राद्यभावे जनकपितुः श्रा
द्धं कुर्यात् धनं च गृह्णीयात् जनकपालकयोरुभयोः पित्रोः संतत्यभावे दत्तको जनकपालकयोरुभयोरपि धनं हरेत् श्राद्धं च प्रतिवार्षिकमुभयोः कुर्यात्
दर्शमहालयादौ तु द्वयोः पित्रोः श्राद्धं देयं तत्र द्वयोः पित्रोः पृथक्पिंडदानं पित्रादिद्वयद्वयोद्देशेनैकैको वा पिंडः एवं दत्तकस्य पुत्रो दत्तकजनक
स्य पुत्राद्यभावे स्वपितरं पितामहद्वयं प्रपितामहद्वयं चोच्चार्य दर्शादिकं कुर्यात् तथैव धनं हरेत् एवं दत्तकपौत्रोपि तज्जनककुले प्रपितामहस्य पुत्राद्य
भावे पितरं पितामहं चैकमुच्चार्य प्रपितामहद्वयमुच्चार्य दर्शादिश्राद्धं कुर्यात् प्रपितामहस्य धनं हरेत् यद्येषां स्वात्मभार्यास्वत्वं येन स्याद्रिक्थं ह
रेयुः पिंडं चैभ्यस्त्रिपुरुषं दद्युरित्यादेरेकपिंडे द्वावनुकीर्तयेद्गृहीतारं चोत्पादयितारं चात्ततीयात्पुरुषादित्यादेश्च लौगाक्ष्यादिस्मृतिवचनात्
यदि जनकपालकयोरुभयोरपि औरसपुत्रादिसंततिसत्वं तर्हि दत्तकउभयोरपि और्ध्वदैहिकं वार्षिकादिकं न कुर्यात् पालकपितुरौरसपुत्रा
द्यभावेन दत्तकेन दर्शमहालयादिश्राद्धमात्रं पालकपित्रादिपार्वणोद्देशेन कार्यं अविभक्तस्य तु तदौरसकृतदर्शादिनैव दत्तकस्य दर्शादिसिद्धिरि
ति भाति ब्रह्मचारिणो मासिकाब्दिकादिश्राद्धं मातापितृभिः कार्यं ब्रह्मचारिणा तु मातपितृमातामहोपाध्यायाचार्यभिन्नानां शवनिर्हरणादि

ध.सिं.३उ. ६ हाद्यंतकर्मैव न कार्यं अन्याधिकार्यभावे मातृपितृमातामहादिवर्ज्यानां दाहादिकं ब्रह्मचारिणा कार्यं तत्र दशाहकर्मकरणे दशाहमाशौचं दाहमात्र
करणे एकाहं तदास्यैष्वपि स्वकर्मलोपो नास्ति अशुचिरपि आशौचिनामन्नं तेन न भोक्तव्यं तैः सह न वस्तव्यं तदुभयकरणे प्रायश्चित्तं पुनरुपनय
नं वक्ष्यते अन्येषां दाहादौ कृच्छ्रत्रयं पुनरुपनयनं च धर्मार्थकेन चित्तस्य वित्तस्य दाहादिश्राद्धकरणे संपत्त्यादिफलं अथसंक्षेपतश्श्राद्धविधिः द्वि
शूद्राणाममंत्रकः कार्यः अत्र केचिद्वैदिकमंत्रपाठ एव शूद्राणां वर्ज्यः पौराणमंत्रास्तु पठनीया इत्याहुः पौराणमंत्रा अपि शूद्रेण स्वयं न पठनीयाः किं
तु विप्रद्वारा पठनीयाः वेदमंत्रास्तु न विप्रद्वारापीति सिंधुः एवं द्विजस्त्रियोपि व्रतोद्यापनादौ विप्रसंकल्पमात्रं स्वयं कृत्वा वैदिकमंत्रादियुतं सर्वं
श्राद्धं विप्रद्वारा कारयेयुरिति पारिजातकारमतं शूद्रस्य सदामश्राद्धमेव पित्रे नमः पितामहाय नम इत्येवमादिनमोंतनाममंत्रेणामंत्रणपाद्या
सनगंधपुष्पादिना विप्रान्संपूज्यामं निवेद्य सकुतापिंडदानादिकं कृत्वा दक्षिणादानादिना श्राद्धं समाप्य सजातीयान्नहसिद्धपाकान्नेन भोज
येत् यजुःसिंधौ नाममंत्रेणावाहनाग्नौकरणकाश्यपगोत्रोच्चारपूर्वकं पिंडदानादिकं तर्पणादिकं पाकेन पिंडदानादिकं चोक्तं तत्सकृद्दातव्यं सप्त
पुरुषं त्रिपुरुषं वा परंपरयास्तानेवैश्वदेवतर्पणादिकं शूद्रकमलाकरादिग्रंथसंगृहीतं धर्मनिर्णयेनाचरन्त्ययुक्तं उच्यते एवं किरातयवनादिही दाम
नजातीयानां विप्रेभ्य आमदानदक्षिणादानपूर्वकं स्वस्वजातीयभोजनात्मकमेव श्राद्धं राजकार्ये नियुक्तस्य बंधनग्रहवर्तिनः व्यसनेषु स ६
र्वेषु श्राद्धं विप्रेण कारयेत् अत्र प्रथमं जीवत्पितृकनिर्णय उक्तस्तत्र प्रसंगात्किंचिदधिकारविचारोप्युक्तः इदानीं तु सर्वोप्यधिकारक्रमविचा

रः सविस्तर उक्त इति तेनात्र पुनरुक्तिर्बालबोधनार्थत्वान्न दोषाय इति श्रीमदनंतोपाध्यायसूनुविरचिते धर्मसिंधुसारे श्राद्धाधिकारदाहाद्य
धिकारनिर्णयः समाप्तः अथ श्राद्धशब्दार्थः पित्रादीन्मृतानुद्दिश्य विहिते काले देशे पक्वान्नामान्नहिरण्यान्यतमद्रव्यस्य विधिना दानं श्राद्धं त
त्राग्नौकरणं पिंडदानं ब्राह्मणभोजनं च प्रधानं तदुक्तं होमश्च पिंडदानं च तथा ब्राह्मणभोजनं श्राद्धशब्दाभिधेयं स्यादेकस्मिन्नौपचारिक इति कृ
चिद्ब्राह्मणाद्यभावे पिंडदानाद्यकरणे ब्राह्मणभोजनादिमात्रमपि श्राद्धपदार्थः संपद्यत इति चतुर्थपादार्थः तथा च वचनांतरं यजुषां पिंडदा
नं च बह्वृचानां द्विजार्चनं श्राद्धशब्दाभिधेयं स्यादुभयं सामवेदिनां अश्रद्धया पितरो न संतीति मत्वा श्राद्धमकुर्वाणस्य रक्तं पितरः पिबंति अथ
श्राद्धभेदाः तत्र श्राद्धं चतुर्विधं पार्वणश्राद्धमेकोद्दिष्टश्राद्धं नांदीश्राद्धं सपिंडीकरणश्राद्धं चेति भेदात् पित्रादित्रयोद्देशेन विहितं पिंडत्रय
युतं पार्वणं तच्च एकपार्वणकद्विपार्वणकत्रिपार्वणकमिति त्रिविधं तत्राद्यं मृततिथौ क्रियमाणं प्रतिसांवत्सरिकमेकपार्वणकं अमावास्या
दिषण्णवतिश्राद्धनित्यश्राद्धानि महालयान्वष्टकाभिन्नानि द्विपार्वणकानि एतेषु सपत्नीकपित्रादित्रयसपत्नीकमातामहादित्रययोरु
द्देशात् अन्वष्टकाश्राद्धं त्रिपार्वणकं पित्रादित्रयमात्रादित्रयसपत्नीकमातामहादित्रयाणामुद्देशात् महालयश्राद्धं तीर्थश्राद्धं च पा
र्वणैकोद्दिष्टरूपं पित्रादिपार्वणत्रयस्य पत्न्याद्येकोद्दिष्टगणस्य चोद्देशात् केचिदेतद्द्वयं मातामहमातामह्योः पार्वणभेदेन पार्वणचतुष्टय
युतं कुर्वंति केषांचिन्मते दर्शोपि त्रिपार्वणकश्चतुःपार्वणको वेति हेमाद्रिः एकोद्देशेन क्रियमाणमेकपिंडयुतमेकोद्दिष्टं तदपि त्रिविधं

नवसंज्ञं नवमिश्रसंज्ञं पुराणसंज्ञं चेति मृतस्य प्रथमदिनमारभ्य दशाहांतं विहितानि नवसंज्ञानि एकादशाहादीनि ऊनाब्दांतानि नवमिश्राणि
एतानि विश्वेदेवहीनानि ततः पराणि कनिष्ठमासवार्षिकत्वाब्दिकहतचतुर्दशीश्राद्धादीनि पुराणसंज्ञानि केचित्सपिंडनोत्तरं क्रियमाणानां पार्व
णानामपि पुराणसंज्ञामाहुः पुत्रजन्मविवाहादौ क्रियमाणं वृद्धिश्राद्धं नांदीश्राद्धं इदं तृतीये विस्तरेण प्रपंचितं एतदेव गर्भाधानपुंसवन
सीमंतेषु आधाने सोमे च क्रियमाणं कर्मांगश्राद्धमिति चोच्यते अत्र क्रतुदक्षौ विश्वेदेवाः अन्यकर्मसु वृद्धिसंज्ञं सत्रसत्यवसुवि
श्वेदेवाः इति नामभेदो देवभेदश्च अन्यत्समं एतच्च पार्वणत्रययुक्तत्वात् पार्वणभेदांतर्गतमपि दर्शादितो वृद्ध्यंगधर्मभेदात्पृथगुद्दिष्टं मृत
स्य द्वादशाहादिकाले पिंडचतुष्टयसंयोजनादिरूपं सपिंडीकरणं एतदपि पार्वणैकोद्दिष्टविकाररूपं अत्र विशेषो वक्ष्यते एवं च पार्वणमेकोद्दि
ष्टमिति द्विविधमेव श्राद्धं एतत्पुनस्त्रिविधं नित्यं नैमित्तिकं काम्यं चेति नियतनिमित्ते विहितं नैमित्तिकं यथा चंद्रसूर्यग्रहणादौ एकोद्
दिष्टं दैवतं फलकामनोपाधिकं काम्यं यथार्तवम्यादितिथौ कृत्तिकादिनक्षत्रेषु च अथ श्राद्धदेशाः दक्षिणाप्रवणे गोमयोपलिप्ते विवि
क्ते स्थिरश्लेष्मादिवर्जिते रजस्वलादिदर्शनादिवर्जिते श्राद्धं कार्यं कुरुक्षेत्रप्रभासपुष्करप्रयागकाशीगंगायमुनानर्मदादितीरनैमि
षारण्यगंगाद्वारगयाश्रीशैलाक्षय्यवटादिषु श्राद्धं महाफलं शमीपत्रप्रमाणेन पिंडं दद्याद्गयाशिरे उद्धरेत्सप्त गोत्राणि कुलमेकोत्तरं
शतं पिता माता च भार्या च भगिनी दुहिता तथा पितृमातृष्वसा चैव सप्त गोत्राणि वै विदुः एषां गोत्राणां पुरुषाः क्रमेण चतुर्विंशतिविं

अ
राम
७

शतिषोडशद्वादशैकादशदशाष्टावित्येकोत्तरशतसंख्यास्तेषामुद्धार इत्यर्थः तत्रापि पितृकुले द्वादश पूर्वे द्वादश परा इति चतुर्विंशतिरेवमन्येऽपि तु
लसीकाननछाया शालग्रामस्य संनिधिः चक्रांकितस्य सांनिध्यमेषु यत्क्रियते नरैः स्नानं दानं तपः श्राद्धं सर्वमक्षय्यतां व्रजेत् गोगजाश्वा
दिदुष्टप्रदेशे म्लेच्छदेशे च श्राद्धं न कार्यं परकीयगृहादौ श्राद्धकरणे तद्भूमिस्वामिपितरो भागं हरंति तेन गृहस्वामिने मूल्यं दत्वा कार्यं स्वाम्यनु
ज्ञया वा कार्यं वनानि गिरयो नद्यस्तीर्थान्यायतनानि च देवखाताश्च गर्ताश्च न स्वाम्यं तस्य कस्यचित् नैकवासा न च द्वीपे नांतरिक्षे कदा
चन श्रुतिस्मृत्युदितं कर्म न कुर्यादशुचिः क्वचित् अथ श्राद्धकालाः ते च प्रायेण मासंक्रांतियुगादिमन्वादिमहालयादयः पूर्वपरिच्छे
दे उक्ता एव केचिदुच्यंते महातीर्थप्राप्तिर्व्यतीपातो मृताहो ग्रहणद्वयं श्राद्धं प्रति रुचिः श्रोत्रियादिब्राह्मणसंपत्तिरर्धोदयकपिलाषष्ठ्या
द्यलभ्ययोगा ग्रहपीडा दुःस्वप्नदर्शनं नवान्नप्राप्तिर्नवोदकप्राप्तिर्गृहप्रच्छादनादिनिमित्तं च श्राद्धकालाः यदा विष्टिर्व्यतीपातो भानुवास
रस्तथैव च पद्मको नाम योगोऽयमयनाच्चतुर्गुणः सर्वमासानां कृष्णपक्षेषु श्राद्धमुक्तं अत्र प्रत्यहं पंचम्यादि वा यद्दहः संपत्तिर्वेति त्रयः
पक्षाः एकदिनपक्षे दर्श एव नारायणवृत्तौ तु दर्शश्राद्धेनैव पक्षश्राद्धसिद्धिरुक्ता सर्वमासेषु दर्शश्राद्धाशक्तौ कन्याकुंभवृषस्थेर्केऽसितद
र्शत्रय एकतरदर्शे वा श्राद्धं साग्निकस्य त्वशक्तस्य पिंडपितृयज्ञमात्रेणापि दर्शसिद्धिः निरग्निकस्य ब्राह्मणभोजनमात्रेण धान्यादिद्रव्यदा
नेन वा दर्शसिद्धिः कृष्णपक्षेषु महालयापरपक्षस्य श्रेष्ठत्वं तत्रापि पंचदशाहादिपक्षा अन्योऽपि बहुविस्तरो द्वितीयपरिच्छेदे उक्तः अ

ध.सिं.रु.उ.
८
नविशेषांतरंकालविवेचने पंचदशाहव्यापिमहालयप्रयोगारंभोत्तरमाशौचपातेकृतमहालयानांवैफल्यं तेनभुक्त्यंतेकस्यांचित्तिथौस
कृन्महालयमात्रमनुष्ठेयं एवंपंचम्यादिपक्षेपिप्रतिबंधांतरेप्रतिनिषिद्धाराशेषमहालयानुष्ठाने पितृव्यज्येष्ठभ्रात्रादीनांअपुत्राणांम
हालयापरपक्षेतत्तन्मृततिथौतदेकपार्वणकंमहालयश्राद्धंजीवत्पितृकेणापिकार्यमितिह्यादत्रापौर्णमास्यासंभवेमाघीश्रावणीप्रोष्ठप
दीनित्याः केचिंत्स्वित्कृष्णपक्षेप्रतिपदादिपंचदशतिथिषुकृत्तिकादिभरण्यंतनक्षत्रेषुविष्कंभादियोगेषुसूर्यादिवारेषुबवादिकरणे
षुचश्राद्धेफलविशेषोक्तेरेतेतिथ्यादयः काम्यश्राद्धकालाज्ञेयाः इतिसामान्यकालः अथापराह्णादिविशेषनिर्णयः दिनस्यपंच
विभागास्त्रिमुहूर्तकास्तत्राद्योभागःप्रातःसंज्ञः द्वितीयःसंगवः तृतीयोमध्याह्नः चतुर्थोपराह्णः पंचमःसायाह्नः दिनस्यपंचदशो
भागोमुहूर्तः तत्रसप्तमोगांधर्वः अष्टमोमुहूर्तःकुतुपः नवमोरौहिणः तत्रदर्शादिश्राद्धानांनिर्णयः पूर्वपरिच्छेदयोःआयेप्योक्तः वि
शेषस्तूच्यते साग्निकानांकात्यायनादीनामन्वाधानपिंडपितृयज्ञदर्शश्राद्धानामेकदिनकर्तव्यत्वनियमात्रेधाविभक्तदिनतृतीय
भागरूपापराह्णव्यापिन्यममायांश्राद्धंकर्तव्यं अथप्रतिसांवत्सरिकमासिकादिनिर्णयउच्यते तत्रैकोद्दिष्टंमध्याह्नेसप्तमाष्टमन राम
वममुहूर्तरूपेकार्यं तत्रापिकुतपरौहिणसंज्ञकावष्टमनवमुहूर्तौमुख्यःकालः तत्रपूर्वत्रैवपरत्रैवैकवादिनेमध्याह्नव्याप्तौसैवतिथि ८
र्ग्राह्या दिनद्वयेमध्याह्नव्याप्तौमध्याह्नास्पर्शेवापूर्वत्रैव दिनद्वयेसाम्येनैकदेशव्याप्तौपूर्वा खर्वदर्पाद्येकस्यस्त्वन्ये वैषम्येणैकदे

यतः

शव्याप्तावाधिक्येननिर्णयः पार्वणेत्वपराह्णव्यापिनीग्राह्या पूर्वत्रैवपरत्रैववापराह्णव्याप्तौसैवग्राह्या दिनद्वयेतद्व्याप्तौतदस्पर्शेवांशतःस
मव्याप्तौवापूर्वा विषमव्याप्तौवधिकाग्राह्या माधवाचार्यास्तुदिनद्वयेपूर्णापराह्णव्याप्त्यभावेंशतःसमव्याप्तौचोत्तरतिथेःक्षयेपूर्वावृद्धौपरा उत्तर
तिथेःक्षयवृद्ध्यभावेपिपरेत्याहुः अयंक्षयाहनिर्णयः प्रत्याब्दिकेमासिकेसकृन्महालयेचज्ञेयः श्राद्धेभरण्यादिनक्षत्रंव्यतीपातादियोगव्याप
राह्णव्यापीमुख्यः द्वितीये केचित्तुकृष्णपक्षेउदयव्यापिनक्षत्रंशुक्लपक्षेस्तमयव्यापी योगस्तुकुतुपादिव्यापीत्याहुः एतच्चपार्वणश्राद्धंकुतपादि
मुहूर्तपंचकेकार्यंनसायाह्नेनरात्रौनप्रातःसंगवयोः पिंडपितृयज्ञदिनेसायाह्नेपिपार्वणमनुज्ञायते यदाविघ्नवशाद्दिनेसांवत्सरिकश्राद्धंन
कृतंतदारात्रावपिप्रथमप्रहरपर्यंतंकार्यमितानहातिक्रमेचंडालादिदोषोक्तेः ग्रहणदिनेदर्शमासिकप्रतिवार्षिकादिश्राद्धप्राप्तौतद्दिनेएवान्ने ला
नामेनहेम्नावाकुर्यान्नोत्तरदिने प्रथमाब्दिकंत्रयोदशेमलमासेकार्यमित्युक्तं तेनयत्रद्वादशमासिकंशुद्धमासेभवतितत्रत्रयोदशेधिकएवप्र
थमाब्दिकंकार्यं यदात्वधिकमध्येद्वादशमासिकंतदाद्वादशमासिकस्यद्विरावृत्तिंकृत्वाचतुर्दशेशुद्धेमासेप्रथमाब्दिकं एवंद्वितीयादिमासिकस्या
पिमलमासप्राप्तस्यद्विरावृत्तिस्तेषाद्वितीयाद्याब्दिकंतुशुद्धमासेएव एवंमहालयोपिशुद्धएव नाधिकेमासेकिंचिदपि मलमासमृतानांतुयदा
सएवमलमासस्तदाधिकएवसांवत्सरिकंनशुद्धे दर्शदिनेवार्षिकप्राप्तौपूर्वंवार्षिकंकृत्वाततःपिंडपितृयज्ञंपाकांतरेणदर्शश्राद्धंचकुर्यात् प
रेतुआदौपिंडपितृयज्ञस्ततोवार्षिकंततोदर्शइतिक्रममाहुः एवंमासिकादिष्वपिज्ञेयं सपिंडीकरणादूर्ध्वंयावदब्दत्रयंभवेत् तावदेवनभो

ध॰सिं॰उ॰ कल्पं तदीयश्राद्धमात्रके प्रथमेब्देस्थ्यादिभोजी द्वितीयेमांसभक्षकः तृतीयेरक्तभोजी स्यात्कुड्यं श्राद्धं चतुर्थकेइत्यास्तां प्रासंगिकं प्रकृतम
९ नुसरामः पार्वणमपि हेमश्राद्धमामश्राद्धं च द्वेधा विभक्तदिन पूर्वभागे एव कार्यं सर्वं च श्राद्धं यत्तन्निर्णीतकाले तत्तिथ्यभावेपिकर्तव्यं सा
कल्यवचनादिनाशास्त्रतत्तत्तिथिसत्त्वादिकालतत्त्वविवेचनं तेन दिनद्वये: पराह्णे तिथिस्पर्शाभावस्थले पूर्वदिने तत्काले तिथ्यभावेप्यपरा
ह्ण एव श्राद्धं न सायाह्ने वृद्धिश्राद्धं प्रातः संगवयोः कार्यं मध्याह्ने गौणः अपराह्णसायाह्नरात्रयो निषिद्धाः रात्रौ विवाहे प्रातर्वृद्धिश्राद्धं न हे
तत्तदा रात्रावपि कार्यमिति केचित् ग्रहणनिमित्तकं पार्वणश्राद्धं पुत्रजन्मनिमित्तकं जातकर्मांगं वृद्धिश्राद्धं च रात्रावपि कार्यं इति कालनि
र्णयः पुत्रादिभिः पितृमात्राद्युद्देशेन श्राद्धे क्रियमाणे नामगोत्रमंत्राश्च तत्तदन्नं तान् पितृन् प्रापयति तत्र पित्रादीनां देवरूपत्वे तत्तदन्नम
मृतरूपं भूत्वा तत्रोपतिष्ठते गांधर्वत्वे भोग्यरूपेण पशुत्वे तृणरूपेण सर्पत्वे वायुरूपेण यक्षत्वे पानरूपेण दानवादित्वे मांसत्वेन प्रेतत्वे रु
धिरत्वेन मनुष्यत्वे अन्नादिरूपेणेति ग्रंथांतरे तस्यते पितरः श्रुत्वा श्राद्धकालमुपस्थितं अन्योन्यं मनसा ध्यात्वा संपतंति मनोजवाः ते
ब्राह्मणैः सहाश्नंति पितरो वायुरूपिणः अत एव श्रीरामेण श्राद्धे क्रियमाणे सीता विप्रेषु दशरथादीन् ददर्शेति कथा श्रूयते श्राद्धं पर्यंतेय राम
मः प्रेतः तान् पितृन् श्रावयमालयात् विसर्जयति भूर्लोकं कृत्वा शून्यं स्वकं पुरं ते पुत्रादेः प्रकांक्षंति पायसं मधुसंयुतं कन्यागते सवित ९
रि पितरो यांति वै सुतान् अमावास्यादिने प्राप्ते गृहद्वारं समाश्रिताः श्राद्धाभावे स्वभवनं शापं दत्वा व्रजंति ते अतो मूलैः फलैर्वापि तदा

प्युदकतर्पणे पितृतृप्तिं प्रकुर्वीत नैव श्राद्धं विवर्जयेत् किंच श्राद्धेन ब्रह्मादिस्तंबपर्यंतसकलभूततृप्तिः श्रूयते तत्र पिशाचादिरूपेणावि
कारादिभिस्तत्तिर्यक्सादिरूपाणां स्नानवस्त्रोदकादिना केषांचित् उच्छिष्टपिंडादिनेति अतो बहुलीभूतपितृकेणापि श्राद्धं कार्यं तत्र पितृपितामहप्र
पितामहादिरूपमेकैकं पार्वणं वसुरुद्रादित्यभेदेन ध्येयं एकोद्दिष्टं वसुरूपेणेति सर्वत्र केचित्तु पितृपितामहाद्यः प्रद्युम्नसंकर्षणवासुदेवा
त्मना ध्येयाः कर्मानिरुद्धात्मनेत्याहुः एवं वरुणप्रजापत्यग्निरूपेण कचित् मासऋतुवत्सररूपेणेति तत्र यथाचारं समुच्चयेन विकल्पेन वा
ध्यानमिति व्यवस्था पित्रादित्रयार्थं यत्र तत्र मातामहादयः सर्वत्रैव हि कर्तव्या नांदीके मासिकेषु च मासिकेषु नैत्यादिके च त्रिदैवत्यं प्रकी
र्तितं वृद्धौ तीर्थेन्वष्टकासु गयायां च महालये त्रिपार्वणकमंत्रेष्टं शेषेष्वाद्योरुपर्वविदुः सपत्नीकं पित्रादित्रयं सपत्नीकं मातामहादित्रयमि
ति षट्पौरुषत्वं क्षयाहं वर्जयित्वैकं स्त्रीणां नास्ति पृथक्क्रिया अन्वष्टकासु वृद्धौ च गयायां च क्षयेहनि अत्र मातुः पृथक् श्राद्धमन्यत्र प
तिना सह अर्थविश्वेदेवाः यत्र विशेषो नोक्तस्तत्र सर्वत्र पार्वणश्राद्धे पुरूरवार्द्रवसंज्ञका विश्वेदेवाः काम्यश्राद्धे महालये च धुरिलोच
नसंज्ञकाः तत्रापि गर्भाधानपुंसवनसीमंतोन्नयनेति संस्कारत्रयांगमाद्याधानसोमयागांगनांदीश्राद्धमिष्टिश्राद्धसंज्ञकं कर्मांग
श्राद्धसंज्ञकं च तत्र क्रतुदक्षसंज्ञका विश्वेदेवाः पार्वणद्वयाद्योजनेनान्मातृपार्वणकमेव क्रियमाणं नांदीश्राद्धं देवरहितं कार्यं एवं पा
र्वणत्रयस्य भिन्नत्वेनानुष्ठेयमाने नांदीश्राद्धे पितृमातृपार्वणं देवहीनं नांदीश्राद्धे हि दिनत्रये क्रमेण पार्वणत्रयं कार्यं एकस्मिन् दि

ध.सिं.३उ. नेदमकस्यकपार्वणत्रयंसहतंत्रेणवापार्वणत्रयमितित्रयःपक्षाः नित्यश्राद्धंदेवरहितंकार्यं एवंसपिंडीकरणात्प्राक्नान्येकोद्दिष्टश्रा
१० द्धान्यपिदेवहीनानि इतिश्राद्धदेवतानिर्णयः अथश्राद्धेब्राह्मणाः तत्रजातकर्मादिसंस्कारैःसंस्कृतःसत्यवाक्शुचिः वेदाध्ययनसं
पन्नःषट्सुकर्मस्ववस्थितः पुरुषत्रयविख्यातःसर्वेब्राह्मणउच्यतेइतिब्राह्मणसामान्यलक्षणं तत्रोत्तममध्यमाधमभेदेनत्रिवि
धाः तत्रोत्तमाः वेदाध्ययनसंपन्नावेदांगाध्यायिनोपिच येवैव्याकरणाध्येनमीमांसाध्ययनेरताः पौराणिकश्चवेदांतीधर्मशास्त्र
रतोपिच एतेषामपियेपुत्राब्रह्मवेत्तातथैवच वेदार्थज्ञःकर्मनिष्ठस्तपोनिष्ठश्चयोगिनः पितृमातृपरश्चैवस्वधर्मनिरतस्तथा त्रिनु
रथ्यग्निहोत्रीचसोमादिश्रौतकर्मवित् शिवभक्तोविष्णुभक्तोभार्यायाऋतुकालगः गुरुभक्तोज्ञाननिष्ठःसोमयाजीचसत्यवाक्
सुशीलःस्नातकयतीब्रह्मचारिणउत्तमाः एतेसर्वेसपत्नीकायुवत्वादिगुणान्विताः सापिंड्ययोनित्रित्वादिसंबंधैश्चवर्जिताः
कुष्ठापस्मारादिदोषैर्हीनाश्चैवोत्तमाःस्मृताः तत्रदशाहादिसूतकादिप्रयोजकसापिंड्यसमगोत्रसोदकत्वरूपःसंबंधःसापिंड्यापद
मित्येवः योनिसंबंधोमातुलत्वश्वशुरत्वशालकत्वादिः आदिनागुरुसहाध्यायित्वमित्रत्वादयः तथाचसपत्नीकत्वादिगुणयुक्ता राम
पुत्रसंबंधहीनापस्मारांधत्वादिदोषहीनावेदाध्यायित्वादिसप्तविंशतिप्रकाराविप्राउत्तमाइतिसिद्धं तत्रविशेषः यद्येकंभोजये १०
च्छ्राद्धेछंदोगंतत्रभोजयेत् ऋचोयजूंषिसामानिचितयंतत्रविद्यते ऋग्वेदिनंचपित्र्यर्थेयजुषंतुपितामहे प्रपितामहेसामगंचभो

जयेच्छ्राद्धकर्मणि अथर्ववेदिनंवैश्वदेवेपित्र्येचभोजयेत् एतेनस्वशाखीयद्विजाभावेद्विजानन्यान्निमंत्रयेदितिनिरस्तं केचित्प्रथाक
न्यातथाहविरितिनियमात् यैःसहयोनिसंबंधस्तएवपरशाखीयाश्राद्धाहीइत्याहुस्तन्निर्मूलं केचिच्छ्राद्धकर्तृसगोत्रसप्रवराव
र्ज्याःपितृपुत्रौभ्रातरौद्वौनिरग्निर्गुर्विणीपतिः सगोत्रप्रवरंचैववर्जयेच्छ्राद्धकर्मणीतिवचनादित्याहुः विनामांसेनमधुनाविनादक्षि
णयाग्निना परिपूर्णंभवेच्छ्राद्धंयतीषुश्राद्धभोजिष्वितियतिप्रशंसा अथमध्यमाविप्राः मातामहोमातुलोभागिनेयोदौहित्रोजा
मातागुरुः शिष्योयाज्यःश्वशुरोऽरर्त्विक्शालकःपितृष्वसृपुत्रोमातृष्वसृपुत्रोमातुलपुत्रोऽतिथिः सगोत्रोमित्रमित्येतेमध्यमाः
दौहित्रजामातृस्वस्त्रीयादीनांविद्यादिगुणवतांश्राद्धेनिमंत्रणाभावेदोषः गुणहीनत्वेतुनदोषः षड्भ्यस्तुपुरुषेभ्योबीजाश्राद्धाहीने
वगोत्रिणः षड्भ्यस्तुपरतोभोज्याअन्नाभेगोत्रजाअपि अत्रविशेषः ऋत्विजःसपिंडाःसंबंधिनःशिष्याश्चवैश्वदेवस्थानेनियो
ज्यानतुपित्र्ये एवमन्येपिविगुणाविप्रादेवस्थानेयोज्याः पितापितामहोभ्राताप्युत्रोवाथसपिंडकाः नपरस्परमर्घ्यास्युर्नश्राद्धेऋ
त्विजस्तथा वैश्वदेवेनियोक्तव्याश्चैतेगुणावत्तराः अथवर्ज्याविप्राः क्षयश्वाससमूत्रकृच्छ्भंगदरादिमहारोगीहीनांगोऽधिकां
गः काणोबधिरोमूकः श्यावदुःकितवोभृतकाध्यापकोमित्रद्रोहीपिशुनःकुनखीकृष्णदंतः क्लीबोमातापितृगुरुत्यागीचोरोना
स्तिकःपापकर्माविहितकर्मत्यागीनक्षत्रोपजीवीवैद्योराजभृत्सोगायकोलेखकःकुसीदजीवीवेदविक्रयीकविलजीवीदेव

वैनजीविनटोगृहदाहीसमुद्रगामीशास्त्रकर्तासोमविक्रयीपक्षियोधकः परिवेत्तादिधिषूपतिः कुमाराध्यापकः पुत्रास्त्राप्तविद्यो
ऽध्यप्राप्यर्थं वेदघोषकारी ग्रामयाजी केशपशुविक्रयी शिल्पी पित्रा विवादकारी भृत्याजकोऽजरी भग्नगुहीनोनिर्दयोरजस्व
लापतिर्गर्भिणीपतिः कुण्डगोलकौ मनोरथकनेत्रोधार्मिकोपजीवी विच्छिन्नोष्ठश्छिन्नलिंगोगंडूमानज्वरितोदेवलोकोविधुरोनिरग्निकः
शूद्रगुरुः शूद्रशिष्योदांभिकोरसविक्रयीवेदनिंदकोवृक्षरोपकः सदायाचकः कदर्यः कृषिजीवीसाधुनिंदितोमेषमहिषपोषकः
कपिलकेशोविस्मृतवेदोनिष्ठुरवागीत्यादयोविशालव्यकव्ययोर्वर्ज्याः धर्मार्थमुक्तार्थवैपधकारी विगर्हितः देवार्चनपरोनित्यं
वित्तार्थश्ववत्सरत्रयं असौदेवलकोनामदेवस्वग्राहकोपिच वर्जनीयः सविज्ञेयः सर्वकर्मसुसर्वदा इदं मनुष्यस्थापितदेवताविष
यमितिभाति दाराग्निहोत्रसंयोगंकुरुतेयोऽग्रजेस्थिते परिवेत्तासविज्ञेयः परिवित्तिस्तुअग्रजः अग्रजानुज्ञादोनदोषइत्युक्तं ज्येष्ठ
योयद्यनूढायांकन्यायामूढ्यतेनुजा सान्यायोदिधिषूर्ज्ञेयापूर्वातुदिधिषूर्मता अतिमाविकयंयोवैकरोतिपतितस्तुसः जीवना
र्थंपितृस्थीनिनयतेपतितः सच गानस्यादिकसुहृदार्थोनिषिद्धः ननुभगवद्यर्थं अत्रविप्राणांयाज्ञवल्क्येनैवभिन्नानांवर्ज्यत्वेसि
द्धेपुनर्वर्ज्यपरिगणनेवर्ज्यभिन्नानांनिर्गुणानामपिग्राह्यत्वार्थं विद्याशीलादिगुणवत्वेकुष्ठित्वकाणत्वादिशारीरदोषाणांनदु
ष्टत्वं गयायांतुनिर्गुणाअपितेएवभोज्याः नविचार्यंकुलंशीलं विद्याचतपएवच पूजितैस्तैस्तुसंतुष्टादेवाः सपितृगुह्यकादयः

तेः ब्राह्मणान्नपरीक्षेततीर्थेवनवासिनः यत्तुब्राह्मणंनपरीक्षेतदैवेकर्मणिधर्मवित् पित्र्ये कर्मणितुप्राप्तेपरीक्षेतप्रयत्नतः इतितत्संभ
वपरं गायत्रीसारमात्रोपिवरंविप्रः सुयंत्रितः नायंत्रितश्चतुर्वेदीसर्वाशीसर्वविक्रयीति हेमाद्रौव्यासः श्राद्धेकारणाद्येभोज्यामिश्रित
वेदपारगैः विप्रान्निमंत्रणात्पूर्वमेवपरीक्षणीयानतुनिमंत्रणोत्तरं इतिश्राद्धब्राह्मणविचारः अथश्राद्धार्हद्रव्याणि तत्रदर्भाः दर्भग्रहणेकाले
मंत्रोदर्भेष्वग्रद्वितीयपरिच्छेदेउक्ताः विशेषस्तूच्यते कुशामुख्याः कुशाभावेकाशदूर्वाशीरतृणादयः तत्रकार्यौद्वौदर्भौकृतपवित्र
हस्तोनाचमेत् द्वाभ्यामनामिकाभ्यांतुधार्येदर्भपवित्रके एकानामिकयाचापिद्वयोर्मध्येतुपर्वणोः साग्रौविगर्भौतुकुशौकार्यंताभ्यां
पवित्रकं द्वाभ्यांतस्माच्चतुर्भिर्वाग्रंथियुक्तेनराभवेत् स्नानेदानेजपेहोमेस्वाध्यायेपितृकर्मणि सपवित्रौसदर्भौवाकरौकुर्वीतनान्य
था ब्रह्मग्रंथिपवित्राढ्योनाचमेच्चबुधःसदा केचिद्ग्रंथितपवित्राभावेसाग्रदर्भौदक्षिणेकरे वामेतुत्रीन्द्वौवाबिभृयादित्याहुः आसन
नेद्वौदर्भौ पितृकर्मणिसमूलाद्विगुणादर्भाः दैवेसाग्राऋजवः पित्र्येपिसपिंडीकरणपर्यंतमृजुदर्भाः तदूर्ध्वंद्विगुणाभुग्नाइति येचपिंड
श्रितादर्भायैःकृतंपितृतर्पणं मलमूत्रोत्सर्गधृतामलमूत्रावमेध्यमाः मार्गेचितौयज्ञभूमौस्थितायेस्तरणासने ब्रह्मयज्ञेचयेदर्भास्त्या
ज्याहिःसर्वएवते अन्यानिचपवित्राणिकुशाद्दूर्वात्मकानिच हेमात्मकपवित्रस्यकलांनार्हंतिषोडशीं पंचगुंजमाषमानेनषोडशमाषं
हेममयंपवित्रकमाहुः अथतिलाः व्रीहियवतिलमाषगोधूमश्यामाकप्रियंगुमुद्गसर्षपाः श्राद्धेप्रशस्ताः चणकोविकल्पितः याव

ध. सिं. ३ उ. नाल्कोपि विकल्पितः इक्षावृतैर्मत्तालेच दर्शविध्यक्काभुन पात्रेभ्यस्तेषु कालेषु देयं नैव कुभोजनं अगोधूमं चयच्छ्राद्धं माषमुद्गविवर्जितं
१२ तैलपक्वेन रहितं कृतमप्यकृतं भवेत् राजमाषाश्च निष्पावा अपि शस्ताः सतीनकाः राजमाषा महाराष्ट्रभाषया चवली इति प्रसिद्धाः निष्पा
वाः पावटे इति सतीनका वाटाणे इति कदलीफलमाम्रफलं स्मरणः पनसः त्रिविधं कर्कटीफलं कोशातकी कलंबक वैकल्पिकं पटोलं
बदरं मामलकं खर्जुरीफलं निंबार्ईकं शुंठी मूलकं द्राक्षा लवंगैलापत्रकाणि नीरकं हिंगु दाडिमफलमिक्षुशर्करा गुडः कर्पूरं सैंधवं सामु
द्रं लवणं पूगीफलं तांबूलपत्रमिति श्राद्धे अशक्तानिह वीथि गव्यं दधि दुग्धे घृतं गव्यं माहिषं च केचिन्माहिषं तक्रं मस्तुः कृतमनुद्धृतन
नवनीतं ग्राह्यमाहुः केचिन्महिषीक्षीरं शर्करादियुक्तं ग्राह्यमाहुः मथितं निर्जलं दधि सर्वं निषिद्धं जंबीरफलं विहितं प्रतिषिद्धं वा
द्विविकल्पितं अक्षोट अक्रोड इति प्रसिद्धः शृंगाटकः शिंगाडा इति प्रसिद्धः चिर्भिटं खर्जूर इति प्रसिद्धं बीलकंदं नीरा तार्क इति प्रसि
द्धं एते श्राद्धे विहिताः आम्रातक आंबाडा इति प्रसिद्धो तंदुलीयो माठ इति प्रसिद्ध एतौ द्वौ विहितप्रतिषिद्धौ केचिद्राजमाषं कुको
रमुद्गं कृष्णनिष्पावं च निषिद्धमाहुः कथंचिद्यदि विप्रेभ्योन्नं भोजनेमधु पिंडास्तु नैव दातव्याः कदाचिन्मधुना विना अक्ष
ताग्रोपश्रुत्वैव श्राद्धे मासं तथा मधु देवरान्नसुतोत्पत्तिः कलौ पंच विवर्जयेत् इति वचनद्वयान्मधुनि ऐच्छिक विकल्पः के राम
चिद्यथाचारं प्रदेयं तु मधुमांसादिकं तथेति वचनाद्देशाचारानुसारेण व्यवस्थितविकल्पमाहुः मांसं श्राद्धे नैव देयं कलिव १२

र्ज्यत्वान्नरद्याद्यामिषं श्राद्धेन्यचाद्यादेमेतत्त्वविदित्यादिश्रीभागवतवचनात् अन्यानि मुंजातचव्यकसेरुकालेयादिद्रव्याणि बहूनि महानि
बंधेषूक्तानि तान्यप्रसिद्धत्वात् श्राद्धे वश्यापेक्षोपयोगयोरभावाच्चेनोच्यंते अथ वर्ज्यानि यद्यपि विहितैरेव लब्धेन्नानामग्राह्यत्वं प्राप्तं
तथापि विशेषदोषप्रदर्शनाय प्राप्तनिषेधज्ञापनाय च तानि संगृह्यंते उत्कोचादिना प्राप्तं पतितात्प्यजादेः प्राप्तमन्यायार्जितं कन्याविक्रया
दिलब्धं धनं निद्यं पितृर्थमिदं देहीति याचनार्जितमपि निषिद्धं आढकी कुलित्थ मसूर कोद्रव राजसर्षपा निषिद्धाः लांकेति प्रसिद्धा मर्कटका
श्च निषिद्धाः शिग्रुकूश्मांडो भयविधालाबु कमर्दो डुंमरी च पिंडमूलकुसुंभ त्रोणवंशांकुराः दशविधा लशुनादिपलांडुभेदाः कृत्रिमलव
णानि रक्तबिल्वं श्वेतकंकणं तालकं गाजरापरपर्यायं गृंजनं भोकरसंज्ञः श्लेष्मातकः रक्तनिर्यासाश्च वर्ज्याः सामुद्रसैंधवभिन्नं प्रत्यक्षलं
वणं बुधैः बिडालोच्छिष्टमाघ्रातं श्राद्धे द्रव्यं विवर्जयेत् करीरफलपुष्पाणि विडंगमरीचानि च बीजपूरं पटोलं च श्राद्धे दद्यात्र सधः केश
धान्यानि सर्वाणि वर्जयेच्छ्राद्धकर्मणि न वर्जयेत्तिलांश्चैव मुद्गमाषांस्तथैव च दातुर्यच्च प्रियं तत्र देयं निद्यं न चेद्भवेत् अजाविमहिषीक्षीरं
तद्धिकारांश्च वर्जयेत् बालुकाकीटपाषाणैः केशैर्यच्चाप्युपद्रुतं वस्त्रेणाजीवितं चान्नं वर्जयेच्छ्राद्धकर्मणि अमेध्येर्गमेः स्वयंभुक्तं पर्यु
षितं च यत् द्विःपक्वं परिदग्धं च सिद्धभक्षांश्च वर्जयेत् यत्तु कृत्वा केन भक्षणार्हमपि हिंगुनीरकादिसंस्कारार्थं पुनः पच्यते तद्द्विःपक्वं वर्ज्यं
यत्तु द्विःपाकेनैव भक्षणार्हं तन्न निषिद्धमिति सिंधुः यदन्नैकदेशः केनचिन्मद्वैमास्वादितस्तदन्नं श्राद्धे वर्ज्यं मारीचराजगिरेति प्रसिद्धं

ध॰सिं॰३उ॰
१२

शाकं धान्यं च वर्ज्यं वटप्लक्षोदुंबरकपित्थनीपमातुलिंगफलानि भक्षयेत् क्षीरं च लवणैर्मिश्रं ताम्रे गव्यं सुरासमं अस्यापवादः पयोतु द्धृत
सारं च पयसा संयुतं दधि घृतं चैतानि गव्यानि नैव दुष्टानि ताम्रके पिप्पली वर्तुलमरीचादेः प्रत्यक्षलवणनिषेधो न लवणद्रव्यमिश्रितस्य ना
रीकेलफलं विहित प्रतिषिद्धं यच्च पौतिक शाकादिकं आणितकं सैंधिन्यादिक्षीरम निर्दशगवाः क्षीरं मय्यादि क्षीरं फेनिलतक्रादिकं हस्तदत्तले
ह लवणादिकं च नित्यभोजनेन निषिद्धं तत्सर्वं श्राद्धे परिवर्जयेत् माधवीयमते मक्षिकाकृमिजंतुभिः केशपरोमनखादिभिश्च दूषितं सति संभवे
वर्जयेत् असंभवे तु केशादिकमुद्धृत्यान्यं प्रोक्ष्य हिरण्य स्पर्शं कृत्वा भुंजीत श्वमार्जारमूषकादिभिरालीढादिकं त्वापद्यपि वर्जमित्युक्तं यत्तु
मंडकवटकसक्तुपायसापूपकृसरादीनां स्नेह सिद्धानां च पर्युषितत्वदोषो नास्तीति वचनं तन्नित्यभोजनपरं न तु श्राद्धपरमिति शिष्टाः य
दपि पक्वं सदेकरात्रि द्विरात्राद्यंतरितं तत्पर्युषितमुच्यते कदर्यादीनामन्नं नित्यभोजनेष्वश्राद्धकर्मण्यपि च न ग्राह्यं तेच कदर्यश्चोरो नटो वी
णोपजीवी वार्धुषी कोभिशस्तो गणिकाचिकित्सकः कुंडः पुंश्चलीमत्तः क्रूरः शत्रुः पतितो दांभिकः पतिपुत्ररहितास्त्री स्वर्णकारः स्त्रीजि
तो ग्रामयाजी क्रोधालुकः कर्मारस्तंतुवायः कृतघ्नो वस्त्रक्षालनोपजीवी दारोपजीवी सोमविक्रयी चित्रकर्मा गायक इत्यादयस्त्रैवर्णि राम
का अपि अग्राह्यान्नाः आत्मानं धर्मकृत्यं च पुत्रदारांश्च पीडयेत् लोभाद्यः पितरौ भृत्यान्स कदर्य इति स्मृतः द्वावेवाश्रमिणौ भोज्यौ १२
ब्रह्मचारी गृही तथा वानप्रस्थो यती लिंगी न भोज्यान्नाः प्रकीर्तिताः षण्मासं यो द्विजो भुंक्ते शूद्रस्यान्नं विगर्हितं स तु जीवन्भवेच्छू

द्रो मृतः श्वाचाभिजायते अन्यानि च द्रव्याणि निबंधेषु बहूनि निषिद्धानि तानि विहितोक्तार्थसिद्धत्वादप्रसिद्धत्वाच्च नोक्तानि दुर्गंधि फेनिल
क्षारं पंकिलं पल्वलोदकं न भवेद्यत्र गोतृप्तिर्नक्तं यच्चाप्युपाहृतं नद्याहृतं जलं श्राद्धे पंचाभोज्यानि पानजं स्नानमाचमनं दानं देवतापितृ
तर्पणं शूद्रोदकैर्नकुर्वीत तथा मेघाद्विनिःसृतैः नाहरेदुदकं रात्रौ तुलसी गोमयं मृदं तुलसीबिल्वजान्हवीजलभिन्नं पर्युषितं जलं पुष्पं च
त्यजेत् दौहित्रः कुतुपः कालः गंडः कृष्णाजिनं तथा रौप्यं दर्भास्तिला गावः खड्गपात्रेपि तत्प्रियं आरण्याः कृष्णतिला मुख्याः तदभावे ग्रा
म्या गौराः कृष्णाश्च योगसान्निध्यं श्राद्धेतिप्रशस्तं कुक्कुटविड्वराहकाकमार्जारमहिषपंढरजस्वलाशौचिमतिनिंद्यं चांडालरजस्वला
खंजश्वित्रिनग्नांगातिरिक्तांगादिभिर्वीक्षितमन्नमभोज्यं आपदि भस्महिरण्योदकस्पर्शादन्नं भोज्यं पावमानीतरत्समंदीमंत्रैर्गायत्र्यादि
भिश्च दर्भजलप्रोक्षणेन दुष्टान्नशुद्धिः पादुकोपानहौ छत्रं रक्तचित्रवस्त्रं तथा रक्तपुष्पं च मार्जारं श्राद्धभूमौ विवर्जयेत् घंटानादश्च धत्तूर
शंखशुक्तिसान्निध्यं च वर्ज्यं अथ श्राद्धदिनकृत्यं गोमयादिभिर्भूमिभांडशुद्धिः देवताब्रह्मचारियतित्रिशत्वां पिंडदानपर्यंतमन्नं न देयं
अतिथिश्च वस्तुग्रहांतरे भोजनीयाः तिलान्वकिरेत्तत्र सर्वतो बंधयेदजान् पाकः श्राद्धकर्त्रा स्वयमेव कार्यः तदभावे शुद्धपत्न्या तदभावे तु
बांधवैः सगोत्रैर्वा सपिंडैर्वा मित्रैर्वा सुगुणान्वितैः पुंश्चली च तथा वंध्या विधवा चान्यगोत्रजा वर्जयेच्छ्राद्धपाकार्थं समातृपितृवंशजां
न पाकं कारयेत्स्त्री गर्भिणी चापि दुर्मुखी पाकभांडानि सौवर्णरौप्यताम्रोद्भवानि च कांस्यानि मृन्मयं तत्र नव्यमेव मनीषिभिः पैत्तलं

हेमजातं नो विहितं न च निंदितं न कदाचित्पचेदन्नमयस्स्थालीषु पैलकं फलशाकादिछेदनार्थं भिन्नानामायसानां शस्त्राणां भांडानां च दर्श
नमपि पाकादिस्थाने निषिद्धं पक्वान्नस्थापनार्थं तु शस्त्रं तदाकृजान्यपि गृह्याग्नौ तु पचेदन्नं श्राद्धीयं लौकिकेपि वा यस्मिन्नग्नौ पचेदन्नं त
स्मिन्होमो विधीयते तत्र गृह्याग्नौ पाके विशेषः प्रातर्होमं कृत्वा तदेकदेशं महानसे नीत्वा पाकं कुर्यात् पाकांते पाकाग्नेरेकदेशं गृह्याग्नौ सं
योज्य गृह्याग्नौ कारयवैश्वदेवादिकार्यं अग्नेरव्यवस्था कात्यायनादीनां गृह्याग्नौ पाकः आश्वलायनानां तु नैमित्तिकपचनाग्नौ अग्नौ
करणं त्वाश्वलायनानां व्यतिषंगे न श्राद्धे गृह्याग्निपक्वचरुणा गृह्य एव व्यतिषंगाभावे पाणिहोमः अन्यदा त्वनौ यस्य गृह्याग्नावग्नौकर
णं विधुरस्योच्छिन्नाग्निकस्य च दक्षिणाग्निविधानादिनाग्निसंपादनं तच्च पूर्वार्धे उक्तं भोजनपात्राणि तु हेमरौप्यकांस्यजानि वा पला
शकमलकदलीमधूकपत्रनिर्मितानि वा अथ निमंत्रणादिश्राद्धार्थभुक्तान्नपरिणामपर्यंतं कर्तुर्विप्राणां च नियमाः स्त्रीसंगपुनर्भो
जनानृतभाषणाध्यापनद्यूतायासभारोद्वहनहिंसादानप्रतिग्रहचौर्याध्वगमनदिवास्वापकलहादिवर्जनं कर्तृभोक्त्रुभयधर्माः स्त्रीसं
गश्चाद्दिने तत्पूर्वदिने च कर्तुःकालेपि वर्ज्यः तांबूलक्षुरकर्माभ्यंगदंतधावनवर्जनं कर्तृधर्माः भोक्तृविप्राणां तैलाभ्यंगे उद्वर्तने क्षौरे
च विकल्पः कर्तुभोक्त्रोश्चासुरत्वं वारुणस्नाने नैव शाधिकारो न तु गोदानस्नानेन श्राद्धे भुक्त्वा सायं स्यान्मौनी च विजितेंद्रियः उपवासं प
रान्नं च औषधं च विवर्जयेत् अवस्त्रत्वं मलवस्त्रत्वं कौपीनवत्त्वं कच्छहीनत्वमनुत्तरीयत्वं कषायवस्त्रत्वमार्द्रवस्त्रत्वं द्विगुणवस्त्रत्वं

रक्तवस्त्रत्वं दग्धवस्त्रत्वं स्यूतवस्त्रत्वमित्येकादशविधनग्नत्वं कर्तृभोक्तृभ्यां वर्ज्यं कर्तुर्ललाटे ऊर्ध्वपुंड्रादेर्विकल्पः करणे भोक्तुस्तुभ
वत्येव चंदनतिलकस्तु पितृदानात्प्राक् कर्तुर्वर्ज्यः भोक्तुस्तु भोजनकालात्प्राग्वर्ज्यः सदर्भहस्तेन तिलको न कार्यः करणे आचमनं
दर्भत्यागश्च कर्तानिमंत्रितविप्रत्यागो न कार्यः प्रमादेन त्यागे यत्नेन विप्रः प्रसादनीयः बुद्धिपूर्वकत्यागे यतिचांद्रायणं प्रायश्चित्तं आ
मंत्रितस्तु यो विप्रो भोक्तुमन्यत्र गच्छति नरकाणां शतं गत्वा चांडालेष्वपि जायते आमंत्रितस्तु यः श्राद्धे विलंबं कुरुते द्विजः देवद्रोही
पितृद्रोही प्रच्यते नरके तु सः स्त्रीसंगः पुनर्भोजनं च श्राद्धपूर्वरात्रावपि कर्तृभोक्तृभ्यां वर्ज्यं दशकृत्वः पिबेदापो गायत्र्या श्राद्धभुग्द्विजः
सायं संध्यामुपासीत जपेच्च गुरुकर्मादपि सूतके च प्रवासे च अशक्तौ श्राद्धभोजने औपासनादिकं होमं न कुर्यात् किंतु कारयेत् निमंत्रि
तस्तु न श्राद्धे कुर्यात्सार्थादितोडनं अपराह्णात्परस्तु मुहूर्तत्रये वनस्पतिछेदं दधिमंथनं च सर्वैर्न कार्यं यदा कर्तुरशक्त्यात्तदा तु शिष्या
दिप्रतिनिधिः श्राद्धं करोति तदा यजमानप्रतिनिधिभ्यामुभाभ्यां पूर्वोक्ताः सर्वे कर्तृनियमाः कार्याः मुक्तकच्छस्तु नग्नाचारी मुक्तकेशी
तथैव च हसते वदते स्पृष्टं निराशाः पितरो गताः सवर्णप्रेष्ययेदास्तु द्विजानां तु निमंत्रणे अभोज्यं ब्राह्मणस्यान्नं वृषलेन निमंत्रितं
तथैव वृषलस्यान्नं ब्राह्मणेन निमंत्रितं वृषलः शूद्रः अथ श्राद्धे ब्राह्मणसंख्या वैश्वदेवे समाः पैत्र्ये विषमाः तेन द्वौ वैश्वदेवे
त्रयः पितृपार्वणे इति पंच विप्राः अथवा चत्वारो दैवे पार्वणे तु पित्रादीनामेकैकस्य त्रयस्त्रय इति त्रयोदश विप्राः यद्वा पित्रादि

रेकैकस्य पंचेत्येकोनविंशतिः किंवा एकैकस्य सप्तेति पंचविंशतिः एवं दर्शे द्वौ पार्वणे णाधिक्ये विप्राधिक्यमूह्यं तथा च वैश्वदेवे द्वौ च
तुरो वोपवेशयेत् पित्रादिष्वेकैकस्य स्थाने एकं त्रीन् पंच सप्त नव वोपवेशयेदिति निष्कर्षः सत्क्रियां देशकालौ च द्रव्यं ब्राह्मणसंपदं शौचं च
विस्तरो हंतीति पक्षे अशक्तौ वा देवे एकः पितृपार्वणे चैक इति द्वौ विप्रौ तदुक्तं श्रीभागवते द्वौ देवे पितृकार्ये त्रीनेकैकमुभयत्र वा भोज
येत्सुसमृद्धोपि श्राद्धे कुर्यान्न विस्तरं देशकालोचितश्रद्धाद्रव्यपात्रार्हणानि च सम्यग्भवंति नैतानि विस्तरात्स्वजनार्पणादिति एतेन
द्वौ दैवे एकः पित्र्ये इति विप्रत्रयपक्षो निर्मूलो वेदितव्यः द्वौ दैवे अथर्वणौ विप्रौ प्राङ्मुखावुपवेशयेत् पित्र्ये तदङ्मुखांस्त्रीन् ऋग्य
जुःसामवेदिनः अत्यशक्तौ पार्वणद्वये एको विप्रः यद्येक एव विप्रस्तदा विश्वेदेवस्थाने शिवलिंगं शालग्रामं वा संस्थाप्य सर्वं श्राद्धं
समाचरेत् देवान्नं तत्क्षिपेदग्नौ दद्याद्वा ब्रह्मचारिणे स्थानत्रये एको विप्रस्तु निषिद्धः सपिंडीकरणादन्यत्र सपिंडीकरणे तु पार्वणेत्र
य एव विप्राः वृद्धिश्राद्धे तु देवे द्वौ प्रतिपार्वणं द्वौ द्वौ एवमष्टौ निकृष्टपक्षे संपादितदैवे च वस्त्रादेः प्रतिपार्वणं चत्वार इति षोडशोत्सवे दै
वपित्र्ये च समानि माह्निति विशेषः सर्वथा ब्राह्मणालाभे कुशान्मदर्भमयान्वटून् प्रयत्नेनैव संयुक्तं सर्वं श्राद्धं प्रकल्पयेत् अत्रवि राम
प्रस्तु कृतरूपदर्भप्रयोजनाभावे अदृष्टार्थं दक्षिणा देया एवं यतेः श्राद्धोपवेशनेपि सा च दक्षिणा कालांतरेन्यस्मै प्रतिपादनीया १५
अथवाभ्यर्चितं लिंगं शालग्राममथापि वा संस्थाप्य दैवपित्र्यर्थं पीठे श्राद्धं चरेन्नरः पितरस्तस्य तिष्ठंति कल्पकोटिशतं दिवि

निमंत्रणं तु विप्राणां पूर्वेद्युः सद्य एव वा कुर्याद्विप्रांश्च नियमान्श्रावयेत्पैतृकान्बुधः अक्रोधनैः शौचपरैः सततं ब्रह्मचारिभिः
भवितव्यं भवद्भिश्च मया च श्राद्धकारिणेति अथ सामान्यतः श्राद्धपरिभाषा निपात्य दक्षिणं जानु देवान्परिचरेत्सदा पितॄणां
परिचर्या तु वामजानुनिपातनात् प्रदक्षिणं तु देवानां पितॄणामप्रदक्षिणं पितॄणां द्विगुणा भुग्नाः दर्भा दैवे त्वृजुत्वगाः देवे तदङ्मु
खः कर्ता पित्र्ये स्याद्दक्षिणामुखः संकल्पेक्षणदाने पाद्य आसने आवाहने अर्घ्यदाने गंधाद्याच्छादनांतपंचोपचारे अन्नदाने पिं
डदाने अंजनाभ्यंजनयो रक्षायां स्वधावाचने च संबंधनामगोत्रनामोच्चारणमावश्यकं अन्यत्र कृताकृतं संबंधगोत्रनामरू
पाणीति संबंधनामगोत्ररूपाणीति वोच्चारणे क्रमः सगोत्रसकारेण तु वक्तव्यं गोत्रं सर्वत्र धीमतेति वाक्यात् काश्यपसगोत्रस्य
काश्यपगोत्रस्येति वोच्चारः केचित्कारवामेदान्यवस्थामाहुः गोत्रस्यापरिज्ञाने काश्यपं गोत्रमुच्यते शर्मांतं विप्रनामोक्तं व
र्मांतं क्षत्रियस्य तु गुप्तांतं चैव वैश्यस्य दासांतं शूद्रजन्मनः पित्रादिनामाज्ञाने तु तातपितामहप्रपितामहेत्येव ब्रूयात् न
नामोच्चारयेदित्याश्वलायनः शाखांतरे तु पितुर्नाम्नः स्थाने पृथिवीषदिति पितामहस्यांतरिक्षसदिति प्रपितामहस्य दिवि
षदिति नामोच्चार्यं स्त्रीणां दांतं नाम सावित्रीदेव्येवमुच्चार्यं केचिद्देवीशब्दांतमाहुः अन्यदेवी दापदयोः समुच्चयमूहुः

विभक्तिभिस्तु यत्किंचिद्दीयते पितृकर्मणि तत्सर्वं सफलं ज्ञेयं विपरीते निरर्थकं षष्ठीविभक्त्या संकल्पः क्षणश्चाक्षय्यकर्म च अमावास्या चतुर्थी
वासनदानं हि मातये द्वितीययावाहनं स्याद्विभक्तिस्तु चतुर्थिका अन्नदाने पिंडपूजास्वधास्वस्तीति वाचने पिंडदाने तु संबुद्धिर्येच त्वेत्यादितः पु
सु ततः परं चतुर्थ्यन्येषु भयं सर्वसंमतं शेषाणि सर्वकर्माणि संबुध्यंते यथायथं इदं ते वा इदं वो वा प्रयुज्यैवं समाचरेत् सव्येन देवं कर्मस्यादपस
व्येन पैतृकं विप्रप्रदक्षिणा विप्रस्वागतं चार्घ्यदानकं सूक्तस्तोत्रजपोन्नस्य पात्रेषु परिवेषणं आह्वानमन्नस्याघ्राणं तथा च स्वस्तिवाचनं ५
तांबूलदानमारभ्यासमाप्तेरिति पैतृकं प्रदक्षिणा पैतृकं सव्येनैव समाचरेत् देवार्चादक्षिणादिः स्यात्स्यादन्नान्वंसमर्थीसु शिरोंस आनुपा
देषु वामांगादिषु पैतृके अक्षय्यासनाद्यैव ऊर्ध्वं स्वधाकारेण पितृभ्यः सर्वदानं देवेभ्यः स्वाहापदेन देवतीर्थेन देवं तत्पितृतीर्थेन पैतृकं अ
थाचमनानि श्राद्धारंभे द्विराचमनं विप्रपादप्रक्षालनांते स्वपादप्रक्षालनपूर्वकं द्विराचमनमिति अन्ये भस्ममर्यादांते करशुद्ध्यंते उच्छिष्ट
चालनांते चाप्येकैकमाहुः अथ भोक्तुः पादशौचांते द्विराचमनं पाणिहोमांते एकं भोजनांते द्विरिति अथ दर्भाः आचांतः प्राक्कुशांस्त्यक्त्वा
पाणावन्यान्धारयेत् तथा च श्राद्धारंभेष्वतान्दर्भान्पाद्यांते च विसर्जयेत् ततो देवार्चनांते पित्रर्चनांते पिंडशेषाघ्राणांते विकिरदानांते श्रा
द्धांते च एवं धृतदर्भांस्त्यजेत् श्राद्धसागरादिप्रयोगे तु पित्रर्चनांते दर्भस्त्यागो न दृश्यते तेन क्वचिदाचमने पि दर्भस्त्यागो नेति भाति अथोह
विचारः यत्र बहुवचनांतः पितृशब्दः तत्र पितृशब्दस्य सर्वपितृवाचित्वादूहो न यथा अर्घ्यपात्रे पितृनिमान्प्रीणये तिपृनमानादि श्राद्धे मा

दृनिति न वदेत् तत्रापि शुंधनमंत्रेषु शुंधंतां पितरः शुंधंतां पितामहा इत्यादि शुंधंतां मातर इत्यादि चोह एव बहुवचनं तु नोह्यते प्रथममंत्रे एव
पूज्यत्वार्थकत्वात् कचं नो हेदितिनिषेधाद्दस्मात्रेषु नोहः पिंडदाने मेत्वाम त्रानुते भ्यश्चेत्यत्र मातृश्राद्धे मामत्वाम त्रानु ताभ्यश्चेति न वदेत्
स्त्रीणां स्त्रियः पुरुषाश्चानुगा इति पुमान् स्त्रियेति पुल्लिंगशेषादिति वृत्तिकृत् अन्ये तु यांश्च त्वा अत्रोहमाहुः मात्रादिद्वित्वे पिंडदाने एतद्वाम
स्मन्मातरौ यज्ञदेवश्रीदेवे च युवाम त्रानु इत्येकं पिंडं दत्वा मातृभ्यां० अयं पिंडं० इत्यादि अभ्यंजने अस्मन्मातरौ० अभ्यंजाथां० एवं पितामही
प्रपितामहीद्वित्वेप्यूहः अथ बहुत्वे एतद्वास्मन्मातरः यज्ञदेवश्रीदेवरुद्रदेव्यथानामगोत्रा येच युष्मान त्रानु इत्येकपिंडदानादि अभ्यंजने
अभ्यंग्ध्वं अंजने अंग्ध्वमित्यादि एकनामत्वे एकमेव नाम द्विवचनांतं बहुवचनांतं वा वदेत् एवमर्घ्यदानकालेपि अस्मन्मातरावित्यादि
केहनसंबोध्यइदं वामर्घ्यमिदं वोर्घ्यमित्याद्यूहो बोध्यः तथा चायं तु नः तिलोसि तु शांतस्त्वा पिंडानुमंत्रणदशा दानोपस्थान प्रवाहणनानाना
दिमंत्रेषु बहुवचनांतं पितृपदयुतत्वात्तद्हेतोर्नहि इति सिद्धं नाम्रोक्षितं प्रयाद्धस्तु न वदेन्मातुर्वा गिरं न वोढीक्षेत मुंजानं नैवाभ्यर्णे पात
येत् दैवे पित्र्ये च सर्वत्र जपहोमादिकर्मसु मौनं कुर्यात्प्रयत्नेन सकलं फलमाप्नुयात् यदि मौनस्य लोपः स्याज्जपहोमार्चनादिषु व्याहरेद्
वैष्णवं मंत्रं स्मरेद्वा विष्णुमव्ययं यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या तपोयज्ञक्रियादिषु न्यूनं संपूर्णतां याति सद्यो वंदे तमच्युतं आदिमध्यावसानेषु
श्राद्धस्येदमुदाहरेत् अथ संक्षेपत आश्वलायनादीनां प्रयोगक्रमः सव्येनापसव्येन वा देशकालौ संकीर्त्यापसव्येन [illegible] देशकालौ संकी

ध॰सिं॰३३॰ तत्र ब्राह्मणहस्ते पितृणां षष्ठीविभक्त्या एतेषाममुकश्राद्धं सदैवं सपिंडपार्वणविधिनैकोद्दिष्टेन वा अन्नेन आमेन वा हिरण्येन वा श्वः सद्यो वा करिष्य इति सं
६७ कल्पो यथासंभवं कार्यः सर्वत्र कुरुष्वेत्यादि यथोचितं ब्राह्मणैः प्रतिवचनं देयमेव ततो देवधर्मेण विप्रस्य दक्षिणजानु स्पृष्ट्वा अमुकपितृणाममुक
श्राद्धे विश्वदेवार्थं त्वया क्षणः करणीय इति क्षणं दद्यात् ॐ तथेति विप्रो वदेत् कर्ता प्राप्नोतु भवानिति विप्रः प्राप्नवानीति एवं पित्र्यधर्मेण वामजानु
स्पर्शेन अमुकश्राद्धे अमुकस्य स्थाने त्वया क्षण इत्यादि पूर्ववत् त्रयस्थाने एकविप्रत्वे पितृपितामहप्रपितामहानां स्थाने इत्यादि अक्रोधनैरित्या
दिप्रार्थना अत्र सर्वत्र देवपूर्वत्वं कचित्पितृपूर्वत्वं वक्ष्यते इदं संकल्पक्षणदानादि पूर्वेद्युः सद्यो वा कार्यं ततः कुतुपे स्नातः स्नातान्धौतपादान्वि
प्रान्तं निधापयेत् ततः सव्येन शुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तार्थं सूक्तजपः प्रदक्षिणा च अपसव्येनाचारादधिकारवाचनं ततः आचमनप्राणायामौ सव्येन
कृत्वापसव्येन द्वितीयः संकल्पः केचित्सद्यः करणपक्षे द्वितीयसंकल्पं नेच्छंति ततः तिष्ठन्सव्येनैव देवे पित्र्ये च भवतां स्वागतमिति प्रतिविप्रं प्र
श्नः पूर्ववद् द्वितीयं क्षणदानं अत्र बह्वृचानां गृह्याग्निमतां दर्शश्राद्धान्वष्टकापूर्वेद्युः श्राद्धेषु पिंडपितृयज्ञवत्पित्र्ये योगेन श्राद्धप्रयोगनान्येषां ना
ग्निश्राद्धांतरेषु सर्वा द्वितीयक्षणदानांतं श्राद्धं तंत्रेण कृत्वा परिसमूहनादि इध्माधानांतं पिंडपितृयज्ञतंत्रं तेषां दक्षालनादि भस्मसमीपांतं अग्नौ राम
करणं कृत्वा परिवेषणादि संपन्नवचनांते पिंडदानादि पात्रोत्सर्गपर्यंतं कृत्वा विकिरादिश्राद्धशेषं समापनीयमित्येवंरूपः एवं हिरण्य ६७
केशीयादीनामपि प्रथमसंकल्पोत्तरमग्न्युपसमाधानान्वाधानादि आज्यसंस्कारांतं पाद्यादि एजांते तंत्रम्नेत्रोह युतः विस्तरो ग्रंथे करयाहो

मो ज्ञेयः अथ पाद्यं अंगणे श्राद्धदेशाद्वा अन्यत्र वा चतुरस्रं द्विहस्तं प्रादेशमात्रं वा देवब्राह्मणं देवमंडलं कृत्वा ततो दक्षिणे षडंगुलं त्यक्त्वा दक्षिणाप्लवं वर्तु
हस्तं वितस्तिमात्रं वा पितृमंडलं वर्तुलं सव्यापसव्याभ्यां प्रादक्षिण्यादि देवपित्र्यधर्मेण गोमूत्रगोमयाभ्यां कार्यं यथायथं दर्भयवतिलगंधपुष्पैस्तदर्च
नं मंडलसमीपे पीठे उपविष्टस्यैव प्राङ्मुखस्य विप्रस्य पादयोरुदङ्मुखः प्रत्यङ्मुखो वा कर्ता अमुकसंज्ञका विश्वेदेवाः इदं वः पाद्यं स्वाहा नमः इति
यवगंधपुष्पयुतजलमंजलिना प्रक्षिप्य शंनो देवीरिति शुद्धोदकेन पादावुपर्यधः प्रक्षालयेत् नाधोभागेनापि संग्रंथिपवित्रकरणे पितृमंडले तु
दक्षिणामुखस्योपविष्टस्य पादयोर्दक्षिणामुखः तिलगंधादि जलमंजलिना पितृतीर्थेन पितरमुकनामगोत्ररूप इदं ते पाद्यं स्वधा नमः इति त्रय
स्थाने एकविप्रत्वे पितृपितामहप्रपितामहा इदं वः पाद्यमिति बहुवचनांतेन प्रक्षिप्य शन्नो देवीरित्यादि पूर्ववत् एवमग्रेऽपि पित्रादित्रये ब्राह्म
णत्रयपक्षे इदं ते इति एकविप्रपक्षे इदं व इति वचनोहो ज्ञेयः एवं मातामहादिष्वपि बोध्यं अनयैव रीत्या पूर्वं पादार्घ्यः पाद्योत्तरं चगंधपु
ष्पाक्षतैः पादादिमूर्धांतमर्चनं पूर्वकं देवे एषः पादार्घ्य इति दत्वा पित्र्येऽपि तिलैर्मूर्धांतमर्चनपूर्वकं पादार्घ्यदानमुक्तं तत्कात्यायनादीनामेवा
चारस्तेषामेव बह्वृचानां तु नैष आचारः ततः पाद्यशेषं गंधयवतिलादि सव्यापसव्याभ्यां मंडलयोस्त्यक्त्वा स्वपादक्षालनं पवित्रत्यागं
च कृत्वान्यपवित्रे धृत्वा देवमंडलोत्तरतः स्वयं विप्राश्च द्विराचम्य श्राद्धदेशं गच्छेयुः पादप्रक्षालनोदकाचमनोदकयोः संसर्गो न कार्यः अ
पसव्येनामुकश्राद्धसिद्धिरिति वदेत् प्रत्युक्तः निरंगुष्ठं विप्रदक्षिणहस्तं धृत्वा सव्यापसव्याभ्यां भूर्भुवः समाध्वमिति सदर्भेषु पीठेषूपवि

लंबेनोपवेशयेत् तत्रदैवेप्राङ्मुखोविप्रः पित्र्येतदुदङ्मुखः असंभवेदक्षिणान्यदिङ्मुखः अथासनानि हैमंराजतंताम्रंवा उकूलंकंबलंवा
दारुणंतृणमयंपर्णमयंवासनंप्रशस्तं दारुजेषुश्रीपर्णिजंबुकदंबाम्रबकुलशमीश्लेष्मातकशाल्मलीवृक्षजन्यान्यासनानिशस्तानि अयः
शंकुमयंपीठंप्रदेयंनोपवेशति अग्निदग्धान्यायसानिभग्नानिचविवर्जयेत् प्राक्संस्थादक्षिणासंस्थाभोक्तृपंक्तिस्तुपैतृके तत्रदेवास
नेप्रागग्रौद्वौदर्भौपित्र्येदक्षिणाग्रैकैकंदर्भंस्थापयेत् घृतेस्तिलादितैलैर्वास्थापयेच्चप्रतिद्विजं दीपंसव्यापसव्याभ्यांदीपमेकंतुसव्य
तः ब्राह्मणान्स्वेतःप्रक्षाल्याच्छसमासीनोमौनिनःपवित्रहस्ताउच्छिष्टोच्छिष्टस्पर्शंवर्जयंतोवर्तेरन् अन्यथालक्षणअतिथिरागतश्चेत्स
व्येनविप्ररूपंकोविद्यादेशेनपूजयेत् सव्येनापवित्रःपवित्रोवेतिमंत्रंपठित्वावैष्णव्येनमः काश्यप्येनमः क्षामायैनमः इतिभूमिंनत्वा
मेदिनीलोकमातात्वमित्यादिश्लोकैःस्तुत्वाचश्राद्धभूमिंगयांध्यात्वाध्यात्वादेवंगदाधरं प्राचीनावीती तद्विष्णोःपरमंपदं॰ तद्विप्रास
सो॰ गायत्रींजपित्वासव्येनप्राणानायम्यतिथ्यादिसंकीर्तनांतेपसव्येनामुकपितॄणामुपकंतममुकश्राद्धंकरिष्यइतिसंकल्प्यात्रादौ
मध्येअंतेचदेवताभ्यःपितृभ्यश्च॰ अमूर्तानांच॰ चतुर्भिश्च॰ यस्यस्मृत्येतिचत्रिःपठेत् अथदक्षिणेवामेकुक्षौतिलैःसहकुशत्रयंपरि
हितवस्त्रांचलवद्धंकृत्वाकटिसंलग्नवस्त्रबहिर्भागेनसंवेष्टयरक्षणार्थ्योनीवीर्बंधोनिहन्मिसर्वंयदमेध्यवदितिश्लोकमंत्रेणकार्यः
सर्वतश्चापसव्येनापहतेत्यप्रदक्षिणं तिलान्क्षिप्त्वोदीरतामितिसव्येनप्रोक्षणंस्मृतं तिलारक्षंतुमंत्रेणद्वारेकुशतिलान्क्षिपेत् तत्

त्रमंदीस्त्वेनपावमानीभिरेवच अभिमंत्र्यजलंतेनपाकादिप्रोक्षयेत्सुधीः यद्वातद्विष्णोरितिमंत्रेणगायत्र्यावाभिमंत्रितं यद्वेवाद
तिमंत्राणांत्रयेणैवान्यशाखिनः वाचयेत्पाकद्रव्यंपुष्पाद्यंसर्वमुक्षयेत् नाप्रोक्षितंस्पृशेच्छ्राद्धकालेस्येतंजपेत्ततः पदार्थयोग्यतांवा
चयित्वादेवार्चनंचरेत् तत्रप्रत्युपचारंदैवेपित्र्येचाद्यंतयोरपोदद्यात् देवद्विजसन्निधौउदङ्मुखउपविश्यतद्दक्षिणकरमुत्तानंवा
मकरेणधृत्वा दक्षिणेनसयवंदर्भद्वयममुकेषांविश्वेषांदेवानांभूर्भुवःस्वः इदमासनंस्वाहेतिहस्तेजलमासिच्यदक्षिणभागेआसने
क्षिपेत्तद्धस्तेदर्भदानं आसनेवासनंदद्यात्तुपाणौकदाचन पितृकर्मणिवामेचदैवेदद्यात्तुदक्षिणे विप्रोधर्मोसीतिविप्रेराजाप्रतिष्ठि
तइतिमंत्रेणगृहीत्वास्वासनमितिवदेत् कर्तासनंस्पृशन्नुपोद्त्वास्यतामितिविप्रोधर्मोसीतिवदेत् अपोदत्वादैवेक्षणःक्रीयतामिति
निमंत्र्यछंकरंगृहीत्वादांतथेत्यादिप्राग्वत् इदंतृतीयनिमंत्रणं अथार्घ्यकल्पना तत्रपात्राणि हैमंरौप्यंताम्रमयंवादारुजंवापला
शादिपर्णमयंवाकांस्यंवाशंखशुक्तिजंवाखड्गपात्रंवार्घ्यपात्रंप्रशस्तं अत्रविप्रैकत्वद्वित्वचतुष्टादावपिदैवेर्घ्यपात्रद्वयमेव यत्तुदे
वेद्वे अर्घ्यपात्रेपित्र्येत्रीणिउभयत्रैकैकंवेत्येकपात्रत्वपक्षांतरंतदशक्तिपरं एवंपात्रद्वयंप्रोक्षितायांभुविप्रागग्रकुशेषुन्युब्जमुत्ता
नंवासाद्यप्रोक्ष्यन्युब्जपक्षेउत्तानीकृत्यतयोर्द्विकुशोद्देपवित्रेनिधायशन्नोदेवीतिमंत्रात्स्याअपआसिच्ययवोसीतिमंत्रात्स्व
यवानोप्यतूष्णींगंधपुष्पाणिक्षिपेत् केचित् गंधद्वारांओषधीःप्रतिमोदध्वमित्यृग्भ्यांगंधपुष्पाणिक्षिपंतिदेवार्घ्यपात्रेसंपन्ने

इत्युक्त्वा सुसंपन्नमिति प्रत्युक्तो वामकरं विप्रदक्षिणजानुनि न्यस्य अमुकविश्वान्देवान्भवत्स्वावाहयिष्ये इति पृष्ट्वा आवाहयेत्यनुज्ञातो वि
श्वेदेवास आगत इत्यृचा प्रतिविप्रं पादादियुग्मक्रमेण जान्वंसमूर्धान्तं यवान्विकिरेत् विश्वेदेवाःशृणुतेइमं चोपस्थाय रक्षोघ्नाञ्छिष्टान्य
वान्विकिरेत् हिरण्यकेशीयादयस्तु अर्घ्यदानगंधादिपूजोत्तरमग्नौकरणकाले ये देवास इति आयंतुनःपितर इति मंत्राभ्यां प्रद
क्षिणतो देवपित्रावाहनं कुर्वन्ति कातीयेस्तु अर्घ्यपात्रासादनात्प्रागेव देवपित्रावाहनं कार्यं तथैव कात्यायनसूत्रात् ततोऽर्घ्यपा
त्रसंपत्तिं वाचयित्वा द्विजो क्रमात् तदग्रे चार्घ्यपात्रेषु स्वाहार्घ्या इति विन्यसेत् अपो दत्त्वा विप्रहस्ते दद्यादर्घ्यं पवित्रके या दिव्या
इति मंत्रेण हस्ते त्वर्घ्यं विनिक्षिपेत् विश्वेदेवा इदं वोऽर्घ्यं स्वाहा नमम इतीरयेत् प्रतिविप्रं या दिव्या इत्यावृत्तिः केचित् या दिव्या इ
त्यनेन दत्तार्घ्यानुमंत्रणमाहुः मयूखे कातीयप्रयोगे विप्रहस्ते अर्घ्यपवित्रदानान्ते आवाहनवदंगेष्वर्चनं कृत्वा अर्घ्यदानमित्युक्तं
एकविप्रत्वे एकस्यैव हस्ते द्विरर्घ्यदानं विप्रचतुष्टयादिपक्षे एकैकं पात्रं विभज्य द्वयोर्द्वयोर्देयं कूर्चस्तु तत्पात्रस्थ एव क्वचित्
क्षीरदधिघृततिलतंदुलसर्षपकुशाग्रपुष्पेति द्रव्याष्टकमर्घ्यपात्रप्रक्षेप्यमित्युक्तं आद्यंतयोरपो यच्छन्गंधाद्यैश्चैनं चरेत् अ
मुकविश्वेदेवा अयं वो गंधः स्वाहा नमम इति करे पैत्रे विप्रहस्ते एवाहुर्द्विदीने एवं सर्वत्र देवे स्वाहा नमम इत्युक्तमुच्चार्योपचार
दानं चंदनागरुकर्पूरकुंकुमानि प्रदापयेत् गंधद्वारेति वै आयनेते च पुष्पकं धूरसीत्यमुनाधूपमुद्दीप्यस्वेति दीपकं युवं वस्त्रा

मंत्रेण वस्त्रं दद्यात्स्वयत्नतः आसने स्वासनं ब्रूयादर्घ्ये स्वर्घ्यं द्विजोत्तमः सुगंधश्च सुपुष्पाणि सुमाल्यानि सुधूपकः सुज्योतिश्चै
वदीपे च स्वाच्छादनमिति क्रमः कर्तव्यं कंदर्पं तोत्तरीयो विगतपवित्रकरो विप्रहस्तदत्तगंधो विप्रभालाद्यंगे पुलिंपयेत् विप्रभाले वर्तु
लपुंड्रं त्रिपुंड्रं वा न कुर्यात् अत्र विप्राणां कस्तूरी विकल्पिता आयने त इति वा ओषधीः प्रतिमोदध्वमिति वा गंधदानवत् हस्ते ध्वे
देवः पुष्पमिति पुष्पदानं कार्यं तत्र विहितपुष्पाणि अगस्त्यं भृंगराजं च तुलसी कमलं तथा चंपकं तिलपुष्पं च दूर्वाश्च पित्रवल्ल
भाः विहिता प्रतिषिद्धा च तुलसी पिंडपूजने सुकुमारैः किसलयैर्यवदूर्वांकुरैरपि जलोद्भवैश्च कुसुमैर्मल्लिकाचूतपुष्पकैः अ
तिमुक्तैश्चतरगैः संपूज्याः पितरः सदा जातीपुष्पैर्विप्रपूजां कुर्यात्पिंडार्चनं तु न अथ वर्ज्यपुष्पाणि करवीरं च धत्तूरं बिल्वपत्रं
च केतकी बकुलं कुंदपुष्पं च किंशुकं च कुरंटकं सर्वाणि रक्तपुष्पाणि वर्जयेच्छ्राद्धकर्मणि जलोद्भवानि देयानि रक्तान्यपि विशे
षतः अथ धूपः धूपस्तु गुग्गुलुर्देयस्तथा चंदनसारजः अगुरुश्च सकर्पूरो घृतमध्वादिसंयुतः ये तु प्राण्यंगजा धूपा हस्त
वीताहताश्च ये न ते श्राद्धे नियोक्तव्या ये च केचोग्रगंधयः घृतेन केवलं दद्यात् दुष्टं वा तृणगुग्गुलं पादुदेशे अयं वो धूप इति
दानं अथ दीपः घृतदीपो दातव्यस्तिलतैलेन वा पुनः वसा मेदादि दीपो वर्ज्यः इदं वो ज्योतिरिति वा यं वो दीपप्रकाशय इति वा
सुरव्यसमीपे दीपः कौशेयं कार्पासं वा वस्त्रं विहितं कंबलमलीनमुपक्षुल्लकं छिन्नं तं निर्देशं रजकधौतं चानिषिद्धं यज्ञोपवीतंद

 तथैव वस्त्राभावे विज्ञानता। निक्रयो वा यथाशक्ति वस्त्राभावे प्रदीयते पितॄन्कल्यवासोभिर्दद्याद्यज्ञोपवीतकं यज्ञोपवीतदानेन
 विना श्राद्धं तु निष्फलं यज्ञोपवीतं यतिस्त्रीशूद्रश्राद्धेष्वपि देयं अथान्यान्यपि देयानि धातुमयानि धूपदीपपात्राणि कमंडलुं ता
म्रमयं कांस्यजं वापि मन्मथं नारीकेलमयं वापि श्राद्धे दद्यात्प्रयत्नतः छत्रोपानहासनशयनदर्पणचामरव्यजनपादुकाकेश
प्रसाधनीपटवासादिसुगंधचूर्णांगारधानिकांयष्टिकं वकांजनशलाकाश्च देयाः अलंकाराश्च दातव्या यथाशक्ति हिरण्म
याः केयूरहारकटकमुद्रिकाकुंडलादयः स्त्रीभ्यो योषिदलंकारा देयाः श्राद्धेषु योषितां मंजीरमेखलादामकांचीकाकंकणाद
यः सौवर्णराजतकांस्यं दद्याद्भोजनभाजनं कर्पूरादेश्च भांडानि तांबूलायतनं तथा स्वयमन्येन वा बद्धं टीकेतानां केनाप्युपायेन
मोचनं पितृणां अक्षयं इत्थं चोक्तवचनाच्छादनदानांते पृथग्यज्ञोपवीतं दत्वा शक्तिसत्वे छत्रालंकारादिकं दत्वा तत्काले स्पर्शयोग्या
नां संकल्प्य कृत्वा पूजनं पूर्णमस्तु संकल्पसिद्धिरस्तु इत्युक्त्वा प्रत्युक्तो मंत्रहीनं क्रियाहीनं सपट्ठीनं द्विजोत्तमाः श्राद्धं संपूर्णतां यातु प्रसादा
द्भवतां मम यस्य स्मृत्या॰ देवताभ्यः॰ इति जपेत् एवमासनादि सर्वपूजाकांडं दैवं समाप्य पैतृकमासनप्रभृति पूजाकांडमारभेत् इति कां
डानुसमयक्रम एव माधवसंमतः कातीयास्तु आसनक्षणावाहनार्घ्यपर्यंतं पाद्यांतप्रयोगवत्पदार्थानुसमयक्रमेणैव देवे पित्र्ये च कृत्वा गं
धादिपूजामेव कांडानुसमयेन कुर्वंति एकं पदार्थं देवपित्र्यादिषु सर्वत्रानुष्ठाय तेनैव क्रमेण द्वितीयादिपदार्था अनुष्ठेया इत्ययं पदार्थानु

समयः एकमेव सर्वपदार्थान्समाप्य अन्यत्र सर्वपदार्थानुष्ठानमिति कांडानुसमयः अथान्यपवित्रे धृत्वा पित्र्यार्चनं संकल्प्य आसनाद्याच्छा
दनांतपूजा वैश्वदेवोक्तरीत्यैव पितृधर्मेण कार्या विशेषस्तूच्यते द्विगुणभुग्नकुशत्रयं विप्रवामे क्षिपेत् पार्वणस्थाने विप्रत्रयपक्षे पितुर्यथाना
मगोत्रस्येदमासनमिति इत्युच्चारः एकविप्रत्वे पितृपितामहप्रपितामहानामिदमासनमिति उच्चारः एवमग्रिमोपचारेष्वप्यूह्यं शेषं आच्छाद
नतस्तृतीयनिमंत्रणमपि प्राग्वत् हस्तधारणपूर्वकं कार्यं अथार्घ्यासादनं द्विजाग्रे दक्षिणाग्रांस्त्रीन्दर्भानास्तीर्य तेषु आग्नेयीसंस्थानि पात्रा
णि प्रति पार्वणं त्रीणि त्रीण्येव तासाद्य पितृपात्रपश्चिमे मातामहादिपार्वणस्य प्रति पार्वणमेकविप्रत्वेन वविप्रत्वादिपक्षे पित्र्याण्येव पात्राणि ए
कविप्रत्वे तत्तद्धस्त एवार्घ्यत्रयं नवविप्रत्वादिपक्षे एकैकं पात्रं विभज्य त्रिषु त्रिषु देयं प्रतिपात्रोपरि दक्षिणाग्रद्विगुणासाग्रानिरग्रा वा त्रयस्त्र
यः कुशाः पितृतीर्थेन पात्रेषु जलमापूर्य शंनोदेवीति सर्वपात्रेषु सकृदनुमंत्रणमाश्वलायनानां तद्भिन्नैः कातीयादिभिः शंनो देवीति मंत्रेण प्र
तिपात्रं मंत्रावृत्त्या जलमापूर्य हिरण्यकेशीयास्तु शंनोदेवीति मंत्रेणेच्छंति सर्वमतेति योसीति मंत्रावृत्त्या प्रतिपात्रं तिलावापः अत्र पितृशब्द
स्यानूहः इत्युक्तं गंधादिप्रक्षेपः प्राग्वत् ततः पित्रर्घ्यपात्रे संपन्नं पितामहार्घ्यपात्रे संपन्नमित्यादि यथालिंगं संपत्तिं वाचयित्वा पोद्वा दक्षि
णामुखस्तिष्ठन् सव्ये करे कुशतिलयुतं विप्रवामजानु निन्यस्य पितृपितामहादीन् द्वितीयां तानुज्ञायां भवत्वावाहयिष्ये इति पंक्तिमूर्धन्यमे
कं विप्रं पृच्छेत् सर्वत्र पंक्तिमूर्धन्यं प्रश्नेवप्रश्नः आवाहयेत्यनुज्ञातो उशंतस्त्वेति मंत्रावृत्त्या अमुकममुकनामगोत्ररूपमावाहयामि इति प्र

ध.सिं.२उ. तिविप्रंमूर्धादिपादांतमंसादियुग्मांगेषुतिलविकिरणेनावाह्य सर्वविप्रावाहनांते आयंतुनः पितरइतिसकृदुपतिष्ठेत् अत्र कातीयैर्नमोवःपि
२१ तरइत्यादिइहसंतस्यामेत्यंतेनार्चनमुक्तं आवाहनेसव्यापसव्ययोर्विकल्पः हस्तत्रिष्टितिलान्विप्राग्रेभूमौविकीर्य पित्र्यर्घ्यपात्रसंपत्तिरस्त्वि
त्युक्त्वाप्रयुक्तः सव्यंकृत्वापोद्वाधःस्थदर्भैःसहार्घ्यपात्रमेकैकंपाणिभ्यांमुक्त्वविप्राग्रेस्वधार्घ्याइतिस्थापयेत् एकविप्रत्वेएकाग्रेएवपा
त्रत्रयंमंत्रावृत्त्यानवविप्रत्वेपित्र्यविप्रत्रयमुख्याग्रेपात्रन्यासोमंत्रेण एवंपितामहादिषुमुख्याग्रेएव एवंचत्रिरेवस्वधार्घ्याइतिमंत्रोच्चारः
प्रतिपार्वणे अथवैदिकांप्रपितामहादिपित्र्यंतंप्रातिलोम्येनसर्वप्रयोगः ततः संपन्नमर्घ्याइतिप्रत्युक्तोपोद्वत्वापात्रस्थंपवित्रंविप्रहस्तेपुद्धत्वाप्र
थमपात्रोदकंसर्वोर्वस्वकृपात्रेपात्रांतरेवागृहीत्वापितरिदंतेअर्घ्यंपितामहइदंतेअर्घ्यमित्यादियथालिंगंप्रत्येकमर्घ्यंदेयं पित्रादित्रयाणामे
कविप्रत्वेत्रिभिःपात्रैरेकस्यैवहस्तेअर्घ्यंदेयं षण्णामेकविप्रत्वेषट्पात्राण्येकहस्तेपितृस्थानेविप्रत्रयादिपक्षेएकार्घ्यंविभज्यतेषुदेयं अ
र्घ्यांतेजलदानं पितरिदंतेअर्घ्यमित्यर्घ्यमंत्रश्चप्रतिविप्रमावर्तते एवंपितामहादिविप्रेष्वपि एवमर्घ्यंदत्वाविप्रहस्तान्स्रवंतोरापोया
दिव्याइतिमंत्रेणप्रतिविप्रमनुमंत्रयेदितिबह्वृचाः अन्यशाखीयानांतु यादिव्याइतिमंत्रेणअर्घ्यदानं अर्घ्यदानांतेप्रतिविप्रमपोदानंत राम
थावैकविप्रत्वेतुमंत्रणमपोदानंचांतेसकृदेव विप्रभेदेत्वावर्तते अर्घ्यदानेनामगोत्राद्युच्चारोनक्रियते श्राद्धसागरकारैस्तुकार्यइत्युक्तं २१
भातीत्युक्तं अथशेषजलयुतप्रथमपात्रेपात्रेद्वयस्थशेषोदकमेकीकृत्यतेनजलेनमुखांजनंकार्यं आयुःकामेननेत्रसेचनंकार्यं

संस्रवान्समवनीयेत्याश्वलायनसूत्रात् केचिद्विप्रहस्तगलितांबुसंस्रावस्यैकीकरणमाहुः दर्भादौमातामहपात्रोदकेतत्पात्रद्वयोद
कंसमवनीयमातामहपात्रोदकंपितृपात्रस्थैकीकृतोदकइति ततसंस्रावपात्रंदैविकविप्राद्युत्तरतोरत्निमात्रेप्रोक्षितेदर्भेषुन्युब्जंसकृत्वेपितृ
भ्यःस्थानमसीत्यासादयेत् यद्वाप्रथमपात्रमुत्तानंसंस्रावोदकसहितंमंत्रेणासाद्यतृतीयपात्रेणसकृत्वेपवित्रंतदाच्छादयेत् पक्षद्वयेपिगं
धादिनाभ्यर्च्योसमाप्तेनेचालनयेत्तन्नचस्पृशेत् कातीयास्तुशुंधंतामितिभूमिंप्रोक्ष्यपितृषदनमसीतिकुशानास्तीर्यपितृभ्यःस्थानमसीति
प्रथमंन्युब्जंकृत्वागंधादिदीपांतैरर्चनं अथप्राचीनावीतीआद्यंतयोरपोयच्छगंधान्वोःपूजनंचरेत् अमुकशर्मन्यथानामगोत्रअयंतेगंधः
स्वधानमइति एकविप्रत्वेशर्माणः अयंवोगंधइत्यादिनात्रिस्त्रिर्गंधदानंशेषंप्राग्वत् केचिदमीतेगंधाइतिबहुत्वंगंधेआहुः अर्घ्यदा
नभिन्नेसर्वत्रस्वधानमइत्यंतेनदानं अत्रपित्र्यविप्रपूजनेगंधादेः पात्रार्थंतुसमयः कांस्यतुसमयोवा संपूर्णोवाचनादिप्राग्दत्त्वान्यत्
कोणंवतुलंचयथाक्रमं वारिणागोमयभस्मादिनावामंडलानिसव्यापसव्याभ्यांकुर्यात् तत्रनैर्ऋतीमारभ्येशानीपर्यंतंदैवे ईशानि
तोनैर्ऋतिपर्यंतंपित्र्येचप्रादक्षिण्याप्रादक्षिण्याभ्यांकार्याणि तत्रपूर्वोक्तपात्राण्यासादयेत् नायसान्यपिपात्राणिपैत्तलानिनतुक्व
चित् नचसीसमयानीहशस्यंतेत्रपुजान्यपि कांस्यपात्रंविकल्पितं पर्णपात्रेषुपलाशमधुकोदुंबरकुटजप्लक्षजानिशस्तानि क
दलीचूतपनसजंबूचंपकानिमध्यानि एवंपात्राण्यासाद्यपितृपूर्वंपरितोभस्ममयीद्दांपित्र्यपूर्वविप्राणांकरस्थुड्डिंचसव्यापसव्या

ष्यं कुर्यात् तत्र पिशंगइतिरक्षाणइतिमंत्रद्वयं केचिदाहुः आचम्य करशुद्धिजलं पादक्षालनमंडले क्षिपेत् अथाग्नौकरणं तत्राश्वला
यनानां गृह्याग्निमतां व्यतिषंगेणभाद्धप्रयोगेगृह्याग्निपक्वचरूणामग्न्याभावेवकार्यं व्यतिषंगाभावेपाणिहोमः श्रौताग्निमतां दर्शेव्यतिषं
गाभावात्पाणिहोमएव पूर्वेद्युरन्वष्टक्ययोर्दक्षिणाग्नौश्रपणंहोमश्च निरग्निकानां तुसर्वत्रपाणिहोमएव आपस्तंबादीनांश्रौताग्निमतां
सर्वाधानिनां दक्षिणाग्नौ अर्धाधानिनां गृह्याग्निमात्रवतां च गृह्याग्नावेव प्रवासस्थानां निरग्निकानां च अयाश्चाग्नेमनोज्योतिरितिद्वयं
व्याहृतिहोमेनोत्पादिते लौकिकाग्नौ कृत्वा चैकृत्सर्गः नतेषां कोपिपाणिहोमः वाक्तु सर्वत्रपचनाग्नावेव कातियानां गृह्याग्निमतां गृ
ह्याग्निविहृतपचानाग्नौपाकोग्नौकरणं तु गृह्याग्नावेव श्रौताग्निमतां सर्वाधानपक्षे दक्षिणाग्नौ अर्धाधानपक्षे औपासनाग्नाविति काशि
काया मुक्तं कातीयानामर्धाधानपक्षएवयुक्तइतिभाति निरग्निकानां कातीयानामपसव्यादिनापित्र्यादिद्विजहस्तएवाग्नौकरणं तत्रप
एव क्षद्वयं देवद्विजकरयोःसव्येनहोमः यद्वापसव्येनपित्र्यद्विजपंक्तौप्रथमद्विजकरेपीति बह्वृचानां तु पित्र्यद्विजकरेष्वेव प्रतिविप्रहोमः वा
जसनेयिनां लौकिकहोमएवेति श्राद्धकाशिकायां कातीयसूत्रवृत्तौकेचित्तु दृष्टोदिविविधानेनाग्निमुत्पाद्याग्नावेवजुहुतिसामगादीनां सा
ग्नीनामग्न्याबन्तरसंनिधानेदेवकरेपित्र्यकरेवा निरग्नीनां तु देवद्विजकरएव मृतभार्यस्यापलिकस्यप्रथमद्विजकरएवहोनपित्र्यइति राम
सर्वसाधारणं अथहोमप्रकारः बह्वृचानां व्यतिषंगपक्षे अग्नावग्नौकरणं करिष्येइतिपृष्ट्वा क्रियतामित्यनुज्ञातोगृह्यपक्वं चरुंनुद्धृत्य २२

द्विधाविभज्यापसव्येनोत्तरभागावेदानसंपदामेक्षणेनदायसोमायपितृमतेस्वधानमः सोमायपितृमतइदंनममेतिहोमस्त्यागौकृत्वा
दक्षिणभागः पुनस्तथैवावदायाग्नयेकव्यवाहनायस्वधानमः होमस्त्यागौकुर्यात् सव्येनापसव्येनवामेक्षणमग्न्यावनुप्रहरेत् यद्वास
व्येनस्वाहांतोक्तमंत्रेणाहुतिद्वयं सोमाग्न्योर्व्यत्यासेनादायजुहुयादिति कातीयानां तु गृह्येश्रपणमकृत्वैवपचनाग्निपक्वमन्नमादायघृ
ताक्तं कृत्वा पूर्ववत्प्रश्नानुज्ञानंतरं स्मार्तोग्निपरिस्तीर्येतिस्त्रः समिध आधायसव्येनाग्नयेकव्यवाहनायस्वाहा सोमायपितृमतेस्वा
हेतिमेक्षणेनाहुतिद्वयं जुहुयात् अपसव्येनवा पाणिहोमेप्येवमेवप्रकारऊह्योविज्ञैर्यथास्थलं आपस्तंबानां तु आज्यभागांतेउद्ध्रियता
मग्नौचक्रियतामितिप्रश्नेकाममुद्ध्रियतामित्यनुज्ञानं हिरण्यकेशीयानामुद्धरिष्यामि मग्नौकरिष्यामीतिप्रश्नः यन्मेमातेत्यादिमंत्रैः
सप्तानां कृतयः षडाज्याहुतयइतित्रयोदशाहुतयः मंत्रास्तु विस्तरभयान्नोक्ताः हिरण्यकेशीयानामाज्यभागांते सोमायपितृमतेइ
त्यादिषोडशमंत्रैः षोडशाज्याहुतयः षोडशान्नाहुतयश्च प्रतिपार्वणं बोध्याः मंत्रेषु पित्रादिपदोहआज्यान्नपदयोरूहश्चतद्वयेघे
नद्येयेतिविस्तरत्वान्नोच्यते अथपाणिहोमप्रकारः तत्रविप्रपाणावग्नौकरणं करिष्येइतिप्रश्नः क्रियतामित्यनुज्ञा करिष्यइ
तिप्रश्नेकुरुष्वेत्यनुज्ञानं भवतिइतिसर्वत्राश्वलायनमतं कातीयादीनां तु भवत्येव सद्भर्भेपित्र्यविप्रपाणिंसव्येनपरिसमूह्योपर्यु
क्य मेक्षणेनकरेणवापूर्ववदाहुतिद्वयं सोमायेत्यादिमंत्राभ्यां प्राचीनावीत्येवजुहुयात् तत्रवामहस्तेनदर्भेणदक्षिणकरेउपस्त

यद्दक्षिणे नद्दिन्नवदाय वामेनाभिघार्यं च करवत्तित्वादि संपाद्य बह्वृचानां सर्वपित्र्यकरणेषु होम एकोद्दिष्टे विप्रकरे होमः कृताकृतः
होमांते सव्येन परिसमूहनोक्षणे पाणिहोमे मेक्षणानुप्रहरणं न कचित्पाणिहोमे परिसमूहनादि मेक्षणं च नेच्छंति विप्राश्च पाणिं कृत्वा
मेकत्रीदेवपूर्वं सव्येनैव आमासुपक्वमिति मंत्राभिघारिते स्वस्वपात्रे स्थाप्य भोजनस्थानादन्यत्र आचम्य यथास्थानमुपविशेयुः अ
थाग्नौकरणशेषं पिंडार्थमवस्थाप्य पित्र्यपात्रे एव सर्वान्नपरिवेषणं तेपरिवेषणीयं केचिदग्नौकरणशेषपरिवेषणोत्तरं सर्वान्न
परिवेषणमाहुः अग्नौकरणशेषं देवपात्रे पुनर्देयं कातीयानां तु सानग्नीनां मग्नौ होमे देवपूर्वं सर्वपात्रेषु शेषदानं निरग्ने र्दैवविप्रकरे
होमे पितृपात्रे एव पित्र्यकरे होमे देवादि सर्वपात्रेषु कृतशेषदानमिति कारिका अग्नौपाणौकृतं यच्च यच्चान्यत्परिवेषितं एकी
कृत्यैव भोक्तव्यं पृथग्भक्षो न विद्यते बौधायनानां तु पाणिकृतेन्ने भक्षिते त्यान्नपरिवेषणमुक्तं अथ पूर्वोक्तवद्देवपूर्वं घृताभि
घारितपात्रेषु पूर्वोक्तहविष्यान्नपरिवेषणं स्वयं पत्नी वान्यो वा कुर्यात् नापवित्रेणैकहस्तेन हस्तेन च विना कुर्यात् नायसेनापि पा
त्रेण श्राद्धेषु परिवेषयेत् व्यंजनादिकं पर्णांचं ताहितहस्ते देयं दर्व्यादेवं घृतं चान्नं समस्तव्यंजनानि च उदकं चैव पक्वान्नं नोद
र्व्यातु कदाचन हस्तदत्तं तु नाश्नीयात्क्षेपणव्यंजनादिकं अपक्वं तैलपक्वं च हस्तेनैव प्रदीयते घृतादिपात्राणि भूमौ स्थापयेन्न राम
भोजनपात्रे ओदनेपरमान्ने च पात्रमासाद्यतन्नघृतहरणे कधिरतुल्यता यंकौ विषमदातुश्च निष्कृतिर्नैव विद्यते सर्वदा चेति २३

लोभाद्यापितृकस्यैव विशेषतः भोज्यपात्रे तिलान्दृष्ट्वा निराशाः पितरो गताः हिंगुशुंठीपिप्पलीमरीचिकानि शाकादिसंस्कारार्थी
न्येव न तु साक्षाद्भक्षयेत् परिवेषणकाले एव तत्तत्सर्वप्रकारमन्नं पिंडार्थं पिंडपात्रे परिवेषणीयमिति सागरे अथोपवीती देवपात्रेप
रितः कुशान्यवान्विकीर्य पवित्रेतु तिलान्विकीर्य अंगायम्याप्रोक्ष्य तत्कुशौ परिषिच्य दक्षिणहस्तउपरि वामोधो देवे पित्र्ये तु विपरीत
हस्ताभ्यां स्वस्तिकाकारकराभ्यां पात्रमालभेत् तत्रमंत्रः पृथिवी ते पात्रं द्यौरपिधानं ब्राह्मणस्य मुखे अमृतं जुहोमि ब्राह्मणानां त्वा
विद्यावतां प्राणापानयोर्जुहोम्यक्षितमसि मा मे क्षेष्ठा अमुत्रामुष्मिंल्लोके इति अयं मंत्र आपस्तंबकात्यायनादिभिर्नानाविधः
पठितो यथासंप्रदायं वा ... इत्यभिमंत्र्य अतो देवेति वा इदं विष्णुरिति वा ऋचं चमुक्त्वा विष्णो हव्यं रक्षस्वेति दैवे पित्र्ये तु कव्यं रक्ष
स्वेति न्युब्जेन करेण न्युब्जौ द्विजांगुष्ठं मनस्व मन्नेनिवेश्य प्रदक्षिणं भ्रामयेत् पित्र्ये त्वप्रदक्षिणं अत्र कातीयानामपहता इति
यवान्देवेति तिलान्पित्र्ये पात्रपरितो विकिरणमुक्तं ततो वामकरेण पात्रं स्पृशन् अमुके विश्वेदेवा देवता इदमन्नं हव्यम यं ब्रा
ह्मण आहवनीयार्थे इयं भूर्गया यं भोक्ता गदाधरः इदमन्नं ब्रह्म इदं सौवर्णपात्रम अक्षय्य वटछाया इयं अमुकदेवेभ्यः इदमन्नं सोप
स्कर ममृतरूपं परिविष्टं परिवेक्ष्यमाणं चातृप्तेः स्वाहा हव्यं न मम ॐ तत्सदिति सयवदर्भजलं दक्षिणकरेण पात्रवामभा
गे भूमौ क्षिपेत् एवं दैविक विप्रांतरेपि ततो ये देवास इत्युपस्थानं ततः पित्र्यधर्मेण पितृपात्रालंभादि निवेशनांतं तेवामे

नपात्रमालभ्य पितादेवता एक विप्रत्वे विश्वादयो यथानाम गोत्रादेवता इदमन्नं कव्यमित्यादि॰ इदं रजतपात्रमक्षय्यवटछायेयं अस्मत्पित्रे अ
मुकनामगोत्ररूपायन्नयस्थाने विप्रे ब्येस्मत्पितृपितामहप्रपितामहेभ्यो मुकगोत्रनामरूपेभ्यः इदमन्नं सोपस्करममृतरूपं परिविष्टं पारि
वेक्ष्यमाणं चातृप्तेः स्वधा कव्यं न मोनमम ॐ तत्सदिति तिलकुशाजलं पितृतीर्थेन वामकराधोनीतेन दक्षिणकरेण पात्रं दक्षिणे भुवि क्षिपेत्
एवमन्यत्रापि यथादैवतमूहः पितृस्थानेनेकविप्रत्वे त्रिषु विप्रेषु पित्रे इत्यादिनैकवचनांतेन त्यागः एवमग्रेपि त्रिषु त्रिकं तदा ततो ये देवेति
मूर्तीनां च॰ ब्रह्मार्पणं॰ हरिदाता॰ चतुर्भिश्च॰ ॐ तत्सद्ब्रह्मार्पणमस्तु येषामन्नमुद्दिष्टं तेषामक्षय्यातृप्तिरस्तु इतिति लोदकमुत्सृजेत्
सव्यं एकोविष्णुः॰ अन्नहीनं क्रियाहीनं मंत्रहीनं च यद्भवेत् तत्सर्वमच्छिद्रं जायतामिति सुक्ता विप्रैर्जीयतां सर्वमच्छिद्रं इत्युक्ते अनेन पितृ
यज्ञेन पितृरूपी जनार्दनवासुदेवः प्रीयतामिति तिलकुशाजलं मुत्सृजेदित्याचारः केचिद्ब्रह्मार्पणमित्यादि संकल्पोत्सर्गेस व्यमेकोवि
ष्णुरित्यादावपसव्यं कुर्वंति तन्न ब्रह्मार्पणेति एकोविष्णुरित्यनयोः संकल्पयोर्विभागे सव्यापसव्यविभागे च प्रत्यक्षवचनानुपलंभाद्य
थाचारं कार्यं अकृते संकल्पेन्नं विप्रान स्पृशेयुः ईशानविष्णु॰ गयायै नमः गदाधराय॰ पुंडरीकाक्षाय॰ इति नत्वा पितृरूपं विप्रकरे
षु जलं दद्यात्ते विप्रास्तेनांनं प्रोक्ष्य त्रिगायत्र्याभिमंत्रयेयुः कर्ता सव्येन पितृरूपं मापोशनार्थमुदकं दत्वा सव्याहृति कां गायत्रीं त्रिः सकृ

२॰

द्वोक्तां मधुवाता इति तृचं सकृदुक्त्वा मधुवाता इति तृचं सकृदुक्त्वा मधु इति त्रिरुक्त्वा ओंतत्संयथासुखं जुषध्वं इति वदेत् विप्राश्च बलिदानव
र्ज्यं नित्यवत् आपोशनं कृत्वा कर्तृश्रद्धयां प्राणेनिविष्टो मृतं जुहोमि शिवोमाविशाप्रदाहाय प्राणाय स्वाहेत्यादि पंचमंत्रैरुच्यमानेषु पंच प्राणा
हुतीः कृत्वा ब्रह्मणि म आत्मामृतत्वायेत्युच्यमानेषु षष्ठीं कुर्युः ततो मौनिनो मुख्यशब्दं चापल्यं वर्जयंतः सन्तोषं भुंजीरन् हविष्मीरप्रतपाय
सानि तु निःशेषं अपोशनकरे विप्रे संकल्पाच्छिद्रभाषणात् तु निराशाः पितरो यांति आपोशनं दक्षिणभागे कार्यं न तु वामभागे पुनराप्रूर्वापो
शनं सुरापानसमं अपोशानमकृत्वान्नं मर्दयेन्नैव कर्हिचित् विप्रैर्बलिदानं न कार्यं केचिदाज्येन कुर्वंति तन्न पायसाज्यमाषान्नैर्बलिदान
निषेधात् विप्राश्च वामकरेणान्नं न स्पृशेयुः न पदा भाजनं स्पृशेयुः संपादितमेव वस्तु करादिना याचेयुर्नो संपादितं अन्नगुणदोषान्न कीर्तये
युः कर्ता चानिषिद्धान्नं भोक्तुः पितुश्च आत्मनश्च प्रियं प्रयच्छन् तत्तदन्नमाधुर्यादिगुणकीर्तनेन प्ररोचयन् दासीस्ववदन्याचितं प्रयच्छन् भुंजा
नानपश्यन् विर्गुणानष्टछन्दैन्याश्रुपातकोपादिकमकुर्वन्नजलं पाययन् दानैर्भोजयेत् उच्छिष्टाः पितरो यांति ष्टछतो लवणादिकं अपसव्यो
नैव सव्याहृति गायत्रीं त्रिरुक्त्वा पोकयं सूक्तं कृणुष्व पाज रक्षोहणमित्याद्या राक्षोघ्नीः पितृलिंगकानिंद्रासोमसूक्तं पावमानीः सूक्तानि अ
प्रतिरथमाशुः शिशान इति सूक्तं विष्णुब्रह्मरुद्रादिकस्तोत्रादिकं भोक्तृविप्रान्श्रावयेत् असंभवे गायत्रीजपं कुर्यात् वीणावंशध्वनिं चापि विप्रेभ्य
सं निवेदयेत् मंडलब्राह्मणं पाकं नाचिकेतत्रयं तथा त्रिमधु त्रिसुपर्णं च पावमानयजुः पठेच्च आशुः शिशान सूक्तं च अन्यथैकव्यवाहनं

ध॰सिं॰उ॰
२५

मोदपादोर्बहिः कक्षोवहिर्जानुकरेपिबा अंगुष्ठेनविनाभातिमुखशब्देनवापुनः पीतावशिष्टंतोयानिपुनरुद्धृत्यवापिबेत् स्वादिताइ
पुनः खादेभोदकादिकल्यादिकं मुखेनवाधमेदन्नंनिष्ठीवेद्भाजनेपिच इत्थमश्नन्द्विजः श्राद्धंहत्वागच्छत्यधोगतिं श्राद्धपंक्तौतुभुंजा
नोब्राह्मणोब्राह्मणंस्पृशेत् तदन्नमत्यजंभुंजानो गायत्र्यष्टशतंजपेत् पात्रेविप्रांतरोच्छिष्टसंसर्गेनान्निरस्यहस्तंप्रक्षाल्यभुक्त्वास्ना
त्वा द्विशतंजपेत् उच्छिष्टभोजनेसहस्रंजपेत् भुंजानेषुतुविप्रेषुप्रमादात्स्खलतेगुदं पादकृच्छ्रंततः कृत्वा अन्यंविप्रंनियोजयेत् अथ
विप्रवमने तत्रपित्रादिविप्रवमनेलौकिकाग्निस्थापितचरुनिर्वापाज्यभागौ तेनामगोत्रपूर्वकमग्नौपितृनावाह्य वैश्वदेविकवमने
देवानावाह्यसंकल्प्यान्नत्यागंकृत्वा प्राणायस्वाहेत्यादिमंत्रैर्द्वात्रिंशदाहुतीर्जुहुयात् पुनःश्राद्धंवाकुर्यादिति पक्षद्वयं पक्षद्वयेपिइंद्रा
यसोमेतिसूक्तजपोनित्यः अनयोः पक्षयोर्व्यवस्थोच्यते वैश्वदेविकविप्रवमनेहोमएवनपुनःश्राद्धंकार्यं इदंसपिंडीकरणमहैको
द्दिष्टमासिकाब्दिकश्राद्धेष्वेव आद्यादौतुवमनेतद्दिनएवामेनश्राद्धंकार्यं एवमष्टकान्वष्टकापूर्वेद्युःश्राद्धेष्वपि तत्रामश्राद्धेसात्रे
वैकृतस्यव्यतिषंगादियथोक्तप्रयोगासंभवात्सांकल्पिकविधिनादर्शान्वष्टकापूर्वेद्युःश्राद्धान्यामानिकायाणितत्रलोपश्चाग्नि
तंत्रनिबंधोक्तंकर्तव्यमितिभाति वृद्धिश्राद्धेपिंडरहितसंकाल्यादिश्राद्धेनित्यश्राद्धेचवमनेआवृत्तिरेव तीर्थश्राद्धेदर्शवद्दामेनैव
माहालयश्राद्धेपार्वणस्थानीयविप्रवमनेपुनरावृत्तिः एकोद्दिष्टस्थानीयविप्रवमनेहोमएवेतिभाति वैश्वदेविकविप्रवमनेसर्वश्रा राम २५

द्धेषुहोमएवेत्युक्तमेव होमपक्षे आवृत्तिपक्षेचसर्वसूक्तजपोनित्यः इत्यप्युक्तं भोजनांतेप्राचीनावीती तृप्ताःस्थेतिविप्रान्पृष्ट्वा तृप्ताःस्मइतिप्रत्यु
क्तोगायत्रींमधुवाताइतिऋचं अक्षन्नमीमदंतेतिचश्रावयित्वा अथवाअक्षन्नमीमदंतेति तृप्तिप्रश्नंकृत्वाश्राद्धंसंपन्नमितिपृष्ट्वासुसंपन्नमित्यु
क्तः परिवेषणकालेनुद्धरणेधुनापिंडार्थंसर्वान्नादुद्धृत्यविकिरार्थंचोद्धृत्य अन्नशेषैःकिंकार्यमितिपृष्ट्वातेसद्विजान् तैरिष्टैःसहभोज
मितिप्रत्युक्तिपूर्वकं प्रदद्युःसकलंतस्मैस्त्रीकुर्युर्वायथारुचि कातीयैस्तुतदनुज्ञांज्ञात्वावक्ष्यमाणप्रकारेण विकिरंदत्वापित्र्येचदत्वाविप्रेभ्यः
पितृपूर्वंसकृदपोदत्वागायत्रींमधुमतीश्चश्रावयित्वातृप्तिप्रश्नःसंपत्तिप्रश्नश्चकार्यः एवंशाखांतरेष्वप्युत्तरापोशनात्पूर्वमेवविकिरदानं च
हृत्वानांतुपिंडांतेएवविकिरः हिरण्यकेशीयैराचांतेउक्तः ततउच्छिष्टभागप्रभृत्योन्नंदीयतामित्युक्तोविप्राःपात्रस्थंभुक्तशेषंदैविकंदक्षिणेपैतृकं
वामेबहिःकृत्वापितृपूर्वंदत्तमुत्तरापोशनममृतापिधानमसीतिकुर्युः पिंडदानंवाचांतेष्वनाचांतेषुवाविप्रेषुकार्यं विप्राश्चमुखप्रक्षालन
पूर्वकहस्तप्रक्षालनादिद्वाराबादेश्चकुर्युर्नकांस्यताम्रपात्रयोः शुद्धोदकेनाचम्यकृत्यानइतितत्त्वंजपेयुः अथपिंडदाने तत्राचमनोत्तरमयोक्त
णोत्तरंभोजनोत्तरंविकिरोत्तरंस्वधावाचनोत्तरंविप्रविसर्जनोत्तरमिति षट्पक्षाःस्मृत्युक्ताः तेषांशाखाभेदेनव्यवस्थेतिसिंधुः तत्राश्वल
दीनांविकिरोत्तरमाचांतेष्वनाचांतेषुवा तत्राग्निहोमेग्निसमीपेपाणिहोमेविप्रसमीपेबह्वृचानांपिंडदानं अन्येषांप्रायोविप्रसमीप

ध.सिं.३उ.
२८

एव तत्राद्विजोच्छिष्टादुत्तरतो व्याममात्रेवापिंडदानं संकल्प्य बहूनामेकरणान्येषां कराभ्यां धृतेन स्फ्येन खादिरकाष्ठेन दर्भमूलेन वा अ
पहता असुरा इति मंत्रं प्रतिलेखं पठन्नाग्नेय्यग्रं प्रत्यगपवर्गं पार्वणसंख्यया रेखामेकां द्वित्र्यादिकां वोल्लिख्य अन्ये कमभ्युक्षेत् पिंडसंक
ल्पे रेखाकरणे च सव्यापसव्ययोर्विकल्पः अत्र कातीयैर्ये रूपाणीति मंत्रेणाग्नौकरणाग्नेरुल्मुकं रेखादक्षिणतो निधेयं रेखासु सकृदा
च्छिन्नं बर्हिर्दक्षिणाग्रमास्तीर्य शुंधंतां पितरः शुंधंतां पितामहा इत्यादिमंत्रैस्तिलोदकं बर्हिष्यासिंचेत् अत्र कातीयानां पितरमुकना
मगोत्रावनेनिक्ष्वेत्यादिमंत्राः अन्येषां मार्जयंतां पितरः सोम्यास इत्यादयो मंत्राः अग्नौकरणशेषयुतसर्वान्नेन मधुसर्पिस्तिलमिश्रेण
पिंडान्पल्याकारान्कृत्वा रेखायां पराचीनपाणिना पितृतीर्थेन पित्रादिभ्यः पिंडान्दद्यात् एतत्तेऽस्मत्पितर्यथानामगोत्ररूप ये च त्वामत्रानु
पित्रेमुकनामगोत्ररूपायायं पिंडः स्वधा नमः तेभ्यश्च गव्याप्यांश्चीकृदयदेदन्नमस्क इत्यादिमंत्रैरूहेण अत्र केषांचित्पिंडपात्रावनेज
नं पात्रन्युब्जीकरणं च केचित्पिंडेषु मा पात्रे वर्जयंति ततो लेपभाक्तृप्तये हस्तलेपं पिंडदर्भमूलेषु निमृज्य अत्र पितरो मादयध्वं यथा
भागमावृषायध्वमिति पिंडान्सकृदनुमंत्र्याचम्य सव्यपार्श्वेनोदङ्मुखः आवृत्य यथाशक्ति प्राणानियम्य पर्यावृत्य अमीमदंत पितरो यथाभा राम
गमावृषायिषत इति तथैवानुमंत्र्यापसव्येन पिंडशेषमाघ्राय आचम्यान्यपवित्रे धृत्वापसव्येन शुंधंतामित्यादि यथासूत्रं जलनिनयनं ए २८
वैव कुर्यात् अत्र भुक्तशेषान्नाभावे द्रव्यांतरेण पिंडदानं कार्यं कपित्थबिल्वकुक्कुटांडामलकबदराणां मध्ये शक्तितोन्यतमप्रमाणाः

पिंडाः केचित्पार्वणपिंडत्रये यथोत्तरं प्रमाणाधिक्यमाहुः तथा हस्तलेपाभावेपि दर्भेषु हस्तं निमृज्यादेवेति मेधातिथिः एकोद्दिष्टश्राद्धेषु द
र्भलेपो नेति सुमंतुः अत्र नीवीविस्रंसनाभ्यंजनादीति केचित् पिंडपूजनांतेऽठपस्थानात्प्राक् नीवीविस्रंस इति सागरे अथास्मत्पितरमु
कनामगोत्ररूपाभ्यंक्ष्वेति यथालिंगं मंत्रावृत्त्या पिंडेषु तैलं घृतं वांजनं दर्भैर्दत्वा तथैवांक्ष्वेति कज्जलं दद्यात् आपस्तंबानामादावंजनं त
तोभ्यंजनं एतद्वः पितरो वास इति मंत्रं प्रतिपिंडं पठन्वासो वा दशां वा त्रिगुणसूत्रं वा प्रतिपिंडं दद्यादिति हेमाद्रिः सकृन्मंत्रं पठन्सकृदे
व दद्यादित्यन्ये कातीयैस्तु मंत्रेण प्रतिपिंडं नामगोत्राद्युच्चार्य त्रिगुणसूत्रं देयं ततः केशिहृपवर्हणेनिवेद्य अस्मत्पितृभ्य इति चतुर्थ्यास्व
तगंधपुष्पधूपदीपसर्वप्रकारनैवेद्यतांबूलदक्षिणादिभिः पिंडपूजां सव्येनापसव्येन वा कुर्यात् यत्किंचित्पच्यते भक्ष्यभोज्यमन्नमग
र्हितं अनिवेद्य न भोक्तव्यं पिंडमूले कथंचन ततो नमो वः पितर इषे इत्यादिमंत्रैः पिंडानुपस्थायोत्तानहस्तेन परेतन इति मंत्रेण सकृदुत्के
नयुगपत्प्रवाहयेत् ततो दक्षिणाग्निहोमपक्षे अग्ने तमद्याश्वमिति अग्निसमीपमागत्य यदंतरिक्षमिति मंत्रेण गार्हपत्योपस्थानं औपास
नहोमपक्षे गार्हपत्यपदरहिततन्मंत्रेणोपस्थानं इदं बह्वृचानामेव पाणिहोमे तु तेषामपि नास्त्येव वीरं मे दत्त पितर इति मंत्रेण मध्यमे
कपिंडं पार्वणद्वये मध्यपिंडद्वयमन्वष्टक्यादौ मध्यपिंडत्रयमादाय पत्न्यै दद्यात् पत्नी आधत्त पितर इति मंत्रेण सकृत्पठितेनैव पिं
डमेकमनेकं वा प्राशयेत् आपस्तंबस्तु अपां त्वौषधीनां रसं प्राशयामि भूतकृतं गर्भं धत्स्वेति मध्यपिंडं पत्न्यै प्रयच्छति प्राशनमंत्रः स

एवयश्येह पुरुषो असदिति पाठमात्रं भिद्यते इत्थमेव कातीयानां दर्शे भार्यायाः पिंडप्राशनं प्रजाकामत्वएव केचित्तु नित्यमाहुः भार्यानेकत्वे
पिंडं विभज्य प्रतिपत्नि मंत्रेण प्राशयेत् पार्वणद्वये पिंडद्वयं द्वाभ्यां देयं पत्नीबहुत्वे गुणवतो वयसा च योग्यायै पिंडो देयः बह्वीनां योग्यत्वे एक
स्मिन्दर्शे एकस्यै अन्यस्मिन्परस्यै इति पत्नीरुग्णान्यदेशस्था गुर्विणी सूतिका पिवा तदा तं जीर्णवृषभ छागो वा भोक्तुमर्हति इत्येवं जले क्षिपे
त् पुत्रादिकामनाभावे क्षिपेदग्नौ जले पिवा पिंडस्तु गो अजविप्रेभ्यो वायसेभ्यः प्रदापयेत् तीर्थश्राद्धे सदा पिंडान्क्षिपेत्तीर्थे समाहितः अथ पिं
डोपघाते श्वसृगालखरैः स्पृष्टः पिंडोभिन्नः प्रमादतः मार्जारमूषकैः स्पृष्टश्चांडालपतितादिभिः प्राजापत्यं चरेत्स्नात्वा पुनः पिंडान्यथा
विधि पाकांतरेण तेन पाकेन वा पिंडदानमात्रं पुनः कार्यं न सर्वं श्राद्धावृत्तिरिति सर्वसंमतं काकस्पर्शे न दोषः अथ पिंडनिषेधः विवा
हव्रतचूडासु वर्षमर्धं तदर्धकं संस्कारेषु तथान्येषु वृद्धिमात्रे च मासकं पिंडदानं मृदा स्नानं न कुर्यात्तिलतर्पणं श्राद्धांग तर्पणं निसंत
र्पणं च तिलैर्न कार्यमित्यर्थः महालये गयायां च पित्रोः प्रत्यब्दे यस्य कस्यापि मृतस्य सपिंडीषोडशमासिकांतेषु प्रेतकृत्येषु कृतमंग
लोपि पिंडान्दद्यात् केचित्प्रत्याब्दिकवार्षिकेप्याहुः पिंडयज्ञे च यज्ञे च सपिंड्यां दर्श एव च तथा विकृतान्वष्टका दोषत्रपुनः पिंडदान
विधिर्यत्र वाहुर्बुधाः श्राद्धाद्येपिंडपितृयज्ञे विकृतिर्यत्र तत्रापि न पिंडदानं निषेधर इति सिंधुः तेनाष्टकाश्राद्धे पिन निषेध इति भाति
अयं च मंगलोत्तरं पिंडदान तिलतर्पण निषेधस्त्रिपुरुषसपिंडानामिति भाति अथ पिंडोद्वासनांते विकिरो देयः उपवीती विकिरं

द्विजसन्निधौ सदर्भभुवि असोमपाश्च ये देवा इति मंत्रेण सजलयवमन्नं विकिरेत् प्राचीनावीती पित्र्यद्विजसन्निधौ सदर्भभुवि ये अ
ग्निदग्धा ये अनग्निदग्धा इति ऋचा सतिलमन्नं विकीर्य अग्निदग्धाश्च ये जीवा येप्यदग्धाः कुले मम भूमौ दत्तेन तृप्यंतु तृप्ता यांतु परां
गतिमिति कातीयसौमंत्रेण सतिलजलेनाप्लावयेत् पिंडवद्विकिरोपि सात्विवर्णिकान्नस्यैव केचित्तु असोमपा इति देवविकिरं दत्वा
असंस्कृतप्रमीता इति पौराणमंत्रेण पित्र्यं दत्वा ये अग्निदग्धा इति ऋचा पृथगुच्छिष्टपिंडं कुशोपरि दद्यादित्याहुः हस्तौ प्रक्षाल्य
द्विराचम्यान्यपवित्रे धृत्वा हरिं स्मरेत् विकिरं पृथगेव निकाश्यकाकेभ्य उत्सृजेदिति काशिका देवद्विजहस्तेषु शिवा आपः संत्विति स्या
दिभिरपो गंधपुष्पयवान्दत्वा भूमौ तेषु स्तके षन्योक्षता आशीर्वर्धं देयाः एवं पित्र्यहस्तेष्वपसव्येनापो गंधपुष्पतिलदानादिकं कृ
त्वा सव्येनामुकगोत्रशर्माहमभिवादयामि अस्मद्गोत्रं वर्धतामित्यादि केचिदत्र पित्र्यहस्ते गंधतिलादिदानं सव्येनाहुः काती
यास्तु हस्तेषु तद्दानांते अक्षय्योदकं दत्वा अघोराः पितरः संत्वित्युक्त्वाभिवादनं दातारो नोभिवर्धंतामित्यादिकमाहुः एवमाशि
षो गृहीत्वाक्षतान्मूर्ध्नि धृत्वा स्वयंत्रिश्याद्दिभिर्वा भोजनपात्राणि चालयित्वा चामेत् अनुपनीतो नारीचासजातिश्च न चाल
येत् सव्येन देवे पित्र्ये च स्वस्तिवाचनं देवेभ्यः स्वस्तीति ब्रूत पितृभ्यो नामगोत्रादिभ्यः स्वस्तीति ब्रूत ततः सव्यापसव्याभ्यां
तत्तदुपचारपूर्वकमक्षय्योदकदानं ततोन्युब्जपात्रमुत्तानं कृत्वा ततः परं सर्वमुपवीत्येव कुर्यात् द्विजेभ्यः सकृत्वता ब्रूतादिर

त्वा पितृपूर्वं नाम गोत्राद्युच्चार्य दक्षिणां दद्यात् अमुकशर्माहं अमुकनामगोत्रपित्रादिस्थानोपविष्टाय विप्राय रजतदक्षिणां प्रति
दास्यामीत्यादि दैवे सुवर्णं अशक्तौ उभयत्र यज्ञोपवीतं दक्षिणा दक्षिणाः पांत्वित्युक्त्वा स्वधां वाचयिष्ये इति पृष्ट्वा वाच्यतामित्युक्ते
पितृपितामहेत्याद्युच्चार्य स्वधोच्यतामित्युक्त्वा अस्तु स्वधेति तैरुक्ते पिंडसमीपे जलं निषिच्य स्वधा संपद्यतामिति संपत्तिं वाचयेत्
कातीयस्तु त्रे दातारो नोभिवर्धतामित्याशिषोऽर्थनं स्वधावाचनं न्युब्जपात्रोत्तानीकरणं दक्षिणादानं चेति क्रमः अतो देवादि प्रीतिं
वाचयित्वा पिंडस्थाने अक्षतादि क्षिप्त्वा सव्येनैव वाजे वाजे इति मंत्रेण उत्तिष्ठंतु पितरः विश्वे देवाः सहेति युगपदुभेण पितृपूर्वं विप्रा
न्विसृजेत् आमा वाजस्येति प्रदक्षिणीकृत्य ततो दातारो नोभिवर्धंतामित्यादि वरयाचनं येषां विसर्जनांते पिंडदानं तेषा
माचांतेषु सौमनस्यदक्षिणाक्षय्यस्वधावाचनांते दातारो नोभिवर्धंतामित्यादि ततः पिंडदानादीति क्रमः हिरण्यकेशीयानां पिं
डदानादिप्रयोगो विस्तृतत्वान्नोक्तः विप्रैर्वरदत्ते स्वादुषंसदः॰ ब्राह्मणासः॰२ इति मंत्रौ पठेत् विप्राः इहैव स्तं॰१ आयुः प्रजा मि
ति वदेयुः आशीर्भिर्नंदितो विप्रान्पादाभ्यंगादिना संतोष्य नत्वा अद्य मे सफलं जन्म॰१ मंत्रहीनं॰२ यस्य स्मृत्येत्यादि विष्णु
स्मरणपूर्वकं कर्मार्पयित्वा विप्रान्क्षमापयेत् अष्टौ पदान्यनुव्रज्य प्रदक्षिणीकृत्य आगतः दीपं हस्तेन निर्वाप्य पवित्रत्यागपूर्व
कं पात्रशुद्धिं द्विराचामेत् उच्छिष्टोद्वासनं ततः वह्नौ वैश्वदेवं तु यथाविधि चरेत् ततः ततस्तु वैश्वदेवांते सभृत्यसुतबांधवः

भुंजीतातिथिसंयुक्तः सर्वं पितृनिषेवितं श्राद्धशेषान्नं शिष्याय ज्ञातिभ्यश्च देयं न शूद्राय द्विजभुक्तावशिष्टं तु भुवि भस्मनि खात्वा नयेत् अ
त्रपर्वादौ निषिद्धं माषाद्यपि भोक्तव्यं वैधत्वेन निषेधाप्रवृत्तेरिति केचित् अनिषिद्धभोजनेनापि श्राद्धशेषभोजनविधिसिद्धिरित्यन्ये श्रा
द्धशेषभोजनाकरणे दोषः श्राद्धदिने उपवासनिषेधाच्छ्राद्धशेषाभावे पाकांतरेण भोजनं एकादश्यादावनवघ्राणं यत्र तूपवासो नावश्यक
स्तत्रैकभक्ते श्राद्धशेषं दिवैव भोक्तव्यं न रात्रौ तेन नक्तव्रते वघ्राणमेव श्राद्धावशिष्टभोक्तारस्ते वै निरयगामिनः सगोत्राणां सकुल्यानां ज्ञा
तीनां च न दोषकृत् ब्रह्मचारियतिविधवानां नित्यं निषिद्धं ज्ञातिगोत्रसंबंधिभिन्नगृहे श्राद्धशेषभोजने प्राजापत्यं प्रायश्चित्तं यतीनां तु
प्रणवजपश्च गुरोर्योगिनो वा श्राद्धशेषं गृहिणो न दोषाय न शूद्रं भोजयेत्तस्मिन् गृहे यत्नेन सद्दिने श्राद्धशेषं न शूद्रेभ्यः प्रदद्यादखिलेष्वपि
इति श्रीमदनंतोपाध्यायसूनुकाशीनाथोपाध्यायविरचिते धर्मसिंधुसारे पार्वणश्राद्धप्रक्रिया अथ श्राद्धदिने वैश्वदेवनिर्णयः तत्रता
श्रौताग्निमतां बह्वृचानां श्राद्धात्पूर्वं पृथक्पाकेन वैश्वदेवः स्मार्ताग्निमतां निरग्निकानां बह्वृचानां श्राद्धांते एव श्राद्धशेषेण पृथक्पाकेन वा
कातीयानां तु स्मार्तश्रौताग्निमतां श्राद्धीयपाकेन पूर्वमेव निरग्निकानामंते श्राद्धशेषेण पृथक्पाकेन वा तैत्तिरीयाणां तु साग्निकानां स
र्वत्रादौ वैश्वदेवः पंचमहायज्ञाश्चांते अन्येषामादावंते वेति विकल्पः तैत्तिरीयाणामेव वैश्वदेवात्पंचयज्ञा भिन्नाः सर्वशाखिनां वृद्धिश्राद्धे
पाकेन क्रियमाणे पूर्वमेव वैश्वदेवः बह्वृचानामंते वा पूर्वं वा आमादिना वृद्धिश्राद्धे सर्वेषां पूर्वमंते वेति भाति नित्यश्राद्धे पूर्वमेव एका

ध॰सिं॰३उ॰
२९

दशाहाद्येकोद्दिष्टेषु साग्निरनग्निश्च सर्वोपि श्राद्धशेषं द्विजाधीनं कृत्वा पाकांतरेणैव वैश्वदेवादि कुर्यात् अथ नित्यश्राद्धं दर्शिकादिश्राद्ध
दिने श्राद्धात्पश्चात्तेनैव पाकेन पाकांतरेण वा नित्यश्राद्धं कार्यं नित्यश्राद्धीयसर्वदेवतानां प्रथमश्राद्धे प्रवेशे प्रसंगसिद्धिरेव तथान्वदर्श
दिषु महालयान्वष्टकादिषु च नित्यश्राद्धलोप एव एतच्च देवहीनं दर्शवत् षड्दैवतं द्वावेकं वा विप्रं निमंत्र्य देशकालान्ननियमहीनं पुनर्भोज
नब्रह्मचर्यादिकर्तृभोक्तृनियमरहितं यादृशतादृशेनैवानिषिद्धान्नेन दिवैव रात्रौ प्रहरपर्यंतं वा कार्यं स्वस्याशक्तौ पुत्रादिना सूतके दर्शा
दिवल्लोपः वध्युत्तरं मंडपोत्थापनावधि सपिंडैर्न कार्यं नित्यवैश्वदेवांतर्गतपितृयज्ञोत्तरं मनुष्ययज्ञात्प्रागेव भाति तत्र दर्शवत् षड्पितॄन्
देवहीनानुच्चार्य नित्यश्राद्धं करिष्य इति त्रिर्ध्यादिश्चेद्यजमानस्य पितृपितामहप्रपितामहेत्याद्युच्चार्य संकल्पयेत् पितृणामिदमासन
मित्यासनं निवेश्य: श्राद्धे क्षणः क्रियतामिति क्षणः पूर्वोच्चरिताः पितर अयं वो गंध इत्येवं गंधादिभिर्विप्रमभ्यर्च्यैव तु लेन चतुरस्रे वा मंडले पा
त्रेन्नं परिवेष्य पृथ्वी ते पात्रमित्यादि ब्रह्मार्पणांतं दर्शवत् भोजनांते दक्षिणां दत्वा नवा दत्वा नमस्कारेण विसर्जयेत् विप्रस्याभावे वा अभा
वे यथाशक्त्यन्नमुद्धृत्य वोद्धा विभज्य अस्मत्पितृपितामहेत्यादिचतुर्थ्यंतं षड्देवता उच्चार्य इदमन्नं स्वधा न ममेति त्यजेत् तदन्नं विप्राय राम
गोभ्यो वा देयं जलादौ वा त्याज्यं अन्नत्यागस्यापि लोपे आर्वैनन्नमरुतदृति के चोदशवारं जपः इति नित्यश्राद्धविधिः अथ श्राद्धानुकल्पाः २९
अनेकविप्रालाभे देवस्थाने शालग्रामादिकं स्थापयित्वैकविप्रे पित्रादित्रयं मातामहादिसहितदेवताषट्कं वा ह्यसर्वश्राद्धं कार्यमिति सुतरां

सर्वथा विप्रालाभे दर्भबटुश्राद्धमित्याद्यप्युक्तं अथामश्राद्धं तत्र केनचित्संकटेन पाकासंभवे जातकर्मणि च ग्रहणनिमित्तकश्राद्धे चाम
श्राद्धं कार्यं सपिंडीश्राद्धं मासिकं प्रतिवार्षिकं महालयाष्टकान्वष्टकादिश्राद्धं चामेन न कार्यं शूद्रस्य तु दशाहपिंडादिश्राद्धमात्रमामेन
न कदापि पाकेन तत्र पितृनुद्दिश्यामुकश्राद्धं सदैवं सपिंडमामेन हविषा करिष्य इति संकल्पः अन्यः प्रयोगः पूर्वोक्त एव पाकप्रोक्षणस्था
ने आमप्रोक्षणं आवाहने उशंतस्त्वेति मंत्रे हविषे इत्तवे इत्यत्र हविषे स्वीकर्तवे इत्यूहः भस्ममर्यादांते प्राग्वत् विप्रहस्तेषु तंडुलैरग्नौक
रणं अन्नाच्चतुर्गुणं द्विगुणं समं वा तत्तदामं पात्रेषु संस्थाप्य पाणिहोमशेषं पिंडार्थं संस्थाप्य पात्रेषु दत्वा पृथ्वी ते पात्रमित्यादि इदमामं
हव्यकव्यमित्यतः इदमामममृतरूपं स्वाहेत्यादि यथाधर्मे त्वं तं प्राकृतं यथासुखं जुषध्वमित्यस्य आपोशानप्राणाहुतितृप्तिप्रश्ना
नां लोपः संपन्नवाचनांते अन्नशेषप्रश्नलोपः सर्वमतैतं दु× मधु× लैः सक्तुभिर्वा पिंडदानं केचिद्धुतसिद्धान्नेन पायसेन वा पिंडानाहुः एवं
विप्रसमीपे पिंडदानांते नमो वः पितर इषे इत्यत्र ऊर्जे स्थाने मंत्रे इषे स्थाने आमद्रव्यायेत्यूहः पिंडोद्वासनांते पिंडजातीयद्रव्येण विकिरदानं
आमश्राद्धे स्वस्तीति स्वत्तेति वर्ज्यं वाजे वाजे इति मंत्रे तृप्ता यातेति स्थाने तर्पयथ यातेत्यूहः ततः प्राग्वच्छेषं समापयेत् आमश्राद्धं द्विजैः प
वीकार्यं शूद्रैरपक्व एव आमान्नाभावे हिरण्यश्राद्धमप्येवमेव संकल्पादौ सर्वत्र हिरण्यपदं आमपदस्थाने योज्यं आमवद्धेमप्रोक्ष
णं अन्नवदित्यादिमंत्रे योहः प्राग्वदेव तंडुलादिभिर्हस्तेग्नौकरणं हिरण्यमन्नादष्टगुणं चतुर्गुणं समं वा देयं हिरण्यश्राद्धे पिंडदक्षिणास्वे

व श्राद्धीयमामं हेमं वा द्विजदत्तं यथेष्टं विनियोज्यं शूद्रदत्तं तु भोजनादन्यत्र विनियोज्यं श्राद्धीयामेन पंचयज्ञाः श्राद्धं च न कार्यं हेमश्राद्धे
आमश्राद्धे च पिंडदानविकल्पात् सांकल्पिकविधिनाप्येतद्द्वयं सांकल्पिके च समंत्रकावाहनार्घ्याग्नौकरणपिंडदानविकिराक्षय्यस्वधा
वाचनप्रश्नेत्येतत्सप्तकं वर्ज्यं तत्रामुकश्राद्धमामेन हविषा हिरण्येन वा सांकल्पिकविधिना करिष्ये इति संकल्पः शूद्रगृहे अन्यदीयमपि
क्षीराद्यपि न भक्ष्यं किमुत तदीयमामादि तत्कृतपक्वान्नं भोक्ष्यमिति यस्माच्छूद्राद्धं द्विजगृहे पक्वाभक्ष्यं इत्यामश्राद्धहेमश्राद्धवि
धिः अथ पक्वान्नद्रव्यकं सांकल्पिकविधिः तत्र येषु संक्रांतियुगमन्वादिषु द्वेधसुतरकालिकदर्शादिषु वा पिंडदानं निषिद्धं तत्र सर्वत्र सां
कल्पिकविधिः तत्र येषु संक्रांतियुगमन्वादिषु यत्र पिंडदानादिवक्ष्यविस्तृतं श्राद्धमनुष्ठातुमशक्तः सोपि सांकल्पिकं कुर्यात् तद्य
था अमुकश्राद्धं सांकल्पिकविधिनान्नेन हविषा करिष्ये इति संकल्प्य ततो यक्षणदानांतं पूर्ववत्कृत्वार्घ्यदानं समंत्रकावाहनं च व
र्जयेत् देवानावाहयामि पितॄनावाहयामीत्येवावाहनं गंधादिपूजनादि भस्मसमयदौ तेनौकरणं वर्जयित्वा परिवेषणादि संपन्नं च व
नांते उत्तरापोशनं विकिरपिंडदानवर्ज्यं न भक्षय्यवचनांतं कृत्वा स्वधांवाचयिष्ये स्वधोच्यतामिति वाक्यरहितं सर्वं पूर्ववत्समापयेत् राम
इति सांकल्पिकप्रयोगः अथान्येप्यनुकल्पाः तत्र द्विजाद्यभावे दर्भवटुविधानेन पिंडदानमात्रमुक्तं अथवा द्रव्यविप्रयोरभावे प ३०
क्वान्नस्य पैतृकसूक्तेन होमः कार्यः यद्वा श्राद्धदिने प्राप्ते भवेन्निरशनः पुमान् किंचिद्द्याद्दत्वा कोवाउदकुंभादिकं द्विजे तृणानि वाग

वे दद्यातिं गत्वाप्यथ निर्वपेत् तिलदर्भैः पितॄन्वापि तर्पयेत् स्नानपूर्वकं अथवा तृणभारं दहेत् धान्यं वा तिलान्वा स्वल्पां दक्षिणां वा द्विजाय
दद्यात् अथवा संकल्पादि सर्वं श्राद्धप्रयोगं पठेत् सर्वाभावे वनं गत्वोर्ध्वबाहुः स्वकक्षं दर्शयन्निदं पठेत् नमेस्ति वित्तं न धनं न चान्यत् श्रा
द्धोपयोगि स्वपितॄन्नतोस्मि तृप्यंतु भक्त्या पितरो मयैतौ भुजौ कृतौ वर्त्मनि मारुतस्येति प्रभासखंडेन्येपि मंत्रा उक्ताः इत्यनुकल्पाः अथ श्रा
द्धभोजने प्रायश्चित्तानि दर्शश्राद्धे षट् प्राणायामाः मलालयादिश्राद्धेषु त्रिवर्षोर्ध्वं प्रतिवार्षिकेषु च षट्प्राणायामाः गायत्र्या दशकृत्वो
भिमंत्रितस्य जलस्य पानं वा एवमन्येष्वपि अनुक्तप्रायश्चित्तश्राद्धेषु कजलपानमेव हविःश्राद्धे प्राणायामत्रयं जातकर्मादिचूडांतसंस्का
रांगवृद्धिश्राद्धे सांतपनकृच्छ्रं जातकर्मांगश्राद्धे चांद्रायणं वा अन्यसंस्कारांगश्राद्धे उपवासः सीमंतसंस्कारे तत्संस्कारांगश्राद्धे च चांद्रा
यणं आपद्दशाहांतर्नवसंज्ञकश्राद्धेषु एकादशाहे च श्राद्धभोजने प्राजापत्यकृच्छ्रं द्वादशाहिकसपिंडश्राद्धे ऊनमासे च पादोनकृच्छ्रः
द्वितीयमासिके त्रैपक्षिके ऊनषाण्मासिके ऊनाब्दिके चार्धकृच्छ्रः अन्यमासिकेषु प्रथमाब्दिके च पंतसपिंडनश्राद्धे च पादकृच्छ्रः उपवासो
वा गुरवे द्रव्यं दातुं श्राद्धभोजने सर्वत्रोक्तार्धं अपत्नीके तदर्धं अनादिकऊनमासांतेषु चांद्रायणं प्राजापत्यं च द्विमासादिषु कृच्छ्रचतुर्थपादो
नकृच्छ्रः त्रिमासादिषु सर्वेषु अर्धकृच्छ्रः प्रथमाब्दिके पादोनं द्वितीयतृतीयाब्दिके एकोपवासः क्षत्रियश्राद्धे एतद्द्विगुणं वैश्यश्राद्धे
त्रिगुणं शूद्रश्राद्धे सर्वत्र चतुर्गुणं चांडालविषतल्पसर्पपश्वादिहत पतितक्लीबादीनां श्राद्धे चांद्रायणं एकादशाहांते पराकश्राद्धे च

ध॰सिं॰३उ॰ द्वादशाहादौपराकः द्विमासादिचतुर्थुअतिकृच्छ्रः अन्यमासिकेतुकृच्छ्रः आब्दिकेपादः अभ्यासेसर्वत्रसर्वंद्विगुणं आमहेमश्राद्धेस्वांक
३१ ल्पिकेनतत्तदुक्तप्रायश्चित्तार्धं यतिश्चब्रह्मचारीचपूर्वोक्तप्रायश्चित्तंकृत्वोपवासत्रयंप्राणायामशतंघृतप्राशनंचाधिकंचरेत् अनापदि
द्विगुणंचरेत् दर्शादौगृहिवदेव ब्रह्मचारिणश्चौलसंस्कारेभोजनेकृच्छ्रः सीमंतेचांद्रं अन्येतूपवासः एकादशाहश्राद्धभोजनेचांद्रंपुनः
संस्कारश्चेतिहेमाद्रिः अथमृताहश्राद्धेविशेषः तत्रयस्यपित्रादेर्मरणंयन्मासेयत्पक्षेयत्तिथौतद्दिनंतस्यमृताहस्तत्रपित्रादित्रिदैव
त्यंवार्षिकंश्राद्धंपुरूरवार्द्रवदेवसहितंकार्यं नचात्रसपत्नीकत्वंपित्रादीनां नाप्यत्रमातामहादित्रयं अत्रतिथिद्वैधेनिर्णयोदर्शवदपि
कार्यस्तुग्रहणदिनेतत्प्राप्तौनिर्णयोमलमासादिनिर्णयोदर्शदिनेतत्प्राप्तौनिर्णयःशुद्धिःश्राद्धनिर्णयश्चश्राद्धकालनिर्णयप्रसंगेनपूर्वो
क्तोनुसंधेयः पारणेमरणेनैवतिथिस्तात्कालिकीमतेतिवचनान्मरणकालिकतिथेरपराह्णादिव्याप्त्याब्दिकश्राद्धनिर्णयोज्ञेयः पित्रोः
प्रथमाद्याब्दिकश्राद्धंविभक्तैर्भ्रातृभिःकार्यं अविभक्तत्वेज्येष्ठेनैव मातृमृताहेमात्रादित्रिदैवत्यंश्राद्धं मातापित्रोर्मृताहैक्येपूर्वंपितुः
श्राद्धंकृत्वातत्पाकेनमातुःश्राद्धंकार्यं एकस्मिन्दिनेपित्रोर्मरणेनमातुर्मेत्रासहदाहकरणेपिज्ञेयं सहगमनेतुल्यक्रमेणपाकैक्येनकृत्वापितृमर राम
णपार्वणवत्प्रयुक्तंश्राद्धं एकपिंडआसनौघश्च विश्वेदेवास्तुनभिन्नाः सहगमनेसुवासिनीमरणेनविप्रपत्नीसुवासिनीमधिकांभोजयेत् ३१
सुवासिन्यैकुंकुमादिकमलंकारान्दद्यात् सर्वत्रस्त्रीणांश्राद्धेवस्त्रयज्ञोपवीतगंधादिकमेवविप्रेभ्योदेयं नकुंकुमादि एवंसापत्नमा

तुर्मातामहतत्पत्न्योर्मातुलस्यपितृव्यतत्पत्न्योर्भ्रातुःश्वश्र्वःश्वशुरयोर्गुरोःपितृष्वसुर्मातृष्वसुर्भार्यायाभर्तुर्भगिन्यादेश्चैतेषामपुत्रत्वे
पार्वणविधिनैवप्रतिवार्षिकंश्राद्धंकार्यं केचित्पितृमातृमातामहमातामहीव्यतिरिक्तानांसर्वेषामेकोद्दिष्टविधिनैवेत्याहुः अत्रदे
शाचारानुसारेणव्यवस्था पित्रादिवार्षिकदिनेपितृव्यादिवार्षिकप्राप्तौस्वयंपित्रादिश्राद्धंकार्यं पितृव्यादिश्राद्धंतुपुत्रशिष्यादिद्वा
राकार्यं दिनांतरेवास्वयंकार्यं सन्न्यासिनोप्याब्दिकादिपुत्रःकुर्यात्सपार्वणं प्रथमेवर्षेवर्षांतसपिंडनपक्षेमृताहात्पूर्वदिनेसपिंडनम
ब्दपूर्तिश्राद्धंचकृत्वापरेद्युर्वार्षिकंकार्यं अथमृताहाज्ञानेनिर्णयः यस्यमृतस्यदेशांतरमरणादिनामासोज्ञायतेतिथिर्नज्ञायतेतस्य
तन्मासेदर्शेशुक्लैकादश्यांकृष्णैकादश्यांवाप्रतिवार्षिकश्राद्धं मृततिथिज्ञानेमासोनज्ञातस्तदामार्गशीर्षेमाघेवाभाद्रेवाषाढेवातत्ति
थौवार्षिकं तिथिमासयोरज्ञानेयद्दिनेदेशांतरप्रस्थितस्तन्मासदिवसौग्राह्यौ प्रस्थानदिनादेरज्ञानेमृतवार्ताश्रवणतिथिमासौप्र
स्थानवार्ताश्रवणयोर्मासज्ञानेतिथ्यज्ञानेतन्मासेदर्शादौ प्रस्थानादिमासविस्मरणेतिथिस्मरणेमार्गशीर्षादिषूक्तचतुर्षुतत्तिथौवा
र्षिकं मरणतच्छ्रवणप्रस्थानानांदिनमासयोरज्ञानेमाघस्यमार्गशीर्षस्यवादर्शेश्राद्धं द्वादशाद्विवर्षप्रतीक्षोत्तरंप्रतिकृतिदाहेदशाहा
दिनेवार्षिकादि अथश्राद्धविप्रनिर्णयः निमंत्रणोत्तरंविप्रस्यसूतकेमृतकेवाप्राप्तेआशौचंन निमंत्रणंचद्वितीयक्षणरूपंसमं
त्रकंग्राह्यंनलौकिकमितिभाति केचित्तुपाकपरिक्रियोत्तरमाशौचाभावः पाकपरिक्रियाचसमंत्रकंपाकप्रोक्षणमित्याहुः कृते

ध·सिं·३·उ· कर्तुर्गृहे भोजनार्थं भोक्तृत्वं जनने मरणे वा भोजनारंभोत्तरं स्यात् परकीयजलेनाचामेत् मम तु प्रतिभाति सर्वस्याप्याशौचापवादस्यानन्य
३२ गतिकविषयत्वात्संकटाभावे पाकक्रियोत्तरेपि कर्तुराशौचे तदंते श्राद्धं भोक्तुस्तु भोजनारंभात्प्रागाशौचज्ञाने ऽन्यो निमंत्रणीयः भो
जनारंभोत्तरमाशौचे तु कर्त्रा तथैव श्राद्धं समापनीयं भोक्ता तु भोजनांते आशौचप्रकरणे वक्ष्यमाणं प्रायश्चित्तं कार्यं संकटे तु पूर्वो
क्तमिति युक्तं वेत्याहुः अथ सिंधौ पाकोत्तरमाशौचाभाववचनस्य कर्तृमात्रपरत्वाद्भोक्तुः प्रायश्चित्तमाशौचे चोक्तं तद्यथा ब्राह्म
णस्याशौचे सकृत्कामतोन्नभोजने सांतपनकृच्छ्रं अभ्यासे मासं कृच्छ्रं चरेत् अज्ञानाद्विप्रादीनां ज्ञाताशौचानामन्नभक्षणे एकाहं
त्र्यहं पंचाहं सप्ताहं क्रमेण भोजनमंते पंचगव्यप्राशनं च अभ्यासे द्विगुणं आशौचं तु ब्राह्मणादीनामाशौचे यः सकृदेवान्नमश्ना
ति तस्य तावदाशौचं यावत्तेषामाशौचं तदंते प्रायश्चित्तं कुर्यादिति विज्ञानेश्वरोक्तं ज्ञेयं श्राद्धकालेन्यकाले चैतत्सममेवेति ज्ञेयं दातृभो
क्तृभ्यामुभाभ्यामाशौचं न ज्ञातं चेन्न दोषः आशौचमध्ये श्राद्धदिनपाते आशौचांते एकादशाहे कार्यं एकादशाहे मलमासे चेन्मले
पि कार्यं तत्रातिक्रमे शुद्धमासे एतन्मासिके प्रतिवार्षिके च ज्ञेयं दर्शादीनां तु पंचमहायज्ञादिवल्लोप एव नाशौचांते कर्तव्यत्वं ना राम
पि प्रायश्चित्तं आशौचं विना दर्शादीनां लोपेप्युपवासादिरूपं प्रायश्चित्तमेव न कालांतरेनुष्ठानं एकादशाहे असंभवे अमावास्या ३२
यां कृष्णशुक्लैकादश्योर्वा वार्षिकं मासिकं चोदकुंभं च यद्यदंतरितं भवेत् तत्तदुत्तरसांतत्यादनुष्ठेयं प्रचक्षते केचिदाब्दिकमप्ये

तदितं दर्शादिकाल्यासंभवे त्रिमासे तत्तत्तिथौ कार्यमित्याहुः आशौचेतरव्याध्यादिविघ्नेपि स्मृतौ चैवमेव केचिद्व्याध्यादिविघ्नेपुत्रादि
नातद्दिने एवान्येनाब्दिकमाहुः अथ भार्यारजोदोषे तत्र दर्शयुगादिमन्वाद्यष्टकान्वष्टकादिश्राद्धादिश्राद्धानि पाककर्त्रंतरसत्वेन्येन
तद्दिने कार्याणि अन्यथा मासिकद्व्येण कालादर्शो दर्शश्राद्धं पंचमेहनीति पक्षांतरमाह सकृन्महालयस्तु दर्शे भार्यारजसि मुख्यकाला
तिक्रमभियात्रैव कार्यः एवमाश्विनशुक्लपंचम्यंतकालेप्यूह्यं अष्टम्यादौ सकृन्महालये भार्यारजोदोषेन कार्यः कल्पांतरसत्वा
दित्यादि महालयप्रकरणोक्तमनुसंधेयं प्रत्याब्दिकं मासिकं च रजोदोषेपि तद्दिन एव कार्यमित्येकः पक्षः पंचमेहनि कार्यमित्यपरः
पक्षद्वयेपि ग्रंथसंमतिः शिष्टाचारसंमतिश्च भार्यांतरसत्वे तद्दिन एवेति सर्वसंमतं तद्दिनेकरणपक्षे श्राद्धकाले रजस्वलादर्शना
दिकं वर्ज्यं तेन तादृशगृहासंभवे स्वसपिंडस्य पाककर्तुरसंभवे च पंचमेहनीति पक्षः श्रेयान् अपुत्रास्त्रीरजोदोषे भर्तुराब्दिकादिकं पं
चमेहनि कुर्यात् नत्वन्यद्वारा तद्दिने अथ पतिमुख्या चितिप्रवेशे तत्र सहगमनमेव विप्राणां क्षत्रियादेस्तु सहगमनमनुगमनं च
एकचित्यारोहेण दंपत्योः सहैव मंत्रवद्दाहः सहगमनं भर्तुः समंत्रकदाहोत्तरं पृथक्चितावह्निप्रवेशोनुगमनं तत्रोभयत्रापि तिथै
क्ये एकदिन एव तंत्रेण पाकादि कृत्वा दर्शवत् षट्पिंडषड्दैवविप्रभेदयुतं पितृपार्वणमातृपार्वणविधिना श्राद्धं कार्यं विश्वेदेवा
स्तु भिन्ना अभिन्ना वा तिथिभेदेपि श्राद्धदिनैक्ये एवमेव तिथिभेदे श्राद्धदिनभेदे तु वार्षिकादि पृथगेव कार्यं केचित्तु सहगमनेति

थिभेदेपि भर्तुः क्षयाहश्राद्धदिने एव पत्न्याः श्राद्धं न तु दिनांतर इत्याद्युक्तरल्पकालव्यवधाने योज्यं न तु द्वित्रादितिथिव्यवधाने अथ श्राद्धसंपाते
निर्णयः तत्र पित्रोर्मृताहैक्ये पूर्वं पितुः श्राद्धं ततः पाकभेदेन मातुरित्युक्तं गृहदाहादिना सपिंडानां युगपन्मरणे संबंधसामीप्यक्रमेण श्राद्धा
नि पाकभेदेन पृथक्कुर्यात् एकपाकेन भिन्नश्राद्धानि पाकभेदेन वा क्रीतं तंत्रेण अर्पणं कृत्वा श्राद्धं कुर्यात् पृथक्पृथक् क्रमेणैकदिने मरणे मरण
क्रमेण तत्रैकदिने एकस्त्रयाणां श्राद्धानि न कुर्यात् वार्षिकश्राद्धत्रयप्राप्तौ श्राद्धद्वयं स्वयं कुर्यात् तृतीयादि भ्रात्रादिना कारयेद्दिनांतरे वा
कुर्यात् श्राद्धं कृत्वा तु तस्यैव पुनः श्राद्धं न तद्दिने नैमित्तिकं तु कर्तव्यं निमित्तानुक्रमात् तथा षण्णवतिश्राद्धेषु समानदेवताकत्वेन तंत्रेण श्रा
द्धानि अधिकदेवताकत्वे पृथक् श्राद्धानि वार्षिकमासिकोदकुंभश्राद्धेषु नित्यश्राद्धं दर्शादिश्राद्धं च देवतानां भेदात् पृथक् कार्यं महालयेती
र्थश्राद्धे दर्शादिषण्णवतिषु च नित्यश्राद्धस्य प्रसंगसिद्धिः मासिके नोदकुंभश्राद्धस्य प्रसंगसिद्धिः तत्र प्रसंगसिद्धिस्थले दर्शादिकं प्रसंगि
श्राद्धमेव संकल्पपूर्वकं सांगमनुष्ठेयं प्रसंगसिद्धं तु नित्यादिकं न संकल्पादावुच्चार्यमिति लोपापरपर्याय एव प्रसंगसिद्धिपदेनोच्यते तंत्रा
सिद्धौ तु प्रकारद्वयं भाति दर्शव्यतीपातश्राद्धयोस्तंत्रानुष्ठाने षट्पुरुषानुद्दिश्य दर्शश्राद्धं व्यतीपातश्राद्धं च तंत्रेण करिष्ये इति संकल्प्य दर्श
पातश्राद्धयोर्द्वार्थं क्षणः करणीय इति वर्गद्वयार्थं विप्रद्वयादिकं निमंत्र्यैकमेव श्राद्धं कार्यमित्येकः प्रकारः अथवा पूर्ववत् संकल्प्य दैवे तं
त्रेणैकमेव विप्रं निमंत्र्य षोडशमासिकतंत्रवद्दर्शश्राद्धे क्षणः करणीय इति दर्शविप्रं निमंत्रणानंतरं व्यतीपातश्राद्धे क्षण इति विप्रांतरं निमं

राम
३३

त्र्य विप्रचतुष्टयादियुतं पातश्राद्धे पिंडाभावात् षट्दैवपिंडयुतं श्राद्धमेकेनैव पाकेन कार्यमित्यपरः प्रकारः एवं त्रिचतुरादिश्राद्धानां तंत्रे ऊह्यं
अत्र पक्षद्वये विचार्य युक्ततरपक्षः सद्भिरनुष्ठेयः मत्पक्षे तु सपिंडकेन दर्शश्राद्धेनापिंडकस्य व्यतीपातादिश्राद्धस्यैकदेवताकस्य प्रसंगसिद्धि
रेव न तंत्रसिद्धिस्तत्रोदाहरणं तु पातसंक्रांत्यादिरित्युक्तं यत्त्वन्यैः पृथक्त्वेन पितृमातृवार्षिकमासिकयोः प्रसंगसिद्धिरित्युक्तं तन्महालयेन वा
र्षिकादिसिद्ध्यापत्त्या बहुग्रंथविरुद्धं यच्च दर्शवार्षिकश्राद्धादौ देवताभेदाच्छ्राद्धभेदस्तत्र निमित्तानियतिश्चात्र पूर्वानुष्ठानकारणमिति वा
क्यात्पूर्वं वार्षिकं ततो दर्शः यन्त्वीन्वति एकरूप्येणैकदानं प्राप्नोति तदनियतनिमित्तकं वार्षिकं मासिकं वा पूर्वं कार्यमिति वाक्यार्थः वा
र्षिकमासिकादीनां संपाते पितृएकत्वसंबंधसामीप्यादिकं पूर्वं महालयस्ततो दर्शः दर्शवार्षिकमहालययोः प्राप्तौ पूर्वं वार्षिकं ततो
महालयस्ततो दर्श इति त्रयं पाकभेदेन विस्तरो महालयप्रकरणे वानुपदमेवोक्तः दर्शमहालययोः संपाते तथा काम्यतंत्रेण नित्यस्य तंत्रं
श्राद्धस्य सिध्यति अथ संक्रांत्ययनद्वयविषुवद्वययुगादिमन्वादिभाद्रकृष्णत्रयोदशी श्रोत्रियागमनप्रयुक्तमघाभरणीमघायुतत्रयो
दशीवैधृतव्यतीपातोपरागपुत्रोत्पत्तिनिमित्तकालभ्ययोगनिमित्तकश्राद्धानि प्रोष्ठपदीभिन्नसर्वपौर्णमासीश्राद्धानि चैतानि श्राद्धानि
पिंडरहितानि सांकल्पविधिना कार्याणि एतेषु दर्शवत् षट्पुरुषोद्देशः तेनैषामेककालसंपाते तंत्रेण सिद्धिः नित्यश्राद्धस्य प्रसंगसिद्धिः
उपरागश्राद्धस्य भिन्नकालत्वे पृथगनुष्ठानं उपरागश्राद्धेन संक्रांतिदर्शादिश्राद्धानां प्रसंगेण सिद्धिरिति प्रथमपरिच्छेदमतांतरमुक्तं

ध.सिं.३ उ. पुत्रोत्पत्तिनिमित्तकश्राद्धस्यनवदेवताकत्वात्पृथगनुष्ठानं तत्रहेम्नैवकार्यं नत्वामेनभाष्यत्वेनेति इतिश्राद्धसंपातेनिर्णयः अथतिलतर्प
३९ णं तत्रब्रह्मयज्ञादेरनंतरंपितरस्तृप्यंतामितिपितृगणोद्देशेनतदंगत्वेनतिलैस्तर्पणंकार्यं तत्रकालनियमः पूर्वोत्तिलोदकंदैवैःप्रत्यब्देतुप
रेद्यवीत्यादि तदर्थनिषेधः दर्शश्राद्धेश्राद्धात्पूर्वंश्राद्धांगतिलतर्पणं तत्रविप्रनिमंत्रणोत्तरंपाकारंभोत्तरंवाब्रह्मयज्ञकरणेब्रह्मयज्ञांगनित्य
तर्पणेनैवदर्शांगतिलतर्पणस्यसिद्धिः ततःपूर्वंकृतदेवोत्तरंवाब्रह्मयज्ञकरणेश्राद्धीयषट्पुरुषोद्देशेनश्राद्धांगतर्पणंकृत्वाश्राद्धारंभःका
र्यः प्रात्यहिकंसर्वपितृतर्पणंतुब्रह्मयज्ञकालेकार्यं एवंयुगादिमन्वादिसंक्रांतिपौर्णिमासीवैधृतिव्यतीपातश्राद्धेषुदर्शवत्पूर्वमेव तीर्थ
श्राद्धेसर्वपित्रुद्देशेनपूर्वं वार्षिकश्राद्धेपरेद्युरेव श्राद्धीयदेवतात्रयोद्देशेन वार्षिकश्राद्धदिनेनित्यतर्पणंतिलैर्नकार्यं सकृन्महालयेस
र्वपित्रुद्देशेनपरेद्युरेव अन्येषुमहालयपक्षेषुअष्टकान्वष्टकादर्शेद्युःश्राद्धेषुमाघ्यावर्षाधोदयमजच्छायाषष्ठीभरणीमाघाश्राद्धेषुहिर
ण्यश्राद्धेचानुव्रज्यतर्पणंश्राद्धीयदेवतोद्देशेन श्राद्धसंपातेतुयदितत्रसंगसिद्धिस्तदातदीयमेवतर्पणं तंत्रत्वेतुपूर्वंतर्पणवतांपश्चात्त
र्पणवतांचश्राद्धानांसमसंख्यत्वेआद्यावंतेवातर्पणं विषमसंख्यत्वेबहूनुरोधेन संक्रांतिग्रहणेपित्रोःश्राद्धेदर्शव्यतीपातेपितृव्या
दिश्राद्धेमहालयेचनिषिद्धेपिदिनेश्राद्धांगतिलतर्पणंकार्यमितिकेचित् अन्येतुसर्वत्रश्राद्धांगतर्पणेकोपितिथ्यादिनिषेधोनेत्याहुः राम
अथश्राद्धांगतर्पणनिषेधः वृद्धिश्राद्धेसपिंड्यांचप्रेतश्राद्धेतुमासिके संवत्सरविमोकेनकुर्यात्तिलतर्पणं तत्रतर्पणप्रकारः परे ३९

हनितर्पणेस्नात्वातर्पणंकृत्वा नित्यस्नानंप्रातःसंध्यांचकुर्यात् यद्वानित्यस्नानंप्रातःसंध्योत्तरंश्राद्धांगतर्पणं संबंधनामगोत्ररूपाणिद्वि
तीयांतान्युच्चार्य स्वधानमस्तर्पयामीतिवदृक्तैर्दक्षिणहस्तेनान्यैरंजलिनावातिलैस्तर्पयेत् प्रत्यंजलिमंत्रावृत्तिः एवंनित्यतर्पणेपिज्ञेयं
अथब्रह्मयज्ञांगेनित्यतर्पणेतिलयुक्ततर्पणनिषेधकालः रविभौमभृगुवारेषु प्रतिपत्षष्ठ्येकादशीसप्तमीत्रयोदशीषुभरणीकृत्तिकामघा
सुनिशिसंध्यासुग्रहेजन्मनक्षत्रेशुभकार्यदिनेअन्यदीयेशोभनेसुतगृहेमन्वादिषुयुगादिषुगजच्छायायामयनद्वयेचतिलतर्पणंमृदास्ना
नंपिंडदानंचनकार्यं केचिदयनद्वयेयुगादिमन्वादिषुतिलतर्पणंनदोषायेत्याहुः विवाहव्रतचूडासुवर्षमर्धंतदर्धकं अन्यत्रसंस्कारेमा
संमासार्धंवातिलतर्पणादिकंमहालयगयाक्षयाहश्राद्धंविनानकार्यमित्युक्तं अत्रनिषिद्धदिनेतिलाभावेहेमरौप्ययुतहस्तेनदर्भ
युतहस्तेनवानित्यतर्पणंकार्यं अथतिथ्यादिनिषेधापवादः तीर्थेतिथिविशेषेचगयायांप्रेतपक्षके निषिद्धेपिदिनेकुर्यात्तर्पणंतिल
मिश्रितमिति तिथिविशेषोएकादश्यादिरितिमयूखे अत्रकातीयानांकेषांचिद्वार्षिकादौपरेहनिभरण्यादौविसर्जनांतेचश्राद्धांगतर्पणा
चारोनदृश्यते तन्नमूलमन्वेष्यं क्षयाहश्राद्धदिनेनित्यतर्पणेतिलग्रहणंतुबहुग्रंथविरुद्धं अथनांदीश्राद्धेयद्वक्तव्यंतत्स्वोद्देशेप्रपंचि
तं एतच्चोपनयनादिमहत्कर्मसुपूर्वेद्युःकार्यं जातकर्माद्यल्पकर्मसुतद्दिनेवा तत्रदेशकालौसंकीर्त्यसत्यवसुसंज्ञकाविश्वेदेवानां
दीमुखामातृपितामहीप्रपितामह्यो नांदीमुखाःपितृपितामहप्रपितामहानांदीमुखा॰ मातामहमातुःपितामहमातुःप्रपितामहाः प

लीसहिता नांदीमुखा० एतांअनुद्दिश्यपार्वणविधानेनसपिंडनंश्राद्धंकरिष्यइतिसंकल्प्यः अर्घ्यकालेनवैवपात्राण्यासाद्यतेषुद्वौद्वौकु
शोनिधाय यवोसिसोमदेवत्योइतिप्रत्येकंहेनयवानोप्योशंतस्त्वेतिद्वयोर्द्वयोरावाह्य अमुकविश्वेदेवाः प्रीयंतांनांदीमुखामातरः प्रीयं
तांनांदीमुखाःपितामह्यःप्रीयंतांइत्यादिनायथालिंगंपात्राणिपुरतोन्यसेत् नांदीमुखामातरइदंवोअर्घ्यमित्यादिनायथालिंगंद्वाभ्या
मर्घ्यपात्रंविभज्यदेयं द्विर्द्विर्गंधदानं चतुर्थ्यंतानुद्दिश्यस्वाहाहव्यंनममेत्यादिदेववदन्नदानं पिंडदानकालेनांदीमुखाभ्योमातृभ्यः
स्वाहानांदीमुखेभ्यःपितामहीभ्यःस्वाहेत्येवंप्रत्येकंद्वौद्वाविसृष्टाद्यत्रापिंडंदद्यात् अत्रातुमंत्रणंकृताकृतं एवंसर्वैपित्र्यमपिसव्यादि
नादेवधर्मेणैवकार्यमित्यादिसर्वंपूर्वार्धतोज्ञेयं तत्रानुक्तोविशेषएवात्रोक्तः अथविभक्ताविभक्तनिर्णयः तत्रश्राद्धाधिकारिनिर्णी
षेजीवत्पितृकनिर्णयेचप्रायेणोक्तं विशेषस्तूच्यते विभक्तधनानांश्राद्धादीनांसर्वेधर्माः पृथगेव साविंड्यांतप्रेतकर्मषोडशमासिका
निचैकस्यैवेत्यादितुप्रागुक्तं अविभक्तानांतुधननिरपेक्षाणिस्नानसंध्याब्रह्मयज्ञमंत्रजपोपवासपारणादिनित्यनैमित्तिककाम्या
निपृथगेव अग्निसाध्यश्रौतस्मार्तनित्यकर्मापिपृथगेव पितृपाकोपजीवीस्याद्भ्रातृपाकोपजीविकइतिपक्षांतरंकात्यायनादिपरं पं
चमहायज्ञमध्येदेवभूतपितृमनुष्ययज्ञाज्येष्ठस्यैव पाकभेदेआश्वलायनानांवैश्वदेवभेदोविकल्पेन ज्येष्ठेनाकृतेवैश्वदेवेकनि
ष्ठस्यपाकसिद्धौतेनतच्छ्रीकिंचिदन्नमग्नौक्षिप्त्वाविभायदत्वाभोक्तव्यमितिकेचित् देवपूजातुपृथगेकत्रवाप्रतिवार्षिकदर्शसं राम ३५

क्रांतिग्रहणादिश्राद्धानिज्येष्ठस्यैवतीर्थश्राद्धाद्यपियुगपत्सर्वेषामविभक्तानांप्राप्तावेकस्यैव भेदेनप्राप्तौभिन्नं एवंगयाश्राद्धेपियो
ज्यं काम्यदानहोमादौद्रव्यसाध्येभ्रात्राद्यनुमत्याधिकारः मघात्रयोदशीश्राद्धंपृथगेवेत्युक्तं अथतीर्थश्राद्धं तत्रगंगादितीर्थप्राप्तौ
अर्घ्यावाहनद्विजांगुष्ठनिवेशन तृप्तिप्रश्नविकिरविसर्जनदिग्बंधवर्जंसकृन्महालयवत्सर्वपितृगणोद्देशेनधूरिलोचनसंज्ञक
विश्वेदेवसहितंतीर्थश्राद्धंकुर्यात् अग्नौकरणंकृताकृतं करणपक्षेतीर्थजलसमीपेश्राद्धंचेत्तदाप्राकृतमंत्रयुतंजलेकार्यं
अन्यथाहस्तादौ पिंडानांतीर्थप्रक्षेपएवप्रतिपत्तिः अत्रतीर्थवासिनएवविप्राविगुणाअपिमुख्याः तदभावेअन्ये अत्रश्राद्धीय
देशे अन्नादिद्रव्येचकाकश्वादिभिर्दृष्टेपिनदोषः तीर्थश्राद्धंगतर्पणंदर्शवत्पूर्वंकार्यं देशकालौसंकीर्त्य सर्वगणमुच्चार्यएतेषाम
मुकतीर्थप्राप्तिनिमित्तकंतीर्थश्राद्धंसपिंडंसदैवंसद्यःकरिष्येइतिसंकल्प्यः धूरिलोचनविश्वेदेवादिसर्वंसकृन्महालयवत् तीर्थ
यात्रायांसाग्नेःसपत्नीकस्याधिकारः निरग्नीकस्यत्वपत्नीकस्यापि स्त्रियाःस्नानदानतीर्थयात्रानामस्मरणादिकंपुत्राद्यनुमत्यैव
सधवायायात्रादिपत्यासहैवतीर्थयात्राविधिः तीर्थयात्रांचिकीर्षुःश्राद्धंविधायोपोषणंगृहे पारणाहेघृतश्राद्धंवृद्धिधर्मयुतंचरे
त् तथाचषड्दैवतंनवदैवतंवाद्वादशदैवतंवाबहुसर्पिर्युतेनान्नेनश्राद्धंकुर्यात् निवेदनकाले इदंश्राद्धंतंसान्नंदत्तंदास्यमानंचे
त्यादिवदेत् गणेशंविप्रान्स्वार्धंश्वशक्त्यासंपूज्ययात्रासंकल्पंकृत्वाश्राद्धशेषेणपारणांकृत्वाव्रजेदितिकेचित् अन्येतुश्राद्धं

ध.सिं.उ. ३६

तेयात्रासंकल्पं कृत्वा श्राद्धशेषघृतमात्रमादाय ग्रामांतरे क्रोशन्यूनं गत्वा तत्र श्राद्धशेषघृतसहितान्नांतरेण पारणमित्याहुः श्रीपर
मेश्वरप्रीतिकामः पितृमुक्तिकामो वा अमुकप्रायश्चित्तार्थं वा अमुकतीर्थयात्रां करिष्य इति यात्रासंकल्पः अत्र उपवासात्पूर्वं मुंडनं कार्यमि
ति केचित् अन्ये तु प्रायश्चित्तार्थयात्रायामेव मुंडनमाहुः एवं गयोद्देशकयात्रायामपि मुंडनविकल्पः उद्यतस्तु गयां गंतुं श्राद्धं कृत्वा घृ
तादिकं विधाय कार्पटीवेषं ग्रामं कृत्वा प्रदक्षिणं ततः प्रतिदिनं गच्छेत् प्रतिग्रहविवर्जितः यस्त्वन्यं कारयेच्छक्त्या तीर्थयात्रां नरेश्वरः
स्वकीयद्रव्ययानाभ्यां तस्य पुण्यं चतुर्गुणं यात्रामध्ये आशौचे रजोदोषे वा शुद्धिपर्यंतं स्थित्वा तदंते गच्छेत् विषममार्गे तु न दोषः सं
कल्पितयात्रामध्ये तीर्थांतरप्राप्तौ श्राद्धादिकं कार्यमेव वाणिज्याद्यर्थं गतेनापि मुंडनोपवासादिकं कार्यं कार्यांतरप्रसंगेन तीर्थगम
नेऽर्धफलं वाणिज्यार्थगमने पादफलं मार्गे हि भोजनादिकरणे छत्रोपानहसेवने च पादोनं यानमारुह्य गमनेऽर्धं अनुषंगेण तीर्थ
प्राप्तौ तीर्थस्नानात्स्नानजं फलं न तीर्थयात्राफलं मार्गे तु नदीप्राप्तौ स्नानादि परपारतः अर्वागेव सरस्वत्या एष मार्गगतो विधिः
तीर्थसामीप्यप्राप्तौ विधिः यानानि तु परित्यज्य भाव्यं पादचरैर्नरैः भक्त्या च विलुठेत्तत्र कुर्याद्वा पंचकार्पटं तीर्थप्राप्तिपूर्वदिने तीर्थ राम
प्राप्तिदिने वा उपवासः कार्यः तीर्थे मुसलस्नानं कृत्वा उदङ्मुखः प्राङ्मुखो वा केशश्मश्रुलोमनखान् उदक्संस्थान् निवापयेत् ततः स ३६
मंत्रकं स्नानं तत्र प्रणवेन जलमालोड्य तीर्थमावाह्य ॐ नमो देवदेवाय शितिकंठाय दंडिने रुद्राय चापहस्ताय चक्रिणे वेधसे न

मः सरस्वती च सावित्री वेदमाता गरीयसी सन्निधात्री भवत्वत्र तीर्थे पापप्रणाशिनी इति स्नायात् शेषः स्नानविधिर्नित्यवत् ततः त
र्पणादि तीर्थश्राद्धं श्राद्धोत्तरदिने ततो गमनं न तु श्राद्धदिने मुंडनं चोपवासश्च सर्वतीर्थेष्वयं विधिः वर्जयित्वा कुरुक्षेत्रं विशालां विरजां ग
यां सर्वतीर्थेष्विति प्रसिद्धमहातीर्थेष्वित्यर्थः दशमासोत्तरं पुनस्तीर्थप्राप्तौ मुंडनादि तीर्थविधिः प्रयागे तु योजनत्रयादागतस्य दशमा
सादर्वागपि प्रयागे जीवत्पितृकगुर्विणीपतिकृतचूडबालानामपि सभर्तृकस्त्रीणामपि प्रथमयात्रायां वपनं केचित्सभर्तृकस्त्रीणां
सर्वान्केशान्समुद्धृत्य छेदयेदंगुलद्वयमित्याहुः तत्र वेणीदानविधिर्द्वितीयपरिच्छेदे उक्तः यतिभिस्तु तीर्थेपि ऋतुसंधिष्वेव केशोप
स्थवर्जं वपनं कार्यं तीर्थप्राप्तावविलंबेन स्नानपितृतर्पणश्राद्धादि कुर्यात् न पर्वादिकालं विचारयेत् आकस्मिकमहातीर्थप्रा
प्तौ हि त्रिदिनादिवासासंभवे भुक्तेनापि रात्रावपि सूतकिनापि ग्रहणपर्वणी स्नानं हिरण्यादिना तीर्थश्राद्धं च कार्यं एवं मलमासे
पि योज्यं अथ परार्थस्नानं मातरं पितरं जायां भ्रातरं सुहृदं गुरून् तीर्थे स्नायाद्यमुद्दिश्य सोऽष्टमांशं लभेन्नरः यद्वा प्रतिकृतिं दर्भ
मयीं स्वतीर्थवारिषु मज्जयेद्यमुद्दिश्य सोऽष्टमांशफलं लभेत् पक्वान्नेन तीर्थश्राद्धे तेनैव पिंडाः हिरण्यादिना कृते पिंडद्रव्या
णि सक्तुसंयावपायसपिण्याकगुडान्यतमानि पिंडानां तीर्थे प्रक्षेप एव नान्या प्रतिपत्तिः एतच्चापुत्रया विधवया कार्यं स
पुत्रया न कर्तव्यं भर्तुः श्राद्धं कदाचनेति स्मृतेः अनुपनीतेनापि कार्यं यतीनां तु न कर्तव्यं दंडं प्रदर्शयेद्भिक्षुर्गयां गत्वा न पिंडदः

ध॰ सिं॰ ३उ॰ ३७

दंडस्पर्शादिस्तु पदेपितृभ्यः सह मुच्यते एवं कूपवटादिषु पथिषु दर्शनमेव तीर्थैर्निर्हिैर्वदन्येन प्रतिग्रहे स्वर्णमांगदानेन शुद्धिः श्रीविठ्ठलं
रुक्मिणीं च विठ्ठलेशौ दीनवत्सलौ ध्यायन्सिंधुं नत्वा वक्ष्येथाशौचनिर्णयं १ तत्रादौ गर्भस्रावजननाद्याशौचं आचतुर्थाद्भवेत्स्रावः पातः पंच
मषष्ठयोः अत ऊर्ध्वं प्रसूतिः स्यात्तत्राशौचं विविच्यते १ तत्र गर्भस्रावे आद्यमासत्रये मातुस्त्रिरात्रं चतुर्थमासे च चतुरात्रमस्पृश्यत्वरूपमा
शौचं पित्रादिसपिंडानां स्नानमात्रेण शुद्धिः पंचमषष्ठमासयोर्गर्भपाते गर्भिण्या माससमसंख्यं क्रमेण पंचषट्दिनानि अस्पृश्यत्वल
क्षणमाशौचं पित्रादिसपिंडानां तु त्रिदिनं जननाशौचं मृताशौचं तु नास्ति इदं स्रावपाताशौचं सर्ववर्णसाधारणं गर्भिण्याः सप्तममासप्रभृ
ति प्रसवे मातुः पित्रादिसपिंडानां च संपूर्णं जननाशौचं तच्च विप्रे दशाहं क्षत्रिये द्वादशाहं वैश्ये पंचदशाहं शूद्रे मासः संकरजातीनां शूद्र
वत् विज्ञानेश्वरस्तु नैवमाशौचं किंतु स्नानमात्रमित्याह सर्ववर्णेषु दशाहं वा जननाशौचे गर्भिण्या दशाहमस्पृश्यत्वं कर्मानधिकारस्तु
कन्योत्पत्तौ मासं पुत्रोत्पत्तौ विंशतिरात्रं इदं स्वस्वाशौचोत्तरमिति विप्रः स्त्रियाः क्रमेण चत्वारिंशत्त्रिंशद्दिनान्यनधिकारः पितुः सापत्न
मातुश्च कन्यायाः पुत्रस्य चोत्पत्तौ सचैलस्नानात्प्रागस्पृश्यत्वं पित्रादिसपिंडानां जननाशौचे कर्मानधिकारमात्रं कर्माद्यतिरिक्तकालेऽस्प
र्शदोषो न जातकर्मणि दाने च नालच्छेदनात्पूर्वं पितुरधिकारः एवं पंचमषष्ठदशमदिनेषु दाने जन्मदादिपूजने चाधिकारः तत्र विप्राणां राम
प्रतिग्रहे दोषो न कूटस्थमारभ्य सप्तमपुरुषपर्यंताः सपिंडाः ततः सप्तमसमानोदकाः ततः सप्तैकविंशतिपर्यंताः सगोत्राः तत्र सपिंडानां ३७

ध॰ सिं॰ ३उ॰ ३८

माधवस्तु पितृगृहे कन्यायाः प्रसूतौ पित्रोस्त्रिरात्रं तद्गृहवर्तिभ्रातॄणामेकाहमित्याह कन्यायाः प्रतिग्रहप्रसवे पित्रादीनामाशौचं मृतजाते त्रि
शौचं सपिंडानां संपूर्णमेव जननाशौचं मृताशौचं नास्ति जननोत्तरं नालच्छेदनात्पूर्वं शिशुमरणे पित्रादिसपिंडानां त्रिदिनं जननाशौचं मातु
स्तु दशाहमेव मृताशौचं तु नास्ति नालच्छेदनोत्तरं दशाहाभ्यंतरे शिशुमरणे सपिंडादीनां संपूर्णमेव जननाशौचं मृताशौचं तु नास्ति अ
थ मृताशौचं तत्र मृताशौचवतां अस्पृश्यत्वं कर्मानधिकारश्च दशाहानंतरं नामकरणात्प्राक् शिशुमरणे सपिंडानां स्नानमात्रं मातापित्रोस्तु
पुत्रमृतौ त्रिरात्रं कन्यामृतौ चैकाहः सापत्नमातुः सर्वत्र पितृवत् नाम्नः पूर्वं खननमेव नित्यं नामकरणानंतरं चूडाकरणपर्यंतं तदभा
वे वर्षत्रयपूर्तिपर्यंतं दाहखननयोर्विकल्पः नामकरणोत्तरं दंतोत्पत्तेः प्राक् पुत्रमरणे दाहे सपिंडानामेकाहः खनने तु स्नानाच्छुद्धिः माता
पित्रोरुभयत्रापि त्रिरात्रं कन्यामृतौ तु त्रिपुरुषसापिंडानामुभयत्र स्नानाच्छुद्धिः मातापित्रोः कन्यामृतौ दंतोत्पत्तिपर्यंतमुभयत्रैकाहः अ
त्र नामकरणं द्वादशदिनोपलक्षणं दंतजननं सप्तममासोपलक्षणं तेन द्वादशदिनमारभ्य षण्मासपर्यंतमेकाहादि फलितं सप्तममास
प्रभृति चूडाकरणपर्यंतं तदभावे तृतीयवर्षपूर्तिपर्यंतं दाहे खनने वा सपिंडानामेकाहः केचित्खनने एकाहो दाहे त्रिरात्रमित्याहुः मा राम
तापित्रोरुभयत्र त्रिरात्रं एतत्पुत्रमृतौ कन्यामृतौ तु वर्षत्रयपर्यंतं सपिंडानां स्नानाच्छुद्धिः मातापित्रोः सप्तममासप्रभृति कन्यामृतौ ३८
त्रिरात्रं विज्ञानेश्वरस्तु एकादशदिनमारभ्य यावदुपनयनं पुत्रमृतौ कन्यामृतौ तु यावद्विवाहं मातापित्रोस्त्रिरात्रमेवेत्याह प्रथमव

दशाहमित्युक्तं सोदकानां त्रिरात्रं सगोत्राणामेकरात्रमिति नागोजीभट्टीये अन्ये तु सगोत्राणां नाशौचमित्याहुः अयं सपिंडसोदकाद्या
शौचविभागो जननमरणोभयसमानो मरणे तु आशौचविच्छेदेपि स्नानमात्रं यावदेककुलत्वज्ञानं तावद्भवत्येवेति विशेषः अत्रेदं बोध्यं कूटस्था
दारभ्य संततिभेदे एकसंततौ कश्चिदष्टमोऽपरसंततौ च कश्चित्सप्तमस्तयोश्चैकतः साापिंड्यानुवृत्तिः परतो निवृत्तिरित्युक्तं तेनाष्टमेन निवृत्तसा
पिंड्यकेन सप्तमादीनां परसंततिस्थानां जनने मरणे त्रिदिनमाशौचं कार्यं सप्तमेन त्वनुवृत्तसापिंड्यकेनाष्टमादीनां जनने मरणे वा दशाहमेव
कार्यं एवं सोदकत्रिरात्रादौ कन्याविषयकत्रिपुरुषसापिंड्येप्यूह्यं अत्राष्टमस्य मृतपितृकत्वे जीवत्पितृकत्वेपि च त्रिदिनमेव त्र्यंबकीये
भट्टोजीये नागोजीये चाशौचप्रकरणे अन्यत्र च पित्रादिजीवनाजीवनकृतविशेषादर्शनादिति केचित् अपरे तु निर्णयसिंधौ सापिंड्यप्रकर न
णे आदशमाद्धर्मविच्छित्तिरित्यादिसुमंतुवाक्यस्य स्वरूपाणिके तद्व्याख्याने एकपिंडदानक्रियान्वयित्वरूपसापिंड्यलक्षणमनुसृत्य जी
वत्पित्रादिकस्य प्रपितामहात्परे त्रयः पिंडभाजस्तदूर्ध्वं त्रयो नवपुरुषपर्यंता लेपभाजः श्राद्धकर्ता च दशम इति दशमादूर्ध्वं सापिंड्य
निवृत्तिः पितृपितामहजीवने नवपुरुषपर्यंतं पितृजीवने सप्तपुरुषपर्यंतं सापिंड्यमिति प्रतिपादनादष्टमादेः पित्राजीवनदशायां दशाह राम
माशौचं पित्रादिमरणोत्तरमेव त्रिदिनमिति वदंति अत्रायमद्वितीयपक्ष एव युक्तो भाति पितृगृहे कन्याप्रसूतौ पित्रोस्तद्गृहवर्तिभ्रातृणां ३८
चैकाहः पितृगृहवर्तिपितृव्यादीनां सर्वेषां पितृसपिंडानामेकाह इति स्मृत्यर्थसारे एवं भ्रात्रादिगृहे भगिन्यादिप्रसवेपि तेषामेकाहः

पोदैकृतचूडस्य पुत्रस्य मरणे पित्रादीनां सर्वेषां त्रिदिनं नियतं दाहश्च नित्यो यतः त्रिवर्षोर्ध्वं कृतचूडस्याकृतचूडस्य वा मरणे च नाशौचं
किंतु स्नानमात्रं अनुपनीतभ्रातृमरणे भगिन्या नाशौचं ऊनद्विवर्षस्य खननं मुख्यं अनुगमनं वैकल्पिकं पूर्णद्विवर्षस्य दाहो मुख्यः अ
नुगमनं नित्यं अत्र दाहोदकदानादि तूष्णीमेव कृतचूडस्य पूर्णत्रिवर्षस्य च भूमौ पिंडदानं दंतजननपर्यंतं तुल्यवयस्केभ्यो न तु दंत्राद्दुग्धदा
नं त्रिवर्षांतं चूडांतं वा पायसदानं तदूर्ध्वमुपनयनपर्यंतमाशौचांते समवयस्केभ्यस्तदुद्देशेन भोजनादिदानं स्त्रीशूद्रयोस्तु कृतचूडयोर
प्युदकदानादि वैकल्पिकं शूद्रस्य त्रिवर्षपर्यंतमेतदेवाशौचं अस्योपनयनस्थाने विवाहः तथा च त्रिवर्षोर्ध्वं विवाहपर्यंतं तदभावे षो
डशवर्षपर्यंतं वा शूद्रस्य मरणे त्रिदिनं तदूर्ध्वं जात्याशौचं कन्याया वर्षत्रयानंतरं वाग्दानात्प्राङ्मरणे त्रिपुरुषसपिंडानामेकाहः
मातापित्रोस्त्रिदिनं दाहादि तूष्णीं वाग्दानोत्तरं विवाहात्प्राक् कन्यामरणे पितृसपिंडानां भर्तृसपिंडानां च त्रिदिनं अनयोरुभयकुलेपि सा
त्रिपुरुषं सापिंड्यं दाहादि तूष्णीमेव अन्ये नुपनीतमरणे चातिक्रांताशौचं नास्ति पितुरपत्यजननश्रवणे देशांतरे कालातीतेपि स्नानं भ
वत्येव अनुपनीतमरणे तिक्रांतेपि स्नानं भवत्येवेति स्मृत्यर्थसारः अनुपनीतस्यारूढकन्यायाश्च भ्रातापितृमरणे एव दशाहाशौचं
अन्यमरणे तु न किमपि उपनयनोत्तरं मरणे सपिंडानां दशाहं सोदकानां त्रिरात्रं सगोत्राणामेकाहं स्नानाद्वा शुद्धिर्वैश्यादिविशेषः प्रागु
क्तो नानुसंधेयः स्त्रीशूद्रयोर्विवाहोत्तरं मरणे दशाहः शूद्रस्य विवाहाभावे षोडशवर्षोत्तरमित्युक्तं विवाहोर्ध्वं कन्यायाः पितृगृहे

ध.सिं.३उ. मरणेमातापित्रोःसापत्नमातुःसापत्नभ्रातुःसोदरभ्रातुश्चत्रिरात्रं पितृव्यादीनांतद्गृहवर्तिनामेकाहः तद्गृहावर्तिनामसपिंडानामेकाहइ
३९ तिकेचित् ग्रामांतरेमृतेपित्रोःपक्षिणीतिकेचित् ऊढायाःकन्यायाःपतिगृहेमरणेपित्रोःसापत्नमातुश्चत्रिरात्रं भ्रातुःपक्षिणी पितृव्या
दीनामेकाहइतिकेचित् मातापित्रोर्मरणेसापत्नमातुर्मृतौचऊढकन्यायास्त्रिरात्रंदशाहांतः दशाहोर्ध्वंकालांतरेवत्सरांतरेपिपक्षिणी
भ्रातुरुपनीतस्यविवाहितभगिन्याश्चपरस्परगृहमरणेपरस्परस्यत्रिरात्रं गृहांतरे मृतेपरस्परस्यपक्षिणी ग्रामांतरेएकाहः असं
तनिर्गुणत्वेएकग्रामेपिस्नानं एवंसापत्नभ्रातृभगिन्योरपि भगिनीमृतेभगिन्याअप्येवमेवेतिभाति ऊढकन्यायाःपितामहपितृव्यादि
मरणेस्नानमेव मातुलमरणेभगिनीपुत्रस्यभगिनीकन्यायाश्चपक्षिणी उपकारकेमातुलमरणेस्वगृहेमातुलमरणेचत्रिरात्रं अनु
पनीतमातुलमरणेग्रामांतरेमातुलमरणेचैकरात्रं एवंसापत्नमातुलमरणेपिमातुलानीमरणेभर्तृभगिन्यपत्यस्यस्त्रीपुंसरूपस्य
पक्षिणी सापत्नमातुलानीमरणेतुनाशौचं अनुपनीतभागिनेयमरणेमातुलस्यमातुलान्याश्चत्रिरात्रं एवंसापत्नभागिनेयमृतेपि
अनुपनीतभागिनेयमरणेमातुलस्यमातुलान्याश्चपक्षिणी एवंसापत्नभागिनेयेपि अनुपनीतपदेनावशिष्टोपनयनमात्रः कृतचू राम
डःचूडायाअभावेत्रिवर्षोर्ध्ववयस्कोवाग्राह्यइतिभाति एवमग्रेप्यनुपनीतपदस्यार्थोबोध्यः भागिनेयीमरणेतुस्नानमात्रमितिभाति ३९
मातामहमरणेदुहित्रपत्यस्यपुत्ररूपस्यकन्यारूपस्यवात्रिरात्रं ग्रामांतरेपक्षिणी मातामह्यांचमृतायांदौहित्रदौहित्र्याश्चपक्षि

णी अत्रसर्वत्रपुरुषस्योपनीतस्यैवस्त्रियाश्चविवाहिताया एवमातापित्रातिरिक्ताशौचेधिकारइत्युक्तं अत्रमातुलमातुलानीमातामह
महादिमृतौस्त्र्यपत्यस्याशौचोक्तिःस्वकीयानुसारेण अन्यत्रतुनैवंस्पष्टमुपलभ्यते उपनीतदौहित्रमरणेमातामहस्यमातामह्याश्चत्रि
रात्रं अनुपनीतदौहित्रेमृतेमातामहस्यमातामह्याश्चपक्षिणी दौहित्रीमरणेतुनाशौचमितिभाति श्वश्रूश्वशुरयोर्मरणेजामातुःसान्निध्ये
त्रिरात्रं असन्निधौपक्षिणी उपकारकयोर्मरणेत्वसन्निधावपित्रिरात्रमेव ग्रामांतरेएकरात्रं भार्यामरणेननिवृत्तसंबंधयोःश्वश्रूश्वशु
रयोरनुपकारकयोर्मृतेतुपक्षिणी एकाहोवेतिभाति जामातरिमृतेश्वश्रूश्वशुरयोरेकरात्रंस्नानंतुद्विजी स्वगृहेजामातृमरणेत्रिरात्रं उपनी
तेश्यालकेमृतेभगिनीभर्तुरेकाहः अनुपनीतेतुश्यालकेस्नानं ग्रामांतरेमृतेपिस्नानं भार्यामरणेननिवृत्तसंबंधेश्यालकेस्नानमितिनागोजी
भट्टीये श्यालकसुतमरणेस्नानं कश्चिच्छ्यालकायांमृतायांश्यालकवदेकाहादिकमाह मातुःस्वसरिमृतायांस्वस्रपत्ययोःकन्यापुत्रयोः
पक्षिणी एवंसापत्नमातुःस्वसृमरणेपि पितुःस्वसरिमृतायांभ्रातृपत्ययोःकन्यापुत्रयोःपक्षिणी पितुःसापत्नस्वसृमरणेतुस्नानमात्रं
भ्रातृपत्यमरणेतुपितृष्वसुःस्नानं स्वगृहेपितृष्वसृमातृष्वसृमरणेत्र्यहं उपनीतबंधुत्रयमरणेपक्षिणी अनुपनीतस्यगुणहीनस्यवा
बंधुत्रयमरणेएकाहः स्वगृहेमरणेतुत्रिरात्रं अत्रबंधुत्रयपदेनात्मबंधुत्रयंपितृबंधुत्रयंमातृबंधुत्रयमितिनवबंधवोग्राह्याः ते
यथा आत्मपितृष्वसुःपुत्राआत्ममातृष्वसुःसुताः आत्ममातुलपुत्राश्चविज्ञेयाआत्मबांधवाः पितुःपितृष्वसुःपुत्राःपितुर्मातृष्वसुः

हे

ध॰सिं॰३उ॰ सुताः पितुर्मातुलपुत्राश्च विज्ञेयाः पितृबांधवाः मातुः पितृष्वसुः पुत्रा मातुर्मातुलस्वसुः सुताः मातुर्मातुलपुत्राश्च विज्ञेया मातृबांधवा
५० इति पितृष्वस्रादिकन्यानां तु विवाहितानां मरणे तद्बंधुवर्गस्यैकेनेति वचनबलादेकोनूढानां तु मरणे स्नानमात्रमिति निर्णयसिंध्वाशयः
नागोजीभट्टास्तु बंधुत्रयवाक्ये पुत्रपदं कन्योपलक्षकमित्याहुः तन्मते पितृष्वस्रादिकन्यानामूढानां मरणे पक्षिणी अनूढानामेकाहइ
त्यादि पितृष्वस्रादिकन्याभिस्तु बंधुत्रयमरणे स्नानमात्रं कार्यमिति सिंध्वाशयेन सिध्यति भट्टमते तु पुत्रपदवत्तद्वाक्यस्थात्मपदस्या
पि कन्यापरत्वापत्त्या कन्याभिरपि बंधुत्रयाशौचं कार्यमित्यापततीति तत्र च बहुशिष्टाचारविगानमिति सिंध्वाशयो युक्तो भाति अत्रे
दं तत्त्वं देवदत्तीयबंधुनवकमध्ये आत्मबंधुत्रये संबंधसाम्यात्परस्परमाशौचं अवशिष्टबंधुषट्के तु बंधुषट्कमरणे देवदत्तस्या
शौचं देवदत्तस्य मरणे तु बंधुषट्कस्य नाशौचं संबंधाभावादिति सुधीभिरूह्यं दत्तकस्य मरणे पूर्वापरपित्रोस्त्रिरात्रं सपिंडानामेका
हमाशौचं नीलकंठीये दत्तकनिर्णये तु उपनीतदत्तके दौपालकपित्रादिसपिंडानां दशाहादिकमेवाशौचमित्युक्तं दत्तकेनापि पूर्वा
परपित्रोर्मृतौ त्रिरात्रं पूर्वापरसपिंडानां मरणे एका॥मरणे॥हः पित्रोरौर्ध्वदेहिककरणे तु कर्मांगं दशाहमेव दत्तकस्य पुत्रपौत्रादेर्जन राम
नमरणे चा पूर्वापरसपिंडानामेकाहः एवं पूर्वापरसपिंडमरणादावपि दत्तकपुत्रपौत्रादेरेकाहः इदं सपिंडसमानोदकभिन्ने दत्तीकृ ५०
ते ज्ञेयं सगोत्रे सपिंडे सोदके च दत्तीकृते यथाक्रमं दशाहं त्रिरात्रं च यथाप्राप्तमेव स्यैव आचार्यमृतौ त्रिरात्रं ग्रामांतरे पक्षिणी उपनी

य वेदाध्यापक आचार्यः स्मार्तकर्मनिर्वाहकोऽप्याचार्यः आचार्यभार्यासुतयोर्मरणे एकाहः मंत्रोपदेशकगुरुमरणे त्रिरात्रं ग्रामांतरे प
क्षिणी शास्त्राध्यापको व्याकरणज्योतिःशास्त्राद्यंगाध्यापकश्चानूचानसंज्ञस्तन्मरणे एकाहः सकलवेदाध्यापकगुरुमरणे पक्षिणी वे
दैकदेशाध्यापक उपाध्यायस्तन्मरणे एकाहः शिष्यस्योपनीयाध्यापितस्य मृतौ त्रिरात्रं निवृत्ताध्ययनस्य मृतौ पक्षिणी परोपनीत
स्य वक्ककालमध्यापितस्य मरणे एकाहः सहाध्यायी मृतौ पक्षिणी ऋत्विजि अनिवृत्तकर्मणि मृते त्रिरात्रं ग्रामांतरे पक्षिणी क
र्मनिवृत्तौ ग्रामांतरे एकाहः एकग्रामे पक्षिणी एवं याज्यमरणेऽपि सार्थवेदाध्यायी श्रौतस्मार्तकर्मनिष्ठश्च श्रोत्रियस्तयोर्मरणे मैत्री
गृहानंतर्यादिसंबंधे त्रिरात्रं एकतरसंबंधे पक्षिणी संबंधाभावे एकाहः सवर्णमित्रमरणे एकाहः यतिमरणे सर्वसपिंडानां स्नान
मात्रं स्वगृहे दासीनां सपिंडमरणे एकाहः स्वाधिष्ठितस्वगृहे असपिंडमरणेऽप्यहः आशौचप्रयोजकसंबंधिनि स्वगृहे मृते त्रि
रात्रं ग्रामाधिपदेशाधिपयोर्मृतौ सज्योतिः दिवामरणे रात्रौ स्नानाच्छुद्धिः रात्रिमरणे दिवा स्नानाच्छुद्धिरिति सज्योतिःपदार्थः प
क्षिणीपदार्थस्तु दिवामरणे स दिवसः सा रात्रिर्द्वितीयदिवसे नक्षत्रदर्शनपर्यंतमिति आगामिवर्तमानाहर्द्वययुता मध्यगता रात्रिः
रात्रिमरणे सा रात्रिस्तदुत्तरमहोरात्रिश्चेति पक्षिणी केचित्तु रात्रिमरणे मरणादिनाद्द्वितीयदिनस्थनक्षत्रपर्यंतमेव पक्षिणीप
दार्थ इत्याहुः एवमतिक्रांतविषये दिवारात्रौ वा मरणज्ञानानुसारेण पक्षिणीव्यवस्था योज्या आचार्यमातुलादीनां त्रिरात्राद्या

ध॰सिं॰३उ॰ ५१

शौचमन्यस्मिन्नंत्यकर्मकर्तरि ज्ञेयं शिष्यादीनां अंत्यकर्मकर्तृत्वे तु दशाहाद्येव ग्राममध्ये यावच्छवस्तिष्ठति तावद्ग्रामस्याशौचं नगरे
तु नैव ग्रामनगरलक्षणान्यन्यत्र गृहे गवादिपशुमृतौ यावच्छवस्तिष्ठेत्तावदाशौचं द्विजगृहे शुनो मृतौ गृहस्य दशरात्रमाशौचं शूद्र
मरणे मासं पतितमृतौ मासद्वयं म्लेच्छादिमृतौ मासचतुष्टयं दासानां गृहजातक्रीतऋणमोक्षितलब्धादिप्रकाराणां स्वामिम
रणे स्वजातीयाशौचं युद्धशस्त्रघातेन सद्यो मृते स्नानमात्रेणाशौचं अंत्यकर्मपिंडदानादिकं सद्य एव कर्तव्यं युद्धक्षतेन कालां
तरे मरणे एकाहः त्र्यहादूर्ध्वं युद्धक्षतेन मरणे पराङ्मुखहते युद्धके पटेन हते च त्रिरात्रं युद्धक्षतेन सप्तरात्राद्यूर्ध्वं मृतौ दशाहः स्ना
ङ्कः शिष्टास्तु युद्धहतस्य सद्यःशौचादिकं लौकिकविहितत्वान्नवदंति प्रयागादौ काम्यमरणे स्नानमात्रं प्रायश्चित्तार्थमप्या
दिमरणे एकाहः महारोगपीडाक्षमाणां जलाग्न्यादिमरणे त्रिरात्रं अत्रापि न विशिष्टाचारसंमतिः एवं कारागृहे मृतस्यैकरात्रेपि
अथातिक्रांताशौचं तत्र जननाशौचे तिक्रांताशौचं नास्ति पितुः स्नानमात्रं तत्रापि भवति मृताशौचेपि अनुपनीतमरणादि
निमित्तेषु त्रिरात्रैकरात्रेषु मातुलादिपरगोत्रीयमरणनिमित्तकेषु पक्षिणीत्रिरात्रादिषु चातिक्रांताशौचं नास्ति ततोदकन्ययाः राम
पित्रोर्मरणे त्रिरात्रेऽतिक्रांते पिदशाहांतर्मृत्यहं तदूर्ध्वं वत्सरांतरे पक्षिणीत्युक्तं एवं सोदकादिविषयत्रिरात्रादिषु अतिक्रांताशौ ५१
चं न स्नानमात्रं तत्रापि कालांतरेपि भवत्येव किंतु दशाहादिमृताशौचविषयमेव अतिक्रांताशौचं कर्तव्यं तत्र दशाहोत्तरे

वानां त्रिरात्रादीनां वा तत्तदाशौचमध्ये ज्ञाने वशिष्टदिनैः शुद्धिः पुत्रादेरपि शेषदिनैरेव शुद्धिः अंत्यकर्म विशेषदिनैरेव समापनीयं एवं अस्थि
पर्णशरसंस्कारेपि शेषेणैव एवं सोदकत्रिरात्रे विशेषेण शुद्धिः त्रिरात्राद्युत्तरं तु दशाहस्य नाशौचाभावात् दशाहमध्ये ज्ञाने पि नातिक्रांताशौचं
किंतु स्नानमात्रं मातापित्रोर्मरणे दूरदेशेपि वत्सरांतरेपि श्रवणे पुत्रस्य श्रवणप्रभृति दशाहादि पूर्णमेवाशौचं दंपत्योः परस्परं देशांतरे का
लांतरेपि पूर्णं दशाहमेव सपत्नीनां परस्परं देशकालविशेषानपेक्षं दशाहमेव सापत्नमातुर्मरणे पुत्रस्य दशाहोर्ध्वं देशकालानपेक्षं त्रिरा
त्रं औरसपुत्रमृतौ मातापित्रोर्वत्सरांतेपि त्रिरात्रं दशाहोर्ध्वं एकदेशे सपिंडमरणे ज्ञाते मासत्रयपर्यंतं त्रिरात्रं षण्मासपर्यंतं पक्षिणी
नवमासपर्यंतमेकरात्रं ततो वर्षपर्यंतं सज्योतिः स्नानमात्रं वा माधवमते पक्षत्रयपर्यंतं त्रिरात्रं षण्मासपर्यंतं पक्षिणी वर्षपर्यंतमेकरा
त्रं वर्षोर्ध्वं स्नानमात्रमिति अत्रापदनापद्विषयत्वेन व्यवस्था अथ देशांतरे सपिंडमरणे दशाहोर्ध्वं ज्ञाते पक्षत्रयपर्यंतं त्रिरात्रं षण्मा
सपर्यंतं पक्षिणी नवमासपर्यंतमेकाहः वर्षपर्यंतं सज्योतिरिति माधवमतं विज्ञानेश्वरस्तु देशांतरे सपिंडमरणे दशाहोर्ध्वं ज्ञाते स्नान
मात्रमित्याह अत्र माधवमतमेव युक्तं अतिक्रांताशौचं वयोवस्थानिमित्तकाशौचं च सर्ववर्णसाधारणं देशांतरं विप्रस्य विंशतियोज तु
नात्परं क्षत्रियादेः क्रमेण चतुर्विंशतित्रिंशत्षष्टियोजनैः केचिद्विप्रस्य त्रिंशद्योजनपर्यंते देशांतरमाहुः भाषाभेदसहितमहागिरिणा
भाषाभेदसहितमहानद्या वा व्यवधानमपि देशांतरं अन्ये तु केचित् भाषाभेदरहितमपि गिरिनदीव्यवधानं देशांतरमाहुः तद्योजनविंश

ध.सिं.३उ. विंशत्यादिसंख्यया त्रिचतुरादिनद्यंतरत्वेपि देशांतरत्वसंपादकतया ज्ञेयमिति भाति अन्यथा महानदीपरपूर्वतीरवासिनामेकयोजनम
४२ ध्येपि देशांतरत्वापत्तेः अत्र सगोत्रविषयाशौचान्येन भार्यापतिपुत्रादिभिः सर्वैरनुष्ठेयानि यानि तु मातुलत्वभगिनीत्वादिप्रयुक्तानि भि
न्नगोत्राशौचानि तेषु जायापतिपुत्रादिमध्ये यत्संबंधि यत्तत्तेनैवानुष्ठेयं न सर्वैः रात्रौ जननमरणयो रात्रौ मरणज्ञाने वा रात्रिं त्रिभागां कृत्वा आद्य
मभागद्वये पूर्वदिनं तृतीयभागे उत्तरदिनमारभ्याशौचं यद्वा अर्धरात्रात्प्राक्पूर्वदिनं परतः परदिनं अत्र देशाचारादिना व्यवस्था आहिताग्ने
र्मंत्रवद्दाहदिनमारभ्य पुत्रादिभिराशौचं कार्यं अत्राहिताग्निपदेन श्रौताग्नित्रयवान्ग्राह्यः तद्भिन्नो गृह्याग्निमानपि अनाहिताग्निपदेन
ग्राह्यः आहिताग्नेर्विदेशे मरणे मंत्रवद्दाहात्पूर्वं पुत्रादीनामाशौचं संध्यादिनित्यकर्मलोपश्च नास्ति मंत्रवद्दाहमारभ्य तु पुत्रादिसपिंडा
नां दुहितृदौहित्रादिभिन्नगोत्राणां चाशौचं भवत्येव न त्वतिक्रांतनिमित्तकाशौचाभावो वस्त्रस्नानं वा अत एवाहिताग्नेः पर्णशरदाहेपि दशा
हमेव देशांतरे कालांतरेपि सिध्यति अनाहिताग्नेर्मरणदिनादारभ्य पुत्रादिभिराशौचं कार्यं अनाहिताग्नेर्देशांतरे मरणे तिक्रांताशौचं
मरणश्रवणानंतरमेव पूर्वोक्तव्यवस्थया कार्यं अनाहिताग्नेरस्थिदाहपर्णशरदाहयोस्तु पूर्वमगृहीताशौचयोर्भार्यापुत्रयोर्दशाहमेव गृही
ताशौचयोस्तु संस्कारकर्तृभिन्नयोः दाहकाले त्रिरात्रं सपत्न्योर्मिथश्चैवं पत्नीसंस्कारे पत्युश्चैवं एतद्भिन्नसपिंडानां तु पूर्वमगृहीताशौचा राम
नामनाहिताग्निसंस्कारकाले त्रिरात्रं गृहीताशौचानां तु सपिंडानां दाहकाले स्नानमात्रं इदं सपिंडानां त्रिरात्रादिकं पुत्रादेर्दशाहादिकं ४२

च दशाहोर्ध्वं संस्कारकरणे ज्ञेयं दशाहमध्ये संस्कारकरणे तु शेषदिनैरेव शुद्धिः कर्मसमाप्तिश्च आहिताग्नेरेव दशाहमध्येपि शरीरदाहे अस्थि
दाहे पर्णशरदाहे वा शेषेण न शुद्धिः समंत्रकदाहदिनस्यैव प्रथमदिनत्वादित्युक्तं दशाहोर्ध्वं देशांतरमृताहिताग्नेर्वार्ताश्रवणदिनात्कृत
त्रिरात्राशौचानां सपिंडानां चतुर्थादिदिनेषु संस्कारारंभे दाहकाले स्नानं अगृहीताशौचानां त्रिदिनमेव भार्यापुत्रादेः श्रवणदिनादारभ्य द
शाहं द्वितीयादावहन्यारंभे चतुर्थदिने सपिंडशुद्धिः भार्यादेर्दशाहमेव श्रवणदिनादित्यूह्यं देशांतरगतस्य द्वादशवर्षादिप्रतीक्षोत्तरं पर्ण
शरदाहेप्येवमेव पुत्रादेः सपिंडानां च दशाहत्रिरात्रादिकमूह्यं प्रतीक्षा च यदारभ्य वार्ता न श्रूयते तदारभ्य पंचदश वर्षाणि मातापित्रोः
अन्येषां पूर्वे वयसि विंशतिः मध्यमे पंचदश उत्तरे वयसि द्वादश प्रतीक्षा युक्त्यादिभिर्मरणनिश्चयासंभवे कार्या अथाशौचसंपाते निर्णयः
दशाहमृताशौचे दशाहस्य ततो न्यूनस्य वा मृताशौचस्य संपाते पूर्वप्रवृत्ताशौचसमाप्त्या शुद्धिः १ दशाहजननाशौचे दशाहन्यूनं वा जनना
शौचं पतति चेत्पूर्वप्रवृत्तसमाप्त्या शुद्धिः २ दशाहमृताशौचे जननाशौचं दशाहं त्र्यहं वा संपतेत्तदा पूर्वमृताशौचसमाप्त्या शुद्धिः ३ त्र्यहंमृता
शौचे त्र्यहं ततो न्यूनं वा मृताशौचं त्र्यहं जननाशौचं वा संपतेत्तदा पूर्वप्रवृत्तांते शुद्धिः ४ त्रिदिनजननाशौचे त्रिदिनजननाशौचपाते पूर्वां
तशुद्धिः ५ पक्षिणीमृताशौचे पक्षिण्येकाहान्यतरमृतकपाते पूर्वांतशुद्धिः ६ जननाशौचेन समेनाधिकेन वा मृताशौचं नापैति पक्षि
ण्यादिरूपमृतकेन त्रिदिनं दशाहं च जननाशौचं त्रिदिनमृताशौचेन दशाहं जाताशौचं च नापैतीति वक्तव्यः कश्चित्तन्न्यूनेनापि मृतके

ध·सिं·३·उ· ४३

नाधिकस्यापि जाताशौचस्य निवृत्तिरित्याह त्रिदिनमृताशौचेन दशाहं मृतकं न निवर्तते एवं पक्षिण्या त्रिदिनमेकाहेन पक्षिणी च नापैति
त्रिदिनजाताशौचेन दशाहं जाताशौचं नानिवर्तते अत्रेदं बोध्यं संपातो नामाशौचिनामेकाशौचविज्ञाने परशौचविज्ञानं तेन पूर्वाशौ
चमध्ये उत्पन्नमपि पराशौचं पूर्वाशौचांते ज्ञातं चेत् पूर्वेण न निवर्तते संपाताभावात् पूर्वत्वपरत्वे तदुत्पत्तिकृते न ज्ञानकृते तेन पूर्वोत्पन्नस्य
परोत्पन्नज्ञानोत्तरं ज्ञानेपि पूर्वोत्पन्नेन परोत्पन्नं तन्मध्ये ज्ञातं निवर्तत एव संपात एव ज्ञानकृतो न तु पूर्वत्वादिकमिति सिद्धांतादिति दशा
हांत्यरात्रौ यदि निवृत्तियोग्यदशाहसंपातस्तदा दिनद्वयमधिकं कार्यं दशमरात्रेश्चतुर्थयामे निवृत्तियोग्यदशाहांतरसंपाते दिनत्रयमधि
चतुर्थया च
कं दशाहांत्यरात्रौ त्रिदिननिवृत्तियोग्यत्रिरात्राशौचपाते तु पूर्वेण शुद्धिर्न द्व्यहादिवृद्धिः एवं त्र्यहाद्याशौचानां निवृत्तियोग्यानां परस्परं तृ
तीयरात्रौ तत्तृतीयरात्रिशेषे वा संपाते पूर्वेण शुद्धिर्न द्व्यहादिवृद्धिः वर्धितद्विदिने दशाहांतरपाते पूर्वेण द्विरात्रेण त्रिरात्रेण वा न शुद्धिः
वर्धितद्विरात्रेण पक्षिण्या निवृत्तिः वर्धिता द्विरात्रेणान्यत्रिरात्रस्य निवृत्तिः यदा तु भागिनेयादिर्मातुलादेः स्वकर्म करोति तदा त
न्निमित्ते दशाहाद्याशौचे सति यदि सपिंडमरणनिमित्तं दशाहादिकं पतति तदा तस्य पूर्वेण शुद्धिर्न भवति कर्मांगाशौचस्यास्पृश्यतामात्र राम ४३
प्रयोजकत्वेन संध्यादिकर्मलोपाभावेन लघुत्वात् लघुना गुरोर्निवृत्त्यभावात् एवं त्रिरात्रपातेपि जननत्रिरात्रस्य निवृत्तिर्मृतकत्रिरा
त्रस्य नेत्यादिकमूह्यं पुत्रस्य सपिंडाशौचेन मातापित्रोराशौचं नापैति एवं भार्यायाः भर्त्राशौचं नापैति केचित्तु भार्याशौचमिति ना

पैतील्याहुः मात्राशौचमध्ये पित्राशौचपाते पूर्वांते शुद्धिः स्मृत्यर्थसारादयस्तु पितुः संपूर्णमेवाशौचं कार्यमित्याहुः पित्राशौचे मातुर्मरणे पित्रा
शौचं समाप्य पक्षिणीमधिकां कुर्यात् इयं पक्षिणीवृद्धिर्दशमरात्रेर्वा प्रमरणे तत्स्थाने वा भवति दशमरात्रौत द्वात्रिचतुर्थयामे वा मातृमरणा
दौ तु द्विरात्रत्रिरात्रावेव न पक्षिणी मातुरनाश्चाहिताग्निभर्तुर्मरणाद्द्वितीयादिदिनेषु सहगमनेपि नाधिका पक्षिणी भर्त्राशौचांते शुद्धिः नव
श्राद्धपिंडादिकं युगपत्समापयेत् भर्त्राशौचोत्तरमन्वारोहणे त्रिरात्रं एतत्त्रिरात्रं सपिंडानामेव पुत्रस्य तु मात्राशौचं पूर्णमेवेति भाति सहग
मने सपिंडानामपि पूर्णमेव त्रिरात्रं त्वनुगमनमिति गौडाः इदमेव युक्तं इयं संपाते पूर्वेणाशुद्धिः सूतिकाया अपि दशस्य च नास्ति यदा देशांतर
मृतपितुर्वार्तां श्रुत्वा पुत्रे दशाहमाशौचं कृतं संस्कारस्तु अस्थ्यलाभादिहेत्वंतरवशान्न कृतो दशाहोत्तरं च संस्कार आरब्धस्तत्र संस्कारक
र्तुः पुत्रस्य कर्मांगदशाहमध्ये शौचं तन्मध्ये सपिंडमरणे पूर्वांते शुद्धिर्न मातुर्मरणेपि नाधिका पक्षिणी किंतु सपिंडाशौचं मात्राशौचं च सं
पूर्णमेव कार्यं अतिक्रांतकालाद्वर्तमानस्य बलवत्त्वात् एवं द्वादशाब्दादिप्रतीक्षोत्तरं पुत्रादिभिः क्रियमाणपित्रादिसंस्कारांगदशाहाशौचे
न्यसपिंडादिमरणे पीती पूर्वशेषेण शुद्धेरपवादः सिंधावुक्तः जननाशौचे मृताशौचे वा मृतकसंपाते पिंडदानादौ स्वकर्मप्रतिबंधो नास्ति
मृताशौचे जाताशौचे वा पुत्रजनने जातकर्मादि प्रतिबंधो नास्तीत्येके पूर्वाशौचांते जातकर्मेत्यन्ये मातुर्माधिका पक्षिणी तन्मध्ये पितुर्म
हैकोद्दिष्टश्राद्धं वृषोत्सर्गं शय्यादानादिकं च कुर्यात् अन्यसपिंडाशौचे तु एकादशाहकृत्यं न कार्यमिति बहवः कार्यमिति केचित् अथ

शवस्पर्शानुगमनादिसंसर्गाशौचं संसर्गाशौचे नित्यकर्मानधिकारो नास्ति किंत्वस्पृश्यत्वमात्रं तदपि तदीयभार्यापुत्रादीनां नास्ति किं
तु संसर्गकर्तुरेव एवं तद्गृहवर्तितत्स्वामिकान्नादिद्रव्याणां नाग्राह्यत्वं तत्र सजातीयशवस्पर्शे सज्योतिराशौचं हीनवर्णस्पर्शेऽधिकं कल्प्यं अ
थानुगमने सजातीयस्य विजातीयस्य शवस्यानुगमने स्नात्वाग्निस्पर्शो घृतप्राशनं च कृत्वा पुनः स्नात्वा प्राणायामं कुर्यात् विप्रस्य शूद्रा
नुगमने त्रिरात्रं नद्यां स्नानं घृतप्राशनं प्राणायामशतं च नात्र नित्यकर्मलोपः अथ निर्हरणे स्नेहेन सजातीयशवनिर्हरणे तदन्नाशने
च तद्गृहवासे च दशाहः तद्गृहवासमात्रे अन्नाशने वा त्रिरात्रं अन्नाशनेगृहवासयोरभावे एकाहः ग्रामांतरस्थं शवं निर्हृत्य ग्रामांतरवासे
सज्योतिः मौल्यग्रहणेन सजातीयनिर्हरणे दशाहः विजातीयनिर्हरणे शवजातीयं भृतिग्रहणेन हीनजातीयनिर्हरणे शवजातीयाद्द्विगु
णं सोदकशवनिर्हरणेपि दशाहः शवालंकारकरणे पादकृच्छ्रः अज्ञानादुपवासः अशक्तौ स्नानं धर्मार्थमनाथद्विजशवनिर्हरणे द्विज
स्यैकाहः धर्मार्थमनाथशवानुगमनादौ न दोषः ब्रह्मचारिणस्तु पितृमातृमातामहाचार्योपाध्यायभिन्नशवनिर्हरणादौ व्रतलोपः
पूर्वोक्तरीत्याशौचं च ततस्तेन कृच्छ्रप्रायश्चित्तं पुनरुपनयनं च कार्यं पित्रादेर्निर्हरणेपि ब्रह्मचारिणा आशौचिनामन्नं न भक्ष्यं तेषां स्प
र्शोपि न कार्यः अत्रापि नित्यकर्मलोपो न अथ दाहादौ समोत्कृष्टवर्णप्रेतस्य स्नेहादिना दाहोदकदानादिसकलौर्ध्वदेहिककरणे तत्त
ज्जात्याशौचं तदंते स्नेहलोभाद्यनुसारेण गुरुलघुप्राजापत्यादीनां त्रयं स्नेहादिना सवर्णानां दाहमात्रकरणे तद्गृहवासे त्रिरात्रं त

दन्नभक्षणे दशरात्रं तदुभयाभावे एकाहः हीनवर्णेनोत्तमवर्णस्य दाहमात्रकरणे शवजात्याशौचं भृतिग्रहणेन सवर्णस्य दाहमात्रकरणे
पि दशाह एव मौल्येनोत्तमवर्णदाहे द्विगुणं उत्तमेनाधमवर्णदाहनिर्हरणकरणे तज्जात्याशौचं तदंते क्रमेण द्विगुणं द्विगुणं चतुर्गुणं च प्रा
यश्चित्तं मौल्येन हीनवर्णदाहादौ प्रायश्चित्तमाशौचं चोक्तापेक्षया द्विगुणं धर्मार्थं समोत्कृष्टवर्णप्रेतस्य दाहादिसकलौर्ध्वदेहिककरणेपि
नाशौचं नित्यं पिंडदानाद्यनंतरं स्नानमात्राच्छुद्धिः द्विजेन शूद्रस्य धर्मेणापि दाहादि न कार्यं अथ ब्रह्मचारिणा पितृमातृमातामहादीना
मन्याधिकार्यभावे दाहाद्यंत्यकर्म कार्यं तदा कर्मांगं दशाहमस्पृश्यत्वलक्षणमाशौचं च कार्यं तदापि तेषामाशौचिनामन्नं ब्रह्मचारिणा
न भोक्तव्यं आशौचिस्पृष्टतया वासश्च न कार्यः तदुभयकरणे प्रायश्चित्तं पुनरुपनयनं च ब्रह्मचारिणा पूर्वोक्तपित्रादिभिन्नानां दाहा
द्यंत्यकर्मकरणे कृच्छ्रत्रयप्रायश्चित्तं पुनरुपनयनं चाशौचांते कार्यं पित्रादेर्दाहमात्रकरणे एकाहमाशौचं कार्यं अत्र सर्वत्र ब्रह्मचारिणः
संध्याग्निकार्यादिकर्मलोपो न ब्रह्मचारिभिन्नस्यापि दाहादिनिमित्तकसंसर्गाशौचे ब्रह्मयज्ञादिनित्यकर्मलोपो नेत्युक्तं तत्र देवर
आवैश्वदेवादिकमन्येन कारणीयं स्वयं कर्तुं योग्यं तु स्वेनैव कार्यं ब्रह्मचारिणः पित्राद्यंत्यकर्मकरणे तु पित्रादिमरणप्रयुक्ताशौचं न स
मावर्तनोत्तरं पूर्वं मातापित्रादिसपिंडानां त्रिरात्रमाशौचं कार्यं अथ रोदने आशौचादि विप्रादिभिः सवर्णमरणविषये अस्थिसंच
यनात्पूर्वं रोदने स्नानं तदुत्तरमाचमनं विप्रस्य शूद्रस्य विषये अस्थिसंचयनात्प्राग्रोदने त्रिरात्रं तदुत्तरमेकरात्रं शूद्रस्य शूद्रविष

येतद्दृह्वासादिसंबंधेस्थिसंचयनात्प्रागेकरात्रं तदूर्ध्वं स्नानं सपिंडानां त्वनुगमनरोदनादौ न दोषः नात्रापि कर्मलोपः अत्र सर्वत्र यस्य
यावानाशौचकालस्तं निर्गीय स्नात्वैव स शुध्यति नतु स्नानं विना तावत्कालमात्रातिक्रमेण शुद्धिः अंत्यकर्मकर्तुरस्थिसंचयनात्प्राक्
स्त्रीसंगे चांद्रायणं प्रायश्चित्तं ऊर्ध्वं प्राजापत्यत्रयं अन्येषां मृताशौचिनां संचयनात्प्राक् संगे त्रिरात्रमुपवासः ऊर्ध्वमेकरात्रं अथाशौ
चान्नभक्षणे असगोत्रो वा यदि बुद्धिपूर्वकं सकृदप्याशौचिस्वामिकं पक्वमन्नं यस्मिन्दिने भुंक्ते तदारभ्य तेन यावत्तेषामाशौचं भवति
तावदाशौचं कार्यं आशौचांते च विप्राशौचे सांतपनं प्रायश्चित्तं क्षत्राशौचे चांद्रायणं क्षत्रियादेः कल्लाभावान्न लिख्यते कचि
त्केवलस्तु स्वादनमात्रार्थिनेदानीमुपयुज्यते इति प्राय उपेक्ष्यते मत्याभ्यासे विप्रशूद्राशौचयोः क्रमेण मासषण्मासं कृच्छ्रादिव्रता
चरणं अमत्याभोजने यावदन्नपाकमाशौचं क्रमेणैकरात्रं सप्तरात्रं चोपोषणं दशशतं च प्राणायामाः अमत्याभ्यासे द्विगुणं आ
पदि अमत्याभोजने तद्दहराशौचमेकः प्राणायामः शूद्राशौचे अष्टाधिकसहस्रगायत्रीजपः ज्ञानत आपदि त्रिरघमर्षणमष्टोत्तरस राम
हस्रगायत्रीजपः शूद्राशौचे प्राजापत्यं शूद्रस्य द्विजाशौचे स्नानं पंचगव्यप्राशनं च सर्वमिदं जननाशौचे न्यूनं योज्यमेवमाहिताग्न्या ४५
शौचेपि न्यूनमिति स्मृत्यर्थसारे सर्वमिदमाशौचस्वामिकान्नभोजने यदा तु बदस्वामिकमाशौचरहितमन्नं भुंक्ते तदामत्याभो
जने कृच्छ्रं अमत्यार्धमिति स्मृत्यर्थसारे उक्तं आशौचिस्पृष्टाशौचिस्वामिकान्नभोजी तु तत्स्वामिकान्नाशननिमित्तं तत्स्पृष्टान्नाशने नि

मित्तं चेति प्रायश्चित्तद्वयं समुच्चयेनैव कुर्यात् आशौचिस्वामिकान्नप्रतिग्रहे तत्कृच्छ्रप्रायश्चित्तार्धं आशौचे तु नास्ति दातृभोक्त्रोर्द्वयोरज्ञाते जनने
मरणे वा न दोषः अन्यतरेण ज्ञाते दोषः तत्र दातुर्ज्ञाने भोक्तुरज्ञाने भोक्तुरल्पं प्रायश्चित्तं दातुरज्ञानेपि भोक्तुर्ज्ञाने पूर्णमेव भोजननिमित्तकाशौ
चेपि कर्मलोपो न अथ तु कथमपि स्वल्पसंबंधयुक्ते स्नानं वासोयुतं स्यादिति त्रिंशच्छ्लोकी स्मृत्यर्थसारोक्तेश्च अयमस्यार्थः स्वल्पेनापि एकाह
द्याशौचप्रयोजकेन संबंधेन युक्ते श्यालकजामात्रादौ मृते सचैलं स्नानं कार्यं सर्वत्र गुरुणो लघुनो वा मृताशौचस्य प्राप्तिकाले समाप्तिकाले च स्ना
तव्यमिति यावत् अथवा स्वल्पे देशाद्भिन्नपक्षिणीत्रिदिनाद्याशौचप्रयोजकैः संबंधैर्युक्ते बंधुत्रयमातुलानुपनीतसपिंडादौ मृते देशांतरे का
लांतरेपि स्नानं भवत्येव तथा च यस्य सन्निहिते काले आशौचप्राप्तिस्तस्यापि कालांतरे स्नानं यस्य तु सन्निहितकालेपि स्नानमात्रं तस्य का
लांतरे स्नानमपि नेत्यर्थः यद्वा स्वल्पः आशौचकप्रयोजकसंबंधभिन्नः संबंधः यथा श्यालकसुतलंकृतकन्यायाः पितृव्यतत्सुतादिभगिन्या
श्चालपुत्रत्वादितद्युक्ते आशौचाभावेपि स्नानं भवत्येव यत्किंचित्संबंधे आशौचाभावे स्नानमात्रं संनिधौ सर्वत्र कार्यमित्यर्थः पक्षत्रयमपि
दंशिष्टाचारे दृश्यते इतियुक्तं भाति अथाशौचापवादः स पंचधा कर्तृतः १ कर्मतः २ द्रव्यतः ३ मृतदोषतः ४ विधानतः इति ५ तत्र कर्तृतो यथा
यतीनां ब्रह्मचारिणां च सपिंडजननमरणयोर्नाशौचं मातापितृमरणे तु यतिब्रह्मचारिणोः सचैलं स्नानमात्रं भवत्येव ब्रह्मचारिणः समावर्त
नोत्तरं ब्रह्मचर्यदशायां मृतानां पितृमात्रादिसपिंडानां त्रिरात्रमाशौचमुदकदानं च कार्यं अनुगमननिर्हरणनिमित्तकं त्वाशौचं ब्रह्मचारि

णोप्यस्यैव पित्राद्यंत्यकर्मकरणे ब्रह्मचारिण आशौचमप्यस्यैव आरब्धप्रायश्चित्तानां प्रायश्चित्तानुष्ठानसमये आशौचं न समाप्ते तु प्राय
श्चित्ते त्रिरात्रमिति कांताशौचं कृतकर्मांगनांदीश्राद्धानां तत्कर्मसमाप्तिपर्यंतं तत्कर्मोपयोगिकार्ये आर्त्व्यादिसंकटे आशौचं न जाताशौचमृता
शौचवतो मरणसमयप्राप्तेनाशौचं तेन दानादिकं सति वैराग्ये आतुरस्य सन्यासोपि भवतीति सिंध्वादयः देशविप्लवदुर्भिक्षादिमहापदि
सद्यः शौचं आपद्गमे आशौचावशेषे त्रिरात्राशौचमस्यैव अथ कर्मतः अन्नसत्रिणामन्नादिदानेषु नाशौचं प्रतिग्रहीतुस्तु आमान्नग्र
हणे दोषो न पक्वान्नभोजने तु त्रिरात्रं क्षीरपानं गृहीतेनं तव्रतादावेकादश्यादौ नारब्धकृच्छ्रादिव्रते च नाशौचं तत्र स्नानादिशारीरनियमाः
स्वयं कार्याः अन्नेन पूजादिकमन्येन कारणीयं ब्राह्मणभोजनादिकमाशौचांते राजादीनां प्रजापालनादौ नाशौचं ऋत्विजां मधुपर्कोत्तरं
तत्कर्मणि नाशौचं ते न्येष्ट्याधानेष्टिपशुबंधादिषु मधुपर्को नोक्तस्तेषु कृते विवरणे तास्त्यक्त्वान्ये ऋत्विजः कार्याः दीक्षितानां दीक्षणीयेष्ट
रवभृथस्नानपर्यंतं यज्ञकर्मणि नाशौचं दीक्षितत्वेभ्यां स्नानमात्रं कर्ममध्ये कार्यं अवभृथात्पूर्वमेवाशौचाभावः अवभृथं तु न भवस्ये
वेति सिंधुः कर्मांते तु त्रिरात्रं पूर्वैः न्यायात् रोगभयराजभयादिनाशार्थशांतिकर्मणि नाशौचं क्षुत्पीडितकुटुंबस्य प्रतिग्रहे नाशौचं विस्त
रणशीलस्याधीतवेदशास्त्राध्ययने पि नाशौचं वैद्यस्य नाडीस्पर्शनेनाशौचं श्राद्धे तत्कृतं मूर्तिप्रतिष्ठाचौलोपनयनविवाहाद्युत्सवतडा राम
गाद्युत्सर्गकोटिहोमतुलापुरुषदानादिकर्मसु नांदीश्राद्धोत्तरं नाशौचं संकल्पिते पुरश्चरणजपे अविच्छेदन संकल्पित हरिवंशश्रवणादौ ४६

च प्रारंभोत्तरं नाशौचं कालादिनियमाभावे तु स्तोत्रहरिवंशादिकं माशौचे हेयमेव सर्वोप्ययमाशौचापवादोऽनन्यगतिकत्वे आतैश्चित्ते यद्गति
सिंधौ नागोजीये चोक्तं नानन्यगतिकत्वादिकमालोच्यैवाशौचाभावो येऽन्यः अत्र यद्वक्तव्यं तत्सर्वोर्थे तत्र तत्रोक्तमेव केचित्तु व्रते सिवदीक्षि
तानामृत्विजामारब्धोत्सवादीनां च स्वस्वरूपतआरंभतश्चावश्यकत्वात्सौख्यभावेप्याशौचाभाव इत्याहुः कन्याया ऋतुशंकादिसंकटे मुहूर्ता
तराभावे कूष्मांडहोमादिना जाताशौचे विवाहारंभोपि कार्य इत्युक्तं विवाहादिषु नांदीश्राद्धोत्तरमाशौचपाते पूर्वसंकल्पितान्नमस्पृशोऽन्ये दाता
व्यं भोक्तव्यं च दातारंभोत्तरं सिद्धान्नं च स्पृष्ट्वा न स्पृशेत् विवाहादेरतदन्यत्र वा भुंजानेषु विप्रेषु दातुराशौचपाते पात्रस्थमप्यन्नं त्यक्त्वान्य
गेहोदकाचांतः शुद्धः स्यादिति पूर्वोक्तमुक्तं अग्निसमारोपप्रत्यवरोहावाशौचेपि न कार्यौ तेन समारोपोत्तरमाशौचपाते पुनराधानमेव समा
रोपप्रत्यवरोहयोरन्यकर्तृकत्वस्याशौचापवादस्य चाभावात् इदं च हृद्यानां द्वादशाहं होमलोपे न्येषां त्र्यहं होमलोपे एव पुनराधानं ज्ञेयं ग्र
हणनिमित्तके स्नानश्राद्धदानादौ नाशौचं अन्ये देवे केश्चित्स्नानमात्रं कार्यं न श्राद्धादीत्याह संक्रांतिस्नानादावपि नाशौचं नित्यक
र्मसु स्नानाचमनभोजननियमास्पृश्यस्पर्शनादिनियमेषु नाशौचं अन्यद्दैवदेवब्रह्मयज्ञदेवपूजादि नित्यं नैमित्तिकं काम्यं चाशौचेषु
न कार्यं भोजनकाले आशौचापवादकजननमरणश्रवणे मुखस्थं ग्रासं त्यक्त्वा स्नायात् मुखस्थग्रासभक्षणे एकोपवासः सर्वान्न
भोजने त्रिरात्रोपवासः इति कर्मत आशौचसद्भावविचारः अथ द्रव्यतः पुष्पफलमूलजललवणमधुमांसशाकतृणकाष्ठोदकक्षीरदधि

ध.सिं.३उ.
४७

चूर्णौषधतिलतद्विकारेक्षुतद्विकाराणां लाजादिभर्जितान्नस्य लड्डुकादीनां चाशौचिस्वामिकानामाशौचिगृहस्थितानां च ग्रहणे दोषेण आ
शौचिहस्तात्तु किमप्येतन्न ग्राह्यं पण्ये तु वणिजादेराशौचेऽपि तद्धस्तात्तद्वणादेर्दामान्नस्य च क्रयेन दोषः अन्नरहितलाजादिकं तु क्रयेणापि
तद्धस्तान्न ग्राह्यं अथ मृतदोषवत्: शास्त्रानुज्ञां विना शस्त्राग्निविषजलपाषाणभृगुपातानशनादिभिर्बुद्धिपूर्वकं स्वेच्छयात्मघातकानां
नाशौचं तत्रात्मघातनं क्रोधात्पापोद्देशेन वा सुखसन्ततेर्वेष्टसाधनताभ्रमेण वा तथा चौर्यादिदोषेण राजहतानां परदार्येन त्वत्यादिहतानां
विद्युद्धतानां चनाशौचं अन्यैर्निषिद्धोऽपि गर्वान्नदीतरसाहसप्रासादारोहादौ प्रवृत्तो मृतस्तस्यापि नाशौचं योऽपि गवादिहरणार्थं लड्डुन
नार्थं वा प्रवृत्तो गोसर्पनखिशृंगिदंष्ट्रिगजचोरविप्रान्त्यजादिभिर्हतस्तस्य नाशौचं महापातकिनां तत्संसर्गिणां च महापापितुल्यानां च पतिता
नां च नपुंसकानां च मरणे नाशौचं स्त्रीणां च पत्यादिहंत्रीणां हीनजातिगामिनीनां गर्भघ्नीनां कुलटानां च सर्वोक्तात्मघातादिपापयुक्तानां
च मृतौ नाशौचं तत्रैषां शवानां स्पर्शाश्रुपातवहनदहनोदकक्रियापि न कुर्यात् स्पर्शाश्रुकरणे ज्ञानाज्ञानाभ्यासादितारतम्येन कृच्छ्रातिकृच्छ्र
सांतपनचांद्रायणादि प्रायश्चित्तानि सिंध्वादिग्रंथांतरतो ज्ञेयानि तेनैषां मृतदेहस्य जले प्रक्षेपः ततः संवत्सरोत्तरं पुत्रादिस्तदीयात्मघा
तादिपापानुसारेण प्रायश्चित्तं तस्य कृत्वा नारायणबलिं च कृत्वा पर्णशरदाहादि पूर्वकमाशौचं मौर्ध्वदेहिकं च कुर्यात् केचित्तेन शरीरं दग् राम
ध्वा दाहनिमित्तं चांद्रायणं कृत्वास्थीनि संस्थाप्याब्दांते पूर्वोक्तरीत्यौर्ध्वदेहिकमित्याहुः अथवा लौकिकाग्निना तत्क्षणे दग्ध्वा स्वजीवनसंदेहे ४७

द्वाभक्त्या वा पुत्रादयः संवत्सरादर्वागपि तत्तदात्मघातादिपापोक्तद्विगुणप्रायश्चित्तपूर्वकं नारायणबलिं कृत्वा पर्णशरदाहमस्थिदाहं वा कृत्वा
शौचमौर्ध्वदेहिकं च कुर्युः इदं च प्रायश्चित्तार्हाणामेव प्रायश्चित्तानर्हाणां घटस्फोटेन बहिष्कृतानां च दासीद्वारा पतितोदकविध्यनंतरं सपिंडीक
रणवर्जमौर्ध्वदेहिकं तेन सांवत्सरिकमप्युक्तो दृष्टविधिनैव महात्मघातिनां पुत्रादिभिस्तज्जातीयवधोक्तं ब्रह्महत्यादिप्रायश्चित्तसहितं चांद्रा
यणं तप्तकृच्छ्रद्वयं च कृत्वा नारायणबलिपूर्वकं तं दहेत् यथावात्मघातिनां गोगजव्याघ्रादिहेतुकदुर्मरणावतां च पतितादीनां च पूर्वोक्तानां सर्वे
षां मरणदिनादारभ्याशौचं किंतु तत्प्रायश्चित्तनारायणबलिपूर्वकसमंत्रकदाहदिनमारभ्याशौचं जलाद्याद्यादिभिः प्रमादमृतानां तु मरणा
दिनादारभ्याशौचादिकमस्त्येव तत्र त्रिरात्रमिति केचित् दशाहमिति बहवः किंतु प्रमादमरणस्यापि दुर्मरणत्वात्तन्निमित्तप्रायश्चित्तपू
र्वकमेव दाहादिकार्यं तदुक्तं स्मृत्यर्थसारे चंडालगोब्राह्मणचोरपशुदंष्ट्रिसर्पांबुदकादिभिः प्रमादान्मरणे चांद्रायणं तप्तकृच्छ्रद्वयं च तत्प्रा
यश्चित्तं कृत्वा विधिवद्दहनाशौचोदकदानादि सर्वं कार्यमेवेति प्रायांतिकप्रायश्चित्तेन मृतस्य दशाहमाशौचं सर्वाण्यपि ज्ञातकार्याणि च कर्त
व्यानि प्रायश्चित्तेन तस्य शुद्धत्वात् एवमारब्धप्रायश्चित्तस्य प्रायश्चित्तमध्ये मरणेऽपि शुद्धत्वादिकं ज्ञेयं आहिताग्नेस्तु पतितादेर्मरणे द
ग्ध्वादिनाचांडालशृंगिचोरादिहेतुके च मरणे विशेषः त्रेताग्नीन्प्रक्षिपेदप्सु आवसथ्यं चतुष्पथे पात्राणि तु दहेदग्नौ साग्निके पापकर्मणि
ततः प्रायश्चित्तार्हत्वानर्हत्वादि पूर्वोक्तव्यवस्थया यानि मिथ्याग्निनादाहाद्यंत्यकर्मेति महापातकसंयुक्तः साग्निको यदि जीवति पुत्रादिः

ध.सिं.३उ.
४८

पालयेदग्नीन्प्रायश्चित्तक्रियावधि प्रायश्चित्तेन कुर्याद्यः कुर्वन्वा म्रियते यदि जलेऽग्नीन्प्रक्षिपेद्भौपात्राणि तु जलेऽप्सु वा माधवीये आहिता
ग्नेर्दुर्मरणे ह्यात्मघाते च तं लौकिकाग्निना दग्ध्वा तदस्थीनि क्षीरेण प्रक्षाल्य तत्प्रायश्चित्तं कृत्वा श्रौताग्निभिः समंत्रकं दाहादिकार्यमित्युक्तं
इदं निरग्नेरपि दुर्मरणे योज्यं अथ सर्पहते विशेषः प्रमादेन नद्यादिना सर्पेण मृतौ आशौचादिनकार्यं वक्ष्यमाणं नागपूजादिकं कृत्वा ना
रायणबलिं सौवर्णनागदानं प्रत्यक्षगोदानानि कृत्वा दाहाशौचादिकार्यं सर्वं च दुर्मरणे पतितादिमरणे च तत्तत्प्रायश्चित्तानि कृत्वा दाहाशौचा
दिकार्यमित्युक्तं तत्र प्रायश्चित्तानि प्रसंगादुच्यंते बुद्धिपूर्वमात्मघातेन मृतानां त्रिंशत्कृच्छ्राणि प्रायश्चित्तं एतच्च जातिवधप्रायश्चित्तेन
समुच्चितं कार्यं तद्यथा ब्राह्मणेनात्मघाते कृते द्वादशाब्दं ब्रह्महत्याप्रायश्चित्तं त्रिंशत्कृच्छ्रमात्मघातप्रायश्चित्तं च तत्पुत्रादिः कुर्यात्
ब्राह्मणस्त्रियात्मघाते कृते ब्राह्मणस्त्रीवधप्रायश्चित्तं त्रिंशत्कृच्छ्राणि च एवं शूद्राद्यात्मघातेप्यूह्यं अशक्तौ वात्मघाते चांद्रायणद्वयं
तप्तकृच्छ्रचतुष्कं च प्रमादेन जलादिमरणे पंचदशकृच्छ्राणि चांद्रायणपूर्वकं तप्तकृच्छ्रद्वयं वा पतितमृते षोडशकृच्छ्राणि ब्रह्महत्यादि
पापानां प्रायश्चित्तानि सर्वमरणे तत्तत्पापप्रायश्चित्तं पुत्रेण कार्यं प्रायश्चित्तानर्हाणां तु पतितोदकदानविधिरेव न प्रायश्चित्तादीत्युक्तं
सिंधौ तु प्रायश्चित्तानर्हाणामपि पुत्रादिर्नारायणबलिपूर्वं सर्वमौर्ध्वदेहिकं सपिंडीकरणं दर्शादिश्राद्धं गयादिश्राद्धं च कुर्यादेव एवं
म्लेच्छीकृतस्यापि पतितोदकविधिरपुत्रविषय इत्युक्तं इदमेव युक्तं यस्तु किंचित्कालं म्लेच्छीकृतः प्रायश्चित्तार्हस्तस्य षोडशकृच्छ्रा

राम
४८

दिप्रायश्चित्तं पुत्रेण कृत्वा पर्णशरदाहादिकार्यं प्रमादमरणभिन्नेषु चौर्यपारदार्यादिहेतुकेषु दुर्मरणेषु चांद्रायणद्वयं तप्तकृच्छ्रं वेत्या
कारतो विचार्यं योज्यं किंच व्याघ्रादिहेतुकदुर्मरणेषु शातातपोक्तदानादिविधिरपि कार्यः तथाहि व्याघ्रहते विप्रकन्याविवाहदानं १
गजहते चतुर्निष्कपरिमितहेमनिर्मितगजदानं २ राजहते सौवर्णपुरुषदानं ३ चौरहते प्रत्यक्षधेनुदानं ४ वैरिहते वृषदानं ५ वृषभहते
यथाशक्ति हेमदानं ६ शय्यायां च मृते देया शय्या तूलिसमन्विता निष्कहेमनिर्मितविष्णुप्रतिमाधिष्ठिता च ७ शौचहीनमरणे द्विनिष्क
हेमविष्णुदानं ८ संस्कारहीनमरणे विप्रपुत्रोपनयनं ९ अश्वहते निष्कत्रयहेमकृताश्वदानं श्वानहते क्षेत्रपालस्थापनं ११ सूकरह
ते महिषदानं १२ कृमिभिर्हते पंचखारीमितगोधूमदानं १३ वृक्षहते वस्त्रयुतसौवर्णवृक्षदानं १४ शृंगिणाहते वस्त्रयुतवृषभदानं १५
शकटहते सोपस्करं किंचिद्द्रव्यदानं भृगुपातमृते धान्यपर्वतदानं १७ अग्निना मृते उदपानोत्सर्गविधिः १८ काष्ठहते धर्मार्थसभाक
रणं १९ शस्त्रहते महिषीदानं २० अश्महते सवत्सपयस्विन्या गोर्दानं २१ विषेण मृते हेमनिर्मितपृथिवीदानं २२ उद्बंधनमृते हेमक
पिलादानं २३ जलमृते द्विनिष्कहेमनिर्मितवरुणदानं २४ विषूचिकामृते स्वाद्वन्नेन शतविप्रभोजनं २५ कंठस्थितकवलस्य म
रणे घृतधेनुदानं २६ कासरोगमृते दशकृच्छ्राणि २७ अतिसारमृते लक्षगायत्रीजपः शाकिन्यादिग्रहैर्मृते रुद्रैकादशानीजपः २९ विद्यु
त्पातमृते विद्यादानं ३० अंतरिक्षे वेदपारायणं ३१ पतितमृते षोडशकृच्छ्राणि ३२ अस्पृश्यस्पर्शयुक्तस्य मरणे सच्छास्त्रपुस्तकदान

मित्यादि अत्रशौच्यामरणेशौचहीनसंस्कारमरणेच्छमिविषूचिकाकंठकवलकासातिसाररोगग्रहणैर्मरणेंतरिक्षमृतेअस्पृश्यस्पर्श
मरणेचदानादिविधिरेवनप्रायश्चित्तंनैवनारायणबलिर्नापिवर्षादिकालप्रतीक्षा व्याघ्रादिहेतुकेविषजलशस्त्रादिहेतुकेचमर
णंप्रमादेनदर्पादिनाबुध्याचेत्यनेकधासंभवति तत्रोक्तव्यवस्थयाप्रायश्चित्तंनारायणबलिदानादिविधिश्चेतित्रयाणांसमुच्च
यः यदिपुत्रादिःपितुर्भ्रात्रादिर्दुर्मरणप्रायश्चित्तंब्रह्महत्यादितत्तत्पापप्रायश्चित्तंवात्मघातप्रायश्चित्तंवाकर्तुंनशक्नोतितर्हिकद
नादिविधिंनारायणबलिंचकृत्वाअत्यशक्तोनारायणबलिमात्रंकृत्वौर्ध्वदेहिकंकुर्यात् तावतापुत्रादिसपिंडानांशुद्धिःसिद्धःपि
त्रादेस्तुपुत्रादिभिस्तत्तत्प्रायश्चित्ताकरणेनरकादिभोगःस्यादेवेतिबोध्यं अथविधिविहितजलादिमरणे तत्रप्रयागेसर्वेष
र्णानांरोगिणामरोगिणांचभागीरथीप्रवेशादिनामरणेकामितंमहत्फलं शूद्रस्यारोगिणोपिप्रयागभिन्नेपिजलादिमरणमनुज्ञा
तं व्याधितोभिभूतात्मक्तोविशेद्वाप्यथवायुना तनुंस्यजेज्जलास्याद्यैःसयथेष्टफलंलभेत् दुश्चिकित्स्यैर्महारोगैःपीडितोजीव
नाक्षमः प्रविशेज्ज्वलनंदीप्तंकरोत्यनशनंतथा अगाधतोयराशिंचभृगोःपतनमेवच गच्छेन्महापथंवापितुषारगिरिमादरात्
प्रयागवटशाखाग्राद्देहत्यागंकरोतिच उत्तमान्प्राप्नुयाल्लोकान्नात्मघातीभवेत्क्वचित् नराणामथनारीणांसर्ववर्णेषुसर्वदा आ राम
रोचरस्याग्रहंतेषांवज्ञानलहतेतथा ब्राह्मणस्यांग्निपेघस्तुप्रत्याख्यातभिषक्क्रियः काष्ठपाषाणमध्यस्थोजाड्कबीजलम ४९

ध्यगः अविमुक्तोन्मुखस्तस्य कर्णमूलगतोहरः प्रणवंतारकंब्रूतेनसाहिवचनोच्चयः पुराणस्योमाधवादिनिबंधेषुसुस्पष्टतः अत्रानुज्ञातेबुद्धि
पूर्वकात्मघातेगृहस्थादीनामेवाधिकारः यतेस्तुनाधिकारः त्र्यहाद्याशौचविधानात् यतेःकाम्यकर्मणि अनधिकाराच्चेतिनिर्णयसिंधुः इदा
नींतनशिष्टास्तुरोगादिपीडांसोढुमशक्तोसंन्यासाश्रमंगृहीत्वा तीर्थादिनात्मघातंकुर्वंति गृहस्थविधुरादयस्तुनकुर्वंति केचित्तुअपरिहार्यरोग
दिग्रस्तवृद्धादेर्जलादिनाबुध्यात्मघातः कलौप्रयागभिन्नदेशेषुनभवतिभृग्वग्निपतनेश्चवृद्धादिमरणंतथानिकलिवर्ज्येषुपरिगणनादित्या
हुः एतन्मतेमरणांतप्रायश्चित्तविषयः काशीखंडादौविप्रादेर्देहत्यागविधयश्चयुगांतरपराः प्रयागमरणेस्त्रीणांसहगमनेचकलियु
गेपिसर्वसंमतं अत्रसर्वत्रसहगमनभिन्नेविधिवाक्यानुज्ञातेदेहत्यागेत्रिरात्रमाशौचमितिबहवः दशाहमितिकेचित् एवंफलकामनयावि
हितेकाम्यप्रयागमरणेपिपक्षद्वयंज्ञेयं अथयः पतितोघटस्फोटेनबहिष्कृतोयश्चम्लेच्छीकृतोयश्चप्रायश्चित्तानर्हःपापीतस्यत्रिविधस्यापिते
मात्रभिन्नस्यपतितोदकविधानंतरं सपिंडीकरणवर्जं अंत्यकर्मापितुर्मातुश्चत्रिविधस्यापिनारायणबलिपूर्वकंसपिंडीकरणसहितंसर्वंसंभ
वतीत्युक्तं तत्रपतितोदकदानविधिर्यथा सर्वगां दासीमाहूयतस्यैवेतनंदत्वा अशुद्धपूर्णघटहस्तांतांब्रूयात् हेदासिगच्छत्वमनेनतिलान्नो
यपूर्णमिमंघटंचशीघ्रमानय ततोदक्षिणामुखीउपविश्यवामपादेनतंघटंसतिलंक्षिप घटक्षेपणकालेचामुकसंज्ञकपतितत्वमपेयपिबेतिमु
र्मुहुरुच्चारयेति सादासीतद्वाक्यंश्रुत्वामूल्यंगृहीत्वातथाकुर्यात् एवंकृतेपतितेत्वज्ञिनोन्यथा एतच्चपतितस्यमृतदिनेकार्यं इतिपति

तीर्थकविधिः इति मृतशेषत आशौचापवादः सप्रसंगः सविस्तरो निरूपितः अथ विधानतः यतेर्मरणे आशौचं नास्ति तस्य प्रेतक्रियोदकदानाशौ
चसपिंडीकरणादेर्निषिद्धत्वात् सपिंडीस्थाने एकादशेऽहनि पार्वणश्राद्धमात्रं कार्यं प्रतिसांवत्सरिकश्राद्धं दर्शश्राद्धादिकं तु पार्वणविधिना सपिंडक
प्रवत्स्येव अत्र विस्तरोऽयं ग्रंथांते वक्ष्यते एतच्च त्रिदंडिनामेकदंडिनां हंसपरमहंसादीनां सर्वेषामेव ज्ञेयं एवं वानप्रस्थमरणेऽपि नाशौचं कृतजीवच्छ्रा
द्धे सति सपिंडैराशौचादि कर्तव्यं न वेति विकल्पः ब्रह्मचारिमृतौ त्वाशौचमस्त्येव युद्धमृतेष्वाशौचं नेति सर्वग्रंथेषूपलभ्यते न त्वेवं ब्राह्मणेषु शि
ष्टाचारः इति पंचधाशौचाचारो निरूपितः अथ जीवतामाशौचं यथा पतितस्य घटस्फोटकाले सर्वसपिंडानामेकाहमाशौचं इत्याशौचं साप
वादं यथामति निरूपितं समर्पितं रुक्मिणीनाथश्रीमद्विठ्ठलपादयोः १ इति धर्मसिंधुसारे तृतीयपरिच्छेदोत्तरार्द्धे सापवादाशौचप्रकरणं समाप्तं
अथौर्ध्वदेहिकारंभोपयोगि नारायणबल्यादिप्रकार उच्यते तत्र दुर्मरणेषु आत्मघाते जलादिभिः प्रमादमरणे पतितत्वादिमरणे च पूर्वोक्त
व्यवस्थयामुकगोत्रस्यामुकशर्मणोऽमुकदोषनाशार्थमौर्ध्वदेहिके संप्रदानत्वयोग्यतासिद्ध्यर्थममुकप्रायश्चित्तममुकदानं वा करिष्ये इत्या
दिसंकल्प्य पूर्वोक्तं तत्तत्प्रायश्चित्तं दानं च कार्यं अशक्तौ दानमेव कार्यं ततोऽमुकगोत्रामुकशर्मणोऽमुकदुर्मरणदोषनाशार्थमौर्ध्वदेहिकसंप्रदा
नत्वयोग्यतासिद्ध्यर्थं नारायणबलिं करिष्ये इति संकल्प्य पूर्वोक्तसंततिफलककाम्यनारायणबलिवत्तंत्रं कुर्यात् एतत्तु वर्षांते करणप
क्षे सद्यः करणपक्षे तु पूर्वोक्तद्विगुणप्रायश्चित्तं संकल्प्य शुक्लैकादश्यादिकालमनपेक्ष्यैव समनंतरोक्तसंकल्पं कृत्वा विधिना स्थापिते क
लशद्वये हैमप्रतिमयोः विष्णुं वैवस्वतयमं चावाह्य पुरुषसूक्तेन यमाय सोममिति च क्रमेण षोडशोपचारैः संपूज्य तत्पूर्वभागे रेखायां दक्षि

णाग्रकुशानास्तीर्य शुंधंतां विष्णुरूपी अमुकप्रेत इति दशस्थानेष्वपो निनीय मधुघृततिलमिश्रान्नोदनपिंडान्दश अमुकगोत्रामुकशर्मन्प्रेत
विष्णुदैवतायं ते पिंड इति दक्षिणसंस्थान्प्राचीनावीती त्यादिपैत्रधर्मेण दद्यात् गंधादिभिरभ्यर्च्य प्रवाहणांतं कृत्वा नद्यां क्षिपेत् श्वः सद्यो वा
पूर्वस्थापितं विष्णुमभ्यर्च्यैकं विप्रं विप्रत्रयं वा दर्भवटौ वा पादक्षालनादि तृप्तिप्रश्नांतं विष्णुरूपप्रेतावाहनपूर्वकं कृत्वा विप्रसमीपे तूष्णीं रेखाः
कृत्वा दर्भास्तरणे आपो निनयनं च कृत्वा दर्भेषु सव्येन विष्णवे ब्रह्मणे शिवाय च सपरिवाराय यमाय चेति चतुर्भ्यः पिंडचतुष्टयं दत्वापसव्येन वि
ष्णुरूपिप्रेतामुकगोत्रनामायं ते पिंड इत्येकं पंचमं पिंडं दत्वा तथैवाभ्यर्च्य प्रवाहणांते विप्रान्वा तैत्तादि श्राद्धशेषं समाप्यांते प्रेतबुद्ध्या विप्रा
य वस्त्राभरणादि दत्वा विप्रेण प्रेताय तिलांजलिं दापयेत् अमुकगोत्रायामुकशर्मणे विष्णुरूपिणे प्रेताय तिलतोयांजलिरिति मंत्रेण वि
प्रालाभे स्वयं दद्यात् ततो विप्रान्वाचयेत् अनेन नारायणबलिकर्मणा भगवान् विष्णुरिमममुकप्रेतं शुद्धमपापमर्हं करोत्विति काम्यप्र
योगे त्विह प्रयोगे च संकल्पे नामगोत्रोच्चारे च विशेषः स्पष्ट एव पूर्वत्र काश्यपगोत्र देवदत्तप्रेते त्याद्युच्चारः अत्र तु गोत्रनामज्ञानसत्वेऽपि दु न
र्मरणेन मृतस्य यं नामगोत्रे तदेवोच्चारयेदिति संकल्पविशेषेऽपि हेतुः स्पष्ट एवेति इति दुर्मरणे और्ध्वदेहिकाधिकारार्थं नारायणबलिः प्रयोगः
अथ सर्पहते बलं प्रतिमा संपूज्य पंचम्यामुपवासं नक्तं वा कृत्वा पिष्टमयं नागं पंचफणं अनंत वासुकी शेष पद्म कंबल कर्कोटकाश्वतरध
तराष्ट्र शंखपाल कालीय तक्षक कपिलेति द्वादश नामभिर्द्वादशमासेषु संपूज्य पायसेन विप्रान्संभोज्य वत्सरांते हैमं नागं प्रत्यक्षां गां च

ध.सिं.३उ. ५१ द्त्वानारायणबलिपूर्वकंदाहाशौचादिकार्यं अथवा नमोअस्तुसर्पेभ्यइतितिस्रआज्याहुतीर्जुहुयात् पंचम्यांपन्नगंहैमंस्वर्णेनैकेनकारयेत्
क्षीराज्यपानमध्यस्थंपूज्यविप्रायदापयेत् प्रायश्चित्तमिदंप्रोक्तंनागदष्टस्यभूमिनेति ततोनारायणबल्यादि अथपालाशप्रतिकृतिदाहादि
विधिः तत्रदेशांतरमरणोपराकद्वयमष्टौलक्षाणिवाकृत्वास्थीनिदहेत् अस्थ्नांचआळभ्यादिस्थशैर्षंगंगोदकाभिः प्रक्षाल्यदहेत् यस्यास्थी
निनवैयानलभ्यंतेतस्यपर्णशरदाहः कुर्यात्दर्भमयंप्रेतंकुशैस्त्रिशतषष्टिभिः पालाशीभिः समिद्भिर्वासंख्यात्वेवप्रकीर्तिता तस्यभूमौकृ
ष्णाजिनमास्तीर्यतत्रशरंदक्षिणायनेनिवेश्यतत्रपलाशवृंतानिन्यसेत् शिरसिचत्वारिंशत् ग्रीवायांदश बाह्वोःप्रत्येकंपंचाशदेवंशतं कृ
तांगुलिषुदश उरसिविंशतिः जठरेत्रिंशत् शिश्नेचत्वारि अंडयोस्त्वयंत्र्यं ऊर्वोःप्रत्येकंपंचाशदेवंशतं जंघातःपादतलांतंप्रत्येकंपं
चदशैवंत्रिंशत् पादांगुलीषुदश एवंषष्ट्यधिकशतत्रयमितैर्दर्भैःपालाशसमिद्भिर्वाशरीरंकृत्वोर्णासूत्रेणबध्वाजलमिश्रपिष्टेनलिंपे
त् शक्तौसत्यांनारिकेरादीन्यपि तथाहि शिरसिनारिकेरफलंतालंवालांबुंवा ललाटेकदलीपत्रंदंतेदाडिमबीजानि कर्णयोःकंकणंब्रह्मप
त्रंवा चक्षुषोःकपर्दौ नासिकायांतिलपुष्पं नाभौवाब्जं स्तननयोर्नैवीरफलद्वयं वातेमनःशिलां पित्तेहरितालं कफेसमुद्रफेनं रुधिरेमधु
पुरीषेगोमयं मूत्रेगोवं रेतसिपारदं वृषणयोर्वृंताकद्वयं शिश्नेगृंजनं केशेषुवनसूकरस्यावटप्ररोहावा लोमसुकुशान् मांसेमाषपि
ष्टलेपः पंचगव्यैःपंचामृतैश्चसर्वतःसिंचनं पुनर्नोअसुंअसुनीतेइतिऋग्भ्यांप्राणप्रवेशंभावयेत् यद्वा यत्तेयममितिसूक्तेनजुकृम

राम ५१

सीतिपादंक्षिप्त्वा अक्षीभ्यामितिशरीरंस्पृशेत् शरीरंस्नापयित्वा चंदनमनुलिप्यवस्त्रोपवीतेपरिधाप्य अयंसदेवदत्तइत्यभिलक्ष्य इदंवास्यो
पासनमितिध्यात्वाविधिवद्दाहादिकार्यं अत्राहिताग्नेरस्थिदाहेपर्णशरदाहेवादशाहमाशौचंमनाहिताग्नेस्त्र्यहमित्यादिमाधुक्तमनुसंधेयं
द्वादशाब्दादिप्रतीक्षोत्तरंपर्णशरदाहादिक्रियतेचेत्तदात्रिंशत्कृच्छ्राणिचांद्रायणत्रयंवाकृत्वाकार्यं अथातीतप्रेतसंस्कारकालः अत्रनक्षत्र
रसंस्कारेदिनंनैवविशोधयेत् आशौचमध्येसंस्कारेदिनंशोध्यंतुसंभव दशाहोत्तरंतुदिनंसंशोध्यैवग्राह्यं तत्रवत्सराद्ध्वंक्रियमाणप्रेत
कर्मणिउत्तरायणमेवश्रेष्ठं तत्रापिकृष्णपक्षएव तत्रनंदात्रयोदशीचतुर्दशीदिनक्षयान्वर्जयेत् शुक्रशनिवारौवर्ज्यौ भौमवारोपिवर्ज्यइत्ये
के नक्षत्रेषुभरणीकृत्तिकार्द्राश्लेषामघाज्येष्ठामूलंधनिष्ठोत्तरार्धं शततारादिचतुष्टयंचेतिनक्षत्राणित्रिपुष्करयोगश्चेत्यतिदुष्टानिसर्वथा
त्यजेत् कृत्तिकापुनर्वसूत्तराफल्गुनीविशाखोत्तराषाढापूर्वाभाद्रपदाचेतित्रिपादनक्षत्राणि द्वितीयासप्तमीद्वादशीतिथयः कुजशनिरवि
वाराश्चेतित्रयाणांयोगेत्रिपुष्करः केचित्तुरविस्थानेगुरुवारउक्तः एतेष्वेवतिथिवारेषुमृगचित्राधनिष्ठायोगेद्विपुष्करः त्रिपुष्करयोगेदोषो व
लाभेनष्टेहृतेमृतेचत्रिगुणफलप्रदः द्विपुष्करोद्विगुणफलप्रदः तेनप्रेतकार्येद्वावपित्याज्यौ द्वयोर्योगेद्विपुष्करइतिकश्चित् गुरुशुक्रास्त
पौषमासमलमासवैधृतिव्यतीपातपरिघयोगाः विष्टिःकरणं चतुर्थीषष्ठद्वादशीचंद्रश्चैत्यपिसर्वथात्यजेत् रोहिणीमृगपुनर्वसुपूर्वोत्त
राफल्गुनीचित्राविशाखानुराधापूर्वोत्तराषाढाधनिष्ठाचेतिकेचिद्दुष्टानिसंभवेत्यजेत् भौमवारोपित्याज्यइत्येके कर्तुस्तिस्रश्चजन्मता

रासु प्रत्यरितारायां च पर्णशरादिदाहो नेष्टः तथा चार्कचंद्रगुरुवारा अश्विनीपुष्यहस्तस्वातीश्रवणभानि च प्रशस्तानि मध्यमानि सर्वथा
त्याज्यानि चोक्तानि नंदायां शुक्रवारे चतुर्दश्यां त्रिजन्मतारासु प्रत्यरितारासु नैकोद्दिष्टश्राद्धमिति निंद्यं साक्षादेकादशाहे न कोपि निषेधः अ
न्यानि विद्धनक्षत्रादेरपवादः युगमन्वादिसंक्रांतिदर्शेष्वप्येतत्कर्मणि पुनःसंस्कारादिकेपि नक्षत्रादि न शोधयेत् गुरुभार्गवयोर्मौढ्ये पौष
मासे मलिम्लुचे नातीतः पितृमेधः स्यादृ्यां गोदावरीं विना इति पुनःसंस्कारकालः साग्निकस्य पर्णशरदाहे कृते पश्चाद्देहलाभे पर्णश
रदाहीयार्धदग्धकाष्ठैस्तं दहेत् तादृशकाष्ठालाभे लौकिकाग्निना दग्ध्वा तदस्थीनि महाजले क्षिपेत् एवमन्येषामपि निरग्नीनामपि पर्णशा
रदाहोत्तरं शरीरलाभेस्थिलाभे वा योज्यं अमृतं मृतमाकर्ण्य कृतं यस्यौर्ध्वदेहिकं प्रायश्चित्तमसौ स्मार्तं कृत्वाग्नीनादधीत च अत्र पुनः
संस्कारादिप्रकारः पूर्वार्धेउक्तः आधानांते आयुष्मतीष्टिः अनाहिताग्नेस्तु चरुः भर्तरि जीवत्येव मरणवार्तां श्रुत्वा यदि स्त्रिया सहगमनं
कृतं तदा तत्स्त्रीमरणमबोधमेवज्ञातमरणमेव हि सहगमने निमित्तं न तु मरणज्ञानमात्रं अतस्तस्या भार्याया आत्मघातादिदोषप्रायश्चि
त्तं तत्पुत्रादिभिः कृत्वा नारायणबलिपूर्वकमौर्ध्वदेहिकं कार्यं भर्तुस्तु दाहाद्यौर्ध्वदेहिककरणनिमित्तमुक्तपुनःसंस्कारादिकार्यं क्वचित्तु
जीवतोप्यंत्यकर्म विहितं यथा प्रायश्चित्तानिच्छोः पतितस्य घटस्फोटे तथा हि महापातकेनोपपातकेन वा पतितो यदि प्रायश्चित्तं न क
रोति तदा तं गुरूणां बांधवानां राज्ञश्च समक्षमाहूय तत्पापं प्रकटीकृत्य तं पुनःपुनरुपदिशेत् प्रायश्चित्तं कुरु स्वाचारं लभस्वेति स य

द्येवमपि नांगीकरोति तदा रिक्तादितिथौ सायाह्ने सपिंडान्बांधवांश्च संभूय दासीहस्तेनानीतममेध्यकुत्सितजलादिपूर्णं घटं सर्व
तो दास्याद्याचारंभं कुर्वंतो दास्या दासस्य वा वामपादेन न्युब्जं छिन्नाग्रदर्भेषु कारयित्वा दासीसहितो वदेयुरमुममुदकं करोमि इति नामग्र
हणपूर्वकं प्राचीनावीतीनो मुक्तशिखाश्च संतः ततोधिकारी कर्ता दाहवर्जं जीवतमेवोद्दिश्य पिंडोदकदानादिप्रेतकार्याणि एकादशाहां
तानि नाम्नैव कुर्वीत एकाहमात्रं चैवं सर्वेषां यस्य घटस्फोटः कृतस्तेन सह संभाषणस्पर्शादिसंसर्गेण केनापि कार्यः करणे पतिततु
ल्यता घटस्फोटप्रयोजनं तु पूर्वार्धेउक्तं घटस्फोटनिश्चयोत्तरं घटस्फोटादिना स्वाकृपतितज्ञातीनां धर्मकार्ये अनधिकार इति क
श्चित् कृतघटस्फोटस्य पुंसोनुतापेन त्वाप्रायश्चित्तं तेसंग्रहविधिरुच्यते तत्रादौ शुद्धिपरीक्षा कृतप्रायश्चित्तो ज्ञातिसमक्षं गो
भ्यस्तृणभारं दद्यात् गोभिस्तत्र भक्षिते शुद्धिः भक्षणाभावे पुनः प्रायश्चित्तं चरेत् एवं निश्चितसंशुद्धेः समानेयुर्नवं घटं हैमं वाम्
मयं वा दिपिचित्रजलपूरितं ततः सपिंडास्तं घटं संस्पृश्याभिमंत्र्य तज्जलैः पावमानाभिरापोहिष्ठेत्यादिभिस्तरत्समंदीभिश्च पापि
नं मार्जयित्वा तेन सह सर्वे स्नात्वा तं जलं परम सेवेद्युः सन्त शांता द्यौः शांता पृथिवी शांतं विश्वमंतरिक्षं यो रोचनस्तमिह गृह्णामीति
यजुर्भिस्तं घटं गृह्णीयात् ततस्तदुदकं तेनैव सार्धं सर्वे पिबेयुः ततः सकृतश्मांडमंत्रै राज्यहेमं कृत्वा सुवर्णं गां च दद्यात् ततस्तस्य जा
तकर्मादि च नवधं नाविवाहो ना व्यास्संस्काराः कार्याः एवं कृतशुद्धेन तेन संस्पर्शसंभोजनादिव्यवहारं कुर्वीत इत्युपपातके महा

ध·सिं·२३·
५३

पातके च कृतघटस्फोटस्य शुद्धिर्ज्ञेया इति संक्षेपतः कृतघटस्फोटशुद्धिः वंदे श्रीमदनंताभिधगुरुचरणौ सत्तामतावरणौ जननीम
धान्यपूर्णासंपूर्णांसकुंभेर्वर्ध्यां १ श्रीविठ्ठलं नमस्कृत्य विघ्नकक्षकृताशनं अंत्येष्टिनिर्णयं वक्ष्ये सर्वशाखोपयोगिनं २ तत्रांत्यक्रि
याधिकारिणः श्राद्धारंभे एव उक्ताः सर्वाभावे धर्मपुत्रः कार्यः तत्र पुत्राद्यधिकारिणापि त्रादिकमासन्नमरणं दृष्ट्वा साधीध्यादिप्रायश्चि
त्तंमोक्षधेन्वादिदानानि च तेन कारणी यानि स्वयं वा तमुद्दिश्य कर्तव्यानि तत्र प्रायश्चित्तप्रयोगः प्रायश्चित्तप्रकरणे द्रष्टव्यः शक्तौ स
त्यां प्रायश्चित्तांते दशदानानि कार्याणि तत्र गवां मे गोमुखं तिष्ठंतीति गोदानमंत्रः १ सर्वभूताश्रया भूमिर्वराहेण समुद्धृता अनंतसस्य
फलदा अतः शांतिं प्रयच्छ मे इति भूमेः २ महर्षेर्गोत्रसंभूताः काश्यपस्य तिलाः स्मृताः तस्मादेषां प्रदानेन मम पापं व्यपोहत्विति ति
लानां ३ हिरण्यगर्भगर्भस्थमिति हिरण्यस्य ४ कामधेनुषु संभूतं सर्वक्रतुषु संस्थितं देवानामाज्यमाहारमतः शांतिं प्रयच्छ मे इत्या
ज्यस्य ५ शरणं सर्वलोकानां लज्जाया रक्षणं परं सुवेषधारि वस्त्रत्वमतः शां० इति वस्त्रदेयं ६ सर्वदेवमयं धान्यं सर्वोत्पत्तिकरं म
हत् प्राणिनां जीवनोपायमतः० इति धान्यं ७ तथा रसानां प्रवरः सदैवेक्षुरसो मतः ममतस्मात्परां लक्ष्मीं ददस्व गुड सर्वदा इति गुडः ८
प्रीतिर्यतः पितॄणां च विष्णुशंकरयोः सदा शिवनेत्रोद्भवं रूप्यम० ९ इति रजतं यस्मादन्नरसाः सर्वे नोत्कृष्टा लवणं विना शंभोः प्रीति राम
करं नित्यमतः० इति लवणं १० भूम्यादिप्रमाणानि तु जननशांतिप्रकरणे उक्तानि प्रायश्चित्तादिकर्मसु विष्ण्वादिनामकीर्तनात्सं ५३

गता प्रायश्चित्तासंभवेपि मरणकाले विष्णुशिवनामकीर्तनमात्रात्सर्वपापक्षयो मुक्तिश्चेति सर्वपुराणादिसिद्धांतः तथा च श्रीभाग
वते यस्यावतारगुणकर्मविडंबनानि नामानि येसु विगमे विवशा गृणंति ते नैकजन्मशमलं सहसैव हित्वा संयांत्यपावृतमृतं तमजं प्रप
द्ये इत्यादि मुमूर्षुपितरं पुत्रो भूरिदानं प्रदापयेत् तद्विशिष्टं गयाश्राद्धादश्वमेधशतादपि तानि च तिलपात्रदानऋणधेनुमोक्षधेनु
पापधेनुवैतरणीधेनु उत्क्रांतिधेनुदानानि व्यतीपातोयसंक्रांतिस्तथैव ग्रहणं रवेः पुण्यकालास्तदा सर्वे यदा मृत्युरुपस्थितः आस
न्नमृत्युना देया गौः सवत्सा तु पूर्ववत् तदभावे तु गौरेव नरकोत्तारणाय वै शुक्लपक्षे दिवा भूमौ गंगायां चोत्तरायणे धन्यास्ते तु म्रियं
ते हृदयस्थे जनार्दने इत्यादिवचनात् मुमूर्षोर्दानाद्यशक्त्यभावे पुत्रादिर्दद्यात् तत्र तिलपात्रदानविधिः यथाशक्तिकांस्यपात्रे ताम्र
पात्रे वा तिलान् क्षिप्त्वा सुवर्णं च प्रक्षिप्य मम जन्मप्रभृति मरणांतं कृतनानाविधपापप्रणाशार्थं तिलपात्रदानं करिष्ये विप्रं संपूज्य
मम जन्मप्रभृतिमरणांतं नानाविधपापनाशार्थमिदं तिलपात्रं ससुवर्णं सदक्षिणं अमुकशर्मणे तुभ्यं संप्रददे तिलाः पुण्याः पवित्रा
श्च तिलाः सर्वक्रुरासरताः शुक्ला वा यदि वा कृष्णा विष्णुगात्रसमुद्भवाः यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यासमानि च तिलपात्रप्रदा
नेन मम पापं व्यपोहतु नममेति विप्रहस्ते जलं क्षिपेत् पुत्रादिस्तु अस्य जन्मप्रभृतीत्यादि संकल्प्य मस्य पापं व्यपोहत्विति मंत्रं च व
देत् ऐहिकामुष्मिकं यच्च सप्तजन्मार्जितं ऋणं तत्सर्वं शुद्धिमायातु गामेकां ददतो मम इति ऋणधेनुदानमंत्रः अन्यत्सर्वं सामान्यगो

दानवत् तद्विधिस्तु द्वितीयपरिच्छेदे उक्तः मोक्षं देहि हृषीकेश मोक्षं देहि जनार्दन मोक्षधेनुप्रदानेन मुकुंदः प्रीयतामिति मोक्षधेनुमंत्रः आज
न्मोपार्जितं पापं मनोवाक्कायकर्मभिः तत्सर्वं नाशमायातु गोप्रदानेन केशव इति पापधेनुमंत्रः अथ वैतरणीविधिः अद्येत्यादि अमुकस्य मम यम
द्वारस्थितवैतरण्याख्यनदीसुतारणार्थं गोदानं करिष्ये विप्रं पादप्रक्षालनवस्त्रगंधमाल्यादिभिरभ्यर्च्य तद्धस्ते त्रिवारं आपः संतु सौमनस्यमस्तु
अक्षतं चारिष्टं चास्तु यच्छ्रेयस्तदस्तु यत्पापं तत्प्रतिहतमस्तु इति कृत्वा धेनुके त्वं प्रतीक्षस्व यमद्वारे महापथे उत्तितीर्षुरहं देवि वैतरण्यै नमोऽस्तु
ते इति धेनुं प्रार्थ्य विष्णुरूप द्विजश्रेष्ठ भूदेव द्विजपावन तर्तुं वैतरणीमेतां कृष्णां गां प्रददाम्यहं इति विप्रं प्रार्थ्य वैतरणीसंतारणार्थं इमां गां कृ
ष्णवर्णां रक्तमाल्याद्यलंकृतां यथाशक्ति दक्षिणायुतां तुभ्यमहं संप्रददे यमद्वारे पथे घोरे घोरा वैतरणी नदी तां ततुं कामो यच्छामि कृष्णां वैतरणीं
तु गां नमम इति विप्रहस्ते जलं क्षिपेत् कृष्णाया अभावेन्यवर्णा देया गोरभावे द्रव्यं देयं पुत्रादिर्दाता चेत्तदा प्रथममंत्रे उत्तितीर्षुरयमिति पठेत् द्विती
ये तर्तुं वैतरणीमस्येति तृतीये तां ततुमस्येति अथोत्क्रांतिधेनुः अद्येत्यादि अमुकस्य सुखेन प्राणोत्क्रमणप्रतिबंधकसकलपापक्षयद्वा
रा सुखेन प्राणोत्क्रमणार्थं यथाशक्त्यलंकृतामिमामुत्क्रांतिधेनुं रुद्रदैवत्यां अमुकशर्मणे तुभ्यं संप्रददे गवामंगेष्विति मंत्रांते नममेति वदेत्
धेन्वभावे द्रव्यं देयं उक्तप्रायश्चित्तादिदानादिदानांतविधिमकृत्वा पित्रादिमरणे पुत्रादिना प्रायश्चित्तं कृत्वा दाहादि कर्तव्यं दानान्येकादशा
हे कार्याणि पितुः पापाभावनिश्चये प्रायश्चित्तं नावश्यकं केचिदुत्क्रांतिवैतरण्यौ च दशदानानि चैवं द्विमृतेपि कृत्वा तं प्रेतं दहेदित्याहुः तु राम ५४

लसीसन्निधौ कुर्यात् शालग्रामशिलां तथा केचित्तिललोहहेमकार्पासलवणभूमिधेनुसप्तधान्येत्यष्टदानान्याहुः केचित्तु मूर्धनि मधुपर्क
दानमुक्तं पुत्रादिः कर्तास्य कर्माधिकारार्थं कृच्छ्रत्रयात्मकं वपनं च कुर्यात् तत्र मातापित्रोः सापत्नमातुः पितृव्यस्य ज्येष्ठभ्रातुर्दत्तकस्य कर्मकर
णे क्षौरमावश्यकं पुत्राणां कर्तृभिन्नानामपि क्षौरं नित्यं एवं पत्न्या अपि प्रथमे दशमे द्विवा क्षौरं नित्यं तथा दत्तकस्य पूर्वापरयोर्मातापित्रोः पित्रोर्मृतौ
क्षौरं शवौ तु दग्ध्वा पिंडांतं कृत्वा वपनवर्जितं वपनं नेष्यते रात्रौ भुक्त्वा नीवपनक्रिया पत्नीपुत्रकनिष्ठभ्रात्रादेरंत्यकर्मणि क्षौरं न कार्यं अन्यत्रे
कृताकृतं श्मशाने नीयमानशवस्य नरः स्पर्शेच्छूद्रेण वहने वा कुंभे सलिलमादाय पंचगव्यं तथैव च सुमंत्रैरभिमंत्र्याप स्तेन संस्नाप्य दाहये
त् कृच्छ्रत्रयं च कुर्यात् सूतिकारजस्वलयोः स्पर्शेप्येवमेव प्रायश्चित्तं तु पंचदश कृच्छ्राः शूद्रेण द्विजदाहे तु चांद्रायणपराकप्राजापत्यानि स
मुच्चयेन पुत्रादिः कृत्वास्थीनि पुनर्दहेत् अस्थ्यभावे पालाशविधिः ऊर्ध्वोच्छिष्टाधरोच्छिष्टोभयोच्छिष्टेषु कृच्छ्रत्रयं अस्पृश्यस्पर्शे षट्कृच्छ्राः
अंतरालमृतौ नवरबद्धमरणे द्वादश निगडमृतौ पंचदश रजकांत्यसप्तविधांत्यजाद्यस्पृश्यस्पर्शमरणे त्रिंशत्कृच्छ्राणि देशांतरमरणे प
राकद्वयं षट्कृच्छ्राणि वा कृच्छ्रत्रयं प्रकुर्वीत आशौचमरणेपि च अर्धदग्धे शवे चितेरस्पृश्यस्पर्शे कृच्छ्रत्रयं एवं पुत्रादयः पित्रादेः पापिनः पा
पानुसारेण प्रायश्चित्तं कांडोक्तं प्रायश्चित्तं दुर्मरणात्मघातादिनिमित्ते पूर्वोक्तं प्रायश्चित्तं नारायणबल्यादिकं च कृत्वैवांत्यकर्म कुर्युः एवमुक्त
प्रायश्चित्तं विना दाहादिकृतं व्यर्थं भवेत् उभयोश्च नरकः पतिपत्न्योरेककाले दहने प्राप्ते भार्यायाः पत्न्या सह द्विवचनांत मंत्रोहेन दाहं कु

त्वा पिंडादिकं पतिपूर्वकं पृथक् कार्यं एवं सपत्नीनामेककाले मृतौ सहैव दाहः पिंडादिकं तु ज्येष्ठक्रमेण पृथगेव एवं पितापुत्रयोर्भ्रात्रोश्च लौ
किकाग्निदाहयोर्दाहः सहैव पिंडादि पितृपूर्वकं ज्येष्ठपूर्वं च पृथक् पुंबालानां स्त्रीबालानां च दहने खनने चैवमेवेति नागोजिभट्टीये रज
स्वलागर्भिण्यादिमरणे सहगमने च वक्ष्यते अथ गोमयोपलिप्तभूमौ कुशोपविष्टो दक्षिणशिराः शायितो वा गोपीचंदनादिमृदा कृततिल
कः श्रीविष्णुं स्मरन् पुण्यसूक्तं गीतां सहस्रनामादिस्तोत्राणि पठेत् शृणुयाद्वा अमृतत्वप्राप्तये पुण्यसूक्तस्तोत्रादीनां पाठं श्रवणं वा करि
ष्य इति संकल्पः श्रोतुः संकल्पाशक्तौ श्रावयिता अस्यामुकशर्मणोऽमृतत्वप्राप्तये मुकं श्रावयिष्ये इति संकल्पयेत् नानानमिति सूक्तं
पुरुषसूक्तं विष्णुसूक्तं सुपर्णनिषद्यगा इत्यादि पुण्यसूक्तानि नामकृष्णादिनामस्मरणे जातिमात्रस्याधिकारः अथ साग्नेर्विशेषः गृह्या
ग्निमतो गृह्याग्निना श्रौताग्निमतस्त्रेताग्निभिर्दाहः कार्यः तत्र गृह्याग्निमतः श्रौताग्निमतश्च कृष्णपक्षे मरणे तद्दैवसायंकालाहुती दी
वासायंकालपर्यंताः पक्षहोमवत्संकल्पग्रहणेनैव हुत्वा पुनः संकल्पपूर्वकं प्रातराहुतीश्च प्रतिपदाद्यांतहोमांतास्तद्देव हुत्वा दर्शेष्ट्यागं हु
यात् यागासंभवे आज्यं संस्कृत्य स्रुचि चतुर्गृहीत्वा पुरोनुवाक्यायाज्याभ्यामेकैकां प्रधानाहुतिं जुहुयात् स्मार्तेन चतुर्गृहीताज्येनाग्न राम
येस्वाहा इंद्राग्निभ्यां स्वाहेति नाम्नैव प्रधानाहुतिद्वयं शुक्लपक्षे रात्रौ मरणे सायंहोमस्य कृतत्वात् प्रातर्होममात्रमाकृष्य तद्देव कुर्यात् ५५
नात्र पूर्णिमांतानां दर्शांतानां वा होमानामिति प्रधानपूर्णाहुतीनां वाकारणं शुक्लपक्षे दिवा मरणे तु न कस्यापि होमस्यापकर्षणं एवं

कृष्णपक्षमरणेपि दिवा पूर्णमासेष्टिकर्मैहोमापकर्षप्रधानपूर्णाहुत्यादिकं च कृताकृतमनारब्धत्वादिति भाति कृष्णपक्षेति क्रांतपूर्णमासपू
र्णाहुतीर्हुत्वा पक्षहोमान्हुत्वा दर्शपूर्णाहुतयः कार्याः अभावेरण्योरारूढे प्रमीयेत पतिर्यदि प्रेतं स्पृष्ट्वा मथित्वाग्निं अस्थावोपावरोहणं घृतं
चहुदशोपात्तं तद्धुनीं कृत्वाधावविधिना विच्छिन्नश्रौताग्नेर्मृतौ तु प्रेताधानं कार्यं तद्यथा प्रेतं स्वाश्यालये क्षिप्तारणीसंनिधाप्य यस्याग्नयो जुहु
तो मांसकामाः संकल्पयंते यजमानमांसं आयंतु ते हविषे स्वादितायस्वर्गलोकमिमं प्रेतं नयंतु इति यजुर्मंत्रेण मथित्वाग्निमायतने प्रणीय दृ
दशागृहीताज्येन तद्धुनीं कृत्वा तेन दाहादि कार्यं नष्टे वाग्नि यथारण्योर्नाशे स्वामी म्रियेत चेत् आहरेदरणीं हुं इमनोज्योतिरित्वा ततः शेषं प्रा
ग्वत् स्मार्ताग्निमतः स्मार्ताग्नौ विच्छिन्ने तस्य नोद्दाहो विच्छेदस्तावत्कालगणनया पूर्णौ पौर्णकरीत्या प्रायश्चित्तं तदेव कुर्यात् संकल्पयेद्वा प्रा
यश्चित्तांते होमद्रव्यं स्थालीपाकद्रव्यं च तावत्कालगणनया देयं ततोरणिपक्षे पूर्ववदरणिमथनं पक्षांतरे मुकशर्मणोग्निविच्छेदकनिमित्तकं
दाहाद्यग्निसिद्ध्यर्थं प्रेताधानं करिष्ये इति संकल्प्यायतने संभारान्निक्षिप्य लौकिकाग्निं प्रतिष्ठाप्याज्यं संस्कृत्यायाश्चेति मंत्रेण यस्याग्नय
इति पूर्वोक्तमंत्रेण च हुत्वा व्याहृतिचतुष्टयं जुहुयात् एवमोपासनः सिद्धो भवति पत्नीमरणेप्येवमिति भट्टाः एवं विधुरस्याग्निश्रौताग्नि
गृह्याग्निपरिग्रहसत्वे यथायथं तत्तदग्निभ्यां दाहः विधुरस्याग्निपरिग्रहोत्तरं तद्विच्छेदे पूर्वोक्तरीतिभ्यां तत्तदग्न्योराधानं अगृहीतगृह्याग्नि
कयोः सभार्यविधुरयोर्ब्रह्मचारिसमावृत्तयोश्चानुपनीताविवाहितपुत्रकन्योर्निरग्निकभार्याविधवयोश्च कपालाग्निना लौकिकाग्निना

दाहः अग्निवर्णकपालेकरीषादिना उत्वादिनाभूर्भुवः स्वः स्वाहेति आज्याहुत्या संस्कृतोग्निः कपालाग्निः लौकिकाग्निश्चौपसदाग्निपतिता
ग्निस्मृतिकाग्निचिताग्न्यमेध्याग्निभिन्नोपाधः यस्यान्यतिभ्रष्टाग्निं तणकाष्ठहवींषिवा प्रेतत्वं च सदा तस्यम्भ्रष्टः पातेन लिप्यते आहिताग्निं दं
पत्योः पूर्वपतिमरणे पत्युः सर्वाग्निभिर्दाहः पश्चान्मृतभार्यायास्तु निर्मथ्याग्निना कपालाग्न्यादिना वा एवं भार्यामरणे तु तस्या अपि सर्वाग्नि
भिर्दाहः कार्यः सर्वपात्राण्यपि तस्यै देयानि पश्चान्मृतस्य तु पत्युः पुनराधानेन त्रेताग्निसत्वे तेन दाहः आधानाकरणे निर्मथ्येन लौकिका
ग्निनेवेति केचित् याज्ञिकास्तु रोदिप्रायेणैवमेव अत्र निर्णयसिंधुः सान्तेः पत्नीमृतौ द्वौपक्षौ पुनर्विवाहेच्छायां पूर्वाग्निभिर्भार्यां दग्ध्वा पु
नर्दारक्रियां कुर्यात् पुनराधानमेव चेत्येकः पक्षः दाहयित्वाग्निहोत्रेण स्त्रियं वृत्तवतीं पतिरित्यादिवचनजातानि पुनर्विवाहे तु परायेव
पुनर्विवाहाशक्तौ निर्मथ्याग्निना तां दग्ध्वा पूर्वाग्निष्वेवाग्निहोत्रहोमेष्ट्यादि चातुर्मास्यादिकार्यं सोमयागोन कार्यः पूर्वाग्न्येकदेशेन दहे
दितियज्ञपार्श्वे देवयाज्ञिकाद्यः यानितु तस्मादपत्नीकोप्यग्निहोत्रमाहरेदिति श्रुतिस्मृत्यादिवचनानि तानि पूर्वाग्निष्वेवाग्निहोत्रपरा
णि न त्वपत्नीकस्याधानार्थानि अपत्नीकस्याधानविधायकमूलवचनाभावात् दारकर्मणि यद्यशक्त आत्मार्थमग्न्याधेयमित्यापस्तंब
स्तत्रं तु पुनर्विवाहाद्यशक्तौ पूर्वकृतमग्न्याधेयमात्मार्थमेव स्थाप्यं न पत्न्येदद्यादिति परं श्रौतप्रयोगभाष्यापरार्कशार्करामांडारादिमतमिते
न मेव येत्वपत्नीकस्याधानमाहुस्तदाद्यर्थं न विभ्रमइति इदं निर्णयसिंधुमतमेव युक्तं भाति याज्ञिकास्तु माधवास्तत्र तर्गृहविवाहेच्छामूल

कोन प्रामाण्यापादकः पुनर्विवाहाशया सर्वाग्निदाने पश्चाद्विवाहासंभवेन मुत्सर्गेष्ट्याल्यागं कृत्वा पुनराधानं कृत्वाग्निहोत्रं कार्यमिति केचि
दाहुः एवं स्मार्ताग्निमतः पूर्वभार्यामरणे पिगृह्याग्नेकदेशेन तां दहेत् अवशिष्टाग्नेनो नित्यहोमस्थालीपाकाग्रयणानि कार्याणि अत्र सर्वत्रश्रौ
तस्मार्तेनकुनापत्नीविधानेनैवाधानादिकर्माधिकारः अनेकभार्यस्य ज्येष्ठायां जीवन्त्यां कनिष्ठभार्यामरणे निर्मथ्याग्निना तां दहेत् नश्रौतस्मा
र्ताग्निभिः केचित्पूर्वसर्वाग्निभिः कनिष्ठां दग्ध्वा ज्येष्ठया सह पुनराधानं कार्यमित्याहुस्तत्र दग्निद्वयसंसर्गपरं मतांतरपरं वा बोध्यं दाहका
ले निमाशे तु यजमाने चिताद्रूढे पात्रन्यासे कृते सति वर्षाद्यभिहतेवह्नौ चितादिस्थे कथंचन तदार्धदग्धकाष्ठानि तानि निर्मथ्य तं दहेत्
अथ गृहान्मृतस्य शवानयनप्रकारः तत्र विप्रं प्रेतं नगरपश्चिमद्वारेण क्षत्रं दक्षिणद्वारेण निःसार्य सजातीयाः शवं प्रच्छादित मुखं प्रा
कृशिरसं दाहदेशं नयेयुः पूर्वोक्तोग्निः शवाग्रेन्येन नेतव्यः प्रेताग्न्योमध्येन्ये न गंतव्यं सर्वैः सपिंडैरयोधः कृतोपवीता मुक्तकेशा ज्येष्ठपुरः
सराः प्रेतमनुगच्छेयुः प्रेतश्च न ग्नोन दग्धव्यः निःशेषतश्च न दाह्यः शवबस्त्रं च श्मशानवासिनेभ्यो देयं प्रेतश्चनखकेशादि वापयित्वा
संस्नाप्य गंधपुष्पाद्यैरलंकृत्य दग्धव्यः दिने मृतौ दिवैव दाहः रात्रिमृतस्य रात्रावेव दिवा वा रात्रौ वा स्थितः शवः पर्युषितः पर्युषितस्य
पंचगव्येन स्नापयित्वा प्राजापत्यत्रयं कृत्वा दहेत् मुखस्य सप्तच्छिद्राणि हिरण्यशकलैश्छादयेत् अन्नपात्रन्यासोमंत्रवद्दाहादि वि
धिश्च स्वस्वसूत्रानुसारि श्रौतस्मार्तो लेखिप्रयोगेषु ज्ञेयः ततो दाहांते घटस्फोटादिकं कार्यं शिष्टाचिपर्यये पिघटस्फोटस्यनावृत्तिः

ततश्चित्तामप्रदक्षिणं सर्वे आर्द्रवाससैव कृत्वा स्नात्वा वाम्यं सगोत्रसपिंडसमानोदकानां मातामहीमातामहयोराचार्यादेश्च दुहितृभगिन्योश्च
वक्ष्यंति स्नांजलिं दद्युः तद्यथा दक्षिणाभिमुखः अमुकगोत्रामुकनामा प्रेत तृप्यस्वेति मंत्रेण जलिं वासः कृत्वा पाणौ सिंचेयुः अत्र स्नानोदकदा
ने अपनःशोशुचदघमिति मंत्रेण स्नानमेव तेन मंत्रेणोत्वन्ये स्त्रीणां तु मंत्रो नास्ति मातुलपितृष्वसृस्वस्त्रियश्वशुरमित्रयाजकादीना
मुदकदानं कृताकृतं करणपक्षे पिनाश्मन्येवेति नियमः आत्मघातिपतितव्रतिस्त्रीवर्जोराश्वनोदकं दद्युः तत्रास्नायथाकालमु
पनयनहीनाः व्रतिनः प्रक्रांतप्रायश्चित्ताः चोरा सुवर्णस्तेनामद्यपहारिणः ब्रह्मचारिभिर्मातापितृपितामहमातामहगुर्वाचार्यादी
नामुदकदानं कार्यं प्रक्रांतप्रायश्चित्तैस्तु तदंते उदकदानं त्रिरात्राशौचं च कार्यं आत्मादिभिः प्रेतस्पर्शवहनदाहपिंडादिकमपि न कार्यं अ
न्याभावे ब्रह्मचार्यपि पित्रादेर्दाहमाशौचं कुर्यात् कर्मलोपस्तु नास्तीत्युक्तं इदं चोदकदानमेकवाससा प्रसव्येनैव उदकदानोत्तरं पुनः
स्नात्वा वस्त्राणि निष्पीड्य कुलवृद्धाः पुत्रादीन् पूर्वेतिहासैः समाश्वास्य विप्रानुमत्या कनिष्ठानुक्रमेण गृहं गत्वा निंबपत्राणि शनैर्भक्ष
यित्वाचम्याग्न्युदकगोमयादीन् स्पृष्ट्वा द्वाराश्मनि पदं निधाय गृहं प्रविशेयुः निंबपत्रभक्षणं कृताकृतं ततस्तद्दिने उपवसेयुः उपवासा राम
शक्तौ अयाचितलब्धेनान्येन गृहे पक्वं न वा एकैकेनैव वह्विध्यान्नेन वर्तेरन् तत्राशौचमध्ये माषमांसादूपमधुरलवणदुग्धाभ्यंगताम्बूल ५७
क्षारलवणानि वर्ज्यानि क्षाराणि तु तिलमुद्गहतेयैवंसस्ये गोधूमकोद्रवौ धान्यकं देवधान्यं च शमीधान्यं तथैव च सिन्नधान्यं तथाप

यंबमूलं क्षारगणः स्मृतः केचित्सैंधवं भक्ष्यमित्यमित्याहुः आदर्शस्त्रीसंगद्यूतादि हसनरोदनोच्चासनानि नित्यं त्यजेयुः बालवृ
द्धातुरवर्ज्यं तृणकटास्तीर्णभूमौ पृथक्शयीरन् कंबलाद्यास्तीर्णभूमौ मार्जनादिरहितमेव स्नानं अस्थिसंचयनादूर्ध्वं भार्यापुत्रव्यति
रिक्तानां शय्यासनादिभोगोऽस्त्येव स्त्रीसंगस्तु नास्ति अस्थिसंचयनं तु समंत्राग्निदाहदिनादारभ्य प्रथमदिने द्वितीये तृतीये चतुर्थे सप्त
मे नवमे वा गोत्रजैः सह स्वस्वसूत्रोक्तप्रकारेण कार्यं तत्र द्विपात्त्रिपान्नक्षत्राणि कर्तुर्जन्मनक्षत्रं च वर्ज्यं संभवे केऽभौममंदवाराव
र्ज्यौ पलाशदाहास्थिदाहयोः सद्यः संचयनं अस्थ्नां गंगांभसि तीर्थांतरे वा प्रक्षेपः तद्विधिर्वक्ष्यते अरण्ये वृक्षमूले निखननं वा अ
स्थीन्यन्यकुलस्यस्य नीत्वा चांद्रायणं चरेत् द्रव्ययान्यस्यापि नयने महापुण्यं अस्थ्नां श्वसूकरगद्दादिस्पर्शे पंचगव्यशालग्रामतुल
स्युदकैः प्रोक्षणं आशौचमध्ये स्वगोत्रजैः सह भोक्तव्यं तच्चाद्दिवैव भोजनं च मृन्मयेषु पर्णपुटकेषु वा कार्यं न तु धातुपात्रेषु दाहदिना
दारभ्य दशपिंडा दशदिनमध्ये दर्भास्तीर्णभूमौ अमंत्रकं देयाः क्षत्रियादीनां नवपिंडा नवदिनांतं दशमपिंडस्तु आशौचांत्यदिने प्रथमे
ह्नि यो देशो यश्च कर्ता यच्च तंडुलादिद्रव्यं यच्चोत्तरीयं शिलापाकपात्रादि तदेव दशाहांतं। एतद्न्यतमव्यत्यये तो व्यत्ययस्ततः पुन
रावृत्तिः शिलाविपर्यये पिष्टस्फोटादेर्नावृत्तिरित्युक्तं कैश्चित्क शिलाचहर्णं तेन पिंडदानं तिलांजल्यादिकस्यैवावृत्तिर्न दाहस्य केचिद्दा
चार्यविपर्यये प्याहत्तिमाहुः यत्र पुत्रादिमुख्यकर्तुरसंनिधानादमुख्याधिकारिणा पिंडदानक्रियारब्धा तन्मध्ये पुत्रादिसंनिधा

नेष्यमुख्यकर्त्रैव दशाहांतक्रियासमापनीया एकादशाहादिकं तु पुत्रादिमुख्येनैव समंत्रकदाहमात्रेऽन्येन कृते तु पिंडदानादिदशा
हकृत्यं संनिकृष्टमुख्येनैव कार्यमिति मिताक्षरादयः अन्ये तु सगोत्रोऽसगोत्रो वा यः समंत्रकदाहकर्ता स एव दशाहकृत्यं कुर्यादित्या
हुः पत्न्याः कर्त्र्यास्त्वे रजोदर्शने जाते स्नातः दत्ते कुर्यात् कर्तुरस्वास्थ्ये अन्येन सर्वा क्रियाः पुनः कार्याः पिंडद्रव्येषु तंडुलामुख्याः तदभावे
फलमूलशाकतिलमिश्रसक्तवोपि प्रेतश्राद्धे पितृशब्दस्वधाशब्दानुशब्दाः पुष्पधूपदीपदानादीमंत्रास्त्वनवाच्याः त्र्यहाशौचे
पर्णशरदाहादौ प्रथमदिने एकः पिंडः द्वितीये चत्वारः तृतीये पंचेति क्रमो बोध्यः पुत्रेण पर्णशरदाहे कृते तु तस्य दशाहाशौचं तेन त्र्य
हमध्ये पिंडसमाप्तिर्न कार्या शिरस्त्वाद्येन पिंडेन प्रेतस्य क्रियते सदा द्वितीयेन तु कर्णाक्षिनासिकाः तृतीयेन कंठस्कंधभुजवक्षांसि
चतुर्थेन नाभिलिंगगुदानि पंचमेन जानुजंघपादं षष्ठेन मर्माणि सप्तमेन नाड्यः अष्टमेन दंतलोमानि नवमेन वीर्यं दशमेन तु
पूर्णत्वं तत्ता क्षुद्विपर्ययः जलं दशाहमाकाशे स्थाप्यं क्षीरं च मृन्मये प्रेतात्र स्नायी सुदकं इदं पिबेति च क्षीरं इदं च कृताकृतं ततः
प्रेतोपकृतये दशरात्रमखंडितं कुर्यात्प्रदीपं तैलेन वारिपात्रं च मार्तिकं भोज्याद्भोजनकाले तु भक्तमुष्टिं च निर्वपेत् नामगोत्रेण
संबुध्याधरित्र्यां पितृयज्ञवत् भूर्लोकाज्जेतलोकं तु गंतुं श्राद्धं समाचरेत् तत्पाथेयं हि भवति मृतस्य मनुजस्य च अथ दशाहम
ध्ये दर्शपाते निर्णयः पिंडदानादौ प्रारब्धे यदि मध्ये दर्शप्राप्तिस्तदा मातापितृव्यतिरिक्तानां सर्वं दशाहकृत्यं मासिक्यदर्श एव समा

पनीयं मातापितृविषये तु त्र्यहमध्ये दर्शपाते नापकर्षः त्रिरात्रात्परं दर्शपाते तु पित्रोरपि सर्वं दर्शे समापनीयमिति केचित् अन्ये तु त्रिरात्रोर्ध्व
मपि दर्शपाते औरसपुत्रेण पित्रोस्तत्र समाप्तिर्न कार्या स्यात् अनंतरेशाबाद्यवस्येतिसिंध्वादयः यदि दैवाद्दर्शात्पूर्वं पिंडदानादितंत्रं नारब्धं त
दा दाहमात्रे समंत्रके जाते विनदर्शे तंत्रसमाप्तिनियम इति भाति दर्शोत्तरमेव तंत्रारंभसमाप्तिसंभवेन द्विरेकैव तु कुर्याद्यः पुनःशावसमभ्युत्तरसुत
होवाप्रसक्तेः एवं दर्शापकृष्यतंत्रसमाप्तावपि अग्निपिंडसतु दशाहमाशौचमस्त्येव पुत्रादेः सपिंडस्य तु सुतरां प्रेतपिंडान्नाशय स्नात्वा भुक्त्वा
वसपिंडस्य त्रिरात्रोपवासः सपिंडस्योपवास एकः मत्याहि गुणं प्रेतकृत्यं कुर्वता संचयनादर्वाक् स्त्रीसंगे कृते चांद्रायणं ऊर्ध्वं कृच्छ्रत्रयं अन्ये
षामाशौचिनां संचयनादर्वाक् त्रिरात्रं तदुत्तरमेकोपवासः अथ नवश्राद्धं प्रथमे कितृतीये संचमे सप्तमे तथा नवमे कादशे चैव तंत्रं नवश्राद्धमु
च्यते नवश्राद्धानि यं चाद्धाश्वलायनशाखिनः आपस्तंबाः षडिमाद्धं बिभाषात्वितरे तु हि पंचपक्षे एकादशाहे नवश्राद्धं न कार्यं एतान्येव
विषमश्राद्धानी सुच्यंते नवश्राद्धानि दशाहांतर्न वमिश्रं वत्सरमिस्यन्यत्र अकृत्वा तु नवश्राद्धं प्रेतत्वान्नैव मुच्यते नवश्राद्धं त्रिपक्षं च षण्मा
सिकं मासिकानि च नकरोति सुतो यस्तु तस्याधःपितरो गताः अर्घ्यहीनम धूपं च गंधमाल्यविवर्जितं नवश्राद्धममंत्रं स्यादन्नेजनवर्जितं
आशिषो द्विगुणा दर्भाः अपाशीः स्वस्तिवाचनं पितृनाब्दः स्वसंबंधः शर्मशब्दस्तथैव च पात्रालंभोवगाहश्च उल्मुकोल्लेखनादिकं तृप्तिप्रश्न
श्च विकिरः शेषप्रश्नस्तथैव च प्रदक्षिणाविसर्गश्च सीमांतगमनं तथा अष्टादशपदार्थांश्च प्रेतश्राद्धे विवर्जयेत् तिलोसीति मंत्रे स्वधा

ध॰सिं॰३उ॰
५९

नमः पितृशब्दानवाच्याः किंतु प्रेतशब्दोहेनतूष्णींवातिलावपनं तूष्णीमर्घ्यदानं अमुष्मैस्वाहेतिप्रेतनाम्नापाणिहोमः बह्वृचानांसर्वैकोद्दि
ष्टेष्वग्नौकरणमस्त्येव अन्यशाखिनांतुतन्निषेधः नाम्ना एकः पिंडः तिलयवमंत्रे ऊहः अनुमंत्रणादिकंत्वमंत्रकं अभिरम्यतामितिविसर्जनं
एवंनवश्राद्धवर्ज्यैकोद्दिष्टेषु नवश्राद्धंत्वमंत्रकं सर्वमितिनारायणवृत्तिः उत्तानेस्थापयेत्पात्रमेकोद्दिष्टेसदाबुधः न्युब्जंतुपार्वणेकुर्यात्तस्यो
परिकुशान्न्यसेत् सपिंडीकरणांतानिप्रेतश्राद्धानिलौकिकाग्नाविस्याश्वलायनमतं नवश्राद्धानिसंभवेन्नेनकुर्यादन्यथामान्ते विष्णुस्तुन
वश्राद्धंमासिकंचयद्यंतरितंभवेत्तत्तदुत्तरश्राद्धेनसहतंत्रेणकार्यं शावेआशौचांतरप्राप्तौनवश्राद्धानिकुर्यादेव सहगमनेतुनवश्राद्धा
निसर्वाणिसपिंडीकरणंपृथक् एकएववृषोत्सर्गोगौरेकातत्रदीयते शूद्रस्यामंत्रकंसर्वंद्विजवन्नात्रैवकार्यमितिकमलाकरसारः अत्रच
योधिकमरणेतत्कनिष्ठानांसपिंडानांदशमेहनिमुंडनंकेचिदाहुः मातापित्राचार्यैर्मृतेषुनियमेनदशमेहनिमुंडनं एवंभर्तृमृतेस्त्रिया
अपिमुंडननियमः पुत्राणांसर्वेषांदाहकर्तुश्चदाहांगभूतंप्रथमदिनेदशमदिनेचमुंडनं अन्यदेशाचाराद्व्यवस्था अत्ररात्रिमृतस्यरा
त्रौदाहेपिप्रातरेवमुंडनमित्युक्तं ततोदशमेहनिपूर्ववस्त्रमुक्तिंगृहशुद्धिंचकृत्वागौरसर्षपतिलकल्केनसशिरःस्नानंकृत्वानववस्त्रे
परिधायपरिहितवस्त्राणिप्रेतवस्त्राणिचांत्यजेभ्यआश्रितेभ्यश्चदत्वासुवर्णादीनिमंगलवस्तूनिस्पृष्ट्वागृहंप्रविशेत् अथास्थिक्षे
पविधिः तत्रादौसंचयनदिनेस्थिस्थापनप्रकारः प्रेतस्थानेबलिंदत्वाक्षीरेणाभ्युक्ष्यवामपाणिनाः प्रेतस्यास्थीनिगृहीयात्स्नधानांगोड्ड

राम
५९

वानिच पंचगव्येनसंस्नाप्यक्षौमवस्त्रेणवेष्ट्यच प्रक्षिप्यमृन्मयेभांडेनवेसाच्छादनेशुभे अरण्येवृक्षमूलेवाशुद्धेसंस्थापयेदथ सूक्ष्माण्यस्थी
नितद्भस्मनीत्वातोयेविनिक्षिपेत् ततःसंमार्जनंभूमेःकर्तव्यंगोमयांबुभिः पूजांचपुष्पधूपाद्यैर्बलिभिःपूर्ववच्चरेत् तत्स्थानाच्छनैर्नरस्ता
तीर्थेगजाश्ववीजले कश्चिच्चप्रक्षिपेत्पुत्रोदौहित्रोवासहोदरः मातुःकुलंपितृकुलंवर्जयित्वानराधमः अस्थीन्यन्यकुलस्थस्यनीत्वाचां
द्रायणंचरेत् गंगातोयेषुयस्यास्थिक्षिप्यतेशुभकर्मणः नतस्यपुनरावृत्तिर्ब्रह्मलोकात्सनातनात् अस्तंगतेगुरौशुक्रेतथामासेमलि
म्लुचे गंगायामस्थिनिक्षेपंनकुर्यादितिगौतमः दशाहांतरस्थिप्रक्षेपेतुनास्त्यादिदोषः दशाहाभ्यंतरेयस्यगंगातोयेस्थिमज्जति गंगायां
मरणंयादृक्तादृक्फलमवाप्नुयात् अथतीर्थेस्थिक्षेपंकर्तुंतत्पूर्वोविधिः यत्रास्थीनिनिखातानितांभूमिंसचैलस्नानपूर्वकंपृथक्
गोमूत्रादिभिःप्रोक्षयेत् तत्रगायत्र्यागोमूत्रेण गंधद्वारामितिगोमयेन आप्यायस्वेतिक्षीरेण दधिक्राव्ण्णइतिदधि घृतंमिमिक्षेइते
न उपसर्पेतिचतस्याःषाम्यांशंवःपितरस्त्रिष्टुप् अस्थ्यर्थेनेखननमुद्धरणास्थिग्रहणेषुक्रमेणाविनियोगः ताभिर्ऋग्भिःक्रमेणास्थिग्र
हणांतानिकर्माणिकृत्वास्वयंजलान्तरंगत्वोक्तविधिनास्नायात् ततोस्थिशुद्धिंकुर्यात् सायथा अस्थीनिस्पृष्ट्वा एतोन्विंद्रमितितृ
चोदस्यापंचगव्यैःस्नात्वास्पृष्ट्वदशस्नानानिकुर्यात् तत्रगायत्र्यादिपंचमंत्रैर्गोमूत्रगोमयक्षीरदधिसर्पिःस्नानानिकृत्वादेवस्यत्वे
तिकुशोदकेन मानस्तोकेतिभस्मना अश्वक्रांतेरथक्रांतेइतिमृदा मधुवातेतिमधुना आपोहिष्ठेतितृभिःशुद्धोदकेनचस्नायात् एवंदश

कर्पूरागरुकस्तूरीकर्पूरं चंदनं तथा   महासुगंधमित्युक्तं नामतो यक्षकर्दम इति धन्वंतरिः
कंकोलं

ध.सिं.३३. स्नानानि कृत्वा अस्थ्नां कुंभे गोमाजनं कुर्यात् तत्र मंत्राः अतो देवेति ऋक् अभ्रमण्डलकानि एतोन्विंद्रं स्तवाम ३ शुचीवो १ नतमंहोन ८ इ-
६० तिवा इति मे १३ स्वादिष्ठया १० ममाग्ने वर्चो ९ कद्रुद्राय प्र ९ ततो यदी वान्यस्थीनि तस्य कृतसपिंडीकरणस्य पार्वणविधिना श्राद्धमस्थिक्षे-
पांगभूतं हिरण्येन कुर्यात् सत्त्कुनात्वपिंडदानं दशाहांतरस्थिक्षेपकरणे एकोद्दिष्टविधिना श्राद्धं ततस्तिलतर्पणं कृत्वा पंचगव्यं पंचामृतं शु-
द्धोदकैरस्थीनि प्रक्षाल्य यक्षकर्दमेनालिप्य पुष्पैः संपूज्याजिनकंबलदर्भभूर्जपत्रशाणमर्जेपत्रताडपत्राणां क्रमेण सप्तधा संवेष्ट्य ताम्रसं-
पुटे स्थापयेत् तत्र यक्षकर्दमलक्षणं द्वादशकर्षं चंदनं कुंकुमं षट्कर्षं कर्पूरश्चतुःकर्षाः कस्तूरी चैते षण्मेलनाद्यक्षकर्दमः ततोऽस्थिपुटे हेम
रौप्यखंडानि मौक्तिकप्रवालनीलमणींश्च प्रक्षिप्य स्वसूत्रोक्तविधिना स्थंडिलाग्निप्रतिष्ठादि कृत्वाष्टोत्तरशतं तिलाज्याहुतीर्जुहुयात्
उदीरतां शंखः पितरस्त्रिष्टुप् अस्थिप्रक्षेपांगतिलाज्यहोमे विनियोगः उदीरतामिति सूक्तस्य चतुर्दशऋग्भिः प्रत्यृचमाहुतिरेवं
सूक्तस्य सप्तावृत्तिभिरवशिष्टदशाहुतीः प्रथमऋगावृत्त्यैवमष्टोत्तरशतं तिलाहुतीरष्टोत्तरशतमाज्याहुतीश्च जुहुयात् स वेदनास्थि-
संपुटं ताम्रसंपुटमादाय तीर्थं गच्छेत् तत्र नियमाः मूत्रपुरीषोत्सर्गकाले आचमनकाले नास्थीनि धारयेत् शूद्रस्पर्शनं चंडादि- राम
कांस्पर्शनं जातिमस्थिधारणकाले न स्पर्शेदिति काशीखंडे ततः तीर्थं प्राप्य तीर्थप्राप्तिनिमित्तकं स्नानादि विधाया स्थीनि स्नापयि- ६०
त्वा मुकगोत्रस्यामुकशर्मणो ब्रह्मलोकादिप्राप्तयेमुकतीर्थेस्थिप्रक्षेपमहं करिष्ये इति संकल्प्य पलाशपर्णपुटे पंचगव्येनास्थीन्यासि-

च्य हिरण्यवाकुलं माल्यघृततिलमिश्रितास्थीनि मृत्पिंडे निधाय दक्षिणां दिशमवेक्षमाणो नमोस्तु धर्मायेति वदन् तीर्थे प्रविश्य नाभिमात्रजल-
स्थितः समे प्रीतो स्तु इत्युक्त्वा तीर्थे क्षिपेत् ततः स्नात्वा जलाद्बहिरागत्य सूर्यं दृष्ट्वा हरिं स्मृत्वा विप्राय यथाशक्ति रजतं दक्षिणां दद्यात्
अमुकस्यास्थिक्षेपः कृतस्तत्सांगतार्थं रजतमिदं तुभ्यं संप्रददे इति   इत्यस्थिक्षेपप्रकारः   अथैकादशाहकृत्यं एकादशाहे प्रातरुत्था-
य गृहानुलेपनं कृत्वा स्त्रष्टसर्ववस्त्रक्षालनपूर्वकं सर्वसपिंडानां सचैलस्नानं तेन संध्या पंचमहायज्ञादि नित्यकर्मणि शुद्धिः एकादशा-
हे संगवकाले स्नानाच्छुद्धिरिति केचित् एकादशाहे संगवकाले स्नानाच्छुद्धिरिति केचित् एकादशाहे कर्तुः पुत्रादेरपि पंचमहायज्ञाधि-
कारः सपिंडानां दर्शवार्षिकादिश्राद्धेष्वप्यधिकारः नांदीश्राद्धमात्रं चतुःपुरुषसपिंडैः सपिंडीकरणात्प्राङ् न कार्यं ततो दशाहकर्मकारी
अमुख्यः कर्ता मुख्यो वा पुत्रादिः कर्ता वृषोत्सर्गाद्येकादशाहिकं सर्वं कर्म कुर्यात् एकादशे ह्निप्रेतस्य यस्य नोत्सृज्यते वृषः प्रेतत्वं सुस्थि-
रं तस्य दत्तैः श्राद्धशतैरपि अत्र स्वयमेव सर्वं कुर्यात् न तु काम्यवृषोत्सर्गवदाचार्यवरणं अयं गृहे न कार्यः अयं द्वादशाहेप्युक्तः क्वचिन्मृ-
ताहेप्युक्तः पितुर्वर्षे हितये चैव मृताहे बांधवस्य चेति वत्सराभ्यंतरे पित्रोर्वृषस्योत्सर्गकर्मणि वृद्धिश्राद्धं न कुर्वीत तदन्यच्च समारभेत् वृष-
लक्षणं तु लोहितो यस्तु वर्णेन मुखे पुच्छे च पांडुरः श्वेतः खुरविषाणाभ्यां स नीलो वृष उच्यते अथवा श्वेतवर्णः स्यान्मुखपुच्छादिश्याम-
त्वे नीलवृषत्वं यद्वा सर्वश्यामस्य मुखादिश्वेतत्वे नीलवृषत्वं केचित् वृषाभावे मृद्भिः पिष्टैर्वा वृषं कृत्वा होमादिविधिना वृषोत्सर्ग इत्या-

ध·सिं·उ· ऊः यथाकालाभेयथालाभोद्विवर्षएकवर्षोवावृषोवर्षाधिकाश्चतत्रएकावावत्सतरीस्यात् प्रयोगस्तुस्वस्वसूत्रानुसारीग्राह्यः सचे
६१ नयाणिनाधुक्षेसमादायवृषस्यतु दक्षिणेनाथाआदायसतिलासकुशास्ततः प्रेतगोत्रंसमुच्चार्य अमुकस्मैवृषएषमयादत्तस्तेनास्यति
तिवदेत्तहेमजलंभूमावुत्सृजेत् विधारयेन्नतंकश्चिन्नचकश्चनवाहयेत् नदोहयेच्चतांधेनुंनचकश्चनबंधयेत् पतिपुत्रवत्याः सुवा
सिन्यानवृषोत्सर्गः तत्स्थानेएकापयस्विनीगौर्देया पतिपुत्रयोरन्यतराभावेतुस्त्रीणामपिवृषोत्सर्गः सहगमनेतुस्त्रीणांवृषोत्सर्गस्था
नेगौरेव वृषोत्सर्गसांगतार्थंतिलोदकुंभधेनुवस्त्रहिरण्यवतिपंचदानानि अशौचांतरेचेदेकादशाहेप्राप्तोतिलदानवृषोत्सर्गादिकंअ
द्यमासिकंशय्यादिदानानिचकुर्यादेव एवंकृतेवृषोत्सर्गफलंवाजिमखोदितं यमुद्दिश्योत्सृजेन्नीलंसलभेतपरांगतिं वृषोत्सर्गःपु
नात्स्येवदशातीतान्दशापरान् इतिवृषोत्सर्गः अथैकादशाहेमहैकोद्दिष्टं इदंचमहैकोद्दिष्टं षोडशश्राद्धेभ्योभिन्नमेव अतएवेदंक
रिष्यमाणसर्वैकोद्दिष्टप्रकृतिभूतमित्युच्यते इदंचपाकेनैव अन्नसतिसंभवेविप्रोभोजयितव्यः असंभवेसोहोमः ब्राह्मणंभोजयेद्द
द्धेहोतव्यमन्नमथवेत्युक्तेः अमुकप्रेतकृतेर्थंनखच्छेदस्तथैवच स्नपनाभ्यंजनेदद्याद्विप्रायविधिपूर्वकं ततः क्षणपाद्यासनाद्यंग राम
धपुष्पाच्छादनान्येवदद्यात् नात्रधूपदीपौ एकोद्दिष्टंदैवहीनमित्युक्तेरेकएवविप्रः द्विवचननिमंत्रणं एकमर्घ्यपात्रं स्वधाशब्दन ६१
मः शब्दपितृशब्दानसंति तेनप्रश्नः प्रेतमिमांल्लोकान्प्रीणयाहिनइतिमंत्रो होर्घ्यपात्रे नाभिश्रवणं सर्वंप्राचीनावीतीनैवकार्यं

दैवकार्याभावात् अग्नौकरणविकल्पः तत्रचपाणिहोमेपिनतस्यभक्षणं किंतुअग्नौप्रक्षेपः एकएवपिंडः अनुमंत्रणादिसर्वममंत्रकं
स्वदितमितितृप्तिप्रश्नः कात्यायनानां अक्षय्यस्थानेउपतिष्ठतामितिवदेत् अभिरम्यतामितिविसर्जनं अभिरताःस्मेतिविप्रप्रतिवचनंश्रा
द्धशेषभोजनंनास्ति अंतेस्नानं नवश्राद्धैकोद्दिष्टेतुसर्वममंत्रकमित्युक्तं विप्राभावेत्वग्नावेकोद्दिष्टंयथा अग्नौपात्रंसंस्थापयित्वा आज्य
भागांते अग्नेःअग्निभागप्रयोगंकृत्वासोप्रेतमावाह्यगंधाद्यैः संपूज्य पृथ्वीतेपात्रमित्यादिना अन्नंसंकल्प्य ओदीरतामवरइत्यष्टाभिः अनु
रस्तीभिर्वाग्निहोत्रिंशदाहुतीर्हुत्वापिंडदानादिश्राद्धंसमापयेदिति एवमेतदेकोद्दिष्टंस्त्रीणामपि अथाद्यमासिकं तस्यमासादौमा
सिकंकार्यमितिवचनान्मृताहेमुख्यः कालः सचाशौचप्रतिबंधादतिक्रांतइतितदंतेएकादशेह्नितत्कार्यं अतएवब्राह्मणंभोजयेदाद्ये
होतव्यमन्नमथवा पुनश्चभोजयेद्विप्रान्द्विरावृत्तिर्भवेदिहेतिप्रथममासिकार्थंद्वितीयावृत्तिरुक्ता अत्रचद्विरावृत्तिर्भवेदिहेत्युक्तिःषो
डशमासिकानांसपिंडनाधिकारार्थमपकृष्यकर्तव्यानांद्वादशाहादौकरणपक्षेयोज्या तेषामेकादशाहएवकरणपक्षेतुषोडशमा
सिकानांषोडशावृत्तयएकंमहैकोद्दिष्टमितिसप्तदशावृत्त्यापत्त्याद्विरावृत्तिर्भवेदिहेत्युक्तेरसंगतेः तथाचसपिंडनाधिकारार्थापक
र्षाणांमासिकानांद्वादशाहेकरणेएकादशाहेमहैकोद्दिष्टोत्तरमतिक्रांतमाद्यमासिकंकरिष्ये इतिसंकल्प्याद्यमासिकमात्रमन्ने
नामेनवाविप्रेदर्भबटौवाप्रेतमावाह्यकार्यं नतुआद्यमासिकस्याग्नौहोमः पुनश्चभोजयेद्विप्रानिति विशेषवचनात् इत्थंचमहै

ध॰सिं॰३उ॰ ६२ कोद्दिष्टमेकमाद्यमासिकमेकमित्येकोद्दिष्टस्य द्विरावृत्तिः स्यादेव येतु आद्यमासिकातिरेकेणामहैकोद्दिष्टस्यैव द्विरावृत्तिं वदंति ते भ्रांताः
अत्र केचिदाद्याब्दिकस्याविमतत्वादेव काल इति तस्यात्यतिक्रांतत्वादेकादशाहे आद्यमासिकमाद्याब्दिकं च तंत्रेण करिष्ये इति संक
ल्प्य द्वयमपि तंत्रेण कार्यमित्याहुः अन्येतु मासादौ मासिकं कार्यमाब्दिकं कार्यमाब्दिकं वत्सरे गते इति वचनाद्द्वितीयवर्षारंभे प्रथमा
ब्दिकमिति नाब्दिकस्यैकादशाहे नुष्ठानमित्याहुः एवं त्रिपक्षे सपिंडीकरणपक्षे एकादशाहे आद्यमासिकमूनमास्यूनमासिकं द्वि
तीयमासारंभे द्वितीयमासिकं पक्षत्रये त्रैपक्षिकं चैकोद्दिष्टविधिना कृत्वावशिष्टद्वादशमासिकान्यपकृष्य तथैव कृत्वा सपिंडीक
रणं एवं पक्षांतरेष्वह्यं एकादशाहे तंत्रेण षोडशमासिकापकर्षपक्षे महैकोद्दिष्टोत्तरं देशकालौ संकीर्त्यातिक्रांतमाद्यमासिकं सपिं
ड्यधिकारार्थमपकृष्योनमासिकादीन्यूनाब्दिकांतानि पंचदशमासिकानि च तंत्रेणैकोद्दिष्टविधिना करिष्य इति संकल्प्य तंत्रेण
षोडशापि कुर्यात् केचिन्मते तु अतिक्रांतआद्यमासिकाद्याब्दिके ऊनादिमासिकानि चेत्यादि संकल्पः मासिकानि तु आद्यमा
सिकं १ ऊनमासिकं २ द्वितीयमासिकं ३ त्रैपक्षिकं ४ तृतीयमासिकं ५ चतुर्थमासिकं ६ पंचमं ७ षष्ठं ८ ऊनषाण्मासिकं ९ सप्त राम
मं १० अष्टमं ११ नवमं १२ दशमं १३ एकादशमासिकं १४ द्वादशमासिकं १५ ऊनाब्दिकं १६ चेति क्रमेणैतानि अथैकादशाहेरुद्र ६२
श्राद्धं तच्चैकादशरुद्रोद्देशेन रुद्ररूपप्रेतोद्देशेन वा रुद्रोद्देशपक्षे सव्येन रुद्ररूपप्रेतोद्देशपक्षेपसव्येन वीरभद्रः १ शंभुः २

गिरिशः ३ अजैकपात् ४ अहिर्बुध्न्यः ५ पिनाकी ६ अपराजितः ७ भुवनाधीश्वरः ८ कपाली ९ स्थाणुः १० भगः ११ इत्येकादशरुद्राः अत्र श्राद्धे नैकैकरु
द्रनाम्ना एको विप्रः स्यैकादश विप्रा भोज्याः अशक्तेन तु सर्वोद्देशेनैकैकविप्रो भोज्यः आमान्नानि ११ एकं वामान्नं देयं अत्र श्राद्धे पिंडदानार्घ्यावनेक
रणविकिरणमभावः एवमेवाष्टवसुश्राद्धं एतच्चैकृताकृतं वसुनामान्यान्यप्यन्यत्र एतदेकादशाहकृत्यं त्र्यहाशौचे चतुर्थदिने कर्तव्यं द्विती
यदिने प्रथमदिने वास्थिसंचयनं पंचमदिने सपिंडीकरणे अन्ये एकादशाहे द्वादशाहे वा पददानानि कार्याणि तेन प्रेतस्य मार्गे सुखगतिः आसनो
पानह छत्रं मुद्रिका च कमंडलुः यज्ञोपवीताज्यवस्त्रभोजनं चान्नभाजनं स्वाकं पदमेतत्स्यात्पदान्येवं त्रयोदश देयानि कायथाशक्ति तेनासौ
प्रीणितो भवेत् अन्नं चैवोदकुंभं चोपानहौ च कमंडलुः छत्रं वस्त्रं तथा यष्टिं लोहदंडं च दापयेत् अग्निष्ठिकां प्रदीपं च तिलान्तांबूलमेव च च
दनं पुष्पमालां च पददानानि चतुर्दश वैतरणीधेनुउत्क्रांतिधेनुमोक्षधेन्वादिदानानि गोभूम्यादिदशदानानि तिलपात्रदानादीनि मरणकाले
न कृतानि चेदेकादशाहादौ पुत्रादिभिः प्रेतोद्देशेन कार्याणि अश्वं रथं गजं धेनुं महिषीं शिबिकादिकं शालग्रामं पुस्तकं च कस्तूरीं कुंकुमादिकं
दासीरत्नभूषणादि शय्यां छत्रं च चामरं दद्याद्वित्तानुसारेण प्रेतस्तत्सुखं लभेत् अथ शय्यादानं एकादशाहे शय्यादानं एष विधि
स्मृतः तेनोपभुक्तं यत्किंचिद्वस्त्रवाहनभाजनं यद्यदिष्टं च तस्यासीत्तत्सर्वं परिकल्पयेत् प्रेतं च पुरुषं हैमं तस्यां संस्थापयेत्तदा पूजयित्वा
प्रदातव्या मृतशय्या यथोदिता तस्माच्छय्यां समासाद्य सारदारुमयीं दृढां दंतपत्रचितां रम्यां हैमपट्टैरलंकृतां हंसतूलिप्रतिच्छन्नां शुभगं

ध॰सिं॰३उ॰ ञोपधानिकां प्रच्छादनपटीयुक्तां गंधधूपादिवासितां उच्छीर्षके घृतभृतं कलशं परिकल्पयेत् तांबूलकुंकुमक्षोदकर्पूरागरुचंदनं दीपिकोपा
६२ नहच्छत्रचामरासनभाजनं पार्श्वेष्वस्थापयेद्भक्त्या सप्तधान्यानि वै यदि शयनस्थस्य भवति तदन्यदुपकारकं भृंगारकरकाद्यं तत्सर्वं वर्णयेद्वि
तानकं संपूज्य द्विजदांपत्यं नानाभरणभूषितं उपवेश्य तु शय्यायां मधुपर्कं ततो वदेत् दानमंत्रस्तु यथा न कृष्णशयनं शून्यं सागर आलया
शय्या तस्याप्यशून्यास्तु तथा जन्मनि जन्मनि तस्माद्दत्तं न्यं शयनं केशवस्य निवेश्य च शय्या तस्याप्यशून्यास्तु तथा जन्मनि जन्मनि इत्येवं
तस्य सकलं प्रणिपत्य विसर्जयेत् पात्रे तु अस्थिकाष्ठं कं गृह्य स्वक्षौं कृत्वा स पायसं भोजयेद्द्विजदांपत्ये विधिरेष सनातन इत्युक्तं नैतन्म
हाराष्ट्रदेशादिशिष्टैः शाड्यते यदैवोतदाचारतत्वास्तु स्वर्गेपुरंदरपुरे लोकपालालयेतथा सुखं वसत्यसौ जंतुः शय्यादानप्रभावतः आ
श्वत संप्लवं यावत्ति छंत्यातंकवर्जितः प्रेतशय्याप्रतिग्राही नभयः पुरुषो भवेत् गृहीतायां तु तस्यां वै पुनः संस्कारमर्हति अथोदकुंभः ए
कादशाहात्प्रभृति घटस्तोयान्नसंयुतः दिने दिने प्रदातव्यो यावत्संवत्सरं सुतैः यस्य संवत्सरादर्वाक् सपिंडीकरणं भवेत् मासिकं चोद
कुंभं च देयं तस्यापि वत्सरं अपि श्राद्धशतैर्दत्तैरुदकुंभं विना नराः दरिद्राद्दुःखिनः स्नातभ्रमंति च भवार्णवे यावदब्दं च योदद्यादुदकुंभं राम
विमत्सरः प्रेताया न्नसमायुक्तं सोऽश्वमेधफलं लभेत् इदं चोदकुंभश्राद्धं सपिंडीकरणात्प्रागेकोद्दिष्टविधिना सपिंड्युत्तरं तु पार्वणवि ६२
धिना इदं च योदशादिनादारभ्य कर्तव्यमिति भट्टाः अत्र पिंडदानं कृताकृतं दैवहीनं चैतत् अदैवं पार्वणश्राद्धं सोदकुंभमधर्मकं कुर्या

त्साब्दिकं श्राद्धं संकल्पविधिना त्वहमिति वचनात् प्रायश्चित्तांगविष्णुश्राद्धवदत्र श्राद्धे सर्वे श्राद्धधर्मा न संति किंतु वाचनिकमा
त्राः तेन संकल्पविधिना संकल्पक्षणपाद्यासनगंधाद्याच्छादनांतपूजनान्नपरिवेषणोत्तरपृथ्वीतेपात्रमित्युक्त्वा एष उदकुंभ इदमन्नं
दत्तं चैत्यागविधिः अंते तांबूलदक्षिणादि नात्र ब्रह्मचर्यं पुनर्भोजनादिनियमाः वृद्धिनिमित्तेन मासिकापकर्षे उदकुंभश्राद्धानामप्यप
कर्षः प्रेतश्राद्धत्वात् प्रत्यहं सोदकुंभान्नदानाशक्तौ नाद्यैकस्मिन्दिने तावद्विराभान्नैरुदकुंभैश्च तावदामान्नोदकुंभनिष्क्रयेण वा पक्षे
दकुंभश्राद्धानि कार्याणि अब्दमध्ये प्रत्यहमुदकुंभश्राद्धं कुर्वतोमध्ये आशौचप्राप्तौ तावच्छ्राद्धानां लोप एव दर्शादिवत् आशौचेतरप्र
तिबंधादकरणे तदुत्तरोदकुंभेन सह तंत्रतयेति कौस्तोदकुंभानां प्रयोगः अतिक्रांतोदकुंभश्राद्धान्यद्यतनोदकुंभश्राद्धं च तंत्रेण करिष्य
इति संकल्पः तथा प्रथमाब्दे दीपदानमुक्तं प्रत्यहं दीपकोदेयो मार्गे तु विषमे नरैः यावत्संवत्सरं वापि प्रेतस्य सुखलिप्सया प्राड्मुखोद
ङ्मुखं दीपं देवागारे द्विजालये कुर्यात्स्याप्य सुखं पित्र्ये आद्भिः संकल्प्य तु स्थिरमिति अथ षोडशमासिकानि द्वादश प्रतिमास्यानि ऊनमा
सिकत्रिपक्षं ऊनषाण्मासिकं चोनाब्दिकं चोनाब्दिकं चामीति षोडश अत्र मतांतराणि सिंधौ अथैषां कालाः मासाद्यैमासिकं कार्यम
र्धेत्येकादशेहनि एकद्वित्रिदिनेऊनेत्रिभागेनोन एव वा ऊनमासिकमूनाब्दमूनषाण्मासिकं चरेत् त्रैपक्षिकं त्रिपक्षे चोनमासे द्वादशे
ऽह्नि वा तच्चोनमासिकोनषाण्मासिकोनाब्दिकानामेकादिनेनोनपक्षे पंचम्याम तस्य तत्तीयादौ द्वाभ्यामूनत्रैपक्षे द्वितीयांतिथिर्न्यू

ध. सिं. ३ उ.
६४

नेप्रतिपदाद्यामनुष्ठानमिति केचित् माधवस्तु ऊनषाण्मासिकमूनाब्दिकं चमृताहात्पूर्वेद्युः कार्यमित्याह त्रैपक्षिकं त्रिपक्षेतृतीयेमृताहेकार्यं
ऊनश्राद्धेषुवर्ज्यानि त्रिपुष्करेषुनंदासुसिनीवाल्यां भृगोर्दिने चतुर्दश्यां चनोनानि कृत्तिकासुद्विपुष्करे त्रिपुष्करद्विपुष्करयोगयोर्लक्षणंप्रागु
क्तं आद्यमासिकमाद्याब्दिकं चैकादशेह्नि इत्येकंमतं आद्यमासिकमेवैकादशेह्निप्रथमाब्दिकं तु द्वितीयवर्षारंभैवेत्यपरंमतमित्युक्तं एतानि
षोडशश्राद्धानि वर्षांतसपिंडनपक्षेतु केषुस्वस्वकाले षैकोद्दिष्टविधिना कार्याणि द्वादशाहादिकालेषु सपिंडनापकर्षपक्षे एकदिनेएवापकृ
ष्ययुगपदेकोद्दिष्टविधिना कार्याणि श्राद्धानि षोडशादत्वा न तु कुर्यात्सपिंडनमिति षोडशश्राद्धैर्विना सपिंडनेधिकाराभावबोधनात् एता
निपकालेनामान्नेनवाकार्याणि पाकपक्षेयुगपत्करणेसर्वेषामेकएवपाकोविप्राअर्घ्याः पिंडाश्चषोडश एतानिद्वादशाहादौसपिंडना
त्पूर्वंकृतान्यपि पुनः सपिंडनोत्तरं स्वस्वकालेपार्वणविधिनाकार्याणि यस्यसंवत्सरादर्वाक् विहितातुसपिंडता विधिवत्तानिकुर्वीतपुनः
श्राद्धानिषोडश अर्वाक्संवत्सराद्यस्यसपिंडीकरणं कृतं षोडशानांद्विरावृत्तिं कुर्यादित्याहगोतम इत्यादिवचनात् षोडशानांद्विरावृत्ति
स्तंनैकादशाहसपिंडनपक्षेतेषं तत्राद्यमासिकस्यकालसत्वात् द्वादशाहेसपिंडनपक्षेतुपंचदशानांद्विरावृत्तिः त्रिपक्षेसपिंडीकरण
पक्षेआद्यमासिकोनमासिकद्वितीयमासिकानांस्वकालेकृतत्वादपकृष्यकृतानोमेवपुनरावृत्तिविधानात्तेषांकालाभावात्त्रयोदशा
नामेवपुनरावृत्तिः एवमन्यपक्षेष्वपियथासंभवमूह्यं यत्तुद्वादशाहेसपिंडनंकृत्वा त्रयोदशाहादौआद्यमासिकसहितानांषोडशा राम
६४

राम

नांपुनरावृत्तिं कुर्वंतितेभ्रांताः यदामरणादारभ्यद्वादशमासमध्येकश्चिदधिकमासः पतेत्तन्मासस्थंमासिकश्राद्धं अधिकेशुद्धेमासेचेति
द्विवारं कार्यमिति सप्तदशश्राद्धानिभवंति सपिंडनोत्तराण्यवशिष्टमासिकानिस्वस्वकालएवकार्याणि चतुः पुरुषमध्येसपिंडेषुनांदीश्राद्ध
स्तोतुतत्रापतितमासेएवैकस्मिन्नेवदिनेसर्वाण्यपकृष्यकार्याणि प्रेतश्राद्धानिसर्वाणिसपिंडीकरणंतथा अपकृष्यापिकुर्वीतकर्तुंनांदीमु
खंद्विजइत्युक्तेः तत्रैकःपाकः षोडशश्राद्धपक्षेषोडशब्राह्मणाअष्टचत्वारिंशत्पिंडाः पुरूरवार्द्रवविश्वेदेवार्थमेकोविप्रइतिसर्वेषामनुष्ठा
नं एवंपक्षांतरेषुश्राद्धसंख्यानुसारेणविप्राद्यूह्यं केचित्पाकभेदमाहुः उदकुंभश्राद्धानामपिअनुमासिकवत्प्रेतोद्देश्यकश्राद्धत्वात्तेषा
मपिअपकर्षइत्युक्तं वृद्धिंविनानुमासिकापकर्षेतुदोषमाहोशनाः वृद्धिश्राद्धविहीनस्तुप्रेतश्राद्धानियश्चरेत् सश्राद्धीनरकेघोरेपि
तृभिः सहमज्जतीति चतुःपुरुषसपिंडेषुआधानादिप्रसक्तिनिमित्तोप्यपकर्षः कार्यः अत्रविशेषः पूर्वार्द्धेउक्तः आद्यमासिकंतत्काद्दाना
तिकांतमवेत्तत्तदुत्तरमासिकेनसहतंत्रेणकार्यमित्युक्तं अथसपिंडीकरणनिर्णयः तत्रसपिंडनकालः नासपिंड्याग्निमान्पुत्रः पितृ
यज्ञंसमाचरेदितिवचनात् पित्रादीनांमात्रादीनांत्रितयमध्येन्यतममरणेसाग्निकोद्वादशाहेसपिंडनंकृत्वागामिदर्शेपिंडपितृयज्ञादि
कं कुर्यात् अत्रस्मार्ताग्निनामपिसाग्निकोयाह्यइतिभाति तस्यापिपिंडपितृयज्ञावश्यकत्वात् साग्नेःप्रेतस्यतुत्रिपक्षेएवप्रेतश्चेदाहिता
ग्निः स्यात्कर्तानग्निर्यदाभवेत् सपिंडीकरणंतस्यकुर्यात्पक्षेतृतीयकेइत्युक्तेः अत्रसाग्निः श्रौताग्निमानेव द्वयोःसाग्नित्वेद्वादशाहेएव

ध॰सि॰उ॰ ६५

साग्निकस्तु यदा कर्ता प्रेतश्चाप्यग्निमान्भवेत् द्वादशाहे तदा कार्यं सपिंडीकरणं पितुरित्युक्तेः द्वयोरप्यनग्नित्वे तु अनेके कालाः सापिंडीक
रणं कुर्याद्यजमानस्त्वनग्निमान् अनाहिताग्नेः प्रेतस्य पूर्णे संवत्सरेऽथवा एकादशे मासि षष्ठे त्रिमासे वा त्रिपक्षके मासे तु द्वादशो वाऽह्नि कु
माहैकादशेऽहनि· यदह्नि वृद्धिरापन्ना तदहैवेति निश्चितं अत्र वृद्धिनिमित्तापकर्षो नियमेनैवोक्तस्तथापि सामान्येनापि संभवे योज्यः अत्र वृ
द्धिपदं चूडोपनयनविवाहमात्रपरं सीमंतादिसंस्कारेषु वृद्धिश्राद्धस्य लोप एव कार्यो न तु तदर्थं सपिंडनापकर्ष इति केचित् अन्ये तु गर्भा
धानपुंसवनादिअन्नप्राशनांतेषु संस्कारेषु अकरणे दोषोक्तेरावश्यकेषु वृद्धिश्राद्धस्याप्यावश्यकत्वात्सपिंडनापकर्षः कार्य एव त
था च चतुःपुरुषसपिंडेषु सपिंडीकरणाभावे गर्भाधानादिकमपि न कार्यमित्याहुः तेन पितामहमरणे पौत्रस्य वृद्धौ प्राप्तायामप्यप
कर्षः सपिंडीकरणानुमासिकादीनां सिद्धः एवमावश्यकवृद्धियुतकर्मप्राप्तौ कनिष्ठः पुत्रो वा भ्राता तदभावात् पुत्रो वान्यः सपिंडो वा
शिष्यो वा गौणकर्तापि कुलधर्मवृद्धिसिद्ध्यर्थं सपिंडनाद्यपकर्षं कुर्यात् तत्र च कृते मुख्यस्य पुत्रादेर्न पुनः करणं वृद्धिनिमित्तापक
र्षे पुनः करणाभावात् ये वामुं दूषयंति स्वधाभिरिति दोषश्रुतेः वृद्धिं विना गौणाधिकारिणा सपिंडनादिकरणे तु मुख्याधिकारिणा
पुत्रादिना पुनरावर्तनीयं एकादशाहांतकर्मणां तु न पुनरावृत्तिरित्युक्तं अत्रावश्यकपदेनानन्यगतिकं वृद्धिकर्म ग्राह्यं तेन सगतिके राम
षाडूतौ चैसगतिकोपनयनविवाहादौ च नापकर्षः अगतिके च विवाहादावप्यपकर्ष इति व्यवस्था योज्या आनंत्यात्कुलधर्माणां पु ६५

सां चैवायुषः क्षयात् अस्थिरत्वाच्छरीरस्य द्वादशाहः प्रशस्यते अत्र कुलधर्मपदेन वृद्धिश्राद्धयुतं कर्म ग्राह्यं न तु पंचमहायज्ञदेवपूजा
श्राद्धादि अस्य वर्णधर्मत्वेन नित्यत्वात् सपिंडीकरणनिमित्तकप्रतिबंधयोगात् सपिंडीकरणात्पूर्वं पंचमहायज्ञादिधर्मो न कार्य इति धा
पिस्मृतिवचनेनुपलंभाच्च एतेन सापिंडीकरणाभावे सपिंडेषु देवपूजाश्राद्धादिकर्मलोपं वदंतो निर्मूलत्वादुपेक्ष्याः अत्र द्वादशाहः प
देनाशौचसमाप्त्युत्तरदिनं ग्राह्यं तेन त्रिदिनाशौचे चतुर्थदिने सपिंडीकरणं द्वादशाहादिकालेषु प्रमादादननुष्ठितं सपिंडीकरणं कुर्या
कालेषूत्तरभागविषु इदमुत्तरकालविधानं साग्निनिरग्निसाधारणं सपिंडीकरणश्राद्धमुक्तकाले कृतं न चेत् हस्तार्द्रारोहिणीमैत्रानु
राधायां च तत्त्वरेत् इदमपि साधारणं साग्न्यर्थमारेवर्षांतसपिंडनपक्षे वर्षांत्यदिने पूर्वं संवत्सरविमोकश्राद्धं कृत्वा परेद्युर्मृताहे वा
र्षिकं कार्यमित्युक्तं इति कालविचारः तच्च सपिंडनं पुत्रे विदेशस्थेऽपि सति नान्यः कुर्यात् एवं ज्येष्ठपुत्रो विदेशस्थेऽपि न कनिष्ठः कुर्या
त् षोडशश्राद्धानि तु ज्येष्ठासन्निधाने कनिष्ठेन कार्याणि पुनर्ज्येष्ठेन न कार्याणि आहिताग्निः कनिष्ठोऽपि सपिंडनं कुर्यादेव वृद्धिनि
मित्ते तु कनिष्ठादिभिरपि सपिंडनं कार्यमित्युक्तं वृद्धिं विना कनिष्ठपुत्रेण कृते सपिंडने ज्येष्ठपुत्रेण पुनः कार्यं आहिताग्निना पितृय
ज्ञार्थं कृते सपिंडने पि ज्येष्ठेन पुनः कार्यमिति भाति तत्र पुनः करणे प्रेतशब्दो न वाच्यः देशांतरस्थपुत्राणां श्रुतत्वात्तु वपनं भवेत् दशाह
सूतकं चैव तदंते च सपिंडनं अथ व्युत्क्रममृतौ मृते पितरि यस्य तु विद्येत च पितामहः तेन देयास्त्रयः पिंडाः प्रपितामहपूर्वकाः

तेभ्यश्चैवैतकः पिंडो नियोक्तव्यस्तु पूर्ववत् मातर्यग्रमृतायां तु विद्यते चपितामही प्रपितामही पूर्वं तु कार्यस्तत्राप्ययं विधिः एवं प्रपिता
महजीवने तत्पित्रादिभिः कार्यः यत्तु व्युत्क्रमात्तु प्रमीतानां नैव कार्या सपिंडतेति तन्मातापितृभर्तृभिन्नविषयं प्रपितामहादिभिः पितुः
सपिंडने कृते पश्चात्पितामहमरणेपि पुनः पितामहेन सह पितुः सपिंडनं कार्यं यदा तु पितुः सपिंडनात्प्राक् पितामहो मृतस्तदा पिता
महसपिंडनं कृत्वा पितामहादिभिः सह पितृसपिंडनं कार्यं यदा च पितुर्मरणोत्तरं पितामहः प्रपितामहो वा मृतस्तयोश्च पुत्रांतरं सपिं
डनाधिकारि देशांतरे तिष्ठति तदा चैकादशाहांतमात्रं कर्म कृत्वा सपिंडनहीनाभ्यामपि पितामहप्रपितामहाभ्यां सह पितुः सपिंड
नं कुर्यात् पितामहप्रपितामहयोः पुत्रांतराभावे तु पौत्रः प्रपौत्रो वा तयोः सपिंडनं कृत्वैव पितुः सपिंडनं कुर्यात् पितामहस्य पुत्रांतरा
भावे पौत्रेण षोडशानुमासिकांतमेव कर्म कार्यं पितामहवार्षिकादिकं तु नावश्यकं इच्छया पितामहवार्षिकादिकरणे तु फलातिशयः
पितृदशाहं कुर्वन्यदि पुत्रो मृतस्तदा तत्पुत्रः स्वपितुरौर्ध्वदेहिकं कृत्वा पितामहौर्ध्वदेहिकं पुनः सर्वमावर्तयेत् अतो दशाहे तु न पु
नरावृत्तिः पुत्रांतराभावे पितामहसपिंडनोत्तरं पितृसपिंडनमित्युक्तं अशक्तिवशात्पित्रानुज्ञातेन पौत्रेण पितामहदशाहकर्मण्यार
ब्धे पश्चात्पितृमृतौ पित्राशौचं वदन्नेव पौत्रः पितामहौर्ध्वदेहिकं कुर्यात् प्रक्रांतत्वात् पितृदशाहादिकर्मापि कुर्यात् प्राप्तत्वात् अ
थ स्त्रीष्वुच्यते पितामह्यादिभिः सार्धं मातुरं तु सपिंडयेत् केचित्पितृमरणोत्तरं मातृमरणे पित्रैव सह मातुः सपिंडनमाहुः दौहित्रः स

पिंडनकर्ता चेन्मातामहेन सह सपिंडनमित्यपरे सहगमने तु भर्त्रैव सह सपिंडनं येन केनापि सपिंडनेपि अन्वष्टक्यप्रतिवार्षिकादिश्राद्धेषु पिताम
ह्यादिभिः सहैव मातुः पार्वणं कार्यं अत्र केचित्सपुत्रसपत्नीपुत्रयोः पत्युश्चाभावे स्त्रीणां सपिंडनं नास्तीत्याहुः अत्रान्वारोहणे भर्त्रा सह पत्नी
संयोजनमिति पक्षे मतद्वयं पितृपिंडस्य पितामहादिषु त्रिषु संयोजनं प्रथमं कृत्वा पश्चान्मातृपिंडं पितामह्यादिषु संयोजयेदित्येकः प्रथमं मातृपिं
डं पित्रैव संयोज्य मातृपिंडेनैकीकृतं पितृपिंडं पितामहादिषु संयोजयेदित्यपरः पक्षः अत्र द्वितीयपक्ष एव युक्तः केचित्सहगमने एकदिनमरणे
स्त्रियाः सपिंडनं नास्ति भर्तुः कृते सपिंडने भार्याया अपि कृतं भवतीति मतांतरमाहुः सर्वाभावे स्वयं पत्न्याः स्वभर्त्रा अमंत्रकं सपिंडीकरणं कु
र्युः स्त्रीतः पार्वणमेव च ब्रह्मचारिणामनपत्यानां च व्युत्क्रममृतानां च सपिंडनं न कार्यमिति मतांतरं अत्र सर्वत्र सपिंडनाभावपक्षे नेतिशिष्टा
चारो दृश्यते यतीनां सपिंडीकरणं नास्ति किंतु तत्स्थाने एकादशेह्नि पार्वणं कार्यं इदं सपिंडीकरणश्राद्धं पार्वणैकोद्दिष्टरूपं तेन पितामहादि
त्रयार्थं त्रयो विप्राः अर्घ्याः पिंडाश्च त्रयः प्रेतार्थमेको विप्रः पिंडोर्घ्यश्च देवार्थमेको विप्रः अत्र कामकालौ विश्वेदेवौ प्रेतस्य पित्रादेरर्घ्य
पात्रे पितामहाद्यर्घ्यपात्रत्रये संयोज्यं एवं प्रेतपिंडो पितामहादिपिंडत्रये संयोज्यः पितृविप्रकरे होमः साग्नेरग्नौ वेति इह सपिंडीकरणश्राद्ध
मन्नेनैव कार्यं न त्वामादिना अनुमासिकान्यप्यन्नेनैव कार्याणि प्रेतः सपिंडनादूर्ध्वं पितृलोकं तु गच्छति कुर्यात्तस्य च पाथेयं द्वितीयेह्नि स
पिंडनात् इति वचनात्त्रयोदशेह्नि पाथेयश्राद्धं कृत्वा पुण्याहवाचनादिकं कृत्वा वर्षपर्यंतं प्रत्यहमुदकुंभश्राद्धं कुर्यात् अथ कौमासिक

ध.सिं.३ उ.
९७

श्राद्धे षेवोदकुंभो देयः सपिंडनोत्तरानुमासिकानां पार्वणविधिनानुष्ठानं वृद्धिप्राप्तौ तेषामप्यपकर्षः स च चतुःपुरुषसपिंडेष्वेव मुख्यं एवं
वर्षपर्यंतं कृत्वा वर्षांत्यदिने संवत्सरविमोकश्राद्धं पार्वणविधिना कार्यं इदमेवाब्दपूर्तिश्राद्धमित्यप्युच्यते वृद्धिश्राद्धे सपिंड्यां च प्रेतश्रा
द्धे तु मासिके संवत्सरविमोके च न कुर्यात्तिलतर्पणं इदमनाब्दिकात्तथा षोडशश्राद्धेभ्यो भिन्नमेव अतएवास्य प्रेतश्राद्धत्वाभावात् वृद्धिप्रा
प्तावपि नापकर्षः ततो वर्षांत्यदिने रात्रौ भूरिब्राह्मणभोजनं च कार्यमित्यंत्येष्टिपद्धतौ भट्टाः मुख्यं चैतत् जीवतो वाक्यकरणात् क्षयाहे भू
रिभोजनात् गयायां पिंडदानाच्च त्रिभिः पुत्रस्य पुत्रतेति वाक्ये भूरिभोजनपदेन प्रत्याब्दिकश्राद्धातिरिक्तस्यैव बहुविप्रभोजनस्य विहि
तत्वात् श्राद्धे कुर्यान्न विस्तरमिति निषेधात् श्राद्धस्य भूरिभोजनपदाभिधेयत्वासंभवात् अथ प्रथमाब्दे निषिद्धानि मातापित्रोर्मर
णे वर्षपर्यंतं परान्नं गंधमाल्यादिभोगं मैथुनमभ्यंगस्नानं च वर्जयेत् कर्तोऽभार्योऽप्युपेयादेव आर्त्विज्यं लक्षहोममहादानादिकाम्यक
र्माणि तीर्थयात्रां विवाहादिवृद्धिश्राद्धसुतं कर्ममात्रं शिवपूजां च वर्जयेत् संध्योपासनदेवपूजापंचमहायज्ञातिरिक्तकर्ममात्रं वर्ज्यं प्र
मीतौ पितरौ यस्य देहस्तस्याशुचिर्भवेत् न देवं नापि वा पित्र्यं यावत्पूर्णो न वत्सर इति वचनादिति केचित् महातीर्थस्य गमनमुपवासव्रता
नि च सपिंडीश्राद्धमन्येषां वर्जयेद्वत्सरं बुधः अस्यापवादः पत्नीपुत्रस्तथा पौत्रो भ्राता तत्तनयः स्नुषा मातापितृव्यश्चैतेषां महागुरुनि राम
पाते न कुर्यात्सपिंडनश्राद्धं नान्येषां गुरुदानं च एकादशाहपर्यंतं प्रेतश्राद्धं चरेत्तदा पित्रोर्मृतौ च नान्येषां कुर्यादाब्दं तु पार्वणं गया ९७

श्राद्धं मृतानां तु पूर्वोत्तवर्षे प्रशस्यते गारुडे तीर्थश्राद्धं गयाश्राद्धं श्राद्धमन्यच्च पैतृकं अब्दमध्ये न कुर्वीत महागुरुविपत्तिषु केचिद्वर्षांतः सपिंड
नपक्षे एवैते सर्वे निषेधाः न तु द्वादशाहसपिंडनपक्षे इत्याहुः अपरे तु द्वादशाहसपिंडनपक्षेऽपि सर्वे एते निषेधाः स्युरित्याहुः अत्रैवं व्यवस्था वृद्धिप्रा
प्तिं विना वर्षांते कृतसपिंडनापकर्षे पित्रे तस्य पितृत्वप्राप्तिर्वर्षांत एव कृते सपिंडीकरणे नरः संवत्सरात्परं प्रेतदेहं परित्यज्य भोगदेहं प्रपद्यत इत्या
दिवचनात् तेन सपिंडीकरणसत्त्वेऽपि तद्दिनं देवपित्र्येष्वनधिकारः वृद्धिनिमित्तापकर्षे तु तदुत्तराद्दाराद्यधिकार इति अतएव कालतत्वनिर्णये संक
टादौ मृतपितृकापत्यानां संस्कारादाभ्युदयिकं मृतमातापितृकेण पुत्रेण स्वापत्यसंस्कारादिकं च प्रथमाब्देऽपि कार्यमित्युक्तं दर्शमहालयादिश्रा
द्धस्यानिवृत्तेर्वणस्याप्येवमेव व्यवस्था ज्ञेया अथ विधानानि तत्र पंचकमृतौ पंचकं नाम धनिष्ठोत्तरार्धमारभ्य रेवत्यंतं साधनक्षत्रचतुष्ट
यं तत्र दाहनिषेधात् दर्भमयपुत्तलैर्विधिवत्पितृणामनुलिप्तैः पंचोर्णासूत्रवेष्टितैः सह प्रेतं दहेत् तत्र तिथ्यादि संकीर्त्यामुकस्य धनिष्ठापंचका
दिमरणसूचितवंशारिष्टविनाशार्थं पंचकविधिं करिष्ये इति संकल्प्य उक्तविधाः प्रतिमा नक्षत्रमंत्रेणाभिमंत्र्य गंधपुष्पैः संपूज्य दाहसमये
प्रेतोपरि न्यसेत् प्रथमां शिरसि द्वितीयां नेत्रयोः तृतीयां वामकुक्षौ चतुर्थीं नाभौ पंचमीं पादयोः तदुपरि नाममंत्रैर्घृताहुतीर्जुहुयात्
तत्र नामानि क्रमेण प्रेतवाहः प्रेतसखः प्रेतपः प्रेतभूमिपः प्रेतहर्ता चेति ततः उदकं दत्वा यमाय सोमं त्र्यंबकमिति मंत्राभ्यां प्रत्येकं प्रतिमा
स्वाज्याहुतीर्जुहुयात् ततः प्रेतमुखे पंचरत्नं दत्वा पुत्तलैः सह प्रेतं दहेत् सूतकांते तिलहेमघृतानि दत्वा कांस्यपात्रे तैलं प्रक्षिप्य तत्रा

ध·सिं·उ·
६८

तमपतिविंबंबी[illegible]विधायदद्यात् शांतिंचकुर्यात् अत्रायंविशेषः नक्षत्रांतरेमृतस्यपंचकेदाहप्राप्तौपुत्तलिविधिरेवनशांतिकं पंचकमृतस्याग्नि
न्योदाहप्राप्तौशांतिकमेवनपुत्तलविधिः शांतिकश्चलक्षहोमरुद्रजपाद्यन्यतररूपायथाविभवंकार्या अथवाकुंभेयमप्रतिमांसंपूज्यस्वगृह्योक्त
विधिनाग्निप्रतिष्ठापनान्वाधानादिचरुश्रपणांतंकृत्वाज्यभागांतेनामभिश्चतुर्दशचरोकृतीर्जुहुयात् यमायस्वाहा१ धर्मराजाय०२मृत्यवे०३
अंतकाय०४वैवस्वताय०५कालाय०६सर्वभूतक्षयाय०७औदुंबराय०८दध्नाय०९नीलाय०१०परमेष्ठिने०११वृकोदराय०१२चित्राय०चित्रगु
प्ताय०१४ एवंकृत्वाहोमशेषंसमाप्य कृष्णांगांकृष्णवस्त्रांचहेमनिष्कसमन्वितां दद्याद्विप्रायशांताययमोमेप्रीयतामिति त्रिपादृक्षेप्येतदेवशां
तिकं यद्भद्रातिथीनांस्याद्भानुभौमशनैश्चरैः त्रिपादृक्षैश्चसंयोगस्तदायोगस्त्रिपुष्करः द्विपुष्करोद्वयोर्योगेयद्वायंस्याद्विपादभैः त्रिपादन
क्षत्राणितु पुनर्वसूत्तराषाढाकृत्तिकोत्तरफाल्गुनी पूर्वाभाद्राविशाखाच्चज्ञेयमेतत्त्रिपादभं मृगचित्राधनिष्ठाच्चज्ञेयमेतद्द्विपादभे त्रिपुष्करयो
गेद्विपुष्करयोगेचमृतौकृच्छ्रत्रयप्रायश्चित्तंकृत्वायवपिष्टमयपुरुषत्रयेणसहप्रेतदाहः पुरुषत्रयस्यप्रेतेन्यासआज्याहुतयश्चपूर्ववत् कन
कहीरकनीलपद्मरागमौक्तिकेतिपंचरत्नस्यमुखेप्रक्षेपोपि रत्नाभावेकार्योर्धस्वर्णं स्वर्णाभावेघृतं एवंपूर्वत्रापि दहनेमरणेद्विपुष्करेत्रिगु त्रि
णंफलं द्विगुणंखननेप्येवमेतद्दोषोपशांतये सुवर्णंदक्षिणांदद्यात्कृष्णवस्त्रमथापिवा शांतिंकुर्यात्ततःकांतेपूर्वोक्तांतेनमंगलं मृतस्यश्म ६८
शानेनयनोत्तरंपुनर्जन्मनेसतिमृतस्यगृहेसप्तविंशतितमस्थमरणं तत्रसक्षीरघृताक्तौदुंबरसमिधांसावित्र्याष्टसहस्रेण होमः अंतेकपिला

दानंतिलपूर्णकांस्यदानंच एकादशीतिपलंकांस्यंतदर्धंवातदर्धकं नवषट्त्रिपलंवापिदद्याद्विप्रायशक्तितः अथब्रह्मचारिमृतौ ब्रह्मचारिम
रणेदाहदशाहपात्राणिवाब्दानिशक्त्याप्रायश्चित्तंकृत्वादेशकालौसंकीर्त्यामुकगोत्रनाम्नोब्रह्मचारिणोमृतस्यव्रतविसर्गंकरिष्ये तदंगतयानांदीश्रा
द्धंकरिष्येइत्युक्त्वाहिरण्येननांदीश्राद्धंकृत्वाग्निप्रतिष्ठापनाद्याघारांतेचतसृभिर्व्याहृतिभिराज्यंहुत्वाग्नयेव्रतपतयेस्वाहाअस्मयेव्रतानुष्ठानफ
लसंपादनायस्वाहा विश्वेभ्योदेवेभ्यःस्वाहेतितिआज्याहुतीर्हुत्वास्विष्टकृतादिसमाप्यपुनर्देशकालौसंकीर्त्यामुकस्यौर्ध्वदेहिकाधिकारार्थंअ
र्कविवाहंकरिष्य इत्यादि हिरण्येननांदीश्राद्धांते अर्कसमीपेनीत्वार्कशाखांवागृहीत्वाअर्कंब्रह्मचारिणौहरिद्रयानुलिप्यपीतसूत्रेणसंवेष्ट्य
वस्त्रयुग्मेनाच्छाद्याग्निप्रतिष्ठाद्याघारांतेआज्यहोमः अग्नयेस्वाहा१ बृहस्पतयेस्वाहा२ विवाहविधियोजकायस्वाहा३ यस्मैत्वाकामका
मायवयंसंम्राड्यजामहे तमस्मभ्यंकामंदत्वाथेदंत्वंघृतंपिबस्वाहा कामायेदं०४ ततोव्यस्तसमस्तव्याहृतिहोमः एवमष्टाहुत्यंतेस्विष्ट
कृतादिकृत्वार्कशाखांब्रह्मचारिणंचतुधाग्निनाविधिवद्दहेत् स्नातकमरणेप्येवमितिकेचित् एवन्निर्मूलमित्यन्ये सूतकांतेत्रींवाब्रह्मचा
रिभ्यःकौपीनकृष्णाजिनकर्णभूषणादियादुकाछत्रगोपीचंदनमालामणिविद्रुममालायज्ञोपवीतादियथासंभवंदद्यात् अथकुष्ठिमृतौ
मृतस्यकुष्ठिनोदेहंतीर्थेवाभुविवाक्षिपेत् नदाहंनोदकंपिंडंनचदानक्रियांचरेत् यदिस्नेहाच्चरेद्दाहंयतिचांद्रायणंचरेत् तथाचशक्त्यानुसा
रेणषडब्दादिप्रायश्चित्तंकृत्वाकुष्ठादिमहारोगमृतस्यदाहादिक्रियांकुर्यान्नान्यथेति अथरजस्वलादिमरणे रजस्वलायाःप्रेतायाःसंस्का

ध॰सि॰३५॰
६९

सादीनिनाचरेत् ऊर्ध्वं त्रिरात्रात्स्नातां तां शवधर्मेण दाहयेत् अथ नारजस्वलासूतिकयोश्च मलं प्रक्षाल्य स्नापयित्वा कांस्यवद् मंत्रकं दग्ध्वा स्थानि
मंत्राग्निना दहेत् उभयत्र चांद्रायणत्रयं प्रायश्चित्तमस्त्येव तदेवमंत्रवद्दाहकरणेच्छायां तु अद्येत्याद्यमुकगोत्राया रजस्वलावस्थायां मरणनिमि
त्तमस्नानायपरिहारार्थं और्ध्वदेहिकयोग्यत्वार्थं च चांद्रायणत्रयप्रायश्चित्तपूर्वकं शरीरेणाष्टोत्तरशतस्नानानि कारयिष्ये इति संकल्प्य चांद्राय
णत्रयं प्रत्याम्नायेन कृत्वा यवपिष्टेन प्रेतमनुलिप्य स्वयं स्नात्वा शरावोदकैरष्टोत्तरशतं धारं स्नापयेत् ततो भस्मगोमयमृत्तिकाकुशोदकैः पंचग
व्यैः शुद्धोदकैश्च संस्नाप्य यदंतियच्च दूरकमित्यादिपावमानीभिरापोहिष्ठेतितन्वेनकयानश्चित्रादिभिश्च संस्नाप्य पूर्ववस्त्रं परित्यज्यान्यवस्त्रेण
संवेष्ट्य दहेत् सूतिकायामप्येवं सूतिकाया आद्यत्र्यहमरणे त्र्यब्दं प्रायश्चित्तं द्वितीयत्र्यहे द्व्यब्दं तृतीयत्र्यहे एकाब्दं दशमदिने तु कृच्छ्रत्र
यमिति निर्दोषः कश्चिदुक्तः मासपर्यंतमपि कृच्छ्रत्रयमित्यन्ये मिताक्षरायां तु कुंभे जलमादाय पंचगव्यं क्षिप्त्वा पुण्यमंत्रैरापोहिष्ठा वामदेव्यवा
रुणादिभिरभिमंत्र्य पूर्वोक्तमंत्रैः संस्नाप्य विधिना सूतिकां दहेदिति विशेष उक्तः इति रजस्वलासूतिकयोर्विधिः अथ गर्भिणीमरणे गर्भि
ण्या मृतायाः शुद्ध्यर्थं त्रयस्त्रिंशत्कृच्छ्राणि कृत्वा गां भूमिं सुवर्णं च दत्त्वा गर्भं पृथक्कृत्वा तां दहेत् सगर्भदहने तत्तद्द्विगुणप्रायश्चित्तं सगर्भाया दाह
कर्तुरब्दत्रयं प्रायश्चित्तं अथान्वारोहणं स्त्रीणामात्मनो भर्तुरेव च सर्वपापक्षयकरं निरयोत्तारणाय च अनेकस्वर्गफलदं मुक्तिदं च तथैव च
जन्मांतरे च सौभाग्यं धनपुत्रादिवृद्धिदं तिस्रः कोट्योर्धकोटी च यावंत्यंगरुहाणि वै तावंत्यब्दसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते मातृकं पैतृकं

राम
६९

चैव यत्र कन्या प्रदीयते कुलत्रयं पुनात्येषा भर्तारं यानुगच्छति इत्यादि महिमाविस्तरो मिताक्षरादौ ज्ञेयः अत्र निष्कामत्वे मुक्तिः सकामत्वे स्वर्गा
दिफलानीति व्यवस्था अथ प्रयोगः देशकालौ स्मृत्वा मातृपितृश्वशुरादिकुलपूतत्वब्रह्महत्यादिदोषदूषितपतिपूतत्वपत्यवियोगारुंध
तीसमाचरत्वसार्धकोटित्रयसहस्रसंवत्सरस्वर्महीयमानत्वादिपुराणोक्तानेकफलप्राप्तये श्रीलक्ष्मीनारायणप्रीतिद्वारा विमुक्तिप्राप्तये वा प
तिचितान्वारोहणं करिष्ये इति संकल्प्य हरिद्राकुंकुमवस्त्रफलादियुतानि शूर्पाणि सुवासिनीभ्यो दद्यात् तत्र मंत्रः लक्ष्मीनारायणो देवो बल
सत्वगुणाश्रयः गाढं सत्वं च मे देयाद्वायनैः परितोषितः सोपस्कराणि शूर्पाणि वायनैः संयुतानि च लक्ष्मीनारायणप्रीत्यै सत्वकामा ददाम्य
हं अनेन सोपस्करशूर्पदानेन लक्ष्मीनारायणौ प्रीयेतां ततोंचलेपं चरणे नीलांजनं च बध्वा मुखे मौक्तिकं न्यस्याग्निसमीपं गत्वाग्निप्रार्थनं
कुर्यात् स्वाहासंश्लेषनिर्विण्ण दावगोत्रकृशानल सत्वमार्गप्रदानेन नय मां पत्युरंतिकमिति अथाग्नावाज्येन जुहुयात् अग्नये तेजोऽधिप
तये स्वाहा १ विष्णवे सत्वाधिपतये॰२ कालाय धर्माधिपतये॰३ पृथिव्यै लोकाधिष्ठात्र्यै॰४ अद्भ्यो रसाधिष्ठात्रीभ्यः॰५ वायवे बलाधि
पतये॰६ आकाशाय सर्वाधिपतये॰७ कालाय धर्माधिष्ठात्रे॰८ अद्भ्यः सर्वसाक्षिणीभ्यः॰९ ब्रह्मणे वेदाधिपतये स्वा॰१० रुद्राय श्मशा
नाधिपतये॰११ स्वाहेत्येकादशाहुतीर्हुत्वाग्निं प्रदक्षिणीकृत्य दृषदमुपलां संपूज्य पुष्पांजलिं गृहीत्वाग्निं प्रार्थयेत् त्वमग्ने सर्वभूतानामं
तश्चरसि साक्षिवत् त्वमग्ने सर्वं जानीषे न विदुर्यानि मानुषाः अनुगच्छामि भर्तारं वैधव्यभयपीडिता सत्यमार्गप्रदानेन नय मां भर्तुरंतिकं मं

नतु आर्यशानकैः प्रविशेयुर्हुताशनं विप्रस्य स्मानारीरविधवा इति कम्यं इमाः पतिव्रताः पुण्याः स्त्रियो याया सुशोभनाः सहभर्तृशरी
रेणसंविशंतु विभावसुमिति च पठेत् कांतशंतु श्वेतोत्तरतः सुष्ठादेवरः शिष्यो वा उदीर्ष्वेति मंत्राभ्यामुत्थापयेत् अनुव्रजंति भर्तारंश्मशाने
षागृहान्तुसा पदेपदेऽश्वमेधस्य फलं प्राप्नोति सा ध्रुवं यत्तु वास्त्री ब्राह्मणजातीया मृतं पतिमनुव्रजेत् सा स्वर्गमात्मघातेन नात्मानं
न पतिं नयेदित्यादि ब्राह्मण्या निषेधवचनं तत्तत्पृथक्चितिपरं भर्तुर्मंत्राग्निदाहोत्तरमनुगमनं पृथक्चितिः मंत्राग्निदाहात्पूर्वम
स्थिभिः पर्णशरेण वा सहगमनमेकचितिरेव अस्थ्यादेः पतिस्थानापन्नत्वात् पतिशरीरतुल्यत्वात् इयमेव चितिः सर्ववर्णानां पृथक्चि
तिस्तु क्षत्रियवैश्यशूद्रादेरेव न तु ब्राह्मणीनां पृथक्चितिविधिस्तु देशांतरमृते पत्यौ साध्वी तत्पादुकाद्वयं निधायोरसि संशुद्धा
प्रविशेज्जातवेदसमिति पतितेन प्रायश्चित्तार्थं मृतेन वा भर्त्रा सहान्वारोहणं न भवति यत्तु ब्रह्मघ्नो वा कृतघ्नो वा मित्रघ्नो वा भवेत्पतिः
पुनात्यविधवा नारीत्यादि वाक्यं तज्जन्मांतरीयब्रह्महत्यादिपापशोधनपरं दिनैकदेशस्था साध्वी चेत्कृतनिश्चया न दहेत्स्वामिनं
तस्या यावदागमनं भवेत् तत्तीयेह्नि उदक्याया मृते भर्तरि वै द्विजाः तस्याः सहगमार्थं तं स्थापयेदेकरात्रकं रजस्वलायाः प्रथम राम
द्वितीयदिने पतिमृतौ लौकिकाग्निभिरमंत्रकं तद्दग्ध्वा पंचमेह्नि अस्थिभिः सहान्वारोहणं यदि रजस्वलादेशकालवशादिना तद्दे ७०
वानुगंतुमिच्छति न शुद्धिं प्रतीक्षते तदा सा एकद्रोणमितव्रीहीन्मुसलैरवहसतद्धातैः सर्वरजोनिवृत्तौ पंचमतिकाभिः शौचं कृत्वा

दिनक्रमेण त्रिंशद्विंशतिर्दश वा धेनूर्दत्वा विप्रवचनाच्छुद्धिं लब्ध्वा सहगमनं कुर्यात् अत्रावहनेन रजोनिवृत्तिरर्तौ इयेतीदं युगांतरप
दंयोग्यमिति भाति जननमृताशौचयोस्तु सहगमनं नेति केचित् कालतत्वविवेचने तु पूर्वं प्रवृत्ताशौचमध्ये भर्तृमरणे आशौचवतीना
मपि भार्याणां सहगमनं भवति सूतिकोदक्ययोस्तु नेत्युक्तं इदमेव युक्तं भाति इदंच सहगमनं गर्भिणीबालापत्यासूतिकाभिरनोदृष्ट
रजोभिः पतिताभिर्व्यभिचारिणीभिर्भर्तृदुष्टभावाभिश्च न कार्यं केचित्तत्र पतिव्रतानामेवाधिकारः वर्ततेयाश्च सततं भर्तॄणां प्रतिकूल
तः कामात्क्रोधाद्भयान्मोहात्सर्वाः पूता भवंति ताइत्यादि तु वाक्यमर्थवाद इत्याहुः तत्र पृथक्चित्यारोहणे भर्तृशौचमध्ये तदूर्ध्वं वा
त्रिरात्रमाशौचं पिंडाश्च सहगमने तु तस्याः पिंडादिकं शौचं पत्तिपिंडादितः क्रमात् अन्वारोहे तु नारीणां पत्युश्चैवोदकक्रिया पिंडदा
नक्रिया तद्वच्छ्राद्धं प्रत्याब्दिकं तथा अन्वारोहे कृते पत्न्याः पृथक्पिंडांस्तिलांजलीन् पृथक्कुर्वीत तद्धारेकशिले तथा तत्राव
यवपिंडार्थं पाकैक्यं भिन्नपिंडता नवश्राद्धानि भिन्नानि सपिंडीकरणं पृथक् एकएव हि योसौ गोरेकात्तत्र दीयते सपिंडीकरणं तु न
कार्यं अथवा भर्त्रैव सहकार्यं यद्वा भर्त्रादिभिस्त्रिभिः सहकार्यमित्यादिपक्षा उक्ताः मासिकसांवत्सरिकादौ पाकैक्यं कालैक्यादिव्य
वस्था विश्राद्धप्रकरणे उक्ता इति सहगमननिर्णयः काशीनाथ उपाध्याय इत्थं मत्स्यक्रियाविधिं निर्णयस्य भगवत्पादे त्वार्पयेत्तद्धि सु
ष्ये १ इत्यंत्येष्टिनिर्णयः अथ विधवाधर्माः पत्यौ मृते तु भार्यायां विधा ह्यमुदीरितं वैधव्यं पालयेत्सम्यक् सहाग्निगमनं तु वा १

पत्यौमृतेचयायोषित्वैधव्यंपालयेत्तदा सापुनःप्राप्यभर्तारंस्वर्गलोकंसमश्नुते २ विधवापालयेच्छीलंशीलभंगात्पतत्यधः तद्दोषुण्याद्पि
स्वर्गात्पतिःपतति सर्वथा ३ तस्याःपिताचमाताचभ्रातृवर्गस्तथैवच विधवाकबरीबंधोभर्तृबंधायजायते ४ शिरसोवपनंतस्मात्कार्यंवि
धवयासदा एकवारंसदाभुक्तिरुपवासव्रतानिवा ५ पर्यंकशायिनीनारीविधवापातयेत्पतिं नैवांगोद्वर्तनंकार्यंगंधद्रव्यस्यसेवनं ६ नाधिरो
हेद्नड्वाहंप्राणैःकंठगतैरपि कंचुकंनपरीदध्याद्वासोनविकृतिंवसेत् ७ वैशाखेकार्तिकेमाघेविशेषनियमंचरेत् तांबूलाभ्यंजनेचैवकांस्य
पात्रेचभोजनं ८ यतिश्चविधवाचैववर्जयेच्चंदनादिकं अपुत्रापुत्रविधवाभर्त्रादित्रयमुद्दिश्यप्रत्यहंतिलकुशोदकैस्तर्पणंकुर्यात् श्राद्धादे
तुश्रागुक्तं अथसन्यासः तत्रब्रह्मचर्यंकृत्वासमावर्तनांतेकृतदारःपुत्रानुत्पाद्ययज्ञैरिष्ट्वावानप्रस्थाश्रमंचकृत्वासन्यसेदित्याश्रमसमु
च्चयपक्षः ब्रह्मचर्यादेवप्रव्रजेद्गृहाद्वावनाद्वा अथपुनरव्रतीवाव्रतीवास्नातकोवास्नातकोवोत्सन्नाग्निरनग्निकोवायदहरेवविरजे
त्तदहरेवप्रव्रजेदित्याश्रमविकल्पपक्षः प्रव्रजेद्ब्रह्मचर्याद्वाप्रव्रजेच्चगृहादपि वनाद्वाप्रव्रजेद्विद्वानातुरोवाथदुःखितइतिवाक्येआतु
रोमुमूर्षुः दुःखितश्चोरव्याघ्रादिभीतइत्यर्थः आतुराणांचसन्यासेनविधिर्नैवचक्रिया प्रेषमात्रंसमुच्चार्यसंन्यासंतत्रकारयेत् संन्या
सेदंडग्रहणादिविविदिषास्वेविप्रस्यैवाधिकारः विद्वत्संन्यासेतुक्षत्रियवैश्ययोरपि कलियुगेसन्यासनिषेधः त्रिदंडिसन्यासपर
इतिप्राचः सन्यासश्चतुर्धा कुटीचकोबहूदकोहंसःपरमहंसश्चेति अत्रोत्तरउत्तरःश्रेष्ठः बहिःकुट्यांगृहेवसन्काषायवासास्त्रि

दंडीशिखायज्ञोपवीतवान्बंधुपुत्रगृहेवाभुंजानआत्मनिष्ठोभवेत्सकुटीचकः पुत्रादीन्हित्वासप्तागाराणिभैक्ष्यंचरन्पूर्वोक्तकाषायवस्त्रादिवे
षवान्बहूदकः हंसस्तुपूर्वोक्तवेषोप्येकदंडः परमहंसस्तुशिखायज्ञोपवीतहीनएकदंडीस्यात् काषायवस्त्रलंचतुर्णामपि हंसपरमहंस
योःशिखायज्ञोपवीतसत्त्वासत्त्वाभ्यांभेदः एकदंडस्यद्वयोरपि परमहंसस्तुदंडधारणंविविदिषादशायांनित्यं विद्वत्तादशायांतुकृता
कृतं नदंडंनशिखांनाच्छादनंचरति परमहंसइतिश्रवणात् वैराग्यविनाजीवनाद्यर्थंसन्यासेतुनरकः एकदंडंसमाश्रित्यजीवंतिबहवोनराः
नरकेरौरवेघोरेकर्मत्यागात्पतंतिते काष्ठदंडोधृतोयेनसर्वाशीज्ञानवर्जितः सयातिनरकान्घोरानित्यादिस्मरणात् अथसंन्यासग्रहण
विधिः तत्रोत्तरायणंप्रशस्तं आतुरस्यतुदक्षिणायनमपि तत्रादौग्रहाग्निमतंतादृशविधुरंप्रतिचप्रयोगः तत्रशांत्यादिलक्षणंगुरुं
संशोध्यतन्निकटेत्रिमासंयतिधर्मान्तसंवीक्ष्यगायत्रीजपकृच्छ्रकूष्मांडहोमादिभिःशुद्धिंलब्ध्वारिक्तातिथौदेशकालौस्मृत्वाममुकस्यमम
करिष्यमाणसन्यासेधिकारार्थंचतुःकृच्छ्रात्मकंप्रायश्चित्तंप्रतिकृच्छ्रंतत्प्रत्याम्नायैकैकगोनिष्क्रयद्वाराहमाचरिष्ये कृच्छ्रप्रत्याम्नायगो
निष्क्रयद्रव्यंविप्रेभ्योदातुमुत्सृजेइतिसंकल्पपूर्वकंरजतनिष्कतदर्धतदर्धान्यतमंप्रतिप्रतिधेनुंदद्यात् एकादश्यांद्वादश्यांवायथाब्र
ह्मरात्रिःस्यात्तथाश्राद्धान्यारभेत् अत्रानाग्निमिणश्चतुःकृच्छ्रमन्यस्यतप्तकृच्छ्रमित्यस्यतप्तकृच्छ्रमिति सिंधुः स्वस्यनवश्राद्धषोडशश्रा
द्धसपिंडीकरणानिसाग्निःपार्वणविधिनानिरग्निरेकोद्दिष्टविधिनाकुर्यादितिकेचित् नेत्यन्ये अथाष्टौश्राद्धानि तत्रापस्तंबहिरण्यकेशी

ध॰सिं॰२३॰ ७२

यादीनामग्नौकरणपिंडादिरहितः सांकल्पिकः प्रयोगः आश्वलायनादीनां सपिंडकः पार्वणः प्रयोगः तत्रादौ संख्येन सयवजलेन आद्यंगत
र्पणं ब्रह्माणं तर्पयामि विष्णुं॰ महेश्वरं॰ १ देवर्षीन्॰ ब्रह्मर्षीन्॰ क्षत्रर्षीन्॰ २ वसून्॰ रुद्रान्॰ आदित्यान्॰ ३ सनकं॰ सनंदनं॰ सनातनं॰ ४ पंच
महाभूतानि॰ चक्षुरादिकरणं॰ भूतग्रामं॰ ५ पितरं॰ पितामहं॰ प्रपितामहं॰ ६ मातरं॰ मातामहीं॰ प्रपितामहीं॰ ७ आत्मानं॰ पितरं॰ पितामहं॰ ८ इ
ति नद्यादौ कृत्वा गृहमागत्य देशकालौ स्मृत्वा करिष्यमाणसन्यासांगत्वेनाष्टौ श्राद्धानि पार्वणविधिना नैनामेन वा करिष्ये इति संकल्प्य क्ष
णं दद्यात् अत्र सर्वं नांदीश्राद्धवत् तेनेनापसव्यं तिलस्थाने यवाः युग्मविप्राः तथा च देवस्थाने विप्रौ द्वौ श्राद्धाष्टके षोडशेति अष्टादश वि
प्राः तत्र सत्यवसुसंज्ञका विश्वेदेवा नांदीमुखाः स्थाने क्षणः कर्तव्यः इत्येकं कृत्वा द्वितीयं वृणुयात् एवमग्रेऽपि प्रथमे देवश्राद्धे ब्रह्मविष्णुमहे
श्वरा नांदीमुखाः स्थाने क्ष॰ १ द्वितीये ऋषिश्राद्धे देवर्षिब्रह्मर्षिक्षत्रर्षयः नां॰ २ दिव्यश्राद्धे वसुरुद्रादित्या नांदीमु॰ ३ मनुष्यश्राद्धे सनकस
नंदनसनातना नां॰ ४ पंचमे भूतश्राद्धे पृथिव्यादिपंचभूतानि एकादश चक्षुरादिकरणानि चतुर्विधभूतग्रामा नांदी॰ ५ षष्ठे पितृश्राद्धे पि
तृपितामहप्रपितामहा नां॰ ६ मातृश्राद्धे मातृपितामहीप्रपितामह्यो नां॰ ७ अष्टमे आत्मश्राद्धे आत्मपितृपितामहा नां॰ ८ आत्मांतरात्मा
परमात्मेति केचित् इति द्वौ द्वौ विप्रौ वृणुयात् सर्वत्र नांदीमुखत्वं विशेषणं युग्मा विप्राः सत्यवसु दक्षक्रतू वा देवौ ततः सर्वान् पाद्यं
दत्वा प्राङ्मुखानुदङ्मुखान् वा उपवेश्य प्रार्थयेत् सन्यासार्थमहं श्राद्धं कुर्वे ब्रूत द्विजोत्तमाः अनुज्ञां प्राप्य युष्माकं सिद्धिं प्राप्स्यामि शाश्व

राम ७२

तीं कुरु इति प्रत्युक्तः सयवकुशदूर्वादियुग्मेनानर्द्धकं संबुध्यंते इदमासनमित्युक्त्वाष्टादशास्वासनं दद्यात् ततः आश्वलायनानां अर्घ्यपात्रा
सादनं आपस्तंबादीनां सांकल्पितत्वान्नार्घ्यं देवार्थमेकं पार्वणाष्टकार्थमष्टाविंशे एवं नव पात्राणि सर्वत्र पवित्रद्वयांतर्हितेषु शन्नो देवीरित्य
प आसिच्य विश्वेदेवपात्रे यवोसीति यवाः अष्टपात्रेषु तिलोसीति मंत्रस्थाने यवानोप्य गंधादि दत्वा नंदन ऊहस्तु यवोसि सोमदेवत्यो गोसवे दे
वनिर्मितः प्रत्नवद्भिः प्रत्तः पुष्ट्या नांदीमुखान् देवान् प्रीणयाहि नः स्वाहा नमः इति प्रथमपात्रे द्वितीये नांदीमुखान् ऋषीन्॰ तृतीये नांदीमुखान् दिव्या
न्॰ चतुर्थे नांदीमुखान् मनुष्यान्॰ पंचमे नांदीमुखानि भूतानि प्रीणि॰ षष्ठसप्तमाष्टमेषु नांदीमु॰ पितॄन् प्रीणय इत्यादि एकैकपात्रे द्विधा विभ
ज्य सर्वत्र यादिव्या इति मंत्रांते विश्वेदेवा नांदीमुखा इदं वो अर्घ्यमिति दत्वा ब्रह्मविष्णुमहेश्वरा नांदीमुखा इदं वो अर्घ्यं स्वाहा नमः इत्यादिना य
थायथं षोडश विप्रहस्तेषु दद्यात् यादिव्या इति अनवदनुमंत्रणं पात्रं न्युब्जीकृत्य गंधाद्याच्छादनांतं पूजा तत्र सर्वत्र संबुध्यंते नांदीमुखवि
शेषणयुक्त उच्चारः भोजनपात्राण्यासाद्य ब्रह्मादिषोडशविप्रकरेषु अग्नये कव्यवाहनाय स्वाहा सोमाय पितृमते स्वाहेति मंत्राभ्यां माहुति
द्वयं दद्यात् नेदमापस्तंबादीनां उपस्तीर्णान्नं परिवेष्यान्नाभावे आमं तन्निष्क्रयं वा प्रोक्ष्य पृथ्वी ते पात्रमित्यादिना यथादैवतमन्नस्या
मादेर्वा त्यागः यैवास्तो॰ प्रजापतेन॰ ब्रह्मार्पणं॰ अनेनाष्टश्राद्धेन नांदीमुखा देवा ऋषयः प्रीयंतां आपोशानदानांते बलिदानवर्ज्यं भुंजीयुः
तत्तेषु उपास्मै॰ अक्षन्नमी॰ सपन्नमितिपृष्टे रुचिरमिति सर्वे ब्रूयुः नेदमामान्ने आचांतेषु यवलाजदधिबदरीयुतान्नेनाष्टचत्वारिंश
दे

ध॰सिं॰३३॰ पिंडान्कृत्वाप्रागायताउदक्संस्थाष्टौरेखाः कृत्वाभ्युक्ष्य कुशान्दर्भान्वास्तीर्य पिंडस्थानेषु चतुर्विंशतौ जलं सिंचेत् तद्यथा शुंधंतां ब्राह्मणा नां
७३ दीमुखाः शुंधंतां विश्वेदेवा नांदी॰ शुंधंतां महेश्वरा नां॰ इति प्रथमरेखायां तदुत्तररेखासु शुंधंतां देवर्षयो नां॰ शुंधंतां देवर्षयो॰ इत्याद्यूहो ज्ञे
यः ततो ब्रह्मणे नांदीमुखाय स्वाहेति एकं पिंडं दत्वा द्वितीयमेवं देयस्तत्कर्मावेति प्रतिदैवतं पिंडद्वयं एवमन्येपि विष्णवे नांदीमुखाय स्वाहेत्या
द्यः स्वाहांताः पिंडदानमंत्रा ऊह्याः अत्र पितरो मादयध्वमित्यादि पुनः शुंधंतां तं तं मम अंजनाभ्यंजनं च कृत्वा कृतं पिंडगंधादिना संपूज्य
नत्वोपसंपन्नमिति विसृज्य विप्रेभ्यो दक्षिणां दत्वा नेदं पिंडदानाद्यापस्तंबादीनां कात्यायनानामाश्वलायनवत् अथ श्राद्धोत्तरदिने
द्वितीये वा षट्शिखाकेशान्स्थापयित्वा कक्षोपस्थवर्जं केशश्मश्रुनखादि वापयित्वा स्नात्वा कौपीनाच्छादनादि होमद्रव्यं च विनान्यद्धना
दि विप्रादिभ्यः पुत्रादिभ्यश्च त्यजेत् कौपीनादिकं गैरिकरंजितं कृत्वा वैणवं दंडं सत्वचं शिरोभ्रूललाटान्यतमप्रमाणं सममृदुमृजुं स्थू
लं विप्रानीतमेकादशनवचतुःसप्तान्यतमपर्वकं पर्वग्रंथियुतं मुद्रायुतं संपाद्य शंखोदकेन प्रणवपुरुषसूक्तैः केशवादिनामभिरभि
ष्यस्थापयेत् ततः कमंडलुकौपीनाच्छादनकंथापादुकास्थापयेत् शिक्यपात्रादिकमपि केचित् देशकालौ संकीर्त्य त्रोपडुःखनिवृत्तिनि
रतिशयानंदप्राप्तिपरमपुरुषार्थप्राप्तये परमहंसाख्यसंन्यासग्रहणं करिष्ये तदंगत्वेन गणपतिपूजनपुण्याहवाचनमातृकापूज राम
ननांदीश्राद्धानि करिष्ये तानि कृत्वा जपेत् ब्रह्मणे नमः विष्णवे॰ रुद्राय॰ सूर्याय॰ सोमाय॰ आत्मने॰ अंतरात्मने॰ परमात्मने॰ अग्नि ७३

मीळे॰ ऋ॰ १ इषेत्वोर्जेत्वा अग्न आयाहि वीतये॰ शन्नोदेवीरभिष्टये ऋ॰ १ जपित्वा सक्तुपिष्टमुष्टित्रयं प्रणवेन त्रिः प्राश्य नाभिमालभेत् आत्म
ने स्वाहा अंतरात्मने॰ परमात्मने॰ प्रजापतये स्वाहेति मंत्रैः ततः पयोदधिमिश्रमाज्यं जलमेव वा त्रिवृदसीति प्रथमं प्राश्य प्रवृदसीति द्विती
यं विवृदसीति तृतीयं प्राश्याचम्य पुनस्त्रिर्जलं प्राश्याचम्योपवासं करिष्ये इति संकल्पयेत् अथ सावित्रीप्रवेशः ॐ भूः सावित्रीं प्रविशामि तत्सवि
तुर्वरेण्यं ॐ भुवः सावित्रीं प्र॰ भर्गो देवस्य धीमहि ॐ स्वः सावित्रीं प्रविशा॰ धियो यो नः प्र॰ ॐ भूर्भुवः स्वः सावित्रीं प्रविशामि तत्सवि
तु॰ ऋ॰ १ ततोस्तमयसमये ह्याग्निं समिध्य साग्निश्चेत्पुनः संधानविधिना निरग्निर्वा विधुरादिर्वा दृष्टोदिविविधानेनाग्निं संपादयेत् दृष्टो
दिविविधानं च कात्यायनवैश्वदेवप्रसंगे उक्तं अथास्तमयात्पूर्वं ब्रह्मान्वाधानं संन्यासं कर्तुं ब्रह्मान्वाधानं करिष्ये इति संकल्प्य अ
ग्निध्यानादि आज्यसंस्कृत्य स्रुक्स्रुवौ संमृज्य स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा ॐ स्वाहेति कृत्वा परमात्मन इदं॰ परिषेचनादि इति ब्रह्मान्वाधा
नं ततः सायंसंध्याहोमवैश्वदेवान्कृत्वाग्निसमीपे जागरं कुर्वीत प्रातर्नित्यहोमांते वैश्वदेवादिकं कृत्वा श्रेयं वैश्वानरं चरुस्थालीपाकं कु
र्यात् तत्र करिष्यमाणसंन्यासपूर्वांगभूतमाग्नेयस्थालीपाकं करिष्ये इति संकल्प्य ध्यात्वा चक्षुषी आज्येनेत्यंते त्वप्रधानमग्निं चैकं
वा द्वाभ्यामित्यादि अग्नये त्वा जुष्टं निर्वपामि इत्यादिना मंत्रेण निर्वापादि नाग्नेयप्रधानहोमः एवं वैश्वानरपक्षेप्यूह्यं ततस्तर त्वामंदीति
जपित्वा कुर्यात् होमरूप्यजलैः स्नात्वा देशादि स्मृत्वा संन्यासांगभूतं प्राणादिहोमं पुरुषसूक्तहोमं विरजाहोमं च तत्तन्मंत्रेण करिष्ये इति संकल्प्य

अन्वाधाने आज्येनेत्यंते प्राणादिपंच देवताः समिच्चर्वाज्यैः पुरुषं पुरुषसूक्तेन प्रत्यृचं षोडशवारं समिच्चर्वाज्यैः प्राणाद्येकोनविंशति दे
वता विरजमंत्रैः प्रतिद्रव्यमेकैकसंख्यासमिच्चर्वाज्याहुतिभिः प्रजापतिं सकृदाज्येन त्रोषेणेत्यादि प्रधुस्वशतवारं द्रव्यं निरूप्य तथैव अ
ग्न्यन्वाधिवत् आज्यभागांते प्राणाय स्वाहेत्यादि पंचमंत्रैः अग्नौ सकृत्समिदाहुत्वा यथादैवतं त्यक्त्वा सहस्रचार्वाहुतिषोडशचैव प्रत्यृचं हुत्य क
चरुद्रव्यत्रयं हुत्वा पुरुषायेदं न ममेति सर्वत्र त्यजेत् अथ विरजाहोमः प्राणापानव्यानोदानसमाना मे शुध्यंतां ज्योतिरहं विरजा विपा
प्मा भूयासं स्वाहा प्राणादिभ्य इदं॰ वाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रजिह्वाघ्राणरेतोबुद्ध्याकूतिसंकल्पा मे शुध्यंतां॰ वागादिभ्य इदं॰ त्वक्चर्ममांस
रुधिरमेदोमज्जास्नायवोऽस्थीनि मे शुध्यंतां॰ त्वगादिभ्य इदं॰ शिरःपाणिपादपार्श्वपृष्ठोरूदरजंघाशिश्नोपस्थपायवो मे शुध्यंतां॰ शिरआदिभ्य
इदं॰ उत्तिष्ठ पुरुष हरितपिंगल लोहिताक्षि देहि देहि ददापयिता मे शुध्यंतां॰ पुरुषादिभ्य इदं॰ पृथिव्यापस्तेजोवायुराकाशा मे शुध्यंतां॰ पृथिव्या
दिभ्य इदं॰ शब्दस्पर्शरूपरसगंधा मे शुध्यंतां॰ शब्दादिभ्य इदं॰ मनोवाक्कायकर्माणि मे शुध्यंतां॰ मनआदिकर्मभ्य इदं॰ अव्यक्तभावैरहंकारै
र्ज्योतिरहं॰ अव्यक्तादिभ्य इदं॰ आत्मा मे शुध्यतां॰ आत्मन इदं॰ अंतरात्मा मे शुध्यतां॰ अंतरात्मने॰ परमात्मा मे शुध्यतां॰ परमात्मने॰ क्षुधे स्वाहा
क्षुध इदं॰ क्षुत्पिपासायै॰ पिपासायेदं॰ विविट्यै स्वाहा॰ विविट्या इदं॰ ऋग्विधानाय॰ कषोत्काय॰ क्षुत्पिपासामलां ज्येष्ठामलक्ष्मीं नाशया
म्यहं अभूतिमसमृद्धिं च सर्वां निर्णुद मे पाप्मानं स्वाहा अग्नय॰ अन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयआनंदमयआत्मा मे शुध्यं

तां॰ अन्नमयादिभ्य॰ एवं समिच्चर्वाज्यैः प्रतिद्रव्यं चत्वारिंशदाहुतीर्हुत्वा यद्दिष्टं यन्न्यूनं तद्व्यापद्यनायदि प्रजापतौ तन्मनसि जुहो
मि विमुक्तोऽहं देवकिल्बिषात् स्वाहेत्याज्यं हुत्वा प्राजापत्यमिदमिति त्यजेत् ततः पुरुषसूक्तं अग्निमीळे इत्यादि चतुर्वेदादीश्च जपित्वा स्वि
ष्टकृदादिहोमशेषं समाप्य ब्रह्मणे चार्ध्यादिभ्यो गोहिरण्यवस्त्रादि दत्वा समारोपं च तु मरुतः इति मंत्रेण गृह्याग्निमुपस्थाय तत्र दारुपा
त्राणि दहेत् जसानि गुरवे दद्यात् ततआत्मन्यग्निसमारोपं॰ अयं ते योनिरित्यृचा या ते अग्ने यज्ञिया तनूस्तयेह्यारोह आत्मात्मानमि
त्यादियजुषा च निष्कलेनाग्नेर्ज्वालां प्राश्नन् कुर्यात् कृष्णाजिनमादाय गृहान्निष्क्रम्य सर्वे भवंतु वेदाढ्याः सर्वे भवंतु सोमपाः सर्वे पु
त्रसुखं दृष्ट्वा सर्वे भवंतु भिक्षुका इति पुत्रादिभ्य आशिषं दत्वा न मे कश्चिन्नाहं कस्यचित् पुत्रादीनुक्त्वा विसृजेत् जलाशयं गत्वांजलिना
जलमादाय आशुः शिशान इति सूक्तेन आत्मनः सर्वाभ्यो देवताभ्यः स्वाहेति त्यजेत् तिथ्यादि स्मृत्वा अपरोक्षब्रह्मावाप्तये संन्यासं
करोमीति संकल्प्य जलांजलिं गृहीत्वा ॐ एष ह वा अग्निः सूर्यः प्राणं गच्छ स्वाहा ॐ स्वां योनिं गच्छ स्वाहा ॐ आपो वै गच्छ स्वाहा
इति मंत्रत्रयेण जलेष्वंजलित्रयं दद्यात् पुत्रैषणा वित्तैषणा लोकैषणा सर्वैषणा मया परित्यक्ता अभयं सर्वभूतेभ्यः स्वाहा इत्यंज
लिं जले क्षिपेत् पुनरेवमभयं दत्वा वदेत् यत्किंचिद्बंधनं कर्म कृतमज्ञानतो मया प्रमादालस्यदोषोत्थं तत्सर्वं संत्यजाम्यहं त्यक्त
सर्वविशुद्धात्मा गतस्नेहः शुभाशुभः एवं त्यजाम्यहं सर्वं कामभोगसुखादिकं रोषं लोभं विवादं च गंधमाल्यानुलेपनं भूषणं नर्त

ध॰सिं॰उ॰३ नं गेयं दानमादानमेव च नमस्कारं जपं होमं याश्च नित्याः क्रियाः मम नित्यं नैमित्तिकं काम्यं वर्णधर्माश्रमाश्रये सर्वमेव परित्यज्य द
७५ त्त्वाभयदक्षिणां पद्भ्यां कराभ्यां विहरन्नाहं वाक्कायमानसैः करिष्ये प्राणिनां पीडां प्राणिनः सन्तु निर्भयाः सूर्यो द्विदेवाग्निप्राश्य
साक्षित्वेन ध्यात्वा नाभिमात्रजले प्राङ्मुखः सावित्रीप्रवेशं पूर्ववत्कृत्वा तरत्समंदीतिसूक्तं पठित्वा पुत्रैषणा वित्तैषणा लोकैष
णायाश्च व्युत्थितोहं भिक्षाचर्यं चरामीति जलेंजलिं जुहुयात् अथ प्रैषोच्चारः ॐ भूः संन्यस्तं मया ॐ भुवः संन्यस्तं मया स्वः
संन्यस्तं मया भूर्भुवः स्वः संन्यस्तं मयेति त्रिर्मन्द्रमध्योच्चस्वरेणोक्त्वा अभयं सर्वभूतेभ्यः मत्तः स्वाहेति जले जलं क्षिपेत् शिखामुत्पा
ट्य यज्ञोपवीतमुद्धृत्य करेण गृहीत्वा आपो वै सर्वा देवताः सर्वाभ्यो देवताभ्यो जुहोमि स्वाहा ॐ भूः स्वाहेति जले जलेः सह कृत्वा प्रा
र्थयेत् त्राहि मां सर्वलोकेश वासुदेव सनातन संन्यस्तं मे जगद्योने पुंडरीकाक्ष मोक्षद युष्मच्छरणमापन्नस्त्राहि मां पुरुषोत्तम त
तो दिगंबरः पंचपदान्युदङ्मुखो गच्छेत् विविदिषुश्चेत्तस्मै आचार्यो नत्वा काषायकौपीनाच्छादनदण्डादिकं दद्यात् स च कौपीनं
वासश्च परिधाय ॐ इन्द्रस्य वज्रोसि सखे मां गोपायेति दंडं गृह्णीयात् प्रणवेन गायत्र्या वा कमंडलुं इदं विष्णुरित्यासनं ततः स राम
मित्पाणिर्गुरुं नत्वा गुरुं डासनोपविष्टो गुरुं वदेत् त्रायस्व भो जगन्नाथ गुरो संसारवह्निना दग्धं मां कालदष्टं च त्वामहं शरणं ग ७५
तः यो ब्रह्माणं विदधाति पूर्वं यो वै वेदांश्च प्रहिणोति तस्मै तं ह देवमात्मबुद्धिप्रकाशं मुमुक्षुर्वै शरणमहं प्रपद्ये इति गुरुमुप

स्थाय दक्षिणं जान्वाच्य पादावुपसंगृह्य अधीहि भगवो ब्रह्मेति वदेत् गुरुरात्मानं ब्रह्मस्वरूपं ध्यात्वा जलपूर्णशंखं द्वादशप्रणवैः अभिमन्त्र्य तेन शि
ष्यमभिषिच्य शन्नो मित्र इति शांतिं पठित्वा तच्छिरसि हस्तं दत्त्वा पुरुषसूक्तं जपित्वा शिष्यहृदये हस्तं कृत्वा मम व्रते हृदयं ते दधामीसादि मंत्रं ज
प्त्वा दक्षिणकर्णे प्रणवमुपदिश्य तदर्थं च पंचीकरणाद्यवबोध्य प्रज्ञानं ब्रह्म अयमात्मा ब्रह्म तत्त्वमसि अहं ब्रह्मास्मीति क्रमेण ऋग्वेदादिमहावाक्य
मन्यतमं शिष्यशाखानुसारेणोपदिश्य तदर्थं बोधयेत् ततस्तीर्थाश्रमादिसंप्रदायानुसारेण नाम दद्यात् ततः पर्यंकशौचं कारयित्वा यो
गपट्टं दद्यात् अथ पर्यंकशौचप्रयोगः कस्मिंश्चित्पुण्यदिने कश्चिद्गृहस्थः स्वाग्रे पीठादौ यतिमुपवेश्य गुर्वनुज्ञातो यतये पर्यंकशौचं क
रिष्य इति संकल्प्य वामभागे प्राक्संस्थान् पंच मृद्भागान् दक्षिणभागेपि तथैव पंच संस्थाप्योभयत्र शुद्धोदकं च संस्थाप्य वामप्रथममृद्भागेन पं
चवारं मृज्जलाभ्यां यतिजानुद्वयं कराभ्यां युगपत्क्षालयेत् चरमक्षालने मृद्भागसमाप्तिः एवमग्रेपि ततो दक्षिणभागस्थप्रथमभागार्धे
न स्ववामकरं मृज्जलाभ्यां दशवारं प्रक्षाल्यापरार्धेन सप्तवारं तेनैव जलेनोभौ करौ क्षालयेत् एवमग्रेपि योज्यं संख्यायां विशेषस्तूच्य
ते वामद्वितीयभागेन चतुर्वारं जंघाद्वयं युगपत्प्रक्षाल्य दक्षिणद्वितीयभागार्धेन सप्तवारं वामकरमर्धांतरेण चतुर्वारमुभौ च करौ क्षालयेत्
वामतृतीयेन यतिगुल्फौ त्रिवारं दक्षिणभागार्धेन वामकरं षड्वारमुभौ चतुर्वारं वामचतुर्थेन यतिपादपृष्ठौ द्विवारं दक्षिणार्धेन स्ववामकरं
चतुर्वारमुभौ द्विवारमवशिष्टार्धेन वामपंचमेन यतिपादतलेः सकृद्दक्षिणपंचमार्धेन वामस्य द्विवारमुभयोरपरार्धेन सकृत्क्षालनमि

ति अथयोगपट्टः कारितपर्यंतं बौधायनोक्तः करिष्णोवंकृत्वा कस्मिंश्चित्कौपीनेधृत्वाचस्त्रेणावगुंठ्यगुर्वनुज्ञयोच्चासने उपविश्यसभ्यैः स
हवेदांतेकिंचिदुपन्यसेत गुरुर्यतिः शिष्यंयतिं शिरसिशंखेन पुरुषसूक्तेनाभिषिच्य वस्त्रगंधपुष्पधूपदीपनैवेद्यैः संपूज्यवस्त्रमुपरिध
त्वायतिभिः सहविश्वरूपाध्यायं पश्चात् मिदेवानित्यारभ्यसुस्वराज्यं सम्राड्ढमित्यंतं पठित्वापूर्वकल्पितं नामदद्यात् ततः शिष्यं वदेत् इतःप
रंतथासंन्यासाधिकारिणे संन्यासोदेयो दीक्षायोगपट्टादिकंचकार्यं ज्येष्ठयतयो नमस्कार्याः ततोगुरुः करिष्यंतंपंचमुद्रालंकृतं पूर्व
दंडंचशिष्याय दत्वा शिष्यं यथासंप्रदायं नमस्कुर्यात् अन्येयतयोगृहिणश्चनमस्कुर्युः शिष्योनारायणेत्युक्त्वोच्चासनादुत्थायतत्रगु
रुमुपवेश्य यथाविधिनत्वान्ययतीन्नमेत् इतिगद्याभिमतोविधुरादेश्चविविदिषासंन्यासप्रयोगः अथाग्निहोत्रिणाविशेषः तत्रश्रौ
ताग्न्योविच्छिन्नाश्चेत्पुनराधानंपावमानेष्टचंतं पूर्णाहुत्यंतं वाकृत्वा प्रायश्चित्तादिसावित्रीप्रवेशांतं पूर्ववत्कुर्यात् अथब्रह्मान्वाधा
नं अग्निन्थंसमिध्यसंस्कृतमाज्यंस्रुचिचतुर्वारंगृहीत्वा हवनीयेपूर्णाहुतिं ॐस्वाहा परमात्मनइदमितिकुर्यात् सायंसंध्याग्नि
होत्रहोमांतेउत्तरेणगार्हपत्यंदंडदर्शःपात्राण्यासाद्याहवनीयदक्षिणतः कौपीनदंडाद्यासादयेत् रात्रिजागरांतेप्रातर्होमादिकृत्वा
पौर्णमास्यांब्रह्मान्वाधानंचेत्पौर्णमासेष्टिंकृत्वा दर्शेष्टिमपिपक्षहोमापकर्षपूर्वकमपकृष्यतदैवकुर्यात् दर्शेचेद्दर्शेष्टिरेव अथ
पूर्णमास्यांदर्शेवादेशकालौस्मृत्वा संन्यासपूर्वांगभूतयाप्राजापत्येष्ट्यावैश्वानर्येष्ट्याचसमानतंत्रयायक्ष्ये इतिसंकल्प्यसमुच्च

येनेष्टिद्वयं अत्रवैश्वानरोद्वादशकपालः पुरोडाशः प्राजापत्यश्चरुः वैश्वानरोनवकपालः पुरोडाशः अथवाकेवलप्राजापत्येष्टिः अत्रप्रयो
गः स्वस्वसूत्रानुसारेणोह्यः बौधायनसूत्रानुसारेणकिंचिदुच्यते पवनपावनपुण्याहवाचनादिपूर्वांगांतेकेवलवैश्वानरेष्ट्याः केवलप्राजा
पत्ययावासंकल्प्य व्रीहिमयः पुरोडाशोऽश्यंपंचप्रजायाः अग्निर्वैश्वानरः प्रजापतिर्वादेवता पंचदशसामिधेन्यः व्रतग्रहणांतेध्वर्युराज्यं
संस्कृत्यस्रुचिचतुर्गृहीतंगृहीत्वा पृथिवीहोते त्यादिचतुर्होतृहोमंकूष्मांडहोमंसारस्वतहोमौन्द्रंकृत्वा निर्वापादि वैश्वानरोद्वादशकपा
लः पुरोडाशः प्राजापत्यश्चरुः वैश्वानरायप्रतिवेदयामइतिपुरोनुवाक्या वैश्वानरःपवयान्नःपवित्रैरितियाज्या प्राजापत्यायाःप्र
धानमुपांशुधर्मकं सुभूःस्वयंभूरित्याद्यनुवाक्या प्रजापतेनत्वदेतामितियाज्या अथस्रुवेणाष्टावुपहोमाः उभयत्र वैश्वानरोनऊत्या
प्रयातुपरावतः अग्निरुक्थेनवाहसास्वाहा वैश्वानरायेदमितित्यागः सर्वत्र ऋतावानंवैश्वानरमृतस्यज्योतिषस्पतिं अजस्रंघर्म
मीमहेस्वाहा २ वैश्वानरस्यदंसना० ३ पृष्टोदिविपृष्टोअग्निः० ४ जातोयदग्नेभुवना० ५ त्वमग्नेशोचिषा० ६ अस्माकमग्नेअध्वरं० ७ वैश्वानर
स्यसुमतौस्याम० ८ अथैनमुपतिष्ठेति सहस्रशीर्षेतिसूक्तेनततः स्विष्टकृदादिशेषंसमाप्य सर्वोवैरुद्रः विश्वंभूतमितिद्वाभ्यांमस्रुत्सर्गः
आयुर्दाअग्नेइतिमंत्रेणदर्भस्तंबस्तंयजमानभागात्किंचिदादायसहस्रशीर्षेत्यनुवाकेनप्राश्य ॐमितिब्रह्म ॐमितीदंसर्वमित्यनुवाके
नहुतशेषमाहवनीयेप्रक्षिपेत् एवंवैश्वानर्याअन्यतमाभिष्टिंकृत्वोपासनाग्नौसर्वाधानेदक्षिणाग्नौप्राणादिहोमादिविरजहोमांतंका

ध·सिं·३·उ· ११

र्यं अन्यत्सार्वत् ५ आहवनीये अरणी मुसलोलूखलानि सिक्थ दारुपात्राणां दाहः ततः आत्मनि आहवनीयाग्निसमारोपः पूर्ववत् अरणीद्वयं
गार्हपत्ये प्रक्षिप्य तत्समारोपं कृत्वा दक्षिणाग्नौ मुसलोलूखले कृत्वा दक्षिणाग्नेरपि समारोपः ततः औपासनाग्निसमारोपः इति क्रमः अत्र वि
शेषो मन्त्र ज्ञातव्यः इति साग्निकप्रयोगः स्नातकं प्रति ब्रह्मत्वाधानं विरजाहोमादिरहितो वा प्रयोगोऽस्य भावात् अथातुरसंन्यासः आ
तुरसंन्यासे संकल्पश्चैषो वा अभयदानेति त्रयं प्रधानमवश्यं कार्यं अष्टश्राद्धादि दंडग्रहणांतं अंगभूतं यथासंभवं कार्यं तत्प्रयोगः मंत्रस्ना
नं कृत्वा शुद्धवस्त्रं धृत्वा ज्ञानप्राप्तिद्वारा मोक्षसिध्यर्थं मातुरविधिना संन्यासमहं करिष्ये पंचशिखा केशान्वर्जयित्वा वपनं कृत्वा संध्या
वौपासनहोमांतं यथासंभवं संपाद्य आत्मसमारोपं कुर्यात् अग्निहोत्री तु प्राजापत्यादिस्थाने पूर्णाहुतिं हुत्वा श्रौताग्नीनात्मनि समारो
पयेत् उद्धीनाग्नीनां पुनराधानसंभवे समारोपोऽन्यथा तु न समारोपः विधुरादीनामग्न्यभावादेव समारोपो नावश्यकः ततस्तोयमादाय
प्सु जुहोमि एष ह वा अग्नेर्योनिर्यः प्राणः प्राणं गच्छ स्वाहा १ आपो वै सर्वा देवताः सर्वाभ्यो देवताभ्यो जुहोमि स्वाहा २ हुतशेषं जलं प्राशु
शिशान इत्यनुवाकेनाभिमंत्र्य पुत्रैषणा वित्तैषणा लोकैषणा मया त्यक्ता स्वाहेति किंचित्पिबेत् अभयं सर्वभूतेभ्यो मत्तः स्वाहेति द्वितीयं
पिबेत् संन्यस्तं मयेति त्रिः तृतीयं ततः पूर्ववत्सावित्रीप्रवेशः ततः प्राङ्मुख ऊर्ध्वबाहुः प्रैषोच्चारं पूर्ववत्कुर्यात् अभयं सर्वभूतेभ्यो राम
मत्तः स्वाहेति प्राच्यां जलं क्षिपेत् शिखामुत्पाट्य यज्ञोपवीतं छित्वा भूः स्वाहेत्यप्सु हुत्वा पुत्रगृहे न तिष्ठेत् अत्यंतमातुरश्चेत्प्रैषमात्रं ११

वा वदेत् जीवति चेत्स्वस्थः सन्महावाक्योपदेशं दंडग्रहणादि सर्वं कुर्यात् एवमातुरविधिना संन्यासे मृतस्य यतिवत्संस्कारः अथ मृतय
तिसंस्कारः पुत्रः शिष्यो वा स्नात्वा वपनं कृत्वा नयंत्र भिक्षार्थं कुर्यात् पुत्रातिरिक्तस्य वपनं कृताकृतं देशकालौ स्मृत्वा ब्रह्मीभूतस्य य
तेः शौनकोक्तविधिना संस्कारं करिष्ये नवं कलशं तीर्थेनापूर्य गंगे च यमुने चैव० नारायणपरं ब्रह्म० यच्च किंचिज्जगत्सर्वं० इति मंत्रैरभिमंत्र्य
रुद्रसूक्तविष्णुसूक्तापोहिष्ठादिभिर्यतेः स्नानं विधाय चंदनादिभिः कलेवरं संपूज्य माल्यादिभिरलंकृत्य वाद्यघोषादिभिः शुद्धदेशं नयेत्
जलस्थले वा समाहितं कुर्यात् स्थलपक्षे गर्तं व्याहृतिभिः प्रोक्षितं भुवि दंडप्रमाणं कृत्वा मध्ये सूक्ष्मगर्तं साधं खनित्वा सप्त व्याहृतिभिः पंच
गव्येन त्रिः प्रोक्ष्य जलपक्षे न धां पंचगव्यं प्राशयित्वा कुशानास्तीर्य सावित्र्या देहं प्रोक्ष्य शंखोदकेन पुरुषसूक्तेन [illegible] स
स्नाप्याष्टाक्षरेण षोडशोपचारैः संपूज्य तुलसीमालादिभिरलंकृत्य सवित्रीमोक्ष्यं रक्षस्वेति देहं गर्ते [illegible] क्षिपेत् इदं विष्णुरिति दंडं वैणवं
दक्षिणहस्ते स्थापयेत् हंसः शुचिषदित्यपरेण नाकं निहितमिति हृदये जपेत् पुरुषसूक्तं [illegible] जपेत् ब्रह्मजज्ञानमिति मूर्धनि मू
र्धनि भूर्भुवः स्वरोम् [illegible] शंखेन भेदयेत् अथवा भूमिर्भूमिमगान्माता मातरमप्यगात् भूयास्म पुत्रैः पशुभिः यो नो द्वेष्टि स भिद्यताम् इ
ति मंत्रेण परश्वादिना भेदयेत् शिरोभेदासमर्थश्चेत् शिरः स्थापितं गुडपिंडादिकं भिंद्यात् गर्तं पुरुषसूक्तेन लवणेन प्रपूरयेत् [illegible]
श्वादिरक्षार्थं सिकतादिभिः प्रपूरयेत् नद्यादौ चेच्छिरोभेदनोत्तरं दर्भैराच्छाद्य व्याहृतिभिरभिमंत्र्य पाषाणं बध्वा ॐ स्वाहेति कृत्वा

ध.सिं.उ.
७८

सेत् ततः अग्निर्वाग्निः समि० त्वंह्यग्नेअग्निना० तंमर्जयंतसुक्रतुं० यज्ञेनयज्ञं० इति ऋक्चतुष्टयेन चितिस्रुगित्यादिभिर्द्वादशहोत्रादिसंज्ञ
कयजुर्मंत्रैश्चाभिमंत्रयेत् अतोदेवाइतिजपित्वापापैर्मुक्ताअश्वमेधादिफलभागिनोवयमितिभावयंतोवंधवोऽभ्युपासर्वेनुगामिनः
स्नात्वागंधादिधृत्वासोत्सवागृहंगच्छेयुः अत्रपरमहंसस्यस्थले समाधिर्मुख्यः जलेमध्यमः कुटीचकंतुप्रदहेत्त्वरयेच्चबहूदकं हं
सोजलेतुनिःक्षिप्यःपरमहंसंप्रस्तरैरितिवचनात् अत्रपरमहंसोऽप्यकीर्यतेइतिक्वचित्पाठः एकोद्दिष्टंजलंपिंडमाशौचंप्रेतसत्क्रियां न
कुर्याद्वार्षिकादन्यद्ब्रह्मीभूतायभिक्षवे कुटीचकादिरेकेणनदहेच्चतिनं क्वचित् ततः कर्तास्नात्वात्वम्यसिद्धिंगतस्यब्रह्मीभूतभिक्षोस्त
स्यर्थंतर्पणंकरिष्येइतिसंकल्प्यसव्येनदेवतीर्थेनैवात्मानंमंतेनात्मानंपरमात्मानमिति चतुर्भ्यश्चतुस्तर्पयित्वा शुक्लपक्षेतस्यकेश
वादिद्वादशनामभिः कृष्णपक्षेतस्यसंकर्षणादिद्वादशनामभिः केशवंतर्पयामीत्येवंद्वितीयांतैःकुर्यात् इदंक्षीरेणेतिकेचित् ततः
सिद्धिंगतस्यभिक्षोस्तदर्थंनारायणपूजनंबलिदानंचतद्दीपदानंचकरिष्ये इतिसंकल्प्य देवयजनोपरितीरेवामृन्मयलिंगंकृत्वा
पुरुषसूक्तेनाष्टाक्षरेणचषोडशोपचारैःपूजांकृत्वा घृतमिश्रपायसबलिंदत्वाघृतदीपंचतस्मध्येपायसबलिंजलेक्षिपेत् ततः ॐ
ब्रह्मणेनमइतिशंखेनार्घ्यंदत्वागृहंव्रजेदिति प्रथमादिनकृत्यं एवंदशादिनांतंप्रत्यहंतर्पणलिंगपूजनपायसबलिदीपदानानि
कुर्यात् अथैकादशेऽह्निपार्वणश्राद्धं तत्रमध्याह्नेस्नात्वादीर्भाद्यंगतिलतर्पणंकृत्वादर्भाकाश्चौसव्यापसव्याप्राचीनावीती अमुकगोत्र

राम
७८

मुकशर्मणोब्रह्मीभूतास्मत्पितुःकरिष्यमाणदर्शादिसर्वश्राद्धाधिकारार्थं अद्यपार्वणश्राद्धंकरिष्ये इतिपुत्रादिःसंकल्पयेत् शिष्य
स्तुब्रह्मीभूतस्यगुरोःप्रत्यब्दादिश्राद्धाधिकारार्थंतत्पितृसंबंधिनामगोत्रोद्देश्यतासिद्ध्यर्थंचपार्वणश्राद्धमितिसंकल्पयेत् अन्य
त्तन्मानंपुरूरवार्द्रवसंज्ञकाविश्वेदेवाः पितृपितामहप्रपितामहानांनामगोत्रादिसहितानामुच्चारः सर्वत्रपितुर्ब्रह्मीभूतेतिविशेष
णमात्रमधिकं शेषंप्रत्यब्दश्राद्धवत् केचिद्विष्णुः कर्ताचेदात्मातत्रात्मपरमात्मन्नुद्दिश्यसाधुरुरुसंज्ञकदेवयुतंसव्येनदेवध
र्मेकेनांदीश्राद्धवदेकादशाहेपार्वणश्राद्धंकुर्यादित्याहुः अत्रसर्वत्रविस्तरस्तोरोशेकृतसन्यासपद्धतौद्रष्टव्यः अथद्वादशाहेना
रायणबलिः देशादिस्मृत्वासिद्धिंगतस्यभिक्षोःसंभावितसर्वपापक्षयपूर्वकंविष्णुलोकावाप्तिद्वाराश्रीनारायणप्रीत्यर्थंनारा
यणबलिंकरिष्येइतिसंकल्प्य त्रयोदशयतीन्विप्रान्वापिनिमंत्र्यशुक्लपक्षेकेशवादिपितृवर्गेनयास्त्रणःकर्तव्यःस्येवंदामोदरां
तकेशवादिद्वादशनामभिःक्षणोदेयः कृष्णेतुसंकर्षणादिद्वादशनामभिः त्रयोदशविप्रंविष्णवर्थंत्वयाक्षणःकर्तव्यइतिनिमं
त्र्यपादप्रक्षाल्यप्राङ्मुखानुपवेशयेत् विप्राग्नेस्थंडिलेग्निप्रतिष्ठापनादि अन्वाधानेचक्षुषीआज्येनेत्यंते अग्निंवायुंसूर्यंप्रजा
पतिंचव्यस्तसमस्तव्याहृतिभिरेकैकपायसाहुत्याविष्णुंअतोदेवेतिषड्भिःप्रत्यृचमेकैकपायसाहुत्यानारायणंपुरुषसूक्तेन
प्रत्यृचमेकैकपायसाहुत्याशुक्लेकेशवादिद्वादशदेवताःकृष्णेसंकर्षणादिद्वादशदेवताःएकैकपायसाहुत्याशेषेणेत्यादि हिप

वाग्रादधिकमुष्टीन्निरूप्य बलिपर्याप्ततंडुलानोप्याष्टत्रिंशदाहुतिपर्याप्तंपुरुषाहारमितं विष्णुनैवेद्यपर्याप्तंचरुंक्षीरेणश्रपयित्वाज्य
भागांतेऽग्निपूर्वतः शालिग्रामे विष्णुंपुरुषसूक्तेनाष्टाक्षरेणच षोडशोपचारैः संपूज्य स्वगृह्योक्तेनवान्वाधानानुसारेण होमस्वागे
विदध्यात् एवंपुरुषसूक्तक्रमभेदेन केशवादिद्वादशानां ततः संकर्षणाद्यं ताभ्याष्टत्रिंशदाहुतीर्हुत्वा स्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्य पुनःशाल
ग्रामं संपूज्य विष्णुगायत्र्या विष्णवे नैवेद्यंदत्वा हुतशेषपायसेन विष्णवे बलिं दत्वा निमंत्रितांस्त्रयोदशविप्रान्केशवादिक्रमेण केश
वरूपीगुरवे इदमासनमित्यादिना आसनगंधपुष्पधूपदीपाच्छादनानि दत्वा त्रयोदशविप्रंपुरुषसूक्तेन प्रत्यृचंतान् विष्णवेनम इत्येव
मादिना विष्णुंदीपांतोपचारैः पूजयेत् चतुरस्रमंडलेषु त्रयोदशभोजनपात्राण्यासाद्योपस्तीर्णान्नंपरिविष्य पृथिवीते पात्रमित्या
दिना केशवादिद्वादशदेवेन विष्णुदेवेन चान्नंस्पृष्ट्वा अतोदेवा० ॐ तद्विष्णो ॐ तद्विप्रासः० अन्नापिणमित्यादि आपोशनादि प्राणाहु
त्यंतेनारायणान्युपनिषद्भागान्पठेत् तृप्तिप्रश्नांते आचांतेषु आगमान्तर्भोजनस्थानीयोष्टाक्षरेणाक्षतोदकं दत्वा केशवरूपिणे गुरवे अ
यंपिंडस्वाहा नमम इत्येवं द्वादशपिंडान्दद्यात् केशवेति संकर्षणादिनामभिरिति सर्वत्र पिंडे विष्णुंसंपूज्य पुरुषसूक्तेन स्तुत्वा विस
र्जयेत् विप्रेभ्यस्तांबूलंदक्षिणादि दत्वा त्रयोदशविप्रायनाथाआसीदित्यादि कुंकुमचंदनफलतांबूलदक्षिणादत्वानमस्कृत्य
तांम्रालयाममूर्तिंआचार्यायदद्यात् इतिनारायणबलिः अथद्वादशाहे त्रयोदशाहेवा यथाचारमाराधनं तत्रप्रयोगः देश

कालौस्मृत्वा श्रीनारायणप्रीत्यर्थं आराधनंकरिष्ये इति संकल्प्य गुर्वर्थे क्षणः कर्तव्यः एवंपरमगुर्वर्थे परमेष्ठिगुर्वर्थे परात्परगुर्वर्थे एवं
विप्रचतुष्टयंनिमंत्र्य शुक्ले केशवादिनामभिः कृष्णेसंकर्षणादिनामभिः द्वादशविप्रान्निमंत्रयेत् एवंषोडशविप्राः यतयोवा अश
क्तौयथाशक्ति विप्रान्निमंत्र्य यथायथं षोडशलक्षणादेयाः षोडशानांपादक्षालनंकृत्वाचम्य पादक्षालनोदकंपात्रांतरेगृहीत्वाग्ने
येपुष्पादिभिःपूजयेत् विप्रान्प्राङ्मुखानुदङ्मुखान्वोपवेश्य षोडशोपचारैः गंधादिपंचोपचारैर्वा संपूज्य सपरिकरमन्नंपरिविष्य
गायत्र्याप्रोक्ष्य गुरवे इदमन्नंपरिविष्टंपरिवेक्ष्यमाणंचातृप्तेः स्वाहाहव्यंनमम एवंपरमगुर्वादिभ्यः पंचदशभ्योन्नत्यागंकृत्वाब्रह्मा
र्पणमित्यादि भुक्तेषुआचांतेषु तांबूलदक्षिणावस्त्रादिभिः पूजयेत् अत्रकेचित्सर्वस्यपिपासोदकैः पूजांकुर्वंति तद्यथा तीर्थ
पात्रेतंडुलादिकृतमंडलेसंस्थाप्य पुरुषसूक्तेन तीर्थराजायनम इति षोडशोपचारैः संपूज्य तत्पात्रतीर्थं शिरसिधृत्वा बंधुभिः
सह विप्रान्प्रदक्षिणीकृत्य गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णुरिति नत्वा प्रथमं विप्रहस्तात्तीर्थंपिबेत् तत्रमंत्रः अविद्यामूलशमनंसर्वपाप
प्रणाशनं पिबामिगुरुपत्तीर्थं पुत्रपौत्रप्रवर्धनमिति कर्मेश्वरार्पणं कृत्वा सुहृद्युतो भुंजीत वर्षेवर्षे तं प्रतिमासं मृततिथौ एवमे
वाराधनंकार्यं नतुप्रतिमासिकश्राद्धं प्रत्यब्दं तु पार्वणश्राद्धंकृत्वाराधनमपि कार्यं ततोरामहालयादिश्राद्धान्यपि सर्वसाधा
रण्येनकार्याणि नतत्रविशेषः इत्याराधनविधिः अत्रनारायणबलिपार्वणश्राद्धयोरेकदिनानुष्ठानपक्षे एकादशेद्वादशेवा

धं॰सिं॰ ३५ दिने पूर्वं नारायणबलिं कृत्वा ततः पार्वणश्राद्धं कार्यं दिनद्वये करणाशक्तौ तु एकादशे पार्वणं द्वादशे नारायणबलिः द्वादशे वा त्रयोदशे वा दिने आरा
८० धनं ऊनमासिकादिकालेष्वपि आराधनमिति केचित् प्रतिमासमेवाराधनमित्यन्ये पार्वणश्राद्धं तु एकादशाहप्रत्यब्दयोरेव तत्र पुत्रादी
नामेव नियमं शिष्यादीनां तु नावश्यकं अपुत्रत्वे तु शिष्येणापि प्रत्यब्दं पार्वणश्राद्धं कार्यं तदर्थं च नामगोत्रोल्लेखाधिकारार्थं एकाद
शाहे विशिष्येण पार्वणश्राद्धं कार्यं नारायणबल्यादेर्द्वादशाहाद्यसंभवे शुक्लपक्षस्थद्वादशी श्रवणपंचम्यः दर्शमामावास्या चेति गौण
कालाः अत्र पूर्वपूर्वं श्रेयान् भार्याकन्यास्नुषादेस्त्रियाः यतिसंस्कारकर्तृत्वे तु विधवायाः वपनपूर्वकं कृच्छ्रत्रयाचरणं सधवायास्तु कृच्छ्रा
चरणमेव देशांतरस्थपुत्रः पितुर्यतेः सिद्धिं श्रुत्वा वपनपूर्वकं स्नात्वा क्षीरतर्पणखननादि दशाहांतं कृत्वा एकादशाहादौ पार्वणनाराय
णबल्यादि सर्वं सविस्तरं कुर्यात् सन्निहितेन ज्येष्ठेन कृतं चेत्कनिष्ठो न कुर्यात् शुक्लकृष्णादिभेदेन केशवादिनामानि मृततिथ्यनुरोधेनै
व ग्राह्याणि न तु वार्ताश्रवणतिथ्यनुरोधेन मृततिथ्यज्ञाने तु वार्ताश्रवणानुरोधेनैव यतिसंस्कारकरणेऽश्वमेधसहस्रादिफलं अ
संस्कृतं विशीर्णं तु यतेश्चेत्केवलं धर्मलोपो भवेत्तत्र दुर्भिक्षं मरणं तथा द्विजं गतं गुरौ त्रिरात्रमुपवासं तदाचरेत् न स्नानं नाचरेद्भिक्षुः पु राम
त्रादिनिधने श्रुते पितृमातृक्षयं श्रुत्वा स्नात्वा शुध्यति सांवरात् अथ प्रसंगाद्यतिधर्माः प्रातरुत्थाय ब्रह्मणस्पत इति अपि वोदेउदी ८०
निमदं चादाय मूत्रपुरीषयोर्गृहस्थचतुर्गुणं शौचं कृत्वाचम्य पर्वद्वादशीवर्ज्यं प्रणवेन दंतधावनं कृत्वा मृदा बहिः कटिं प्रक्षाल्य जले

तर्पणवर्ज्यं स्नात्वा पुनर्जंघे प्रक्षाल्य वस्त्रादीनि गृहीत्वा प्रणवेन प्राणायाममार्जनादिकं कृत्वा केशवादिनमोंतनामभिः तर्पयित्वा भूस्तर्प
यामीत्यादिव्यस्तसमस्तव्याहृतिभिर्महर्जनस्तर्पयामीति तर्पयेत् अत्र विशेषो माधवादौ विश्वेश्वरयौ च ज्ञेयः सूर्योपस्थानादिकं त्रिका
लविष्णुपूजादिकं च सिंधौ ज्ञेयं विधूमे सन्नमुसले व्यंगारे भुक्तवज्जने काले पराह्णे भूयिष्ठे नित्यं भिक्षां यतिश्चरेत् अत्र भिक्षाभेदाः ग्रंथां
तरे ज्ञेयाः अत्र विविदिषोर्दंडिनः माधुकरी मुख्या दंडवस्त्रादिपरिग्रहरहितस्य तु करपात्रं मुख्यं अन्ये पक्षा अशक्तविषयाः तत्र मधु
करीपक्षे दंडादि गृहीत्वा पंचभ्यः सप्तभ्यो वा गृहेभ्यो भिक्षां याचित्वान्नं प्रोक्ष्य भूः स्वधा नमः इत्यादिव्यस्तसमस्तव्याहृतिभिः सूर्यादिदेवेभ्यो
भूतेभ्यश्च भूमौ क्षिप्त्वा शेषमन्नं विष्णुनिवेदितं भुंजीत चंडीविनायकादिनैवेद्यं न भुंजीत भुक्त्वाचम्य षोडश प्राणायामान् कुर्यादिति संक्षे
पः यतिहस्ते जलं दद्याद्भिक्षां दद्यात्पुनर्जलं भैक्ष्यं पर्वतमात्रं स्यात्तज्जलं सागरोपमं एकरात्रं वसेद्ग्रामे नगरे पंचरात्रकं वर्षाभ्योऽन्यत्र व
र्षासु मासांश्चतुरो वसेत् अष्टौ मासान् विहारः स्याद्यतीनां संयतात्मनां महाक्षेत्रप्रविष्टानां विहारस्तु न विद्यते भिक्षाटनं जपस्नानं
ध्यानं शौचं सुरार्चनं कर्तव्यानि षडेतानि सर्वथा नृपदंडवत् मंचकं शुक्लवस्त्रं च स्त्रीकथां लौल्यमेव च दिवास्वापं च यानं च यतीनां
पतनानि षट् वृथा जल्पं पात्रलोभं संचयं शिष्यसंग्रहं हव्यं कव्यं तथान्नं च वर्जयेच्च सदा यतिः यतिपात्राणि मृद्वेणुदार्वलाबुमयानि
च न तीर्थवासी नित्यं स्यान्नोपवासपरो यतिः न चाध्ययनशीलः स्यान्न व्याख्यानपरो भवेत् एतद्देशार्थभिन्नपरं एतेसंक्षेपतो यति

ध.सि.३उ. धर्माः अन्येपिमाधवीयमिताक्षरादौज्ञेयाः प्रथमेत्रपरिच्छेदेकालसामान्यनिर्णयः द्वितीयेथपरिच्छेदेविशेषात्कालनिर्णयः १ तृतीय
८१ स्यचपूर्वार्धेगर्भाधानादिसंस्क्रियाः आह्निकंचप्रकीर्णार्थाआधानाद्याःसविस्तराः २ देवप्रतिष्ठागोत्सादिनित्यंनैमित्तिकंतथा ता
तीयेचोत्तरार्धेस्मिञ्जीवत्पितृकनिर्णयः ३ श्राद्धाधिकारकालादेर्निर्णयःश्राद्धपद्धतिः सूतकादेर्निर्णयश्चनिर्णयोंत्यकर्मणावपि ४ अं
त्येष्टिसंस्कारविधिःसंन्यासःसहविस्तरः प्रायश्चित्तंव्यवहृतिंसर्वंदानविधिंविना ५ कृत्स्नोपिधर्मशास्त्रार्थःसंक्षेपेणात्रनिर्णितः वि
बुधानांचबालानांतुष्टयेकेष्टहानये ६ मूलभूतानिपद्यानिद्दविलुप्तानिकचित्कचित् निर्विकाराण्यपिलिखान्यप्युक्तान्यत्रकानिचि
त् मीमांसाधर्मशास्त्रज्ञाःसुधियोनलसाबुधाः कृतकार्याःप्राङ्निबंधैःस्तदर्थंनायमुद्यमः ८ येपुनर्मंदमतयोलसाअज्ञाश्चनिर्ण
यं धर्मेविदितुमिच्छंतिचरितस्तदपेक्षया ९ निबंधोयंधर्मसिंधुसारनामासुबोधनः अमुनाप्रीयतांश्रीमद्विठ्ठलोभक्तवत्सलः १०
प्रेम्णासद्भिर्ग्रंथःसेव्यःशब्दार्थतःसदोषोपि संशोध्यवापिहरिणासुदाममुनिसतुपृथुकमुष्टिरिव ११ श्रीकाश्युपाध्यायवंशेम
हात्माबभूवविद्वद्द्विजराजराजः तस्माडुपाध्यायकुलावतंसोयज्ञेश्वरोनंतरमाबभूव १२ यज्ञेश्वरोयज्ञविधानदक्षोदेवज्ञवेदांग राम
सुशास्त्रशिक्षः भक्तोत्तमोनंतगुणैकधामानंताह्वयोनंतकलावतारः १३ एषोत्यजज्जन्मभुवंस्वकीयांतांकोंकणाख्यांसुविर ८१
क्तिशाली श्रीपांडुरंगेवसतिंविधायश्रीमातदेमुक्तिमगात्सुभक्त्या १४ तस्यानंताभिधानस्योपाध्यायस्यसुतःकृती काशीनाथा

भिधोधर्मसिंधुसारंसमातनोत् १५ श्रीमत्काश्युपाध्यायकुलसंभूतयज्ञेश्वरोपाध्यायानुजानंतोपाध्यायसूनुकाशीनाथोपा
ध्यायविरचितेधर्मसिंधुसारेतृतीयपरिच्छेदोत्तरार्धंसंपूर्णं श्रीकृष्णार्पणमस्तु श्रीरस्तु श्रीः श्रीः श्रीः